

Péntek János – Benő Attila

A MAGYAR NYELV ROMÁNIÁBAN (ERDÉLYBEN)

Szerkesztette
Kontra Miklós

Péntek János – Benő Attila
A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén

VI.

Sorozatszerkesztő
KONTRA MIKLÓS

Péntek János – Benő Attila

A MAGYAR NYELV
ROMÁNIÁBAN
(ERDÉLYBEN)

Szerkesztette
Kontra Miklós

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET • GONDOLAT KIADÓ
Kolozsvár – Budapest, 2020

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Akadémiai Bizottságának, a Nemzeti Kulturális Alap, a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg.

Lektorálta
BORBÉLY ANNA
SORBÁN ANGELLA

Egyes részek lektorálásában részt vett:
Fóris-Ferenczi Rita, Kádár Edit, Péntek Imre és Vörös Ferenc

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PÉNTEK, JÁNOS

A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) / Péntek János, Benő Attila ;
szerkesztette: Kontra Miklós. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ;
Budapest : Gondolat Kiadó, 2020

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-739-153-4

ISBN 978-963-556-026-4

I. Benő, Attila

II. Kontra, Miklós (ed.)

811.511.141

Tartalom

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	11
ÁBRÁK JEGYZÉKE	15
TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	17
SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ	19
BEVEZETÉS	23
Mintaleírások	24
Az 1996-os RSS kvótaminta	24
A 2009-es reprezentatív minta	26
Összevethetők-e a két minta és az eredmények?	27
1. NÉPEK ÉS NYELVEK ERDÉLY MÚLTJÁBAN	33
1.1 Megtelepedés, a történeti Erdély	34
1.2. Az önálló fejedelemség kora	37
1.3. Reformáció, anyanyelvűség	40
1.4. Nyelvi kapcsolatok	41
1.5. Erdély népei a Habsburg Birodalomban	43
1.6. Egyházpolitika	47
1.7. Nyelvi ellentétek, nyelvi kapcsolatok	48
1.8. A béke félvezszázada	50
1.9. Államiságból államnélküliségbe	56
2. A MAGYAR NYELVKÖZÖSSÉG NÉHÁNY JELLEMZŐJE	
A 21. SZÁZAD 2. ÉVTIZEDÉBEN	59
2.1. Lélekszám, részarány	59
2.2. Földrajzi elhelyezkedés és településszerkezet	62
	5

2.2.1. Földrajzi elhelyezkedés	62
2.2.2. Településszerkezet	65
2.3. Gazdasági-társadalmi szerkezet	66
2.4. Műveltségi szerkezet	69
2.5. Azonosságtudat és attitűd	71
2.5.1. A magyar identitás	71
2.5.1.1. Magyar (anyanyelvű) cigányok	75
2.5.2. A román identitás	76
2.5.3. Viszonyulás a magyar nyelvhez	77
2.6. Asszimiláció	79
3. NYELVVÁLTOZATOK ÉS REGISZTEREK	83
3.1. Standard változat, regionális köznyelv	83
3.2. A magyar nyelv földrajzi változatai	84
3.2.1. Nyelvjárási régiók	85
3.2.2. Nyelv- és nyelvjárásszigetek	90
3.2.3. Szórványok	92
3.3. Szaknyelvek	96
3.3.1. Magyar szaknyelvi hagyományok Erdélyben	96
3.3.2. Leépülés a 20. században: a magyar nyelv térvesztése és nyelvészeti következmények	97
3.3.3. Új lehetőségek és eredmények 1990 után	98
3.3.4. Szaknyelvek a közösségi kommunikációban	102
3.4. A szépirodalom nyelve	103
3.5. Az erdélyi magyar beszélő szociológiai profilja és verbális repertoárja	107
4. POLITIKA	111
4.1. Az állam kisebbségpolitikája és a domináns nyelvi ideológiák	111
4.1.1. Általános viszonyok	111
4.1.2. A nyelvi ideológia	112
4.1.2.1. Nyelvi ideológiák a jogi kodifikációban	113
4.1.2.2. Jogigények, jogérvényesítés, joggyakorlat, jogvédelem	117
4.1.2.3. Névjog, névpolitika	119
4.1.2.3.1. A személynévhasználat szabályozása	119
4.1.2.3.2. A földrajzi nevek szabályozása	120
4.1.2.3.3. Az intézménynevek	124
4.1.3. Kisebbségpolitika a gazdaságban	125

4.1.4. Kisebbségpolitika az oktatásban	128
4.1.4.1. Kisebbségpolitika a közoktatásban	129
4.1.4.1.1. <i>A törvényi keretek alakulása 1990 után</i>	129
4.1.4.1.2. <i>Az oktatási rendszer struktúrája</i>	134
4.1.4.1.3. <i>Iskolák</i>	136
4.1.4.1.4. <i>Tanulók</i>	137
4.1.4.1.5. <i>Pedagógusok</i>	143
4.1.4.1.6. <i>Oktatás a szórványban</i>	145
4.1.4.1.7. <i>Esélyteremtés, tehetséggondozás</i>	150
4.1.4.2. Kisebbségpolitika a felsőoktatásban	151
4.1.4.2.1. <i>Történelmi előzmények</i>	151
4.1.4.2.2. <i>Kapcsolatok és függőségek</i>	151
4.1.4.2.3. <i>Oktatáspolitika, törvényes keretek</i>	152
4.1.5. Kisebbségpolitika a kultúrában	157
4.1.6. Kisebbségpolitika a hitéletben	159
4.1.6.1. <i>A többség államegyháza, a magyarok egyházai</i>	160
4.1.6.2. <i>Egyházpolitikák, kisebbségpolitika</i>	164
4.2. <i>A nemzeti kisebbségek jogállása. A nyelvek státusza</i>	165
4.3. <i>A magyar nyelvközösség politikai törekvései</i>	168
5. NYELVHASZNÁLATI SZÍNTEREK	175
5.1. <i>A magyar nyelv az oktatásban</i>	176
5.1.1. <i>A magyar nyelv a közoktatásban</i>	176
5.1.1.1. <i>A tannyelvválasztás és tannyelváltás buktatói</i>	178
5.1.1.2. <i>A magyar nyelv mint iskolai tantárgy és tananyag</i>	182
5.1.1.2.1. <i>A tantervek</i>	182
5.1.1.2.2. <i>A tankönyvek</i>	188
5.1.1.2.2.1. <i>A szabályozás</i>	188
5.1.1.2.2.2. <i>Szerzők, kiadók</i>	189
5.1.1.2.2.3. <i>Pályáztatás, ellenőrzés, jóváhagyás</i>	191
5.1.1.2.2.4. <i>Az Erdélyi Tankönyvtanács</i>	193
5.1.1.2.2.5. <i>Problémák: érdekek és érdekeltségek</i>	194
5.1.1.3. <i>Vizsgák és mérések: eredményesség</i>	195
5.1.2. <i>A magyar nyelv a felsőoktatásban</i>	197
5.1.2.1. <i>Keretek és arányok</i>	198
5.1.2.2. <i>A bázisintézmény: a kolozsvári egyetem</i>	202
5.1.2.3. <i>Meggyengült alapok: a pedagógusképzés</i>	204

5.2. A magyar nyelv a tudományművelésben	208
5.3. A magyar nyelv a kultúrában	210
5.3.1. Néprajzi tájak	210
5.3.2. Városi kultúra, elitkultúra	211
5.3.3. Színházak, színjátszás	214
5.3.4. Könyvtárak, könyvkiadás	216
5.4. A hitélet nyelve	218
5.4.1. Az egyházak és híveik anyanyelve	219
5.4.2. Egyházak, egyházi intézmények és az anyanyelv	223
5.4.3. Képzés, oktatás egyházi keretben	225
5.5. A magyar nyelvű média	229
5.6. A magyar nyelv a nyilvános nyelvhasználat színterein	235
5.6.1. A közélet magyarnyelvűsége	235
5.6.2. Egyéb színterek	238
5.7. A magyar nyelv a kibertérben	239
6. KÉTNYELVŰSÉG A ROMÁNIAI MAGYAR BESZÉLŐKÖZÖSSÉGBEN	243
6.1. Nyelvismeret	243
6.2. A nyelvek presztízse, értéke és értékelése	250
6.3. A kétnyelvűség fogalma, típusai, erdélyi változatai	259
6.4. A kétnyelvűség dinamikája és a nyelvcseré	266
7. AZ ÉRINTKEZŐ NYELVEK KONTAKTUSNYELVÉSZETI KÉRDÉSEI	271
7.1. Érintkező, egymásra ható nyelvek	271
7.2. A kontaktushelyzet következményei	274
7.2.1. Bizonytalanságok, frusztrációk a két nyelv határán	274
7.2.2. Nyelvi konzervativizmus, megőrzött régiségek	276
7.2.3. Relatív kontaktusjelenségek és nyelvi változók	281
7.2.3.1. Analitikus szerkezetek érvényesülése	282
7.2.3.2. Feminizálás	286
7.2.3.3. Kicsinyítés	290
7.2.3.4. Szórendi kérdések	294
7.2.3.5. Többes szám és számbeli egyeztetés	299
7.2.3.6. Településnevek ragozása	303
7.2.3.7. Következtetések	305
7.2.4. Szókészlet jelenségek	306
7.2.4.1. Közvetlen lexikai átvételek	306

7.2.4.1.1. Tulajdonképpeni szókölcsönzés	306
7.2.4.1.2. Hangalakkölcsönzés	308
7.2.4.1.3. Visszakölcsönzés	310
7.2.4.1.4. Betűszókölcsönzés	311
7.2.4.1.5. Tulajdonnév-kölcsönzés	311
7.2.4.2. Közvetett lexikai hatás	312
7.2.4.2.1. Jelentésbeli kölcsönzők	313
7.2.4.2.2. Tükörszók, tükörkifejezések	314
7.2.4.3. Hibridszerkezetek	315
7.2.4.3.1. Hibridszavak	315
7.2.4.3.2. Hibridszó szerkezetek	317
7.2.5. Hangtani jelenségek	318
7.2.6. Alaktani jelenségek	320
7.2.7. Mondattani kérdések	325
7.2.7.1. Vonatkölcsönzés	325
7.2.7.2. Kontaktusjelenségek az alany és az állítmány szintjén	326
7.2.7.3. Kontaktusjelenségek a tagmondatok határán	327
7.2.8. Kódváltás	330
8. ÖSSZEGZÉS	335
8.1. A mai nyelvpolitikai és szociolingvisztikai helyzet	335
8.2. A nyelvi jogok és az oktatás	336
8.3. A kétnyelvű környezet, a kétnyelvűsödés és a románodomináns kétnyelvűség következményei	339
8.4. Feladatok a nyelvi tervezésben	341
8.5. A magyar nyelv jövője Erdélyben	345
JEGYZETEK	347
MELLÉKLETEK	361
1. Nyelvhasználati kérdőív (1996, RSS-kutatás)	361
2. Keresztábrák (1996, RSS-kutatás)	379
IRODALOM	409
Internetes honlapok	433
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	435
REZUMAT: Limba maghiară în România (in Transilvania)	463
SUMMARY: The Hungarian Language in Romania (in Transylvania)	469

Táblázatok jegyzéke

0. táblázat	<i>Néhány változó és változataik az 1996-os RSS-kutatásban és a 2009-es felmérésben</i>	28
1. 1. táblázat	<i>Az Erdélyi Fejedelemség népessége a 16. század végén</i>	38
1. 2. táblázat	<i>A történeti Erdély népességének etnikai megoszlása az 1850/51. évi népszámlálás alapján</i>	44
1. 3. táblázat	<i>Erdély lakosságának felekezetek szerinti megoszlása, 1850–1910-ben (a Partiummal együtt)</i>	51
1. 4. táblázat	<i>A történeti Erdély népességének etnikai-nemzetiségi megoszlása az 1850/51. és 1930. évi népszámlálás összevont adatai alapján (az 1848 előtti területi beosztásban – fő)</i>	53
1. 5. táblázat	<i>Erdély népességének anyanyelv szerinti megoszlása (a Partiummal együtt)</i>	54
1. 6. táblázat	<i>Az írni-olvasni tudás elterjedése, 1880–1910</i>	56
2. 1. táblázat	<i>Románia népességének nemzetiségi megoszlása a népszámlálások alapján, 1992–2011 (Veres 2015, 30 adatainak felhasználásával)</i>	60
2. 2. táblázat	<i>Erdélyi magyarok és románok számának és arányának változása Erdélyben (1930–2011)</i>	61
2. 3. táblázat	<i>A 10 év fölötti népesség iskolai végzettsége Romániában összesen és a magyar nemzetiségű népesség körében, 2002-ben és 2011-ben (százalékos arányban kifejezve) (Veres 2015, 78 alapján)</i>	67

2. 4. táblázat	<i>Foglalkozási rétegződés összehasonlítása Románia és a romániai magyarok tekintetében a jelentősebb eltérést mutató munkakörök szempontjából</i>	68
2. 5. táblázat	<i>A magyarok és románok foglalkoztatottsága foglalkozási csoportok szerint (2011)</i>	68
2. 6. táblázat	<i>A felekezeti hovatartozás és az etnikai identitás „szokatlan” kapcsolatai Romániában</i>	73
4. 1. táblázat	<i>Magyar közoktatás Romániában Magyar nyelven tanulók száma és aránya</i>	139
5. 1. táblázat	<i>Magyar nemzetiségű beiskolázottak az egyes oktatási szinteken az oktatás nyelve szerint, 2011 (Veres 2015, 89 alapján)</i>	178
5. 2. táblázat	<i>A 2016/2017-es egyetemi év számokban (Tonk 2018 nyomán)</i>	199
5. 3. táblázat	<i>A felekezeti hovatartozás alakulása Romániában (1992–2011)</i>	219
5. 4. táblázat	<i>Felekezet, nemzetiség arányai Romániában (a 2011-es népszámlálás alapján)</i>	227
5. 5. táblázat	<i>Felekezetek arányai Erdélyben (2011)</i>	228
5. 6. táblázat	<i>A romániai magyar népesség vallásfelekezeti megoszlása és a magyarok aránya az egyes felekezetekben (Kiss D. 2017, 376)</i>	228
5. 7. táblázat	<i>Az összevont médiafogyasztás nyelve, annak függvényében, hogy mekkora a magyarok aránya a településen</i>	234
6. 1. táblázat	<i>Magyar anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek száma az utóbbi három népszámlálás adatai alapján</i>	244
6. 2. táblázat	<i>Idegennyelv-ismeret az erdélyi felnőtt magyar lakosság körében (2009)</i>	247
6. 3. táblázat	<i>Az angol nyelv ismerete önértékelés alapján régiók szerinti bontásban (2009)</i>	249

7. 1. táblázat	<i>Az analitikus és a szintetikus szerkezetek elfogadása az erdélyi és a magyarországi adatközlőknél (szignifikáns különbségeket mutató adatok) (1996, RSS-kutatás)</i>	283
7. 2. táblázat	<i>A feminizálás érvényesülése az erdélyi és a magyarországi adatközlőknél (1996, RSS-kutatás)</i>	287
7. 3. táblázat	<i>Az elemi oktatás (I–IV. osztály) nyelve és a feminizálás (2009)</i>	288
7. 4. táblázat	<i>Az általános iskolai oktatás (V–VIII. osztály) nyelve és a feminizálás (2009)</i>	288
7. 5. táblázat	<i>A románnyelv-ismeret foka és a feminizálás, %, (2009), N = 3760</i>	289
7. 6. táblázat	<i>Az anya nemzetisége és a feminizálás (2009)</i>	289
7. 7. táblázat	<i>Az apa nemzetisége és a feminizálás (2009)</i>	290
7. 8. táblázat	<i>A kicsinyítő képzős és nem kicsinyítő képzős változatok elfogadása az erdélyi és a magyarországi adatközlőknél (1996, RSS-kutatás)</i>	291
7. 9. táblázat	<i>Az elemi oktatás (I–IV. osztály) nyelve és a kicsinyítés (2009)</i>	292
7. 10. táblázat	<i>Az általános iskolai oktatás (V–VIII. osztály) nyelve és a kicsinyítés (2009)</i>	292

Ábrák jegyzéke

2. 1. ábra	<i>Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?</i>	72
4. 1. ábra	<i>A romániai nemzetiségek nagy korcsoportok szerinti összetétele, 2011 (Veres 2015, 48)</i>	138
4. 2. ábra	<i>A magyar tanulók számának csökkenése (2016–2019) (minisztériumi adatok alapján)</i>	140
4. 3. ábra	<i>A magyar és az összdíáklétszám csökkenése a 2018/2019-es tanévben a 2017/2018-as tanévhez viszonyítva (minisztériumi adatok alapján)</i>	140
4. 4. ábra	<i>Magyar nyelven tanuló óvodások és diákok aránya különböző oktatási szinteken.</i>	141
5. 1. ábra	<i>A 2008/2009-ben magyarul érettségizettek továbbtanulási nyelve a felsőoktatásban.</i>	197
5. 2. ábra	<i>A költségvetésileg támogatott helyek eloszlása a fontosabb tudományterületek között a 2009–2010-es tanévben.</i>	200
6. 1. ábra	<i>Az önértékelés szerinti románnyelv-tudás regionális megoszlása (2009)</i>	246
6. 2. ábra	<i>Az angolnyelv-tudás és az adatközlők korosztályának az összefüggése (2009)</i>	248
6. 3. ábra	<i>A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok megoszlása a preferált regionális nyelvváltozatok alapján (2009)</i>	254
6. 4. ábra	<i>A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok megoszlása a tanyelv szempontjából (2009)</i>	255

6. 5. ábra	<i>A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok megoszlása az otthon használt nyelv szerint (2009)</i>	256
6. 6. ábra	<i>A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok Erdélyben opciójának megoszlása régiók szerint (2009)</i>	258
1. fénykép	<i>Születési bizonyítvány 1884-ből</i>	278
7. 1. ábra	<i>A románnyelv-tudás mértéke és az analitikus nyelvi forma preferálása (2009)</i>	285
7. 2. ábra	<i>A legfelsőbb iskolai végzettség és a menni készül ~ készülni menni nyelvi változó összefüggése (2009)</i>	297
7. 3. ábra	<i>A kell számolni ~ számolni kell nyelvi változó és a számolás közbeni nyelvhasználat összefüggése (2009)</i>	298
7. 4. ábra	<i>A banánt ~ banánokat nyelvi változatok preferálásának mértéke vallási felekezetek szerint (2009)</i>	302
7. 5. ábra	<i>A Craiován ~ Craiovában változó és az iskolai végzettség összefüggése (2009)</i>	304

Térképek jegyzéke

1. 1. térkép	<i>Népek a 13. század közepén</i>	36
1. 2. térkép	<i>Népek a fejedelemség kezdetekor</i>	39
1. 3. térkép	<i>Erdély népei a Habsburg Birodalomban (18. sz. vége)</i>	45
1. 4. térkép	<i>Erdély a 20. század elején</i>	52
2. 1. térkép	<i>Magyar anyanyelvűek Romániában (2011)</i>	64
3. 1. térkép	<i>Magyar nyelvjárási régiók, szigetek, szórványok</i>	87

Sorozatszerkesztői előszó

1998 nyarán, e könyvsorozat indulásakor, sorozatszerkesztőként többek közt a következőket írtam: „Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében. Tabut feszeget, mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással. Ennek egyik súlyos oka a politikai diktatúra volt [...] De volt egy másik ok is: a magyar *nyelvművelő hagyomány*, ami a helyesnek, választékosnak, magyarosnak vélt vagy annak kikiáltott nyelvi ideált propagálja, s eközben a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűeknek felállított mércével méricskéli.”

Azóta eltelt 22 év, és sok minden megváltozott, részben *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatnak köszönhetően. Megszűnt a magyar nyelvészeti kutatások egyik tabuja. A kétnyelvű magyarokat az egynyelvűek mércéjével méricskélő magyar nyelvművelés (és iskolai gyakorlat) teret veszített, bár a lehetségesnél és kívánatosnál kisebb mértékben. A *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-ban megjelent 2. kiadásában már szerepelnek olyan szlovákiai, ukrainai és romániai magyar szavak és jelentések, amelyeket a magyarországi egynyelvűek nemcsak nem használnak, de nem is ismernek. Ma már van egy folyamatosan bővülő elektronikus szótárunk is, ami a Magyarországgal határos 7 országban élő magyarok szókincsét mutatja be, ez a Termini Kutatóhálózat magyar–magyar szótára (<http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>). Sok szempontból igaz immár, ami 20 éve még nem volt az: a magyar nyelv leírásai nem a magyarországi magyar nyelv leírásai, hanem a Kárpát-medencei magyarok nyelvének leírásai. Több millió magyar ember nyelvi elfogadásáról, befogadásáról van szó. Talán a Termini szótárnál is fontosabb, hogy kárpátaljai és erdélyi magyar

nyelvészek és pedagógusok elkészítettek olyan új tankönyveket, amelyek az ottani magyar iskolásokat a valós nyelvhasználat sokféleségére érzékenyítik. Vagyis: Kárpátalján és Erdélyben ma már nem elviselhetetlen a különbség az iskolai anyanyelvi nevelés és a nyelvtudomány aktuális állása között (ellentétben például Magyarországgal, ahol az).

Kutatásaink fő célja a szomszédos országokban élő magyarok által beszélt nyelvváltozatok megismerése és leírása volt, úgy, hogy e változatok azonosságait és eltéréseit a magyarországi magyartól minél pontosabban megállapíthassuk. A két- vagy többnyelvű magyarok és az egynyelvű magyarok nyelvi világait hasonlítottuk össze. Fő célunk a szomszédos országokban élő magyarok nyelvi otthonosságának növelése és bizonytalanságuk csökkentése.

A könyvsorozat alapját képező terepkutatásokat 1995–96-ban végeztük el. Az I. kötet, a kárpátaljai két év múlva jelent meg (Csernicsekó 1998), a II., a vajdasági a következő évben (Göncz 1999) s a III., a szlovákiai a rákövetkezőben (Lanstyák 2000). A sorozat IV. kötete az ausztriai és szlovéniai magyarokról csak jóval később látott napvilágot (Szépfalusi és mtsai 2012), majd 4 évvel később megjelent az V. kötet is (Fancsaly és mtsai 2016), ami a horvátországi magyarról szól (az 1995–96-os terepmunkát a délszláv háború miatt Horvátországban nem végezhetjük el, ennek pótlása 2013–14-ban történt meg). Máig nagyon hiányzott azonban a legtöbb poszttrianoni magyart érintő romániai kötet, akkor is, ha számos rész tanulmány megjelent már (pl. Péntek 1997a, Péntek–Benő 2003, Benő–Szilágyi 2005). Most végre megjelent ez is.

A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) című kötet szerkezete sokban hasonlít a sorozat többi kötetére, de jelentős mértékben el is tér tőlük. Ebben a könyvben is megtaláljuk az 1995–96-os terepadatokat és elemzéseiket, így teljessé vált a negyedszázada megtervezett Kárpát-medencei empirikus vizsgálat 8 országra kiterjedő eredményeinek elemzése. Ugyanakkor Péntek János és Benő Attila bekapcsolódhattak egy nagy erdélyi szociológiai vizsgálatba is 2009-ben, amikor is egy kb. 4000 fős *representatív* mintán vizsgálhatták meg azon kérdések egy részét, amelyeket az 1995–96-os, jóval kisebb *kvótamintával* is megvizsgáltunk. Ezeknek az adatoknak az elemzése nagy értékei ennek a könyvnek, minőségileg is új ismereteket nyújtanak. De eltér ez a könyv a többitől abban is, hogy nem a XX. század végi (erdélyi) magyarról szól, hanem az azt követő két évtized fejleményeit is tárgyalja. Sorozatunk első négy kötete az 1989–90-es

rendszerátvitel utáni néhány évben föltárt nyelvi helyzeteket mutatta be, a romániai azonban közel 30 év fejleményeit tárja az olvasó elé.

Ez a könyv széles, panoramikus leírása a mai erdélyi magyar nyelv-közösségnek, amiben például szó esik – néhány kiragadott példát említek csak – arról, hogy

- a felsőfokú végzettségűek aránya legalább egyharmaddal kisebb a magyarok között, mint a románoknál,
- a romániai magyar sajtóban nincsenek orvosi, népegészségügyi témákról szóló írások,
- nemcsak a romák, hanem a magyarok átlagkeresete is jóval alacsonyabb, mint a románoké,
- időnként a magyarok belső gyengeségei okozzák, hogy a jogszabályok kínálta lehetőségeket sem használják ki,
- a romániai közoktatásban az esélyegyenlőség a román államnyelvre van alapozva,
- a színészelöltek kiválasztása és a színészképzés a magyarországi példát követi, azaz „nyelvjárásmentes” kíván lenni.

Ez a könyv számos kutató- és támogatószervezet jóvoltából jelenik meg. Ezeket részletesen felsoroltuk a korábbi kötetekben, ezért itt csak futólag említjük meg őket: Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (VIII/B, Magyarságkutatás, 771/94 és 771/95); Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, Prága, Grant no. 582/1995; MTA Kisebbségkutató Műhely; MTA Domus Program; MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság. A kutatások magyarországi bázisa 2010 végéig, míg meg nem szüntették, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya volt. A prágai finanszírozású kutatási program szerződéses munkatársai voltak: Lanstyák István (Szlovákia), Cserniczkó István (Ukrajna), Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Románia), Göncz Lajos (Jugoszlávia), †Szépfalusi István (Ausztria), Vörös Ottó (Magyarország) és e sorok írója. Köszönet illeti a hat kötet kilenc lektorát is, miként Vargha András is, aki nemcsak az 1996-os kutatásunk alatt, hanem később is nagy segítségünkre volt a rögzítő- és elemzőprogramok kifejlesztésével és karbantartásával.

Szentendre, 2020. március 22.

KONTRA MIKLÓS

Bevezetés

Az erdélyi magyar nyelvközösség az egyik legnagyobb nyelvi és etnikai kisebbség Európában – és mindenképpen a legnagyobb Romániában. Amikor ebben az összefüggésben kimondjuk vagy leírjuk ezt a nagyot és kicsit, azonnal érezhetővé válik a közöttük lévő feszültség: a sablonok, azaz az európai vagy az országokon belüli normák szerint nem normális ugyanis, hogy a kicsi, a kevés nagy legyen, hogy sok legyen belőle a számosságnak egy kritikus szintje fölött. Ebből következik az, hogy sem az európai, sem a román szabályozás nem tud mihez kezdeni ezzel a nagy kisebbséggel. Zavaró tényező a magyar nemzetpolitikában is, ahhoz viszonyítva, hogy a többi határon túli magyar közösség lényegesen kisebb, mint az erdélyi, és még inkább zavaró Romániában a többi „szabályos”, valóban kicsi kisebbséghez képest. És itt mindent meg is tesznek azért, hogy a szám a kritikus szint alá süllyedjen. A korábbi nagy kisebbségekkel, a zsidóval és a némettel szemben ezt sikeresen el is érték.

Maga a *kisebbség* megnevezés¹ sem teljesen semleges ezeknek a közösségeknek a megítélésében: a szó konnotációi ugyanis a 'jelentéktelen', 'gyenge', 'erőtlen' irányába tolódnak el. Az értékjelentésnek ebbe a teljesen negatív tartományába épül be az infantilizálás lehetősége is: a *kicsi*, *kis* 'kiskorú' jelentése nyelvenként eltérő mértékben szintén átsugárzik a *kisebbség* jelentésébe. A kisebbségeknek kiskorúként való kezelése, a nyelvüket fogyatékosként való szemlélete egyáltalán nem ismeretlen sem a kisebbségpolitikában, sem a kisebbségi jogok meghatározásában. A *kisebbségítés* ennél tágabb és mélyebb fogalma a társadalomelméletben arra a folyamatra vonatkozik, „melynek során egyik vagy másik népcsoport, etnikum, beszélőközösség strukturális helyzete a hatalomviszonyok szövevényében hátrányosan megváltozik” (G. Williamsre hivatkozva: Sorbán 2014, 19). A többségnek és kisebbségnek ebben a feszült

viszonyában, amely tulajdonképpen hatalmi viszony, a nyelv azért kerül előtérbe, mert a többség a saját nyelvét államnyelvként a hatalom eszközeként tekinti, a kisebbség pedig a sajátját alárendeltségében is egyénisége legfőbb kifejezőjének, megmaradása zálogának.

Könyvünk tárgya az ebben a helyzetben levő erdélyi magyar nyelv-közösség és nyelv jelenkori helyzetének, jelenségeinek és folyamatainak leírása. Ebben folyamatosan vissza kell utalnunk mint előzményre a 20. század egészének változó, de alapvető irányjaiban meglehetősen konstans folyamataira. Elemzésünk elsődlegesen annak az 1996. évi terepkutatásnak az adataira épül, amely a Kontra Miklós által vezetett közös Kárpát-medencei program (RSS-kutatás) részeként Erdélyben Péntek János és Szilágyi N. Sándor irányításával zajlott. Ennek mindössze a kérdőívét és a kereszt-tábláit publikáltuk Kontra Miklós javaslatára a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* (Kontra–Péntek–Szilágyi 2010, 2011). Ezt kiegészítettük egy reprezentatív mintavétellel készült 2009-es empirikus kutatással, amelyet a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársai végeztek *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat* címmel. Ugyanakkor az elmúlt két évtized további szociolingvisztikai, kontaktológiai, szociológiai, demográfiai és nyelvpedagógia kutatásaira is alapozunk az erdélyi magyar nyelvi helyzet bemutatásakor.

Mintaleírások

Az 1996-os RSS kvótaminta

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatás terepmunkái 1995–96-ban zajlottak az Open Society Institute prágai Research Support Scheme irodájának támogatásával². Erre a kutatásra a prágai iroda nevének betűszavával *RSS-kutatás*ként utalunk. A táblázatok és az ábrák felirataiban (*1996, RSS-kutatás*) jelöli a vizsgálat adatait.³

A romániai RSS-kutatásban 216 fős kvótamintát használtunk. A minta életkori megoszlása a következő volt: 13–32 évesek (68 fő), 33–53 évesek (78 fő) és 54–85 évesek (70 fő). Elemzéseinkben erre a változóra KOR3 jelöléssel utalunk. Ami a minta iskolai végzettségét illeti (VEGZ2): nem érettségizett 132 fő, felsőfokú diplomát szerzett 84 fő. A mintában 111 férfi

és 105 nő szerepelt (NEME). Adatközlőink eloszlása a mintavételi helységek szerint (TELTÍPUS változó) a következő volt:

• tömbváros (Sepsiszentgyörgy, Kovászna megye)	37 fő
• szórányváros (Torda, Kolozs megye)	36 fő
• tömbfalú (Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalu, Hargita megye)	36 fő
• szórányfalú (Katona, Kolozsborsa, Mocs, Pusztakamarás, Válaszút, Kolozs megye)	35 fő
• határmenti szórányváros (Arad, Arad megye)	36 fő
• határmenti tömbfalú (Érkörtvélyes, Érsemlyén, Szalacs, Bihar megye)	36 fő

A TELYTÍPUS változóból létrehoztunk egy TTSZORV változót, ami a tömbben, szórányban és határmenti településeken élő adatközlők nyelvi választásainak összehasonlítását teszi lehetővé. Tömbhelyzetben 73, szórányban 71 adatközlőnk élt a vizsgálatkor, határmenti településen pedig 72.

Adatközlőink közül 210-en a magyart jelölték meg anyanyelvükként, 6-an pedig más nyelvet. Római katolikus vallású 90 fő, református 103 és evangélikus 2 fő. A foglalkozás szerinti megoszlás a következő volt:

• földműves	15
• fizikai munkás	36
• szakmunkás	31
• hivatalnok	10
• reál értelmiségi	30
• humán értelmiségi	36
• orvos/gyógyszerész	10
• agrár értelmiségi	7
• egyéb	23

A magyarországi kontrollvizsgálatot Ikrényben (Győr-Moson-Sopron megye, 36 adatközlő), Veregyházon (Pest megye, 36 adatközlő) és Szatymazon (Csongrád megye, 35 adatközlő) végeztük el. A magyarországi RSS minta (N=107) és a romániai (N=216) összehasonlítható (a) KOR3, (b) VEGZ2 és (c) NEME szempontjából is: (a) khi-négyzet ($f=2$) = 0,807, $p = 0,668$; (b) khi-négyzet ($f=1$) = 1,710, $p = 0,191$; (c) khi-négyzet ($f=1$) = 1,595, $p = 0,207$.

Az elemzésekhez a kutatócsoport ún. *Kárpát-medencei fájlja* többszö-
rösen javított változatát használtuk: *tot2000.mst* (1999. augusztus 26.)⁴. Az
adatok feldolgozása nagyrészt az SPSS számítógépes program segítségével
történt, kisebb részben pedig a ROPsttal (l. pl. Vargha 2016).

A 2009-es reprezentatív minta

2009-ben a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat* címmel reprezentatív mintavételű kutatást vég-
zett az erdélyi magyarok körében. Ez a kutatás részben az 1996-os RSS-
kutatás kérdőívét is felhasználta. A több mint 4000 erdélyi magyar adatköz-
lőre kiterjedő kutatás olyan felmérés volt, amelynek adatai, megítélésünk
szerint, teljes mértékben megbízhatóak, és így – bizonyos megszorítások-
kal – alkalmasak az összevetésre saját korábbi eredményeinkkel.⁵ Az elem-
zésekhez a *benoattila_3.sav* fájl használtuk. Erre a kutatásra folyó szöveg-
ben *2009-es felmérés*ként fogunk utalni, a táblázatok és ábrák felirataiban
pedig *(2009)* látható.

A minta életkori megoszlása a következő volt: fiatalok (17–32 évesek)
1254 fő (31,2%), középkorúak (33–53) 1552 fő (38,6%), idősek (54–70)
1211 fő (30,1%). Erre a változóra ÉLETKOR3-mal utalunk.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás (N=3979):

• kevesebb mint 8 osztály	10,8%
• 8 általános (4 elemi + 4 polgári)	20,1%
• szakmunkásképző	21,5%
• szakközépiskolai érettségi	12,6%
• líceumi érettségi	21,3%
• posztliceális	4,3%
• főiskolai diploma	2,4%
• egyetemi diploma	6,3%
• MA, PhD	0,8%

Ha a 2009-es vizsgálatban az iskolai végzettséget úgy definiálnánk, ahogy az
1996-os RSS-kutatásban tettük, nevezetesen: nem érettségizettek szemben
a felsőfokú diplomásokkal, akkor a 4023 adatközlőnek több mint egyhar-
mada (37,7%-a) ki lenne rekesztve az elemzésekből, mivel ők a nevezett
két csoport közé esnek: ők az érettségizettek, de nem diplomások. Ezért a

2009-es felmérés adatainak elemzésekor az ISKOLA3 változót fogjuk használni: nem érettségizettek 2122 fő (52,7%), érettségizettek 1516 fő (37,7%), felsőfokú diplomások 386 fő (9,6%). Ez a változó az iskolázottság szerinti nyelvi különbségeket jól megmutatja, ugyanis a nyelvi feladatoknak több mint felében $p < 0,05$, vagy $0,01$ szinten szignifikáns hatásokat találtunk.

Mint ismert, Erdély az anyanyelvi beszélők arányát tekintve három nagy régióra osztható: 1. székelyföldi tömbhelyzet (Hargita és Kovászna megye), ahol a magyarok aránya 50% fölött van; 2. átmeneti régió (Maros, Szatmár, Bihar, Szilágy, Kolozs megye), ahol megye szinten a magyar anyanyelvű beszélők aránya 15–49% közötti; 3. szórványrégió (Arad, Máramaros, Brassó, Temes, Beszterce, Fehér megye), ahol a magyarok aránya 15% alatti (vö. Benő 2011, 261). Az elemzésekben ennek a változónak a neve: TÖMB_SZÓRVÁNY.

Ami a nemzetiséget illeti, adatközlőink 90,1%-a (3622 fő) magyarnak vallotta magát, 5,9% románnak (236 fő) és 3,2% cigánynak (130 fő).

Adatközlőink 93,5%-a anyanyelvét magyarként határozta meg, 5,3%-uk románként és 0,9% cigányként.

Összevethetők-e a két minta és az eredmények?

Egy 1996-ban és egy 2009-ben elvégzett kutatás esetén föl kell tenni a kérdést, hogy összevethetők-e az adatok. Elvileg végezhetnénk valóságosidő-elemzést (Trudgill 1997: 88), mert a két adatfelvétel között eltelt 13 esztendő. Gyakorlatilag azonban ezek az adatok nem összevethetők, mert (a) kvótaminta és reprezentatív minta használata eltérő kutatói célokat szolgál, és (b) az elemszámok bő 18-szoros különbséget mutatnak (216 szemben a kb. 4000-rel). Mindezek ellenére, az RSS-kutatás eredményeit sem hagyjuk figyelmen kívül a 2009-es felmérés eredményeinek bemutatásakor.

A két vizsgálat néhány fontos változóját összefoglalóan mutatja a következő, 0. táblázat:

0. táblázat

Néhány változó és változataik az 1996-os RSS-kutatásban és a 2009-es felmérésben

1996, RSS-kutatás		2009-es felmérés	
VEGZ2	nem érettségizett, felsőfokú	ISKOLA3	nem érettségizett, érettségizett, felsőfokú
NEME		NEME	
KOR3	13–32, 33–53, 54–85	ÉLETKOR3	17–32, 33–53, 54–70
TTSZORV	tömb, szórvány, határmenti	TÖMB SZÓRVÁNY	tömb, átmeneti, szórvány

***

Egyszerűbb dolgunk lett volna, hogyha az 1996-os felmérés alapján akkor írjuk meg, hogy mi van (azaz: mi volt akkor) a magyar nyelvvel Romániában. Mulasztásunknak megvan az ára. Két évtized elteltével már nem vállalkozhatunk az akkori helyzet rekonstruálására, és nem szorítkozhatunk a mostani helyzet pusztá leírására sem: vállalnunk kellett annak számbavételét is, hogy mi történt, mi történik ebben az új évezredben elindult új világban, hová vezettek ezek a nyelvi folyamatok az azóta eltelt közel két évtizedben. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozat első négy kötetétől eltérően (Cserniczkó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi és mtsai 2012) lehetetlen lett volna megállnunk a 20. század végén. Ezzel azonban lehetőségünk nyílt arra, hogy a nyelvközösség életében újabb korszak kezdetét jelző 1990 utáni közel három évtized távlatából már sokkal inkább a folyamatokat értékelhessük, mint csak a terepkutatás adatait, amelyek az akkori helyzetet, állapotot rögzítették.

Az pedig talán szintén mentségünkre szolgál, hogy noha mostanáig adósok maradtunk ezzel az összegzéssel, időközben nem tétlenkedtünk sem saját kutatásainkban, sem a képzésben. És talán ez utóbbi a legfontosabb és a legnagyobb elégtétel számunkra: több fontos alapkutatásban a kolozsvári nyelvészeti és néprajzi iskola legújabb nemzedékének munkáira alapozhatunk, különösen a doktori képzéshez kapcsolódó kutatási eredményekre (Bálint Emese, Kádár Edit, Katona Hajnal Tünde, Sorbán Angella, Táncoz Vilmos). Sőt a könyv egyik szerzője is már

ehhez a nemzedékhez tartozik. Szintén mi, e könyv szerzői, alapítottuk és működtetjük az MTA kezdeményezésére közvetlenül a századforduló után létrejött erdélyi magyar nyelvi kutatóállomást, a Szabó T. Attila Nyelvészeti Intézetet, amely része az időközben hálózattá szerveződött és folyamatosan termékeny munkát végző Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatnak. Az Intézet kiadványainak sorozatában eddig megjelent 10 kötet mindegyikének ugyancsak a romániai magyar nyelvközösség és nyelvhasználat helyzete volt a témája.⁶

A téma multidiszciplináris jellege miatt rajtunk kívül nyilván mások is, nagyon sokan, végeztek kutatásokat az erdélyi magyar nyelvről és nyelvhasználatról (szociológusok, történészek, demográfusok, jogászok, oktatáskutatók stb.), és fontos összegzések is megjelentek. Hogy csak a legújabbakat említsük: fontos támpont volt számunkra a nyelvközösség demográfiai helyzete és folyamatai tekintetében Veres Valér 2015-ben megjelent könyve (*Népességszerkezet és nemzetiség*), Katona Hajnal Tünde 2016-ban nyomtatásban is megjelent doktori dolgozata (*Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben*) és ugyanebből az évből Barna Gergő, Kapitány Balázs, Kiss Tamás, Márton János és Toró Tibor közös tanulmánykötete (*Iskolák veszélyben*), valamint a Bárdi Nándor és Éger György szerkesztésében 2017-ben kiadott tanulmánykötet (*Magyarok Romániában 1990–2015*). Az ebben a témában megjelent szakirodalom egyébként olyan mennyiségű, hogy sem teljes áttekintésükre, sem teljes szakirodalmi hivatkozásra nem vállalkozhattunk.

Hogy félreértés ne essék: társadalmi jelenségről lévén szó, mi magunkról nem állítjuk az amúgy sem lehetséges abszolút tárgyilagosságot. A mi elfogultságunk és elkötelezettségünk saját nyelvközösségünk értékeihez és érdekeihez kapcsolódik. Ahhoz a nyelvészeti paradigmához soroljuk magunkat, amely Skutnabb-Kangas (2000, 371) kategóriáihoz igazodva: elemzi a nyelvközösségek közti hatalmi viszonyokat; vizsgálja *mindkét* nyelv jelenlétét, támogatását és az őket érintő következményeket; meg akarja változtatni a nyelvek közti egyenlőtlen viszonyt; tárgyalja a nyelvek közti viszonyokat, köztük a kölcsönös hatásokat is; a nyelveknek főként ősi/alapvető fontosságát hangsúlyozza; minőségi különbséget tételez az anyanyelvek és a később tanult nyelvek között; hangsúlyozza a hozzáadó és felcserélő nyelvtanulás különbségét; támogatja a hozzáadó idegennyelv- és másodiknyelv-tanulást, valamint a többnyelvűséget; a nyelvcsere-t a legtöbb esetben kikényszerítettnek tekinti (Kontra 2006 nyomán).

Könyvünk szerkezetét, a tárgyalta témákat lehetőség szerint az említett sorozat kötetéhez igazítottuk. Az elmondottakból talán az is érthető, hogy sok tekintetben az eredmény mégis más lett. Ennek elsődleges oka maga Erdély, a nagyrégió, amely a maga módján és a lehetőségek szerint nyelvében is önálló életet él a hagyományok és a mai helyzetek sokféle változatában.⁷

***

Könyvünk végén a 2. mellékletben közöljük a romániai (erdélyi) és magyarországi keresztábrákat. Minden keresztábra (az utolsót kivéve) egy K_{501} típusú számmal kezdődik, amely a változó példányok egyedi azonosítója. Az egyedi azonosító után az értékelendő vagy kiegészítendő mondat található dőlt betűvel szedve. Az egyes feladatok instrukciói külön sorban szerepelnek nagybetűsen, például: MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

A keresztábrák első oszlopában a romániai, a másodikban a magyarországi adatok találhatóak. A sorok a válaszokat mutatják. A keresztábrák egyes celláiban a felső szám az elemszám, amely megmutatja, hány adatközlő adott egy bizonyos választ. A második szám az oszlopszázalék, amely a különböző cellákban arról tájékoztat, hogy a romániai és magyarországi adatközlőknek rendre hány százaléka választotta az egyik változatot, s hány a másikat.

A táblák után föl van tüntetve a khi-négyzet-statisztika értéke és az eredmény szignifikanciaszintje. Minden esetben, amikor a p kisebb 0,05-nél, legalább 95%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy a talált különbség ténylegesen különböző állapotokat takar, tehát a minták közti különbség nem a véletlen következménye. A keresztábra alatti utolsó sorban a hiányzó megfigyelések száma a valamilyen okból érvénytelen választ adók (és a vizsgálatunk szempontjából irreleváns választ adók) számát mutatja. Ha egy keresztábra után nincs khi-négyzet és p érték, például a K_{612} után, annak az oka, hogy legalább egy cellában az elméleti gyakoriság (becsült elemszám) 5-nél kisebb, ami a khi-négyzet-próba alkalmazását aggályossá teszi.

***

Egy ilyen hosszú, sokféle buktatóval és nehézséggel, nem csekély felelősséggel járó munka végén nagyon sok mindenkinek kell köszönetet mondanunk: korábbi erdélyi és magyarországi kutató- és szerzőtársainknak,

lektorainknak, a támogató akadémiai és más intézményeknek, a kiadást támogató alapítványoknak és az ezt megvalósító kiadóknak. Kétségtelen azonban, hogy a ránk, erdélyiekre váró feladat ébrentartásában és mostani megvalósulásában döntő szerepe volt a kutatásokat elindító, azokat összefogó és a régiómonográfia-sorozatot szerkesztő Kontra Miklósnak, az ő folyamatos ösztönzésének és mostani, sok mindenre kiterjedő közreműködésének. Nélküle jóval nehezebb vagy éppen lehetetlen lett volna véghezvinni ezt a munkát. Ezért mindenekelőtt neki tartozunk köszönettel és elismeréssel.

1. Népek és nyelvek Erdély múltjában

Az *Erdély, erdélyi régió* megnevezéseket a könyvben alapértelmezésben a mai magyar köznyelvi használatnak megfelelően Romániának a Kárpátok keleti vonalától az országhatárig terjedő részére értjük. Ez a nagyregió, ahol a romániai magyarok zöme él, nyelvileg, kulturálisan és a magyar nyelvjárások, néprajzi tájak tekintetében is rendkívül változatos, tagolt. Akárcsak a táj földrajzi változatossága, úgy változik és egy településen belül is változatos lehet az emberek felekezeti hovatartozása, nemzetisége és nyelve.

A régióban beszélt nyelvek földrajzi megoszlása szorosan összefügg a történeti Erdélynek a 15. századra megszilárdult közigazgatási, politikai szervezetével, amely több mint négy évszázadon át (1437–1848) a vármegyék, valamint a többé-kevésbé autonóm székely és szász székek szövetségéből állt, és közigazgatási szervezetként is érvényben volt.⁸ Földrajzi határai kelet–nyugati irányban hozzávetőleg a Királyhágótól a Keleti-Kárpátok gerincéig terjedtek.

Sokakban még mindig annak a nyelvi, népi megoszlásnak a képe él Erdélyről, amely a 19. és 20. század fordulóján volt jellemző: keleten a székelyekkel, délen és északon a szászokkal, Erdély közepén a magyar és román lakosságú Mezőséggel, a számbeli arányban a többiek fölött álló románsággal, néhány fontos, a gazdasági életet ösztönző örmény településsel, az akkor még magyar többségű városokban a nyelvileg is gyorsan alkalmazkodó zsidósággal, a nyugati, a partiumi sávban és a Bánságban a 18. század elején betelepített svábokkal, a mindenütt jelenlevő, hagyományaikban élő, több nyelvű cigányokkal. A háborús megrázkódtatások és az intoleráns, homogenizáló nemzeti ideológiák következtében ez a megoszlás a 20. század folyamán jelentős mértékben átalakult. Ez az átalakulás a román nyelvet kivéve minden más nyelv, így a magyar szempontjából is

kedvezőtlen volt. Ezek a tendenciák 1990 után is folytatódtak. A két évtizeddel későbbi helyzetet jól tükrözik a 2011-es népszámlálásnak azok az adatai, amelyek akkor Erdély 6 789 250 lélekszámú népességének anyanyelv szerinti megoszlását rögzítették: román: 4 948 264 (72,88%), magyar: 1 248 623 (18,39%), roma: 101 757 (1,49%), ukrán: 41 208 (0,60%), német: 24 320 (0,35%), egyéb: 48 497 (0,71%), ismeretlen: 376 580 (5,54%) (Veres 2015, 41, a 2.8. táblázata alapján). Témánk szempontjából alapvető fontosságú, hogy a 20. századi és az azóta is tartó kedvezőtlen demográfiai folyamatok ellenére Erdély ma is úgy tekinthető, mint a magyar és a román nyelv érintkezési, egymást átfedő zónája, a régió keleti határa pedig a magyar szempontjából nyelvhatárnak tekinthető.

Erdély államjogi státusza a történelem folyamán több ízben változott: keleti tartománya volt a középkori magyar királyságnak, ezt követően, másfél évszázadon át erdélyi fejedelemségként viszonylag önálló volt, a 18. század végétől a 19. század második feléig a Habsburg Birodalomnak volt Magyarországtól elkülönülő tartománya (két magyar haza, ahogy a korabeliek mondták), szintén a Birodalmon belül vált Magyarország részévé az unió megvalósulásától 1920-ig. Ezeknek a tartományoknak, államalakulatoknak a határa is változott, nemkülönben a régióban élő, különböző nyelvű népeknek a száma és aránya. Ezekben a változó viszonylatokban Erdély sohasem volt teljesen független, mindig része vagy alárendeltje volt nagyobb birodalmaknak, államalakulatoknak.⁹

1.1 Megtelepedés, a történeti Erdély

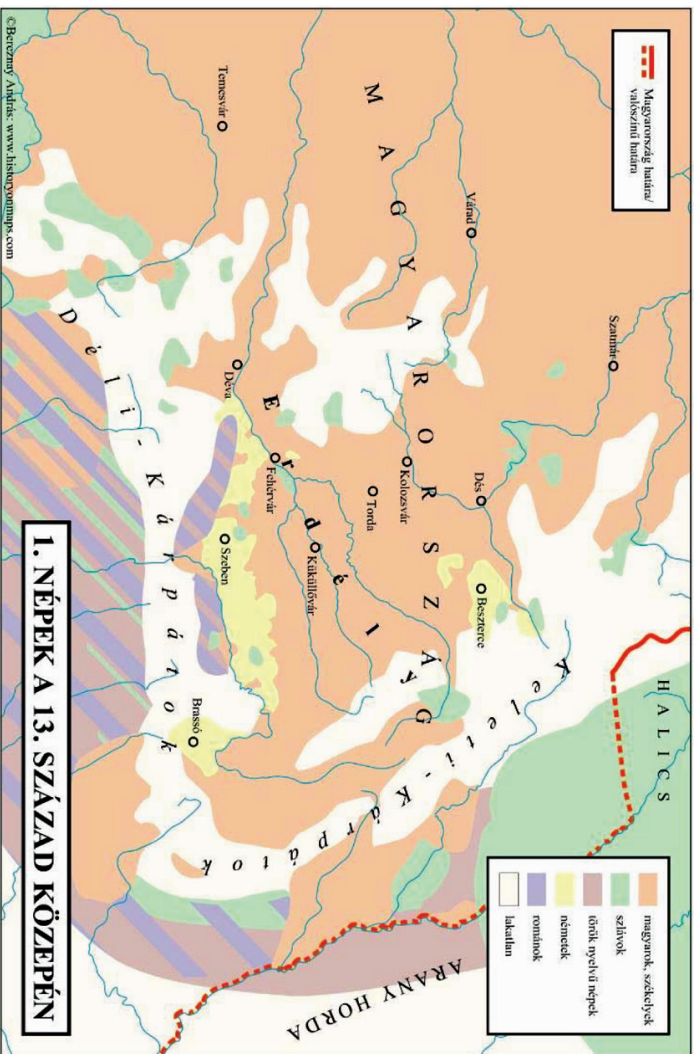
A magyarok a medence sík területein, valamint az arany- és sólelőhelyek közelében települtek meg a 10. században. A 11. század első éveiben I. (Szent) István az addig viszonylag önálló országrészt is a kereszténységre térítette. Elkezdődött a vármegyék kialakítása, 1009 körül pedig megtörtént az erdélyi püspökség megalapítása Gyulafehérvár központtal. A ritkább népességű területek betelepítése a 12. században kezdődött el. A szintén magyar határvédő székelyeket ekkor költöztették keletebbre, mai lakóhelyükre, a kun veszedelem elhárítására.¹⁰ Jelentős csoportjuk a nyugati határokat védte, azok pedig, akiket Erdélybe telepítettek, a keletieket. A 14. század második felére autonóm területi közigazgatásba szerveződtek, létrejött a Székelyföldnek nevezett régió. A középkori székelység

nemzeti szervezeten élt. A hét, nyelvhasználatban máig eltéréseket mutató, széknek nevezett közigazgatási egység mindegyike eredetileg 6 nemre (nemzetségre) és 24 ágra (rokonsági leszármazási vonalra) oszlott. A korai időszakban társadalmuk egységes és zárt volt, benne elvben mindenki egyenlőnek számított. Mindenre érvényes volt a katonáskodási kötelezettség, a közigazgatási autonómia, a magánbirtok csekély szerepe és a különleges adózás.

A románok Dél-Erdélyben, Fogarasföldjén, valamint az Erdéllyel szomszédos Máramarosban telepedtek meg. Az ő betelepítésük is kezdetben határvédelmi céllal történt, a 13. században a Déli-Kárpátokban összefüggő közigazgatási egységben élő román határőrség volt. A tatárjárás után (1241–1242) tömegesen hozzák be őket mezőgazdasági telepésnek a gyulafehérvári káptalan birtokaira, a bihari püspökség uradalmaiba és Hátszeg vidékére. Fogaras vidékén főképpen juhtartással foglalkoztak, transzhumáló pásztorokként a Balkán nagy térségeit bejárták. Vezetőik a kenézek és vajdák voltak, akik közül sokan nemességet nyertek. Nagy Lajos király 1336-ban rendezte az erdélyi románok jogállását, besorolta őket a feudális rendbe: a közrománok jobbágyok lettek, a kisebb kenézek a falubírónak megfelelő státuszt kaptak, a királyi kiváltsággal rendelkező kenézek és vajdák pedig a nemesekkel kerültek egy sorba. Így ők is betagozódtak a nemesi rétegbe, a korábbi szabad román közösségek pedig jobbágysorba jutottak.

A székelyek korábbi, dél-erdélyi helyére a 13. században németeket: szászokat telepítettek (l. l. 1. térkép). Ennek következtében kialakult és egyre inkább kiterjedt Dél-Erdély szászok lakta területe. 1224-ben II. András király részükre kiváltságlevelet adott (Andreanum), és ez döntő fontosságú lépés volt az újkorig megőrzött szász autonómia kialakulásában. Élükre a király a szászok grófját a magyar főnemesek közül választotta. A tatárjárás után évtizedekig tartott az újjáépítés és az elpusztított vidékek újranevelése. A szász telepítés ekkor már a Szászföldön kívüli területekre is kiterjedt. A német hospeseknek meghatározó szerepük volt számos korábbi település városi kezdeteiben. A szászoknak a törökellenes harcokban szerzett érdemeiként Mátyás király 1486-ban megerősítette az Andreanumot, sőt az abban foglalt jogokat kiterjesztette Medgyes, Selyk, Brassó és Beszterce vidékére is. Ezáltal kiteljesedett az erdélyi szász autonóm terület, amelyet Királyföldnek vagy Szászföldnek neveztek, és megszületett ennek vezető intézménye, a Szász Egyetem (Sächsische Nationsuniversität).

1. 1. térkép

Népek a 13. század közepén

Berzsnay András munkája (www.historyonmaps.com)

Szintén a tatárjárás utáni időszak népmozgásával kapcsolatos a moldvai magyarok¹¹ északi, legarchaikusabb nyelvű és kultúrájú csoportjának kitelepedése a 13. század végén Belső-Erdélyből a Szeret mentére (a mai Románvásár környékére). IV. Béla király a Szeret nyugati partján katonai őrhelyeket épített, védelmüket családostól kitelepített magyar katonaságra bízta. A magyarok számát később növelték az üldözések elől menekülő husziták. Ők hozták létre a Szereten túli magyar településeket. A 16–18. században is folytatódott a székelyek kivándorlása Moldva délibb területeire. Mindezek a moldvai magyar csoportok paraszti életmódot folytattak, kezdetben intenzív kapcsolataik voltak Erdéllyel, később azonban, a középkori magyar királyság bukásával (1526) elszigetelődtek.

1.2. Az önálló fejedelemség kora

Az önálló, egységes magyar állam 1541-ben három részre szakadt. Középet a Török Birodalomhoz csatolták, nyugaton és északon a Habsburg-családból való magyar királyok uralkodtak. A keleti megyékből és Erdélyből fokozatosan alakult ki az önálló erdélyi fejedelemség, amely a következő másfélszáz esztendőben (1690-ig) magyar fejedelmek kormányzása alatt laza hűbéri függésben élt az Oszmán Birodalommal, egyensúlyozva a török és a Habsburg királyság között. A fejedelemség területe 100 000 km² volt, lakossága pedig a 16. század végén durva becsléssel hozzávetőleg majdnem egymillió (etnikai megoszlásukat l. az 1.1. táblázatban, területi elhelyezkedésüket az 1. 2. térképen).

A 16. és 17. század fordulóján egész Európán nagy éhínség söpört végig. Ehhez járult a háborúk nyomorúsága. A háborús pusztításokkal szemben valamivel védettebbek voltak a székelyek. A Székelyföld akkor még áthatolhatatlan erdőségeiről volt híres, ahová a tatárok is csak később merészkedtek be, a szászokat pedig erődrendszerek védték. A székelyek számára védelmet jelentett katonai szervezettségük is, a régi hadrendszer ugyanis 1711-ig fennmaradt, amikor az osztrákok feloszlatták. Társadalmuk ugyanakkor jelentős mértékben feudalizálódott, belsőleg is tagolódott.

1. 1. táblázat

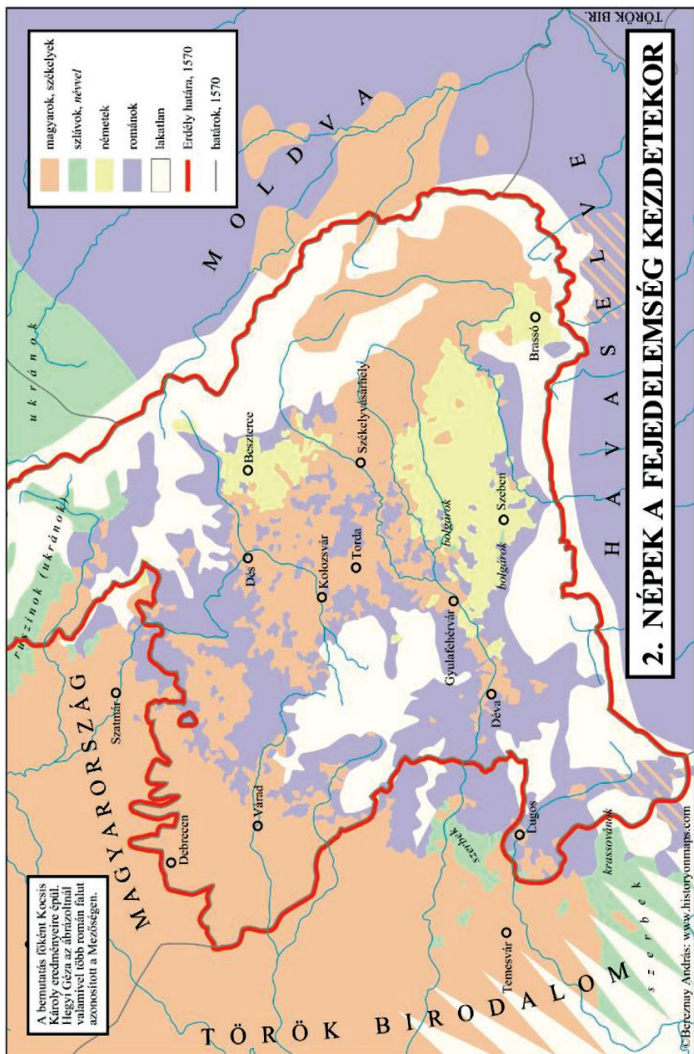
Az Erdélyi Fejedelemség népessége a 16. század végén

Terület	Magyar	Szász	Román	Egyéb (szlovák, ukrán)	Összesen
Székelyföld	150 000	?	?	–	160 000
Szászföld	?	65 000	15 000	–	85 000
Erdélyi megyék	240 000	20 000	200 000	?	460 000
Partium	170 000	–	90 000	80 000	300 000
Összesen kb.	560 000	90 000	330 000	85 000	1 065 000

Forrás: Köpeczi [szerk.] 1989, 238. (Az összegző számsorok becslült értékek.)

A románok fokozatosan életmódot váltottak, a transzhumáló pásztorkodásról a földművelésre tértek át, és ez néha a vallás és a nyelv cseréjéhez is vezetett. Ezzel ellentétes hatású volt a román fejedelemségek felől fokozódó bevándorlás. Mihály vajda tudatosan is telepített havasalföldieket a magyar nemesektől elkobzott földbirtokokra. Mindezek eredményeképpen a románok létszáma megnövekedett. A nemessé lett románok, ha nyelvileg nem is, de társadalmi státusz tekintetében beleolvadtak a magyar uralkodó osztályba. A 16. század legfényesebb pályáját a román születésűek közül Oláh Miklós futotta be: szülei havaselvi románok voltak, ő Szebenben született, katolikus pappá nevelték. Magyarország primásaként halt meg. Kora neves humanistájaként „hungarusnak” vallotta magát, művei a magyar nemesi ideál eszméit hirdették.

A 17. század második felében II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, később II. Rákóczi Ferenc szabadságharca újabb pusztulásokkal járt. Ehhez járult az 1708-as nagy pestisjárvány, 1717-ben pedig egy nagy éhínség. Ez olyan újabb veszteségeket okozott, hogy Erdély lakosainak száma 1720-ban mindössze 800 ezer, Magyarországé pedig 1 770 000, a 15. századi négymillióval szemben. Ekkor a magyarok (többségükben reformátusok, kisebb számban katolikusok) hozzávetőleg az össznépesség 45–50%-át teszik ki, a románok 30–40%-át, a szászok 10–15%-át. Kevés számban más etnikumúak is megtelepednek: görögök, arománok, örmények, zsidók, lengyelek, rácok, cigányok, törökök. A 17. század végén Erdélyben is mozgalmassá vált az élet. Miután 1686-ban kiűzték a törököket Budáról, az

1. 2. térkép

Népek a fejedelemség kezdetekor

Bereznyai András munkája (www.historyonmaps.com)

osztrákok a magyar területeket nem felszabadított, hanem meghódított tartományokként kezelték. 1688-ban Erdély vezetői elismerték az egyesülést Magyarországgal, és a tartományt az osztrák császár ortalma alá helyezték.

1.3. Reformáció, anyanyelvűség

A 15. századi erdélyi művelődés legnagyobb újdonsága az anyanyelvűség volt. Ebben is a szászok vezettek. Patríciusaik és városi tisztviselőik azonban a latin mellett többnyire magyarul is megtanultak, amit a 14. századi beszercei latin–magyar szójegyzék is tanúsít. A legkorábbi összefüggő erdélyi magyar nyelvemlék egy Kolozs megyei nemes, Ródi Cseh János saját kezű végrendelete 1507-ből. Ebben az időben már gyakran fordítottak latinról magyarra vallásos szövegeket a koldulórendek apácái számára. Az erdélyi románok is a 16. század elején kezdtek írni anyanyelvükön.

A 16. század egyben a reformáció kora, amely a vallási és az egyházi intézmények tekintetében átalakította, tovább tagolta Erdély társadalmát, új dimenzióval egészítette ki a korábbi etnikai képet. Ez a század a könyvnyomtatás révén az anyanyelvű írásbeliség elterjedésének és az iskolák gyarapodásának a kora. A következő században pedig, amelynek néhány évtizedét Erdély virágkorának szokás nevezni, a fejedelemség lesz a magyar nyelv és a magyar kultúra központja.¹² Jellemző például, hogy Geleji Katona István, aki előbb Bethlen Gábor udvari papja volt, Gyulafehérváron székelő református püspökként írta meg és adta ki a kor jelentős magyar nyelvészeti munkáját, a *Magyar Grammatikácskát* (1645), és román nyomdát is alapított szintén Gyulafehérváron.

A reformáció lutheri tanait egy brassói pap, Johannes Honterus hozta be Erdélybe. 1547-ben az erdélyi szászok egységesen áttértek az új hitre. Luther tanait a magyarok is befogadták. 1544-ben Kolozsváron a szász Kaspar Helth lesz a plébános, az új hit lelkes követője. A többségében már magyar városban magyarul kezd írni és prédikálni, nevét is megmagyarítja Heltai Gáspárra. 1550-től nyomda is segíti működését. 1556-ban Dávid Ferenc lesz a magyar evangélikusok püspöke. Hosszas hitviták és lelki válságok után ő is csatlakozik a helvét hitvalláshoz (1559), néhány év múlva pedig az egész egyházmegye kálvinista lesz. 1568-ban a fejedelemmel és városával együtt a „szentháromság-tagadók” felekezetének, az unitárius vallásnak lesz a hirdetője. Ekkor tehát Erdélyben három

protestáns felekezet van: az evangélikus, a református és az unitárius. A csiki és háromszéki székelyek jelentős része megmaradt katolikusnak. Az 1568-as országgyűlés Tordán törvényt hoz az evangélium hirdetésének és magyarázatának teljes szabadáságáról.

A szászok és a magyarok kísérletet tesznek arra, hogy az ortodox románokat is az új hitre térítsék. A szebeni nyomdában ilyen szellemben katekizmus jelenik meg román nyelven, Szászvárosban Ószövetség-fordítást adnak ki. A reformáció terjedését ellenző Báthori István az ortodox egyházat karolja föl, 1574-ben görögkeleti püspököt állít. A 17. század elején Báthori Gábor megszüntette a román papok jobbágyi állapotát. Az ortodox egyház az ószláv nyelvet használta, az anyanyelvi törekvéseket nem támogatta. Az anyanyelv a református felekezetű románok közé szorult: az első teljes román Újszövetséget is az ő számukra adta ki a gyulafehérvári fejedelmi nyomda 1648-ban.

1.4. Nyelvi kapcsolatok

Az egészen korai adatok hiánya ellenére a magyar–román nyelvi kapcsolatok kezdetei a 11–13. századra tehetőek (Treml 1928, 42; Rosetti 1966, 111). Előbb Erdély déli és északi peremén, majd a 13. századtól már Moldvában is intenzív kapcsolatokkal kell számolni. A román nyelvtörténet a jelentős számú és műveltség tekintetében fontos lexikális átvételeken kívül magyar (esetenként magyar vagy szláv) eredetű képzőket is számon tart: *-ș*, *-aș*, *-eș*, *-ăuș* (< magyar: *-s* melléknévképző), *-ău* (< magyar: *-ó* igenévképző), *-ișag*, *-șug* (< magyar: *-ság* főnévképző). A korai lexikális átvételek között találunk olyan szavakat, amelyek az udvari életre vonatkoznak (*aprod* < m. *aprod*; *herțeg* < m. *herceg*; *hitlean* < m. *hűtlen*; *nemeș* < m. *nemes*; *viteaz* < m. *vitéz*), a városi és falusi életre (*birău* < m. *biró*; *dijmă* < m. *dézsma*; *hotar* < m. *határ*; *locui* < m. *lakik*; *oraș* < m. *város*), kézművességre, kereskedelemre (*ban* < m. *bán*; *cheltui* < m. *költ(eni)*; *majă* < m. *mázsa*; *marhă* < m. *marha*; *meșter* < m. *mester*; *vamă* < m. *vám*), jogi életre (*aldămaș* < m. *áldomás*; *chezaș* < m. *kezes*; *pîrîș* < m. *peres*), katonáskodásra (*corda* < m. *kard*; *pușcă* < m. *puska*), más fogalmakra (*belșug* < m. *bőség*; *chip* < m. *kép*; *chin* < m. *kín*; *făgădui* < m. *fogad(ni)*; *gînd* < m. *gond*) stb. (Rosetti 1966, 113–116).

A magyar források a 14. századból négy román eredetű szót őriztek meg. A ‘karám’ jelentésű *kosár* 1313-ból adatolt, később a regionális köznyelv

elemeként terjedt el, a ‘gyapjúpokróc’ jelentésű *cserge* pedig az irodalmi nyelvbe is bekerült. A *krajnik* és a *szindia* feudális tisztségviselők neveiként elavult (Bakos 1982, 203). A 15. századból 7-8 köznévi szintre eljutott román jövevényszót tárt fel a kutatás. A román pásztorterminológia eleme a *csobán*, a *berbécs*, a *bács*, a *kaliba*; a *gárgya* az erdélyi nyelvjárásokban regionális köznyelvi szintre jutott, a *kalugyer* is elterjedt, az *alakor* pedig botanikai terminusként napjainkig ismert (Bakos 1982, 207–208).

Az anyanyelvűség és az írásbeliség kiterjedésével a nyelvi kapcsolatok is erőteljesebbé váltak. Jelentős mértékben gyarapodott a román nyelvbeli magyar elemek száma, fogalmi körük is kiterjedt a hitéletre, az újabb műveltségi elemekre, területileg pedig Észak-Moldvától Dél-Erdélyig mindenütt kimutathatók (Rosetti 1966, 328–9; Tamás 1966). Az első román nyelvű vallásos szövegfordítások datálásában (16. század közepe) és lokalizálásában (Erdély északi része) éppen a hungarizmusok tekinthetők a legfőbb bizonyítéknak (Rosetti 1968, 639–51). A magyar nyelv 16. századi román átvételei továbbra is elsősorban az állattenyésztéssel, a juhtartással kapcsolatosak (*pakulár*, *brindza*, *orda*, *zsendice*, *fustély*, *kozsók*, *esztena* stb.), de jelen vannak a románok sajátos államigazgatási és vallási szervezetének szavai is (*boér*, *vecsín*, *pópa*, *vladika* stb.). Megjelennek a gyűjtögetéssel és a földműveléssel kapcsolatos terminusok (*baraboly*, *iszkumpia*), személyeket jelölő elemek (*ficsúr*, *poronty*, *pulya*). Ez utóbbiak az irodalmi nyelv elemeivé váltak a későbbi századokban, némelyik botanikai műszó, jelentős részük viszont nyelvjárási szinten maradt (Bakos 1982, 225–226). A 17. és 18. században a források száma és jellege is bővül, ennek megfelelően a feltárt kölcsönelemek száma is megnő, száznál is több. Vannak olyanok, amelyek irodalmi nyelvivé válnak (*áfonya*, *cimbora*, *furulya*, *kaláka*, *málé*, *palacsinta*), botanikai műszóvá (*lestyán*), mások a regionális köznyelv elemeivé (*bálmós*, *fuszulyka*, *gusa*, *mamaliga*, *turma* stb.). Az új szókészlet anyagában fontos fogalmi kör az újvilági növények erdélyi terminológiája (*málé*, *fuszulyka* stb.), általában a román eredetű növénynevek regionális használata (Bakos 1982, 246–248; 279–282).

A német–magyar nyelvi kapcsolatok már a viszonylag korai időszaktól az egész nyelvterületre és a nyelv felső regisztereire is kiterjedtek. Ennek egyik, keleti része volt az erdélyi magyar és szász nyelvváltozat közvetlen érintkezése. A nyugati kulturális hatás közvetítésével Erdélyben is erőteljesebb volt a német nyelv hatása a magyarra, mint fordítva. De a szász nyelvbe is szép számban kerültek be magyar eredetű szavak. A kérdéssel foglalkozó

Nagy Jenő az 1573–1614-es beszercei szász hagyatéki leltárakból félszázánál több magyar szót mutatott ki, pl. ilyeneket: *aldamasch*, *aproleck*, *csisse* 'csésze', *maradeka*, *barhan* 'bárány', *hatter* 'határ', *darda*, *schäb* 'zseb', *secke* 'zeke' stb. (1968/1980). Kiterjedtsége miatt nincs módunk rá, hogy a kérdéskört részletesen bemutassuk, az ezzel foglalkozó nagyon gazdag szakirodalomból elég hivatkoznunk Mollay Károly alapos tanulmányára (1989). Ő ugyan a kontaktuselemek tárgyalásában nem különíti el az erdélyi szász hatást, de sok utalást találunk rá, hogy az általa felsorolt német eredetű szavak az erdélyi magyarba is bekerültek. A magyar–szász népi érintkezésnél közvetlenebb és változatosabb volt az erdélyi városok polgárainak kapcsolata, és ez néhány esetben ezekben a közösségekben kétnyelvűséggel és nyelvcserevel is járt. Mindenképpen érdemes Kolozsvárra hivatkoznunk, ugyanis a város alapításában itt is a szászoknak volt vezető szerepük. A 15. század elején még ők voltak fölényben, 1458-ban viszont már a magyar polgárság eléri, hogy paritásos elv érvényesüljön a város vezetésében. A tanács, a százak testülete (Hundertmannschaft) a budai jognak megfelelően fele-fele arányú volt, a bírói tisztséget pedig évenként felváltva viselték az egyik, majd a másik közösség képviselőjében. Ez mindenképpen annak a bizonyítéka, hogy a polgárok két, eltérő nyelvi közössége századokkal ezelőtt képes volt hosszú időre szabályozni a nyelvi együttélés mindennapjait. Ez a szabályozás a nyelv nyilvános megjelenítésére is kiterjedt. Ennek bizonyítéka a százak tanácsának 1580-ból származó határozata, amely méltó párja a tordai országgyűlés korábban, a vallási türelemről hozott határozatának: „*Az mi az Magyar írást illeti az hídon [...] végezék ő kegyelmek, hogy szászul is ugyan azon igékkel faragják meg az város kölcségén. Azonképpen egyéb közös munumentumokon, ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott.*” (l. az Erdélyi magyar szótörténeti tár magyar szócikkében).

1.5. Erdély népei a Habsburg Birodalomban

A korábbi laza török függésből a 18. század elejétől Erdély, miután önállósága már 1691-ben megszűnt, egy viszonylag magas fokú szervezettséggel igazgatott birodalomba kerül, amelyben az integrációs folyamatok egyre erősödnek. A szervezettséget népes hivatalnoksereg és katonaság biztosította, első dolguk az adóösszeírás és a katonakötelezettség érvényesítése

volt, és az ő jelenlétük a német hivatalos nyelv használatával járt együtt. Erdély számára ez másfél százados békét hozott, de olyan békét, amelyben az egész erdélyi világ megváltozott („metamorphosis Transylvaniae”): az etnikai viszonyok megváltozását, a népesség folyamatos gyarodását, a feudális rend kiterjesztését és megszilárdítását. A korszak eleji mintegy egymillióról az 1780-as évekre másfélmillióra, a 19. század közepére mintegy kétfélmillióra nő a lakosság száma (erre nézve l. az 1. 2. táblázatot és az 1. 3. térképet).

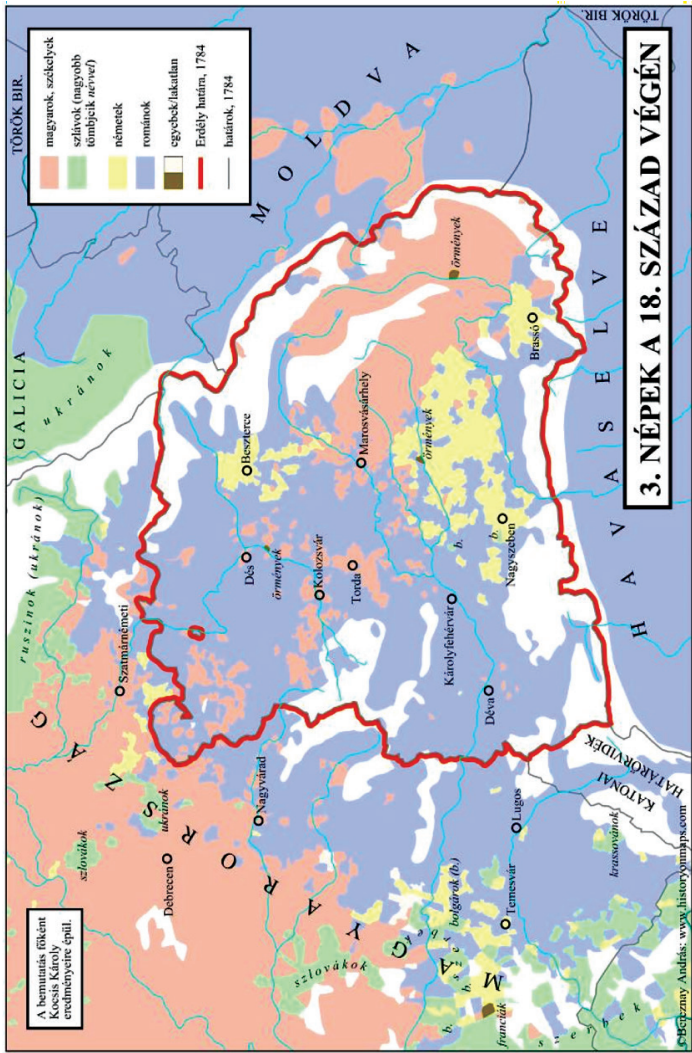
1. 2. táblázat

A történeti Erdély népességének etnikai megoszlása az 1850/51. évi népszámlálás alapján

Etnikum	A vármegyék és Fogaras vidéke	Székelyföld	Szászföld	Erdély Partium nélkül
Román	781 791	54 246	207 810	1 043 650
Magyar	159 396	303 975	25 063	488 434
Német	49 166	1 163	141 425	191 724
Zsidó	10 644	1 042	165	11 851
Cigány	41 117	10 022	25 244	76 383
Egyéb	6 935	2 464	1 544	10 953
Összesen	1 049 049	372 912	401 251	1 823 995

Forrás: Kőpeczi [szerk.] 1989, 371

A migrációs folyamatok meghatározó tényezője az volt, hogy már a 17. század utolsó évtizedétől beindult a török alól felszabadított magyarországi területek betelepítése, amelyek korábban szinte teljesen néptelenek voltak. A bécsi kormány a dunántúli és a Pest környéki területeket követően a Bácskát és a Bánságot is különböző eredetű, de főként német népességgel telepítette be. Ennek nem titkolt célja a német expanzió, a németesítés és a (re)katolizálás volt a magyar protestánsok ellenében, gazdaságilag pedig a munkaerő, a nyersanyagbázis és a felvevőpiac biztosítása. „E korszak törekvéseit osztrák részről legtömörebben Philipp Wilhelm von Hornick (1640–1714) osztrák közgazdász 1684-ben, tizenkettedszer 1764-ben megjelent munkájának („*Österreich über alles, wann es nur will*”) címe (‘Ausztiria mindenek fölött áll, amikor csak akar’) és tartalma (merkantilizmus,

1. 3. térkép
Erdély népei a Habsburg Birodalomban (18. sz. vége)
 Bereznyai András munkája (www.historyonmaps.com)

Magyarország csak mint nyersanyagbázis és felelevőpiac számít, ipara nem fejlesztendő) fejezi ki. E törekvéseket az országba helyezett hivatalnokseregnek kellett megvalósítania.” (Mollay 1989, 247). Ez volt az a stratégia, amely máig hatóan alakította a Kárpát-medence etnikai és nyelvi viszonyait.

Az első évtizedekben csak római katolikus német telepeseket hoztak, és a 18. század folyamán a német bevándorlási hullám többször ismétlődött. Nagykároly és Szatmárnémeti vidékén is sváb nyelvsziget alakult ki, miután 1712-ben Würtemberg vidéki németeket telepített ide Károlyi Sándor.¹³ 1737-ben kaptak engedélyt a bevándorlásra a Bánságba a török elől menekülő római katolikus bolgárok. A közeli hegyvidékről betelepülő románok is falvak sorát alapították. Temes megye déli részén szlovák, a 19. század második felében Krassó-Szörényben cseh falvak is keletkeztek. A szerb–bolgár határról egy délszláv népcsoport, a krassovánok is képviseltetik magukat a Bánság tarka etnikumú táján. A magyarok szinte utolsóként kaptak lehetőséget a letelepedésre, és ezt már nem a kincstár, hanem a földesurak szervezték, 1867 után aztán folyamatossá vált a magyar telepítés.

Erdély feudális része (a Mezőség) és a feudalizálódó Székelyföld vonatkozásában román–magyar lakosságcsere hívja fel a figyelmet a Bécsi Levéltárban talált, 1768-ból származó német nyelvű feljegyzés. Ennek írója arra kéri fel a bécsi udvart, „akadályozza meg az erdélyi magyar és német földbirtokosoknak azt a gyakorlatát, hogy egyszerűen elúzik földjeikről a magyar és székely jobbágyokat, és helyettük románokat telepítenek le birtokaikra” (Berlász 2010, 27–31 nyomán Andrásfalvy 2014, 35).

A különböző irányú migrációk, telepítések következtében módosultak az egyes tájak etnikai arányai. A 18. század közepén a lakosság abszolút többségét már a románok alkotják: 50–60% között mozognak. Ezután az etnikai arányok már nem változnak lényegesen a 20. század harmadik évtizedéig.

Új etnikai elemként jelennek meg a Kelet és Nyugat között közvetítő örmény kereskedők. Már az 1670-es években feltűnnek, a 18. század elején két várost is alapítanak: Erzsébetvárost és Szamosújvárt (további fontos településük Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz). Marhakereskedéssel és tímármesterséggel foglalkoztak. A 19. század végéig etnikai eredettudatukat megőrizve nyelvileg asszimilálódtak.

1.6. Egyházpolitika

A Habsburg Birodalom egyházpolitikájának két lényeges eleme volt: a folyamatos ellenreformáció, rekatolizáció és a románok katolizációjának megkísérlése a görögkatolikus egyház által, amely egyesült a római katolikus egyházzal. Az új felekezet püspökét Gyulafehérváron szentelték fel. Ezzel a román papok is nemesi privilégiumokat nyertek, megnyitlak előttük a katolikus főiskolák és ösztöndíjak. Bárói rangra emelt neves püspökük, Inochentie Micu-Klein, akit az országgyűlésre is meghívnak, a román nemzeti ideológia megfogalmazója és a nemzeti mozgalom elindítója. Ezzel az erdélyi románság politikai entitássá válik. Ennek a görögkatolikus egyház a szervezeti kerete, a nemzettudat történeti ideológiája pedig a római kontinuitás, amely ugyancsak Micu-Klein koncepciójában jelenik meg. Az ortodoxia az 1750-es években újra erőre kap, és Bécs ezt kénytelen hivatalosan is tudomásul venni. Ortodox püspököt is kineveznek, és ekkor kiderül, hogy az erdélyi románoknak csak mintegy egyhatoda van görög katolikus hiten.

A román nemzeti tudat kialakítását az ún. erdélyi iskola három politikus: Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior folytatja a 18. század végén és a 19. század elején (a latin eredet tudata, a románok együtvé tartozásának tudata, az ortodox hagyományok tisztelte). Könyvet írnak a román nyelv latin jellegéről (*Elementa linguae Daco-Romanae sive Valahice*. Bécs, 1780). Șincai népiskolát szervez, ábécéskönyvet ír, a brassói ortodox esperes tanítóképző tanfolyamokat szervez, Ioan Piuaru-Molnár kolozsvári szemészprofesszor a legjobb román nyelvtant írja meg. Petru Maior az erdélyi románság kezdeteiről írta fő művét (*Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*), amely az elkövetkező nemzedék bibliája lesz. Ennek a szellemi előkészítésnek és kontextusnak a politikai terméke az 1791-es erdélyi országgyűlés elé került *Supplex Libellus Valachorum*, amely a román nemzeti követeléseket összegzi: ismerjék el negyedik nemzetként a románokat, a nemességnek és a közrendűeknek biztosítsanak azonos jogokat a másik három *natio* megfelelő rétegeivel, engedélyezzék a román nyelv használatát a románok lakta vagy román többségű helységekben és azok törvényhatóságainál.

Az etnikai viszonyokat az erdélyi határőrség szervezése is befolyásolta. A székelyek körében ez véres erőszakkal ment végbe, mivel súlyosan sértette

a helyi közösségek jogait, önkormányzatát. A madéfalvi veszedelemként ismert, sok áldozattal járó erőszakos fellépés (1764) következménye volt a székely exodus Moldvába, ahol a menekültek az ottani magyarok számát gyarapították, új településeket is létrehoztak, egy csoportjuk pedig két évtizeddel később Bukovinába települt. Az ő kálváriájuk egy évszázaddal később, majd a 20. században tovább folytatódott. A román határőrezredek szervezése kevesebb jogsérellemmel járt, kedvezően befolyásolta a román iskolaügyet. Az ezred székhelyein latin–német iskolák létesültek, a kisebb központokban pedig triviális (alsófokú) iskolák.

Erdély népei közül érthetően a szászok táplálták a legtöbb reményt a birodalom iránt. Ez a remény nem volt teljesen alaptalan, de nem is vált valóra minden tekintetben, a német nyelv folyamatos jelenlétét és hatását mindenképpen biztosította. A kormányzat (gubernium) székhelyét egy időre Nagyszebenbe helyezték, majd újra Kolozsvárra, 1774–1787 között pedig szász gubernátora volt Erdélynek (Samuel von Bruckenthal). A megfigyelt szász településekre ausztriai evangélikusokat telepítettek, 1781-től pedig lehetővé tették, hogy románok és magyarok is beköltözhesenek a szász városokba, falvakba. Ezek a rendelkezések sértették a szász autonómiát, mint az is, hogy egyházi és oktatási intézményeiket fokozatosan állami irányítás alá akarták vonni.

1.7. Nyelvi ellentétek, nyelvi kapcsolatok

Nyelvi ellentéteket szül, hogy II. József 1784-ben nyelvrendeletében a német nyelvet tette hivatalossá a birodalomban. Ez Magyarországon és Erdélyben is előtérbe helyezte a magyar nyelv jogi státuszának kérdését és a nyelvvédelem, nyelvfejlesztés ügyét. Az erdélyi országgyűlés 1791-ben (II. József halála után) törvénycikkben kívánt elsőbbséget biztosítani a magyarnak, az országon belül hivatalossá nyilvánítva azt. A központi hatalom ezt a törekvést nem támogatta. Ennek ellenére Marosvásárhelyen akadémiai jellegű Magyar Nyelvmívelő Társaság alakult (1793), Kolozsváron pedig állandó színház létesült (1792).

A reformkori magyar liberálisok a polgári nemzeti állam koncepciójának megfelelően a társadalmi reformot össze akarták kapcsolni a magyar nyelv hivatalossá tételével: a nyelvújítás és az Akadémia nyelvgyazdagító tevékenysége kiegészült a nyelv jogi felemelésének igényével. Ebben a

szellemben dolgozták ki a magyar nyelvhasználat kiterjesztésére vonatkozó törvényjavaslatot, amely – 1844-es elfogadásával – a latin és a német helyett a magyart tette államigazgatási nyelvvé, a törvények és a kormányhivatalok ügyintézésének nyelvévé. Az erdélyi diéta követte a magyar országgyűlés példáját, és 1847 augusztusában szintén törvényt fogadott el a magyar nyelv hivatali használatáról, a szászokra való tekintettel lényeges engedményekkel a német nyelv használatában.¹⁴ Ennek a törvénynek a vitája és elfogadása váltotta ki a nyelvharcot, a magyar, román és szász politikusok közötti publicisztikai vitát.

Erdély román társadalma is erőteljesen tiltakozott a nyelvtörvénytervezet ellen, nemzeti létük elleni fenyegetést láttak benne, saját nemzeti fejlődésük perspektíváit látták veszélyeztetve. Ezen az alapon utasították el 1848-ban Magyarország és Erdély egyesülését is. A szászok diétái képviselőinek többsége május 30-án megszavazta az uniót. Az erről szóló törvénycikk szentesítette a polgári egyenlőséget, de nem tudta elejét venni annak, hogy ne a vélt nemzeti érdek, a császárhűség, az alkotmányosság, a szászok esetében a német nemzeti érzés határozza meg a nemzetiségek ellenforradalmi szerepét a polgárháborúban. Ezek olyan mértékben épültek be a történeti tudatba, hogy teljesen elfedik 1848 legfőbb, mindenkire egyformán érvényes vívmányát: a jobbágyfelszabadítást.¹⁵

A magyar–román nyelvi kapcsolatok természetes folyamata nem szakad meg. A magyar nyelv újabb román elemeivel kapcsolatban fontos a szókölcsönzésekkel foglalkozó szakirodalomnak az a megállapítása, hogy: „Az elterjedtebb és magasabb szociális értékű lexémák megjelenési aránya kronológiájukkal fordítottan arányos, hiszen az idegenből kölcsönzött elemek meggyökeresedése hosszan tartó folyamat.” (Bakos 1982, 375). Ez azt jelenti, hogy a számbeli gyarapodás ellenére az újabbkori átvételek körében egyre több az alkalmi használatú elem, valamint a helyi, regionális kölcsönzés. Ebben az is közrejátszik, hogy a 19. századból egyre több az erdélyi népnyelvi forrás, népköltészeti anyag, amelyek ezeket a regionális elemeket megőrizték. A nagyszámú kölcsönelem közül egyedül a *cujka* él köznyelvi szinten, a következők pedig az erdélyi regionális köznyelv elemei: *batul*, *döblec*, *dulcsáca*, *hóra*, *hurbol*, *kukk*, *mutuj*, *putregáj* (Bakos 1982, 316–319).

A román nyelv magyar elemei tekintetében részben más a helyzet. A 19. század végére kialakuló román irodalmi nyelvnek mintegy 100–150 magyar eredetű eleme van, olyanok is, mint a ’város’ jelentésű *oraș*, a

'határ' jelentésű *hotar*, a 'lakik' jelentésű *a locui* vagy a 'gond' jelentésű *gând*. Erdélyben pedig ezernél is több a regionális köznyelvi hungarizmus. Romulus Todoran vizsgálatai szerint az erdélyi román nyelvjárások szókincsében a magyar eredetű szavak aránya 9% körüli (Todoran 1965, 922–925), és ezt jól tükrözi Tamás Lajosnak ezzel kapcsolatos összefoglaló munkája is (1966). Gáldi László figyelt föl arra, hogy „a legtöbb magyar elem a románban olyan szó, amely valamely szláv nyelvbe is behatolt” (Gáldi 1946/1986, 63). Ez is arra utal, hogy ebben a korban jórészt természetes, kölcsönös kiegyenlítődési folyamatok jellemzik a Kárpát-medencei nyelvi és műveltségi kontaktusokat.

1.8. A béke félévszázada

Az önkényuralom és az abszolutizmus másfél évtizede után 1867-ben megtörtént Erdély és Magyarország egyesülése a dualista államforma keretében. 1859-ben a két román fejedelemség is egyesült Románia néven (1861-től), az orosz–török háború eredményeként pedig 1877-ben függetlenné vált. 1860-ban hivatalosan is bevezették a latin betűs írást a korábbi cirillírás helyett.

A kiegyezés utáni évtizedekben, miközben a millennium lázában kiépültek a városi központok, a kolozsvári egyetemmel és sok más intézménnyel a szellemi életben is felzárkózás következett be, a régió egésze továbbra is megmaradt gazdaságilag elmaradott perifériának. A kortársak folyamatosan sérelmezték, hogy a budapesti kormány az erdélyieket lekezeli, Erdély problémáit másodlagosaknak tekinti. Már az 1761-es úrbéri törvény, amely a Székelyföldre is kiterjedt, a földesurak helyzetét erősítette meg, egy évszázaddal később hasonló céllal 1854-ben eltörölték a székely birtokokra vonatkozó örökösödési jogot, és ezt tetézte az 1871-ben hozott törvény a tagosításról és az „arányosításról”. „A Székelyföld katolikus részén, Csíkban és Háromszékben a havasok használatától megfosztott, az arányosítással és tagosítással eladósított székelyek inkább a kivándorlást választották. [...] A református és unitárius falvakban sokan választották a másik megoldást, a születéskorlátozást.” (Andrásfalvy 2014, 37–39). A századforduló időszakában a Székelyföldről mintegy 250 ezren vándoroltak ki Romániába (Andrásfalvy 2014, 38), a hivatalos adatok szerint 95 000-en mentek ki Amerikába, Németországba pedig tízezren.

A belső vándorlás főként az urbanizációval kapcsolatos: 1910-ben a népesség 12,7%-a élt városokban. A Székelyföldön ez az arány mindössze 7,3% volt, a szász vidéken pedig 22,1%, és ez jelzi azt, hogy régióként jelentős volt az eltérés az urbanizáció tekintetében (az etnikumok földrajzi megoszlására l. az 1. 4. térképet).

Erdély továbbra is a kontinens felekezetileg egyik legváltozatosabb régiója maradt. A legnagyobb lélekszámú a román ortodox egyház volt, ezt megközelítette a szintén főként román görögkatolikus egyház. A szászok többségükben evangélikusok voltak, a székelyek részben katolikusok, részben reformátusok és unitáriusok. Az összmagyarság nagyobbik fele református maradt. A korszak elején még csak néhány ezer izraelita élt Erdélyben, a század elején viszont számuk már megközelítette az unitáriusokét (erre nézve l. az 1. 3. táblázatot).

1. 3. táblázat

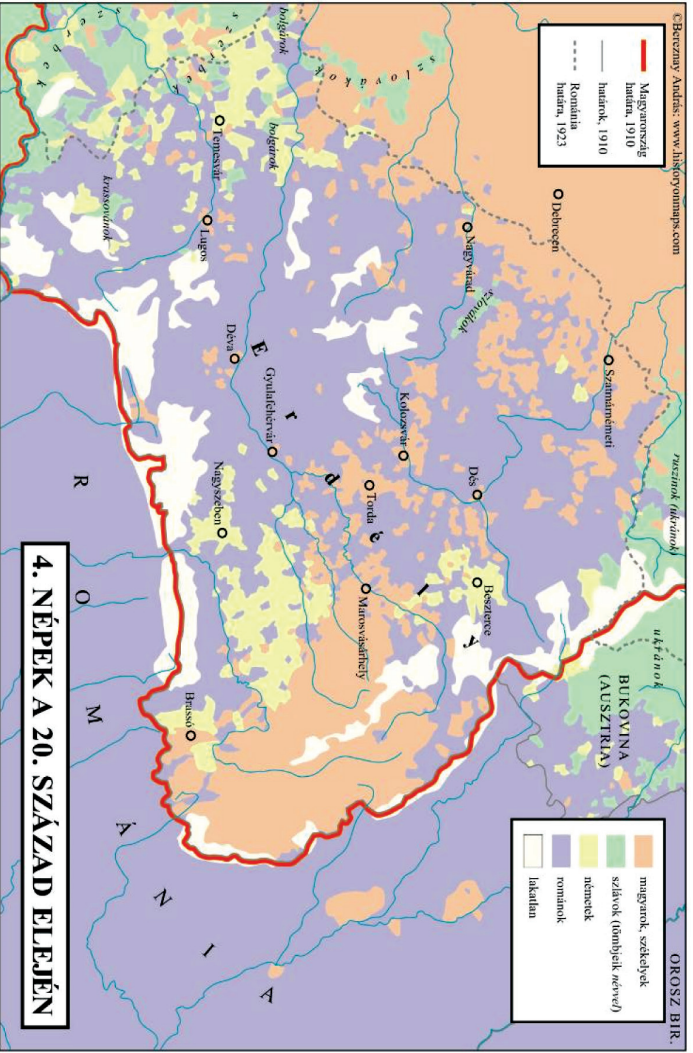
Erdély lakosságának felekezetek szerinti megoszlása, 1850–1910-ben (a Partiummal együtt)

Felekezet	1850		1880		1900		1910	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Római katolikus	219 536	10,6	263 816	12,7	331 199	13,3	375 325	14,0
Görög katolikus	664 154	32,2	575 866	27,5	691 896	28,0	749 404	28,0
Görögkeleti	621 842	30,2	662 936	31,8	748 928	30,3	792 864	29,6
Evangélikus	196 456	9,5	199 551	9,6	222 346	9,0	229 028	8,6
Református	298 136	14,5	296 395	14,2	364 704	14,7	399 312	14,9
Unitárius	45 112	2,2	55 068	2,6	64 494	2,6	67 749	2,5
Izraelita	15 606	0,8	29 993	1,4	53 065	2,1	64 074	2,4
Egyéb	893	0,04	423	0,02	366	0,0	611	0,0

Forrás: Kőpeczi [szerk.] 1986. III., 1572 alapján

Az etnikumok egymáshoz viszonyított arányai nem változtak lényegesen (1. 4. táblázat). A kiegyezést követő 1869. évi népszámlálásból, amikor politikai megfontolásból a nemzetiségi hovatartozásra közvetlenül nem kérdeztek rá, a statisztikus Keleti Károly számításai 31% magyarra, 58% románra és 11% németre következtetnek.

1. 4. térkép

Erdély a 20. század elején

Bereznyai András munkája (www.historyonmaps.com)

1. 4. táblázat

A törvényeti Erdély népességének etnikai-nemzetiségi megoszlása az 1850/51. és 1930. évi népszámlálás összevont adatai alapján (az 1848 előtti területi beosztásban – fő)

Etnikum	A vármegyék és Fogaras vidéke		Székelyföld		Szászföld		Erdély Partium nélkül	
	1850/51	1930	1850/51	1930	1850/51	1930	1850/51	1930
Román	781 791	1 203 046	54 246	102 167	207 810	320 650	1 043 650	1 625 863
Magyar	159 396	319 613	303 975	440 243	25 063	68 288	488 434	828 144
Német	49 166	56 884	1 163	2 399	141 425	177 738	191 724	234 024
Zsidó	10 644	42 229	1 042	10 370	165	9 725	11 851	65 324
Cigány	41 117	41 750	10 022	11 657	25 244	16 025	76 383	69 432
Egyéb	6 935	9 638	2 464	1 724	1 544	4 492	10 953	15 854
Összesen	1 049 049	1 673 160	372 912	568 560	401 251	596 918	1 822 995	2 841 641

Forrás: Kópeczi [szerk.] 1989, 371

Számbelileg mindhárom etnikum gyarapodott, de nem azonos mértékben. A magyarok aránya nőtt a leggyorsabban, az utolsó három évtizedben 45,6%-os volt a gyarapodás. Az ő számukat csekély mértékben az asszimiláció is gyarapította. A zsidók Erdélyben is elmagyarosodtak. 1851-ben közel nyolcezer örményt számoltak össze, 1910-ben már csak a magyarságba felszívódott nemzetiségként regisztrálják őket. Asszimilálódtak az iparosodással idekerült csehek, lengyelek, olaszok.

Maximálisan százezerben lehet számítani azt az asszimilációs veszteséget, amely a román lakosságot érintette. A dualizmus fél évszázada alatt sem vált elterjedtté a magyar nyelv ismerete. 1880-ban a nemmagyarok mindössze 7,5%-a, 1910-ben 15,2%-a beszélte a magyar nyelvet (l. az 1. 5. táblázatot).

1. 5. táblázat

Erdély népességének anyanyelv szerinti megoszlása (a Partiummal együtt)

Népesség	1850 népesség		1880 polgári népesség ¹⁶		1900 össznépesség		1910 össznépesség	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	585 342	28,23	630 477	30,25	806 406	32,82	909 003	34,20
Német	219 374	10,58	211 748	10,16	229 889	9,36	231 403	8,71
Román	1 202 050	57,97	1 184 883	56,85	1 389 303	56,55	1 464 211	55,08
Szlovák			1 092	0,05	2 209	0,09	2 341	0,09
Örmény	7 879	0,38	7 372	0,39				
Zsidó/jiddis	6 220	0,30						
Cigány	52 665	2,54	48 064	2,31				
Egyéb	207	0,01	4 334	0,20	29 031	1,18	51 201	1,93
Összesen	2 073 737		2 087 970		2 456 838		2 658 159	

Forrás: Köpeczi [szerk.] 1989, 495

A cigányok még a 15. század elején a Balkánról jutottak Erdélybe és Európa nyugati országaiba.¹⁷ Számuk 1850-ben még alig haladta meg az ötvenezret, 1870-ben már kilencvenezren vannak, az 1893. évi összeírás pedig százezer-nél is többet talált. Egyharmaduk megtelepedett életmódot folytatott, többségük nomád vagy félnomád életet élt. Vallásilag a fő felekezetekhez tartoztak azok általános arányainak megfelelően. Folyamatos volt a nyelvi asszimilációjuk: 1890-ben 42%-uk a cigány nyelvet beszélte, 19% a magyart, a többi a román. A 19. század végén mindössze 4%-uk volt írástudó.

Mindhárom nemzetiség kialakította a maga tudományos, művelődési és oktatási intézményrendszerét. Még 1840-ben jött létre a szász *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*. Ennek ösztönző hatása volt a magyarok nemzeti intézményének, az *Erdélyi Múzeum-Egyesületnek* a létrejöttére (1859). A románságban is már korábban felmerült egy akadémiai vagy nyelvművelő társaság felállításának terve. 1861-ben Nagyszebenben alakult aztán meg az *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*, rövidített nevén ASTRA (Az erdélyi román nép irodalmi és művelődési társasága).

Mint az előző évszázadokban is, e korszak kezdetén az iskolák még csak az egyházak keretében működtek. 1851-ben a 2146 erdélyi iskolából 949 volt magyar, 1436 román és 273 német, a többi vegyes tannyelvű. A tanköteles magyar gyerekeknek fele sem járt iskolába, a szász gyerekeknek már közel 80%-a. A magyar felekezetek közül az unitáriusoknál volt legkedvezőbb a beiskolázási arány, őket a reformátusok követték (l. az 1. 6. táblázatot).

A kiegyezés után az állam mindhárom nemzetiségnek gimnáziumokat, szakiskolákat épített, miközben a korábbi, nagy hagyományokkal rendelkező gimnáziumok, kollégiumok megőrizték kiemelkedő szerepüket. A kolozsvári piarista vagy a zilahi református gimnáziumban mindig jelentős számú román diák is tanult. A magyar iskolarendszer 1872-ben vált teljessé a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem megalapításával.

A korszak végére a szászok körében megszűnt az analfabetizmus, minden községben volt iskola. A szász gimnáziumok tanulóinak közel negyede román és magyar diákokból állt.

1848 előtt az ortodox románoknak egyetlen gimnáziumuk sem volt, a görög katolikusoknak is csak Balázsfalván. A kiegyezés után bevezették a tankötelezettséget. Iskolaalapítási hullám kezdődött, de a román iskolákat továbbra is elsősorban az egyházak tartották fenn. 1879-ben 2755 román népiskola működött, de az elmaradást nem sikerült leküzdeni. A hivatalos iskolapolitika főleg a középfokú oktatás elmagyarosítására törekedett.

A felsőfokú oktatás gyengeségét mutatja, hogy egyetemi szintű román tannyelvű intézmény nem volt. Három ortodox és négy görög katolikus papképző mellett hat román tanítóképző működött a világháború előtt. Azok, akik egyetemen akarták folytatni tanulmányaikat, Budapestre, Bécsbe, Kolozsvárra vagy németországi egyetemekre mentek. A pesti egyetemen 1862-től működött román tanszék, a kolozsvárinak is csak egy román tanszéke volt.

1. 6. táblázat

Az írni-olvasni tudás elterjedése, 1880–1910

Év	A népesség anyanyelv szerint		Írni-olvasni tudás		Írástudatlan (a csak olvasni tudókkal együtt)	
	ezer fő		ezer fő	%	ezer fő	%
1880	magyar	630	198	31,4	432	68,6
	román	1 185	106	8,9	1 079	91,1
	német	212	134	63,2	78	36,8
	egyéb	57	6	10,5	51	89,5
	összesen	2 084	444	21,3	1 640	78,7
1900	magyar	815	418	51,3	397	48,7
	román	1 397	279	20,0	1 118	80,0
	német	233	171	73,4	62	26,6
	egyéb	32	6	18,7	26	81,3
	összesen	2 477	874	35,5	1 603	64,7
1910	magyar	918	550	59,9	368	40,1
	román	1 472	410	27,9	1 062	72,1
	német	234	178	76,1	56	23,9
	egyéb	54	10	18,5	44	81,5
	összesen	2 678	1 148	42,9	1 530	57,1

Forrás: Köpeczi [szerk.] 1986, III, 1510

1.9. Államiságból államnélküliségbe

Az első világháborút lezáró békekötéssel 1920. június 4-én Erdélyben lezárult a magyar nyelv felemelkedésének és kiteljesedésének korszaka. A felemelkedés azt jelentette, hogy az előző századfordulóra a magyar államiság keretében a magyar nyelvterület egészen megszilárdult a magyar nyelv jogi státusza, a kiteljesedés pedig azt, hogy alkalmassá vált mindazoknak a funkcióknak a betöltésére, amelyeket más európai nyelvek is betöltenek. A magyar és a román nyelv viszonyát ebben az időszakban is a természetes nyelvközi jelenségek és folyamatok jellemezték (kontaktsuk, kétnyelvűség, areális kiegyenlítődés stb.), ekkor is elmaradt viszont a két

nyelvközösség közötti jogi viszony megnyugtató rendezése. (A románok 1918 előtti jogállására nézve l. Bethlendi–Szeredai 2018).

A békekötéskor meghúzott határok gyökeresen megváltoztatták az utód-államokba került magyar nyelvű közösségek helyzetét, az erdélyiekét is. A nyelvű közösség és a nyelv is alárendelt jogi státuszba került, kisebbségi lett Romániában. A kisebbségi létnek a lényege nem az volt, hogy Nagy Romániában, az új országban, számbeli arányában kicsi lett, hanem az alárendeltsége, az államnélkülisége. Az ország népességével együtt befogadta ugyan Erdélyt, az állam azonban a más nyelven beszélőket idegennek, sőt ellenségnek tekintette, belső ellenségnek. Az államnak ez a viszonyulása azóta sem változott. Ebben a helyzetben a magyarságot az anyaországtól elszigetelte az országhatár, a többségeiktől pedig elkülönítette a nyelve, a vallása, a kultúrája. Mindenekelőtt a nyelve. Emiatt az Erdéllyel kiegészült Románia nemzeti politikájában a nyelv vált célponttá. Már az 1920-as évek elejétől elkezdődött az anyanyelv használatának korlátozása, nyelvvizsgákat írtak elő, román nyelvűvé vált a közigazgatás és az oktatás, az ország-rész birtokba vételét a román helységnevek és földrajzi nevek hivatalossá tétele, új román nevek alkotása jelezte.¹⁸

Az új helyzet a magyar nyelvi folyamatokat is más irányba terelte. Kötelezővé tette a kétnyelvűséget, ebben dominánssá az államnyelvet, aszimmetrikussá a nyelvi kapcsolatokat és a kommunikációt. Elkerülhetetlenül megindult a magyar nyelv máig tartó területi és funkcionális térvesztése, és a korábbi nyelvi egységet megbontó divergens folyamat indult el. Fokozatosan a magyar nyelvnek egy új változattípusa kezdett kialakulni, amely átiszínezte a meglévőket is, a köznyelv erdélyi változatát, a területi nyelvjárásokat, még inkább a szaknyelvek egyre inkább leépülő regisztereit. A többi külső régióhoz hasonlóan az anyanyelvnek egy kisebbségi, kétnyelvű változata jött létre államnyelvi átvételekkel, archaikusabb jelleggel, feltűnőbb nyelvjárásiassággal.

A 20. század drámai történései, változó agresszív ideológiai rövid időszakokra megtörték ugyan a század elején elindult folyamatokat, de azok irányát alapvetően nem befolyásolták. Ilyen volt a 2. világháború időszaka, amikor a revíziós törekvések eredményeként Észak-Erdély, ahol a magyarok többsége él, újra Magyarország része lett. Ez ugyanakkor dél-erdélyi magyarok tömeges áttelepedésével járt az északi régióba, fokozta a déli rész szórványosodását. Más jellegű, regionális státuszváltozással járt az a háború utáni közigazgatási reform, amely szovjet mintára és nyomásra

közel két évtizedre (1952–1968) autonóm megyébe, „magyar autonóm tartományba” szervezte a Székelyföldet (közben 1960-ban a megye határai módosultak). Ez kemény kommunista ideológiai felügyelet alatt az akkori körülmények közt nagyobb lehetőséget biztosított a magyar nyelv használatára (mintegy regionálisan hivatalos nyelvvé tette), csökkentette a románítás veszélyét.¹⁹ Az 1920 és 1990 közötti hetvenéves időszaknak – a háborús éveket leszámítva – az első és az utolsó két évtizede volt a leginkább korlátozó és diszkriminatív a magyar nyelvhasználat tekintetében.

2. A magyar nyelvközösség néhány jellemzője a 21. század 2. évtizedében

2.1. Lélekszám, részarány

A 2011-es népszámlálás adatai szerint Romániában 1 227 623 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek.²⁰ Ez Románia lakosságának 6,1%-a. Ebből 1 216 666 (99,1%) Erdélyben él (anyanyelve szerint 1 248 623), és ez Erdély lakosságának 18,39%-át alkotja (Vö. Veres 2015: 38–41). Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert eszerint a magyar nyelv valóságos, nyelvkörnyezeti aránya nem az országos 6,1%, hanem az erdélyi 18,4%-os. A politikai, oktatáspolitikai közbeszédben kizárólag a megtévesztő országos arányra szokás hivatkozni, Bukarestben pedig, ahol a politikai döntések születnek, az országos arány alapján ezt az elhanyagolható arányt érzik, nem a valóságos helyzet releváns, közel egyötödét.

Az etnikai-nyelvi kisebbségek körében a magyarokén kívül a cigányok száma mondható jelentősnek Romániában. A 2011-es népszámlálás szerint 621 573 személy (3,3%) vallotta magát roma (azaz cigány) nemzetiségűnek (2. 1. táblázat). A tényleges számuk ennek többszöröse lehet, legalább 1,8 millió. Említésre méltó, hogy a legutóbbi népszámláláson roma identitásúként rögzített személyek közül csak 245 647 vallotta azt, hogy a cigány nyelv az anyanyelve. Ezt azt jelzi, hogy az ő etnikai identitásukban az anyanyelvnek nincs meghatározó szerepe.

Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy a kisebbségek közül csak a magyar esetében nagyobb a magyar anyanyelvűek száma, mint a magyar nemzetiségűeké. Országosan 32 291, Erdélyben 25 227 olyan személyt regisztráltak, aki magyar anyanyelvűnek, de nem magyarnak vallotta magát. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy főképpen az erdélyi cigányok, németek, zsidók közül viszonylag sokan magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Egy 2006-os vizsgálat a magyarul is beszélő cigányok számát 120 ezerre becsülte, a magyar anyanyelvű cigányok száma ennél kevesebb (Kiss T. 2017a, 146).

2. 1. táblázat

Románia népességének nemzetiségi megoszlása a népszámlálások alapján, 1992–2011 (Veres 2015, 30 adatainak felhasználásával)

Népesség	1992		2002		2011	
Románia	22 810 035		21 680 974		20 121 641	
Nemzetiségek	N	%	N	%	N	%
Román	20 408 542	89,5	19 399 597	89,5	16 792 868	88,9
Magyar	1 624 959	7,1	1 431 807	6,6	1 227 623	6,1
Roma	401 087	1,8	535 140	2,5	621 573	3,3
Ukrán	65 472	0,2	61 098	0,3	50 920	0,3
Német	119 462	0,5	59 764	0,3	36 042	0,2
Török	29 832	0,1	32 098	0,1	27 698	0,1
Orosz-lipován	38 606	0,1	35 791	0,2	23 487	0,1
Tatár	24 596	0,1	23 935	0,1	20 282	0,1
Szerb, horvát	33 769	0,1	29 570	0,1	23 484	0,1
Szlovák	19 594	0,0	17 226	0,1	13 654	0,1
Bolgár	9 851	0,0	8 025	0,0	7 336	0,0
Görög	3 940	0,0	6 472	0,0	3 668	0,0
Zsidó	8 955	0,0	5 785	0,0	3 271	0,0
Cseh	5 797	0,0	3 941	0,0	2 477	0,0
Lengyel	4 232	0,0	3 559	0,0	2 543	0,0
Örmény	1 957	0,0	1 780	0,0	1 361	0,0
Egyéb	8 618	0,0	23 445	0,0	26 544	0,0
Ismeretlen	766	0,0	1 941	0,0	1 236 810	0,0

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS 2013a, c).

Jeleztük korábban, hogy a 20. századi etnikai változások következtében Erdélyben a románon és a magyaron kívül napjainkban csak a cigányok jelenléte számottevő, de a legutóbbi népszámlálás szerint az ő arányuk is mindössze 1,49% (országosan 3,3%), az ukránoké 0,60%-ra (országosan 0,3%-ra), a németeké (szász és sváb) 0,35%-ra (országosan 0,2%-ra) (Veres 2015, 34), a zsidóké (az országossal egyezően) 0,015%-re (mindössze 1052-re)²¹ csökkent. Történetileg azonban a regionális együttélésben a szászokkal, a 18. századtól a partiumi és bánsági svábokkal, a zsidókkal és

az örményekkel, valamint a máramarosi ukránokkal és a bihari szlovákokkal is folyamatosak voltak a közvetlen nyelvi és kulturális érintkezések, hatások és kölcsönhatások. A cigányokkal is természetesen, noha ők – kultúrájukat megőrizve – nyelvtanilag többnyire igazodtak környezetük nyelvéhez. A zsidók, az örmények és a Nagykároly környéki svábok elmagyarosodtak, és ennek is voltak nyelvi következményei. A Románia Kárpátokon túli régióiban élő egyéb nyelvű etnikumokkal (lipovánokkal, görögökkel, törökökkel, tatárokkal) az erdélyi magyaroknak nem volt közvetlen (népi) kapcsolatuk.

Az erdélyi magyarok demográfiai adatai azt jelzik, hogy az elmúlt évtizedekben a számuk és arányuk jelentős mértékben változott, amint ezt a 2. 2. táblázat szemlélteti:

2. 2. táblázat

Erdélyi magyarok és románok számának és arányának változása Erdélyben (1930–2011)

Év	Erdély lakossága	Erdélyi románok száma és aránya		Erdélyi magyarok száma és aránya	
		N	%	N	%
1930	5 520 086	3 189 537	57,78	1 349 563	24,44
1956	6 218 427	4 041 156	64,98	1 558 254	25,05
1966	6 719 555	4 559 432	67,85	1 597 438	23,77
1977	7 500 229	5 203 846	69,38	1 691 048	22,54
1992	7 723 313	5 684 142	73,59	1 603 923	20,76
2002	7 221 733	5 393 552	74,69	1 415 718	19,60
2011	6 475 894	4 818 065	74,40	1 216 666	17,90

Forrás: Benő–Szilágyi 2005, 136 alapján

A népszámlálások tanúsága szerint az erdélyi magyarok lélekszáma 1930 után folyamatosan nőtt, a csúcspontot az 1980-as évek végén érte el, ennek ellenére az aránya 1956 óta folyamatosan csökkent, és ez annak a következménye, hogy az erdélyi románoknak – az utolsó évtizedet kivéve – a lélekszáma és az aránya is fokozatosan növekedett. Ennek a növekedésnek a hátterében az állami adminisztráció kiépítése, az erőltetett iparosítás és urbanizáció állt (az arányok elsősorban az erdélyi nagyvárosokban és az ipartelepeken változtak meg drasztikusan), amelynek mögöttes (de talán fő) célja

éppen az etnikai arányok tudatos megváltoztatása volt. A magyar népességnek az 1990-ben bekövetkezett gyors, törésszerű átmenete a gyarapodásból a csökkenés azóta is tartó meredek trendjébe²² két fő tényezőnek tulajdonítható: az egyik, hogy hatályát veszítette az a törvény, amely az 1960-as évektől szigorú abortusztilalmat vezetett be, a másik a szabadsággal lehetővé váló tömeges migráció. A harmadik, témánk szempontjából is figyelemre méltó oka ennek a folytatódó asszimiláció.²³

A 2000 utáni időszak demográfiai regressziójáról összegzésként Veres Valér ezt állapítja meg: „...a 2002. és 2011. évi népszámlálások közötti időszakban a hivatalos, végleges népszámlálási eredmények alapján az erdélyi magyarok létszáma 206 754 fővel apadt. A létszámcsökkenés tényezői közül a születések és halálozások által meghatározott természetes fogyás aránya 36,8 százalék, amely magában foglalja a vegyes házasságokban született gyermekekre visszavezethető asszimilációs veszteséget, mintegy 2,4 százalékos arányban. A népességcsökkenés nagyobb részét, mintegy 60,8 százalékát a külföldre irányuló, negatív migrációs egyenleg képezi ... Az asszimilációs veszteség együttes aránya 4,8 százalék körülire becsülhető.” (Veres 2015, 242).²⁴

2.2. Földrajzi elhelyezkedés és településszerkezet

2.2.1. Földrajzi elhelyezkedés

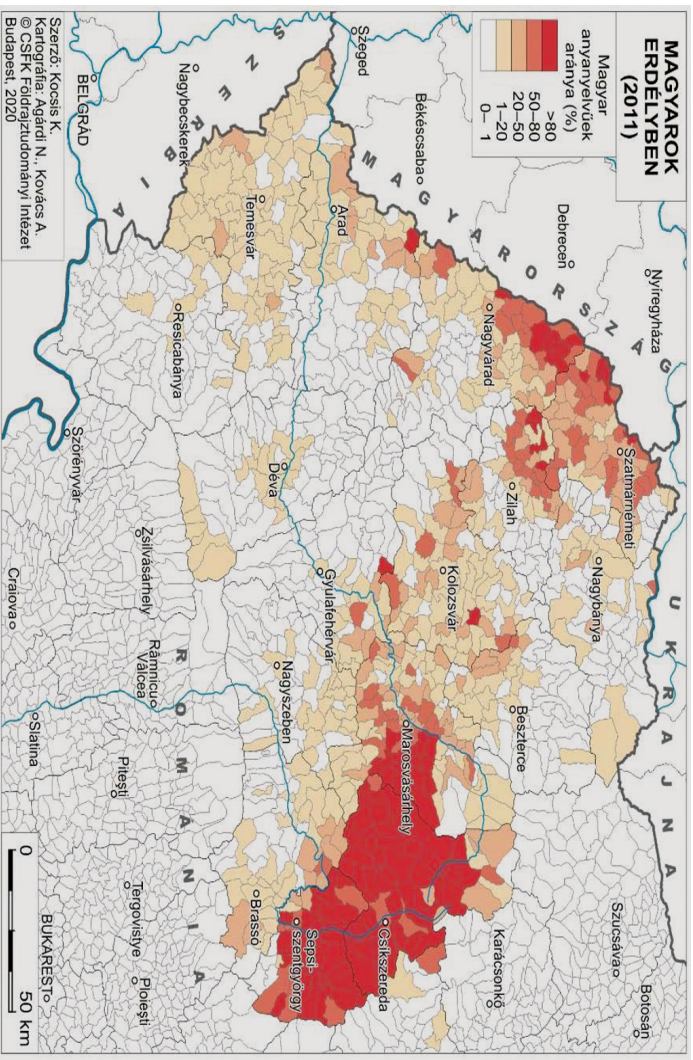
Ha a történelmi előzményeknek és a nyelvjárási tagolódásnak megfelelően, Kiss Tamást is követve (2017a, 140–142), négy erdélyi régiót különítünk el, akkor a legutóbbi (2011-es) népszámlálás szerint a magyar népesség megoszlása a következő: 38%-a (475 000) a Székelyföldön, nem egészen 3 megyében, kb. 20% (248 762) Közép-Erdélyben (Maros megye nem székely részében és Kolozs megyében), mintegy 25% (302 641) a harmadik régióban, a Partiumban, az országhatár menti sávban (illetve Szilágy megyében), 17% (216 000) az észak-erdélyi, a dél-erdélyi és a bánági szórványokban, ahol a magyarok aránya 10% alatti (l. 2. 1. térkép).

Ha egy észak–déli megoszlást veszünk tekintetbe, akkor az északi részen, 9 megyében él a magyarok 86,5%-a, délen (Dél-Erdélyben és a Bánágban, 7 megyében) 13,5%. Ebben az észak–déli megoszlásban tapasztalható nagyfokú aránytalanság mutatja Dél-Erdély és a Bánág mai szórványállapotát.

Közép-Erdély jól tükrözi a nagyrégió arányait mind magyar–román viszonylatban, mind a magyar régiók viszonylatában (mindkettőben 20% körüli). Súlyát azonban az adja meg, hogy itt található a két legnépesebb magyar város, Kolozsvár és Marosvásárhely, a magyar Erdély történelmileg is két legfontosabb szellemi centruma. Kolozsvár 1957-ig volt magyar többségű, Marosvásárhelyen még 1992-ben is 52% volt a magyarok aránya, 2011-ben már csak 45%.

A 2011-es népszámlálás szerint az erdélyi nagyrégióon kívül, a Regátban, a romániai magyarok alig több mint 1%-a él (14 838), és ez a szám folyamatosan csökken. Magában Bukarestben az elmúlt negyedszázadban egyharmadára csökkent a magyarok száma: mindössze 3 359 volt 2011-ben (0,18%).

A népszámlálás adataival kapcsolatban általában is megalapozott kétségeink lehetnek, de a Kárpátokon túli magyarokra vonatkozó szám az egyik legkétségesebb. Azért is, mert diaszpórában, két identitás kiegyensúlyozatlan viszonyában bizonyára a többségi identitás a kézenfekvőbb (kettős identitás regisztrálására nem volt lehetőség). Még kevésbé lehet relevánsnak tekinteni ezt a számot, ha figyelembe vesszük, hogy ez a moldvai magyarokat (csángókat) is magában foglalja. Ők ugyan magyarnak vagy csángónak is vallhatták magukat, az identitásvállalás azonban részükről több okból is bizonytalan volt, akadályokba ütközött.²⁵ Magának a népszámlálásnak a kritikus vonatkozásairól részletesen írt Tánczos Vilmos (2011, 253–284), aki abban kérdezőbiztosként is részt vett, és aki az azt megelőző két évben, 1990 után már harmadszorra, végezte el a maga felmérését, figyelembe véve ennek a nyelvközösségnek a magyar nyelvismeretét, a magyar nyelvvel való kapcsolatát. Ebben a felmérésben itt is a vészesen gyorsuló apadást regisztrálta, és azt, hogy a magyarul beszélők száma 48 752, további 15 000 személynek pedig a passzív magyar nyelvtudása feltételezhető. A kettő együtt 27%-át teszi ki a magyar eredetüként feltételezhető 232 000 római katolikusnak (Tánczos i. m. 104). Mindezek alapján együtt lehet fölbecsülni a moldvai magyarok számát, inkább rejtett, mint vállalt identitását.²⁶

2.1. térkép

Magyar anyanyelvűek Romániában (2011)

Szerző: Kocsis Károly, kartográfia Agárdi N., Kovács A. CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, 2020

2.2.2. Településszerkezet

A mindennapi nyelvhasználat szempontjából kedvező körülmény, ha az illető közösség számszerű többséget alkot az illető településen, illetőleg az adott, kisebb vagy nagyobb régióban. Ebből a szempontból az erdélyi magyarok 54,14%-a (675 244 személy) él ilyen kedvező, domináns vagy többségi helyzetben, 11,25%-uk (140 295) olyan közigazgatási egységben, ahol a szórványosodó közösség aránya 10 és 20% közötti, és emiatt anyanyelvük nem számít hivatalosnak, 9,9%-uk (123 898) olyan községben, városban, ahol arányuk nem éri el a 10%-ot (szórványközösségek, ill. szórványban élő személyek) (Kiss–Barna 2012, 16–17, Horváth 2017, 188).

A falu és a város más és más feltételeit nyújtja a nyelvhasználatnak, a nyelv megtartásának és az anyanyelvű művelődésnek. Az utóbbi előnyei legnyilvánvalóbbak az oktatásban. Ebből a szempontból a magyar népesség megoszlása kiegyensúlyozott. A 2011-es népszámlálás idején a magyar nemzetiségű népesség aránya városon lényegesen alacsonyabb volt a románokénál (48,7% az 57,1%-hoz viszonyítva; Kiss T. 2017a, 157).²⁷ Kilenc olyan erdélyi város van, jórésztük székelyföldi és nem a legnépesebbek, amely magyar többségű: Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Gyergyószentmiklós, Nagykároly, Nagyszalonta, Szováta, Székelyhíd (Kiss–Barna 2012, 25-26). Minden jel arra mutat, hogy a városi, nagyvárosi szétszórtság az asszimilációnak kedvez, ugyanakkor a város a maga intézményeivel előnyt jelenthet az iskolázottságban, az anyanyelv intézményes használatában, jobban megfelelhet a modernizáció kihívásainak. De – amint a 2002-es romániai népszámlálási adatok mutatták – a városi magyar népesség fogyása egy évtizedes időszakban kétszerese, háromszorosra a falusi népességének. „A városi magyarok tömeges emigrációja miatt a városiak aránya a magyarok körében 1992–2002 között 55,3%-ról 52,9%-ra csökkent.” (Kocsis–Bottlik–Tátrai 2006, 89). Ez az arány a következő évtizedben tovább csökkent. Mint látható, Kocsis, Bottlik és Tátrai ezt kizárólag a kivándorlás számlájára írják, holott nyilvánvalóan szerepe volt ebben a falura történő belső migrációnak és az asszimilációnak, amelynek szintén jóval nagyobb az aránya a nagyvárosokban.

2.3. Gazdasági-társadalmi szerkezet

Az elmúlt évtizedekben az erdélyi magyarok társadalomszerkezete is jelentősen megváltozott. 1920 előtt az erdélyi magyarságnak erős középosztálya volt, és a románokhoz viszonyítva felülreprezentált volt olyan társadalmi rétegek tekintetében, mint a földbirtokosok, iparosok, hivatalnokok, értelmiségiek (Sorbán 2011, 27),²⁸ a két világháború között azonban ez a középosztály már sokat veszített súlyából. A 2. világháború utáni homogénizáló társadalmi és gazdasági politika következtében jelentős mértékben megváltozott: a középosztály aránya erőteljesen csökkent. Jól mutatja ezt az értelmiségiek arányának folyamatos csökkenése is. 1992-re az erdélyi magyaroknak már csak 3,7%-ának volt felsőfokú végzettsége, míg a románok körében ez az arány 5,1% volt. (A különbség jelentős abszolút számokban kifejezve, hiszen ez az aránytalanság kb. 20 ezerrel kevesebb magyar felsőfokú végzettségű személyt jelent.) Ezt a társadalomszerkezeti átalakulást tervezett urbanizáció és asszimilációs célokat követő kisebbségpolitika kísérte. Ezek a tényezők hatással voltak a nyelvhasználatra, a szaknyelvek helyzetére.

Hagyományos magyar nyelvi szinterek számolódtak fel, szaknyelvi regiszterek épültek le, és a funkcionális nyelvvesztés jeleként tapasztalhatóvá váltak a nyelvi hiány tünetei a magyar szaknyelvi kommunikációban (Péntek 2001, 154–156).

A felsőfokú iskolázottságra vonatkozó etnikai és nyelvi alapú aránytalanság az 1989–1990-es rendszerváltással az akkor beindult és azóta is tartó intézményfejlesztés és tömegesedés ellenére sem csökkent, hiszen a 2011-es népszámlálási adatok szerint legalább egyharmaddal kisebb az aránya a felsőfokú végzettséggel rendelkező személyeknek a romániai magyarok körében: a románok 14,4%-a felsőfokú végzettségűnek mondható, miközben a magyarok körében ez az arány 10,2%-ot tesz ki (2. 3. táblázat). Ha a romániai magyaroknak is 14,4%-a lenne felsőfokú végzettségű, akkor 51 526-tal több felsőfokú végzettségű lenne közöttük.²⁹

A középiskolai végzettségük aránya a magyarok körében 2002-ben és 2011-ben is magasabb az országos átlagnál. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a magyar fiatalok a diszkriminatív érettségi következtében arányosan a többségi kortásaiknál kevesebben folytathatják tanulmányaikat a nem teljes körű magyar nyelvű egyetemi és főiskolai

képzésben. Hasonló módon mindkét népszámlálás adatai azt jelzik, hogy a szakiskolát végzettek aránya magasabb a magyar nemzetiségűek körében, ami arra utalhat, hogy kevesebben folytatják tanulmányaikat középiskolai szinten. (Erről a továbbiakban részletesebben is szó lesz.)

2. 3. táblázat

A 10 év fölötti népesség iskolai végzettsége Romániában összesen és a magyar nemzetiségű népesség körében, 2002-ben és 2011-ben (százalékos arányban kifejezve) (Veres 2015, 78 alapján)

	Románia összesen		Magyar nemzetiségűek		Magyarok iskolai szintenként	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
Felsőfokú	7,0	14,4	5,0	10,2	4,7	4,4
Posztliceális	3,0	3,2	2,9	3,3	6,6	6,5
Középiskola	21,4	24,4	21,6	27,0	6,8	6,9
Szakiskola	15,3	13,9	17,7	15,9	7,8	7,1
Általános	27,6	27,0	31,6	30,5	7,7	7,0
Elemi (1–4)	20,1	14,2	17,6	11,0	5,9	4,8
Iskolázatlan	5,6	3,0	3,6	2,1	4,4	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	6,7	6,2

Forrás: A 2002. és a 2011. évi romániai népszámlálások végleges eredményei (INS 2004, 2013c). A százalékok a szerző számításai.

Ugyanezt a kisebbségi–többségi szociális aszimmetriát tükrözte a 2002-es népszámlálás a foglalkozási szerkezet és a társadalmi státusz tekintetében. Bizonyos foglalkozások, beosztások körében ugyanis a magyarok az országos átlagnál sokkal kisebb mértékben képviseltek: ilyennek tekinthetők az olyan munkakörök, amelyeket a törvényhozók, vezetők, az értelmiségiek és a tudományos foglalkozásúak töltenek be. Ugyanakkor az is megfigyelhető a 2002-es adatokból, hogy az erdélyi magyarok körében magasabb a szakképzetlenség aránya, ami egyenes következménye az anyanyelvű szakoktatás hiányosságainak (2.4. táblázat).

A 2011-es népszámlálási adatok hasonló módon jelzik, hogy az erdélyi magyarok bizonyos foglalkoztatási ágazatokban alulreprezentáltak az országos átlaghoz vagy a románokhoz képest: a vezetők, a szakértők és értelmiségiek, a technikusok és a mesterek körében. Ugyanakkor

felülreprezentáltak a szolgáltatásban dolgozók, a szakmunkások és a gépkezelők és -szerelők körében (1. a 2. 5. táblázatot).

2. 4. táblázat

Foglalkozási rétegződés összehasonlítása Románia és a romániai magyarok tekintetében a jelentősebb elérést mutató munkakörök szempontjából

Foglalkozások, beosztások	Romániában	Romániai magyarok körében
Törvényhozók és vezetők	4,0%	3,4%
Értelmiségi és tudományos foglalkozásúak	8,2%	6,1%
Szakképzetlenek	7,5%	8,6%

Forrás: Veres 2007

2. 5. táblázat

A magyarok és románok foglalkoztatottsága foglalkozási csoportok szerint (2011)

Foglalkozási csoportok	Országos átlag (%)	Románok körében (%)	Magyarok körében (%)
Vezetők és törvényhozók	2,6	2,4	2,0
Szakértők és értelmiségiek	15,2	15,5	12,7
Technikusok és mesterek (termelésirányítók)	8,1	8,0	7,4
Közigazgatási hivatalnokok	4,1	4,0	4,1
Szolgáltatásbeli dolgozók	13,5	13,3	14,6
Mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	23,8	25,5	19,2
Szakmunkások	14,2	13,9	21,3
Gépkezelők és -szerelők	8,1	7,9	9,8
Szakképzetlen munkás	10,3	9,6	8,9
Összesen	100	100	100

Forrás: Veres 2015, 120

2.4. Műveltségi szerkezet

A Kárpát-medence és Kelet-Európa nyelvi és kulturális sokszínűsége a 20. században is megőrződött, az egyes nyelvek és kultúrák alapvető karaktere nem változott. Megváltozott közöttük a viszony, és ez a közeledés, kiegyenlítődés, kölcsönös átvétel folyamatainak irányát és mértékét is befolyásolja. Ennek a térségnek sajátos, földrajzilag is elkülönülő régiója, peremvidéke Erdély, amelyet archaikus kultúrája miatt Kővári László nyomán már több mint másfél százada élő múzeumnak szoktak nevezni („Erdély egy gazdag ismeretlen múzeum” – Kővári 1852, VI.), noha a múzeumként, muzeálisként való közhelyszerű emlegetése az elmaradottságára, provincialitására való célzásként is értelmezhető. Friedrich Ratzel német etnológus a múlt század hetvenes éveiben Erdély elzártságát érzékeli elsősorban, valamint a helyi népi kultúrák egymást kiegészítő jellegét, viszonylagos egységét (a rá való hivatkozást l. Hofer Tamásnál: 1991, 225–229). Ezt a viszonylagos egységet Paládi-Kovács Attila a következőképpen értelmezi: „A Kárpát-medence nagytájai közül Erdély felel meg leginkább a kulturális régió [...] kritériumainak”, ahol – mint a szerző írja – „a kultúrának egy történetileg viszonylag stabil, folytonosságot mutató, a környezettől eltérő, sajátos struktúrája mutatható ki” (1991, 214–215). Több szerző fölfigyelt arra, hogy a kultúra etnikai és fázisbeli különbségei jelentős mértékben a különböző ökológiai övezetekhez való alkalmazkodás következményei (l. Hofer 1991, 227), ez teszi aztán komplementárisrá őket, és eredményezi a néprajz által számtalan példával igazolt cserét és kölcsönösséget.

Az erdélyi társadalom és kultúra archaikus jellegének okai a 16. századtól kezdődő sajátos különállásban, elszigeteltségben rejlenek (az igazi nagybirtok hiánya, a jobbágy–földesúr másfajta viszonya, a szabad parasztság magas aránya, a városi lakosság és a kisenemesség csekély hányada stb.). Figyelemre méltó Kósa Lászlónak a fejlettség viszonylagosságára és az eltérő viszonyítási lehetőségekre vonatkozó megállapítása: „A szászok Németországból tekintve egyértelműen archaikus népcsoportnak minősülnek. [...] Ellenben ha Erdély belső viszonyait nézzük, vitathatatlanul ők a legpolgárosultabbak. [...] Az erdélyi románok [...] Moldvához, Havasalföldhöz, Dobrudzsához viszonyítva a legpolgárosultabbak. [...] Erdélyi viszonylatban viszont a románság a legarchaikusabb.” A magyar nyelvterületen az erdélyi magyar kultúra számít archaikusnak, míg Erdélyen belül a szász és a román között helyezkedik

el (Kósa 1991, 199–205). Szintén Kósa hívja föl a figyelmet a román és a magyar kultúra erős belső tagolódására, fázisbeli különbségeire.

A mai romániai etnikus kultúrák fázisbeli eltérései, különbségei már a 19. század végén jelentős mértékben kiegyenlítődték. A román nemzetállam létrejötte (1861) és függetlenné válása (1878), valamint a latin betűs írás bevezetése a korábbi cirill betűs írás helyett (1860) felgyorsította a nyugati, francia és német kultúrához való igazodást.

A 19. század utolsó harmadára eső román nyelvújítás főleg francia eredetű neologizmusokkal helyettesíti a periférikus használatú görög és szláv elemek egy részét, latinizálja a szókincset, a műveltségi szavak körében folyamatosan pótolja a lexikális hiányokat, kialakítja a modern tudományos terminológiát és stílust. A nyelvnek ez a gyors intellektualizációja meglehetősen eltávolítja a nyelv művelt, standard változatát a népnyelvtől és a köznyelvtől, közvetve pedig a magas kultúrát a mindennapi kultúrától és a hagyományostól.

A 19. század második felében kibontakozó, ma klasszikusnak számító irodalom, valamint a művészet és tudomány jelentős mértékben a nyugati értékrendszert követi és közvetíti, noha a magas kultúra is őrzi a bizánci görög és szláv elemeket, az ortodox egyház befolyása minden állami intézményben érvényesül. Így a Trianon utáni Erdélyben is a román elitkultúra francia orientációjában és főként ortodox vallásosságában különbözött a magyartól és a némettől, ebben az elitkultúrában állandóan jelen volt a franciáktól átvett és a többi etnikum ellenében érvényesített államnemzeti koncepció is. A román nemzettudat a már korábban felfedezett latin eredetű tudat, a latinitás mítosza, az örökölt keleti kereszténység, a történeti tudat magyar (és idegen) ellenségképe kiegészült az államnemzeti eszmével, amelyek így együtt ösztönzői voltak a nemzetállam kiépítésének és táplálói az agresszív nacionalizmusnak és idegengyűlöletnek.

A mindennapi kultúra a kultúra más szféráinál jobban kiegyenlítődték. Megmaradtak ugyan az ország nagy régióinak jelentős műveltségbeli, attitűdbeli különbségei, de ezek a különbségek nem föltétlenül az etnikus karakterben mutatkoztak meg. A táplálkozási, higiéniai kultúra, a lakáskultúra, az öltözködés régióként ma is jelentős eltéréseket mutat. Egy régió belül azonban, pl. a Mezőségen, nincsenek feltűnő etnikus különbségek. Ezek inkább a táji kultúra változatai, amelyek a korábbi feudális rendből és a paraszti hagyományból erednek, és amelyek a városi kultúrára is áterjedtek. Az előbbi példánál maradva: a mezőszégi román és magyar

lakáskultúra vagy étkezési kultúra kevésbé különbözik egymástól, mint a mezőszéki magyar a székelytől. Hasonlóképpen sok a közös elem a magyar és a román hiedelmek körében (Keszeg 1999), párhuzamosságok mutatathatók ki a magyar (székely) és a szász népszokások, intézmények között (Pozsony 1998, Hajdú 2001) stb.

Etnikus jellegét elsősorban a hagyományos paraszti kultúra őrizte meg, bár ezen a szinten is állandóak az interetnikus kapcsolatok és kölcsönhatások. Az elitkultúra és a politika nemzetudata és nacionalizmusa a hagyományos paraszti kultúrát tekintette hivatkozási alapnak: a román a „mioritikus tér” pásztorát,³⁰ a magyar a szabad székelyt, a szász a szorgalmas és művelt polgárt. Ezek a kultúrák valóban eltértek egymástól mind szellemiségükben, mind külső, tárgyi és társadalmi, valamint folklorisztikus megjelenésükben. Ez az eltérés azonban a hagyományos paraszti világban – a nyelvek helyi változataihoz hasonlóan – nem dominanciákban, hanem mellérendeltségben, egymásmellettségben, szimmetrikus kétnyelvűségben, egymás funkcionális kiegészítésében nyilvánult meg. Ilyen értelemben csak szimbolikus hivatkozási alapjai a nemzetudatnak vagy a nacionalizmusnak, de semmiképpen nem forrásai.

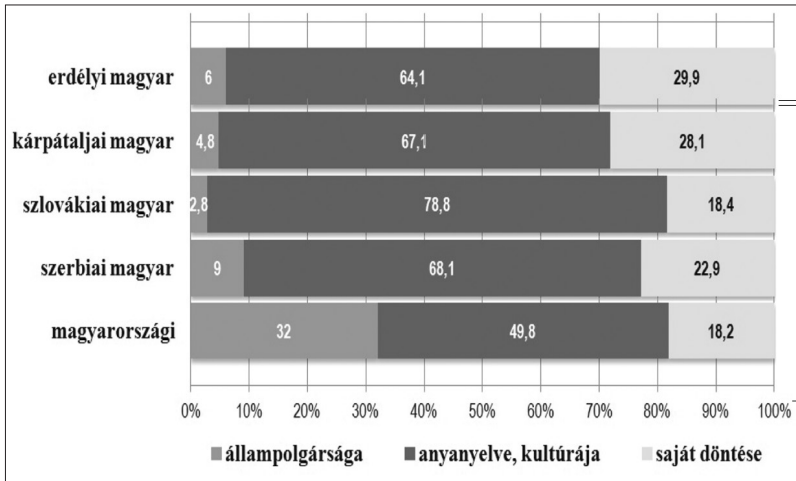
2.5. Azonosságtudat és attitűd

2.5.1. A magyar identitás

Az erdélyi magyarok azonosságtudata ugyanazt a modellt követi, mint a többi Kárpát-medencei külső régió magyar népességéé: ebben nem az állampolgárságnak, hanem a nyelvnek, a szimbolikusan fölértékelődő anyanyelvnek van meghatározó szerepe (Péntek 2017b). Ehhez társul a többségiekétől eltérő (nem ortodox) vallás, hagyományként a különállás történeti tudata, a kultúra sajátosságai és több más identitáselem. Ez egy jellegzetesen védekező, öngizoló, adott helyzetekben rejtőzködő identitás, amely a nyelvi alárendeltség, a veszélyeztetettség következménye, ellenhatás arra, hogy vannak offenzív identitások, és hogy a főbiák is részei a kelet-európai identitásoknak.³¹ Az egyik jelentős szociológiai kutatás következtetése is az volt, hogy a magyar közösségekben „az anyanyelv [...] erős identifikáló szerepe [...] védekező, [...] identitásvédő...”. (Gereben 2011, 255.)

Ez volt a következtetése minden ezzel kapcsolatos Kárpát-medencei szociológiai és nyelvészeti kutatásnak (Csernicskó–Szabó Mihály,

2010, 167; Gereben 2011, 250–253; Lanstyák 2002, 12–13), és erre utalnak a népszámlálásoknak az etnicitás, a nyelv (anyanyelv) és a vallás szoros kapcsolatára, korrelációjára utaló adatai. Veres Valér grafikusán is ábrázolta az arra a kérdésre adott válaszok megoszlását, hogy „Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?”, és ez az ábra szintén mutatja a külső régiók többletét az anyanyelv és kultúra vonatkozásában az anyaországához viszonyítva (2.1. ábra).

2.1. ábra

Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?

Forrás: Veres 2008, 45

A statisztikai korrelációk tekintetében beszédes bizonyíték, hogy a 2011-es népszámláláskor azoknak, akik magyarnak vallották magukat, 98,2%-a magyar anyanyelvű.³² Hasonlóan szoros korrelációt mutatnak a magyar történelmi felekezetek és a nemzetiség összefüggésére vonatkozó adatok.

Ezek a szoros kapcsolatok a fő identitáselemek történelmileg kialakult, kongruens összekapcsolódását mutatják: magyar nyelv + református/katolikus/unitárius vallás + történelmi hagyomány + magyarságtudat + erdélyiség ... stb. Kétségtelen azonban, hogy – noha népszámláláskor ennek rögzítésére nem volt lehetőség – vannak kettős, sőt többes identitások.

Erre abból is következtetni lehet, hogy az előbb idézett statisztikai adat szerint a magyar identitásúak 1,8%-a nem magyar anyanyelvű. Az identitástényezők megszokott kapcsolódása, köteléke meglazul, szokatlanná, diszgruenssé válik. Ez jól tükröződik a romániai népszámlálásoknak a felekezeti és az etnikai identitás „szokatlan” kapcsolódásaira utaló adataiban (2. 6. táblázat):

2. 6. táblázat

A felekezeti hovatartozás és az etnikai identitás „szokatlan” kapcsolatai Romániában

Felekezet	Etnikai identitás	
	Magyar	Román
Református	93,78%	3,29% (19 802)
Unitárius	93,67%	1,80% (1 044)
Ortodox	1,65% (26 009)	93,67%

Forrás: Országos Statisztikai Hivatal 2011: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> Vö. 14., ill. 16. táblázat

Megítélésünk szerint az identításelemeknek ez a változása a legtöbb esetben olyan kettős vagy többes identitással kapcsolatos, amely köztes, átmeneti jellegű és része az asszimilációs folyamatoknak (a statisztikai adatokból következtethetően az erdélyi magyarok 2-3%-át érinti).

Egészen más jellegű kettős és többes identitások adódnak abból, hogy az identitásoknak van egy függőleges szerveződése egy vertikális kontinuum mentén, az ilyeneké, mint az *egyéni identitás* → *lokális identitás* → *regionális identitás* (pl. *székely*) → *erdélyi magyar identitás* → *magyar (etnikai, nemzeti) identitás* → *közép-európai identitás* → *európai identitás*. Az egyéni és a közösségi identitást a nyelv köti össze, az anyanyelvnek az *etnikai, nemzeti* szintig van (különleges) jelentősége. Az egyéni, valamint a lokális és regionális identitásnak is van nyelvátzatbeli megfelelője: a vernakuláris, a helyi nyelvjárás, a nyelvjárási régió. Ez is identitást fejez ki, erősíti a közösségen belüli szolidaritást. Előfordul, hogy kívülről (vagy akár belülről is) manipulatív szándékkal szembeállítják őket (pl. csángót a magyarral, székelyt a magyarral, erdélyi magyart a magyarországi magyarral), pedig nyilvánvaló, hogy ezek nem alternatívái egymásnak, hanem egymásba épülnek, kontinuumot alkotva egymást erősítik.

A horizontális szerveződésben az identitások mellérendeltségben állnak egymással (a magyar a románnal, a némettel, a franciával stb.). Az erdélyi magyar ilyen viszonyban áll a magyarországi magyarral, a felvidéki, a muravidéki, a vajdasági stb. magyarral). Az erdélyi magyarnak többekévéb szinonimája a hivatalosabb romániai magyar (könyvünk Előszavában megindokoltuk, hogy mi – a köznyelvi használathoz is igazodva – miért használjuk az előbbit). A magyarországi magyartól való elkülönítésre a politikai és a szaknyelvi használatban gyakori a *kisebbségi magyar*, a *határon túli magyar*, a *külhoni magyar* stb. megnevezés. Erdélyen belül horizontális mellérendeltségben állnak egymással a karakteres néprajzi tájak, nyelvjárások beszélőinek regionális (alsóbb szinten: lokális) identitásai. A legtöbb ilyen regionális identitásnak megvan a kulturális és nyelvi (nyelvjárási) háttere. Történeti hagyománya leginkább a székelynek van, és ez annyira erős, hogy némelyek tudatában már-már mellérendeltségbe kerül a magyarral.

A 19–20. század folyamán a regionális és lokális identitások megerősödtek, és ez a folyamat napjainkban is tart. Jó példa erre a moldvai magyarok önazonossága és külső identifikálása (Péntek 2017a). A moldvai magyarok identitásának külső jelölésére magyar kutatók, erdélyi és magyarországi értelmiségiek nyelvhasználatában a 18. század közepétől datálható *csángó* név a 20. század második felében általánossá vált, és úgy tűnt, hogy a *katolikus* és a *csángó* lehet a csoport identitásának jelölője.³³ „Újabban a teljeseen székely eredetű falvakban és az északi csángók körében is kialakult a csángó tudat, ugyanis Erdélyben és Magyarországon egységesen csángónak nevezték a teljes moldvai katolikus lakosságot.” Ennek a feltételezett csángó etnicitásnak is alapfeltétele „a tényleges és viszonylag jó nyelvtudás.” (Tánczos 2011, 260, 264). A gúnynévként keletkezett *csángó* név és a csángó tudat, identitás jó szándékú, kívülről való kreálása, kissé romantikus fölerősítése átmenetinek tűnik. Mind a katolikus identitás, mind a csángóként megjelölt identitás – különbözőképpen ugyan – átmenetileg azt az alapvető ténytet fedeti el, hogy egy magyar római katolikus népcsoport magyar → román nyelvcsereje és asszimilációja ment és megy végbe.

A magyar nemzeti identitás erősítését és az anyaországhoz való kötődést szolgálta *A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény*, amely Magyar igazolvány és Magyar hozzátartozói igazolvány bevezetéséről rendelkezett. Ezek az igazolványok utazási kedvezményeket biztosítottak Magyarországt területén, valamint több kulturális, oktatási

kedvezményt diákoknak, pedagógusoknak. A törvény hatálya a házastársra és közös háztartásukban nevelt kiskorú gyermekre is kiterjedt abban az esetben is, ha az nem vallja magát magyar nemzetiségűnek. Ennek bevezetése után az erdélyi magyarság (és részben az anyaországi is) traumaként élte meg a kettős állampolgárságról 2004. december 5-én tartott népszavazás kudarcát. A hat évvel későbbi választásokon győztes jobboldali pártok kormányra kerülésük után a parlament elé terjesztették és megszavazták az ennek bevezetését előíró 2010. évi XLIV. törvényt. A törvény 2010. augusztus 20-án lépett hatályba, és 2011-től indult el az alkalmazása. Nem igazolódtak sem az anyaországi, jórészt politikailag gerjesztett félelmek, közel tíz év után az sem igazolódtott, hogy a magyar útlevél birtokában ennek közvetlen hatása lett volna az erdélyi magyarok elvándorlására. Ennek feltételezése egyébként sem volt megalapozott: 2011-ben román útlevéllel vagy akár személyi igazolvánnyal sem volt már akadálya a szabad utazásnak, később a szabad munkavállalásnak sem, miután 2007-ben Románia is tagjává vált az Európai Uniónak. Az elvándorlás ütemét és irányát ez nem befolyásolta. Kedvező volt viszont a hatása a magyar–magyar kapcsolatokra, szimbolikusan pedig erősítette az erdélyi magyarok identitástudatát: a magyar állampolgárság azok számára, akik igényelték, részévé vált az azonosságtudatnak. A nyelvnek pedig – azzal, hogy az Európai Unió hivatalos nyelvévé vált – szintén növekedett a presztízse.

2.5.1.1. Magyar (anyanyelvű) cigányok

Az előbbieken hivatkoztunk arra az ismert tényre, hogy a romániai kisebbségek közül csak a magyarnak van több anyanyelvű beszélője, mint ahányan magyarnak vallják magukat. Erdélyben a legutóbbi népszámlálás ebben 25 227-es különbséget mutat. Ezek legnagyobb része cigány–magyar kötődésű: a magyar cigányok magyar identitása anyanyelvükhöz kapcsolódik, cigány identitása pedig a hagyományaikhoz, a kultúrájukhoz. A kettős kötődésűek kategóriáját Papp Z. Attila a következőképpen határozza meg: „Romamagyar kötődésűnek azokat tekintjük, akik a népszámlálások során a nemzetiségi és anyanyelvi kérdésekre eltérő választ adtak, és míg egyik kérdés kapcsán roma vagy magyar nemzetiséget adtak meg, a másik kérdés kapcsán magyar vagy roma anyanyelvet vallottak.” (Papp Z. 2010, 97). A népszámlálási adatok és a becslések (az auto- és

a heteroidentifikáció) a cigányok esetében jelentős különbséget mutatnak, a kérdéssel foglalkozó magyar és román szakirodalom háromszorosára becsüli a valóságos számokat a hivatalosakhoz viszonyítva (Papp Z. 2010). 2012-es tanulmányában Papp Z. 100–105 ezerre becsülte a magyar kötődésű cigányok számát, a demográfiai tendenciák alapján pedig úgy látta, hogy 2025-re ez a szám 108 000 körüli lesz. A jövő kilátásait azonban azért is nehéz megjósolni, mert igaz ugyan, hogy a cigány népesség demográfiai-lag gyarapszik, de közben folyamatosan számolni kell a disszimilációjukkal és a román asszimilációjukkal. Ezek a folyamatok azt is jelzik, hogy a cigányok identitásában az anyanyelvnek nincs olyan döntő szerepe, mint a magyarokéban a magyarnak.

2.5.2. A román identitás

Az ország domináns etnikumának nemzeti azonosságtudata kettős ideológiára épül. A nemzetállami jellegnek megfelelően és az országban élő más népcsoportok kulturális nemzettudatával ellentétben hivatalosan a politikai nemzet kategóriája érvényesül, amely a közös domináns államnyelvet és az állampolgárságot tekinti alapvető tényezőnek. Ebben legalább ugyanolyan súlya van az államnyelvi státuszú anyanyelvnek, mint az állampolgárságnak. Másrészt pedig – és ez a külpolitikában is kifejeződik – a Románia határain kívül élő jelentős román közösségeket nyelvi és kulturális alapon szintén a román nemzet részének tekinti. Ebben a kulturális nemzettudatban ambivalens módon továbbra is meghatározó elem a közös (latin) eredettudat és a görögkeleti (ortodox) vallás.

Az országban élő egyéb népcsoportok különbözőképpen viszonyulnak a román politikai nemzethez. A nem őshonos, jelentős mértékben asszimilálódott vagy asszimilálódni vágyó etnikumok elfogadják, vagy éppen igénylik a befogadó nemzeti gesztust, azaz a román nemzeti identitást. A magyarságot a kulturális (nyelvi, vallási stb.) nemzettudat határozottan elhatárolja a román nemzettől: román állampolgárnak, de a magyar nemzethez tartozónak (magyar nemzeti, nyelvi közösségnek) tekinti önmagát. Emiatt a politikai nemzet kategóriáját is elutasítja.

Az ország alkotmánya egyébként elismeri és garantálja az etnikai és nyelvi identitások megőrzésének, fejlesztésének és kifejezésének jogát, de azt is deklarálja – az esetleges pozitív diszkrimináció tiltásaként –, hogy az

ezzel kapcsolatos intézkedéseknek „a többi román állampolgárhoz viszonyítva meg kell felelniük az egyenlőség és a megkülönböztetéstől való mentesség elvének” (6. szakasz).

2.5.3. Viszonyulás a magyar nyelvhez

Az azonosságtudatnak a fentiekben bemutatott jellegéből is érzékelhető, hogy az erdélyi magyar nyelvközösségnek a saját nyelvéhez való viszonyulásában (attitűdjében) a szimbolikus fölértékelés dominál. Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok is ezt igazolták. Ez elsősorban a jogi státuszbeli alárendeltségnek a következménye, az ezzel összefüggő korlátozásnak, hátrányos megkülönböztetésnek. A beszélők államnélküli helyzetüket, veszélyeztetettségüket érzik, a szétszórtságot, felekezeti megosztottságot. Ilyen körülmények között a magyar nyelvben élnek meg közösségüket, összetartozásukat, viszonyulásuk tulajdonképpen menekülés a nyelvbe. Ez szüli az olyan szimbolikus-mitikus, már-már szakrális kinyilatkoztatásokat, hogy „A mi hazánk a magyar nyelv.” Az anyanyelv szent céllá válik, miközben a napi döntések (nyelvválasztás, iskolaválasztás) nincsenek mindig összhangban ezzel a kivételes belső értékeléssel.

Az anyanyelvi (értékelő) és a külső (rendszerint az etnocentricitás és a történelmi tudati gyökerek miatt stigmatizáló) sztereotípiák a valóságtól elszakadt értékelési sémák. Az erdélyi magyar nyelv külső és belső értékelésében a szomszéd népek történelmi gyökerű előítéleteinek és saját történelmi mítoszaiknak is nagy szerepe van (Péntek 1997b). Az 1990-es években végzett közös Kárpát-medencei kétnyelvűség-vizsgálat szerint: „A felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, muravidéki és ausztriai magyarok együttes válaszai alapján a legszebb magyart Erdélyben beszélnek ([...] különösen az erdélyiek és az ausztriaiak véleménye alapján), majd lényegesen kevesebben választották Budapestet ([...] ez leginkább a muravidéki és a felvidéki magyarok véleménye alapján) [...] Az ausztriaiak, a felvidékiek és a muravidékiek saját kontaktusváltozatukat a többi magyar nyelvi változathoz képest leértékelik, míg a kárpátaljaiak és különösen az erdélyiek felértékelik” (Göncz 1999, 85). A székely nyelvjárás és az erdélyi magyar nyelvváltozat több évszázados mítosza napjainkban is tovább él. A pozitív belső értékelés egyébként mindenképpen kedvező, de ez kizárólag a regionális

magyar nyelvi változatok megítélésére vonatkozik, és nem ellensúlyozza a magasabb státuszú többségi nyelv presztízsét és vonzását.

A mindennapi pragmatikus döntések gyakran a szimbolikus fölértékeléssel szembeni másik végletet jelzik: a könnyű lemondást. A pozitív önfélértékeléssel nincs összhangban például az, hogy továbbra sem csökkent lényegesen azoknak a tanulóknak az aránya, akik a többségi nyelvet választják az oktatás nyelveként. Akik magyarul tanulnak, azok körében is szinte sztereotípiává vált az a vélemény, hogy a magyar jelenti a többletet, a terhet a tanulás-tanítás heti programjában. Például „*Az »anyanyelv terhe« alatt Mi lesz veled magyar szakiskola?»* című riport szövegéből a kolozsvári *Szabadságból* (1998. július 14.): „Az idén végre megtört a jég: beindult a magyar szakiskola, ahol a bőrfeldolgozást magyarul lehetett tanulni. A beiratkozások viszont katasztrofális eredményt jeleztek: egyetlen diák sem akart idejönni tanulni. – Nem könnyű választ találni arra, hogy miért ez a teljes érdektelenség a magyar bőrfeldolgozó szakiskola iránt – mondta B. L. bőrdíszműves [...] Sokak számára „teher az anyanyelv” [...] Magyar tagozaton egy tantárggyal többet kell tanulni! Nagyon sokan gondolkoznak így! Hogy durvábban fogalmazzak: a magyar diákot nem József Attila érdekli meg Szilágyi Domokos, hanem a Coca-cola [...] A mai magyar diák az Avram Iancu téren lötyögteti magát. Nincs már olyan, hogy családi hagyomány [...] (Sz. Cs. riportja). Szülők, pedagógusok, sőt oktatásvezetők is osztják ezt a véleményt: „Ha már többletmunka hárul a magyar iskolába járó gyermekeinkre, legalább arról kellene gondoskodni, hogy az anyanyelv mint tantárgy ne váljék buktatóvá számukra. Mi történne, ha ez nem volna vizsgatárgy sem felvételin, sem érettségien.” (F. L. tanár: Egy eretnek gondolat. *Romániai Magyar Szó* 1998. november 20.). Ez a „szépnék” tartott, szimbolikus fölértékelt anyanyelv abban a tekintetben sem elég vonzó, hogy a nyelvileg vegyes családokban a román mellett a magyarnak is meglegyen a kellő egyensúlya. Ezekben is a többségi nyelv dominál, a gyermekek 30:70 arányban nem a magyart tekintik anyanyelvüknek, illetve sokan közülük meg sem tanulnak magyarul.

Az a kiterjedt vizsgálat is, amelyet Katona Hajnal Tünde végzett a jogismerettel, jogigénnyel kapcsolatos nyelvi attitűd vonatkozásában Erdély három, a nyelvi környezet szempontjából különböző régiójában, azt állapította meg, hogy ebben is az attitűd a meghatározó: pozitív viszonyulás esetén a beszélő igyekszik élni is a jogaival. A várakozással ellentétben nem ott a legnagyobb az érzékenység az anyanyelvhasználat fontossága

és lehetősége iránt, ahol a leggyakrabban használják, nem Hargita megyében, hanem Maros megyében, ahol a leggyakoribbak a nyelvi problémák és konfliktusok, a legkisebb pedig Hunyad megyében, ahol az a megszokott és természetes, hogy mindenki románul beszél. Tehát a megszokás mintegy csökkenti az érzékenységet (Katona 2016, 272).

2.6. Asszimiláció

A 2002-es népszámlálásnak az 1992-eshez viszonyított adatai sokkolták az erdélyi magyarokat és provokálták a demográfusokat és a szociológusokat. Az tudniillik, hogy minden korábbi borulást is felülmúlva a nyelvközösség apadása tíz év alatt közel kétszázezer volt. Ezt nem lehetett bagatelizálni a népszámlálások módszertanára hivatkozva, szembe kellett nézni a tényekkel. A kézenfekvő az volt, és a népszámlálás számszerű adatai is elsősorban ezt kínálták föl, hogy az apadást a két fő tényező, a tömeges elvándorlás és az alacsony születésszám számlájára írják. Az asszimilációs veszteség mértékében elhanyagolhatónak, számszerűségében megfoghatatlannak tűnt. A folyamat nehezen hámozható ki a számokból, különösen, ha arra az álláspontra helyezkednek a szakmabeli illetékesek, hogy asszimiláció nincs is, mivel maga a fogalom is bizonytalan, megfoghatatlan. A nyelvészek számára nem volt kétséges, hogy van nyelvcsere, és hogy ez minden bizonnyal fontos eleme az identitásváltásnak, asszimilációnak is.

Az asszimiláció általa definiált fogalmából kiindulva Szilágyi N. Sándor volt az, aki több egymást követő tanulmányban³⁴ három fő elemére, majd Erdély vonatkozásában a népesség tekintetében részleteire bontotta a folyamatot, és a két népszámlálás részletező adatsoraiból óvatos becsléssel az asszimiláció arányát is kiszámította. A kiindulópontnak tekinthető definíció a következő: „demográfiai értelemben *asszimiláció minden olyan folyamat, amelynek eredménye valamely nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott népesség lélekszámának és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott népesség javára történő csökkenése.*” (2005, 25). Fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az asszimiláció „populációsintű” (és nem egyedsintű) folyamat, és hogy az erdélyi magyarság asszimilációja „legnagyobbrészt kényszerű spontán asszimiláció” (28), fajtái pedig a fogalom definíciójából is következően: nyelvi asszimiláció: a magyar nyelvközösség számszerű csökkenése a

román nyelvközösség javára, etnikai asszimiláció: a magyar etnikumúak számának csökkenése a román etnikai közösség javára és felekezeti asszimiláció: a „magyar” felekezetek híveinek apadása az ortodoxok javára. Az asszimiláció okait, kiváltó tényezőit fontossági sorrendben Szilágyi a következőkben látja: (1) az illető közösség *alacsony számaránya az adott településen, illetve ennek közvetlen vonzáskörében*, (2) az *anyanyelvi oktatás hiánya* nemcsak nagyon fontos tényezője az asszimilációnak, hanem közvetve oka is, (3) a *vegyes házasságok* nemcsak fontos tényezői és okai az asszimilációnak, hanem legfőbb megvalósító környezetei is, (4) a *közösségi szerveződés alacsony szintje vagy hiánya, a közösségi alkalmak ritkasága* az alacsony számarányú településeken, (5) a *diszkrimináció jelenléte* szintén segítő tényezője az asszimilációnak (32–36). A részleteiben módszertanilag és számadataiban is igen tanulságos elemzés következtetése az, hogy az asszimilációs veszteség ebben a tíz évben 38 572 volt, az apadás egészének 20%-a (Szilágyi N. 2005, 88). Ez jóval több annál, mint amennyit – kevésbé meggyőző érvekkel és módszertannal – a demográfusok és a szociológusok feltételeznek. És noha nem készült hasonló elemzés a következő évtizedre, amelyben hasonló nagyságrendű volt az apadás, valószínűnek kell tartanunk, hogy a folyamatok nem álltak meg, sőt a három elem közül bizonyára az asszimiláció volt leginkább folytonos arányaiban és számadataiban is.

Az asszimilációt kiváltó tényezők mindegyike, Szilágyi elemzései szerint is, fokozottabban érvényesül szórványkörnyezetben. A szórványban élők magyar nyelvhasználatát ugyanis közvetlenül befolyásolja, meghatározza a dominánsan román nyelvű környezet, ezzel összefüggésben az aktív kétnyelvűség, gyakran a másodnyelv dominanciájával, az intenzív román nyelvi hatás, a beszédhelyzetnek megfelelő kódváltás. Vannak ugyan példái a kiegyensúlyozott, kölcsönös kétnyelvűségnek is, gyakoribb mégis az egyoldalúság, az aszimmetria: az, hogy a magyarok kétnyelvűek, a románok egynyelvűek. A másodnyelv dominanciája gyakran azzal is együtt jár, hogy a beszélő anyanyelvén nem tud írni-olvasni (ezt az oktatás nyelve határozza meg). A kétnyelvűségnek ez a felcserélő, instabil jellege vezet el a nyelvcserehez, mivel pedig a Kárpát-medencei magyarság számára a nyelv az azonosság meghatározó eleme, a nyelvcserevel kezdődik el az identitásváltás, az asszimiláció (minderről részletesebben: Péntek 2007b, 56–61). A folytatása a nemzetiségben megmutatkozó bizonytalanság, majd végül a vallási identitás feladása. Erre az átmenetiségre utalnak az éppen

szórványkörnyezetben a népszámláláskor regisztrált magyar nemzeti-ségű román anyanyelvűek (1992-ben 32 949, 2002-ben 32 070, 2011-ben 20 706), aztán a román nemzetiségű és anyanyelvű protestánsok, római katolikusok.

Az identitás három fő elemét tekintve (nyelv, etnikai tudat, vallás) a vizsgálatok alapján az asszimiláció–disszimiláció folyamatának ez a sorrendje állapítható meg: nyelvcseré → etnikai adaptáció → kultúraelhagyás (a vallás fölcserélése) → nyelvi revitalizáció → disszimiláció. Ezeket a folyamatokat nehéz ugyan befolyásolni, mégis minden fokozatukban lassíthatók, esetleg vissza is fordíthatók.

A felekezeti, vallási identitás az azonosság legtartósabb eleme: a nyelvcseré és az etnikai asszimiláció után is megmaradhat. A vallási hovatartozás cseréje pedig az asszimiláció teljes lezárulását jelenti. Ennek tulajdonítható, hogy az anyanyelvnek az egyházi szertartásban használt ritualizált szövegei szakralizálódhatnak, úgy őrződhetnek meg a templomi használatban, hogy a hívek a nyelvet már nem értik, nem beszélik. Ezt példázza a Vetési László által leírt Fehér megyei katolikus Borbánd, a református Alsókarácsonfalva és a mindhárom vallást ebben a formában továbbélő Verespatak. „A teljes nyelvcseré után is egyfajta »szent nyelvként« vergődik tovább a hajdani anyanyelv immár szószéki, kultikus nyelvé zsugorodva.” (Vetési 2001, 26). Ilyen szakralizálódott reliktumszövegek a moldvai magyarok, a mezőségi archaikus imádságai, folklórszövegei is (Péntek 1997b). A nyelvcseré végső fázisában lévő verespatakiak is csak az egyházi énekeket éneklék magyarul, a prédikáció már kétnyelvű, a bibliai idézeteket szintén felolvassák románul is (Máthé 1995, 11).

Nyelvi szempontból a legmaradandóbb a ritualizált szöveg, szakrális funkcióban néha a nyelvcserét is túléli. A moldvai magyarok nyelvét ért román hatásról már a korábbi kutatások megállapították: „A verses népköltészet nyelvváltoztatásban viszonylag kevés kölcsönszó fordul elő, lényegesen több a román kölcsönszó a prózai műfajok nyelvváltoztatásban, s legnagyobb a kölcsönelemek száma a mindennapi élet nyelvében.” (Márton 1972, 36). A moldvai magyarok imarepertoárjában végbemenő nyelvváltásról Tánzos Vilmos azt állapította meg, hogy még ebben a műfajban is megoszlás tapasztalható. Hamarabb cserélődtek román nyelvére az egyházi befolyás alatt álló liturgikus imaszövegek: „... egy-egy imarepertoár nyelviileg is megosztottá vált: előbb elimádkozták románul a bevett egyházi imádságokat, s ezután kerítették sort azokra a népi

imaszövegekre, melyeknek nem voltak hivatalos egyházi megfelelőik, de amelyeket ugyancsak fontosnak tartottak. Sokan érzelmileg azért kötődtek ezekhez az imádságokhoz, mert anyanyelvükön szóltak, vagy mert valamelyik régóta meghalt szeretett családtagtól (édesanyától, nagyszülőtől) örökölték őket” (Tánczos 1995, 59).

3. Nyelvváltozatok és regiszterek

3.1. Standard változat, regionális köznyelv

A történelmi előzményeket bemutató fejezetben utaltunk arra, hogy a középmagyar kor első felében, amikor a könyvnyomtatással és az írásbeliség terjedésével a nyelvjárásokból kialakul és egyre inkább teret nyer a nyelv közös változata, a keleti nagyrégió kerül abba a helyzetbe, hogy viszonylagos önállósága révén hivatalos és hivatali, valamint hitéleti funkciójában is használhatta a magyar nyelvet. Ilyen értelemben közel két évszázadon át Erdély volt a magyar nyelv centruma. Amikor az újmagyar korban nemzeti programmá vált a közös nyelvváltozat kiteljesítése, ez mégsem Erdélyből, hanem az északkeleti régióból, az ott élő Kazinczytól indult el. Ebben az erdélyiek is részt vettek, akárcsak a 19. század folyamán az Akadémia további nyelvbővítő, kodifikáló tevékenységében. A magyar nyelv erdélyi változata úgy épült be a standardba, hogy – különösen ennek beszélt nyelvi változatában – számos elemében megőrizte sajátos karakterét.

A 20. századi elszigeteltség hét évtizedében más volt a standard mozgási iránya az anyaországban és más Erdélyben. Magyarországon az oktatásban, a nyelvművelésben, a kodifikálásban folyamatosan az egységesítő és „nyelvtisztító” törekvés érvényesült a regionalitás és a változatosság ellenében. Erdélyben az új helyzetben, amelyre az elszigeteltség és az alárendeltség volt jellemző, a standard használati köre leszűkült, megőrizte enyhén archaikus és regionális színezetét, és természetesként kellett tudomásul venni a kétnyelvűséggel velejáró, gyarapódó kontaktuselemeket és -jelenségeket. Ilyen körülmények között nem volt, nem is lehetett különösebb eredménye az idegen szavak ellen szélmalomharcot vívó nyelvművelésnek. Egy védekező, nyelvvédő ideológiában viszont az is teljesen érthető, hogy minél inkább gyarapodott köznyelvi szinten is a román szavak száma, annál kevésbé tolerálta őket a magyarul beszélők nyelvérzéke. Mindezt jól mutatják az 1996. évi terepkutatásnak a továbbiakban elemzésre kerülő adatai.

Noha a század második felében normatív jellegű nyelvtan, helyesírási szótár, idegen szavak szótára kiadására is sor került Romániában,³⁵ ebben nem volt olyan szándék, hogy a magyarországitól eltérő, attól elkülönítő kodifikálás érvényesüljön. Fő oka gyakorlati volt: pótolni kellett a legfontosabb kézikönyveket, amelyek már nem juthattak át a határon kellő példányszámban. Az viszont kétségtelen, és ez is teljesen érthető, hogy ezek a kézikönyvek, szótárak úgy írták le a magyar köznyelvet, hogy abban az erdélyi is benne volt, ha nem is tudatosan, mégis ellensúlyozva azt, hogy közben a magyarországiak szinte kizárólag az anyaországi nyelvhasználatra voltak tekintettel.

A regionális köznyelv mint a nyelvjárások és a standard köztes kategóriája általában a nyelv belső változatainak konvergens mozgásával alakult ki. A legtöbb erdélyi város magyar nyelvének beszélt változata ilyen értelemben regionálisnak tekinthető, különösen az erősebb regionális vonásokkal rendelkező székelyföldi városok nyelve. Egészében azonban a határon túli régiók regionális köznyelvei, az erdélyiek is, nem csupán a helyi nyelvjárások fölötti változatok, hanem annak a divergens, elkülönülő folyamatnak is következményei, amelyek velejárói a kétnyelvű környezetnek, az államnyelvi dominanciának, a nyelvi aszimmetriának.

3.2. A magyar nyelv földrajzi változatai

Közismert, hogy a 20. század második felében Kolozsváron működő nyelvészeti iskolának egyik fő kutatási területe a dialektológia volt. Az egyetemi tanszéknek Márton Gyula vezetésével (l. Péntek–Czégényi, szerk., 2016) kiemelt témája volt a nyelvjárások nagyobb és kisebb léptékű nyelvföldrajzi feltérképezése, nyelvjárási jelenségek leírása és a szókinccsgyűjtés. Egyéni terepkutatásban Murádin László a Román Akadémia Nyelvtudományi Intézete keretében végezte el a legnagyobb munkát *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNyA.) anyagának összegyűjtésével (l. Kádár, szerk., 2015). Ma már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezeknek az előző század második felében végzett nagyszabású kutatások anyagának a jelentős része 1990 után rendre megjelent: mindenekelőtt *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* (CsángA.) két kötete, az RMNyA. tizenegy kötete, *A moldvai magyar tájnyelv szótára* (MMTnySz.) három kötete, és e korpuszok alapján fontos elemzések is

megjelentek (Murádin 2010, Péntek 2003, 2015–2016). Ezek a dialektológiai kutatások, más paradigma keretében, ugyanúgy az élőnyelvre irányultak, mint a későbbi szociolingvisztikaiak. Azonban a korábbi kutatások óta eltelt fél évszázad alatt a nyelvjárások is jelentős mértékben megváltoztak. Ezeket a változásokat, az anyaországiaktól eltérően, nem annyira a standard hatása határozta meg, hanem a sajátos kontaktushelyzet: a román nyelv folyamatos és fokozódó hatása, újabban pedig a globalizáció. A jelenkori folyamatokról legtöbbet annak a kutatásnak az alapján tudunk, amelyet Rancz Teréz (2015) végzett a székely nyelvjárás egyik mikrorégiójában.

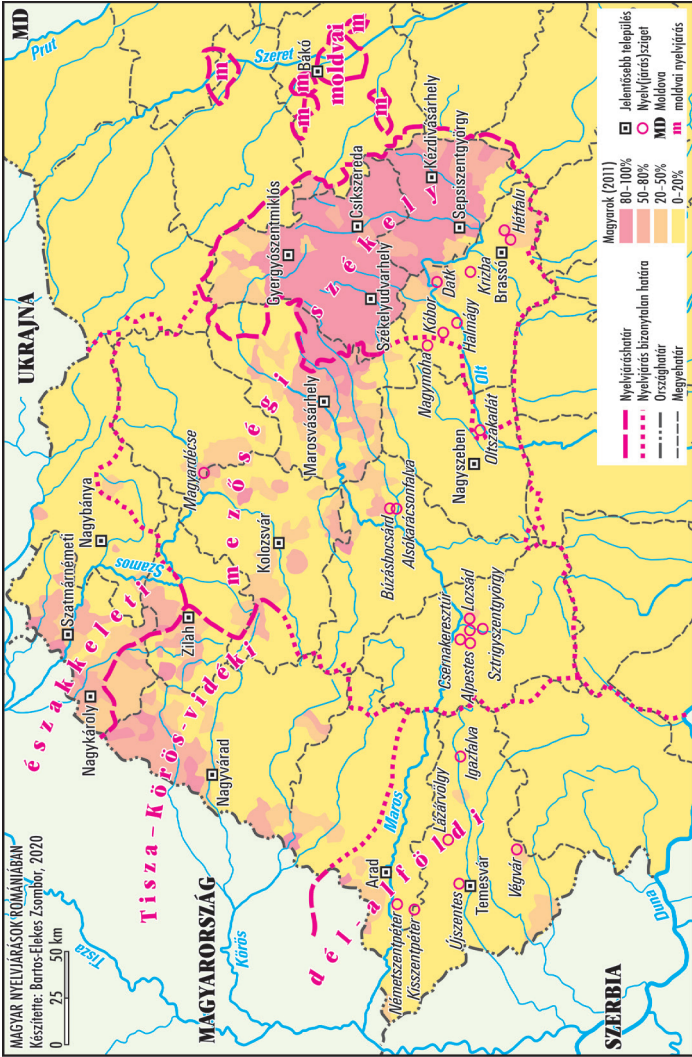
3.2.1. Nyelvjárási régiók

A magyar dialektológia által számontartott tíz magyar nyelvjárási régió közül három teljes egészében Románia területére esik (kettő közülük a történeti Erdély területére), három pedig az országhatáron nyúlik át. (l. 3. 1. térkép). A történeti Erdély határain belüli két nyelvjárás, a mezősegi és a székely releváns különbségei: a mezősegi magánhangzójának nyíltabb és a hosszúak rövid ejtése, a kétféle *e* hang (*e*–*ë*) szembenállásának hiánya, a székelyben a zártabb ejtés, a kétféle *e* (*e*–*ë*), a rövid–hosszú (söt diftongusok) szembenállás megléte, a mezőségiben a mássalhangzók lágyabb ejtése a székelyhez viszonyítva.

Keletről nyugatra haladva: a moldvai, Erdély határain kívül fekvő régióknak közismerten sajátos a múltja és a mai helyzete is.³⁶ Azt is tudjuk ma már, hogy a tipológiailag megosztott nyelvjárás egyik része, a korábbi, a típusban vele egyező mezősegi nyelvjárásból szakadt ki még a középkorban, másik része, valamivel később, de folyamatosan, a székelyből. Nyelvi állapotában a nyelvszigetek kettőssége jellemző rá: archaikus, reliktum jellege és a román nyelvi környezet hatása a kétnyelvűségben: régebbi és újabb átvételek, nyelvcseré, asszimiláció. Az RMNyA. alapján végzett számítás szerint már a múlt század második felében a moldvai magyar szókészletének közel egyötöde román volt (RK. 9). Ezek a folyamatok az elmúlt negyedszázadban felgyorsultak. A korábbi anyanyelvet valamilyen szinten ismerők, esetleg használók száma a főként nyugatra irányuló migráció és az asszimiláció miatt rohamosan csökken. A folyamat ütemét esetleg lassíthatja, de nem állíthatja meg az őket támogató nemzeti szolidaritás,

a helyi és az innen származó magyarországi értelmiségiek bátorító példája (fontos pl. a Csángó Rádió működése), az anyanyelvet oktató (revitalizáló) pedagógusok munkája. A nemzeti szolidaritással, archaikus nyelvük és kultúrájuk fölértékelődésével azonban továbbra sincs összhangban az, hogy a közvetlen szomszédságukban lévő székelyek lenézik, stigmatizálják őket.

A nyelvterület egészében is sajátos a helyzete a székely nyelvjárási régióknak. A beszélő számára ez szinte teljességében biztosítja az anyanyelvi környezetet. A székely városok regionális köznyelve is szorosan kötődik a helyi nyelvjárás változataihoz. Az itteniek kétnyelvűségében az anyanyelv(járás) dominál, de vannak közöttük egynyelvűek is. Emiatt itt, az idézett számítás szerint, mindössze másfél százaléknyi a lexikális kölcsönzések aránya (RK. i. h.). Az elmúlt negyedszázad nyelvi folyamataiban természetesen jelen van mind a magyar standard, mind az államnyelv terjedése elsősorban az iskolázottság és a mobilitás révén, de a médiának is jelentős szerepe van ebben. Rancz Teréz már említett kutatásainak a végső megállapításai a székely nyelvközösség egészére érvényesnek tűnnek, noha kétségtelenül különbségek vannak az egyes székely régiók modernizációja között. És Felső-Háromszék, ahol a kutatás folyt, nem tartozik ennek élvonalába. Látszólag a helyi nyelvváltozat megmaradásának kedvez az országosnál alacsonyabb iskolázottsági szint, a falusi iskolákban folyó oktatás alacsony színvonala, a falusi fiatalok többszörösen hátrányos helyzete. Ebből legtöbbször a magyarországi vagy a távolabbi nyugati irányú időleges vagy végleges migrációban keresnek megoldást. A diplomás fiatalokat részben a fejlettebb erdélyi városi központok szívják el. A helyi nyelvközösség versenyképességét rontja a román nyelv hatékony oktatásának megoldatlansága, az egyébként természetes anyanyelv-domináns kétnyelvűség alacsony színvonala. Az azonban kétségtelen, hogy „megindult és felerősödni látszik elsősorban a standard térnyerése” (Rancz 2015, 148), sőt: „hangsúlyos vélemény, hogy a saját nyelvváltozat presztízsét a beszélőknek leginkább a standardtól kell féltetniük, megóvniuk és nem a domináns nyelv hatásától. A közösségi tagság feltétele a helyi nyelvváltozathoz igazodás: az részesül megrovásban, akinek nyelvhasználata vagy a standard, vagy más anyanyelvi nyelvváltozat felé fordult el, nem az, aki nem törekszik a kontaktusnyelvi hatások kiszűrésére” (Rancz 2015, 149). Ebben szerepe van a középső és idős nemzedék felfokozott nemzeti (székely) büszkeségének.

3. 1. térkép
Magyar nyelvjárási régiók, szigetek, szóványok
Bartos-Elekes Zsombor munkája.

És szerepe van annak is, hogy az oktatásban és a nyilvánosság szintjén (a sajtóban) – bizonyára az egész nyelvterületen egyedülálló módon – folyamatos az érdeklődés, az odafigyelés a székely nyelvjárás értékeire.

Egészen más a helyzete az Erdély régi vármegyei részén fekvő mezőségi nyelvjárás régióinak. Ez a régió, amelynek magyarsága a moldvai magyarok archaikus csoportjával együtt a legkorábbi, nyelvjárásában és kultúrájában sajátos értékeket képviselő népessége a magyar nyelvterületnek, teljesen elszórványosodott, maradék szórványtelepülésekre, gócokra és szigetekre hullott szét. Korábbi beszélői jelentős részükben asszimilálódtak, kisebb részükben Kolozsvár, Torda, Aranyosgyéres, Marosvásárhely lakótelepeire kerültek. Falusi környezetben az a – többnyire szimmetrikus – kétnyelvűség jellemző rájuk, amely a saját nyelvjárásuk és a helyi román nyelvjárás között alakult ki. Ebben napjainkban inkább a román, mint a magyar standard érvényesül, ennek van nagyobb presztízse, vonzása. A lexikális kölcsönzések aránya megközelítheti a 4–5%-ot. Tényszerűen igazolható viszont, hogy magának a kétnyelvűségnek is szerepe van abban, hogy többnyire éppen a nyelvjárás szinten teljesen kétnyelvű régiók és települések őrzik a legarchaikusabb nyelvjárás formákat, reliktumokat. A dominancia nélküli, természetes kétnyelvűség szimmetriára törekszik: megőrzi azt, ami szimmetrikusan megvan mindkét nyelvben, és szimmetriákat alakít ki, ahol ez hiányzik: kiegyenlíti pl. (jelentéskölcsönzéssel) a szójelentéseket. Jellemzően ilyenek az archaikus nyelvjárások múlt idejű igealakjai, amelyeket az őriz a moldvai magyarban, de még a kalotaszegi Gyerőmonostoron is, hogy teljesen párhuzamosak, szimmetrikusak a helyi román nyelvjárás igealakjaival, hasonlóképpen a moldvaiban nagyon gyakori kicsinyítőbecéző származékok teljesen megfelelnek a helyi románnak. A rövid zárt *ë* megőrzését is támogatja a román nyelv vele egyező *e* hangja.

Erdély nyugati részén, a Partiumban és a Bánságban vannak azok a nyelvjárás régiók, amelyeknek egyik része Magyarországhoz, másik Romániához tartozik, mintegy áthidalják az országhatárt, a centrum felől nézve magyarországi nyelvjárások keleti nyúlványai, folytatásai. Az északkeleti (Erdélyből nézve északnyugati) romániai részéhez tartozik Szatmárnémeti, Nagykároly és környéke, a Szamoshat magyar nyelvi változata, Szilágy északi, tövisháti része, a volt Máramaros megye helyi, szigetszerűen elhelyezkedő nyelvjárásai. Ez a peremnyelvjárás három utódállam területére nyúlik át, így nyelvi kontaktusait tekintve nagyon változatos: Kelet-Szlovákiában a szlovákkal, Kárpátalján az ukránnal, a

ruszinnal váltakozik, keveredik, Máramarosban román és ukrán nyelvi környezetben szórványosodik, Nagykároly környékén még érezhető az elmagyarosodott svábok eredeti nyelvi alaprétégenek jelenléte a kiejtésben és a szókincsben, a Szilágyságban pedig magyar, román és nyelvileg vegyes települések váltják egymást, és jelentős számban vannak olyan kiserégiók, települések is, amelyekben már korábban végbement a nyelvcsere. A magyar–ukrán–román hármashatár menti, korábban egységes nyelvjárási kiserégió módszertanilag is nagyon tanulságos terepnek bizonyult P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit és munkatársaik számára azoknak a változásoknak a vizsgálatára, amelyeket a természetes nyelvi kontaktusokon túlmenően az országhatár generált a Trianon óta eltelt időben. Mennyiségi mutatókkal, többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolással igazolták az országhatár elkülönítő szerepét, azokat a nyelvi változásokat és változatokat, amelyeket a három ország eltérő nyelvvideológiai és nyelvpolitikai környezete eredményezett (P. Lakatos, szerk., 2002, 2012).

Az északkeleti régiótól délre, szintén az országhatáron messze átnyúló sávban helyezkedik el a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió. A török hódoltság hosszabb vagy rövidebb történelmi időszaka egyéb pusztulásokkal tetézve ennek a területnek az etnikai és nyelvi képét is átalakította. Ez a korábban magyar nyelviségében minden bizonnyal összefüggőbb táj töredezetté, szaggatottá vált: románnal váltakozó, vegyes vagy éppen tiszta magyar települések nyelvhasználatában ez a nyelvi változat él a Sebes-Körös völgyében Kalotaszegig (Kalotaszegnek a felszegei részét mindenképpen ideértve), szinte Kolozsvárig, Bihar kisebb-nagyobb magyar tájegységeiben, az Érmelléken, a dél-szilágysági Berettyó mentén és Kraszna vidékén. Itt is vannak magyar nyelvi szempontból szórványosodó, kétnyelvűségükben a románhoz közelebb álló közösségek, maga a magyar nyelvhasználat azonban kevés román kölcsönszót tartalmaz, valamivel többet a dél-szilágysági részekén, és még többet Kalotaszegen (1,5% körül, RK., 8).

A dél-alföldinek nevezett magyarországi régióhoz és a szerbiai Bácskához lazán kapcsolódik a három ország határán elhelyezkedő Bánság. Erről a következőket írja a *Magyar dialektológia* című kézikönyv: „A Bánságban és Bácskában ... már nemcsak az esetleges nyelvjáráskeveredés, hanem a vegyes etnikai-nyelvi helyzet is befolyásolja a magyar dialektusok helyzetét: gyakoriak a nyelvszigetek, általános jelenség a kétnyelvűség. A nagyfokú nyelvi, nyelvjárási heterogenitás miatt a Bácska és a Bánság nyelvjárási tipológiai szempontból nem tekinthetők önálló csoportnak”

(Kiss, szerk., 2001, 279–280). Mindez annak a következménye, hogy a török hódoltság hosszú ideje alatt elnéptelenedett vidéket a 18–19. században különböző nyelveket és nyelvjárásokat beszélő telepesekekkel népesítették be. Vöö István a bánási magyar településeken öt nyelvjárás-típus meglétét mutatta ki (néha ugyanazon a településen belül is hármat, négyet). Mivel a betelepítés elsősorban az Alföldről történt, a területnek a dél-alföldi régióhoz való kapcsolódása mégis megnyilvánul abban, hogy: „A Bánáság magyar lakosságának zöme [...] az *ő-ző* nyelvjárástípust beszéli” (Vöö 1975, 20). Ezen a soknyelvű vidéken, ahol a beszélők két- és többnyelvűsége is viszonylag általános, a magyar nyelvhasználatban előforduló román kölcsönölemek száma kicsi (korábbi számításaink szerint 1% alatti), alig haladja meg a köznyelvi szintet (RK. 8).

Ezek a nyelvjárások az elmúlt negyedszázadban részben az anyaországiakhoz hasonló helyzetbe kerültek: nem veszítették el karakterüket, de közeledtek a standardhoz. Ebben folyamatosan szerepe volt a határközeli mobilitásnak (a magyar–magyar kapcsolatoknak) és a média hatásának. Ez a mezőséginnél erőteljesebben fékezte, de nem állíthatta meg a Partium és a Bánáság szórványosodását.

3.2.2. Nyelv- és nyelvjárásszigetek

Egy nyelvközösség elhelyezkedésében a szigethelyzet azt jelenti, hogy saját nyelvétől vagy nyelvjárásától eltérő környezetben él, földrajzi határára egyik esetben nyelvi, a másik esetben nyelvjárási diszkontinuitással kell számolni (a kérdés részletesebb kifejtésére l. Péntek 2005). A magyar nyelvre nem volt jellemző az expanzió, így egyetlen olyan nagyobb nyelv-szigete van, amely a saját nyelvterületén kívül helyezkedik el: ez az előbbiekben régióként tárgyalt moldvai magyar. Ennek, egészen pontosan a moldvai Lujzikalagornak a 20. századi távolabbi kirajzása Ojtoz (Oituz) falu Konstanca megyében, Lumina községben, román és török nyelvi, ortodox és muszlim vallási környezetben.

A nyelv-sziget konzerválódik, különfejlődik: archaizmusok és sajátos neologizmusok egyaránt jellemezhetik (Benkő 1957, 31). Közben általánossá válik benne a kétnyelvűség, és óhatatlanul megindul a szigetnyelv fölcserélése a környezetnyelvre. A nyelvjárás régió tipológiai diszkontinuitása szintén a szigethelyzetben levő mikrorégióknak a tágabb környezet

irányába való konvergens mozgását eredményezi: a sziget belemosódik a környezetébe. Nagyobb távlatban mindkét folyamatot úgy lehet értékelni, hogy az része az areális kiegyenlítődésnek.

Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek jelentős része a nyelvterület peremén helyezkedik el. Ilyen szigethelyzetben van az északkeleti és a mezősgéi régió határán fekvő Magyardécse, a székely nyelvjárási régió délkeleti peremén Hétfalu, valamint Krizba, Halmágy, Kóbor, Datk, Nagymoha. A mai déli nyelvhatárnál jóval délebbre van elszigetelődve Oltszakadát, majd Lozsád, Alpestes, Bácsi, Sztrigyszentgyörgy, Csernakeresztúr, a Bánságban pedig Végvár. Az erdélyi déli perem keleti része a székely régió sajátosságait mutatja. Ezek a települések viszonylag elszigetelt és elszórványosodott peremhelyzetű nyelvszigetek. Ebben a helyzetben a kiterjedt kétnyelvűség és az intenzív nyelvi kontaktus velejárója a gyakori lexikális hiány, a kontaktuselemek nagy száma, valamint a megnevezésekben mutatkozó bizonytalanság. A Maros menti Lozsád és a vele szomszédos települések nyelvföldrajzi kapcsolatai már nem a székely, hanem a belső-erdélyi Mezőség (Közép- és Felső-Maros mente, a Küküllők vidéke) és a Fekete-Körös völgyi, szintén szigethelyzetű kistrégió irányába mutatnak. Erdély egész területén is, mint a nyelvterület egészén, nyelv- vagy nyelvjárásszigeti helyzetbe kerültek a különböző helyekre telepített bukovinai székelyek. Az említett Lozsád szomszédságában ilyen bukovinai székely település Csernakeresztúr.

Bánságban a dominánsan *ő-ző*, ill. *ě-ző* magyar nyelvjárástípusokhoz viszonyítva nyelvjárásszigetnek tekinthető az *í-ző* és *ě-ző* Végvár, Újszentes és Igazfalva. E települések magyar anyanyelvű beszélői a Tisza–Körös-vidéki régióból származnak. Az itt szintén szigetjellegű, palócos nyelvjárástípus Németszentpéterről, Kísszentpéterről és Lázárvölgyről adatolható olyan beszélőktől, akiknek elődei az Abaúj-Torna megyei gönci járásból kerültek ide.

Az északkeleti nyelvjárási régió romániai részén a Nagykároly környéki nyelvjárássziget nyelvvaltozatát a 20. század második felére többségükben elmagyarosodott svábok beszélik. A 18. század eleji betelepítéssel előbb egy német nyelvsziget jött létre. Ez azonban a 19. század közepétől egyre inkább kétnyelvűvé válik (sváb–magyar kétnyelvűség), a 20. század második felére aztán jelentős részében teljesen elmagyarosodik. Ez a magyar változat azonban eltér a környező nyelvjárástól olyan sajátosságokban,

amelyek a sváb nyelvi alaprétegből maradtak meg, illetőleg az eredeti sváb nyelvjárás hatására alakultak ki.

A szigetek nyelvi változásában, amelynek általános iránya a kiegyenlítődség, a belső (nyelvi) tényezők mellett több külső tényezőnek is szerepe van. A nyelvterülettől elszakadt nyelvzigetek sorsa inkább a külső tényezőktől függ (nyelvi jogok, nyelvi státusz, etnolingvisztikai vitalitás stb.), a nyelvjárászigeteket a környezet és a standard által befolyásolt belső konvergencia egyenlíti ki, a peremszigetek pedig, amelyek egyszerre nyelvzigetek és nyelvjárászigetek, egyaránt részesei a lassú nyelvjárásvesztésnek és nyelvcsereének.

3.2.3. Szórványok

A szórvány a régiónál és a szigetnél jóval összetettebb kategória: egyszerre nyelvföldrajzi, nyelvészociológiai és nyelvökológiai. Szorosan összefügg a népességdinamikával és a népességpolitikával, kevésbé tekinthető helyzetnek, állapotnak, sokkal inkább folyamatnak: a szórványban mindig benne van a szórványosodás és a nyelvcsere. A magyarban éppen a sajátos helyzet következtében kialakult az a terminológiai kettősség, amelyben a *szórvány* terminus olyan, a nyelvi régió belül élő, őshonos csoportokat, kisközösségeket jelöl, amelyek a nyelvi környezet folyamatos változásával váltak idegenné, a *diaszpóra* pedig olyanokat, amelyek migráció következtében kerültek idegen környezetbe, kívül vagy éppen nagyon távol saját nyelvközösségüktől.

A fogalom fontos ismérvei közül mindenképpen releváns az, amely azt a csoportot, kisközösséget tekinti szórványnak, amely egy tőle eltérő nyelvű, etnikumú, vallású környezetbe ágyazottan nem képes fenntartani önmagát, nem képes olyan önszerveződésre, amellyel biztosíthatná folytonosságát.³⁷ Arra azonban nem lehet objektív, minden helyzetre érvényes választ adni: milyen közösségi szerveződés életképes, hol az a kritikus határ, honnan kezdődik az, hogy a közösség nem képes az önreprodukcióna. Terepkeresések alapján helyzetenként lehet hivatkozni számokra és arányokra, ezeknek azonban nincs abszolút érvényességük. Vannak szerzők, akik a 200–300-as népességszámban látják a határt (talán ez a legáltalánosabb vélemény), vannak, akik a 10, 20 vagy 30%-os arányra hivatkoznak. De az arányok sem függetlenek az abszolút számoktól, a tágabb régiótól, a település típusától, a

közösség belső kapcsolati hálójától. Ezt jól példázza a Balázsfalva szomszéd-ságában fekvő Alsókarácsonfalva és Buzásbocsárd. Az előbbi, 2011-ben 58 kétnyelvű magyart számláló közössége nem éri el azt a kritikus szintet, amely saját intézmény működését lehetővé tenné, az utóbbi, Buzásbocsárd 430 fős közössége élénk egyházi és kulturális életet él, az alsó tagozaton van magyar oktatás, a felső tagozat csak román nyelvű, de innen is többen eljutottak a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba is, és ott érettségiztek. Bálint Emese kutatása szerint a két nyelvi közösség különbségeit „a két-nyelvűség típusában, a nyelvhasználat mindennapi gyakorlatában, illetve az eltérő intézményes háttér meglétében kell keresnünk” (Bálint 2013, 8). Egy közösség szórvány voltának megállapítására Vetési László javasolt objektív kritériumrendszert, olyan ismérveket, amelyek együtt vagy akár külön-külön is releváns jegyeknek tekinthetők. Ilyen lehet a településen belüli 30% alatti arányszám, a vegyes házasságok 20% fölötti aránya, az anyanyelvi értelmiség (tanító, lelkész) hiánya, az önálló egyházi élet és az anyanyelvi oktatás iránti igény hiánya, az iskola teljes hiánya, a magyar intézményi szerveződés és közösségi élet hiánya (Vetési 2001, 33).

Más megközelítésben Bodó Barna³⁸ szerint „*a szórványt nyelv- (tehát:) nemzethatárként kell értelmezni[...]*” (Bodó 2009b, 19). Ezt lehet való-ságosan érteni, változó, szűkülő nyelvhatárként. De többnyire nem erről van szó, hanem a belső határról, a nyelv és a kultúra határáráról. „Határ, nyelvhatár. Határok – határápítés. Minden identitás alfája és ómegája. A kulturális határok szórványban illuzórikussá válnak.” (Bodó 2013, 31). A szórványban élő egyre kevésbé érzi magát otthon léte korábbi házában, korábbi identitásában, szülei, nagyszülei korábbi identitásában és egyre inkább az új identitásban. Ez már nem alkalmi, a pillanatnyi szükség szülte kódváltás, „átlépés”: a régi válik idegenné, az új otthonossá. Azokra, akik szórványban élnek, nem a kettős vagy többes identitás többlettudata, biz-tonsága jellemző, hanem az átmenetiség bizonytalansága, nem az „itt is, ott is”, hanem a „már nem itt, de még nem ott” tudata. A határhelyzet, a diszkontinuitással járó bizonytalanság következménye, hogy „a szórvány mindennapi döntéshelyzet” (Bodó 2009a, 202). Szintén Bodó Barnától származik az a megállapítás, hogy a szórványlét sajátos szociálpszicholó-giai állapot. Többnyire vele jár a másság tudata, a védtelenség és a kiszol-gáltatottság érzése, a köztes, átmeneti helyzettel járó bizonytalanság, az, hogy néha kínosan kell megélnie, szégyellnie kell nemzeti hovatartozását (Bodó 2009a, 14–15).

Több szerző többféle szempont figyelembevételével a szórványtípusok eltérő bonyolultságú rendszerét írta le. A magyarban – mint az előbbieken már jeleztük – a terminológia is megkülönbözteti az eredet szempontjából elkülönülő *maradék- (őshonos) szórványokat* és a *migrációs szórványokat (diaszpórákat)*. Az előbbieken belül földrajzi helyzetük szerint vannak *peremjellegűek* és *belső szórványok*, a peremszórványok jórészt *szigetek*, a belső *regionálisak*, szétszórtak egy kisebb vagy nagyobb régióban (pl. a Bánság, amely perem is egyben, vagy a Belső-Mezőség), településtípus szerint van *falusi* és *városi, lakótelepi*, más tekintetben *egyházi-felekezeti* és *nemzeti-etnikai* szórvány.

A mai folyamatok gyökerei időben messzire nyúlnak vissza. Nem véletlen, hogy az erdélyi belső területek közül nem a szász és nem a székely, hanem – elsősorban éppen a rendi társadalmi berendezkedés miatt, amelyben a falusi népességnek csak munkaerőként volt jelentősége – a nemesség által kormányzott *vármegyei* rész magyar (jobbágy) népessége volt kitéve a szórványosodásnak. A mai szórványközösségek, *maradékszigetek* jelentős része is ezekben a régiókban él.

A városok elszórványosodása jórészt korunk történetéhez tartozik, a 20. század második feléhez. A lakótelepi szórványok eredetüket tekintve *migrációs szórványok*, betelepüléssel jöttek létre a „szocialista” iparosítás és eröltetett urbanizáció időszakában. Hasonlóképpen a bányavidékek, munkatelepek, ipari központok magyar szórványai. Utólag úgy lehet értékelni, hogy nem is az iparosítás volt az igazi célja az akkori rendszernek, hanem a demográfiai arányok gyökeres átalakítása. Ennek következtében ugyanis román többségűvé váltak az addig magyar többségű városok (a székelyföldieket kivéve). A románoknál jóval kisebb számban szintén betelepülő magyar népességgel gyengültek azok a kistelepülések és szórványok, ahonnan ők eltávoztak, a városi környezetben pedig hagyomány és kapcsolati háló nélküli lakótelepi, munkatelepi szórványba kerültek. Olyan városi lakóhelyi környezetbe, amely a korábbi történelmi példák szerint is a gyors asszimiláció színtere.

A Kárpát-medence régiói című sorozat 2006-ban megjelent *Északnyugat-Erdély* és a 2009-ben megjelent *Dél-Erdély és Bánság* kötetének népességről szóló fejezetét Veres Valér írta a 2002. évi romániai népszámlálás alapján. A látszólag szórványt és tömböt fele-fele arányban szembeállító statisztikai adatok közlésén kívül a szerző fontosnak tartja annak jelzését is, hogy: „A történeti Erdély megyéiben a »szigetmagyarság« térszerkezeti jelensége

figyelhető meg, amikor néhány, egymáshoz közeli településen, a magyarság többségben vagy jelentős arányban szigetszerűen él, az egyébként tágabb román többségű környezetben. Így jelentős számú magyar él Kolozsváron, a mellette elterülő Kalotaszeg térségében, az Erdélyi Mezőség néhány pontján (Széken, Vajdakamarás környékén) és az Aranyosszék északi felében Kolozs megye délnyugati sarkában. Szórványosan a régió minden térségében élnek magyarok [...]” (Veres 2006, 101). Dél-Erdély és Bánság vonatkozásában a szórványmagyarságot is jellemző térszerkezeti jelenségnek tekinti, szigetként sorolja föl Nagyenyed, Brassó, Déva és Arad környékét. Mint írja: „Szórványmagyarság mindegyik vizsgált megyében előfordul, különösen a városokban (Hunyad megye magyarságának 90%-a városban él).” (Veres 2009, 162).

A helyzeteket és a típusokat a szórványosodás és az asszimiláció folyamata, annak fokozatai szerint helyezte sorba Vetési László. Az általa felállított sort megfordítva, a magyar identitást tekintve kiinduló pontnak, ilyen fokozatok különíthetők el: etnikai és nyelvszigetek → távlatilag veszélyeztetett etnikum → halmozottan hátrányos helyzetű etnikum → első nemzedékes beolvadt, etnikumváltó, nyelvcsérés magyarság → magyar eredetűdatú román → történelmileg elrománosodott eredetűdatú nélküli románság (rendszerint, pl. a Szilágyságban, a környezet magyar földrajzi nevei és a magyar személynevek őrzik a magyar eredetet) (Vetési 2001, 29).

Mivel a szórványközösségekben a kétnyelvűségi helyzetnek több évszázados hagyománya van, ezekben az iskolát megelőző elsődleges szocializáció, amely a családban és a szűkebb közösségben a kulturális homogenitás szabályrendszereként működik, jelentős mértékben megnövelheti a nyelvmegtartás felnőttkori esélyeit. „A szórványember sokkal immuni-sabb, mint az ún. tömbmagyar. A bukaresti székely szolgáltatók sokkal gyorsabban románosodtak – románosodnak el, mint a vegyes vidékről származó leányok. Erről [...] katonakoromban, ritka bukaresti kimenőim alkalmával magam is meggyőződhettem.” (Bölöni 1994, 47). Vetési László ezt etnikai immunizálásnak nevezi, tudatos nevelési folyamatnak, és a következőképpen írja le: „az interetnikus és szórványkörnyezetben élő gyermekeket kicsi koruktól kezdve a többségtől leválasztó információkkal látják el. [...] Egy egész sor jelkép, egy szimbólumrendszer, szókészlet és eszköztár kíséri ezt, melynek összegyűjtésével és [...] működésével még adósak vagyunk. A [...] hatásos működése jól érzékelhető az Olt mentén és a Mezőség egyes részein is, ahol többek között nagyfokú tudatossággal és alacsony számú vegyes házassággal jár együtt. Innen érthető meg az otthonról kiszakadt,

vegyes környezetbe kerülő székelyek gyors (vegyes házasságokban megnyilvánuló) beolvadási készsége, mert az otthon homogén környezetében nem immunizálódhattak.” (Vetési 2001, 19). Ehhez azonban szükség van a szocializációt és az áthagyományozást biztosító családra, a nemzedékek, korosztályok természetes arányára, egyensúlyára és a kapcsolatra is a nemzedékek között. A demográfiai adatok, a szórványkutatások viszont mind a falusi szórványközösségek elöregedéséről számolnak be: nincs kinek áthagyományozni a nyelvet, a kultúrát (Bodó 2009, 205). A városi szórványokban pedig rendszerint éppen a nemzedékek között következik be a törés a tannyelvválasztással, a párválasztással. A nemzedéki törést jól jelzik azok a nem ritka esetek, amikor protestáns szülők gyermekeinek hitoktatása, konfirmálása – az anyanyelvi ismeretek hiánya miatt – már csak a többségiek nyelvén lehetséges.³⁹

3.3. Szaknyelvek⁴⁰

3.3.1. Magyar szaknyelvi hagyományok Erdélyben

Az egyre gazdagodó tudománytörténeti kutatások, amelyek a szaknyelvek történetére is kiterjednek, részleteiben is feltárták az egyes szellemi központok és néhány kiemelkedő személyiség szerepét ebben a folyamatban. Erdély szerepe semmiképpen nem hanyagolható el. Sőt azt lehet mondani, hogy éppen a szaknyelvek vonatkozásában a nyelvterület keleti régiója élen járt pl. a 16. században Lencsés György *Ars medicájával*,⁴¹ a 17. században Apáczai *Enciklopédiája* révén, de a 19. században is pl. Bolyai Farkassal. Az egységes magyar szaknyelvek kialakításának határozott programja az Akadémia keretében valósult meg a 19. században. Jellemző pl., hogy az MTA nyelvész elnöke, Teleki József 1841-ben levélben kéri föl Nádasy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati és kohászati német műnyelv magyarosításában támogassa az Akadémiát. Nádasy az erdélyi bányatisztekhez fordult, kérte a szakszavak és kifejezések összegyűjtését, majd ezek megvizsgálásával és a német–magyar műszótár összeszerkesztésével Debreczeni Mártont, az erdélyi bányák és kohók igazgatóját bízta meg (Bitay 2016, 69).

A 19. század első felétől, a 30-as, 40-es évektől a kollégiumi oktatás is áttért a latinról a magyar nyelvre. A marosvásárhelyi református kollégium

tanáráként foglalkozott pl. a magyar fizikai műnyelv megteremtésével Bolyai Farkas (Gündischné Gajzágó 2016), az unitárius egyházi iskolák magyarnyelvűségét Brassai Sámuel vívta ki, és az első tankönyveket is ő írta meg. Szakszótárak, műszótárak, tankönyvek, az oktatás magyarnyelvűsége, az EME (1859), majd a kolozsvári egyetem (1872) létrejötte, szakmai társaságok és tudományos közlönyök jelzik a magyar szaknyelv térhódítását a latin és a német ellenében. Ezekről eltávolodva egyre inkább önállósul, letisztul a szaknyelvi közlemények értekező próza stílusa is. A történeti folyamatban, mint tudjuk, a tudományok anyanyelvűsítése a görögökből és a latinból kiindulva történt (az orvostudomány vagy a botanika nem is szakadt el ettől a hagyománytól), a kézműves szakmák és a műszaki tudományoké elsősorban a németből és annak ellenében, a modern tudományoké már az angolból.

3.3.2. Leépülés a 20. században:

a magyar nyelv térvészése és nyelvészeti következmények

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén sorozat megjelent kötetének szerzői mind arra a következtetésre jutottak, hogy a külső régiókban kisebbségi helyzetben nem az elkülönülés, a szétfejlődés bizonyult jelentősnek, ahogy empirikusan többen feltételezték, hanem a leépülés, különösen éppen fontos nyelvi regiszterek, a szaknyelvek leépülése. Általános oka ennek az volt, hogy megszűntek a feltételei mind a (szak)oktatásnak, képzésnek, mind a szaknyelvek használatának. De az kétségtelen, hogy a fokozottabb másodnyelvi hatás közvetlen és közvetett kölcsön-elemeivel, kontaktusjelenségeivel a magyar szaknyelvek különfejlődését is előidézte. Az egzakt tudományok, technikai területek szaknyelvi elkülönülése kizárólag az államnyelvi dominanciának volt a következménye, a társadalomtudományokban és a gyakorlatban ezt a magyarországitól eltérő intézményrendszer, a jogi és gazdasági fogalmi apparátus is befolyásolta.

Romániában a leépülés és az elkülönülés kisebb fokú és változó intenzitású volt az 1920 és 1990 közötti időszakban. És ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a kisiparosok, szakemberek, szaktanárok, műszaki értelmiségiek, tudományművelők két-három nemzedéke meg tudta őrizni és közvetíteni is tudta a szaknyelveket. Az 1920 és 1940 közötti teljes hiányt követően 1940

és 1959 között volt önálló magyar nyelvű felsőoktatás (pedagógusképzés is) és színvonalas magyar közoktatás. A Bolyai Egyetemmel foglalkozó gazdag irodalomban az intézmény másfél évtizedes történetében (amely szorosan kapcsolódik a Ferenc József Tudományegyeteméhez) a szerzők szinte kivétel nélkül az egyes tudományok magyar szaknyelvének megerősítését és áthagyományozását, valamint a pedagógusképzést tartják fontosnak (Péntek 2006b). Az egyetem 1959-es megszűnése után, miközben a munkahelyi nyelvhasználat és a szakoktatás keretei is egyre inkább szűkültek, megmaradt a pedagógusképzés, a tankönyvellátás, és továbbra is színvonalas volt a közoktatás. A magyar szakemberek ettől kezdve egyre inkább kiadványokba menekítették tudásukat és szaknyelvüket, kihasználták azt a lehetőséget, amelyet a Kriterion Kiadó biztosított. A 70-es, 80-as években a kiadó nagy példányszámú tudományos és lexikográfiai kiadványai biztosították a szaknyelvek fennmaradását. Különösen fontosnak bizonyult a *Kriterion Kézikönyvek* sorozata: 1973 és 1983 között 16 mű jelent meg 20 kötetben, 320 000 példányban.

Az egyes szakterületek közül leggazdagabb a műszaki terminológia szótári feldolgozása volt, és éppen ez volt az a terület, amelyen hiányzott a magyar nyelvű szak- és felsőoktatás, és amely ma is csak nagyon részlegesen van jelen az oktatásban és a magyar nyelvű tudományművelésben. Sorra jelentek meg a műszaki szótárak: 1973-ban háromnyelvű szótár (román, magyar, német); 1979-ben román–magyar, 1981-ben magyar–román. Méreteiben és szakszerűségében is a legjelentősebb Pálfalvi Attila és Jenei Dezső százhuszezer címszavas *Román–magyar műszaki szótára* (1981). Kádár Zsombor román–magyar (1975), illetőleg magyar–román (1979) erdészeti, vadászati és faipari szótárat szerkesztett. Egy kötetben jelent meg 1980-ban a román–magyar, ill. magyar–román mezőgazdasági szótár. 1978-ban *Román–magyar jogi szótár* is megjelent (vö. Dávid 1994; teljes bibliográfia: Fazakas 2017, 77–81).

3.3.3. Új lehetőségek és eredmények 1990 után

Az elmúlt negyedszázadban a leépülést és az elkülönülést a szaknyelvek vonatkozásában is alapvetően, de nem egyértelműen a kiépülés és a közeledés váltotta föl. Ennek legfőbb tényezői:

- (1) Intézményesülés: a felsőoktatás fokozatos, de nem teljes kiépülése (nagyon sok egyetemi tankönyvvel, kézikönyvvel), amelynek gyenge

- pontja maradt a pedagógusképzés; civil szakmai szervezetek (társaságok, egyesületek) létrejötte, amelyeknek – kiadványaikkal, folyóirataikkal – éppen a magyar szaknyelvek megerősítésében van fontos szerepük. Másik oldalon: gyengülő magyar közoktatás, hiányok és hibák a tankönyvellátásban (továbbra is gyenge színvonalú fordítások), a szakoktatás magyar tankönyveinek teljes hiánya.
- (2) Mobilitás: a szabad mozgás lehetősége, egyetemi kapcsolatok, anyaországi részképzések, a magyar–magyar szakmai és tudományos integráció közös programokkal, a magyar akadémiai szervezettség Kárpát-medencei kiterjesztése. Fontosaknak bizonyultak a közös nagy konferenciák, amelyeknek esetenként nem is a szakmai hozadékuk jelentős, hanem éppen a közös szaknyelv gyakorlása: a műszaki, az orvosi, a közgazdasági konferenciákon is nagy számban vesznek részt magyarországi előadók.
  - (3) Teljes nemzedékváltás: a folyamatosság megszakadása miatt nemzedéki szakadékokat kellett áthidalni, nagyon időseket váltottak föl nagyon fiatalok, több tudományterületen az idősek már nem vehettek részt a képzésben. A konjunktúrának is megvannak a maga veszélyei: olyanok is katedrára kerültek, akik iskoláikat államnyelven végezték, korábban államnyelven oktattak, így kétséges a magyar szaknyelvi kompetenciájuk. A fiatalok közül viszont többen Magyarországon tanultak, ők onnan hozták szaknyelvi tudásukat is, és ez az egységet erősíti. A hallgatóknak is a magyarországi részképzésekkel, tudományos diákköri szereplésekkel, közös szakmai és tudományos programokkal több lehetőségük van a szaknyelvek elsajátítására. Ez egyúttal elszakadást jelenthet a hagyományos szaknyelvi változatoktól, és a tudományérés általános követelményének megfelelően, általános eltávolodást a magyar szaknyelvektől az angol irányába.
  - (4) A korlátlan kommunikáció új lehetősége. A nyelv digitális, elektronikus halmazállapota a fiatal nemzedék esélyeit növelte meg hirtelen a szaknyelvek vonatkozásában is. A beszélt, írott kettősség hármassággá alakult át a digitális-elektronikus technikával, ennek köszönhetően a korábban jellemző, szaknyelvében is kétnyelvű határon túli magyar (magyar + domináns államnyelv) közeledik a közös magyarrhoz, és egyre inkább soknyelvűvé válik (magyar + domináns államnyelv + angol vagy más idegen nyelv).

- (5) Nyelvstratégiai, nyelvi tervezési törekvések: státusztervezés (nyelvpolitikai törekvések a nyelvhasználat lehetőségeinek bővítésére); korpusztervezés (akadémiai háttérű kutatóállomások, szótárak, a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat programjai: <http://termini.nytud.hu>); presztízstervezés.

Hogyan kamatoztak ezek a kedvező tényezők a szaknyelvek megalapozásában, az ezeket meghatározó eszközök és források, tankönyvek és szótárak biztosításában? Az anyanyelvű közoktatás nyelvisége, a kétnyelvűség oktatási háttere, ennek szabályozása alapvető kérdése a nyelvmegtartásnak abban a tekintetben is, hogy az milyen mértékben terjed ki a nyelv változataira és regiszterekre, a szaktárgyak oktatására és a szakoktatásra, hogy képes-e biztosítani az anyanyelv elsődlegességét a magas szintű kétnyelvűségben. Az intézményi feltételeken túlmenően ez a szaktanárokon és a tankönyveken múlik. Mindkettővel továbbra is súlyos gondok vannak: mind a pedagógusképzéssel és -ellátottsággal, mind a tankönyvekkel. Ezen a területeken a nyelvi tervezés lehetőségeit jelentős mértékben meghatározza, többnyire korlátozza az oktatási rendszer, a magyar közösségek szempontjából kedvezőtlenül változó állami szabályozás. A tankönyvekkel kapcsolatos szakmai-nyelvi megfontolásokat, követelményeket a piaci érdekeltség és a közvetlen politikai befolyás is háttérbe szorítja. Mivel a szaktárgyak tankönyveit továbbra is kötelezően románból fordítják, és kellő szaknyelvi ellenőrzés nélkül kerülnek az iskolákba, nincs garancia arra, hogy ezek az egységes magyar szaknyelvekhez igazodjanak. Így az a veszély továbbra is fennáll, hogy a szaknyelvi megalapozásban a forrásnyelv hatása érvényesüljön a terminológia magyartalan tükörszavaiban, tükörszerkezeteiben és közvetlen átvételeiben. A magyar szakoktatásnak pedig éppen a magyar tankönyvek hiánya okozza a legnagyobb gondot, és sok esetben ehhez a szaktanárok szaknyelvi hiányai is társulnak.

Volumenében és tematikai változatosságában jelentősnek mondható a szótárszerkesztés, szótárkiadás. Ezek között vannak olyan szótári munkák, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a közoktatáshoz vagy a felsőoktatáshoz, olyanok is, amelyeket egy-egy szakma művelői használhatnak. A nyelvhasználati igényekhez igazodva azok álltak előtérben, amelyek a meglévő nyelvi jogok érvényesítését szolgálják a mindennapi életben: kétnyelvű közigazgatási (Fazakas 2002, Benő és mtsai 2004), közgazdasági (Fazakas 2005, Fazakas–Somai 2008), jogi (Hegedüs–

Kiss–Nemes 2006, Lupán–Sztranyiczki 2011) és oktatásterminológiai szótárak (Benő–Fazakas–Sárosi–Márdirosz 2009, Fazakas–Tódor 2015). Ezek mindegyike többé-kevésbé sikeres megvalósítása a kettős, magyar–magyar és román–magyar fogalmi és terminológiai harmonizációnak. Egzakt tudományokban ez könnyebb, társadalomtudományokban már jóval nehezebb. Mindezek eredményeit és aktuális problematikáját részleteiben tárgyalták a 2015. évi Szótárnap konferencia határon túli, jórészt lexikográfus előadói (az előadások és a bibliográfiák kötetben is megjelentek: Fábíán, szerk., 2017). Az előadások alapján a konferencia szervezője és a kötet Előszavának írója, Fábíán Zsuzsa a korszerűséget hiányolja, és azt kénytelen megállapítani, hogy „Az erőfeszítések és próbálkozások ellenére különösen nagy a hiány a szaknyelvi két-nyelvű szótárak tekintetében, holott a rendszerváltozás után szükség lenne ilyenekre, mert ezek nélkül nem lehetséges az anyanyelven történő szakképzés, ill. felgyorsul az átvételekkel, tükörfordítással stb. létrehozott, a magyarországitól eltérő kevert »helyi szaknyelv« kialakulása” (i. m. 7). A nagyobb régiók előnyösebb helyzetben vannak, noha – érthetően – az erdélyi helyzetet bemutató Fazakas Emese is (gazdag irodalomjegyzéke ellenére) a nehézségeket ecsetelte (i. m. 65–82; további, teljességre törekvő irodalomjegyzéket tartalmaz két korábbi összefoglalás: Péntek 2002b, Kádár 2015).⁴²

A *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között* című kiadvány (Péntek–Salat–Szikszai, szerk., 2015) szakterületenkénti összefoglalóiban a szaknyelv kérdése ritkán kerül szóba, legfeljebb úgy, hogy az értékelések – mint pozitívumot – mindig kiemelik az angol nyelvű publikációk nagy számát. A magyarságtudományok művelőinek érthetően nincsenek nyelvi problémáik, az ő esetükben általában a nyelvi igényességet lehet értékelni, a fiatal nemzedék szövegeiben is. A társadalomtudományok vonatkozásában releváns például az, amit a régészeti összefoglalóban olvashatunk: az erdélyi magyar régészek főleg román és idegen nyelven közölnek (publikációik egyharmada magyar nyelvű), ugyanakkor biztató a magyar nyelvű publikációk számának növekedése. Míg a 45–70 éves korosztály többnyire román és idegen nyelven publikált (345: 37), a fiatal nemzedék (a 31–44 évesek) publikációs jegyzékében a román/idegen nyelvű, illetve a magyarul megjelentetett írások aránya kiegyensúlyozottabb (263: 113) (i. m. II, 46). A szociológusoknak három folyóiratuk van: egy magyar nyelvű, egy háromnyelvű (magyar, román, angol) és egy angol nyelvű

(i. m. II, 205). A politikatudományban: „[...] kimutatható a más nyelven (főleg angolul) megjelenő publikációk arányának lassú növekedése és a magyarul megjelenő szövegek arányának csökkenése. Érdekes módon a román nyelven kiadott tanulmányok aránya stagnál.” (I. m. II, 374.) A KAB szintéziséből sajnos teljesen kimaradt az orvostudomány. Tudunk azonban az évenként szervezett nagy létszámú orvostudományi konferenciákról és továbbképzésekről, amelyek előadóként magyarországi orvosok, kutatók is jelentős számban vesznek részt, és amelyek így erősítik a magyar orvosi nyelv használatát és harmonizációját. Az előadások és más szaktanulmányok java része viszont bizonyára angol nyelven jelenik meg, mert csak ezzel magyarázható, hogy a magyar nyelvű szakfolyóirat, az *Orvostudományi Értesítő*⁴³ szerkesztőinek egyre nagyobb gondja az, hogy alig akadnak magyar nyelvű kéziratok. Nem beszélve arról, hogy a romániai magyar sajtóban egyáltalán nem jelennek meg orvosi, népegészségügyi témákkal foglalkozó írások. Általában is megállapítható, hogy a helyi sajtóban, közmédiában hiányzik a tudományos ismeretek hiteles, magas szintű és hatékony terjesztése (ebben a román nyelvű média sem bővelkedik). Ezt csak részben pótolhatják a Magyarországról a Kárpát-medence külső térségeibe is eljutó televíziós adások.

3.3.4. Szaknyelvek a közösségi kommunikációban

Általában a nyelv, de még a szaknyelvek sem pusztán a kommunikáció technikai eszközei. Nem steril eszközök, hanem kontextusérzékeny, kultúraérzékeny, kultúrafüggő regiszterek. Mindig elkülönül a szakmabeliek szigorú elvárása és a laikusok igénye. Szűk szakmán belül a szaknyelv lehet teljesen ezoterikus, csak a beavatottak tulajdona, de ebben sem teljesen közömbös a nyelviség. A teljes közösséghez való viszonyában azonban néhány szakmának, amelynek működése közvetlenül érinti az embert, a közösséget, úgy kell alakítania a nyelvét, hogy a szűk körön kívül is érthető legyen. Feltétlenül ilyen az orvoslás, az egészségügy, aztán az igazságszolgáltatás és a közigazgatás. Ezeknek a szaknyelveknek a közösség és a köznyelv irányában is nyitottnak kell lenniük. Különbözőek tehát az igények a szaknyelvekkel szemben. És hogy ezek milyen mértékben teljesülnek, azt jelentős mértékben az oktatás, a munkahelyi-munkaköri gyakorlat és a szabályozás határozza meg. Nagy viták voltak erről azon a konferencián is,

2004 októberében Debrecenben, amelyen a kiépülő magyar egyetemi oktatás lehetséges tannyelvpolitikája volt a vita tárgya (Kontra, szerk., 2005).

Tanulságos ebből a szempontból a jogász Veress Emőd dolgozata is arról, hogy az egyetem megindulása után egy évtizeddel, milyen meg gondolásból és milyen nehézségekkel indult el ötven éves kiesés után a kétnyelvű jogászképzés a Sapientián. Ennek a regiszternek a hiánya súlyosan érinti a közösséget: „A jogi szaknyelv visszaszorulásának a következménye többek között az is, hogy a rendszerváltás után törvénybe foglalt (például a közigazgatásban történő) anyanyelvhasználatra vonatkozó jogok jelentős részben papíron maradnak, mert hiányzott és még mindig hiányzik az a jogász réteg, amely tartalommal tudja megtölteni ezeket a jogokat. Gyakorló magyar jogászok egymás között – a jogász szerző kifejezésével – keveréknyelven, beszédükbe román szakszavakat tűzdelve beszélnek egymással, mert a magyar jogi szaknyelvet gyakorlatilag elsorvasztották.” (Veress 2017, 86). A napi gyakorlaton túlmenően fontos távlati célt is szolgál a magyar nyelvű jogászképzés: „Ésszerű nemzetiségi cél, hogy a magyar nyelv regionálisan hivatalos nyelv szerepet nyerhessen Erdélyben, több európai állam pozitív gyakorlatának megfelelően, de ennek nemcsak a politikai, hanem a szaknyelvi feltételeit is meg kell teremteni.” (i. m. 87).

3.4. A szépirodalom nyelve

A szépirodalom nyelve mint stiláris regiszter a nyelvhasználat legszabadabb területe, meríthet bármelyik nyelvváltozatból, nyelvi regiszterből vagy akár régebbi korok nyelvéből. Az azonban kétségtelen, hogy az írók, költők nyelve is kapcsolódik – tudatosan vagy tudattalanul – ahhoz a vernakulárishoz, amelybe beleszülettek, amelybe belenevelődtek. Többnyire kitapintható a közvetlen nyelvi háttér, az anyanyelvnek az író számára legtermészetesebb változata. Anélkül, hogy az erdélyi irodalom viszonylagos elkülönülésének vitatott kérdésében véleményt mondanánk, azt kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy az erdélyi irodalom alkotói, a régebbiek és az az újabbak is, az anyaországi kortársaiknál szorosabban kapcsolódnak közvetlen nyelvi gyökereikhez, azaz az erdélyi nyelv valamely változatához. Az ő esetükben nem arról van szó, hogy csupán mérítenének a számukra elsődleges nyelvváltozatukból, ők nem díszként vagy díszletként használják pl. a népnyelvet, hanem nyelvi forrásként, nyelvi

mintaként. Természetesen mégis különböző mértékben, különböző módon. Évszázadok óta folytonos például az erdélyi irodalomnak az a jól ismert vonulata, amely közvetlenül ihletődik a székely nyelvjárásból.

Ez a 20. században sem volt másképpen. Veres Péter az előző század közepén írta le *Olvasónaplójában*, nem is leplezett irigységgel, a következőket: „[...] a székely az egyetlen tájnyelv a magyarban, amely igazi nyelv: felsőfoka is van. Csak a székely s még az erdélyi írók tudnak úgy magyarul, hogy az egyben a népnyelv is, kultúrnyelv is [...] [...] Mikesnél érzi az ember igazán, hogy milyen bűbajos lehet a nyelv és a nyelvjárás együtt. Ez már magában is művészet.” (Veres 1984, 318).

Ennek a vonulatnak az íróira a szellemiség és a nyelv harmóniája jellemző, az, hogy a nyelv nem külön kelléke az észjárásnak, hanem a kettő egy és ugyanaz. Az író és hősei rendszerint ugyanazt a nyelvet beszélik, csak más-más fokon. Többnyire mégsem a beszéd formáját, külsőségeit tekintik mintának az élő nyelvből, hanem azt, ami a legállandóbb: a beszédmódot. Ez még Erdélyen belül is igen változatos. Egészen más a székely hol könnyű, szellemes, derűs beszélgetése, hol balladás tömörsége és homályossága, hol színes képszerűsége, mint a mezőségiek dísztelen, kopár, többet sejtető, mint kimondó beszéde, vagy mint a kalotaszegiek Kós Károlynál tetten érhető tömör szűkszavúsága (Péntek 2003, 214–221).

A két világháború között, amikor a nagyon mozgalmas erdélyi irodalomnak ez volt a legtermékenyebb vonulata (nem függetlenül a transzilvanizmustól és a népiségtől), a bírálók az írói nyelv regionalitásában, nem ok nélkül, elsősorban a provincializmus és a dilettantizmus veszélyét látták (Cseke 1984). Később, 1961-ben, Bárczi Géza, aki nagyívű tanulmányt szentel a nyelvjárás és irodalmi stílus viszonyának, az egységesség igényét hangoztatva a szépirodalom nyelvével kapcsolatban, és tagadva azt, hogy a nyelvjárások között ilyen értelemben különbség volna, az erdélyiek nyelvének elkülönülésétől tart: „Kissé aggályosnak érzem az erdélyi nyelvjárási vonások halmozását erdélyi írók műveiben. A nyelv mai állapotában ez nem jelent különösebb elválasztódást, félő azonban, hogy ha e vonások állandósulnak, és kialakul egy olyanféle hagyomány, hogy az erdélyi írók a mindenkori magyar köznyelvtől kevésbé érintett erdélyi nyelvjárásokhoz igazodnak, és e nyelvjárások ezután bekövetkező változásait is fölveszik sajátos irodalmi nyelvükbe, lassanként két magyar irodalmi nyelv fog kialakulni. Nem ma, nem holnap (legalábbis egyelőre a különbségek, bár szembeszökők, még közel sem jelentenek hasadást), de a nyelvi

változások észrevétlenül szaporodnak, és ha nincs egységes norma, előbb-utóbb azon vesszük magunkat észre, hogy irodalmi nyelvünk egysége megszűnt. Ez pedig semmiképpen nem kívánatos.” (Bárczi 1961, 107–108.)

A következő időszak gazdag erdélyi irodalom nem igazolta Bárczi Géza aggályát. Az 1960–80-as években azonban a korábnál is erőteljesebben nyilvánul meg az írók, költők felelősségtudata saját nyelvközösségük nyelvi helyzete iránt. Az erdélyiekre fokozottabban és más hangsúllyal érvényes az, amit Kulcsár Szabó Ernő – az európai irodalmi folyamatoktól nem függetlenül – a legfontosabb változásnak tekint: „A legnagyobb változás minden kétséget kizáróan az irodalomnak a nyelvhez való viszonyában megy végbe – és pedig a nyelv évtizedek óta nem tapasztalt fölértékelődésével. [...] egy évtized múlva az az egészen új körülmény állott elő, hogy [...] mindinkább a maga artikulált történeti dimenzionáltságában megtapasztalt nyelviséghez való hozzátartozás, illetve ennek tudata vált az irodalomalkotás egyik legfontosabb tényezőjévé.” (Kulcsár Szabó 2017, 451.)

Erdélyben az a szerep vált egyre fontosabbá, amelyet az élő irodalom alkotói az egyes régiókban jelenlétükkel, műveikkel, véleményükkel betöltöttek. Az íróknak, költőknek közösségeikben rendszerint nagy tekintélyük van, itt azonban általánossá vált az az írói attitűd is, amely a nyelvre nemcsak úgy tekintett, mint anyagra, amelyből a vers vagy a prózai mű kikerekedik, hanem úgy is mint közös éltető és megtartó elemre, és ennek folyamatos veszélyeztettségére leghatásosabban éppen ők figyelmeztettek. Bármennyire szubjektívnek tűnik is, a nyelvi közösségek belső gondjait, a kedvezőtlen nyelvi folyamatokat az olyan írók rögzítették közvetlenül és pontosan, a szakvizsgálatoknál is pontosabban, mint Sütő András vagy Páskándi Géza. Ebben az időszakban – mintegy annak ellentétéként – már nem a székely nyelvjárásból inspirálódó írói nyelv artisztikuma a sajátos vonása az erdélyi irodalomnak, hanem az a realizmus és felelősségvállalás, amelyet a kétnyelvű szórvány-Mezőség írója, Sütő András képviselt élete végéig. „S mert szinte gyermekfővel bizonyossá lett előttem, hogy nyelvkárosult magyarok közt írói álmimat szegre akaszthatom: erkölcsi törvényemmé lett, hogy sorsomat a sorsukkal egybefonjam, és vitorlás ének helyett létmentő munkába kezdjek magam is, akármi legyen az ára, hiszen a szavaikból kiűzöttek nem bírom követni. Akkoriban csak sejtettem, amit Kosztolányi oly kristályosan megfogalmazott, mondván: önammal azonos csak anyanyelvemben lehetek [...]” (Sütő 2002, 108).

Sajátos színeként jelenik meg az irodalomban a magyar írásbeliségtől a legújabb időkig teljesen elzárt moldvai magyar nyelvjárás. Először, az előző század közepén, ennek legarchaikusabb változata szólal meg a magyarul írni alig tudó naiv költő, Lakatos Demeter verseiben. Az őt követő Demse Márton és Duma-István András, majd a legfiatalabb Gábor Felicia és Iancu Laura anyanyelvjárásként a moldvai magyar székely változatából indulnak el írói pályájukon, az 1990 után megváltozott körülmények közt egyre több eséllyel, magasabb iskolázottsággal, úgy, hogy tovább is felelősséggel vállalják eredeti nyelvközösségüket. Kuriózumnak is tekinthető és minden korábbtól eltér az a költői attitűd, amelyet székely tájnyelvi verseivel Sántha Attila képvisel. Ennek az attitűdnek a lényege már nem a nyelvjárás valamiféle „beemelése” az irodalmi nyelvbe, hanem annak védelme a színtelen köznyelvvvel szemben.

Az erdélyi származású írók, költők legújabb nemzedéke sincs más-kepp, mint az előzőek voltak: írói nyelvükben ott van a régió nyelvének bélyege, lenyomata. A legtöbbjük esetében ez nem jelent mélyebb vagy karakterisztikus Erdélyen belüli regionalitást, és semmiképpen nem jelent olyanfajta feltűnő elkülönülést, mint amilyentől Bárczi Géza óvta az erdélyieket. A nyelvközösség iránti felelősség pedig minden írónak a saját ügye.

A szépirodalomnak van még egy olyan lényeges szerepe a nyelvhasználat tekintetében, amely független az író nyelvi gyökereitől. Tudniillik az, hogy élő nyelvi értéket, nyelvi mintát hordoz. Tény azonban, hogy az olvasás, a könyv iránti igény háttérbe szorult, más, „globális” nyelvi minták vették át a szerepét: a televízió és a rádió. Pedig személyes vagy közösségi elszigeteltségben éppen a könyv jelenthetné a nyelvvel való bensőséges kapcsolatot, a nyelv gyakorlását, a nyelvi tudás naponkénti felfrissítését. Azonban azzal is számolni kell, hogy a másodnyelv-dominanciájú kétnyelvű beszélők, ha olvasnak, inkább azon a nyelven olvasnak, amelyet jobban ismernek, a rádió- és tévéműsorok nyelvét is a szerint választják ki. Az előző század utolsó évtizedeiben végzett szociológiai vizsgálat ebben a tekintetben még kedvező képet mutatott: „A kisebbségi helyzet az ízlés terén is erősen felértékeli a kulturális tradíciók, a klasszikus irodalmi értékek szerepét. ... az esztétikailag értékesebb ízléskategóriák aránya szórvány-szituációban magasabb.” (Gereben 1999, 209–211). Valószínűnek tartjuk, hogy a századforduló digitális forradalmával és az oktatás színvonalának csökkenésével ez a helyzet megváltozott, pedig továbbra is nagyon fontos volna az a nyelvi inspiráció, minta és bátorítás, amelyet a szépirodalom képvisel. Ahhoz

azonban, hogy az irodalomnak bármilyen hatása legyen, fontos a nyelvismeret, az írni-olvasni tudás, a nyelvvesztés generációs folyamatában azonban ez a feltétel gyakran hiányzik.

Erre vonatkozó olvasásszociológiai vizsgálatok hiányában is biztató kivételnek tekinthető a nyelvi szintvonalas magyar gyermekirodalom mostani erdélyi reneszánsza. Ennek nyilvánvaló jelei vannak fiatal szerzők jelentkezésében, grafikailag is vonzó könyvekben, ezek kereskedelmi forgalmazásában. Az általuk közvetített nyelvi mintáknak és nyelvi élményeknek döntő szerepük lehet az anyanyelvbe való belenevelődésben, az életre szóló kötődés és nyelvi hűség megalapozásában.

3.5. Az erdélyi magyar beszélő szociológiai profilja és verbális repertoárja

A verbális repertoár a közösség vagy egy adott személy által ismert és használt nyelveket, nyelv- és stílusváltozatokat, regisztereket jelöli (Bartha 1998, Márku 2013). Csoportszinten a verbális repertoár egy adott közösség által használt nyelvi kódokra vonatkozik. Az egynyelvű közösség esetében ez a sokszínűség a nyelv belső változatosságához kapcsolódik regionális, szaknyelvi és stílusbeli változatokhoz. A két- vagy többnyelvű csoportok esetében a verbális repertoár további nyelvekkel és azok változataival bővíthet.

Az erdélyi magyarok közösségi szintű repertoárjára nyelvek tekintetében a magyar és a román nyelv különböző változatainak használata jellemző. Amint fentebb szó volt róla, a magyar nyelv esetében a standard funkciót az az erdélyi regionális köznyelv tölti be, amely táji sajátosságain túlmenően némileg konzervatívabb és a kétnyelvűségi helyzet következményeként közvetlen és közvetett kontaktusjelenségekkel tarkított. Ez a korábbi nyelvi hagyományból és a kétnyelvűségi helyzetből származó sajátosság többé-kevésbé a szaknyelveket, stílusváltozatokat és beszédmódokat is jellemzi. A román rendszerint második nyelvként, nem anyanyelvi szinten ismert és használt az erdélyi magyarok körében, kétharmaduk jól vagy nagyon jól beszéli a románt (Horváth 2017, 195). Ez rendszerint magyar-domináns kétnyelvűségen alapszik, bár a román tannyelv választásával, román munkahelyi környezettel vagy szóránnyhelyzetben, etnikailag vegyes házasságban ez román-domináns kétnyelvűséggé alakulhat.

Az erdélyi magyarok románnyelv-tudásának forrása az iskolában oktatott standard, a közvetlen érintkezésekből és a társalgási nyelvből származó kollokvialis, esetleg szleng jellegű nyelvváltozat, valamint a szakképzéshez és a munkahelyi nyelvváltozathoz kapcsolódó szaknyelv.

Ha azt akarjuk megtudni, milyen lehet az átlagos erdélyi magyar beszélő nyelvi repertoárja, ehhez az erdélyi magyarok szociológiai profilját kell meghatározni a domináns demográfiai változók alapján. Bár a szociológiai profil nagymértékű általánosításon alapszik, mégis az ilyen módon megrajzolt kép találó lehet egy átlagos beszélőre. Ezért először az erdélyi magyar beszélő szociológiai profilját mutatjuk be, majd ez alapján a valószínűsíthető verbális repertoárját.

A 2009-es kutatást, a 2011-es népszámlálás adatait és Veres Valér 2015-ös monográfiájának vonatkozó szociológiai eredményeit felhasználva, az alábbi jellemzőkkel írható le az erdélyi magyar beszélő szociológiai profilja:

1. *Életkora: kb.41 év.* Átlagosan ilyen életkorúak az erdélyi magyarok (2011-ben).
2. *Munkaerőpiaci státusza: alkalmazottként dolgozik* (nem vállalkozó vagy önfoglalkoztató). Ez az erdélyi magyarok 75,4%-ára jellemző.
3. *Foglalkozása: szakmunkás⁴⁴ vagy szolgáltatásbeli dolgozó.* A városon élő magyarok 57%-a, az erdélyi magyarok 43%-a ilyen minőségben dolgozik a munkahelyén.
4. *A munkahelyén a román nyelvet (is) használja* (kizárólag, nagyrészt vagy fele-fele arányban). Ez az adatközlők 54,9%-ára érvényes a 2009-es felmérésben.⁴⁵
5. *Iskolázottsága: középiskolát vagy szakiskolát végzett, esetleg posztliceális képzésben vett részt.* A városon élő magyarok 52,5%-ra jellemző ez az iskolai végzettség, az erdélyi magyarok esetében ez az arány 46,2%.
6. *Lakhelye településtípusa: város.* Az erdélyi magyarok több mint fele (51,5%-a, 631 830) városon él.
7. *Családi állapota: házas.* Az erdélyi magyarok 58%-áról ez elmondható.
8. *Házastársa nemzetisége: magyar.* A házasságban élő romániai magyarok 75%-ára jellemző az etnikailag homogén házasság.

Ezek alapján az erdélyi magyar beszélő verbális repertoárját a következő módon jellemezhetjük:

1. Elsődleges, vernakuláris nyelvváltozata a szocializáció folyamatában elsajátított nyelvjárás, amely rendszerint a köznyelvi megnyilatkozásokban is érvényesül dialektális hangtani, lexikai vagy grammatikai jegyei révén. Mivel az erdélyi magyarok abszolút többségének a mezősegi vagy a székely nyelvjárás az elsődleges nyelvváltozata, ez a két nyelvjárás háttér valószínűsíthető.
2. Nyelvhasználatában Magyarországon ma már kevésbé használt nyelvi formák, megőrzött régiségek is megnyilvánulnak.
3. Legalább társalgási szinten ismeri a román mint környezeti nyelvet.
4. A szaknyelvi közlésben román dominancia mutatkozik, amely a közvetlen és fordítás eredményeként keletkezett közvetett kölcsön-elemek alkalmazásában látható. Ez a román nyelvű szakképzés és/vagy a román nyelvi munkakörnyezettel és általában a kétnyelvű helyzettel magyarázható.
5. Mind a magyar, mind a román nyelvhasználatban megmutatkoznak a nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság tünetei a szokatlan nyelvi formák alkalmazásában, a kódváltásban.
6. Kétnyelvűségére az anyanyelv-dominancia jellemző. Ez rendszerint hozzáadó (additív), nem felcserélő kétnyelvűség. A csoporthoz való tartozás szempontjából ez a kétnyelvűség monokulturális: erőteljes a magyar kultúrához és identitáshoz való kötődés. Saját beszélői körében az anyanyelvnek magas a presztízse, szimbolikusan felértékelődik, a többségi beszélők részéről folyamatos a stigmatizálása.
7. A román és magyar nyelv regiszterei között funkcionális elkülönülés jöhet létre: bizonyos kommunikációs helyzetekben egyik vagy másik nyelv tölti be a közös kód szerepét.

4. Politika

4.1. Az állam kisebbségpolitikája és a domináns nyelvi ideológiák

4.1.1. Általános viszonyok

Romániát a politikai döntések és megnyilatkozások szintjén jelenleg is többnyire a nemzeti kizárólagosság és a homogén nemzetállam eszméjének tovább élése jellemzi. A többségi diskurzusokban folyamatosan az egy állam – egy hivatalos nyelv ideológiája érvényesül. A Románia alkotmánya által garantált állampolgári egyenlőség elsősorban az államnyelv tekintetében érvényesül: ebben a szemléletben az állampolgári egyenlőség kifejezője és eszköze a román nyelv. Ez az elgondolás, amely a nyelvi ekvitalizmus ideológiáján alapszik, nincs tekintettel arra, hogy akik nem román anyanyelvűek, hiányos nyelvtudásuk miatt hátrányos helyzetbe kerülhetnek.⁴⁶ E szemlélet miatt a nyelvi jogok kodifikálásakor a törvényhozók a többségtől eltérő etnikai csoportok anyanyelvhasználatára kevésbé vannak tekintettel, másodlagos fontosságúként kezelik (Péntek–Benő 2003b). A többségi és a kisebbségi nyelv romániai egyirányúsága, aszimmetriája, az aszimmetrikus kétnyelvűség kérdésében továbbra sincs változás (Péntek 1996c, 2002a).

Némi általánosítással elmondható, hogy Románia továbbra is a kisebbségi jogok érvényesülését megtagadó vagy akadályozó nemzetállam és a nemzeti kisebbségi jogokra is érzékeny jogállamiság között ingadozik. Ez megmutatkozik a nyelvi jogok kodifikációjában is. Hogyha a jogszabályozás és a gyakorlati alkalmazás jelenlegi problémáit érteni és értelmezni szeretnénk, elkerülhetetlenül utalnunk kell azokra a nyelvi ideológiákra, amelyek jelentős mértékben meghatározzák a nyelvpolitika fő irányvonalait.

A kisebbségi nyelvi jogokhoz való hivatalos viszonyulást jól tükrözik a település- és városrésznevek megjelenítésére utaló reakciók, a nacionalista korlátozó intézkedések. A nyelvi jogok szűkítő értelmezését, diszkriminatív politikai és jogi érvényesülését jelzi a Kolozs megyei Aranyosgyéres többnyelvű helységnevtáblájának esete. 2008-ban ugyanis a városi tanács döntése alapján a város bejáratánál kihelyezték a román, magyar és német

nyelvű helységnévtáblát, majd 2011-ben bírósági döntés alapján leszerelték, és kizárólag román nyelvű táblát tettek helyébe.⁴⁷ A diszkriminatív intézkedés hivatkozási alapja a 2001-es közigazgatási törvény volt, melynek értelmében a település nevét a helységnévtáblákon az adott kisebbség nyelvén csak azokon a településeken kötelező megjeleníteni, ahol az etnikai kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot. Csakhogy ez a törvény a települések kisebbségi nyelveken való megjelenítését 20% alatti részarány esetében sem tiltja, különösen, hogyha igény van rá, s ez helyi kezdeményezésben is megnyilvánul, ahogy ezt az Európa Tanács 1995-ös Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye előírja (Benő–Lanstyák 2017: 17).

4.1.2. A nyelvi ideológia

Nyelvi ideológiákon olyan gondolatokat, gondolatrendszerket értünk, amelyek a legtágabb értelemben vett nyelvvel és verbális kommunikációval kapcsolatosak, és bizonyos közösségek és csoportok számára természetesnek, magától értetődőnek tűnnek, és magyarázatul szolgálnak a nyelvi attitűdök és vélekedések érvényesülésére (Gal 2002, Laihonen 2009, Lanstyák 2011). A nyelvi ideológia másik ismérve, hogy gyakran észrevétlen marad, a megnyilatkozásokban hallgatólagos kiindulópontként szolgál (Laihonen 2009). Funkciójuk: a nyelvészeti tények magyarázata és a nyelvi vonatkozású tevékenységek, döntések igazolása, legitimálása (Silverstein 1979; Milroy 2001, 2007; Laihonen 2004, 2009; Benő–Péntek 2016; Benő–Lanstyák 2017; Lanstyák 2018). A nyelvi ideológiák meghatározzák a nyelvpolitikai attitűdöket, azokat a gondolatokat, eszméket, amelyek alapján nyelvpolitikai intézkedéseket hoznak, valamint azt a módot, ahogyan ezek mellett érvelnek.

A legtöbb államban a többségi etnikai csoport a nyelvpolitikában, az etnikai-nyelvi kisebbségekhez való viszonyulásban rendszerint a következő nyelvi ideológiákat érvényesíti: 1. *lingvicismus* – ez a gondolatrendszer természetesnek tekinti, hogy a kisebbségi nyelvek beszélőit és közösségeiket helyzetüknél fogva nem illetik meg ugyanolyan nyelvi jogok, mint a többségi csoportot; 2. *nyelvi nacionalizmus* – azt a beállítódást táplálja, hogy egy – rendszerint többségi – etnikai közösség nyelve magasabb rendű, értékesebb, és a kevesebb beszélő által használt nyelvek kevésbé jelentősek vagy figyelemre méltóak; 3. *nyelvi homogenizmus* – arra a meggyőződésre épül, hogy a nyelvi sokszínűség, a többnyelvűség, esetleg több hivatalos

nyelv használata negatív jelenség és nem támogatandó; 4. *majoritizmus* – egy olyan eszmerendszer, amely természetesnek, magától értetődőnek tekinti, hogy kisebbségi helyzetben levő etnikai-nyelvi beszélők nem rendelkeznek ugyanolyan nyelvi jogokkal, mint a többségiek (a nyelvi ideológiák tipologizálásával kapcsolatban l. Lanstyák 2018).

A nyelvi ideológiák empirikus kutatása többnyire interjúk, beszélte nyelvi diskurzusok elemzésén alapul (Kiss 2011; Laihonon 2004, 2009). Nyelvi jogokat kodifikáló törvényszövegek, rendeletek egyezmények metanyelvi elemzésével is feltárhatók azonban azok a nyelvideológiák, amelyek meghatározóak a nyelvi jogok kodifikációjában: a jogok és a jogtalanságok szabályozásában. A továbbiakban erre teszünk kísérletet Románia vonatkozásában, kiemelve a nyelvi jogok szabályozásában szerepet játszó törvények ideologikus jegyeinek nyelvi kifejeződését.

4.1.2.1. Nyelvi ideológiák a jogi kodifikációban

A romániai belső törvénykezés jól mutatja az államnyelv és a kisebbségi nyelvek aszimmetriáját a nyelvi jogok kodifikációjában, utal azokra a nyelvi ideológiákra, amelyek alapján a nyelvi jogok kodifikációja megtörténik. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a törvényalkotásban erőteljesen a többségi csoport érdeke érvényesül. Ebből a perspektívából nézve a kisebbségi nyelvek másodrendűek, mellékesek; használatuk magától értetődően korlátozható: formális használatuk lehetősége bizonyos körülményekhez köthető (például a beszélők számához vagy arányához).

Románia jelenlegi alkotmányának számos olyan rendelkezése van, amely egyértelműen utal a többségi csoport nyelvi ideológiáira.

148. szakasz (1) bekezdésének rendelkezése: *„Nem képezhetik felülvizsgálás tárgyát a jelen Alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére, a köztársasági államformára, a területi integritásra, az igazságszolgáltatás függetlenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései.”*

Ennek alapján kizárólag a román nyelvnek lehet hivatalos státusza Romániában, és ezt a rendelkezést módosítani sem lehet. Ennek nemcsak az a következménye, hogy minden olyan törekvést elutasítanak a többségi nyelvközösség vezetői, amely a kisebbségi nyelvek regionális hivatalos státuszának elérésére irányul, de e paragrafusra hivatkozva a kisebbségi

nyelvek hivatali jogkörének bővítése sem nyer támogatást – például az oktatás vagy az igazságszolgáltatás területén. Nyilvánvaló, hogy e rendelkezés mögött az egy állam – egy hivatalos nyelv ideológiája áll. Ezt a szakirodalom *nyelvi homogenizmusnak* nevezi (Lanstyák 2011, 57), mivel ez a gondolatrendszer nemkívánatosnak, negatívnak tekinti a többnyelvűséget, és a nyelvi sokféleség visszaszorítását tekinti helyesnek. Az államnemzeti koncepció szorosan kötődik az államnyelv fogalmához (Veress E. 2013), és így ez az ideológia és az abból következő nyelvpolitika szükségszerűen a kisebbségi nyelvek alárendelt státuszát, használatuk korlátozását alakítja ki.

A kisebbségi nyelvi jog = egyéni jog ideológiája látszik érvényesülni az alkotmány olyan szakaszaiban, amelyek a szabadságjogokat az egyén szintjén kodifikálják. A 23. szakasz, amely éppen a szabadságjogokat szabályozza, a kollektív jogokról nem tesz említést, és az alkotmány egésze kivétel nélkül a személyek és nem közösségek nyelvi jogairól rendelkezik. Ugyanezt látjuk az identitáshoz való jogot rögzítő 6. szakasz mindkét bekezdésében:

- „(1) Az állam elismeri és garantálja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez.
- (2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védőintézkedéseknek a többi román állampolgárhoz viszonyítva meg kell felelniük az egyenlőség és a megkülönböztetéstől való mentesség elvének.”

A rendelkezés alapjául szolgáló ideológia ellentmond a nyelv közösségi jellegének és valamennyi szociális, kulturális funkciójának. A nyelvhasználatot reálisan csak kollektív jogként lehet elgondolni, lévén, hogy a nyelvi közlés mindig interperszonális jellegű.

Az alkotmány 6. szakasza biztosítja a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzését és fejlesztését. Ez azonban egy olyan elvi szintű megállapítás marad, amelynek nem biztosítottak a gyakorlati megvalósulási feltételei. Hiszen a nyelvi identitás megőrzése és fejlesztése elképzelhetetlen, ha az adott nyelv nem használható szabadon szóban és írásban minden szintéren. Ha az anyanyelv használata korlátozott, bizonyos formális, intézményes keretek között alig vagy egyáltalán nem

használatos, akkor a beszélők nyelvtudása, szókincsének bizonyos rétege hiányos lesz, ami funkcionális nyelvvesztéshez vezet. Ez a nyelvideológia pusztán deklaratív szintű jogegyenlőséget biztosít, mivel a gyakorlati megvalósulását más törvények és helyi szintű hatalmi attitűdök akadályozzák, és ezeknek az akadályoknak a megszüntetésére nem történtek adminisztratív vagy kodifikációs intézkedések (Benő 2005, Péntek 2013b).

Ez a deklaratív szinten létező jogegyenlőség abban is megmutatkozik, hogy az alkotmány szerint Romániában a törvény előtt minden állampolgár egyenlő (16. szakasz), de ez az egyenlőség nem terjed ki az állampolgárok anyanyelvére és az anyanyelv használatára. Amennyiben csak a román nyelvnek van hivatalos státusza, az szükségszerűen a többi nyelv használatát korlátozza, és a nyelvcsere folyamatának kedvez. Márpedig a megújított alkotmány nemcsak azt mondja ki, hogy Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv (13. szakasz), hanem azt is hangsúlyozza, hogy ez a rendelkezés a továbbiakban nem képezheti az alkotmánymódosítás tárgyát (152. szakasz). Azaz államnyelv alapú állampolgári egyenlőséget támogat és nem az anyanyelvek szabad használatán alapuló jogegyenlőséget. Márpedig „a jog a gondolat, a vallás, a lelkiismeret és a kifejezés szabadságára aligha (vagy csak kivételesen) gyakorolható nyelvhasználat nélkül” (Andrássy 2006, 15).

A kisebbségi nyelveket másodrendűnek láttató majoritizmus ideológiája megmutatkozik abban, ahogy a nyelvek intézményes használatát szabályozzák. A többségi nyelv szóban és írásban egyaránt szabadon használható, a kisebbségi nyelvek leginkább szóban megtűrtek, természetesen bizonyos korlátok között. Jól mutatja ezt az alkotmány igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezése:

128. szakasz:

(1) *Az igazságszolgáltatás nyelve a román.*

(2) *A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bírói hatóságok előtt (...)*

A megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy a kisebbségi nyelvek használata a szóbeliségre korlátozódik (és az is csak a büntetőperек esetében lehetséges fordítási költségek nélkül), míg a román nyelv az igazságszolgáltatás egészének a nyelve a tanúvallomásoktól az írott dokumentumokig. Ugyanezt a kettős mércét teremtő ideológiát érvényesítik más organikus törvények:

Oktatási törvény: *Az iskolákban használatos hivatalos iratok nyelve a román* (10. szakasz, 4. bekezdés)

Közigazgatási törvény: *A hivatalos iratok kötelezően román nyelven készítenendők* (90. szakasz, 4. bekezdés)

A kisebbségi nyelvek alárendelt státuszát jól szemlélteti az oktatási törvény 8. szakasza is, amely szerint az oktatás nyelve Romániában a román nyelv, és a törvény feltételei között a nemzeti kisebbségek nyelvén is megvalósítható. Tehát a román nyelven való tanulás nincs feltételekhez kötve, a kisebbségi nyelveken való tanulás pedig igen, ami annyit jelent, hogy a kisebbségi nyelvek esetén korlátozható, a román nyelv esetében pedig nem. Ez nyilvánvalóan a nyelvi homogenizmus ideológiájának megnyilvánulása.

Bár a közigazgatási törvény pozitív törvényhozási aktusként minősíthető, amennyiben szélesíti a kisebbségi nyelvek használati körét, a törvény szintjén is látható az intézkedés felemás jellege. A törvény ugyanis nem szabályozza a kisebbségi nyelvek használatát a prefektúrával (a kormány megyei szintű képviselőivel) szemben, és ezzel a román nyelv kitüntetett és a kisebbségi nyelvek másodrendű státuszát szentesíti valamennyi megyében az etnikai arányoktól függetlenül (Benő 2005, 137–138).

A törvények implicit vagy explicit módon a kétnyelvűségi helyzethez is viszonyulnak. A kisebbségi beszélők általában megtanulják az állam nyelvét is, kétnyelvűvé válnak. Ezért a nyelvi jogok kodifikációja szempontjából egyáltalán nem mellékes az, hogy milyen fajta kétnyelvűség körvonalazódik egy adott állam törvényeiben. A romániai törvények előírásai, a többség szándékának megfelelően, az államnyelv és a kisebbségi nyelvek viszonyában inkább a fölcserélő kétnyelvűség kialakulásának kedveznek, és nem a hozzáadó kétnyelvűségnek. Ez a viszonyulás a fölcserélő kétnyelvűséget támogató ideológiamegnyilvánulásnak tekinthető.

A romániai magyarság nagy többsége természetesen az anyanyelv értékét és fontosságát hangsúlyozó nyelvi vernakularizmus ideológiájához kötődik, amely megmutatkozik az anyanyelv magas presztízsében, a tudatos nyelvörzésében és a következetesen kinyilvánított nyelvi jogigényekben. (A *nyelvi vernakularizmus* fogalmával kapcsolatban l. Lanstyák 2011, 58.) A kisebbségi csoport nyelvi vernakularizmusa, nyelvörzési szándéka a többségi csoport legtöbb nyelvi ideológiájával ellentétben áll, különösen az egy állam – egy hivatalos nyelv, az államnyelv alapú nyelvi polgári

egyenlőség és a kisebbségi nyelveket másodrendűnek láttató ideológiával. Így a kisebbségi jogokról való dialógusban szükségszerűen teljesen eltérő nézőpontok és érdekek konfrontálódnak.

4.1.2.2. Jogigények, jogérvényesítés, joggyakorlat, jogvédelem

A jogigények vonatkozásában különbség van a nyelvközösség igénye között, amely következetesen arra irányul, hogy a politika eszközeivel törvényi szinten bővítse a nyelvhasználati jogokat, és végső soron elérje azt, hogy ebben a tekintetben ugyanazzal a jogokkal élhessen, mint a többségiek, valamint a beszélők mindennapi jogtudata és jogigénye között. Mindkét esetben tovább él az abból fakadó tehetetlenség, hogy a közösség két-három előző nemzedéke a jogfosztottság állapotában élt, általában is leszokott emberi, polgári jogai kinyilvánításáról. Egy ilyen tudati örökség tovább élésként minden jog kinyilvánítása szinte merényletnek tűnik, a nyelvi jogoké is (pl. hivatali nyelvhasználat, a magyar nyelv nyilvános megjelenítése stb.). A közösség jogigényénél jóval bizonytalanabb és a nyelvi környezet függvényében jóval alkalmazkodóbb a beszélők jogtudata és jogigénye. Mint korábban is jeleztük, ez szorosan összefügg a nyelvi attitűddel. Katona Hajnal Tünde erre irányuló vizsgálatai három erdélyi régió eltérő nyelvi környezetében ezt részleteiben is feltárták. Általános megállapítása az attitűd és a jogigény szoros és kölcsönös kapcsolata, egyik meghatározza a másikat, de az anyanyelv szimbolikus fölértékelése semmiképpen nem jelenti minden körülmények közt az anyanyelvhasználathoz való ragaszkodást. Ezt nem is lehetne elvárni. Az is természetes, hogy mind a nyelvi környezet, mind az egyes nyelvi jogok másféle magatartást határoznak meg (l. Katona 2016, 252–269).

Általánosan elmondható, hogy Romániában a törvények hatálya gyenge, a törvény alkalmazásával gyakran gondok vannak, hiszen Románia jelenleg is, a bizonyos kisebbségi jogokat megtagadó, rejtett módon asszimilációs politikát követő nemzetállam és a jogállamiság között ingadozik (Benő–Szilágyi 2005). A törvény és a törvény alkalmazása közötti szakadék a nemzetközi egyezményekre és a belső jogszabályozásra egyaránt érvényes (Horváth–Scacco 2001; Péntek–Benő 2003; Péntek 2013b). A jelenség hátterében olyan ideológiák állnak, amelyek az államnyelv

kiemelt státuszát és a kisebbségi nyelvek alárendelt szerepét tekintik természetesnek. A többség és a kisebbség nyelvi ideológiája és kiindulópontja gyakran ellentétes és eltérő perspektívából láttatja a kisebbségi nyelvhasználat kérdéseit.

A kisebbségi nyelvek közterületeken való írásos megjelenésének korlátozása vagy tiltása gyakran az alkotmányra való hivatkozással történik („A magyar nem hivatalos nyelv Romániában”). Románia Alkotmányának 13. paragrafusában ugyanis kimondja, hogy Romániában egyetlen hivatalos nyelv van, és ez a román. E tény korlátozó értelmezése a hivatalos nyelv és a publikus (közéleti) nyelv kategóriájának összekeveréséhez vezet. A „hivatalos nyelv” a legmagasabb jogi státusz, amely a nyelv formális és informális helyzetekben, adminisztrációban, igazságszolgáltatásban, oktatásban és más területeken való szóbeli és írásos használatát biztosítja. A „publikus nyelv” megnevezés arra utal, hogy az adott nyelv jelen van a közterületeken feliratokon, kulturális és közérdekű hirdetésekben, reklámokon, névtáblákon, vagyis nem pusztán informális helyzetekben, társalgási nyelvként használatos. Hogyha egy nyelv nem hivatalos egy adott állam vagy régió területén, abból nem kell annak következnie, hogy nem jelenhet meg közterületeken írott formában.

A kisebbségpolitikát képviselő Romániai Magyar Demokrata Szövetség tisztségviselői, parlamenti képviselői között jelentős számban vannak jogászok. Ők a parlamentben és szenátusban lehetőségeik szerint részt vesznek a jogi kodifikációk körüli alkukban, a nyelvi jogok körének szélesítésében, helyi szinten pedig igyekeznek érvényesíteni a nyelvközösség jogait. Az utóbbi időben egyre inkább erősödik a jogérdekek nemzetközi megjelenítése és képviselése is, beleértve ebbe az európai parlamenti képviseletet is. A körülményektől függően: változó hatékonysággal.

Ennek a feladatnak a határozott képviseletére „civil oldalról” vállalkozott a 2007-ben Marosvásárhelyen alapított emberjogi és jogvédő szervezet, a Civil Elkötelezettség Mozgalom (CEMO)⁴⁸, esetenként saját képviseletünk ellenében is, amikor az gyengének mutatkozik vagy a központi vagy helyi politikai alkuk körülményei között lemond a jogérvényesítésről. Ez a szervezet fontosnak tartja a polgárok jogtudatának erősítését, a nyelvközösség részvételét a rájuk vonatkozó döntésekben, a jogérvényesítést, a nemzetközi egyezmények betartását. A civil fellépés azért is fontos, mivel a 20. század jelentős részében a politikai rendszerek erőszakos fellépésükkel

folyamatosan leépítették, meggyengítették a polgárok jogtudatát. Ennek a következménye, hogy nem tudnak meglévő jogaikról, megszokásból vagy félelemből tartózkodnak a határozott jogérvényesítéstől.

4.1.2.3. Névjog, névpolitika

4.1.2.3.1. A személynévhasználat szabályozása

A személynevekhez kapcsolódó szabályozás, használatuk garantálása – a környező országok joggyakorlatától eltérően – Romániában megoldottnak tekinthető. Az ehhez kapcsolódó folyamatnak is megvan a maga százéves története. Mindkét háborút követően az volt a gyakorlat, hogy a Trianon előtti Magyarországon vagy az 1940–45 között Észak-Erdélyben anyakönyvezett személyek keresztnévét az anyakönyvi kivonatban utólag román megfelelővel helyettesítették (anélkül, hogy az anyakönyvet „lefordították” volna). A helyi anyakönyvezésben is megszokott volt, hogy a keresztnév román megfelelőjét vagy „románosított” változatát anyakönyvezték, és ezt a szülők kénytelenek voltak tudomásul venni. 1968-ban született új névtörvény, és ez 1996-ig volt érvényben. 1968-ban teljesen szabaddá vált a névválasztás, a magyar nevek anyakönyvezése, a magyar névforma használata. Ebbe nem került be a magyarországi *-né* képzős asszonynév (ennek Erdélyben nem is volt különösebb hagyománya). A helyi közigazgatás gyakran ezt megpróbálta korlátozni a román keresztnévformák erőltetésével. A névváltoztatás is szabaddá vált már 1968-ban: a törvény 4. szakasza szerint megfelelő indoklással megengedte mind a család-, mind a keresztnév megváltoztatását. A magyar nyelv szempontjából a törvény egyik legfontosabb szakasza a 19., amely kimondta, hogy azok a személyek, akiknek a nevét „lefordították” egy másik nyelvre, vagy egy másik nyelv helyesírása szerint jegyezték be, kérhetik nevük „visszafordítását” vagy anyanyelvi helyesírása szerinti módosítását. A szándék ezzel elsősorban nyilván nem az volt, hogy a magyarokat bátorítsa magyar nevük visszavételére, hanem, hogy megkönnyítse a névromanosítást. De ennek ellenkezőjét sem lehetett megtiltani.

2003-ban született törvény a magánszemélyek névfelvételéről, 2006-ban az anyanyelvi okiratokról. Ezek az újabb szabályozások sem sértik a magyarok névjogát, és ez azért is fontos, mert a személynév szorosan kapcsolódik a nevet viselő személy identitásához. A keresztnevék választása is teljesen

szabad Romániában, nincs olyan hivatalos névjegyzék, amely megszabná a választható keresztnévek körét, és így akár fantázianéveket is be lehet jegyeztetni.⁴⁹ És természetesen annak sincs akadálya, hogy a szülő etnikai szimbólumnak számító, „lefordíthatatlan” nevet válasszon (*Attila, Árpád, Hunor, Emese, Ildikó*), és ez a magyarországitól és a többi régiótól e nevek gyakoriságában részben eltérő, erdélyi vagy székely névdivatot eredményez. Fokozott tehát a magyar szülők felelőssége abban, hogy élnek-e vagy nem a törvény által biztosított joggal a nevek választásában, bejegyzésében, használatában vagy adott esetben a névváltoztatás lehetőségével. Ezt a felelősséget nem lehet a hatóságra hárítani.

Gondot jelenthet a magyar ékezetes betűk használata a román anyakönyvezésben. Ezek gyakran ékezet nélkül jelennek meg vagy román betűkkel helyettesítik őket, és így „államnyelvűsített” névalakok jönnek létre (pl. *Kovacs Adam/Covaci Adam*). Ez visszaélés a személynév használatával, amely a névviselőt érzékenyen érintheti, tekintettel arra, hogy a név nemcsak identitást jelző szimbólum, hanem a családi összetartozást is kifejezi. Ugyanaz történik, mint az emigrációban, ahogy Márai Sándor is jelezte a *Halotti Beszéd* c. versében: „Az ohioi bányában megbicsaklik kezed / A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet”.

4.1.2.3.2. A földrajzi nevek szabályozása⁵⁰

A Romániához csatolt Erdély nyelvi birtokbavétele elsőként az államnyelvi földrajzi nevek hivatalossá tételével történt, elsősorban a román településnevekével. Külön monográfiát igényelne annak az elemzése, hogyan alakították ki a 20-as évek legelejétől magát a névállományt a már meglévő román (népi) nevek irodalmivá és hivatalossá tételével vagy a magyar nevek fordításával, gyakran a névforma románosításával, esetleg új nevek alkotásával, valamint annak bemutatása, hogyan változott az egyes történelmi időszakok politikai légkörétől, néha agresszivitásától függően a helységnevek használatának szabályozása, korlátozása. Közben gyorsan megtörtént, de napjainkban sem szűnt meg a belterületi nevek, az utcák, terek magyar nevének románra cserélése vagy háttérbe, peremre szorítása (Bartos-Elekes 2011, 498–499). Reliktumjellegüknél és a közvetlen tájékozódásban betöltött szerepüknél fogva legvédezetebbek a mikrotoponímák, a külterületek határnevei. Mindezek egyszerre szolgálják a szimbolikus

birtokbavételt a többségi nyelvi közösség részéről és a kisebbségi nyelvi közösség eltávolítását, elidegenítését lakóhelyétől, szülőföldjétől. Az a nyelvi tájkép,⁵¹ amelyet a névtáblák mutatnak, arra is alkalmas, hogy az idelátogató idegen előtt elfedje mind a történelmi múltat, mind a helyi magyar közösség jelenlétét.⁵²

A legtöbb korábbi korlátozás és mai konfliktus a helységnevekkel kapcsolatos. 1935-től például egy hatósági rendelet a nyomdákknak teljesen megtiltotta magyar helységnevek kinyomtatását, és ez az intézkedés a tudományos közleményekre is kiterjedt.⁵³ A megszorítások és az engedmények a század folyamán állandóan váltották egymást. A 70-es, 80-as évek szintén a korlátozások időszaka volt. Előbb egy 1971-es rendelet az ismertebb erdélyi települések hivatalos nevének használatát tiltotta meg és a román név használatát tette kötelezővé minden nyomtatott szövegben, 1988-ban pedig egy újabb rendelet ezt a tilalmat minden erdélyi magyar helységnévre kiterjesztette.

1990 és a századforduló után is ez a nyelvjogi küzdelmeknek az egyik legfontosabb területe. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat programjában is többször napirendre került mind a szabályozás (a jogi keretek) bővítésének igénye és lehetősége, mind Erdély és a többi határon túli régió magyar helységneveinek kodifikálása. Az eligazodást kétségtelenül ma már megkönnyítik a helységnevezonosító szótárak, valamint a két- és többnyelvű térképek, de a kodifikálás egyelőre nem (vagy csak részleteiben) történt meg, ezzel még adós a magyar névtudomány. A Termini keretében Erdély vonatkozásában a kérdést – főképpen a kodifikálás és a határtalanítás szempontjából – Csomortáni Magdolna tekintette át részleteiben (2011), Kárpát-medencei szinten pedig Szabómihály Gizella (2011a,b).

Az 1990 utáni változás első évtizedében változó intenzitással táblaháború folyt minden külső régióban. Erdélyben is heti rendszerességgel számolhatott be a sajtó lefestett magyar helységnevtáblákról. Ebben a tekintetben a 215/2001-es közigazgatási törvény teremtett rendet azért, hogy elismerte a hivatalos helynévhasználatot, azok megjelenítését a kisebbségek nyelvén a 20% fölötti arányhoz kötve az adott településen: kötelezővé tette a településnevek és a közigazgatási egységek nevének kétnyelvű kiírását, valamint a közérdekű közlemények kétnyelvűségét. Ehhez a törvényhez csatolták az akkor hivatalosan kodifikáltaknak tekintett helységnevek jegyzékét. Szakmailag alig kifogásolható az a mód, ahogy ez jegyzék elkészült: „A [...] hivatalos helységnevjegyzék összeállításában az előző

[ti. 2001 előtti] kormányzati ciklus idején az akkori minisztérium felkérésére magyar nyelvészek is részt vettek. Ennek a jegyzéknek a véglegesítése aztán később történt meg a román akadémia keretében. Noha a magyar szakértővel nem rendelkező bukaresti akadémia szakmai illetékessége megkérdőjelezhető egy, a magyar nyelvet és nyelvhasználatot érintő kodifikációs műveletben, maga a művelet elfogadható eredménnyel zárult, és nem került sor olyasmire, amit a sajtóbeli viták szerint a román közvélemény egy része elvárt, hogy ti. a hagyományos magyar nevek helyett a jelenlegi román helységnevek »fordításait« tegyék hivatalossá” (Péntek–Benő 2003, 110). Ezzel a jegyzékkel kapcsolatban a budapesti földrajzinév-bizottság is kifejtette álláspontját, megfogalmazta szakmailag teljesen indokolt észrevételeit és javaslatait (Péntek–Benő, szerk., 2005, 197–202).⁵⁴

Az ezt követő időszakban már ritkábban fordult elő egyik vagy másik nyelvű névváltozat lefestése.⁵⁵ A nagypolitika szintjén a kisebbségi érdekvépviselet a 20%-os arányt próbálja meg lecsökkenteni (lehetőleg 10%-ra),⁵⁶ helyi szinten pedig arra irányuló próbálkozás folyik civil keretben is, hogy a történelmileg és mai népességében is jelentős magyar jelenlétet akkor is jelezze a magyar helységnév feltüntetése, ha a magyarok aránya már nem éri el a 20%-ot.⁵⁷ Ennek a törekvésnek legkiéleztettebb és sokáig megoldatlan, de nem egyedüli pontja maga Kolozsvár, ahol végül sikerült elfogadtatni a háromnyelvű helységnévtáblát. Itt a mindenkori polgármester és városi tanács utasította el a város bejáratainál lévő táblák két- és/vagy többnyelvűsítését. A *Krónika* 2018. március 7-én számolt be arról, hogy *Beiuș* csak két hétig lehetett *Belényes*: itt a prefektúra lépett közbe, és semmisítette meg a helyi határozatot. Minden ilyen döntés hivatkozási alapja a 2001-es közigazgatási törvény volt, amely előírja, hogy 20% fölötti arány esetén kötelezővé teszi a magyar név megjelenítését, arra viszont nincsenek tekintettel, hogy a törvény 20%-os küszöb alatt sem tiltja a magyar név használatát, különösen hogyha erre igény van, és ez helyi kezdeményezésben is megnyilvánul. Erre hivatkozott az Országos Diszkriminációellenes Tanács elnöke, Asztalos Csaba akkor is, amikor arra vonatkozóan kértek tőle állásfoglalást, hogy a kétnyelvű helységnévhasználatra vonatkozó előírás kiterjed-e a forgalmi táblákra is: ezt sem korlátozza a törvény. De utalt a magyar–román alapszerződésre is, valamint a kisebbségi keretegyezményre, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájára, amelyeket Románia elfogadott.⁵⁸ Hargita megyében, ahol nem vitatható a magyar többség, a megyei tanácsnak azzal kapcsolatban kellett fellépnie, hogy néhány esetben a

helységnevtáblákon a betűk mérete különbözött (a „kisebbségi” név kisebb betűkkel volt kiírva).⁵⁹

A 215/2001-es törvény nem írta elő (a 20%-os arányhoz kötve sem), de nem is tiltotta meg a belterületi nevek, az utcák, terek kétnyelvű megjelenítését. Erre hivatkozva perelte például a Szatmár megyei prefektus Szatmár polgármesterének (önkormányzatának) erre vonatkozó döntését. A bíróság a polgármester javára döntött.⁶⁰ Nagyváradon és más településeken arra nézve nem volt egyértelmű állásfoglalás a magyar édekképviselő részéről, hogy a kétnyelvűség a hagyományos utcanevek feltüntetését jelenti a kétnyelvűségben vagy pedig az aktuális román nevek „fordítását”. 2012-ben, miután – különösebb szakmai megfontolás nélkül – a fordítás mellett döntöttek, ezt egy fordítóirodára bízták, és ez botrányos magyar utcaneveket produkált. Arra vonatkozóan sincs egyértelmű álláspont sem román, sem magyar részről, mit jelent a kétnyelvűség a történelmi személyiségekről elnevezett utcák, terek esetében. 2018 nyarán a nagyváradai polgármester elutasította a magyar édekképviselőnek azt az igényét, hogy *Sfântul Ladislau* helyett a *Szent László* nevet viselje a róla elnevezett utca (Kronika, 2018. június 20.).

Az erdélyi magyar közvélemény meglepetéssel tapasztalhatta 2018 nyarán, hogy kétnyelvű utcanevek kérdésében az államelnök álláspontja megegyezik a prefektusokéval. Akkor ugyanis, amikor alá kellett volna írnia az új közigazgatási törvényt, amely bővítette volna a kisebbségek nyelvhasználati jogait, azt többek között az utcanevekre hivatkozva vétőzta meg. Azzal érvelt, hogy véleménye szerint az utcák és terek anyanyelvű feliratozása nem része a hatóság és állampolgár közötti kommunikációnak, tehát nem vonatkozik rá az egyenjogúságot biztosító alkotmányos előírás.⁶¹

A (városi) utcaneveknél kedvezőbb helyzetben vannak a falvak utcanevei, amelyekre kevesebb hatósági figyelem irányul, a külterületi nevekre (a határnevekre) pedig tudomásunk szerint nem született semmilyen szabályozás. Azon kívül, hogy már a térszerek monokulturális gazdálkodásával feleslegessé vált a határrészek részletező megnevezése, és emiatt sok határnév feledésbe merült, a tulajdonjogok 1990 utáni visszaállításakor változatlanul az eredeti neveket használták. Ez nem is történhetett másképp, hisz a pontos eligazodás csak ezek alapján lehetséges, reliktumjellegüknél fogva változatlanul betölthetik eredeti szerepüket. Így a román nyelvű telekkönyvi nyilvántartásban, hagyatéki ügyek rendezésében és a települések kataszteri térképein is megmaradtak az eredeti nevek. Ez az

a névfajta, amelynek helyettesítésére senki sem gondolhatott még olyan esetekben sem, amikor a falu nyelvi közössége nyelvet cserélt, asszimilálódott. Ennek tulajdonítható, hogy Erdély elrománosodott vidékei is az „elrománosodott” magyar neveket őrzik.

4.1.2.3.3. Az intézménynevek

Mint az előbbieken utaltunk rá, a hivatkozott 2001-es törvény a kétnyelvű helységnevtáblákkal azonos feltételek között kötelezővé tette a közintézmények nevének kétnyelvű megjelenítését is. Ebben folyamatosan nehézséget, zavart okoz az intézményrendszer és a román névanyag gyakori változása, és az is, hogy a sajtó, általában a magyar nyilvánosság nyelvhasználata akkor is a nevek alkalmi fordításához folyamodik, amikor már rendelkezésére állnak egységesített, ajánlott névjegyzékek. Az intézménynevek bekerültek a korábban már említett közigazgatási, oktatásterminológiai stb. szótárakba, és az interneten is elérhetővé váltak ilyen névjegyzékek (pl. a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet és a Transindex honlapján).⁶²

Ebben lehetőség szerint a „határtalanítás” szempontját is figyelembe vették, azaz a magyarországi intézményekhez való igazodást. Bizonyos nevek azonban annyira megszokottakká váltak az erdélyi magyar nyelvhasználatban, hogy reménytelen volna azok teljes mellőzése. Ilyen pl. a *középiskola* vagy *gimnázium* kizárólagos átvétele a megszokott *liceum* helyett. Sőt láthatóan az is a nyelvhasználat ellenkezésébe ütközik, hogy a *gimnázium* megnevezést itt is a középiskola neveként használják, mivel az ennek megfelelő román *gimnaziu* a felső tagozat, ill. az ilyen tagozatú oktatást végző iskolák neve.

Vannak olyan megszokott, közhasználatú magyar nevek, amelyek miatt folyamatos bírósági eljárások folynak székelyföldi önkormányzatok, polgármesterek ellen, és ezekben a perekben rendszerint a magyar név a vesztes. Ez a két kitüntetett név a *városháza* és a *községháza*. A kifogás velük szemben az, hogy nem használhatók a polgármesteri hivatal kétnyelvű tábláin a román *primărie* magyar megfelelőiként. Annak ellenére nem, hogy 1) a román akadémia által kiadott kétnyelvű szótárak is számontartják ez a jelentésbeli megfelelést, 2) ez a két név nem is a polgármesteri hivatal neveként szerepel az épületeken (azt külön, a szabványnak megfelelő kétnyelvű tábla jelzi az intézmény bejáratánál:

Primărie – Polgármesteri hivatal), hanem az épület hagyományos nevéként, amely sohasem követte az állami intézmények névváltozását.

4.1.3. Kisebbségpolitika a gazdaságban

A nyelv élet- és versenyképességét alapvetően meghatározza a nyelvközöség gazdasági helyzete, versenyképessége. Másrészt pedig arra is figyelemmel kell lennünk, hogy maga a nyelv, a két- és többnyelvűség jelent-e valamilyen értéket a gazdasági életben, előnyt vagy hátrányt jelent-e Erdélyben a magyar nyelv ismerete, a magyar anyanyelvűség.

A romániai gazdaságpolitikának bizonyára nincs explicit kisebbségi irányultsága sem kedvező, sem kedvezőtlen értelemben. Az viszont nyilvánvaló, hogy a központi költségvetés jelentős hányadát Erdély szolgáltatja, és hogy ezzel nincs arányban a régióba irányuló állami beruházás, fejlesztés, infrastruktúra. Ennek ellenére belső erőforrásainak, főként a szakképzett munkaerőnek és a külföldi beruházások iránti fogadóképességnek köszönhetően a régió mégis élénjár a gazdasági fejlődésben. Erdélyben viszont (és országosan is!) a tömbmagyar székely megyékben történt a legkevesebb fejlesztés, ezek a megyék országosan is elmaradottaknak számítanak, és ez jelentős mértékben motiválja az itteni fiatalok külföldi munkavállalását, elvándorlását. Egy 2018. decemberi gazdasági elemzés szerint az elmúlt 20 évben leginkább elszegényedett megyék, annak alapján, hogy milyen mértékben csökkent a részesedésük a nemzetgazdaság egészében: Olt 31,2%-kal, Teleorman 33,5%-kal, Kovászna 36,4%-kal. Az egy főre eső átlagos termelékenység legkisebb mértékben a következő megyékben növekedett: Kovászna 4,3-szor, Galac, Mehedinti 4,4-szer, Vrancea 4,9-szer, Hargita 5-ször. Ehhez mérten a legnagyobb növekedést a következő megyék produkálták: Bukarest 10,1-szer, Fehér 8,4-szer, Prahova, Szeben 7,7-szer, Kolozs 7,3-szor, Temes 7,2-szer. Kovászna megye mindkét mutató tekintetében a legutolsók között van, és Hargita megyének sem sokkal jobbák a mutatói.⁶³

Ilyen értelemben nem igazolható az a feltételezés, hogy összefüggés volna a gazdasági fejletlenség és a szórványhelyzet között. A dél-erdélyi, a bánásági és a partiumi, valamint a közép-erdélyi régiók gazdaságilag fejlettebbek a Székelyföldnél, ami nem jelenti azt, hogy a falusi maradékszórványoknak ne lennének gazdasági nehézségeik. Az viszont kétségtelen, hogy a székely

nyelvközösség számbeli regressziója szoros korrelációban áll a térség elszegényedésével: a munkanélküliség, az alacsony jövedelmek a legfőbb okai annak, hogy olyan tömegesen vándorolnak el a fiatalok Erdély fejlettebb központjaiba vagy Nyugat-Európába. A szórványvidékek magyarsága arányaiban, a többen élő magyarok létszámban apadnak vészesen. A gazdasági helyzet hátrányait részben ellensúlyozzák a magyar–magyar gazdasági kapcsolatok és a magyar állami támogatások, az országon belüli lemaradást azonban ezek nem képesek pótolni.

A régiók közötti jelentős gazdasági különbség közvetlenül befolyásolja az állampolgárok jövedelme közötti különbséget. Az Eurostat folyamatos jelzései szerint az Európai Unió országai közül Romániában a legnagyobb az egyenlőtlenség azok között, akik a gazdagok 20%-ához tartoznak és akik a szegények 20%-ához. Romániában ez a különbség a legutóbbi jelentés szerint 8,3-szeres, és folyamatosan növekszik, az Unió átlagában ez a különbség 5,2-szeres, és évek óta stagnál.⁶⁴ Nem megalapozatlan az a feltételezésünk, hogy ezek a különbségek a magyarokra is érvényesek, és hogy ebben a tekintetben a székely megyékben a legrosszabb a helyzet. Országosan is igazolható a többségi és a kisebbségi közötti jövedelmkülönbség: „jól kimutatható, hogy a kisebbségi kategóriák közül nem csupán a romák, hanem a magyarok keresete is jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Miközben az országos [...] népességet a jövedelmi tizedek tíz, megközelítőleg azonos részre osztják, addig a magyarok a két alsó jövedelmi kategóriában nagymértékben felül-, a négy felső jövedelmi kategóriában pedig nagymértékben alulreprezentáltak.” (Kiss T. 2017, 173). Ez a különbség áll egyébként a háttérben Erdélyben is bizonyos rétegek leszakadásának, az oktatásban is megmutatkozó több szintű szegregálódásnak.

Az RMDSZ programjából is következtetni lehet rá, milyen területeken feltételezhető a gazdaság preferenciális (azaz diszkriminatív) fejlesztése, ez ugyanis ilyen célkitűzéseket, elvárásokat fogalmaz meg, mint: „a versenyképesség elvén alapuló esélyegyenlőség biztosítása vállalkozóinknak, egyenlő részvétel a helyi vagy országos szintű gazdasági tevékenységekben; – a gazdaságfejlesztési alapok átlátható pályázati rendszerrel történő elosztása, a bürokratikus terhek csökkentése; – a magyarlakta területek infrastrukturális és gazdasági fejlesztése, különös tekintettel a Székelyföldre; – olyan költségvetés-politika kialakítása, amely tényleges támogatást nyújt a kisebbségi közösségeknek és helyi önkormányzatoknak.”

Az agrárgazdaságban hátrányosan érinti a magyar közösségeket az, hogy hiányzik a tulajdonjog garantálása, a birtok egységének védelme, a tagosítás, a földcsere, a földvásárlás, a mezőgazdasági földbérlet, az ésszerű birtokstruktúra feltételeinek kialakítása, nincs megoldva a mezőgazdasági termékek értékesítése. A vidékfejlesztésnek a mostaninál nagyobb erőforrása lehetne a turizmus. Nagyon sok mindennek akadálya a megfelelő infrastruktúra hiány.⁶⁵

Ami a magyar nyelv és a kétnyelvűség gazdasági értékét illeti: nem váltak be az ehhez fűzött jogos remények. 1990 után az volt a vélemény, hogy a vállalkozásokkal, a külföldi befektetőkkel kizárólag a gazdasági érdek lesz a meghatározó, hogy a magyar nyelvnek, a magyar–román kétnyelvűségnek is megnő az értéke, és hogy legalább a vállalkozási szférában eltűnik minden hátrányos megkülönböztetés. Sem az általános tapasztalat, sem az erre irányuló kutatás nem igazolja, hogy minden esetben ez történne. Sorbán Angella doktori értekezésében kérdésként fogalmazza meg a helyzetre jellemző paradoxont: „ha a kétnyelvűség a kulturális tőke egyik formája, ráadásul munkapiaci előny is, a többségi társadalom pedig jobbra egynyelvű, miért van [mégis] strukturálisan hátrányosabb helyzetben a kétnyelvű kisebbség, mint az egynyelvű többség?” (Sorbán 2014, 30). Erre a költőinek tűnő kérdésre más választ nem lehet adni, minthogy a nyelvtudás előnye nem képes ellensúlyozni a magyarokkal szembeni előítéleteket, ellenszenvet és még kevésbé azt a hátrányt, amely a magyar nyelv alárendelt jogi státuszából következik. Még a nemzetközi üzletláncok gyakorlatában is felfedezhető a nyelvi alapú diszkrimináció. Például a magyar média szinte naponta jelzi, hogy magyar többségű településeken az ilyen üzletekben is többnyire magyarul nem tudó eladókat alkalmaznak, sőt azt is, hogy regionálisan különbségek vannak az alkalmazottak fizetésében is.

Vannak azonban olyanok is, különösen azok körében, akik felsőfokú tanulmányaikat is magyar nyelven végezték, akik a magyar nyelvtudásuk, a kétnyelvűség előnyeire számítanak a munkaerőpiacon. Ők joggal hivatkoznak arra, hogy egyre több álláshirdetés tartalmazza feltételként a magyar nyelv ismeretét. Azt, hogy milyen esetekben lehet valóban előny a kétnyelvűség, Sorbán saját vizsgálatai alapján így látja: ha magyar a cég-tulajdonos, ha a magánvállalkozás nyitott a magyarok és a magyar nyelv iránt (a negatív sztereotípiák ellenében vannak pozitívak is: a magyarok jó szakemberek, szorgalmasak, becsületesek), ha egy állami, önkormányzati

intézményben megszokott a magyar nyelv használata, ha magyarországi a vállalkozás vagy úgy multinacionális, hogy a központja Magyarországon van. A szakterületek, szakmák szempontjából előnyt jelenthet a kétnyelvűség az egészségügyben, közjegyzők, ügyvédek számára, általában a két szakmai kultúrára való rálátás, a nyelvtudással összefüggő kapcsolati tőke (Sorbán 2014, 65–73).

4.1.4. Kisebbségpolitika az oktatásban

A hivatalos értelmezés szerint a magyar oktatás a romániai kisebbségi oktatás egyik formája a cseh, horvát, német, örmény, roma, szerb, szlovák, török, tatár, ukrán nemzetiségi oktatás mellett, azokkal uniformizáltan. A rendszer egészére érvényes szabályozás keretében a törvény az anyanyelv tanulását, bizonyos tantárgyak anyanyelvű tanulását, kétnyelvű oktatási intézmények létesítését teszi lehetővé. A magyar oktatás azonban a romániai magyarság számarányából, társadalmi, politikai helyzetéből, történelmi, oktatási hagyományaiból adódóan sajátos részrendszere a romániai oktatásnak. Azok a törvényi keretek, amelyek a különböző nemzetiségek számára az anyanyelvi és részben anyanyelvű oktatás megteremtését, kiszélesítését szorgalmazhatják, s így jogilag biztosított lehetőségként értelmezhetők, a magyar kisebbség nézőpontjából az anyanyelvű oktatás beszűkülését jelentik. Az is beigazolódott az elmúlt közel három évtizedben, hogy a magyarok oktatási törekvéseit, jogos igényeit a többi 15 kisebbség a parlamentben a legtöbb esetben nem támogatja. Ennek ellenére hatósági szinten őket is az RMDSZ által delegált vezetőnek kell képviselnie. Gyakorlatilag az egész időszakban, a koalíciós konjunktúráktól függetlenül, a minisztériumban⁶⁶ magyar vezetője volt a kisebbségi államtitkárságnak és a kisebbségi főigazgatóságnak (1990 után nagyon rövid ideig a minisztériumnak is). Ebben a keretben egyetlen kisebbségnek sem volt lehetősége arra, hogy saját, a többiekétől eltérő igényeit érvényesítse. Legkevesbé éppen a magyarnak. Kellően megalapozott Papp Z. Attilának és Márton Jánosnak az a véleménye, hogy a kisebbségi oktatást nem lehet a valóságnak megfelelően a romániai oktatás alrendszerének tekinteni, még kevésbé a magyart. Ehhez, mint ők írják, „szükség lenne a kisebbségi oktatás mindennapi működését irányító, ellenőrző és támogató, legitimitással bíró szervezetre vagy intézményekre” (Papp Z.–Márton 2017, 342). Mivel

azonban egy ilyen szándékot a többségieken kívül éppen a többi kisebbség képviselői elleneznének leginkább, az egyetlen, amire a magyar érdekvépviseletnek koncentrálnia érdemes: az maga a magyar oktatás.

4.1.4.1. Kisebbségpolitika a közoktatásban⁶⁷

4.1.4.1.1. A törvényi keretek alakulása 1990 után

A kilencvenes évek elején a hivatalos, többségi, illetve a magyar kisebbségi szemlélet ellentéte még egyértelműen a célszerű elsorvasztással szembeni ellenállásként, az önálló intézmények iránti igényként jelentkezett. A későbbiekben az oktatás európai integrációja került előtérbe. A rendszer egészének gyorsított felzárkóztatását irányító oktatáspolitikai számára zavaró tényező volt az európai normákhoz és a belső igényekhez is igazodó kisebbségi oktatásban a magyarság sajátos oktatási helyzetéből fakadó elégedetlensége és követelései. A romániai magyarság oktatási problémáinak megoldását a teljes körű, a változatos nyelvi közeg sajátosságaihoz igazodó anyanyelvű oktatást biztosító törvényi keretektől várta el. Ezzel szemben a hivatalos érdek szempontjából közömbös volt egy aránylag kiépült iskolahálózattal, képzett tanszeméllyel, anyanyelvi és részben anyanyelvű oktatással bíró kisebbség egyedülállóan sajátos oktatásának a problémája. Ennél sokkal lényegesebbnek minősült a többi romániai kisebbség oktatásának (például a cigány oktatásnak) az európai normákhoz igazodó kiépítése.

A kilencvenes évek elejétől az oktatáspolitikai három nagyobb időszakát különíthetjük el. Ez a korszakolás egybeesik a kormányváltásokkal és az RMDSZ politikai szerepvállalásának alakulásával. A kilencvenes évek első fele az önálló magyar kisebbségi oktatás mítoszának, a belső önszerveződésre épülő korszerűsítés hitének az időszaka. Az 1996-tól kezdődő, de főként az 1998–2000 közötti periódus, amelyre országosan az oktatási struktúrák decentralizációja jellemző, az együttműködésen alapuló beépülés szakasza. A 2001-től kezdődő szakaszt egyrészt az egyezményekben formát öltő politikai alkuk sora jellemzi, másrészt az a hit, hogy a hárompillérű oktatás (állami, magán és egyházi) megteremtésével kialakítható az egyházi oktatás önálló részrendszere. Az önállósági igénynek ez az újabb felerősödése összefügg a felgyorsított európai felzárkózással is magyarázható recentralizációval, amely a kisebb létszámú osztályok

összevonásával, az iskolák és tanári állások megszüntetésével veszélyeztette a már egyre fokozódó gyermekhiánnyal küszködő állami oktatást.

Az 1989–1995 közötti időszakban az oktatást az 1978-as oktatási törvény és különböző kormányrendeletek szabályozták. A kilencvenes évek elején a gazdasági, politikai problémák mellett az oktatás kérdése háttérbe szorult, sőt a rendszer sürgető reformja még az 1992–1996-os időszakban is csak a hangoztatás szintjén maradt. Az országos szintű oktatáspolitikai pangás időszakában az RMDSZ programjában kezdettől fogva kiemelt fontosságú a magyar kisebbség igénye a teljes körű, az oktatás minden szintjére és formájára kiterjedő anyanyelvű oktatásra. Ezt a politikai érvekre támaszkodó követelést hitelesítették, erősítették azok a helyi döntések és változások, amelyek a nagypolitika szintjén elodázott törvénykezési keretek hiányából adódó „jogi ūrben” bontakoztak ki: általános iskolák, középiskolák önállósodtak, a tanulók tömegesen átiratkoztak az 1989/90-es tanév második évharmadában beindított magyar osztályokba stb. Azt, hogy ezek a kedvező jelek pusztán az akkori időszak exlex állapotának köszönhetők, az is bizonyítja, hogy a kisebbségi oktatás szempontjából lényeges törekvéseket, például a Bolyai Egyetem újraindítását, nem sikerült politikai szinten érvényesíteni.

Az 1990–1992-es időszak magyarelles közhangulatának a tapasztalatai egyértelműen igazolták, hogy a magyar kisebbségi oktatás sorsa a megfelelő törvényi keret létrehozásától függ. Az 1992–1996 közötti időszakban az alkotmány elfogadását (1992) és a felsőoktatási akkreditációs törvény (1993) megjelenését követően elkezdődött az oktatási törvény parlamenti vitája (1995). A készülő törvény szemlélete a centralizált oktatásirányítás, a szakminisztérium és a tanfelügyelőségek hatáskörének fenntartásával nem tette lehetővé az oktatási rendszer strukturális megújítását, a reformot pedig főként az oktatás tartalmát érintő pedagógiai megújításaként értelmezte. Az oktatási rendszer egészét érintő törvénykezési keretnek a központosított szemlélete, az oktatási reform kivitelezéséhez szükséges koherens fejlesztéspolitika hiánya mellett azonban érdemes megemlítenünk egy másik koncepcionális tényezőt is, amely magyarázatot adhat arra, hogy miért háríthatta el a román hatalom a magyar követeléseket. A többségi és magyar kisebbségi szemlélet olyan fokú összeférhetlensége miatt, amely a többség részéről eleve kizárta az átjárhatósági, áthidalási lehetőségeket. Miközben a magyar kisebbség saját iskolahálózával, a teljes körű anyanyelvű oktatás biztosításával az oktatási rendszer

részrendszereként értelmezte önmagát, addig a többségi hatalom kizárólag a szigorúan központosított rendszer egészébe olvasztott elemként tartotta számon, amelyre minden rendszerszintű, egységes, a magyar oktatás szempontjait eleve kizáró rendelkezés érvényes, és csak ehhez viszonyítva nyerhet bizonyos kedvezményeket.

Az 1995/84-es oktatási törvény megjelenését követően a magyar oktatáspolitikai figyelmét a kisebbségi oktatást korlátozó cikkelyek bírálata köti le. A törvénnyel szembeni jogos elégedetlenség ismét abból az ellentétből fakadt, hogy míg a magyar kisebbségi oktatás önállósági törekvése az anyanyelven tanulás jogából indul ki, addig a többségi szemlélet az állami oktatásba ágyazottan a magyarok számára is az államnyelvet tekintette kiindulópontnak, s az anyanyelvű oktatást csak bizonyos szakokra korlátozta (egyetemi szinten a tanár- és művészképzésre, a közoktatásban az elméleti szakirányokra), s ezt is esetlegessé tette (lehetőség szerint, kérésre). A kompromisszumos megoldás pedig az anyanyelven történő tanulást nem természetes jogként, hanem bizonyos feltételekkel és kötelezettségekkel járó kedvezményként értelmezte.

Az 1996–2000 közötti időszak koalíciós politikájának a közoktatásra vonatkozó jelentős eredménye az 1997/36-os sürgősségi kormányrendelet,⁶⁸ amely feloldotta a szakképzésre vonatkozó korlátozást, kis településeken vagy szórványvidéken lehetővé tette a kislétszámú osztályok indítását a kisebbségek nyelvén is. Az 1998/3359-es miniszteri rendelet kijelölte a kisebbségi oktatásért felelős államtitkárság hatáskörét. Ezzel az intézkedéssel országos és helyi szinten is bővült a magyar oktatásért felelős hatósági struktúra.

Az 1998–2000-es időszak országos szinten a konkrét reformfolyamatok fellendülésének ideje. Annak ellenére, hogy a reform a fentről lefelé irányuló megújításra alapozott, az alaptanterv elmozdult a többpólusú szabályozás felé, s ez a decentralizációs folyamatok elindítását feltételezte. A szakmai felzárkózást (a tanártovábbképzés programját, a képzők képzését, a továbbképzési programok akkreditációját, a szakképzés reformját, a belső, iskolai szintű értékelés reformját) kiegészítették azok a rendeletek, amelyek az iskolák infrastrukturális fejlesztését támogatták, valamint azok is, amelyek az oktatásszervezés és oktatásirányítás, finanszírozás decentralizációját, az iskolai autonómia feltételrendszerének megteremtését célozták. Ezek a reformtörekvések erősítették annak a hitét, hogy az intézményi

autonómia és a helyi oktatásszervezés lehetősége a magyar oktatás számára is rugalmas keretet biztosít a sajátos oktatási helyzetekhez való alkalmazkodásra. Ebben a fellendülő időszakban az sem tűnt áthidalhatatlan akadálnak, hogy a megelőző években (1996–1998 között) a kisebbségi oktatás kimaradt abból a felkészülési folyamatból, amely országos szinten a Világbank támogatásával és az oktatásfejlesztést elősegítő háttérintézmények kiépülésével (Országos Curriculum Tanács, Országos Felmérési és Értékelési Hivatal) a strukturális reform kibontakozását is megalapozta. Az oktatás szakmai háttérét biztosító, oktatásfejlesztő háttérintézmény hiánya azóta is az egyik legfőbb gondja a magyar közoktatásnak.

2001-től kezdődően az oktatás irányításában ismét megerősödött a minisztérium hatalmi pozíciója. A magyar oktatást súlyosan érintette a helyi szabályozás hatáskörének csökkentése, az épp csak kibontakozó intézményi autonómia leszűkítése, az osztálylétszám növelése, a kiscsoportos oktatás lehetőségének megszüntetése. Ezzel egy időben számolni kellett a demográfiai apály következményeivel, a fejkvótarendszerű finanszírozás bevezetése nyomán a kétszáznál kevesebb gyermeklétszámmal rendelkező intézmények jogi státuszának megszüntetével, az újabb tagozatosítás lehetőségével. Ezeknek a helyzeteknek a megoldásában a magyar oktatáspolitikai a kormánnyal kötött egyezményekre alapozott.

Ezeknek az egyezményeknek a közoktatásra nézve az egyik legjelentősebb tétele a felekezeti oktatás kérdése, amely az alaptörvény módosításával alkotmányos joggá vált. Az 1995-ös oktatási törvény azonban az egyházi iskolák szerepét a teológiai képzésre szűkítette. A teológiai szakirányt a hivatási (vokacionális) iskolatípusba helyezte, ortodox mintára az egyházi személyzet képzését szolgáló szakközépiskolaként értelmezte, a beiskolázást pedig kizárólag a líceumi szintre korlátozta. Az egyházi iskolák tehát a meglévő filológia, matematika-informatika szakok mellé felvették a „teológiai” címkét, és az elméleti szakoknak megfelelő óratervek alapján szervezték meg az oktatást. A 2000/9122-es miniszteri rendelet feloldotta az oktatási törvény korlátjait: az egyházak a teológiai szakirányon belül a működésükhöz szükséges laikus személyzet képzésének érdekében bármilyen szakot indíthattak. Ezek a teológiai szakhoz hasonlóan állami finanszírozással működtek. A korlátozások ellenére az egyházi iskolák alsóbb oktatási szinteken is próbáltak megerősödni: általános iskolai osztályokat is indítottak (saját intézményükön belül, más iskolákkal kötött partneri

szerződéssel, illetve magánoktatási formaként). Ezekhez a folyamatokhoz szervelesen kapcsolódott a 2003-ban módosított Alkotmány 32/5-ös cikkelye, melynek értelmében „az oktatás valamennyi fokon, a törvényben előírt feltételeknek megfelelően állami, magán és felekezeti egységekben zajlik”.

A legutóbbi, 2011-es, utóbb több vonatkozásában sürgősségi kormányrendeletekkel módosított *Oktatási törvény*⁶⁹ lényegesen csökkentette, de nem számolta fel teljesen a magyar oktatást érintő korábbi, joggal sérelmezett korlátozó és diszkriminatív elemeket. A kisebbségi oktatásnak szentelt 12. fejezet 45., 46. cikkelyeiben többek között lehetővé teszi, hogy a román nyelv és irodalom oktatása sajátos tantervek szerint, erre a célra szerkesztett tankönyvekkel történjék. A korábbi évtizedekben tartalmában és hatásában is veszélyesen korlátozó és diszkriminatív volt az ország történelmének és földrajzának kötelező román nyelvű oktatása, a törvény ezt is megszüntette (46/1. cikkely), de ezekre a tantárgyakra továbbra is kötelezőként írja elő az egységes tankönyveket (46/8), amelyek a nemzeti ideológiát közvetítik, gyakran magyar ellenségképpel. A törvény végre lehetőségként kodifikálja azt a működés szempontjából alapvető magyar igényt, hogy legyen szolgáltató, fejlesztő háttérintézet a kisebbségi oktatásnak (ez a Neveléstudományi Intézet önálló kutatási és fejlesztési részlegeként jelenik meg a törvényben: 45/16. cikkely), a magyar oktatásvezetés azonban azóta sem élt ezzel a rendkívüli lehetőséggel. A részletesebb módszertant mindezekre egy későbbi miniszteri rendelet írja elő (5671/2012). Ez megerősíti azt is, hogy az anyanyelv és irodalom, az illető nemzetiség története és hagyományai, valamint a zenei nevelés tantervét és tankönyveit az illető közösség szakemberei dolgozzák ki.

Mint az előbbiekből kitűnik, a jogi környezetet alapvetően meghatározó törvény meg kíván felelni – különösen a kisebbségi oktatásban – az európai normáknak, de nem tud szabadulni a nemzetállami ideológiától. Az állami oktatásban érvényesülő többségi szemlélet a kisebbség számára is az államnyelvet tekinti kiindulópontnak, ahhoz – és nem kinek-kinek az anyanyelvéhez – viszonyítja az esélyegyenlőséget, nem természetes jogként, hanem bizonyos feltételekkel és kötelezettségekkel járó kedvezményként értelmezi. Megtartja magának a hatalmi dominanciával összefüggő többségi felügyeleti jogot. A magyar közösség az anyanyelven való tanulás jogából indul ki, és neki az felelnie meg igazán, ha a törvényi keret magának a közösségnek az oktatással kapcsolatos hagyományait, szerzett jogait, határozottan

kinyilvánított igényeit tekintené alapnak, és így biztosítaná a teljes körű, a változatos nyelvi környezet sajátosságaihoz igazodó anyanyelvű oktatást. Az más kérdés, hogy ez a közösség saját belső gyengeségei miatt azokkal a lehetőségekkel sem képes élni, amelyeket a jogi szabályozás felkínál.

4.1.4.1.2. Az oktatási rendszer struktúrája

Az óvodai oktatás a magyar oktatás legnépesebb szakasza. A 2012/2013-as tanévtől az óvodai nevelés korábbi „nagysoportját” az alsó tagozat⁷⁰ alapozó osztályává minősítették át, tankötelezettséggel 6 éves kortól: 0+I–IV, az előkészítő osztály és az I–IV. osztály az általános iskola alsó tagozata, a felső az V–VIII. osztály, a középiskola a IX–XII. osztály (gimnázium, líceum).⁷¹ A kötelező oktatás a X. osztály végéig tart (16 éves korig, 11 évfolyamra terjed ki).⁷² A középiskola első része (IX–X. osztály) elvégezhető akár líceumi, szaklíceumi, akár szakoktatás keretében. A VIII. és a XII. osztály sikeres lezárásáról a tanuló a végzést igazoló bizonyítványt kap, mellékletként a jegyeit tartalmazó iskolai anyakönyvi kivonattal.

A VIII. osztályt követően, mivel a középiskolák tanulói kerete szűkös, profilonként meghatározott és szabad iskolaválasztás van, a tanuló lehetséges opcióját az határozza meg, hogy milyen eredménnyel szerepel az erre kiírt, országosan egységes „szűrővizsgán”.⁷³ Ez a vizsga nem kötelező ugyan, de a középiskolába való bejutás, illetve az iskolaválasztás annak a pontszámnak a függvénye, amelyet 20%-ban az V–VIII. osztályok általános, 80%-ban az országos vizsga jegye alapján számítanak ki. Az iskolákba való elosztás a tanuló pontszámai és opciói alapján országos számítógépes rendszerben történik az egyes iskoláknak a minisztérium által előzetesen meghatározott beiskolázási kerete szerint.⁷⁴ Az ezt követő 4/5 éves középiskola érettségivel zárul országosan egységes programmal és vizsgatételekkel. Ez sem kötelező, de feltétele a felsőfokú oktatásba való bejutásnak. Mindkét országos vizsgának sorsdöntő jelentősége van a tanuló életpályáján. Azok a tanulók, akik a nyolcadik osztály elvégzését igazoló bizonyítvánnyal szakiskolában tanulnak tovább, a X. osztály után kiegészítő tanulmányi évet végezhetnek el, s ezt követően felső középfokon folytathatják és érettségivel zárhatják tanulmányaikat. Érettségi vizsga nélkül posztliceális képzési formában lehet továbbtanulni, illetve újabb miniszteri rendelet a felsőoktatásba való bejutást is lehetővé teszi.

Középiskolai szinten három iskolatípus van: az elméleti, a műszaki és a hivatási (vokacionális). Lényegében ez két iskolatípust jelent: elméleti középiskolát (filológia, társadalomtudományok, matematika-informatika, természettudományok) és szakközépiskolát, és ez utóbbi válik szét műszaki szakközépiskolára és ún. vokacionális iskolatípusra, amely a specifikus adottságokat, elhivatást feltételező szakokat foglalja magában (művészeti, pedagógiai, teológiai, sport és testnevelés, katonai). A képzési kínálat szempontjából a magyar kisebbségi iskolahálózat még mindig súlypontosan elméleti jellegű. A hivatási iskolatípusokban a katonai szakirány román tannyelvű, magyar tannyelvű művészeti, sport és testnevelés szak szórványosan, a tömbmagyar megyékben működik: Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen a zene és képzőművészet szak önálló középiskolákban, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Szatmárnémetiben a művészeti, Kolozsváron pedig a zene szak tagozatként működik.

Országos viszonylatban előtérbe került a szakképzés kiépítése és a szakoktatásban részesülő tanulók arányának növelése. A szakirányt és szakokat a helyi önkormányzatokkal, a szülői bizottsággal egyeztetett intézményi javaslatok alapján, a megyei tanfelügyelőségeken keresztül a minisztérium hagyja jóvá. A szakoktatást szabályozó törvény szerint az iskoláknak partnercégekkel kell szerződniek, ahol a diákok szakmai gyakorlatot végezhetnek. Jelenleg a Hargita, Kovászna és részben a Maros megyei iskolák tudják leginkább lefedni a műszaki szakirány teljes skáláját. Több tényező játszik szerepet abban, hogy a nemes célkitűzés ellenére a szakoktatás szegregáltan alacsony színvonalú oktatásnak számít.

A 2011-es oktatási törvénynek az egyházi oktatással kapcsolatos előírási ellentmondások: a 60. cikkely a felekezeti oktatást a magánoktatással egy szinten említi, a 19/5-ös cikkely állami fenntartású felekezeti oktatást különít el, ugyanakkor a hivatási iskolatípusban is szerepelnek a felekezeti középiskolák. A magyar történelmi egyházak megtartották jelenlegi – az állami oktatás keretében – működő iskoláikat, ezek döntő többségükben megmaradtak elméleti jellegűnek. 2014-ben a Kolozsvári Református Kollégium túllépett ezen a megszokott kereten, és magyar állami támogatással szakiskolai tagozatot indított olyan szakmákban, mint a villany-, víz- és gázszerelő, szakács, fodrász. A romániai magyar egyházak teljes mai intézményrendszerét Kiss Dénes foglalta össze (2017, 394–395).

4.1.4.1.3. Iskolák

Az 1990 utáni első évtized a magyar iskolákért folytatott harc évtizede volt: önálló iskolákért, egyházi iskolákért. Ennek eredményeként az oktatás egészét lefedő iskolahálózat jött létre, kivéve a szórványoktatást, amelynek az intézményi ellátottsága továbbra is elégtelen. Sem az olyan fontos központok iskolái, mint Nagyenyed, Déva, Temesvár, Nagybánya, Máramarosziget, sem a kollégiumok, sem az iskolabuszok nem elégítik ki a szórvány igényeit.

A következő időszakban az egyházi ingatlanok jogos restitúciója eredményezte azt, hogy korábbi neves és fontos magyar állami iskoláknak kellett teljesen vagy részben lemondaniuk épületeikről, a tanári karok is megszűntek. Ez nyereség volt az egyik oldalon, sok esetben azonban – éppen az oktatás színvonala tekintetében – veszteség a másik oldalon. Mindenképpen kiélezte a magyar iskolák közötti harcot a pedagógusokért, az amúgy is apadó létszámú tanulókért. A nagyvárosokban ennek a harcnak váltak sok esetben áldozataivá iskolai osztályok, fontos magyar iskolai tagozatok.⁷⁵

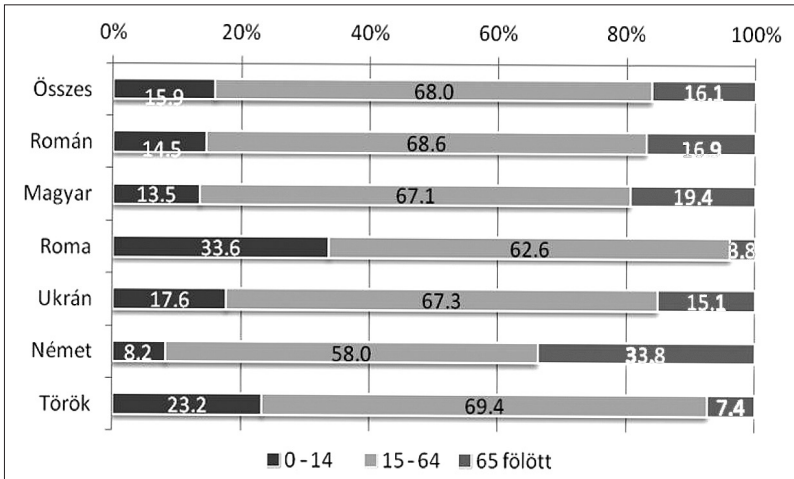
Az első időszak intézményesülési időszakát követően, amelynek eredményeként elsősorban erős központi elitiskolák jöttek létre, elkezdődött az iskolai osztályok és az intézmények számának csökkenése. Ezt kizárólag két tényezőre szokás hárítani: az egyik az iskoláskorúak számának csökkenése, a másik az állami oktatás finanszírozási rendszere, amely igazolhatóan hátrányos a magyar oktatásra nézve. A minisztérium nyilvántartása szerint a 2018–2019-es tanévben összesen 1660 oktatási intézményben folyik magyar nyelvű oktatás, ezek közül 215 önálló magyar iskola, a legtöbb Hargita megyében (96) és csupán csak egy-egy Temes, Szeben, Hunyad, Bákó megyében és Bukarestben, Krassó-Szörény megyében pedig csak óvodai szinten van magyar oktatás.⁷⁶

Az intézményrendszer torzulásához ma is jelentős mértékben járul hozzá az iskolaválasztás rosszul értelmezett szabadsága, a helyi oktatási hatóság ebben megmutatkozó gyengesége, gyakran a korrupciója.⁷⁷ 1990 után az oktatáspolitikai vitákban folyamatosan jelen volt a centralizálás–decentralizálás kérdése, a decentralizálás, sőt bizonyos fokú intézményi autonómia iránti jogos igény. Legtöbbször arra számítottak, hogy a politikai rendszer változásával radikális változás következik be az előző évtizedek egységesen központosított és felügyelt rendszere után. Nem így történt.

A megyei tanfelügyelőségek továbbra is a centralizálást képviselik. Más jellegű centralizálás valósult meg abban, hogy – miközben a decentralizálásért szálltak síkra – 2005 után, a fejkvótára és még megalapozatlan szakmai érvekre is hivatkozva, helyi szinten magyar oktatáspolitikusok is közreműködtek az iskolák centralizálásában, összevonásában. Ezekben a vitákban soha senki nem hivatkozott az integrált oktatásra, amely éppen a centralizálást ellensúlyozhatta volna, és megakadályozhatta volna a szegregált rendszer kialakulását.⁷⁸ Ezek a gyakran még az óvodákra is kiterjedő összevonások mindenképpen ellentétesek voltak a gyermekek, a szülők, a helyi közösségek érdekeivel, kedvezőtlenül befolyásolták a tannyelvválasztást, bizonytalanná tették a szórványközségek, kisteleplések jövőjét. Nehezen cáfolható, hogy az erdélyi magyar oktatás leépülésének egyik legfőbb oka éppen ez: a központi, városi iskolák saját körzetükön túlterjeszkedve, a legjobbakat szegregálva elszívják a külvárosi és a falusi iskolák gyermekeit. Ennek mindenkire nézve hátrányos következményei vannak, még a központi iskolákra is (l. részletesen mindezek kifejtését: Kapitány 2016, 260). Egyre nagyobb arányúvá vált a tanulók ingáztatása, főszereplővé vált az iskolabusz, a sofőr. Sem a döntésekben, de többnyire még az elemzésekben sem vették figyelembe annak képtelenségét, hogy 6–10 éves gyermekek napi utaztatásáról van szó romániai körülmények közt, és azt sem, hogy egy település bármilyen kicsi iskolájának megszüntetése annak a közösségnek a jövőjét ássa alá. Ennek lett a következménye egyes falusi iskolák bezárása, mások elnéptelenedése, mérésekkel is igazolt leszakadása; a korai iskolaelhagyást is befolyásolva.

4.1.4.1.4. Tanulók

A magyar közoktatásnak az abból fakadó alapvető problémáján kívül, hogy az állami szabályozást alakító és a hatósági felügyeletet ellátó többség asszimilációs érdeke gyakorlatilag ellentétes a magyar nyelvű közösség nyelvmegtartó törekvéseivel, legsúlyosabb gondja a gyors ütemű demográfiai apadás. Ez közvetlenül és súlyosan érinti a helyi közösségi szinten gyakran kritikus létszám alatti szórványközségeket (az osztálylétszámokat), gyakran nem kevésbé súlyosan a többi, stabilnak tűnő iskolákban a fenntartható osztályok számát.

4. 1. ábra

A romániai nemzetiségek nagy korcsoportok szerinti összetétele, 2011 (Véres 2015, 48)

Forrás: A 2002. és 2011. évi népszámlálás végleges eredményei (INS 2003, 2013b), saját számítások.

Noha a romániai magyarok, illetve a magyar nyelvű oktatás tekintetében korántsem rendelkezünk olyan részletes, megbízható, hivatalos adatokkal, mint az egész román oktatási rendszerre vonatkozóan,⁷⁹ néhány általánosabb trendet mégis meg lehet állapítani. Elemi és általános iskolai szinten a magyar nyelven tanulók száma követte azokat a változásokat, amelyekre a népességfogyásra vonatkozó előrejelzések alapján számítani lehetett. Eszerint a magyarul tanuló kisiskolások és általános iskolások száma 1990 és 2018 között 236 074-ről 152 080-ra, tehát 35%-kal apadt. Az elmúlt két évben 4 333-mal csökkent a magyar tanulói létszám, egyik évről a másikra 1,37%-kal (az országos csökkenés: 1,62%).⁸⁰ Ez egyaránt érvényes trend országos szinten is és a magyar nyelven tanulók körében is. Az országos szintű adatok ennél intenzívebb fogyást mutatnak, amiből az következik, hogy a számbeli csökkenés ellenére a kilencvenes évek derekához képest a magyar nemzetiségű gyerekek nagyobb hányada tanul anyanyelvén.

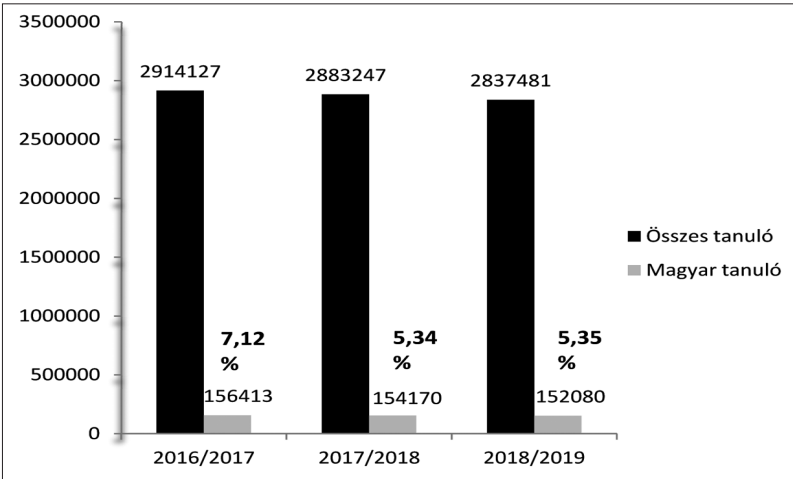
4. 1. táblázat

Magyar közoktatás Romániában. Magyar nyelven tanulók száma és aránya

Év	Óvoda	%	Elemi és általános	%	Középiskola	%	Szakiskola	%	Posztliceum	%	Összes	%
1990	47 600	6,33	142 459	5,22	41 367	4,15	4 123	1,13	525	1,80	236 074	4,84
1991	47 530	6,40	134 486	5,10	33 447	4,30	6 380	1,70	1 103	2,01	222 946	4,86
1992	49 255	6,55	128 879	5,01	31 196	4,37	5 738	1,72	969	1,70	216 037	4,88
1993	48 192	6,77	125 480	4,95	30 475	4,22	6 112	2,03	1 058	2,09	211 317	4,89
1994	47 754	6,67	124 167	4,90	30 055	3,97	6 293	2,18	862	1,90	209 131	4,82
1995	45 839	6,57	121 215	4,77	29 950	3,80	5 491	1,92	905	1,66	203 400	4,66
1996	42 816	6,49	120 597	4,74	29 604	3,73	5 272	2,01	753	1,02	199 042	4,59
1997	40 978	6,57	121 244	4,74	29 196	3,81	5 984	2,42	1 087	1,26	198 489	4,63
1998	40 397	6,47	122 385	4,79	27 274	3,80	5 876	2,58	1 347	1,40	197 279	4,67
1999	40 207	6,52	119 157	4,77	26 430	3,81	5 747	2,59	2 094	2,21	193 635	4,69
2000	40 086	6,56	114 420	4,74	26 207	3,81	6 798	2,84	2 362	2,88	189 873	4,71
2001	40 266	6,54	109 498	4,72	28 301	3,98	7 090	2,81	2 001	2,75	187 156	4,71
2002	40 457	6,58	106 515	4,85	29 415	3,87	7 950	2,94	1 658	2,68	186 995	4,79
2003	40 811	6,41	104 068	4,90	29 634	3,90	8 281	2,97	1 427	2,61	184 221	4,78
2004	41 207	6,39	99 428	4,98	31 013	4,01	9 437	3,26	1 457	2,99	182 542	4,86
2005	41 104	6,34	96 266	5,07	30 876	4,02	10 139	3,56	1 512	3,44	179 897	4,94
2006	41 280	6,36	93 944	5,10	30 968	3,97	9 876	3,94	1 152	3,06	177 220	4,98
2007	41 054	6,31	92 816	5,19	31 559	3,99	8 770	3,98	1 102	2,42	175 301	5,01
2008	41 184	6,31	91 732	5,23	31 616	4,03	7 309	3,06	1 268	2,30	173 109	5,04
2009	41 857	6,28	90 930	5,29	33 563	4,01	4 221	3,66	1 185	1,89	171 756	5,05
2010	42 774	6,34	89 887	5,31	35 452	4,09	1 740	3,19	1 376	1,97	171 202	5,10
2011	43 412	6,44	87 541	5,37	36 632	4,12	153	1,24	1 382	1,74	169 120	5,15
2012	36 493	6,28	95 247	5,46	34 555	4,15	1 158	5,87	1 612	1,74	169 065	5,17
2013	35 431	6,23	95 824	5,50	32 418	4,17	1 926	7,27	1 401	1,36	167 000	5,19
2014	34 705	6,20	94 326	5,45	29 037	3,99	3 658	7,20	1 434	1,36	163 160	5,11

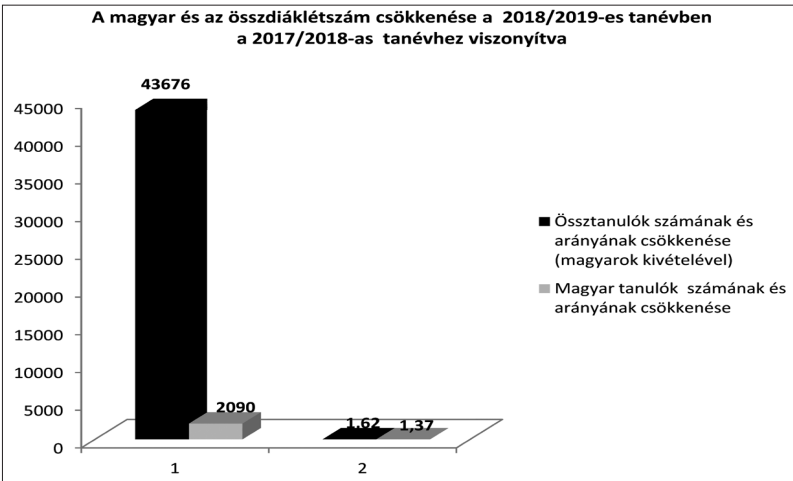
Forrás: Barna 2016, 2. táblázat. INS, Tempo online, SCL103B.

4. 2. ábra

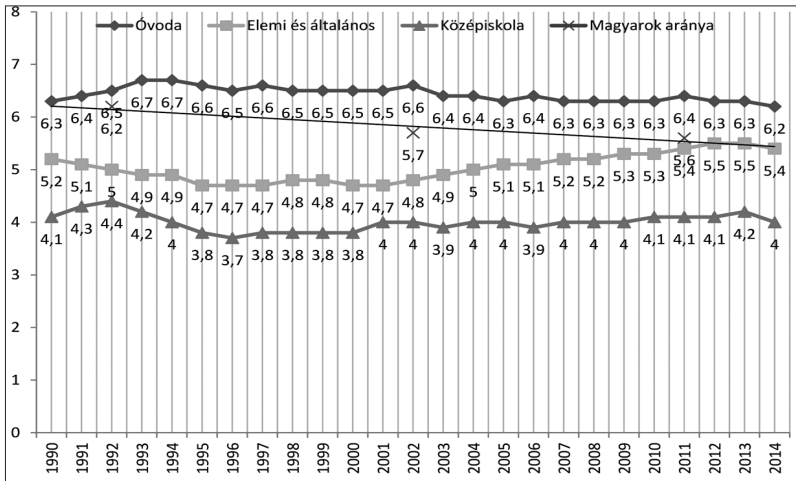
A magyar tanulók számának csökkenése (2016–2019) (minisztériumi adatok alapján)

4. 3. ábra

A magyar és az összdíjleltszám csökkenése a 2018/2019-es tanévben a 2017/2018-as tanévhez viszonyítva (minisztériumi adatok alapján)

A számbeli csökkenés ellenére a magyarul tanulóknak az országoshoz viszonyított aránya 1990 és 2011 közt enyhe növekedést mutat, de ez „még mindig elmarad a magyar iskoláskorúak népességén belüli súlyától.” (Barna 2016, 32).

4. 4. ábra

Magyar nyelven tanuló óvodások és diákok aránya különböző oktatási szinteken.

Forrás: Barna 2016:15.

Súlyos következményei vannak az előző részben említett mélyülő társadalmi szakadéknak, az egyre inkább szétnyíló társadalmi ollónak. A szegények és gazdagok 20%-ának 8,3-szoros jövedelemkülönbsége a tanulókra nézve is sokféle következménnyel jár. Mivel a közoktatás alkotmányban és törvényben biztosított kötelező és ingyenes volta nem is ingyenes és nem is kötelező, a jelzett mutatóval összhangban, azzal korrelálva a 2015–2017-es időszakban átlagában 18% fölötti aránnyal (enyhe csökkenő tendenciával) Románia az iskolaelhagyásban is vezet az Európai Unióban (ahol az átlag 10%) és a Kárpát-medence országai között.⁸¹ Tehát az iskolaköteles gyermekek közel 20%-a, országosan 400 ezer, vagy már 16 éves kora előtt, diploma nélkül abbahagyja a tanulást, vagy be sem kerül a közoktatásba. Nem jelentéktelen részei lehetnek ennek a magyar

anyanyelvű cigány gyermekek. 2002-ben, az akkori népszámlálás adataiból kikövetkeztethetően, a magyar anyanyelvű cigányok 36,6%-a írástudatlan volt (Papp Z. 2010, 116).

Ezen a jelek szerint az sem változtat lényegesen, hogy az oktatási törvény (29. cikkely) lehetővé teszi felzárkóztató („Második Esély”) program indítását, magyar nyelven is, azok számára, akik 14 éves korukig nem végeztek el az általános iskolát. Nincs okunk azt hinni, hogy az iskolaelhagyás lényegesen kisebb arányú volna a magyar anyanyelvű gyermekek körében: ez 20 ezer körüli olyan iskolaköteles gyermeket jelenthet, aki nem fejezi be iskoláit, vagy el sem kezdi. A vészes demográfiai apadás körülményei között kellő odafigyeléssel ez lehetne a magyar oktatás egyik tartaléka.

Ezzel szorosan összefügg az oktatás mélyülő szegregálódása, az esélyegyenlőtlenségek, a hátrányos helyzetek halmozódása. A szegregálás független változói: a család jövedelme, a tanuló szociokulturális és nyelvi környezete, a lakóhelye, a szülők iskolai végzettsége, a tanuló etnikuma. Nem az iskolai osztályon vagy az iskolán belüli szegregálás a jellemző, hanem maguk az intézmények szegregáltak: az integrált oktatás nem jellemző a román oktatási rendszerre. A gazdagok 20%-a saját gyermekei számára biztosítja a minden szempontból versenyképes elitiskolákat a nagyvárosok központjaiban (egyre nagyobb számban külföldön is). A magyar nyelvű oktatásra is ez jellemző. Az elitiskoláktól és egymástól is egyre nagyobb távolságban leszakadva működnek a lakótelepi iskolai tagozatok, a kisvárosok iskolái, a falusi iskolák, a szórványiskolák és -kollégiumok, a szakiskolák. A perifériára került iskolákban, mintegy kirekesztve, sokszorosan hátrányos helyzetben tanulnak az odakerült gyermekek. Az iskolarendszer működését is úgy alakították, hogy elsősorban az elitiskolák tanulóinak legyen esélyük. Mint korábban is hivatkoztunk rá, a tanuló középiskolai (líceumi) továbbtanulási lehetőségeit meghatározó pontszámokat úgy számítják ki, hogy ebben az előző négy osztályban elért eredmény csak 20%-pontot ér, az országos kisérettségi tesztje pedig, amelyet a magántanárokkal felkészített elitek elvárható szintjének megfelelően állítanak össze, 80%-pontot.⁸² Ezzel a 20%-kal egyébként maga az oktatási hatóság minősíti saját iskolarendszerét. Az integrálás vs. szegregálás viszonylatában a román és a romániai magyar iskolarendszer az iskolák és az iskolai osztályok szintjén szegregál, az osztályokon belüli integrálás, az egyes tanulókra való koncentrálás így tárgyatlanná válik. Az iskolafenntartó (állam vagy önkormányzat) szempontjából a szegregált rendszer a legolcsóbb megoldás,

a pedagógusok szempontjából pedig a legkényelmesebb, mintegy elhárítja róluk a felelősséget azzal, hogy az elitek gyermekeit már eleve jó képességűeknek, tehetségeseknek deklarálja, a nem eliteket pedig már eleve butáknak. A tehetős szülők fenntartják a magántanári rendszert, maga az oktatás azonban nem gondoskodik fejlesztő, felzárkóztató programokról. Arról sem, hogy az egyes oktatási ciklusok végéhez közeledve a tanulók és a szülők megfelelő tájékoztatást, tanácsokat kapjanak a következő ciklust illető pályaválasztásban. Ebben a szegregált rendszerben sok tehetséges tanuló sem boldogul, Románia az oktatási immobilitásban is vezet Európában. Ezért kellene a tehetségtámogató programokat kiterjeszteni a potenciálisan veszélyeztetett, elkallódó tehetségekre. A legtöbb ilyen Kárpát-medencei program sajnálatos módon nem erre irányul, hanem csak az elitiskolákban feltűnt tehetségekre.

4.1.4.1.5. Pedagógusok

Minden empirikus tapasztalat, tudományos vizsgálat és nemzetközi felmérés azt mutatja, hogy az oktatás színvonalát, eredményességét elsősorban a rendszerben működő pedagógusok határozzák meg: (1) a pedagógus alkalmassága, emberi affinitása, elkötelezettsége, (2) szakmai felkészültsége, műveltsége, (3) társadalmi megbecsültsége, motiváltsága. A romániai oktatásban ezek az elvárható jellemzők nem vagy csak nagyon ritkán teljesülnek. Vannak a pályára alkalmas, elkötelezett pedagógusok szakmai felkészültség nélkül, vannak, akik szakmailag felkészültek, de nem alkalmasak, nem elkötelezettek, ha pedig mindkét előző feltétel teljesülne, akkor is hiányzik a társadalmi megbecsültség. Mint ahogy az is hiányzik, hogy vonzó legyen az iskola, hogy tudásbarát legyen a társadalom, hogy a társadalmi előrehaladásban presztízse legyen, kellő súlya legyen az iskolázottságnak.

A magyar nyelvű oktatói állások száma a 2017–2018-as tanévben összesen 12 041 volt, 6 086 városi iskolában, 5 235 falun; óvodapedagógus 2 305, tanító 3 040; 784 a magyar szakos tanári állások száma. A 2018–2019-es tanévben a főállású pedagógusok száma 8 432, képesítés nélkül 308-an dolgoznak (30-an tanítóként, 25-en óvodapedagógusként, 29-en magyar nyelv- és irodalomszakos tanárként; matematikatanárként 17-en, fizika tanárként 15-en stb.).⁸³ A valóságos helyzet ismeretében, amely szerint különösen a természettudományok oktatásában nagy a pedagógushiány és az idősebb

korosztály van túlsúlyban, túlságosan is megszépítő a statisztika. És ez azért van, mert a minisztérium besorolása szerint az nem számít képesítés nélkülinek, hogy egy testnevelés- vagy nyelvszakos tanár tanítja a fizikát vagy a matematikát, mert neki van pedagógusi képesítése a megfelelő szakképesítés nélkül. A fenyegető tanárhány mindenképpen nagy gondja a magyar oktatásnak.

A pedagógusképzés közös szegmentuma a felsőoktatásnak és a közoktatásnak, intézményesen ma már jelentős részében a felsőoktatáshoz tartozik. Ezért ennek az oktatási szegmentumnak a helyzetét, súlyos problémáit a következő, a magyar felsőoktatás nyelviségéről szóló részben mutatjuk be.

A pedagógusokat az oktatás centralizált jellegének megfelelően országosan egységesített rendszerben pályáztatják, vizsgáztatják, és nevezik ki az üres katedrákra. Volt egy rövid időszak, 2009–2011 között, amikor a versenyvizgákat nem a tanárképzésben érintett felsőoktatási intézmények bevonásával, hanem megyei szinten, a helyi tanfelügyelőség koordinálásával bonyolították le, de az oktatási minisztérium által előírt metodológia és vizsgatematika szerint. 2011-től a versenyvizsga ismét teljesen központosított. Újdonság, hogy a vizsgára jelentkezés feltétele a gyakorlati próba, egy tanóra megtartása egy erre kijelölt iskolában. Ez előrelépést jelent ugyan a korábbi vizsgarendhez viszonyítva, de lényegileg nem változtat ennek centralizált jellegén: az iskola vezetőségének továbbra sincs beleszólási joga abba, hogy kit alkalmaz saját intézményében. A versenyvizgák is a csökkenő színvonalról tanúskodnak. Akik sikertelenül vizsgáznak, tanévkezdés előtt helyettes tanári, tanítói állásra jelentkezhetnek, újabb vizsgával, amelyen már képesítés nélküliek is részt vehetnek. A 2018-as véglegesítő vizsgán résztvevő 392 magyarul vizsgázó pedagógus 65,56%-a vizsgázott sikeresen (8-as fölötti jeggyel), és ez az eredmény 10%-kal volt gyengébb, mint az országos átlag. A pedagógusok főállásúként való véglegesítése („titularizálása”) szintén erre kiírt versenyvizsgával történik. 2018-ban 1 287 magyar pedagógus jelentkezett erre a próbára, 54%-uk vizsgázott sikeresen (7-es fölötti jeggyel), és ez 6%-kal jobb volt, mint az országos átlag.

A kinevezésüket, véglegesítésüket követő pályán fontos ösztönző, motiváló tényező a pedagógusok számára annak a lehetősége, hogy meghatározott programok és feltételek szerint előbb II., majd I. tanári fokozatot szerezhetnek meg, ennek megfelelő, magasabb bérezési kategóriával. Ez nem új dolog a román oktatási rendszerben, az 1990 előtti évtizedekben is

megvolt rá a lehetőség. Az I. fokozat megszerzésének feltétele egy tudományos-módszertani dolgozat megírása és megvédése is. A dolgozat megvédését a megyei tanfelügyelőség által lebonyolított óralátogatások előzik meg, ugyanakkor a minisztérium által kinevezett bizottság szakellenőrzést is végez a védést közvetlenül megelőzően. Maga a rendszer némely vonatkozásában formális ugyan, de még mindig fontos, ösztönző lehetőség a tanári életpályán. A legfiatalabb pedagógus nemzedékből egyre többen szereznek PhD fokozatot (ezt a kötelező szakellenőrzések, óralátogatások alapján I. tanári fokozatként is elismerik).

Szintén a folytonosság jegyében továbbra is kötelező az, hogy minden pedagógus ötvenként továbbképzésen vegyen részt. 1990 előtt ezt hivatalosan szervezték minden év nyarán, és az egyetemi szaktanszékek feladata volt a program lebonyolítása, a vizsgáztatás. 1990 után – noha az ötvenkénti kötelező jelleg megmaradt – ezt is „szabaddá” tették. A továbbképzésbe bekerültek a magyarországi nyári programok, otthon az RMPSZ szervezésében elindult, nyaranta most is folyik, a Bolyai Nyári Akadémia (jórészt magyarországi előadókkal és finanszírozással). A 90-es évek végén megjelent az akkreditálás követelménye, csak a „hivatalosan” szervezett továbbképzéseket ismerik el, az egyéb, igazolt, esetleg Magyarországon akkreditált programok elismerése még mindig bizonytalan. Maguk a tanfelügyelőségek és az egyes megyék Pedagógusok Házai⁸⁴ pályázhattak EU-s projektekre, ők maguk szervezték, tartották a továbbképzést. Az egyetemek is akkreditálhatnak továbbképzést akár az országos bizottságnál (de ezért jelentős összeget kell fizetni), akár szenátusi határozattal, de ez kisebb kreditszámmal jár. Ezek az akkreditált továbbképzések a magyarok (sőt a magyar szakosok) számára is román nyelvűek. Mindennek az a következménye, hogy az, ami akkreditált, hivatalos, elismert, esetleg éppen nemzetközi, az szakmailag tartalmatlan és érdektelen, az pedig, aminek köze van a magyar oktatáshoz, az nem számít bele az ötvenkénti kötelező penzumba.

4.1.4.1.6. Oktatás a szórványban

A szórványhelyzetnek is egyik kulcskérdése a magyar anyanyelvű oktatás. Nagyon jelentős az a felismerés, amelyet a szórványok bemutatásakor Vetési Lászlóra hivatkozva korábban már említettünk, az tudniillik, hogy már az iskolát megelőző elsődleges szocializáció is („etnikai immunizálás”), amely

a családban és a szűkebb közösségben a kulturális homogenitás szabályrendszerként működik, jelentős mértékben meghatározhatja a nyelvmegtartás felnőttkori esélyeit. A szórványban az iskola mint intézmény nemcsak önmagában az anyanyelvű oktatás miatt fontos. Megléte szervező erő a közösség számára, és biztatás a jövő tekintetében: a fiatal családok számíthatnak rá, hogy születendő gyermekük otthon tanulhat. Ilyen értelemben a megszűnő iskolát nem pótolhatja sem a fakultatív anyanyelvoktatás, sem az iskolabusz, sem a szórványkollégium (Bodó 2009a, 97). Erdélyben és a Kárpát-medence más nagyrégiójában is ma már történelmi tapasztalat, hogy a helyi iskola megszűnése után 50-60 évvel megszűnik maga a település is vagy a településen élő magyar közösség. A sok erdélyi példa közül említeni lehet a Szárazvám-völgyi Árpád-kori falvakat Marosújvár környékén: Magyarforró, Magyarsülye és Magyarszentbenedek, ahol a múlt század közepén megszűnt a magyar iskola, és ettől kezdve magától sorvadt el a kultúra és a hagyományörzés. Idézhetjük újra a leghitelesebb tanú, Sütő András 2000-ben elhangzott szavait: „Pusztakamaráson is megszűnt a magyar iskola, az anyanyelvi köntös kis szövőműhelye, mely évszázadokon át csattogott, énekelt, zsvajgott az eszmélet lázában. Hasonló gyász hírt küldtek más mezősegi falvakból is [...]” (Sütő 2000, 111).

2012–2015 között az *Iskolák veszélyben* program keretében oktatásszociológusok vizsgálták a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetét, részleteiben is dokumentáltak, módszeresen, nagyon alaposan. Az ilyen címmel megjelent tanulmánykötet (Barna és mtsai 2016) szerzői elemzik többek között a veszélyeztetett helyszíneket, a magyar anyanyelvű cigány gyermekek helyzetét, a lemorzsolódási pontokat, a veszélyeztetett városi kisiskolákat, lakótelepi tagozatokat, az ingázást, az oktatásra vonatkozó törvényi kereteket és az ebben a keretben is meglévő oktatásszervezői döntések mozgásterét, amelyekben a közösségi, kisebbségi képviselőnek is szerepe van. Az iskolák megszűnésének három fő oka van: a legsúlyosabb, hogy az előregedő szórványfalvakban nem születnek gyermekek. A 2011-es népszámlálás adatai szerint: „A magyarság nagy korcsoportok szerinti százalékos összetételét vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az idős, 65 éves és idősebb népesség aránya átlagosan 20 százalék a romániai magyarok körében. Ennél nagyobb arányú az idős magyar népesség a bányási megyékben, ahol meghaladja a 25–30 százalékot, ezt követi Brassó és Széchenyi megye, 25 százalék körüli arányokkal. A többi megyében az idősek átlaghoz közelebb álló arányai jellemzők. A 15 évnél fiatalabb gyermeknépesség arányában már

jelentősebbek az eltérések, amíg a tömbmagyar megyékben arányuk 15–20 százalék között mozgott, a szórvány megyékben a magyarságon belül a 15 évesnél fiatalabb gyermekek aránya legtöbb esetben 10 százalék körüli vagy alatti.” (Veres 2015, 52). A másik oka az iskolák megszűnésének, hogy a szülők éppen szórványvidéken – jelentős és nem csökkenő arányban – a román tannyelvű oktatás mellett döntenek, a harmadik: a kevés tanulóval működő iskolát, lakótelepi iskolai tagozatot túl költségesnek minősítik, és ezen az alapon döntenek úgy, hogy megszüntetik (összevonják őket, és így a tanulók – ha meg akarnak maradni a magyar oktatásban – már alsó tagozaton fírasztó és költséges ingázásra kényszerülnek).

Az összevont oktatás kiterjedtségét, amely távolról sem csak a szórványokat érinti, a 2014–2015-ös tanévben Papp Z. és Márton már hivatkozott tanulmánya részletesen is bemutatja: alsó tagozaton ez a tanulók egyötödére, felső tagozaton a 7,2%-ára terjed ki (2017, 353). Sajnos nincsenek pontos adataink az ingázó tanulók számáról (évekkel ezelőtt a tanfelügyelőség egy akkori közlése szerint egyedül Hargita megyében több mint ötezer tanuló ingázott), pedig a kettőt, az összevont oktatást és az ingázást egymás alternatívájának lehet tekinteni. Az oktatáspolitikusok (és oktatáskutatók is) erre vonatkozó vizsgálatok nélkül triviálisnak tekintik azt a véleményt, hogy kisebb iskolákban, kisebb létszámú osztályokban nem lehet eredményesen oktatni, és az a vélemény is általános, hogy eredményesebb az évfolyamok szerinti oktatás alsó tagozaton, mint integráltan, összevont osztályokkal (még akkor is, ha ez 6–10 éves tanulók ingázásával jár együtt, és azzal, hogy már ebben a korai életkorban számukra teljesen idegen közegbe kerülnek). Ennek nincs semmilyen bizonyítéka, sőt korábbi időszakok hasonló iskolaszervezése inkább ennek ellenkezőjét bizonyítja. Az viszont kétségtelen, hogy mind az összevont tagozaton, mind az évfolyamok szerinti szervezésben döntő a pedagógus felkészültsége, a mindkettőre való felkészítése a képzési programban.

Az 1990 előtti évtizedekben a pedagógusok ingáztak, és sokan voltak olyanok is, akik állandó lakhelyként vállalták munkahelyük települését, a közösséget, amelyben az iskola működött. Benne volt ebben a rendszer ismert kényszere is, de tény, hogy ez tartotta életben, sőt megfelelő színvonalon a vidéki oktatást. 1990 után megfordult a helyzet: a tanulók, az iskolák váltak egyre nagyobb számban ingázóvá, és nemcsak szórványvidéken. Ez vezetett el a falusi iskolák leszakadásához. Ennek többféle oka van, az egyik az, hogy maguk a helyi önkormányzatok is a könnyebb, azaz az

olcsóbb megoldást keresték, nem tették vonzóvá a fiatal pedagógusok számára a helyi környezetet, nem ismerték föl, hogy a helyi közösség jövőjét az iskola határozza meg. A 2011-es oktatási törvény elismeri a magyarul tanuló (tanulni kívánó) diákok jogát az ingázástámogatásra, amennyiben lakóhelyükön nincs olyan oktatási intézmény, amely ezt biztosítaná. Ennek költségeit azonban már nem a központi költségvetésből finanszírozza, hanem a helyi (önkormányzati) forrásokból. Mindezeket a vonakozásokat Toró Tibor tanulmánya mutatja be részletesen (Toró 2016). A lényeg az, hogy – mint az ő „tipológiájából” kiderül, ti. hogy van „jó” kisbusz, van „agresszív”, valamint „opportunistá” és „főlöleges” kisbusz – van olyan ingáztatás is, amelynek kifejezetten károsak a következményei az így „megsegített” település magyar közösségére. Sajnálatos módon, mégis jellemzően, sem a szabályozások (még az elemzések sem) nem veszik figyelembe az ingázás szenvedő alanyait: magukat a gyermekeket. Iskolák intézményi érdekeiről van szó, az önkormányzatok gazdasági érdekeiről, és nagyon gyakran ezeknek válnak áldozataivá a tanulók (az oktatási statisztikák ezt már igazolják), hosszú távon pedig áldozataivá válnak maguk a helyi magyar közösségek. Az ingázás pszichikai és fizikai terheire való tekintettel bizonyára inkább egy olyan szabályozás volna indokolt, amely kötelezővé tenné, hogy 10 éves korig minden gyermeknek otthon, a saját falujában, városban is a lakáshoz közel biztosítsák a tanulási feltételeket, a felső tagozaton a lehető legközelebbi iskolában. Középiskolában pedig azért kellene biztosítani a teljesen szabad iskolaválasztást, kollégiumi elhelyezést, mivel a magyar oktatásban csak a nagyvárosokban és a tömbrégióban van biztosítva a szakok és az idegen nyelvek teljes választéka.

Összegzésként Kapitány Balázsnak az *Iskolák veszélyben* kötet alapos elemzéseit követő konklúzióit kell idéznünk, amelyek nem csupán a közoktatásra érvényesek, hanem az oktatáspolitikára, sőt a kisebbségpolitikára egészeré is: „[...] Erdélyben a kisebbségi létből következően a magyarság érdekeit szolgáló döntések kikényszerítésének az esélyei minimálisak. Még olyan esetekben is, amelyekben [...] látszólagosan bekövetkezett a siker – ilyen volt például az új oktatási törvény elfogadása –, arra már nem volt ereje a magyar közösségnek [nyilván a közösség felelős vezetőinek], hogy a makroszintű szabályozási sikereket a valóságban is életbe léptesse. A makroszintű jogi keretek megváltoztatására tett hiábavaló vagy nem hatékony kísérletek közben pedig fájdalmasan kevés figyelem hárult a mezoszintre.

Pedig az oktatás területén mezoszinten a már most rendelkezésre álló tényleges jogosítványok elvileg hatalmi tényezőkké teszik a magyar közösséget, függetlenül attól, hogy kormányon vagy ellenzékben van. Ezért gondoljuk úgy, hogy jelenleg a mezo oktatásszervezői szint lehetne a romániai magyar közösség oktatási önrendelkezésének tényleges terepe.

Ezen a téren az előrelépésnek több kisebb, legyűrhető akadálya van. Egyfelől a jelenleg adott hatalmi eszközöknek a mostaninál szervezettebb, tudatosabb használata. Másfelől a döntési pontok és alternatívák megfogalmazása. Harmadrészt a döntési formák és eljárások kialakítása. Ez a három kis lépés lehetővé tenné, hogy az erdélyi magyar oktatásszabályozás mezoszintjére alapozva olyan öngazgató rendszer alakuljon ki, amelyek segítségével rugalmasan alkalmazkodni lehetne a magyar oktatást érő demográfiai vagy egyéb kihívásokhoz.” (2016, 269–270).

Ez a „mezoszint” a törvényi keretek közötti mozgási területet jelenti. Úgy tűnik, a makroszint korlátozásai arra is ürréget szolgáltattak, hogy a közösség ne használja ki a meglévő lehetőségeit. Ezekre mindig hivatkozni lehet, általában a többségekre, akkor is, amikor a cselekvés a helyi közösségek igényei szerint a közösség képviselőjén múlik. Ezzel egybehangzó a másik hivatkozott szerzőpár, Papp Z. Attila és Márton János egyértelmű megállapítása: „A jelenlegi helyzetet úgy értelmezhetjük, hogy az anyanyelvi oktatás az országos oktatási rendszer részét képezi, de saját működését meghatározni képes intézményes keretekkel, egyértelmű szereplőkkel nem rendelkezik.” (2017, 371).

A kérdés az, mire terjedhetne ki az az öngazgató rendszer az oktatásszabályozás mezoszintjén, amelyet Kapitány Balázs ajánl. Kétségtelenül ilyen az oktatásszervezés nagyon sok helyi problémája, valamint a pedagógusok motiváltsága. Az iskolaszervezésben sokféle negatív következménye volt annak, hogy az „illetékesek” mindig azt a megoldást keresték (helyileg és országos szinten is), amely a legkevesebbe került a fenntartónak, és ez a szegregált oktatás volt (összevonás, lemondás a helyi iskolákról, ingáztatás, benntlakások felszámolása stb.), és ugyanakkor a pedagógusoknak és az intézményvezetőknek is ez a legkényelmesebb. Az integrált oktatás, amelyet a jóval sikeresebb környező országok is követnek (Szlovénia, Szlovákia, de még Szerbia is, nem beszélve a mindig mintaként emlegetett finnről), költségesebb ugyan, de felzárkóztató, fejlesztő, ellensúlyozza a hátrányos helyzeteket, minimálisra csökkenti az iskolaelhagyást és eredményessé teszi az oktatást. Ebben nagyobb felelősséget, önkorlátozást

kellene tanúsítaniuk az eliteknek, amelyek az iskolaválasztás korlátozás nélküli szabadságára hivatkozva (a törvényben előírt körzetesítés ellenében) alakítói és haszonélvezői a jelenlegi „jobbra szelektív” oktatásnak.

4.1.4.1.7. Esélyteremtés, tehetséggondozás⁸⁵

Az oktatási törvény és a hatályos miniszteri rendeletek az egyenlő esélyek biztosítását írják elő. A legújabb törvény 57. cikkelye a tehetséggondozást is előírja. Ezt a feladatot részben az iskoláknak kellene ellátniuk, részben az ún. *tehetségközpontoknak* (centre de excelență). Ennek ellenére a tehetséges tanulók támogatásának nincs egységesen kialakult, országos rendszere, a magyar oktatásban nem érzékelhető a rendelkezések hatása. Olyan felzárkóztató programok sem működnek, amelyek növelnék a hátrányos helyzetű tanulók esélyét.

A tehetséges tanulók szimbolikus bátorításának, ösztönzésének jó alkalmai a *tanulmányi versenyek*. Ezeket az oktatási hatóság is támogatja. Sőt a magyar tanulók ebben a tekintetben előnyös helyzetben vannak, hiszen részt vehetnek a romániai országos (román nyelven folyó) tantárgyversenyeken és több olyan versenyen, vetélkedőn is, amelyek döntői Magyarországon vannak. A magyar nyelvnek és irodalomnak is van évenként megrendezett, hivatalos országos tantárgyversenye. Az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége (AESZ) és a kolozsvári Aranka Társaság az anyanyelvi mozgalomhoz kapcsolódó versenyeket szervezi már több mint negyedszázada: szép beszéd versenyt, helyesírási versenyt, meghatározott témájú nyelvi vetélkedőket stb.⁸⁶

Civil kezdeményezésre indult 2003-ban, és ma is így működik a Nyilas Misi Tehetségtámogató Egyesület programja. A cél az volt, hogy minél több, többszörösen hátrányos helyzetű, magyarul tanuló tehetséges tanulónak legyen esélye arra, hogy legalább az érettségiig folytathassa tanulmányait. Az évenkénti 4–500 támogató magánszemély közvetlen kapcsolatban áll az általa támogatott tanulóval. Az Egyesület 2008 óta Magyarországon is bejegyzett alapítvány (www.nyilasmisi.ro) és akkreditált egysége a Nemzeti Tehetségpont-hálózatnak. Részben ennek mintájára indította el a magyarországi szakminisztérium a 2013–14-es tanévben az Erdélyre is kiterjedő Ady Endre ösztöndíjprogramot.

4.1.4.2. Kisebbségpolitika a felsőoktatásban

4.1.4.2.1. Történelmi előzmények

A 20. századi nagy töréseknek a történelmi eseményekhez kapcsolódó évszámai, kedvezőtlen vagy kedvezőbb időszakaszai jól ismertek: 1919, az egyetem 1872-es alapítását követő 47 év után, amikor Szegedre költözik a kolozsvári egyetem; újabb húsz év elteltével 1940, amikor visszatér a Ferenc József Tudományegyetem és Szebenbe költözik a román egyetem. És sorolható a háború utáni fél évszázadból 1945, amikor létrejöhet a Bolyai Egyetem, és Kolozsváron egymás mellett működhet a román Victor Babeş Egyetemmel; 1948, amikor megtörténik a romániai egyetemek szovjet mintájú átszervezése, és a magyar állampolgárságú professzoroknak vissza kell térniük Magyarországra; 1959, amikor az 1956-os forradalom sajátos megtorlásaként, a magyar egyetemnek a románba olvasztásával a magyar felsőoktatás sorvasztása kezdődik el; és 1989 vége, amikor maradványaiból még elindulhatott a romániai magyar felsőoktatás rehabilitációja és további fejlesztése.⁸⁷

4.1.4.2.2. Kapcsolatok és függőségek

Az intézményes oktatás olyan értelemben is rendszert alkot, hogy életkori fokozatai, szakmai, költségvetési, nyelvi és egyéb komponensei közvetlenül befolyásolják egymás működését. A magyar felsőoktatás kölcsönös meghatározottságban áll a közoktatással és a felsőoktatás egészével, ugyanakkor sok és egyre több szállal kapcsolódik magyarországi felsőoktatási intézményekhez: erdélyi magyar hallgatók tanulnak Magyarországon, magyarországiak növekvő számban Erdélyben, és több anyaországi felsőoktatási intézménynek van „kihelyezett” oktatása Romániában.⁸⁸ A bővülő kapcsolatok alapján szoktak Kárpát-medencei magyar oktatási térségről beszélni, ezt azonban egyelőre nem támasztja alá az intézmények ilyen jellegű szervezetsége, de még az érdekek összehangolása sem. A Kolozsvári Akadémiai Bizottság által minden évben, a tanévkezdés előtt megszervezett felsőoktatási fórumnak, amelyen a magyar intézményvezetők vesznek részt, az az ismétlődő tanulsága, hogy még az erdélyiek körében sincs kellő

készség az intézményi érdekek összehangolására, közöttük is inkább a piaci rivalizálás érvényesül. És ez inkább akadályozza, mintsem segítené a közösség érdekeinek érvényesülését.

Az előzőekben láthattuk, hogy a felsőfokú oktatás felé haladva egyre csökken a magyarul tanulók aránya, ami azt is jelzi, hogy a magyarul tanuló diákok jelentős hányada már a középiskolában román nyelven folytatja tanulmányait (4.1. táblázat). A felsőoktatás létszámbeli kereteit jelentős mértékben az határozta meg, hogy 2008-ig a potenciális egyetemi hallgatók, azaz a magyar nyelven érettségizők száma évi 6000 körül stabilizálódott. 2008-ban jelentős ugrás következett be: ebben az évben és az azt követőkben ez a szám már 8500 körüli volt, és ehhez hozzá lehetett számítani azt a 3–4000 magyar fiatal, akik román nyelven érettségiznek. Ez a változás több tényező következménye: jelentős szerepe volt benne annak, hogy közben 10 osztály vált kötelezővé a romániai közoktatásban, de az is hozzájárulhatott az érettségizők számának növekedéséhez, hogy közben tehetségtámogató programok indultak el a hátrányos helyzetűek esélyegyenlőségének javítására. Az időleges gyarapodás rövid időszaka után újra visszaállt a 6000-es szint: 2018-ban 6012 volt az érettségire beiratkozottak száma, vizsgára már ennél kevesebben jelentkeztek, az eredmény pedig 61%-os volt, azaz 4000-nél is kevesebben vizsgáztak sikeresen. Azokra a magyar fiatalokra, akik román tagozaton érettségiznek, a magyar felsőoktatás nem számíthat, és a magyarul érettségizettekre is csak részben, a szűkebb szakkínálat miatt.

4.1.4.2.3. Oktatáspolitikai, törvényes keretek

Az 1990 utáni időszakról azt lehet megállapítani, hogy némi fáziskéséssel a magyar felsőoktatás is követte a román felsőoktatás robbanásszerű, részben kaotikus intézményi, regionális és létszámbeli bővülését, expanzióját, amely együtt járt az oktatás színvonalának csökkenésével. A látványos expanzió ellenére a statisztikai adatok alapján: „... egyértelmű, hogy a korábbi felsőfokú iskolázottságbeli lemaradást a romániai magyarság nem tudta »ledolgozni« 2011-re sem.” (Veres 2015, 77). A 2011-es népszámlálás adatai szerint a felsőfokú végzettségűek aránya a magyarok körében 11,5% volt az országos 16,7%-os, az erdélyi románok 18,7%-os arányához viszonyítva (Kiss T. 2017, 162, 2. 3. táblázat). Az is nyilvánvaló, hogy az

eddig eredmények a különböző szereplők összehangolatlan fellépésének a következményei. Jellemző volt erre az időszakra a szakmai tervezés és felügyelet hiánya és a folyamatos szerepcsere, felelősség-áthárítás a politika és a szakma szereplői között. A romániai magyar felsőoktatásban is háttérbe szorult a közszolgálati jelleg, és egyre hangsúlyosabban a piaci logika érvényesül (a személyes, a lokális és a partikuláris érdekek). Előbb csak a magánegyetemek, aztán az állami egyetemek is gyakorlatilag korlátlanná tették a tandíjas oktatást: a pénz, a családok anyagi helyzete vált meghatározóvá a diplomaszerezésben is, és emiatt a jövedelmi szakadék mélyülésével egyre több tehetséges gyermek számára vált elérhetetlenné az egyetem, a diploma. A többlépcsős, az ún. bolognai rendszerhez való csatlakozás leglényegesebb eleme szintén az volt, hogy az állam az egyetemi oktatás terheit egyre inkább a családokra hárította. Kelet-Európában ez is fokozta a kontraszelekciót a felsőoktatásban.

A hátrányos helyzetek alapvető okait Veres Valér a következőkben látja: „A kibővült iskolai rendszernek nem sikerült eltüntetnie a társadalmi származási esélyegyenlőtlenségeket,⁸⁹ három fő dimenzióban: a szülő iskolázottságának hatása, a lakókörnyezet, település típusa, amely Romániában jelentős életminőségbeli különbségeket közvetít – e kettőnek kifejezetten hátrányos az összekapcsolódása, így a falun élő, alacsony iskolázottságú és bizonytalan anyagi háttérrel rendelkező szülők gyermekei számára az egyetemre jutás esélye alacsony. Ehhez hozzáadódik a harmadik dimenzió: az etnicitás. A bővülő anyanyelvű felsőoktatási piac ellenére a magyarság iskolázottságbeli lemaradása nem csökkent számottevően, bár az országos átlaghoz hasonlóan megduplázódott az egyetemet végzettek aránya (10 százalékra).” (Veres 2015, 240–241). A magyarok iskolázottságbeli lemaradása már önmagában is az oktatási rendszer diszkriminatív jellegét bizonyítja, a magyar gyermekeknek a magyarságukkal összefüggő hátrányos helyzetét. A Veres által említett független változókkal kapcsolatos különbségeket Kiss Tamás a magyar népességen belül is igazolja, szintén a népszámlálás alapján: a falun született magyarok 7,2%-a végzett egyetemet, a városiak 18,6%-a (a románok esetében ez a két szám: 10, illetve 31%, ami azt jelzi, hogy az etnikai esélyegyenlőtlenségek városon nagyobbak, mint falun); az apa iskolai végzettsége mint független változó: „a nyolc osztályt nem végzett magyar apák gyermekeinek csupán 1,3, a nyolc osztályt végzettekéinek 5,5 és a középiskolát végzettekéinek 23,2 százaléka szerzett diplomát (szemben az országos 2,7; 9,3; illetve

36,7 százalékos aránnyal.)” Az egyetemi diplomás román apák 82,2 százalékban, a magyarok 80 százalékban biztosították gyermekeik felsőfokú tanulmányait (Kiss T. 2017, 164). Minden jel arra mutat, hogy a 2011 óta eltelt időben ezeknek a hátrányos helyzeteket okozó tényezőknek a hatása nem csökkent, sőt tetézik őket az egyre nagyobb jövedelemkülönbségek.

Az intézményi expanzió és a tömegesedés egyelőre nem járt együtt az intézmények vagy az intézményi keretek stabilizálódásával jogi és költségvetési szempontból, nem vált lehetővé egyetemi autonómiák és autonóm egyetemi terek kialakítása a jelenlegi intézményi struktúrákon belül. Ez alól a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem sem kivétel. Eredménytelen volt az erdélyi magyar közösségnek az önálló egyetemmel kapcsolatos jogos restitúciós igénye, az 1959-ben önkényes politikai döntéssel a román egyetembe beolvasztott Bolyai Tudományegyetem újraindítása. 1990 után egyetlen olyan lényeges politikai (kormány szintű) döntés sem született, amely önálló intézményben, állami költségvetéssel stabil keretet teremtett volna a magyar felsőoktatásnak, holott minden korábbi leépítés politikai döntés következménye volt.

A felsőoktatással kapcsolatos politikai kudarcok utólag igazolták azt a korai törekvést, hogy egyházi háttérrel, magánegyetemi státuszban kezdődjék el önálló intézmények szervezése. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület már 1990 májusában határozott a Sulyok István Református Főiskola létrehozásáról, az intézmény a következő évben a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet nagyváradi Református Teológiai Karaként kapta meg a működési engedélyt. 1995-ben nyilvánítják ki önállósulási szándékukat Partiumi Keresztény Egyetem néven, azonban az egyetem hivatalos létrehozására csak négy évvel később, 1999-ben került sor, akkor indult el az akkreditálása. A következő évben a történelmi egyházak közösen létrehozzák a Sapientia Alapítványt, és ez lesz a háttere mind a már meglévő nagyváradi egyetemnek, mind a következő évben bejelentett Sapientia Erdélyi Tudományegyetemnek. Mindkettőnek a működését a magyar állam finanszírozza.⁹⁰ Az intézményi keretek és az önállóság tekintetében ez előrelépést jelentett, a román államhoz való viszonyában azonban a magyar közösség továbbra is abban a helyzetben van, hogy viseli a korlátozó állami szabályozás következményeit, tagjai adózó román állampolgárok, a meglévő magyar felsőoktatás költségeit pedig ennek ellenére jelentős részben a magyar állam és maguk a családok viselik.⁹¹ Bizonyos szakok megduplázásával sérült az az elv, hogy

az egyházi háttérű magánegyetemek a hiányszakokat pótolják, és ennek többek között az a következménye, hogy olyan párhuzamos szakok is a magyar költségvetést terhelik, amelyeket finanszíroz a román állam az állami egyetemeken.

A felsőoktatást nem külön jogszabály szabályozza, hanem az oktatási rendszer egészére kiható oktatási törvény. Ez a romániai kisebbség- és oktatáspolitikát általánosan uniformizáló jellegének megfelelően a magyarról mint etnikumról vagy mint oktatási nyelvről nem tesz említést, „nemzeti kisebbségekről” beszél, és ezzel már eleve eltereli a figyelmet arról, hogy a magyarnak, különösen a felsőoktatás szempontjából, nyilvánvalóan különleges a helyzete. Különleges részben létszáma és arányai miatt, részben pedig azért, mert egyetlen más kisebbségnek sincsenek sem ilyen jellegű különleges igényei, sem hagyományai és korábban megszerzett és elismert jogai.

A törvény már az általános rendelkezésekben megtiltja az etnikai és más kritériumok alapján történő diszkriminációt az oktatásban (2. cikkely), és leszögezi, hogy a közoktatás és a felsőoktatás egyik alapelve a „nemzeti kisebbségek kulturális identitásának tiszteletben tartása” (3. cikkely). A 118. cikkelyben a felsőoktatás vonatkozásában újra megjelenik a diszkriminációt tiltó rendelkezés, a kisebbségi, így implicite a magyar nyelvű oktatást érintő lényeges szabályozás pedig a 135. cikkelyben található. Eszerint a nemzeti kisebbségek számára felsőfokú képzést olyan intézményekben lehet szervezni, ahol anyanyelven oktató karok, tanulmányi vonalak, illetve programok működnek, vagy ún. multikulturális felsőfokú intézményekben. Ez utóbbiak esetében a nemzetiségi kisebbségek nyelvén oktató tagozatokat vagy ún. tanulmányi vonalakat lehet létrehozni. A többnyelvű és multikulturális egyetemeken az új törvény életbeléptetése (2011) után három hónappal meg kellett alkotni az új szervezési és működési szabályzatot. A 135. cikkely leszögezi azt is, hogy anyanyelvi képzés mindhárom felsőoktatási szinten, azaz doktori képzésben, illetve más posztgraduális képzésben is lehetséges, illetve megerősíti azt a ma is létező gyakorlatot, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó képzések alapfinanszírozásában magasabb szorzót alkalmaznak majd (kivéve a pedagógusképzést). A nemzetiségi kisebbségek nyelvén való doktori képzés lehetőségét egy későbbi, a 161. cikkely is megerősíti. Tartalmazza azt is, ami szintén fontos lehet a magyar felsőoktatás fejlesztésében és működtetésében, hogy az uniós országokból, tehát Magyarországról is,

bárki doktori témavezető lehet Romániában, akinek a saját országában már megvan az erre vonatkozó jogosítványa.

A törvénynek a kisebbségi felsőoktatásra vonatkozó egyes előírásai meglehetősen tág teret kínálnak az értelmezéseknek, tehát sok függ a végrehajtási utasításoktól. Nincs tételesen rögzítve például az, hogy a kisebbségek önálló (állami vagy magán) intézményeket hozhatnak létre, a multikulturális egyetemek esetében pedig önálló karokról nem, csak tannyelv alapon szerveződő tagozatról és „tanulmányi vonalról” esik szó, ill. arról, hogy indokolt esetben új kar létrehozását a minisztérium is kezdeményezheti az illető egyetem konzultálásával (132/5-ös cikkely). A többnyelvű egyetemek esetében nem világos, hogy az új belső, intézményi szabályozás mit jelenthet a magyar intézményi részlegek személyzeti politikájában, finanszírozásában, gazdálkodásában. Egészében véve úgy tűnik: a törvény a létező (állami) kisebbségi felsőoktatási struktúra konzerválására törekszik.

A törvény előírásai a továbbiakban csak részben érvényesültek. A Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen a magyar és a román nyelvű oktatás egymással párhuzamos tagozatokon folyik, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a törvénynek megfelelően megtörtént az ún. magyar nyelvi vonal tanszéki (intézeti) szintű megszervezése (ez továbbra is elmarad a kari vagy a tagozati szintű, intézményen belüli önállóságtól). A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen nem történt meg az a formális önállósítása sem a magyar nyelvű oktatásnak, amelynek – „multikulturális” állami egyetemről lévén szó – a 132/5-ös törvényi cikkely alapján meg kellett volna történnie. A korábbi gyakorlat folytatásaként a román többségű egyetemi szenátus az egyetemi autonómiára hivatkozva ezt többször elutasította. És előbb a régi keretek között folytatódott a magyar oktatás elsorvasztása, a legújabb fejlemények szerint pedig, miután a két marosvásárhelyi egyetem, a MOGYE és a Petru Maior Egyetem 2018 áprilisában a két intézmény egyesítéséről döntött, várható, hogy a magyar orvosképzés még inkább perifériára szorul. 2019 januárjában az egyetem szenátusa bejelentette, hogy az angol nyelvű képzést önálló karrá szervezi, a magyar oktatásra vonatkozó hasonló önállósítást azonban továbbra is elutasítja.

4.1.5. Kisebbségpolitika a kultúrában

A művelődés, a kultúra a nyelvhez hasonlóan, azzal összefonódva, jórészt azáltal megjelenítve meghatározó része az etnikai közösség önazonosságának. Ennélfogva a kisebbségpolitikának is kiemelt, szerteágazó területe. Egyaránt hozzátartozik a népi kultúra értékeinek, a hagyományoknak a megőrzése, éltetése a folyamatosan változó világban, és hozzátartozik az elitkultúra a régi értékeivel és a folyamatos értékteremtésével, a tárgyi és az épített örökség, valamint a korszerű művészet. Mindezeknek van egy olyan, jelentős része, amely a hivatalos, állami művelődéspolitikai hatás- és feladatkörébe tartozik, ezeket a kisebbségpolitikának ebben a keretben kell eredményesen képviselnie, és van egy másik része, amelyet a helyi közösségeknek és a civilszervezeteknek kell vállalniuk és ellátniuk.

A 20. század jelentős részében az erdélyi magyar kultúrának el kellett szenvednie mindazokat a korlátozásokat, tilalmakat, amelyek változó intenzitással, de folyamatosan részei voltak a román nacionalista állampolitikának. Voltak időszakok, amikor állami támogatásra egyáltalán nem számíthatott, annál inkább a tudatos sorvasztásra, ellehetetlenítésre. A 2. világháború utáni időszakban, de különösen a század 70-es, 80-as éveiben, a nacionalizmus összefonódott a szocialista ideológiával, és ez újabb, ideológiai, politikai, nyelvi tilalmakkal és felügyelettel járt. A kultúra intézményeit, jelentős személyiségeit folyamatosan ellenőrizte a belbiztonság hírhedt szervezete. Jelentős irodalma van ma már a könyvkiadást és a sajtót felügyelő cenzúra működésének, az írók közül többen a „szekusdossziéjukat” is feldolgozták, kiadták. Jól ismert a hivatásos intézmények számára előírt gyakorlat is: minden színházi, színpadi előadásnak volt egy előzetes „megtekintése” (vizionare) egy ezzel megbízott cenzori bizottság által, ez engedélyezte vagy tiltotta meg a további előadásokat.

Ezek a tilalmak az intézmények mindennapjaiban is benne voltak. Jellemző egy ilyen mindennapi példa: a 80-as években a kolozsvári egyetem egyik magyar oktatóját arra kérte a bölcsészkar párttitkára, hogy szerepeljenek a magyar hallgatók is a kar következő kulturális rendezvényén. Arra a kérdésre, hogy ez mi lehetne, amikor a rendezvényen magyar nyelvű műsor nem szerepelhet, a párttitkár leleményesen azt válaszolta, hogy a magyar hallgatók pantomimmal szerepelhetnének. Ezt utólag szimbolikusan is lehet tekinteni: a tiltott nyelvek beszélőinek a pantomimet lehet ajánlani kifejezési formaként.

Azt lehet mondani, hogy 1990 előtt folyamatos volt a visszaélés a folk-lórral is olyan értelemben, hogy a hagyományok eredeti kontextusukból kiragadott színpadi megjelenítése (pl. a Megéneklünk, Románia fesztiválok) kirakatként állította előtérbe a helyi közösségek ünnepi arcát. Szerencsére volt ennek egy olyan nem hivatalos szakmai és mozgalmi háttere is, amely folyamatosan fedezte fel, örökítette meg és tette élővé a tánc- és a zenei hagyományt, és ez elsősorban a leginkább veszélyeztetett szórványrégió, a Mezőség archaikus értékeit hozta felszínre (ebben kivételes szerepe volt Kallós Zoltánnak). Ebben az értékmegőrzésben fontos szerepük volt azoknak a Kriterion Kiadó által megjelentetett monográfiáknak is, amelyek néhány nagy régió népművészetét dokumentálták. Az értékek feltárása, kutatása 1990 után szakmailag megerősödött azáltal, hogy újra-indulhatott az egyetemi néprajzi képzés.

Az 1990 utáni szabad világban megszűntek a korábbi ideológiai korlátok, de a kultúrának, különösen a kultúra hivatásos részének, el kellett és el kell szenvednie annak a következményeit, hogy maga is szolgáltatássá vált, hogy ki van szolgáltatva a piac törvényeinek. Mivel kisebb közönségre, kevesebb olvasóra számíthat, ez mindig hátrányt jelent a piaci viszonyok között. Az állami támogatás tekintetében pedig inkább negatív, mint pozitív diszkriminációra számíthat.

Az 1990 utáni látványos civil intézményesülés jelentős részében regionálisan és tematikusan is a kultúrához kapcsolódik. Központilag például az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek mint ernyőszervezetnek az újjászervezése, működtetése, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, helyileg a kisrégiók művelődési szervezeteinek létrejötte.

Az állami kulturális intézmények megszenvedték az 1990 előtti évtizedek ideológiai felügyeletét és költségvetési megszorításait. Ezen kellett változtatni, amikor erre megnyílt a lehetőség. Ezt részben segítette az, hogy amikor az RMDSZ benne volt a kormánykoalícióban, néhány alkalommal államtitkárral vagy éppen miniszterrel közvetlenül képviselhetette a kisebbségi és főként a magyar kulturális intézmények (színházak, múzeumok, könyvtárak) érdekeit.

A Szövetség aktuális programja szerint a törekvések továbbra is ebbe az irányba mutatnak. A művelődésre vonatkozó fejezet alcímei önmagukban is jelzik a megcélzott területeket: (1.) Tennivalóink az állami fenntartású intézményrendszer működtetésében, (2.) Kulturális örökségünk,

(3.) Kortárs kultúra támogatása, (4.) Előadóművészet támogatása, (5.) Tennivalóink a saját civil intézményrendszer működtetésében. Az egyik alapvető cél ez: „Kultúránk nemzeti jellege megőrzésének feltétele a kulturális autonómia jog- és intézményrendszerének kiépítése. Működő kulturális intézményeinknek méltányos részt kell kapniuk az állami, községi, városi és megyei költségvetésből. A fenti elvek érvényesítése érdekében az RMDSZ külön törvényt dolgoz ki...”. A célok elérésének eszköze kíván lenni a 2012-ben megalakult Kulturális Autonómia Tanács, mintegy megelőlegezve azt, aminek egyelőre nem lehet kerete a tervezett kisebbségi törvény. A KAT küldetését a Szövetség elnöke akkor így határozta meg: „Egy olyan testületről beszélünk, amelynek keretén belül egy nagyon aktív és nyitott párbeszédet kívánunk folytatni oktatási, tudományos, kulturális kérdésekről: gyakorlatilag a romániai magyarság tág értelemben vett kulturális jövőképét alakítanánk ki.”⁹²

4.1.6. Kisebbségpolitika a hitéletben

Az egyházak elsődleges szerepe az egyes vallások, felekezetek által eltérően kanonizált kultikus, liturgikus szerep. A nyelv, amely lehet szakrális (holt) nyelv vagy vernakuláris népnyelv, eszköz ennek a szerepnek a betöltésében. Az egyházpolitika elsősorban az állam és az egyház viszonyára vonatkozik, az állam szekularizált vagy ateista ideológiája túlmegy az állam és az egyház szférájának szétválasztásán, megszorító vagy éppen tiltó is lehet. Óhatatlanul része többség és kisebbség egyenlőtlen hatalmi viszonyának, ebben a szférában is vannak kedvezményezettek és kiszolgáltatottak. Az állam és valamely egyház összefonódása, az egyház állam-egyház jellege megnöveli fölényét az ország területén működő más egyházakkal szemben. Az állam preferenciális viszonyulása valamely egyházzal meghatározza azt is, milyen a viszonyulása azokhoz a nyelvekhez, amelyeket a különböző egyházak használnak. Románia egyházpolitikájában a 20. század folyamán többféle ideológia érvényesült, de még az állam ateista korszakában is (1948–1990) preferenciális volt a viszonyulása az ortodox egyházzal (ebbe olvasztotta bele a görög katolikus egyházat a hívekkel és az ingatlanokkal együtt). 1990 után nyilvánvalóvá vált, hogy az azt megelőző ateista korszakban nem gyengült, hanem inkább megerősödött a lakosság vallásossága. A hitélet szabaddá vált, de az állam és az

egyházak viszonyában nem következett be sem a funkcióik megnyugtató szétválasztása, sem a teljesen egyenjogú kezelése a különböző egyházaknak. Az ortodox egyház szövetségese lett a többségi állampolitikának, a kisebbségpolitikában különösen. És ez közvetve érinti a magyar nyelv egyházi használatát is.

4.1.6.1. A többség államegyháza, a magyarok egyházai

A román ortodox egyház egy autokefál, azaz független nemzeti egyház az ortodox kereszténységen belül. Eredetileg a konstantinápolyi ortodox egyház része volt. 1865-ben alapították és 1885-ben ismerte el a konstantinápolyi pátriárka a román egyház függetlenségét. Magyarországi része az 1997 óta működő Gyulai Román Ortodox Püspökség. Liturgikus nyelve a román.

Az ortodoxia államegyház jellegét a számbeli fölény és az államhatalommal való összefonódás dominanciája biztosítja Romániában. Az ország lakosainak 86,8%-a tartozik ehhez az egyházhoz, az ortodox vallásúak 97,5%-a pedig román nemzetiségű. A mintegy harmincezer ortodox vallású magyarnak a megszokottól eltérő helyzete bizonyára azzal függ össze, hogy egyes házasságban felvették házastársuknak az övékétől eltérő vallását. Az ortodox egyház erdélyi terjeszkedése kiemelt állami támogatással, a nacionalizmus jegyében történt és történik minden más egyház ellenében: a görög katolikus egyház beolvasztási kísérletével, a neoprotesztáns egyházak üldözésével, az etnikus egyházak híveinek asszimilációjával. Mindebben a kommunista államhatalomnak is szövetségese volt az ortodox egyház. 1990 után az erdélyi katolicizmus központjában, Csíkszeredában létesült ortodox püspökség.

Az erdélyi magyarok vallásukban megoszlanak, több történelmi egyház képviseli őket. Ezek az egyházak mind a nyugati kereszténységhez tartoznak, szemben a többséget képviselő keleti, ortodox egyházzal. Ezt a helyzetet a történelem folyamán és napjainkban is lehet úgy is tekinteni, mint sokszínűségben megnyilvánuló értéket, és úgy is, mint megosztottságot a maga nem kívánt következményeivel. Az egyes felekezeteknek, egyházaknak egymástól is lényegesen eltérő a helyzete, a pozíciója.

A protestánsok mintegy 4%-át teszik ki az ország összlakosságának, Erdélyben ez az arány lényegesen nagyobb, 10%. A protestáns egyházak

etnikus jellege hivatalos magyarnyelvűségükben nyilvánul meg, valamint abban, hogy a reformátusok 95,4%-a, az unitáriusok 96,5%-a magyar. A reformátusok és az unitáriusok 99%-a él Erdélyben, az ágostai (szász) evangélikusok 91,6, a zsinatpresbiteri (magyar) evangélikusok 96,1%-a.

Magyarországhoz viszonyítva, amely inkább római katolikusnak számít, Erdélyben inkább a református egyház dominál, ehhez tartozik az erdélyi magyarok többsége (45,9%-a: 563 611, 93,8%-uk magyar).⁹³ Az egyházi közigazgatás két egyházkerületre terjed ki, a Királyhágón túlira és az erdélyire.

A református egyházra is sokféle nyomás nehezedett az 1., majd a 2. világháború után. Előbb földjeitől és intézményeitől fosztották meg, majd ingatlanaitól, végül önálló döntési jogától is. Mivel korábban megindult folyamatok ijesztő felgyorsulásaként jelentkezett, az egyháznak már a húszas évek végén rá kellett döbbsennie az anyaegyházak szórványosodására, fontos települések és régiók elnéptelenedésére, a hívek számának apadására: „Az elkerülhetetlennek látszó folyamat mementói: az elhagyott, rommá vált templomok, a gazzal benőtt vagy a már felszámolt temetők a szomorú jövő árnyékát vetítették az egyházukért felelősséget érző személyek elé. Mindezek hatására a harmincas évek elején cselekvésre szánták el magukat. A református egyház által Erdélyben ekkor megkezdett szórvány munkát az egyháztól olyan elválaszthatatlan tevékenységnek, misszióknak tekintették, amely „sohasem irányulhat más felekezetek vagy fajok ellen. Nem támadás, hanem megvédése, megtartása a mieinknek, a ránk bízottaknak.” (Tóth 1999, 12). Noha Mikó Imre 1932-ben megjelent *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkája kitűnő módszertani megalapozását adta a szórvány kutatásnak, az egyház keretében és a magyar közvélemény figyelmének felkeltésében is jóval nagyobb hatásúnak bizonyult Földes Károly mezőújlaki lelkész *Szórványmisszió. Jajszó a pusztuló szórványokról* című füzeté, valamint Nyirő Józsefnek e füzet adatai alapján írott és 1934-ben a Keleti Újságban közölt *Papbeiktatás* című novellája (l. Tóth 1999, 13).

A 2. világháború után a zsinatpresbiteri egyházkormányzati elv jelentős mértékben kiszolgáltatta az egyházat a hatalomnak. A kommunista diktatúra évtizedei alatt a hatalom érdekeit kiszolgáló, iránta lojális, konformista püspököket kényszerítettek az egyházra, megfélemlítették a lelkészeket és a presbitériumokat. Mindez erősen korlátozta abban, hogy nagykiterjedésű szórványait átfogva maradéktalanul elláthassa népegyház szerepét. Negyven

esztendő alatt mintegy egyötödével fogyott az anyaegyházak száma, szórványterületen sorvadásnak indult az egyház magyarnyelvűsége.

Az unitárius vallásnak a szülőföldje is Erdély, Dávid Ferenc mozgalma hozta létre a reformáció 16. századi forгатagában. Ehhez az egyházhöz fűződik a vallás szabad gyakorlásának kimondása is, elsőként a világon, 1568-ban. Létszámában kicsi ugyan, de különlegessé teszi az a körülmény, hogy sajátos jogállással az erdélyi egyházhöz tartozik a magyarországi egyházkerület is, és még inkább az, hogy ennek az egyháznak itt van a szülőföldje, ilyen értelemben központként tartják számon a világ más részeiben (Angliában, az Amerikai Egyesült Államokban) élő unitáriusok is. Az 55 794 hívő (96,7%-uk magyar) jelentős része a Székelyföld elzártabb völgyeiben és peremterületein él, valamint az Aranyos mente néhány falujában. Püspöki székhelye szintén Kolozsvár, teológiai intézete közös a reformátusokéval.

A ma már csak történelmi erdélyi magyar felekezetek közül különös sorsa volt a szombatosoknak. Az Ótestamentumon alapuló hittételeik szintén a reformáció korában találtak követőkre udvarhelyszéki és marosvásári székelly közösségekben, nem függetlenül az unitárius vallástól. Marosvásárhely, Torda, Kolozsvár lakosaiból is többen szombatosokká lettek, csatlakoztak hozzájuk a nemesek és a főurak köréből is. Számos zsidó szokást, ünnepet, liturgikus cselekményt vezettek be közösségeik életébe. 1630-tól Péchi Simon felléptével szakítottak a keresztény hagyománnyal, és minden tekintetben átvették a zsidó vallás tanításait. Szentersébeten középiskolai szintű iskolát létesítettek. 1638-tól kíméletlenül üldözte őket a protestáns ortodoxia és az ellenreformáció. Kis paraszti csoportjuk Bözödújfaluban maradt meg. Ők 1868-ban csatlakoztak az izraelita egyházhöz, 1940-ben pedig a zsidótörvények és -üldözések miatt az unitárius egyházhöz. Az ő sorsuk is a romániai diktatúra időszakában pecsételődött meg. A falu alatt épített völgyzáró gát vízzel töltötte föl és árasztotta el a völgybeli települést. Lakói a környező falvakban telepedtek le, sokan közülük végleg elhagyták az országot.

A zsinatpresbiteri evangélikus-lutheránus egyház, a magyar evangélikus egyház alig 30 anyaegyházat számlál a barcasági tíz faluban, valamint Szeben és Arad megyében (magyar híveinek száma 12 431). A szászok az ágostai hitvallású evangélikus egyházhöz tartoznak.

A neoprotestáns kisegyházaknak volt a legmostohább sorsa az elmúlt évtizedekben. Üldözte őket az államhatalom és az ortodox egyház. A magyarság intézményei és szervezetei sem álltak velük kapcsolatban,

elszigetelték őket, a történelmi egyházak pedig riválisnak, sőt ellenségnek tekintették őket. Mindezek ellenére, sőt talán éppen ezért jelentős tömegek lettek baptistává, adventistává, pünkösdistává, szabadkereszténnyé, jehovistává (a magyar hívek száma összesen 40 000 körüli).

A római katolikus egyház világegyházként Romániában is magyar túlsúlyú, de jelentős számban vannak román hívei is. A római és görög katolikusok aránya országosan 6%, de Erdélyben él a római katolikusok 73,6%-a, valamint a görög katolikusok 91,6%-a. A két rokonegyház eltérő etnikai jellegét mutatja, hogy a római katolikusok 57,5%-a magyar, 32%-a román, a görög katolikusoknak pedig 85,7%-a román, 10,7%-a magyar. A katolikus egyház felőleli az országban található római katolikus, görög katolikus, örmény katolikus és bolgár katolikus egyházmegyék összességét. Vezetőik közösen alkotják a Romániai Katolikus Püspöki Konferenciát. Az országban két érseki tartományban összesen hat római katolikus egyházmegye található, ezek közül kettő főegyházmegye. A görögkatolikus egyház egyetlen érseki tartományát hat egyházmegye alkotja, ezekből egy főegyházmegye. Az örmény katolikus ordináriátus külön egyházmegyét alkot, az élén álló apostoli kormányzó személyében megegyezik a gyulafehérvári római katolikus érsekkel. A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség közvetlenül a Szentszék joghatósága alá tartozik, és a többi egyházmegyétől függetlenül működik.

A román állam és a Szentszék 1927-ben aláírt konkordátuma nagy csatlósást okozott az erdélyi magyarok körében, mert miközben a hívek nagyobb hányada magyar volt, az egyezés mindössze három magyar püspökség felállításáról intézkedett, ezzel szemben öt románról, a bukaresti érsekségről és a szintén román moldvai püspökségről, ahol a moldvai magyar népcsoport is él. 1948-ban a román állam megszüntette a görög katolikus egyházat, javait és híveinek jelentős részét az ortodox egyház vette át. Ugyanebben az évben a szerzetesrendek működését is betiltották, államosították az egyházi oktatási intézményeket, felszámolták a gyulafehérvári egyházi nyomdát. Harminc éven át nem jelenhetett meg egyetlen imakönyv, biblia, katekizmus.

Ennek a nehéz időszaknak volt karizmatikus személyisége az 1938-ban gyulafehérvári püspökké szentelt Márton Áron. Elsősorban neki köszönhető, hogy az erdélyi katolikus egyház ellenállt a politikai nyomásnak és kísértéseknek. Miközben hű maradt Rómához, a háború utáni évtizedekben „megtűrt” státuszában is a magyar közösség leghitelesebb intézménye

maradhatott. Ő maga is elszenvetde az üldözést és a bebörtönzést (1949–1955), majd a házi őrizetet (1957–1967) és az állandó felügyeletet. A római katolikus egyház jogilag törvényen kívül élt, mivel nem tett eleget a hatalom ama igényének, hogy függetlenítse magát a Vatikántól. Ezzel „mégis ő vészelte át a legkevesebb lélek- és egyházmromboló áldozattal az elmúlt negyven évet, mert a hatalomnak nem sikerült túl mélyen beférkőznie a vezetés és a papság rétegeibe” (Vetési 1995, 171). 1990 után a Szentszék megerősítette az erdélyi katolikus egyház pozícióit: a gyulafehérvári püspökséget érsekségi rangra emelte, új püspököket nevezett ki Temesvárra, Nagyváradra, Szatmárra. Továbbra sem tett viszont eleget annak a jogos igénynek, hogy ezeket ne a bukaresti román, hanem a gyulafehérvári magyar érseknek rendelje alá.

4.1.6.2. Egyházpolitikák, kisebbségpolitika

Figyelembe kell venni azt, hogy az egyes egyházaknak eltérő pozíciójuktól, híveik számától, helyzetüktől függően megvan a saját egyházpolitikájuk. Nem szűnt meg teljesen a felekezeti elhatárolódás az endogámia révén, de ez nem is annyira merev, mint a történelem korábbi korszakaiban. Ebben a tekintetben a katolikus egyház védi merevebben a saját határait (merevebben a protestánsoktól, mint az ortodoxtól). Ezek az egyházpolitikák éppen abban a tekintetben konvergálnak és kapcsolódnak a kisebbségpolitika egészéhez, hogy céljaik nem lehetnek ellentétesek a magyar nyelvközösség politikai törekvéseivel. Ezt az egységet nem mindig könnyű megvalósítani.

Miután az 1989-es változással megszűnt az előző politikai rendszer valóság- és egyházellenes ideológiája és gyakorlata, szabaddá vált a hitélet gyakorlása, és az is nyilvánvalóvá vált, hogy Európának ez a része nem szekularizálódott a nyugatihoz hasonló mértékben, a magyar történelmi egyházak is jogosan léptek föl azért, hogy hozzájussanak mindazokhoz az ingatlanjaikhoz, amelyekről a szocialista államhatalom jogtalanul megfosztotta őket. Ez mindenekelőtt iskolaépületeket jelentett, de olyan történelmi és tudományos értékű gyűjteményt és könyvtárat is, mint a gyulafehérvári Batthyaneum. Az ingatlanok egy részéhez újra hozzájuthattak az egyházak, de néhány, különösen nagy értékű épület, mint a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium és a Batthyaneum visszaszolgáltatása jogi kálváriává vált, és máig elmaradt. Ezek megoldása továbbra is fontos célkitűzése az egyházak politikájának.

Fontos továbbá az is, hogy miközben az államnak minden polgára számára biztosítania kell a lelkiismereti és vallási szabadságot, azonos feltételeket, részarányosan azonos mértékű támogatást kell nyújtania minden olyan egyháznak, amelyet elismert. Biztosítania kell azt is, hogy azonos feltételekkel juthassanak hozzá állami és európai uniós pénzalapokhoz. Az állam nem deklarálja ugyan az ortodox egyház államegyház státuszát, mégis mint a román többség egyházát támogatási gyakorlatában preferenciálisan kezeli. Abban is támogatja, hogy szimbolikus jelenlétével, templomaival és kolostoraival „ellensúlyozza” a magyar régiók etnikai jellegét.

A hitéleti, lelki gondozás mellett az egyházak legfontosabb szerepe a szociális gondozás, a karitatív tevékenység: a szegények, az árvagyermek, a betegek, az idősek támogatása és intézményes gondozása is. A Romániában nagyon mély társadalmi szakadék miatt ez különösen nagy feladat, ebben gyakran nekik kell pótolniuk az állami ellátás hiányát. Ennek legismeretesebb, legkiterjedtebb intézményhálózata az, amelyet a dévai Szent Ferenc Alapítvány és személyében Bőjte Csaba képvisel. A magyar szórványközösségek esetében ez szórványgondozást is jelent, sajátos feladatként szórványkollégiumok működtetését. Az előbbieken vázoltuk, hogyan alakult az egyházi oktatás törvényi szabályozása. Ennek egyik eleme a hitoktatás a közoktatás iskoláiban, a másik az egyházi oktatás, amelynek még mindig nem biztosított a státusza. A törekvés az, hogy lehetőség nyíljon ennek kiterjesztésére minden oktatási formára és szintre, és hogy a finanszírozást is biztosítsa a központi vagy a helyi költségvetés. A magyar történelmi egyházak ezeknek a feladatoknak az ellátásában folyamatosan jelentős támogatást kaptak a magyar államtól.

4.2. A nemzeti kisebbségek jogállása. A nyelvek státusza

Mint az előbbieken bemutatásra került, a Romániában beszélt nyelvek jogi, politikai státuszát alapvetően az határozza meg, hogy az alkotmány az országot nemzetállamnak minősíti egyetlen hivatalos nyelvvel, a románnal. Az országban élő többi őshonos népcsoport anyanyelve ezzel eleve, *de jure*, alárendelt státuszba kerül. A „hivatalos” státusz manipulatív értelmezése folytán a politika és az adminisztráció mindennapi gyakorlatában nem csupán az állami hivatal román nyelvű, hanem az egész publikus szféra („nem hivatalos” = „publikusan nem használható”). Egy viszonylag szintén

elterjedt értelmezés szerint a „nem hivatalos” az „idegen”-nek is szinonimája, tehát az ilyen hivatalos, külső megítélés szerint az anyanyelvi beszélő számára akár saját anyanyelve is idegennek minősülhet (ez az értelmezés eléggé általános az oktatásban). Ez az alárendelt státusz elképzelhetetlenné teszi a magyar vagy bármelyik más, vele azonos helyzetű nyelv használatát a közélet „hivatalos”, állami fórumain, az adminisztrációban. Elképzelhetetlen pl. magyar nyelvű beszéd a szenátusban vagy a parlamentben, vagy akár alsóbb szintű állami fórumokon. Jellemző, hogy a Hivatalos Közlönynek (Monitorul Oficial) készül ugyan (nyelvileg többnyire kifogásolható) magyar fordítása, ennek azonban nincs hivatalos státusza, csak tájékoztató jellege. Szintén az államnyelv kiemelt hivatalos státuszából következik, hogy megtanulása, ismerete mindenki számára kötelező, mindenkitől elvárható.

A státuszbeli egyenlőtlenségből következik, hogy az államnyelv teljes funkciójú nyelv, a többi nyelv funkciói pedig különböző mértékben korlátozottak, társadalmi értelemben vett használati értékük csökkent. A beszélők létszámában, beszélő közösségeiben megfogyatkozott német (szász, sváb) nyelv mint fontos európai nyelv, mint egy terjeszkedő gazdasági nagyhatalom nyelve és mint regionális közvetítő nyelv funkcionálisan előnyösebb helyzetben van, és ez főképpen abban nyilvánul meg, hogy a közoktatásban és a felsőoktatásban preferált és a hatóságoktól támogatott nyelv. Az integrációs folyamatokban és a megélénkült európai kapcsolatokban is fontos szerepet tölt be, bár mint vernakuláris nyelv az oktatásban is jelentős mértékben háttérbe szorult.

A magyar nyelv korlátozott funkciójú kisebbségi nyelv. Ha árnyalni kívánjuk ezt az általános megállapítást, el kell helyeznünk azon az ötfokozatú skálán, amelyet Kloss ajánl a *de facto* helyzet értékelésére (1967, 15). Ezen a skálán a pozitívtól a negatív irányba haladva a kisebbségi nyelvek státusza a következőképpen rangsorolható: 1. a nyelv országosan hivatalos nyelv (pl. a finnországi svéd); 2. a nyelv egy nagyobb vagy kisebb regionális, közigazgatási egység regionálisan hivatalos nyelve (pl. a magyar az ötvenes-hatvanas években a Maros Magyar Autonóm Tartományban vagy ma a Muravidéken, Szlovéniában); 3. a kisebbségi nyelv engedélyezett különféle, törvények által meghatározott módokon és célokra (pl. közoktatásban, nyilvános hirdetményeken, közkönyvtárakban); 4. tolerancia a nyelvvel szemben a privát szférában (pl. újságokban, rádióban, magániskolákban); 5. a nyelv betiltása (pl. a magyaré 1945 és 1948 között Szlovákiában).⁹⁴

A többi utóállamhoz hasonlóan a magyar nyelv használata Romániában is jellemzően a 3. szinten helyezhető el azzal a megjegyzéssel, hogy ezen a skálán is állandó az ingadozás és a mozgás. A magyar nyelvközség törekvéseit a törvényhozásban képviselő érdekképviselő az aktuális helyzetben mindig javítani szeretne, a többség azonban többnyire útját állja ennek a szándéknak, jelölül annak, hogy nem mondott le a burkolt asszimilációról. Jó példa erre a közigazgatási törvény új változata, amelyet 2018 első felében a nyelvhasználati jogok jelentős bővítésével sikerült elfogadtatni a törvényhozás mindkét házával. Tartalmazta például azt, hogy ezután magyarul is ki kell írni az utcák, terek, parkok nevét is ott, ahol a magyarság számaránya meghaladja a húsz százalékot, sőt azt is elfogadták, hogy ezután ott is lehet alkalmazni a kisebbségi jogokat, ahol a kisebbség aránya nem éri el a húsz százalékot, ha így dönt az önkormányzat. Kiterjesztették az anyanyelvhasználatot a prefektúra intézményére, a közszállítási vállalatokra, víz- és hőszolgáltatókra. A törvény előírta, hogy anyanyelvű formanyomtatványok használatával segítsék az ügyintézkést az önkormányzatokban. Ebben a tekintetben pontos, 90 napos határidőt írt elő a törvénykönyv átmeneti záró rendelkezése azzal, hogy ezek kidolgozása és kormányhatározat formájában való beterjesztése a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának hatásköre. Ahhoz azonban, hogy 90 napon belül elkészülhessen a jogszabálysomag alkalmazási módozata, a július 8-án elfogadott törvényt Klaus Iohannis államelnöknek ki kellett hirdetnie. Itt következett be a kudarc, mivel az elnök és több ellenzéki párt képviselője alkotmányossági óvást emelt a jogszabály ellen. Az alkotmánybíróság helyt adott az eljárásbeli kifogásoknak, és teljes újratárgyalásra küldte vissza a parlamentnek. De közben a részletekre is fényt derült, arra, hogy az államelnök a már meglévő jogokat is túlzónak tartja, szűkítené őket. Alkotmányellenesnek tartja például azt a jelenleg is hatályos rendelkezést, amely lehetővé teszi, hogy a kisebbségi képviselők anyanyelvükön szólaljanak fel az önkormányzati tanács ülésein, ha a polgármester gondoskodik arról, hogy legyen román szinkrontolmácsolás. Szerinte az alkotmány csak a polgárok és hatóság közötti kommunikáció esetében biztosítja az anyanyelvhasználat jogát, nem pedig az állami (önkormányzati) hivatalokon belül, ahol szerinte kizárólag az állam hivatalos nyelvét, vagyis a románt kellene használni. Az ellen is óvást emelt az elnök, hogy a kisebbségek által lakott települések hivatalainak ügyfélszolgálatán az alkalmazottaknak ismerniük kell a kisebbség nyelvét: szerinte ez hátrányos

megkülönböztetés a többségi munkavállalókkal szemben, akiket gyakorlatilag kizárná az illető állásokból. Kifogásolta azt a törvénykönyvben szereplő pontosítást is, amely a közterek anyanyelvű feliratozását is előírja, mert szerinte az túllép az alkotmányos rendelkezésen. Azzal érvelt, hogy az utcák és terek anyanyelvű feliratozása nem része a hatóság és állampolgár közötti kommunikációnak, tehát nem vonatkozik rá az alkotmányos előírás.⁹⁵

A Székelyföldön, ahol a lakosság túlnyomó többsége magyar, a régió jelenlegi koloniális státuszának megfelelően az állami intézményekben, hivatalokban nem lehet használni a magyar nyelvet. A helyi közösség önkormányzatai a lakossággal való kapcsolataikban magyarul működnek, de ezeknek a testületeknek minden, a nyelvvel kapcsolatos további határozatait, a magyar nyilvános megjelenítését a prefektus általában érvényteleníti vagy bíróságon támadják meg román civilszervezetek képviselői. Mint az előbbieken már bemutattuk, a 90-es években minden külső régióban dúló táblaháborúk két évtized elteltével már nem jellemzők, de nem is tűntek el teljesen.

Az oktatási törvénynek megfelelően az oktatásban szintén korlátozott az anyanyelv használata, az oktatási fokozatok képesítő és felvételi vizsgáin vele szemben diszkriminatív előírások érvényesülnek. Funkcionál az anyanyelv a privát szférában, a társadalmi közlések alsó, informális szintjén (családban, kisközösségekben, helyi közösségekben), a közélet etnikai jellegű intézményeiben és rendezvényein, valamint a hitéletben. Erdélyben – mint az előbbieken már írtunk róla – jelentős hagyománya van a magyar nyelv intellektuális szintű, kreatív használatának a szépirodalomban, a tudományos irodalomban, a színházi produkciókban stb. Figyelemre méltó a magyar nyelvű publikációk (könyvek, folyóiratok, újságok) száma, valamint a rádió- és televízió-műsorok nyelvi jelenléte.

4.3. A magyar nyelvközösség politikai törekvései

A magyar nyelv jogi alárendeltsége, az ezzel összefüggő korlátozás és diszkrimináció minden bizonnyal csak különböző autonómiaformák keretében szüntethető meg. A székelyföldi magyar nyelvközösség belső gyarmati státuszának sincs más alternatívája, mint a regionális autonómia valamilyen formája. Nem véletlen, hogy a magyar nyelvközösség legfőbb

politikai törekvése, hogy nyelvének használatában is megszabaduljon a korlátozástól és a szoros többségi felügyelettől.

Néhány környező ország gyakorlatát tekintve kedvező körülménynek lehet tekinteni, hogy Romániában nem született nyelvtörvény. 2004-ben viszont, az alkotmány 2003-as módosítását követően, „törvény született a román nyelvnek a közéletben való használatáról [500/2004. törvény], amely kötelezővé teszi minden idegen nyelven írt vagy elmondott közérdekű szöveg román nyelvre fordítását (1. szakasz, 2. bekezdés).” Ez a törvény, amely akár nyelvtörvénynek is tekinthető, 5. szakaszában azt is részletezi, melyek azok az esetek, amelyek kívül esnek a törvény előírásán, az anyanyelvhasználat legtöbb nyilvános alkalmá is ilyennek minősül (Fábián 2017, 270–271; a részletes felsorolás is nála). De – mint az előbbiekben már leírtuk – a nyelvhasználat szabályozása több más törvénybe is belekerült. És egészen nyilvánvaló az is, hogy a román kisebbségpolitikát és nyelvpolitikát már száz éve viszonylag töretlen implicit nyelvstratégia irányítja. Ennek alapideológiája az egynyelvűséget tekinti célnak.

Az 1990 utáni időszakban a nyelvi jogok biztosításában fontos évszám-nak tekinthető 1995, 2007 és 2008. 1995 azért, mert az Európai Unióhoz való csatlakozás reményében, annak feltételeként Románia ekkor írta alá a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját*. Akkor kezdődött el a jogharmonizáció pozitív folyamata, 2007-ig, az Unióba való belépésig ezen a téren az ország teljesítette a legfőbb feltételeket, 2008 januárjában ratifikálta a Kartát. Ebben az időszakban és ezt követően is több mint 20 olyan törvény, kormányhatározat született, amely bővítette a nyelvhasználati jogokat (Ezek tételes számbavételére l. Katona 2016, 31–34).

Poszitivumnak tekinthetjük azt is, hogy szintén az uniós jogharmonizáció elemeként 2000-ben előbb sürgősségi kormányrendelettel a kormány, majd 2002-ben törvényként a parlament elfogadta a diszkrimináció megelőzésére és büntetésére vonatkozó törvényt,⁹⁶ 2001-ben pedig a kormány létrehozta az Országos Diszkriminációellenes Tanácsot. A törvény első szakasza kimondja, hogy Romániában mint demokratikus jogállamban az ember méltósága, a polgári szabadságjogok, valamint a személyiség szabad kibontakoztatása a legfőbb értéket jelenti és ilyenként a törvények által garantált. Bár a törvény részleteiben és egészében védi a nemzeti kisebbségeket és más hátrányos helyzetben levő társadalmi csoportokat, ellenében áll más olyan törvényekkel, amelyek diszkriminatív intézkedéseket tartalmaznak, és amelyeknek érvényességét ez a törvény nem szünteti meg.

A Tanács valóban eljár a nyilvánvaló etnikai, nyelvi sérelmek esetében, de arra is fokozottan odafigyel, hogy irányukba ne érvényesüljön pozitív diszkrimináció. Így diszkriminációnak számít az is, hogy ha egy magyar többségű régióban vagy településen úgy hirdetnek meg állást valamely közintézményben, hogy a feltételek között a magyar nyelv ismerete is szerepel. Gyakorlattá vált az is, hogy a kisebbségek korábban már említett uniformizálása a szociológusok által végzett közvélemény-kutatásokban (azokban is, amelyeket a Diszkrimináció Ellenes Tanács rendel meg) differenciálás nélkül terjed ki olyan csoportokra is, mint a HIV-fertőzöttek vagy a homoszexuálisok, ami némelyek számára arra engedhet következtetni, hogy a nyelvi, etnikai kisebbségi státusz valamilyen fogyatékoság vagy deviancia.⁹⁷ Szintén 2001-ben és a kormánynak alárendelve hozták létre Kolozsvár központtal a Kisebbségkutató Intézet néven ismert intézményt.⁹⁸ „Az Intézet feladata az, hogy inter- és pluridiszciplinárisan – szociológiai, történelmi, kulturális, nyelvi, vallási vagy más szempontból – vizsgálja és kutassa a nemzeti kisebbségek és más romániai etnikai közösségek identitása megőrzését, fejlődését és kifejezését.”⁹⁹ Az Intézet, amelynek a vezetője magyar, a magyar nyelvű közösség vonatkozásában is fontos vizsgálatokat végzett, fontos kiadványokat jelentetett meg.

Túlságosan messzire vezetne, és reménytelen is volna, ha arra tennék kísérletet, hogy az erdélyi magyar nyelvű közösségnek és etnikai közösségnek az elmúlt száz évben célként megfogalmazott törekvéseit összefoglaljuk, esetleg értékeljük, és ez még abban a rövidebb időtávlatban sem lehetséges, amely 1990 óta eltelt. De mondhatnánk azt is, hogy ezek a különböző időszakokban, konjunktúrákban más és más pártok, politikusok és felelős értelmiségiek által, különbözőképpen megfogalmazott törekvések, célok lényegében ugyanazt fejezték ki: mind nyelvi, mind etnikai vonatkozásban az alárendeltség megszüntetését, a jogegyenlőség igényét.

Az is megállapítható, hogy ezek a törekvések, amelyeket elsődlegesen programokban és törvénytervezetekben fogalmaztak meg, mindaddig nem vezettek teljes sikerre. Az is tagadhatatlan azonban, hogy különösen az 1990 előtti diktatúra időszakához képest már magával a történelmi változással – mivel mélyről történt, a legnagyobb ugrással a kelet-közép-európai térségben – a közösség és a nyelvhasználat a szabadság más dimenziójába került, és hogy a kisebbségpolitikai erőfeszítéseknek is voltak eredményei. Amire nem lehetett számítani, az az, hogy nem változott a hatalmi dominanciára épülő nemzetállami ideológia, nem gyengült a többségi nacionalizmus

és a magyarellenesség. Legtöbben úgy gondolták, hogy idő teltével, az újabb nemzedékek felnövekedésével, a mobilitással ez változni fog. Több tényező játszik szerepet abban, hogy ez ne így történjék: az iskolai oktatás a történelmi tények elhallgatásával vagy torzításával, a magyar ellenkép közvetítésével, az ortodox egyház, a magyarok és a magyar nyelv stigmatizálása a nyilvánosságban (online fórumokon, a média egészében).

Viszonylag egyszerűbb az elmúlt három évtized néhány kisebbségpolitikai dokumentumát leltárszerűen számba venni. Ezek ma már szinte kivétel nélkül interneten is elérhetők, az érdeklődő olvasónak lehetősége van rá, hogy változataiban és változásaiban követhesse, hogyan torpantak meg ezek a törekvések a többségiek következetes ellenállásán, vagy hogy hogyan oltották ki egymást az ideológiai megosztottsággal, hiúságokkal és ambíciókkal összefüggő belső vitákban.

Már 1991-ben, az alkotmányozási folyamat első szakaszában, Szöcs Géza képviselői indítványként nyújtott be javaslatot ezzel a címmel: *Törvénytervezet a nemzeti, etnikai, nyelvi közösségekről és az ezekhez tartozó személyekről. Kiegészítő javaslatok Románia alkotmányos téziseihez.*¹⁰⁰ A javaslatát nem vették figyelembe. 1993 novemberében törvényjavaslatként iktatták a parlamentben az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa (SZKT) törvénytervezetét a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről. Fél-évvel később a Kisebbségi Tanácsban elkészült törvényjavaslatot nyújtották be. Egyiknek a megvitatására sem került sor. 2004 júniusában az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) által kidolgozott személyi elvű autonómia-tervezetet iktatták a képviselőház állandó bizottságában.

Az RMDSZ kisebbségítörvény-tervezetének vitája készítette Szilágyi N. Sándort arra, hogy maga dolgozzon ki egy, az addigiaktól teljesen eltérő koncepciójú tervezetet (Szilágyi N. 1994/2003). Ezt meg is tette, elő is terjesztette, 1994-ben publikálta, de a további sorsát már nem volt képes befolyásolni: annak ellenére, hogy szakmailag a jogászok és a nyelvi jogokkal foglalkozó nyelvészek is elismerték, és úgy gondolták, hogy a törvényhozásban is jó eséllyel meg lehetne védeni, az illetékes magyar képviselő testületének támogatását nem nyerte el.¹⁰¹ Ennek a merőben eltérő koncepciónak az a lényege, hogy a nyelvi jogok törvényi garantálását nem szűkíti a kisebbségeket megillető jogra, hanem a többségre is kiterjeszti, a kettőt azonos szinten tárgyalja. A többség–kisebbség viszonyát nem hatalmi viszonyoknak tekinti, hanem kizárólag számbeli, mennyiségi különbségnek. „Ez a megoldás igen kényelmesen biztosíthatja azt,

hogy a törvény voltaképpen se tartalmi, se formai tekintetben ne legyen más, mint a jogegyenlőség alkotmányos elvének részleteire bontása.” (Szilágyi N. 1994/2003, 650)

Azt lehetett gondolni, hogy az ország uniós csatlakozásának konjunktúrájában jó esélye lehet az RMDSZ által 2005-ben benyújtott tervezet elfogadásának. Voltak is vele kapcsolatos kedvező döntések hol a kormányban, hol a törvényhozásban, az uniós tárgyalók is szorgalmazták a törvénybe iktatását, mindez mégsem vezetett eredményre. A Székely Nemzeti Tanács időközben a parlament elé terjesztette saját autonómiastatútumát, ezt azonban az RMDSZ frakció sem támogatta.

2018. december első napjaiban, a centenárium alkalmából, a hírportálok arról adtak hírt, hogy az RMDSZ egy olyan törvénytervezetet iktatott a parlamentben, amely a Gyulafehérvári Határozatnak azokat a rendelkezéseit kívánta törvényerőre emelni, amelyek még mindig nem valósultak meg. „Az RMDSZ a törvénytervezetében azt kéri, hogy a román állam biztosítson a nemzeti kisebbségeknek lakosságárányos képviselőket a választott intézményekben, így a helyi és a megyei önkormányzatokban, a román és az Európai Parlamentben, a bíróságokon és törvényszékeken, különítsen el a kisebbségek számarányának megfelelő számú munkahelyet a kormányzati és dekoncentrált intézmények vezetőtestületeiben, valamint a különböző szaktárcák testületeiben. Kérték azt is, hogy a kisebbségi oktatás és a kulturális élet öngazgatását szabályozzák a kisebbségi statútumban, illetve tegyék lehetővé a megyei önkormányzatok döntése nyomán fejlesztési régiók és különleges státuszú autonómiák megteremtését azokban a történelmi régiókban, amelyekben nagy számú kisebbségi közösség él.”¹⁰² Ezúttal sem volt fogadókészség a javaslat iránt. Az előbbiekben bemutattuk, hogy szintén 2018-ban végül sikertelennek bizonyult az új közigazgatási törvény elfogadtatása.

Az RMDSZ aktuális programja 17 területre lebontva részletesen tartalmazza a romániai magyar közösségnek a szervezet által megjelenített, képviselt törekvéseit. Ezek a területek: a gazdaság, a tudásalapú információs társadalom, az oktatás, a tudomány és a kutatás, a művelődés, a sajtó és a tömegtájékoztatás, az egyházak, az ifjúság, a sport, a szociálpolitika, a családpolitika, az egészségügy, a nemek közötti esélyegyenlőség, az önkormányzatok és a helyi demokrácia, az RMDSZ regionális érdekei: régió- és területfejlesztés, a környezetvédelem, a külpolitika és külkapcsolatok.¹⁰³

Mindezekben kiegyensúlyozottan szerepelnek a tömbmagyar régiók és a szórvány egymástól lényegesen különböző igényei, törekvései.

A Program Preambulumában felvállalja az autonómiaigény képviselőjét is: „Az RMDSZ az autonómiaformák – beleértve a területi autonómiát is – jogi megfogalmazását és törvényhozás útján való érvényesítését kívánja elérni.” Szintén ebben a bevezető részben olvashatunk néhány fontos célkitűzést a nyelvhasználattal kapcsolatban: „A romániai régiók közül Székelyföld elsősorban sajátos nyelvi kultúrája révén emelkedik ki. A magyar nyelv meghatározó szerepet tölt be a székelyföldi kultúra megőrzésében és továbbfejlesztésében. Ezért szorgalmazzuk a magyar és a román nyelv egyenrangú használatát Székelyföldön, azaz a magyar nyelv hivatalossá tételét a régióban. Továbbá azt is fontosnak tartjuk, hogy Székelyföldön a nyelvi csoportok arányos képviselője mindenkor biztosítva legyen.” A szórványokban: „Kiemelt célunk az intergenerációs asszimiláció fékezése, negatív hatásának csökkentése, az anyanyelvű oktatás és a magyar nyelvoktatás körének szélesítése, az oktatási rendszerrel párhuzamosan, anyanyelven zajló programok kiemelt támogatása, valamint az átfogó nyelvi tervezés, az anyanyelv használati körének kiszélesítése.” Ezeknél általánosabban hangsúlyozzák: „törvényes keretek biztosítását az anyanyelv szabad használatára a társadalmi élet különböző területein.” A Program további fejezeteiben is olvasni lehet a nyelv helyzetével és a nyelvhasználattal kapcsolatos fontos célkitűzésekről, de elmarad egy koherens nyelvstratégia felvázolása.¹⁰⁴

5. Nyelvhasználati szinterek

A családban és a primer közösség életterében természetes az anyanyelv használata. A nyelvhasználat szabadsága a nyilvánosságban kezdődik: az élet mindennapi szinterein és helyzeteiben, a munkahelyen, az intézményekben. A nyilvánosságban is szüksége van a beszélőnek olyan viszonylag autonóm terekre, amelyekben elsősorban az anyanyelvét használhatja. Ilyen autonóm tereket jelentenek kisebbségi helyzetben azok az intézmények, amelyekben a magyar nyelv dominál és amelyek a közösségi szerveződéseknek is csomópontjai.

1989 előtt Romániában csak állami és egyházi intézmények működtek, a civil szerveződések, intézményeket 1948-ban betiltották. Az erdélyi magyar közösségnek is csak az egyházakban és – egyre csökkenő mértékben – az oktatásban voltak a nyelvhasználat tekintetében is viszonylag szabad terei. Az állami intézményekben folyamatos volt és szigorodott a többségi hatósági felügyelet,¹⁰⁵ az oktatásban például a 80-as években már minden iskolában kellett román osztálynak is lennie, és az iskola vezetőjének is románnak kellett lennie. Az állambiztonság (szekuritáté) felügyelete az egyházakra is kiterjedt.

A diktatúra bukása után a legszélesebb nyilvánosság terein is megjelent a magyar nyelv: az országos televízió- és rádióadásokban. Az első időszakban a többségiek közül is sokan felfedték addig rejtett magyar nyelvtudásukat. Természetes volt a magyar nyelvű közösségnek az a törekvése is, hogy felélessze betiltott civil intézményeit, újabb saját intézményeket hozzon létre, és hogy újra önállósítsa azokat, amelyeket kötelezően „vegyessé” tettek a korábbi évtizedekben. A többségi vezetők azonban a *szeparatizmus* vádjával és rémképével központilag és helyileg is mindent megtettek, hogy akadályozzák ennek a jogos törekvésnek a megvalósulását, és hogy megőrizték intézmények szintjén is saját felügyeleti

pozíciójukat és a magyarok alárendeltségét. Az intézményi önállósulás mégis haladt előre, és egyre több autonóm szintere nyílt meg az anyanyelv használatának a közéleti, a szakmai és a politikai szerveződésben, valamint az oktatásban, a kultúrában. A korábban szinte amorf magyar nyelvközösség az intézmények révén artikulálódott. Ez a folyamat mégsem lehetett határtalan. A szimbolikus határt a magyar oktatási nyelvű állami egyetem, a Bolyai önállósulása jelentette, 1998-ban világossá vált az ehhez kapcsolódó politikai harc kudarca.

A továbbiakban sorra vesszük az anyanyelvhasználat helyzetét és folyamatait a legfőbb szintereken: a köz- és felsőoktatásban, a tudományművelésben, a kultúrában, az egyházak nyelvhasználatában, a médiában, a nyilvánosság egyéb terein és az új távlatokat megnyitó és ugyanakkor aggodalmakat keltő kibertérben.

5.1. A magyar nyelv az oktatásban¹⁰⁶

Ennek a kérdésnek két alapvető vonatkozása van: az egyik magának az oktatásnak a nyelvisége, a másik a nyelvnek és irodalomnak tantárgyként való oktatása. Az egyiknek a biztosítása elsődlegesen a nyelvpolitika, kisebbségpolitika körébe tartozik (erről szoltunk a fentiekben), a másik szakpolitikai, szakmai kérdés: az anyanyelvi nevelés kérdése. Általánosan elmondható (és ennek is megvan a magyarázata), hogy a figyelem elsősorban az elsőre irányul: legyen magyar nyelvű az oktatás az óvodától az egyetemig. A másik mintha kevesebb figyelmet érdemelne: hol van a helye az oktatásban a magyar nyelvnek mint tantárgynak? milyen ez a magyar nyelv, amelyet oktatnak? milyen szemlélet érvényesül az oktatásában? biztosítva van-e az oktatás szakmai háttere és felügyelete?

5.1.1. A magyar nyelv a közoktatásban

A törvényi keret az anyanyelvű oktatásban elvileg a következő két lehetőség valamelyikét biztosítja a kisebbségek számára: (1) minden tantárgy anyanyelvű oktatása (önálló vagy tagozatos intézményben) a román nyelven kívül, (2) az anyanyelv és irodalom tanítása, a kisebbség történelmének és hagyományainak oktatása, valamint az anyanyelvű zenei nevelés a

román nyelvű oktatás keretei között. A minisztériumnak a jelenlegi helyzetet rögzítő besorolása szerint a magyar oktatás anyanyelvű oktatás és hozzá hasonlóan a bolgár, cseh, horvát, német, olasz, roma, szerb, szlovák, ukrán nemzetiségi oktatás is. Minden kisebbség tanulói között változó, de többnyire növekvő arányban vannak olyanok, akik a románt választják tananyelvüként, így a második lehetőséggel élnek vagy azzal sem.¹⁰⁷ A rendszer egyáltalán nem bátorítja, lehetőségként sem ajánlja föl a magyar nyelv tanulását román anyanyelvűeknek.

A nemzetközi jogi dokumentumok, ajánlások nem hoztak, nem is hozhattak lényeges változást az oktatás nyelvi vonatkozásaiban. Talán ezeknek is tulajdonítható viszont az a kedvezőtlen helyzet, hogy az oktatáspolitikai (és általában a kisebbségpolitikai) uniformizálja, egységesen kezeli a kisebbségi nyelveket, függetlenül azok eltérő igényeitől, feltételeitől, hagyományaitól. Ez Romániában is a legnépesebb kisebbséget, a magyart érinti nagyon hátrányosan, és azzal is jár, hogy sok tekintetben, ezekre az ajánlásokra is hivatkozva, olyasmit is megkérdőjelezhet az oktatáspolitikai, a nyelvpolitika, amely korábban megvolt mint implicit jog és mint elfogadott gyakorlat.

Hogy mit jelent ez a kisebbségeken belüli *kicsi* és *nagy*, arra abból is következtetni lehet például, hogy az illetékes államtitkár 2015. február 3-i közlése szerint a kisebbségek anyanyelvi oktatásában akkor 187 ezer diák vett részt, és közülük 160 ezren tanultak magyarul. Ezek szerint a fentebb felsorolt 9 nemzetiség köréből összesen 27 ezren éltek az anyanyelven való tanulás lehetőségével (kevesebb mint háromezren egy-egy közösségből), szemben az akkor 160 ezres magyar tanulói népességgel. Az oktatási hatóság szándéka ellenére az általánosan uniformizáló keretbe egymástól is eltérő létszámuk, helyzetük és jellegük miatt nem illeszkedik bele a revitalizációs jellegű cigány oktatás,¹⁰⁸ a német oktatás (mivel ez ma csak nagyon kis mértékben „kisebbségi”, inkább idegennyelv-oktatás) és a magyar oktatás (erről részletesebben l. Péntek 2015–2016, 2, 50–61.).

A minisztérium közlése szerint a 2018–2019-es tanévben a magyar nyelvű közoktatás keretében 152 080 tanuló tanult, 60%-uk Hargita, Maros és Kovászna megyében. A többi megye tanulói létszáma csökkenő sorrendben: Bihar (17 039), Szatmár (15 122), Kolozs (9 333), Szilágy (6 674), Brassó (2 873), Arad (2 233), Máramaros (1 450), Fehér (1 347), Temes (1 342), Beszterce-Naszód (1 035), Hunyad (779), Bákó (279), Szeben (271), Bukarest (220), Krassó-Szörény (11).¹⁰⁹

5.1.1.1. A tannyelvválasztás és tannyelváltás buktatói

Annak ellenére, hogy az anyanyelven való tanulás előnyei nyilvánvalóak és cáfolhatatlanok,¹¹⁰ továbbra sem csökkent számottevően a román tannyelvet választók aránya, amely az oktatási fokozatokon fölfele haladva elérheti a tanulók kétharmadát, szórványvidéken 50% fölötti, sőt éppen 80-90%-os is lehet, falusi szórványban nagyobb arányban, mint városban (Bodó 2009a, 174; Péntek 2012c, 15–16;). Azt, hogy milyenek az arányok az egyes oktatási szinteken, Veres Valér mérte föl az 2011-es népszámlálásból kikövetkeztethető adatok alapján (5. 1. táblázat).

5. 1. táblázat

Magyar nemzetiségű beiskolázottak az egyes oktatási szinteken az oktatás nyelve szerint, 2011 (Veres 2015, 89 alapján)

Szintek	Oktatási nyelv*	Létszám	Százalék	Arány országos szinten
Általános és elemi	Magyar	87 605	99,4	5,8
	Román	510	0,6	
Középfiskola	Magyar	36 872	78,2	5,8
	Román	10 300	21,8	
Szakiskola	Magyar	153	17,9	7,7
	Román	704	82,1	
Posztliceális	Magyar	1 382	24,6	7,4
	Román	4 240	75,4	
Egyetem	Magyar	12 195	38,4	5,2
	Román	19 535	61,6	

Források: A 2002. és 2011. évi népszámlálások (INS 2004, 2013b) és az Oktatási Minisztérium anyanyelvi beiskolázási adatai: Tempo online: insse.ro (2015).

*A román nyelven tanulók számát a 2011. évi népszámlálási és a minisztériumi adatok összevetésével kaptuk.

Veres Valér a statisztikai adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy 2002 és 2011 között mérséklődött azoknak a magyar anyanyelvű tanulóknak a száma és aránya, akik a román nyelvű oktatást választották. Ez a csökkenés – bizonyára a fokozottabb intézményesülésnek következtében – jelentősebb volt az alsóbb oktatási szinteken, de középiskolai szinten is kimutatható. „A középfokú oktatásban [...] 2002-ben [...] a magyar nemzetiségűek mintegy 28 százaléka román nyelven tanult, 2011-ben pedig ez 21 százalékra mérséklődött. Ennek oka elsősorban az, hogy a szörvány-megyékben a magyar nyelvű líceumi osztályok szakajánlata igen korlátozott, és a színvonal is gyakran elmarad az „élvonalban” levő román nyelvű líceumi osztályok színvonalától. A posztliceális képzéseken a magyarok számarányon felül tanultak mindkét időpontban (8,7, illetve 7,7 százalék). A posztliceális képzési szinten 2002-ben 60, illetve 2011-ben 75 százalékuk románul tanult. [...] A szakiskolai képzésben tanulók száma 2002-ben jelentős, és a tanulók mintegy fele tanul magyarul országos szinten. 2011-ben korábbi kormányzati átszervezés miatt átmenetileg csökkent a számuk (azóta újra megnövekedett).” (Veres 2015, 90)

Nyilvánvaló szakadék van az identitás kinyilvánítása, szimbolikus vállalása és a tannyelvválasztásra vonatkozó pragmatikus döntés között. A Bánságban ennek igazolását Bodó Barna a következőkben látja: „[...] Erdély-szerte a temesi magyarok íratják a legnagyobb százalékban román iskolába gyermekeiket: a magyar iskoláskorúak 76 százaléka nem magyar iskolába jár. Érdekes viszont, hogy parlamenti választások alkalmával ez a magyarság vállalja származását, és az RMDSZ-re, a magyar érdekképviseletre adja le szavazatát az összerdélyi aránynak megfelelő mértékben.” (Bodó 2003, 393). A tannyelvválasztást nem kerülhetik meg a vegyes házasságban élő és kettős identitást vállaló szülők sem. Nekik is dönteniük kell, és nem könnyű a helyzetük, amikor azt szeretnék, hogy gyermekük megőrizze és tanulja mindkét szülő nyelvét, az oktatási rendszer ugyanis ehhez nem nyújt szinte semmi támogatást.

A szülők legáltalánosabb, sztereotip indoklása annak, hogy román iskolába íratják gyermeküket: *Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen!* Azt, hogy a románnyelv-tudás önmagában garanciája volna az érvényesülésnek, sem az életutak tapasztalatai, sem a kutatások nem igazolják. Lényeges a képzéssel megszerezhető tudás, a szaktudás, és lényeges a nyelvtudás is mint „a megszerezhető kulturális és kapcsolati tőke” egyik eleme, „talán az egyik legfontosabb, de csak az *egyik*”

(Sorbán 2012, 14). Ezt többek között éppen Sorbán Angella kutatásai igazolják. Mint ahogy azt is, mennyire fontos a szülők példája, ugyanis a tannyelvválasztási modell családi hagyományként öröklődik: azok a szülők, akik maguk is román iskolába jártak, nagy valószínűséggel gyermekeiket is román tannyelvű iskolába fogják íratni (Sorbán 2000, 2012, 2014).

A román tannyelv választásának legfőbb oka, hogy az adott közösség lélekszámának csökkenése miatt az iskolák száma is csökken, térben is távolabbra kerül a magyar iskola, a szülők számára így nagyobb problémát és többletköltséget jelent a magyar nyelvű iskoláztatás. Nem beszélve arról a többletről, ami időben és fáradságban a tanulót terheli, és ami az anyanyelvi tanulás előnyei ellenére számára a magyar oktatásban hátrányos helyzetet jelent. Erre hivatkoztak leggyakrabban Katona Hajnal adatközlői: „[...] az adott oktatási szinten vagy formában egyáltalán nem volt magyar tagozat a környéken, vagy a magyar iskola messze volt a lakóhelytől.” (Katona 2016, 82). A kezdeti tannyelvválasztás meghatározó, főképpen abban a vonatkozásban, hogy aki a román tannyelvet választja, az a legtöbb esetben a további oktatási fokozatokon is megmarad a román tannyelv mellett. Felismeri azt az előnyt, hogy a román oktatás a teljes választékát nyújtja a (szak)képzésnek és a felsőfokú képzésnek. Ennek a felismerésnek van döntő szerepe abban is, hogy az oktatási fokozatokon fölfelé haladva a magyar tanulók egyre nagyobb hányada megy át a román nyelvű oktatásba. Az is kimutatható, hogy gyakran azok döntenek 8. osztály után a tannyelvváltás mellett, akiknek gyengébbek voltak az iskolai eredményeik (Papp Z.–Márton 2017, 370). A magyar nyelvű felsőfokú képzés melletti érvelésben nagyobb szerepet kap az anyanyelv szimbolikus szerepére és a kétnyelvűség előnyeire való hivatkozás (Sorbán 2014, 42–47).

Már a régebbi vizsgálatok is jelezték, az újabbak megerősítik, hogy sajnos a román tannyelvet választó szülők arra sem ok nélkül hivatkoznak, hogy éppen a szórványvidéken működő magyar iskolákban alacsony az oktatás színvonala, az iskola elveszítette presztízsét, az emberek többet várnak el az iskolától. Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között mintává válik a pedagógusszülők iskolaválasztása. És ez a minta gyakran szintén a román iskola melletti döntést támogatja (Papp Z. 1997, 83, 111).

Jórészt megoldatlan azoknak a magyar anyanyelvű tanulóknak a magyar nyelvi oktatása, akik román tannyelvű iskolába járnak (Kádár 2016, 8–10). A legismertebb ezek közül a moldvai magyar tanulók fakultatív magyar oktatása saját környezetükben (Kosztándi, szerk., 2010), illetve a magyar

oktatásba való integrálásuk erdélyi iskolákban. Ehhez hasonló revitalizációs oktatás erdélyi szórványközpontokban is folyik. A 2011-es oktatási törvény azoknak a magyar tanulóknak a jogát ismeri el ehhez az oktatási formához, akik valamilyen okból nem anyanyelvükön folytatják tanulmányaikat. A tannyelvválasztással kapcsolatos döntés eredményeként ilyen tanulók mindenütt vannak Erdélyben, jellemzően magas arányban mégis a szórványrégiókban. A szórványvidéken folyó iskolai fakultatív magyaroktatás helyzetét Keszeg Erika és Toró Tibor erre irányuló friss kutatása tárta föl.¹¹¹ Ők 64 olyan „helyszínt” (iskolát, települést) találtak, ahol folyik ilyen oktatás. „Ezek a helyszíneken kb. 1700 diák tanul magyarul, ami a közoktatásban részt vevő magyar diákok körülbelül 2%-a. Az oktatási helyszíneket tekintve, a kérdés jellemzően Szatmár, Temes, Máramaros és Arad megyében jelentkezik.” Bihar és Máramaros megyében legnagyobb arányban magyar vagy magyar–román vegyes családból származó tanulók tanulják így a magyar nyelvet (80% fölött), Szatmár megyében a cigány származású tanulók részvétele a jellemző (50% fölött), Temes és Beszterce-Naszód megyében viszonylag nagy a magyarul tanuló román diákok aránya. Számukat tekintve a legtöbb tanuló az ún. roma oktatási helyszíneken vesz részt ilyen oktatásban,¹¹² ezt követik azok, akik idegen nyelvként tanulják a magyart, majd azok, akik a nyelvvesztés előrehaladott fázisában vannak. A tanulók családi háttérétől, magyar nyelvállapotuktól, ill. a nyelvi környezettől függően a fakultatív oktatás a következő célok valamelyikére irányulhat: a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítása, a nyelv- és identitás megtartás erősítése, a magyar nyelv és irodalom oktatása. Ez utóbbinak olyan káros hatása is lehet, hogy a tannyelvválasztásban azt a látszatot keltheti, hogy a magyar oktatás keretein kívül is pótolni lehet a magyar nyelvet, irodalmat. Keszeg és Toró igazolja azokat a korábbi jelzéseket, hogy ennek az oktatási formának a legnagyobb problémája az, hogy „mindenhol dominánsan szakképzetlen tanárok vannak: tanítók és vallástanárok.” Tőlük az semmiképpen nem várható el, hogy kidolgozzák az említett három különböző célnak megfelelő tanmenetet, tananyagot és módszertant.¹¹³

5.1.1.2. A magyar nyelv mint iskolai tantárgy és tananyag

5.1.1.2.1. A tantervek

Romániában az oktatás egységes rendszerének alapdokumentuma az Országos Alaptanterv (Curriculum Național¹⁴), ennek részei az egyes oktatási ciklusokhoz tartozó kerettantervek, tantárgyi tantervek (évfolyamonkénti bontásban), valamint a tankönyvek. A kerettanterv a műveltségi területek listáját és az azokhoz tartozó tantárgyakat tartalmazza, valamint ezeknek az egyes évfolyamokon való elrendezését, a kötelező minimális és a választható maximális óraszámot. A kettő közötti minimális különbség jelenti a helyi tervezés szűk mozgásterét. A kerettantervek nem merevek, igazodnak, igazíthatók az iskolatípusokhoz és szakirányokhoz, valamint a helyi igényekhez.

Kézenfekvőnek tűnt, hogy az esélyegyenlőség szempontjának megfelelően a kisebbségi oktatás óratervei változatlanul átvegyék az országos alaptanterv óraterveit. Az anyanyelv a román tanulók román nyelv és irodalom óraszámával azonos időkeretben jelenik meg. Az államnyelv tanulására fordított kötelező óraszámot az oktatási törvény által előírt azonos követelmények miatt sem lehetett csökkenteni, ez viszont a kisebbségi tanulók többletterhelésével jár. A kínálkozó megoldás szerint csökkenhet a választható tárgyak száma úgy, hogy a heti óraszám ne lépje túl a maximálisan megengedettet. Ez a helyi tervezés szintjén szűk mozgásteret enged meg: a kisebbségi oktatás óraterveiben a minimális óraszám is meghaladja a többségi iskolák maximális óraszámát, illetve a kötelező törzsanyagra fordítható óraszám azonos a román tannyelvű iskolák maximális óraszámával. Aggasztónak minősíthető az a gyakran nem is tudatosított jelenség, hogy a magyar szülők és tanárok észrevétlenül is a többségi szemlélettel azonosulnak az anyanyelv és az államnyelv tanulása közötti viszony szempontjából: „a magyarul tanuló gyermek túlterhelésének oka az, hogy pluszban négy magyar órája is van” – mondják néha még magyar oktatási vezetők is. E fonák szemlélet megértéséhez abból kell kiindulnunk, hogy az 1998-as reform két kulcsfogalma a tehermentesítés és az esélyegyenlőség volt. A kétnyelvű oktatás kerettantervei azonban úgy alapulnak a tehermentesítés és esélyegyenlőség elvén, amiként azt a többség értelmezi. Az alapelvek szerint a magyar gyermeknek is érdeke, hogy kevesebb órája legyen,

ugyanakkor az is érdeke, hogy a román nyelven tanuló gyermekekkel azonos képzésben részesülhessen (tantárgyak és képzési idő tekintetében). Ennek az „érdekérvényesítésnek” az eredményeként az óratervekhez egyszerűen hozzárendelték a magyar anyanyelvi és a kisebbségi történelmi órákat. Ez ugyan ellentmondott a tehermentesítés elvének, viszont megerősítette azt a szemléletet, hogy az egynyelvű és kétnyelvű oktatás között a különbség csak az, hogy a magyar tanulónak ráadásként 4–5 anyanyelvi órája is van. Annak, hogy ez a szemlélet kialakult, elsősorban az az oka, hogy a romániai oktatásban az esélyegyenlőség a román államnyelvre van alapozva, nem kinek-kinek az anyanyelvére.

Kétnyelvű környezetben a régióként, néha településenként eltérő nyelvi helyzetek és folyamatok ismeretében a tantervekkel kapcsolatos korszerűség követelménye átértelmeződik (l. Bálint–Péntek, szerk., 2009). Azt lehetne korszerűnek tekinteni, ami hatékony, ami célszerű az anyanyelvi nevelésben, ami kellő kompetenciát és műveltséget fejleszt a közmagyar (standard) tekintetében, de a spontán kódváltás képességének kialakításával megőrzi alapként a vernakuláris (környezeti) változat értékeit, a nyelvi otthonosságot; a kétnyelvűség magas szintjén biztosítja az anyanyelv dominanciáját, de a két- és többnyelvűségben való mozgást is; esetenként a nyelvi revitalizáció módszereivel visszavezeti a tanulót a másodnyelvi dominanciájú kétnyelvűségből vagy akár a nyelvcsereből a magyar nyelvbe; olyan érzelmi kapcsolatokat is megerősít az anyanyelv értékeinek tudatosításával (és nemcsak szimbolikusan), mint a nyelvi hűség. Klasszikus vagy akár korszerű, korszerűen egységes tantervekkel mindezeket nem lehet megvalósítani. Márpedig a magyar nyelv és irodalom romániai tantervei (mint más tantárgyak tantervei is) egységesek, függetlenül az oktatási intézmény jellegétől, az iskola vagy a tanuló nyelvi környezetétől.

De még az egységes jellegen túlmenően is a tantervnek lehetőség szerint igazodnia kell az anyanyelvvel párhuzamosan, többnyire azonos óraszámú oktatott román nyelv és irodalom tantervéhez.¹¹⁵ Ez nem valami féle hivatalos elvárás, hanem velejárója annak az igénynek, hogy a tanuló összekapcsolhassa, vagy kontrasztív módon szembeállíthassa a nyelvek azonos vagy különböző kategóriáit vagy az irodalmi művek megközelítésében használt fogalmakat. Az is több okból megfontolandó szempont, hogy legyen némi kölcsönös közelítése, összehangoltsága a romániai és az anyaországi tanterveknek, keresve mindkét oldalon a legjobb megoldásokat koncepcióban és megvalósításban.

Az ilyen jellegű nyitottságot, alkalmazhatóságot, funkcionalitást nehéz, szinte lehetetlen megvalósítani, különösen olyan körülmények között, hogy egyetlen erre felkészített és megfelelő státuszban lévő szakembere sincs a romániai magyar közoktatásnak. A tanterveket ugyanis egy-egy olyan munkacsoport készíti, amelynek tagjait ad hoc kéri fel a minisztérium magyar tisztségviselői: pedagógusok, tanfelügyelők, egy-két egyetemi oktató. Ezeknek a szakmai testületeknek mindezekben a speciális feladatokban viszonylagos a szakmai kompetenciájuk, bizonyos értelemben a résztvevők mind „amatőrök”, és társadalmi munkában végzik azt, amivel megbízzák őket.

A magyar nyelv és irodalom tantervei természetesen (csak) magyar nyelvűek, 1990 előtt is magyar nyelvűek voltak. A bizalmatlanság egészen új keletű a magyar nyelvű tantervekkel, tankönyvekkel szemben. Újabb tapasztalható folyamatos kísérlet arra nézve, hogy a Minisztérium mellett működő Neveléstudományi Intézet (Institutul de Științe ale Educației: ISE), amelynek magyar munkatársa nincs, saját – a magyar nyelvhez, irodalomhoz mit sem értő – „cenzorával” ellenőriztesse az ebből a célból románra is lefordított tantervet. A Minisztérium magyar tisztségviselői sajnos nem voltak képesek kellő eréllyel elutasítani ezt a bizalmatlanságot, a cenzúrát.¹¹⁶

A tantárgynak a 80-as évek első felében végbevitt reformja során elkészített tantervek és tankönyvek érvényesek voltak az 1990-es évtized közepéig. Ezt követően folyamatos volt a kísérletezés és a kapkodás, de sohasem sikerült összhangot teremteni a tantervek és a tankönyvek koncepciója és tartalma között, még kevésbé lehetett befolyásolni az ehhez igazítható pedagógusképzést. A 2000-es évek elején készült aztán újra tanterve az V–XII. osztálynak, ennek bevezetése és a hozzáigazított tankönyvek kiadása késlekedett, és nem is úgy valósult meg, ahogy a tanterv készítői elképzelték.

Tíz évvel később, a 2013-ban elindult tantervi reform adott újra teret a modern, hatékony oktatási koncepcióknak. Ekkor terjesztették ki az ún. előkészítő osztállyal ötévesre az alsó tagozatos oktatást, és indult el az ennek a ciklusnak megfelelő tantárgyi tantervek újragondolási folyamata. Az ezt követő és ma is tartó reformfolyamat sok tekintetben egyedülálló kísérletnek is tekinthető a Kárpát-medencében. A felső tagozat (V–VIII. osztály) és a középiskola tantervét ugyanaz a csapat dolgozta ki, tankönyveket és hozzákapcsolódó *Feladatbankot* is szerkesztettek (részletesen erről a következő részben). A csapat vezetőjének tekinthető Kádár Edit az elmúlt időszakban több alkalommal is ismertette a kísérlet koncepcióját,

a megvalósítás menetét és nehézségeit (Kádár 2016, 2018), mi is ennek alapján szólunk róla röviden.¹¹⁷

Ő ismerteti az alsó tagozatos (0–IV.) osztály tantervét is, amelynek mások voltak a kidolgozói, mint a továbbiaknak. A 0–II. osztályos tantervet a 2013/3418-as miniszteri rendelet hagyta jóvá¹¹⁸, a tankönyvek 2014-ben és 2015-ben jelentek meg. Kádár Edit értékelése szerint: „Anyanyelv-pedagógiai tekintetben a legújabb, elemi osztályos tantervek a legkorszerűbb szemléletűek és módszertanilag is a legkidolgozottabbak. [...] A nyelvészeti, fejlődéslélektani, logopédiai stb. kutatások eredményeire támaszkodó tanterv az anyanyelvi nevelést a kommunikáció kompetenciaterületének egységes fejlesztési feladatrendszerében értelmezi, és valóban igazodik a gyermekek életkori sajátosságaihoz.” (Kádár 2016,18).¹¹⁹ Erre a ciklusra és az alsó tagozat következő két osztályára a tanterv négy alapkompenciát jelöl meg: beszédészlelés, beszédprodukción, írott szöveg megértése, írásbeli kifejezőképesség.

Az alsó tagozat tanterveinek szemléletét folytatja a felső tagozat (V–VIII.) 2017-ben jóváhagyott tanterve is, az ebben megjelölt alapkompenciák szervesen kapcsolódnak az előzőkhöz: szóbeli szövegértés és szövegalkotás különböző kommunikációs helyzetekben, írott szövegek értése és értelmezése, írásbeli szövegalkotás, a nyelvi megformálásra való érzékenység és igényesség a szóbeli és írásbeli kommunikációban. A funkcionális nyelv szemlélet alapján „A tanterv a hagyománnyal szakítva nem a grammatika oktatását tekinti fő feladatának, így nem a leíró nyelvtan rendszere lesz a nyelvi ismeretszerzés vagy a nyelvrész fejlesztésének rendezője sem. Minden nyelvi eszközt ott ismertet/fedeztet fel, ahol az a használatuk szempontjából (és nem egy elvont leíró nyelvtani rendszer felől) indokolt. [...] A nyelvi eszközkészletre való reflektálás célja sem egy »nyelvtan« (és a hozzá tartozó metanyelv) tanítása, hanem az, hogy *az iskolából kikerülő képesek legyenek minden várható helyzetben megtalálni a megfelelő nyelvi változatokat és grammatikai formákat – a helyénvaló (szituatív, beszédhelyezethez igazodó) nyelvhasználati formákat –, vagyis egy megfelelő szintű beszédkultúrájuk alakuljon ki* [kiemelés a szerzőtől] // Ehhez az is szükséges, hogy a nyelvi nevelés ne hallgassa el a variabilitást (a változást és a változatok létét), amely a nyelvek alapvető tulajdonsága [...] Ehhez már a tanterv világossá teszi, hogy a nyilvános megszólalásokban és főképp az írott szövegekben alkalmazott, kiemelt nyelvváltozat (az ún. sztenderd) rendszere nem egyenlő »a« magyar nyelvvel, hiszen egyéb nyelvváltozatok is élnek,

és ezeket bizonyos kommunikációs helyzetekben természetes módon használjuk. A nyelvi nevelés célja, hogy a beszélő anyanyelvváltozata mellé (és ne azt helyettesítve) tanulja meg a magyar sztenderd változatát (amelyet elsősorban az írásbeliséggel ajánl a tanterv összekapcsolni), és differenciáltan, a kommunikációs helyzetnek megfelelően legyen képes változtatni az egyes nyelvváltozatokat.” (Kádár 2018, 121–122).

A középiskolai magyar nyelv és irodalom tantervek némi módosításal ugyanazok, amelyeket 2001–2003-ban dolgozott ki az akkori tantervbizottság. Az átdolgozás (2009-ben) a IX–X. osztályos tanterveket érintette. Ez a két osztály a tankötelezettség záró szakasza, ezért a tantervnek két célnak kell megfelelnie: az alapképzés lezárásának és a továbbtanulás megalapozásának. Nem változott az a szemléletmód, amelyet a középiskolai osztályokban már az előző tanterv nagyon határozottan ajánlott: „Az iskolában az anyanyelv tanításában és tanulásában a nyelv funkcionális és társas szemléletének kell érvényesülnie: a figyelem a nyelv változatosságára és változataira irányul, nem az elszigetelt nyelvi elemekre és az elvont nyelvi rendszerre. Ennek az elvnek a szellemében és az életkori sajátosságoknak megfelelően a tanulásban és az értékelésben a szöveggel végzett gyakorlatok, műveletek dominálnak, nem a meghatározások, öncélú osztályozások. A szóbeliségben el kell fogadni, sőt bátorítani kell a tanulók saját nyelvi változatának használatát, figyelembe kell venni a kisebbségi nyelvhasználat sajátos helyzetét és igényeit. A köz- és irodalmi nyelvet az írásbeliséggel ajánlatos összekapcsolni. A nyelvi tartalmak, a nyelvtani ismeretek nem öncélúak, hanem funkcionális és gyakorlati szerepük van abban, hogy a helyzetnek megfelelő, hatékony nyelvi közlés valósuljon meg.” Olyan tartalmak jelennek meg, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak a romániai magyar oktatásban a magyar nyelv történetével kapcsolatban: a magyar nyelv eredete, kora, az őshaza feltételezett helye, a rokon nyelvek; a magyar nyelv a Kárpát-medencében: latin betűs írás, latin nyelvi és műveltségi elemek, hatás és kölcsönhatás a szomszéd nyelvekkel; a magyar nyelv változása: a magyar irodalmi nyelv és a magyar köznyelv (közmagyar) kialakulása. Ehhez kapcsolódnak a magyar nyelv mai helyzetével, a nyelvhasználattal, a nyelvi jogokkal, a nyelvi folyamatokkal kapcsolatos tartalmak: a magyar nyelv a világ nyelvei között: használati értéke, művelődési értéke, tudományos értéke; a nyelv szerepe az identitásban; alapvető nyelvi jogok: a nyelvhasználat joga, a névjog; a magyar nyelv belső változatossága: területi változatok, közös változatok (irodalmi

nyelv, magyar köznyelv); a magyar és a román nyelv viszonya, kölcsönhatása; a kétnyelvűség: az egyéni és a közösségi kétnyelvűség, a hozzátoldó (gazdagító) kétnyelvűség és a felcserélő (szegényítő) kétnyelvűség; a nyelvmegtartás és a nyelvcsere. A X. osztályban a tartalmak elsősorban stiláris-retorikai témák és fogalmak köré szerveződnek. Ennek kiindulópontja a kommunikáció folyamatának és elemeinek ismerete: a nyelvi közlés tényezői és funkciói, a közvetlen emberi beszéd, a tömegkommunikáció. Fontos tartalmi újdonság a nyelv belső változatosságának és a nyelvi normának az összekapcsolása: rétegzettség és norma a nyelvhasználatban; a magyar nyelv fontosabb belső változatai; a nyelvváltozatok eltérő kifejezési formái, tartalmi és magatartásbeli követelményei; a stílusrétegek. És itt is megjelenik helyileg is fontos témaként: a nyelvújítás, Erdély szerepe a magyar művelődés és a magyar nyelv történetében. A XI–XII. osztállynak 2006 óta érvényes a tanterve.¹²⁰ A fejlesztési követelmények a személyiség kompetenciáinak (irodalmi, nyelvi és az önálló problémamegoldó tanulási kompetenciának) új helyzetekben történő működésére és újjászerveződésére irányulnak. A fejlesztési követelményeken belül a kompetenciákat képességbeli alapjaikra és e képességek fejlesztésére alkalmas ismeretkészletekre bontja (kompetenciák, képességek, tartalmak). A XII. osztályban a jelentéstani és stilisztikai témák a hangsúlyosan kiemelt tartalmak: Stílus és jelentés a mindennapi nyelvhasználatban.

Annak, hogy megvalósulnak-e a tantervek, különösen a legújabbak előremutató koncepciói, további fontos feltételei vannak. Az egyik az, hogy sikerül-e a már menetközben is tapasztalható gáncsoskodások, akadályok leküzdése az ugyanazokat a koncepciókat megvalósító tankönyvek, taneszközök kiadásában. A másik – és talán ez a főkérdés – magukévá teszik-e ezeket az elgondolásokat a pedagógusok, igazodik-e ehhez hosszú távon a pedagógusképzés. De van olyan zavaró körülmény is, hogy a tanulók teljesen más szemlélet szerint tanulják a román nyelvet, irodalmat. Például a variabilitás tekintetében a román nyelv oktatása továbbra is szigorúan standard központú, stigmatizálja a nyelvjárási változatokat, a helyességet szigorúan a standarddal kapcsolja össze.

5.1.1.2.2. A tankönyvek

5.1.1.2.2.1. A szabályozás

A román iskolákban már 1993-tól, a magyar és a német oktatásban 1997-től lehetővé vált alternatív tankönyvek használata: tantárgyanként két tankönyv közül választhattak a pedagógusok. A kisebb létszámú kisebbségeknek nincs választási lehetőségük, ők ezt nem is igénylik. A nem kötelező oktatásban a tankönyvkiadás szabadpiaci elvek szerint működik, a tankönyvet a diáknak kell megvásárolnia. A tankönyvpályázatot a minisztérium hirdeti meg az éppen érvényben lévő tantárgyi programok alapján. A kiadók pályázataként beküldött kéziratosokat a tankönyvbizottságok szakmai javaslatára hagyják jóvá, a tankönyv engedélyezésekor a tartalmi szempontokon túl a gazdasági szempontot is figyelembe veszik. A kisebb példányszám miatt a kisebbségi tankönyvek kiadása mindig költségesebb. Az eredetileg magyar nyelven szerkesztett, illetve a románból magyarra fordított tankönyvek kiadása rendszerint megkésik a többletmunka és a változó törvények és rendeletek miatt.

A kisebbségi tankönyvek kiadásának szabályozásában 1998-ban következett be fordulat. Az 1998/3593-as kormányrendelet „felhatalmazza [...] a tankönyvszerzőket, hogy – európai modell szerint – készítsenek közös tankönyveket a szomszédos országok szerzőivel, és utasítja a minisztériumi főosztályokat, hogy kezdeményezzék a közös tankönyvek és jegyzetek készítését többek között magyarországi intézményekkel, szakemberekkel is”. Az 1998/3811-es rendelet a kisebbségek tankönyveinek forrásaként az eredeti tankönyveken kívül (anyanyelv és irodalom, kisebbségi történelem és hagyományok, ének-zene könyvek) a román nyelven megírt és lefordított, az anyaországból átvett és az európai kooperációban készült könyveket nevezi meg. 2005. április 25-én keltezett, 3950-es rendeletével az akkori oktatási miniszter megerősítette, hogy a kisebbségek nyelvén, így magyar nyelven is lehet tankönyveket írni,¹²¹ az anyaországból is be lehet hozni tankönyveket.

A 2011-es oktatási törvény nem hozott lényeges változást a tankönyvek vonatkozásában. A hozzá kapcsolódó metodológiát részletező miniszteri rendelet (2013-ból, 5559-es számmal)¹²² azonban fölülírtja a törvényt, olyan előírásokat tartalmaz, amelyek ellentétesek magával a törvénnyel,

az alkotmánnyal, sőt az 1990 előtti időszakban is elképzelhetetlenek lettek volna. A módszertan részben megerősíti, hogy az anyanyelv és irodalom, a kisebbségi történelem és hagyományok, valamint a zenei nevelés tankönyveit meg lehet írni az illető kisebbség nyelvén (Anexa nr. 1., Art. 18.), de az értékelési, elbírálási folyamatra hivatkozva minden, nem románul kidolgozott tankönyvnek a román változatát is kéri (Anexa nr. 2, Art. 3, lit. b). Tehát az előbbi három tantárgy magyar tankönyveit is le kell fordítani román nyelvre (Anexa nr. 3, Art. 9), mivel – a nagyon is vitatható, bizalmatlanságot tükröző érvelés szerint – azok az értékelők, akik nem beszélnek a magyar nyelvet, nem képesek pontozni a betérjesztett pályázatot. A minisztérium magyar tisztviselőinek el kellett volna utasítaniuk ezt a – szerintük technikai – „betoldást”, amely teljesen ellehetetlenítette a magyar tankönyvek írását, kiadását, igazi értékelését, hiszen most először értékelték olyanok, akik semmit nem tudnak a magyar nyelvről, a magyar kultúráról, és ezt egy, mindig kétes értékű fordítás alapján kell elvégezniük. Ezt az előírást végül 2018-ban egy évre visszavonták. Megjelent azonban újra annak a veszélye, hogy a helységneveket és a történelmi személyiségek nevét román nyelven kell írni a tankönyvekben.¹²³

5.1.1.2.2.2. Szerzők, kiadók

A kisebbségi oktatás tankönyveinek is pedagógusok, oktatók a szerzői, akik rendszerint kiadói felkérés, megbízás alapján végzik munkájukat. A szabályozásnak mindig kritikus és változó pontja volt, hogy lehet-e saját tankönyvük a kisebbségeknek (leginkább a magyarnak, mert a többi kisebbségnek nem volt ilyen igénye), azaz lehet-e magyar szerzője például a magyar oktatásban használt matematika tankönyvnek. A rendszer ma is inkább a román szerzőt (és ezzel a román kiadót) preferálja és a fordítást, miközben a szakszerű fordításnak sincsenek meg a feltételei. Az ideális az volna, hogy a magyar tankönyveket az arra szakmailag leginkább alkalmas szerző írja, illetve, hogy az oktatás a legjobb tankönyveket használhassa attól is függetlenül, hogy a szerző melyik országban él. Az elmúlt időszakban az anyaországi tankönyvek használatának – a látszat ellenére – nem a minisztérium volt a legfőbb ellenzője, hanem a kiadói vállalkozások (a magyarok is!), amelyek piaci helyzetüket féltik.

A tankönyv olyan műfaj, amelynek létrehozásában kulcsszerepe van a műhelymunkának, a kiadói szerkesztőségnek, a szerkesztőség megfelelően szakosodott munkatársainak. Korábban Romániában (1948-tól) a centralizáltságnak megfelelően egyetlen tankönyvkiadó működött: a *Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó*, és ennek több magyar kiadói szerkesztősége volt. A kolozsvári szerkesztőséget a megszorítások időszakában, 1987-ben felszámolták, majd 1990-ben újraindították, 1999-ben aztán végleg megszüntették alig megfeythető okokból, hiszen az RMDSZ akkor része volt a kormánykoalíciónak.¹²⁴ A helyzet ironiája, hogy 2005-ben – amikor újra tagja volt a kormánykoalíciónak – az RMDSZ „kivívta”, hogy magyar igazgatója legyen az állami tankönyvkiadónak, immár szerkesztőség és magyar munkatársak nélkül. A korábbi kolozsvári tankönyvszerkesztőség megszűnését követően, 2000-ben jött létre az RMPSZ nonprofit tankönyvkiadója, az *Ábel*.

Miután a tankönyv piaci áruvá vált, már a kilencvenes évek első felében megjelentek magyar tankönyvkiadói vállalkozások is. A legjelentősebbek: a sepsiszentgyörgyi T3, a kolozsvári Stúdió, a dévai Corvin. Voltak konjunkturális időszakok, pl. 1997–1998-ban, amikor világbanki finanszírozással a minisztérium úgy hirdetett meg tankönyvpályázatokat, hogy azok – mint láhattuk – jóval megelőzték a tantervreformot. A pályázatok sikerét az sem befolyásolta, hogy a legtöbb kiadónak nem volt kiadói szerkesztősége (sőt ez a pályázatokban előnyt jelentett, hiszen a szerkesztőségi munka csak növelte volna a költségeket). A kiadók működése szempontjából ma is ez jelenti a legfőbb gondot: a szerkesztőségi, a szakmai munka hiánya, a formális lektorálás, a hozzá nem értés a műszaki szerkesztésben stb.

A tankönyvekénél is zavarosabb és áttekinthetlenebb az oktatásban használt egyéb segédkönyvek, munkafüzetek, feladatgyűjtemények kiadása és terjesztése. Ebben a gyakorlatilag felügyelet nélküli tevékenységben sok, köztük alig ismert szerző és kiadó is részt vett. Szintén Kádár Edit ír azokról, amelyek a magyar nyelv és irodalom oktatásához kapcsolódnak: „Ami világosan látszik, az az, hogy a VIII. osztályos záróvizsgára való felkészítés országosan ilyen »receptfüzetek« alapján történik, amelyeknek igen nagy a kelete annak ellenére, hogy Remus Pricopie oktatási miniszter (2012–2014) ezeknek a vásároltatását, illetve a tanárok által való terjesztését megtiltotta, valamint ezt a vizsgán való csalásokkal egy kategóriába sorolta.¹²⁵ Ugyanakkor a korrupció egy különös formája az, amikor olyanok

adnak ki segédanyagot, akik a kimeneti vizsgák tételeinek összeállítására is befolyással vannak, ezzel mintegy garanciáját nyújtva annak, hogy direkt módon, jeggyé konvertálhatóan hasznosul a segédanyag megvásárlása.

Ha általánosságban nézzük a magyar nyelv és irodalom tantárgyhoz kapcsolódó segédanyagokat, azt látjuk, hogy ezek nyelvileg igénytelen, szerkesztési és helyesírási hibáktól nem mentes (vagy éppen azoktól hemzseggő) kiadványok, amelyek nem az oktatási folyamatot célozzák segíteni, hanem a kimenetek vizsgáira dresszíroznak, tételminták, típusfeladatok szűk hatókörű rutinjain keresztül. A helyzet annyiban is visszás, hogy több ilyen gondozatlan, szakmailag és módszertanilag is majdhogynem botrányos kiadvány éppen a minisztérium tankönyvkiadójánál jelenik meg.” (Kádár 2016, 29).

5.1.1.2.2.3. Pályázatás, ellenőrzés, jóváhagyás

A tankönyvpályázatok eredményeinek jóváhagyása és a tankönyvek értékelése 2001-től a minisztérium, a magyarul megírt vagy magyarra fordított tankönyveké a Kisebbségi Főosztály feladatkörébe tartozott, amelynek államtitkári szinten is magyar vezetője volt és van. A 2005-ös miniszteri rendelet értelmében továbbra is a Kisebbségi Főosztály feladata a tankönyvfordítások megfelelő színvonalának ellenőrzése, biztosítása olyan szakvélemények alapján, amelyek a rendelet mellékletében felsorolt intézményektől származnak. A magyar nyelvű oktatás esetében ez az intézmény az RMDSZ, a Romániai Magyar Pedagógus Szövetség révén. Mivel az RMPSZ erre hivatott szaktestülete az Erdélyi Tankönyvtanács, a rendeletből az következett volna, hogy a szakmai ellenőrzés végül az Erdélyi Tankönyvtanács hatáskörébe kerüljön. Ez azonban nem így történt: az RMDSZ a tankönyvekkel kapcsolatos kompetenciákat megtartotta saját hatáskörében, a Kisebbségi Főosztály pedig szintén saját hatáskörben a leggyengébb tankönyveket is engedélyezte.

Nagy vitát, a Minisztérium részéről elmarasztalást és gyanakvást váltott ki a VI–VII. osztályos tanulónak szánt *A székelység története* című alternatív tankönyv. A tartalmában és hiánypótló jellegében is fontos munka 2012 szeptemberében jelent meg, Hargita és Kovászna megye Tanácsa adta ki, tizenegy székelyföldi magyar történész írta, mind jó ismerői a témának. Többnyire megalapozatlan szakmai bírálatok, támadások jelentek meg román történészek részéről, a Minisztérium pedig amiatt

marasztalta el a tankönyvet, mert jóváhagyása nélkül jelent meg. A hatóság utólag is részben ezzel indokolja a magyar tankönyvekkel kapcsolatos általános bizalmatlanságot.

A piaci versengés és a politikai ambíciók 2017-ben csődbe vitték a tankönyvkiadást. Tanévkezdésre nem jelenhettek meg az új tantervek szerint meghirdetett és elkészült tankönyvek az V. osztály számára. Ennek piaci oka volt: a meghirdetett közbeszerzés alapján elfogadott tankönyvkéziratokat jogi úton megtámadták a nyertesekkel szemben álló rivális kiadók. Ilyen helyzet még nem volt a román közoktatásban. Nem maradt idő a könyvek kiadására, még kevésbé arra, hogy a magyar oktatás számára le is fordítsák őket. Valószínűleg ez a kényszerhelyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a minisztérium radikális átszervezésre szánta rá magát. 2017. október 10-én nyilvánossá vált, hogy átszervezik az állami tankönyvkiadót és új tankönyvtörvényt készítenek elő. Ezeknek a tervezetét közvitára bocsátották. A sajtóban megjelent magyar és országos félelmek amiatt voltak, hogy túlzott centralizálás fog történni. A magyar szakmai vélemény az volt, hogy a magyar oktatás számára az a fontos, hogy a szakmaiság érvényesüljön a piaci és politikai nyomás ellenében, és hogy legyen újra kiadói magyar fiók-szerkesztőség Kolozsváron a magyar tankönyvek szerkesztésére. A törvényhozás mindkét háza által elfogadott tankönyvtörvényt az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította. Elvileg az állami tankönyvkiadót jóváhagyó sürgősségi kormányrendeletet is, de az attól még működik, nem kizárólagos jogkörrel. A legújabb kiírás szerint ismét szabad verseny van, magánkiadók és az állami tankönyvkiadó pályáznak a tankönyvek kiadására.

Ezzel a „barátságatlan” szabályozási háttérrel kellett szembesülniük azoknak a szerzőcsapatoknak, amelyek a közben elfogadott reformtanterveknek megfelelő tankönyvek és egyéb taneszközök elkészítésére vállalkoztak. Az I. és II. osztályos tankönyvek 2014–15-ben készültek el. 2017-ben és 2018-ban megjelent az új V. és VI. osztályos tankönyv is Fóris-Ferenczi Rita és Kádár Edit szakmai irányításával (Bartalis és mtsai 2017, 2018). A szakma Magyarországon is nagy elismeréssel fogadta őket. A tantervekhez és a tankönyvekhez végzett háttérkutatások alapján két tanári segédanyag (Feladatbank) is megjelent (Kádár, szerk., 2017, 2018; erről részletesebben Kádár 2018).

5.1.1.2.2.4. Az Erdélyi Tankönyvtanács

Az Erdélyi Tankönyvtanács (ET) 1993-ban alakult meg, 1997-től a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége (RMPSZ) testületként működik.¹²⁶ Azért jött létre, hogy ösztönözze tantervek és magyar tankönyvek írását, hogy szakértők bevonásával segítse az eredetiben vagy a románból való fordítással készülő tankönyvek, egyetemi jegyzetek és más oktatási anyagok szakmailag és nyelvilag kifogástalan megírását, és hogy megalapozott, pártatlan véleményt nyilvánítson a már megjelent tankönyvekről. Ilyen jellegű segítő közreműködését minden érdekelt félnek felajánlotta: a minisztériumnak, a szerzőknek és fordítóknak, a kiadóknak. 1995-ben elkezdte működését az ET saját sokszorosító műhelye, amelyben a következő években több száz kiadvány jelent meg. Ezek között olyanok is voltak, mint Csicsó Antal *Apró ábécéje*, a moldvai magyar gyermekek első tankönyve (1995), Vincze Zoltán tankönyve, *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme* (1997) vagy az első magyar egyetemi jegyzet 1996-ban: Szilágyi N. Sándor *Hogyan teremtsünk világot?* Szintén 1995-ben (talán az ET inspirációjára) Budapesten az Oktatási Minisztérium keretében a Régiók Magyar Tankönyv- és Taneszköz-tanácsa is létrejött, amelynek tagja lett az ET is.¹²⁷

Valószínűleg az ET Kuratóriumának 2005. március 1-jei határozott hangú nyilatkozata is közrejátszott abban, hogy a romániai magyar oktatáspolitikai akkori vezetői az érintett kiadói vállalkozásokkal közös értekezleten 2005 májusában úgy döntöttek, hogy lényegesen leszűkítik a Tanács mozgásterét. Az ET ebben a sajtóban megjelent nyilatkozatában kénytelen volt felhívni a figyelmet arra, hogy a minisztérium is, a kiadók is, a szerzők és fordítók is kellő szakmai garancia nélkül sorozatosan jelentetnek meg olyan tankönyveket (főképpen fordításokat), amelyek alkalmatlanok az oktatásra, vagy éppen károsan befolyásolhatják a tanulók nyelvhasználatát, kompromittálják magát a magyar oktatást. Megalapozott szakértői vélemények alapján cím szerint is megnevezte azokat a tankönyveket, amelyeket alkalmatlanoknak vagy éppen károsaknak tart a magyar oktatásban, és kérte ezek visszavonását. Az ET léte és kuratóriumának működése ezt követően már inkább virtuálisnak tekinthető. Arra korlátozódott, hogy kifejtette a véleményét néhány eredménytelen tankönyvvitában, és hogy folyamatosan felhívta fölöttes intézményének, az RMPSZ-nek a figyelmét a tankönyvek körüli anomáliára, az ezekkel kapcsolatos szakmai felelősségre. A testületnek a minisztériumhoz küldött újabb beadványaira sem érkezett válasz.

5.1.1.2.2.5. Problémák: érdekek és érdekeltségek

A magyar tankönyvekkel kapcsolatos súlyos gondokat kisebb részben okozza az, hogy a hivatalos szabályozásban mindig van olyan korlátozás, nagyfokú bizalmatlanságot tükröző előírás, amely megnehezíti a tankönyvkiadók helyzetét, a szerzők és a fordítók munkáját. Ennél súlyosabb az, hogy a minisztérium magyar tisztségviselői, akik közvetlenül felelősek voltak a tankönyvek jóváhagyásáért, nem voltak képesek elhárítani az alsóbb szintű szabályozásból eredő korlátokat, és nem törekedtek arra sem, hogy szakmailag ellensúlyozzák az üzleti érdekeket. Az üzleti érdek és egy-egy tankönyv közvetlen politikai eredményként való felmutatása, a pénz és a politika szorította háttérbe az oktatás érdekeit, a szakmai követelményeket és kompetenciákat, teljesen összemosta a tankönyvekkel kapcsolatos hatósági, oktatáspolitikai feladatokat a piaci, vállalkozói érdekeltségekkel.

A szabályozás szintjén, mint láttuk, megjelent már a 90-es években az alternatívitás lehetősége, amelynek nagy fontosságot tulajdonítanak az oktatás korszerű rendszerében. Ennek különleges jelentősége lehetne a külső régiók magyar oktatásában, a magyar nyelv oktatásában különösen. De ami ebből a romániai magyar oktatásban megvalósult, az csak szerzői ambíciók, koncepciók, törekvések alternatívítása. Annak lett volna értelme, ha ilyen alapon, az oktatás szegregált rendszerében, a nyelvikörnyezet-típusokhoz lehetett volna alkalmazni a helyi tanterveket, és a választható tankönyveket is ennek megfelelően lehetett volna megtervezni és megírni. Kontrasztosan mást a kétnyelvűségükben anyanyelv-dominanciájú tanulóknak (a „tömbben” élőknek) és mást a másodnyelv dominanciájú kétnyelvűeknek (a szórványban).

Nem meglepő ezek után az, hogy a kiadott tankönyvek jelentős részét nem használják sem a pedagógusok, sem a tanulók. Nem használják, mert használhatatlanok. Kádár Edit hivatkozik egy 2014-es felméréskísérletre, amelynek eredményei azt mutatták, hogy a magyar nyelv és irodalom oktatásában a válaszadó középiskolai tanárok több mint egyharmada nem használja a rendelkezésére álló tankönyvet, de szinte mind használnak magyarországi kiadásúakat (amelyekhez viszont a tanulók nem jutnak hozzá) (Kádár 2014, 27). 2017–18-ban ebben nagyon biztató változást hozott az a két új, már említett tankönyv, az V. és a VI. osztály számára, amely a Fóris-Ferenczi Rita és Kádár Edit által szervezett és irányított tanári munkacsoport munkájának az eredménye.

5.1.1.3. Vizsgák és mérések: eredményesség

A minőségbiztosítás jogi keretét a 2006/87-es törvény szabályozza, illetve a hozzákapcsolódó stratégiai dokumentumok. A minőségbiztosításnak két dimenziója van: a belső minőségbiztosítás meghatározott feladatait az iskolákban kialakított minőségértékelő és minőségbiztosító bizottságok látják el, a külső minőségbiztosítás országos szerve a Romániai Közoktatás Minőségét Biztosító Ügynökség. A folyamatos minőségbiztosítási eljárások és ellenőrzések mellett ez az ügynökség akkreditálja az oktatási intézményeket, illetve engedélyezi az intézmények igénylésére az új szakok indítását.

Évtizedek óta változatlanul a két cikluszáró vizsgának, a VIII. osztály utáninak és az érettséginek van döntő jelentősége a tanulók továbbtanulásában, és ugyancsak e két vizsga eredményei alapján lehet felmérni a magyar oktatás eredményességét, versenyképességét és a minőség javulását vagy romlását is. Újabban mindkét vizsgának van egy néhány hónappal korábbi szimulálása, próbája is. A magyar oktatásban tanulók vizsgaeredményét, esélyeit kétségtelenül rontja az a súlyos diszkrimináció, amely a hatályos törvény szellemével ellenkezően román nyelvből és irodalomból mindkét sorsdöntő vizsgán a román anyanyelvűekével azonos követelményeket ír elő.¹²⁸ Bizonyára ez a diszkrimináció a fő oka annak is, hogy az ország 100 elitiskolája között nincs egy magyar iskola sem.

2017–2018-ban, a Minisztérium Kisebbségi Államtitkárságának adatai szerint, a 8. osztályban 9 698 diák tanult magyarul, közülük a továbbtanulási lehetőségeiket meghatározó országos „szűrővizsgára” 2018-ban 7 814-en iratkoztak be, a vizsgán pedig néhány százzal kevesebben jelentek meg. A vizsgázók 67,37%-a vizsgázott eredményesen (5 265 tanuló), 6,23%-kal kevesebben az országos átlagnál, románból és matematikából gyengébb eredményekkel, mint az előző évi vizsgán (románból 10%-kal). A megelőző két évhez viszonyítva több mint 3%-kal csökkent a vizsgázók eredményessége.

A 12–13. osztályban 2018-ban 6 363 diák tanult, közülük 6 012-en jelentkeztek érettségire, és 60,83%-uk volt sikeres, 8,87%-kal lemaradva az országos átlagtól. Itt is a román vizsga eredményei voltak a leggyengébbek. Maros, Kovászna és Hargita megye eredményei az országos átlaghoz közeliak voltak. A két előző évihez viszonyítva 5–6%-kal gyengébbek az eredmények. Az érettségi eredmények tekintetében legjobb eredményt

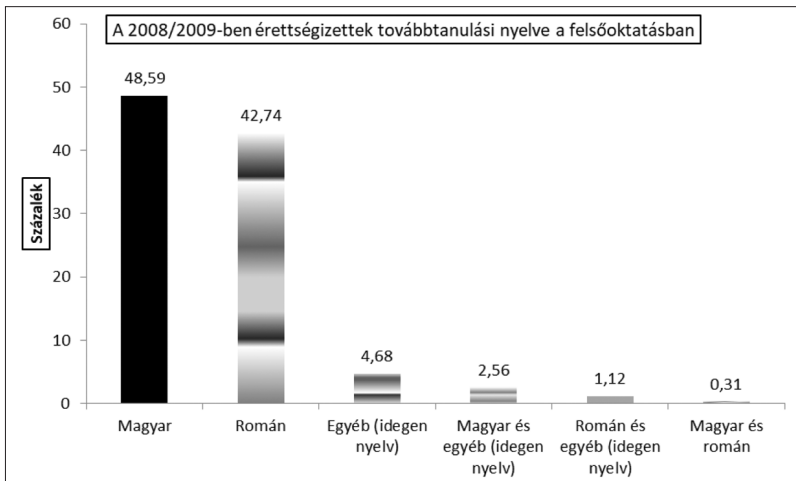
elérő 10 erdélyi magyar elitiskola között van négy kolozsvári, két-két csíkszeredai és sepsiszentgyörgyi, egy marosvásárhelyi és a négyfalusi.

Tekintettel arra, hogy a magyar oktatásban az alap a magyar nyelv – más tantárgyak eredményeit is befolyásolja a magyar nyelvi kompetencia –, az oktatás egésze szempontjából is relevánsak azok a felmérések, amelyeket Pletl Rita és munkatársai az elmúlt két évtizedben időszakonként végeztek a tanulók helyesírásáról, magyar nyelvi kompetenciájáról, szövegértési képességükről, tágabban írásos közléskultúrájukról (1993–1997-ben, 2005–2006-ban és 2009–2010-ben) (Pletl 1997, 2011, 2012). Azért is fontosak ezek a felmérések, mert tapasztalható volt, hogy a PISA-teszteléseknek¹²⁹ a romániai magyar kisebbség számára nincs értékelhető eredménye.¹³⁰ Hasonló a helyzet a PIRLS mérésekkel is. (De ezek a többnyire nem releváns eredmények is arról tanúskodnak, hogy magyar oktatásban 2009 és 2012 között minőségi romlás következett be, miközben az országos értékek nem csökkentek.)

Pletl Ritának első felmérése a magyar oktatásban tanulók helyesírásáról készült a kilencvenes évek közepén. Az oktatás akkori gyenge teljesítményét mutatja, hogy az érettségizők helyesírása gyengébbnek bizonyult, mint az általános iskolai végzősöké. Még kedvezőtlenebb volt a kép a magyarországgal való összehasonlításban: „... egy erdélyi diákra majdnem kétszer... több hiba jut, mint egy magyarországi tanulóra az általános iskola évfolyamain; a gimnáziumban már nagyobbak a különbségek: a 10. osztályban ötször..., a XII. osztályban kétszer ... jut több hiba egy erdélyi diákra.” (Pletl 1997, 101). A következő felmérés tíz évvel később zajlott, a diákok szövegproduktív képességének színvonalát mérte föl reprezentatív minták alapján, nyomon követte a képesség színvonalának alakulását az egymásra épülő különböző iskolatípusokban, és felvázolta az iskolai írásos közléskultúra helyzetképét (Pletl 2011). Ennek alapján azt lehetett megállapítani, hogy „ismeretek nem hasznosulnak, jártasságok törölődnek, képességek nem működnek abban az esetben, ha az iskolai feladathelyzet valamelyik tényezőjét megváltoztatjuk” (Pletl 2011, 48), vagyis az iskola által felkínált „kiművelt nyelvi kód mintái” (Pletl 2011, 60) nem épülnek be a diákok élő nyelvhasználatába. A tíz évvel korábbi felmérés még a szórványok leszakadását mutatta a tömbhelyezethez viszonyítva, a későbbi már a falusi iskolák jelentős lemaradását regisztrálta. Hasonló eredményeket mutat az olvasási és szövegértési képesség színvonalának felmérése a 2009–2010-es tanévben (Pletl 2012).

5.1.2. A magyar nyelv a felsőoktatásban

A 2002-es népszámlálás adatai szerint akkor 33 702 (ebből Romániában 30 612), 2011-ben pedig 31 730 magyar nemzetiségű hallgató volt beiskolázva, ebből a kisebb, 33,7 százalékos hányada tanult magyarul Romániában 2002-ben, és még további 6,7 százalék Magyarországon (Veres 2015, 90, 4.15b. táblázat). Ebből az következik, hogy a magyar nemzetiségűeknek mintegy kétharmada nem magyar nyelven tanul. Ezt részben az is alátámasztja, hogy egy kutatás adatai szerint a 2008/2009-es tanévben magyar nyelven érettségizetteknek csak mintegy fele tanult tovább anyanyelvén, 43–44 százalékuk románul, a fennmaradó rész pedig más nyelven (5. 1. ábra) (l. Papp Z.–Márton 2010). Röviden tehát megállapítható, hogy az érettségit követően *a magyar nemzetiségű fiatalok egyharmada, a magyar nyelven érettségizettek pedig mintegy fele* tanul magyarul a romániai felsőoktatásban.

5. 1. ábra

A 2008/2009-ben magyarul érettségizettek továbbtanulási nyelve a felsőoktatásban

Forrás: Szikszai szerk., 2010, 63, 14. ábra.

5.1.2.1. Keretek és arányok

Mivel még annak az alapvető és triviális ténynek a megítélésében is vannak eltérő vélemények, hogy mi az, amit magyar felsőoktatásnak tekinthetünk,¹³¹ jeleznünk kell, hogy mi azt az egyetemi, főiskolai intézményi keretet tekintjük magyar felsőoktatásnak, amelyben a képzés alapnyelve a magyar, természetesen kellő nyitottsággal és kapcsolódással a román nyelv és a világnyelvek irányában.

Amint az előző részben bemutattuk, amikor 1990 után erre végre lehetőség nyílt – mind a meglévő intézményeken belül, mind azon kívül – a kisebbségi politikában, elkezdődött a magyar felsőoktatás kereteinek bővítése, új intézményi keretek kialakítása, a hátrányok és a hiányok csökkentése a román nyelvű oktatással szemben. De alighogy ez elkezdődött, mindjárt felszínre került, a vitákban is megjelent annak a veszélynek a hangoztatása, hogy ezzel, teljesen korszerűtlenül, a magyar felsőoktatás bezárkózik saját nyelvébe, elzárkózik az államnyelvtől és még inkább az angoltól, miközben a világ egyetemei már az elangolosodás útját járók. A 2004 októberében Debrecenben tartott konferencián, a hozzászólásokban és a vitákban jórészt tisztázódott, hogy ezek az igények nem állíthatók szembe egymással: a magyar nyelvű oktatás további kiterjesztésével a tannyelvválasztásban egyre inkább érvényesíteni kell az igényt, hogy az államnyelv és az angol (és további világnyelvek) biztosítsák a hallgatók számára a szakmai nyitottságot és a mobilitást (Kontra, szerk., 2005).

A 2016–2017-es tanév hallgatói, oktatói létszámát az 5. 2. táblázat foglalja össze intézmények szerinti megoszlásban:

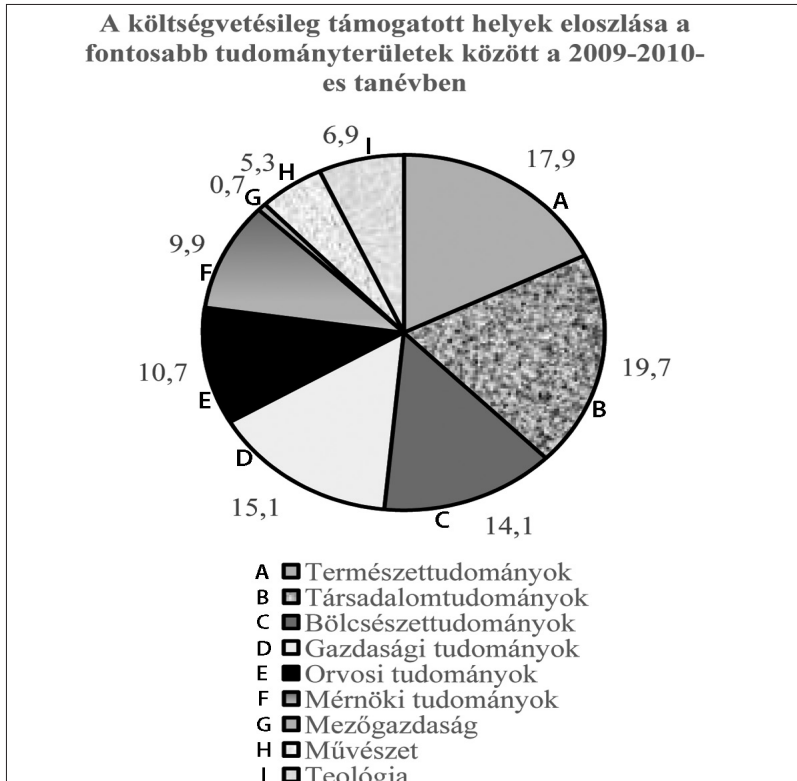
A 2010-es helyzetet rögzítő felmérés szerint akkor 125 szakra terjedt ki az intézmények kínálata. Noha a 125 szak elvileg nem kevés – Magyarországon a Bologna rendszerre való áttérést követően 133 alapszintű szak keretében zajlik képzés – a magyar nyelvű felsőoktatás a romániai szakválasztéknak csak alig több mint egyharmadát biztosítja. Ezzel a szűk kerettel függ össze az, hogy a szakkínálat meglehetősen egyoldalú: a helyek több mint 60%-át a társadalomtudományi területen zajló képzés keretében kínálják, a természettudományi területeken elfoglalható helyek pedig a kínálat kevesebb mint 40%-át teszik ki. Továbbra sincs felsőfokú képzés ilyen fontos szakokon, mint az állatorvosi, a mérnöki, a műszaki, a zenei és képzőművészeti szakok egy jelentős részén, az erdőgazdálkodási

5. 2. táblázat

A 2016/2017-es egyetemi év számokban (Tonk 2018 nyomán)

Intézmény	Oktatás helyszíne	BA/BSc hallgatók	MA/MSc hallgatók	Egyéb (PhD)	Hallgatók összesen	Főállású oktatók összesen
Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE)	Kolozsvár és kihelyezett tagozatok magyar képzései	4599	876	301	5776	310
Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE)	Csíkszereda, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy	1931	307	–	2238	201
Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE)	Marosvásárhely	1614	19	–	1633	146
Partiumi Keresztény Egyetem (PKE)	Nagyvárad	623	217	–	840	50
Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem (MME)	Marosvásárhely	121	83	32	236	34
Protestáns Teológiai Intézet (PTI)	Kolozsvár	114	46	–	160	11
Magyarországi intézmények – kihelyezett szakok	Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Nagyvárad, Csíkszereda	300	60	–	360	–
Összesen					11 243	752

szakon stb., és a sor minden bizonnyal még további szakirányokkal is folytatható. Ebben a tekintetben mindenképpen jelentős hiányt pótol a magyar nyelvű agrármérnöki képzés, amelyet 2016-ban Sepsiszentgyörgyön indított el a Sapientia EMTE.

5. 2. ábra

A költségvetésileg támogatott helyek eloszlása a fontosabb tudományterületek között a 2009–2010-es tanévben

Forrás: Szikszai szerk., 2010, 71–72, 18. ábra

A magyar nemzetiségű népességet illetően, a népességszerkezet és az iskolázottsági szint vonatkozásában megfigyelhetjük a kedvezőtlen demográfiai trendek hatását. A felsőoktatásba való bekerülés kisebb esélyét súlyosbítja az értelmiségi és tudományos foglalkozásuk kivándorlása, amit fokoz, hogy a magyarság a piaci szempontból jobban konvertálható jogász, közgazdász szakmákban 1992-ben erősen alulreprezentált volt, ám 2002–2011 között is az egyetemi hallgatók körében a bölcsész és humán szakterületeken tanulók messze felülreprezentáltak az országos átlaghoz képest (Kiss T. 2010c).

Az előbbiekben említett adat szerint a magyarul érettségizők száma hatezer körül stabilizálódott, a romló teljesítmények miatt legutóbb csak 60%-uk vizsgázott sikeresen. Ez négyezernél kevesebb potenciális felvételizőt jelentene az alapképzésekre. A helyzet azonban ennél is rosszabb, ugyanis korábbi felmérésünk szerint a magyarul érettségizőknek körülbelül fele tanul tovább a felsőoktatásban, közülük pedig nagyjából 50-50% arányban vesznek részt romániai magyar, illetőleg romániai román nyelvű képzésekben (Szikszai, szerk., 2010, 215). Tehát az erdélyi magyar érettségizett fiatalok mintegy fele nem folytat további tanulmányokat sem a romániai magyar, sem pedig a romániai román felsőoktatásban.

Szintén a korábbi felmérés adatai szerint akkor, 2010-ben, hét intézmény rendelkezett akkreditált magiszteri programmal, összesen 49-cel. Ez a keret azóta bizonyára bővült további akkreditált programokkal a Sapientia EMTE keretében. A doktori képzés tekintetében még kevesebb az elérhető információ: úgy tűnik, hogy ez idő szerint kizárólag a BBTE keretében lehet magyar nyelven doktori képzésben részt venni és magyarul megírt doktori értekezés alapján elnyerni a doktori (PhD) fokozatot. Ennek ellenére az elmúlt időszakban a nemzedékváltás abban is megmutatkozott, hogy az 1990 után a felsőoktatásba került magyar fiatalok közül viszonylag sokan szereztek tudományos minősítést Romániában, Magyarországon vagy a világ távolabbi részein. Az MTA Kolozsvári Területi Bizottságának nyilvántartásában 900 körüli azoknak a száma, akiknek van tudományos fokozatuk és külső köztestületi tagjai az Akadémiának, és még legalább 2-300-an lehetnek, akik nem szerepelnek ebben a nyilvántartásban.

A korábbi, három évtizeden át tartó sorvasztás, nemzedéki hiány következtében az 1990 utáni kezdeti időszakban az intézményi fejlesztést jelentős mértékben korlátozta a tanárhiány. Ez néhány szakon késleltette a magyar nyelvű képzés elindítását, néhol átmenetileg magyarországi

vendégtanárokat fogadtak, a meglévő szakokon pedig kötelezővé tette a gyors fiatalítást. Mindezeknek megvoltak a buktatói. A századforduló utáni évtizedben – azzal, hogy a fiatalok nagy része doktori fokozatot szerzett – gyakorlatilag lezárult a nemzedékváltás. A főállású oktatók száma, mint a fenti táblázatból látható, a 2017–2018-as tanévben 752 volt (ebből 490 állami intézmény alkalmazottja, 262 pedig magánegyetemi főállású oktató). Tíz év alatt hozzávetőleg 150-nel nőtt az oktatói létszám, gyakorlatilag csak állami intézményi keretben, és lényegesen csökkent a külső oktatók száma. A nemzedékváltást követően a fiatalok több szakon sikeresen, néhol látványosan erősítették egyetemi pozíciójukat, folyamatosan léptek előre az egyetemi fokozatokon. Abból viszont, hogy 3-400-zal nőtt azoknak a száma, akik fokozatot szereztek, a főállásúak száma viszont alig emelkedett, érzékelné lehet azt is, hogy az előző korszak konjunktúráját dekonjunktúra váltotta föl: az egyetemi oktatói keretek telítődtek, a merev rendszerben a legfiatalabbaknak nem sok esélyük van az érvényesülésre. És ez szintén növelheti a fiatal magyar elitek elvándorlását.

5.1.2.2. A bázisintézmény: a kolozsvári egyetem

Mint közismert, az 1989-es történelmi fordulat idején a magyar felsőoktatás folyamatosságát, átmentését a kolozsvári egyetem, a marosvásárhelyi orvosegyetem, a marosvásárhelyi színművészeti egyetem, valamint a két teológia biztosította. 1990 után az első időszak kulcsszavai ezek voltak: konszolidáció, rehabilitáció, bővítés, anyanyelvűsítés, azaz az anyanyelv egyetemi, felsőoktatásbeli státuszának rendezése. Az állami intézményekben már 1990 januárjában megindult a fejlesztés, a létszámbeli bővítés, 1990 őszén új szakok bevezetése, az oktatói létszám bővítése stb. Mivel a korábbi Bolyai Egyetem maradéka még 30 év elteltével is jelentős volt, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem bizonyult a további fejlesztés alapjának és országos modelljének, noha éppen itt ütközött folyamatos ellenállásba az önálló állami egyetem iránti igény. Bizonyára az lett volna ésszerű, ha előbb néhány éves rehabilitációs programot valósít meg az egyetem, egyensúlyba hozza önmagát, meghatározza és érvényesíti új értékrendszerét, pótolja a legfeltűnőbb hiányokat a szakok, oktatók és az infrastruktúra tekintetében, korszerűsíti adminisztrációját, lakhatóvá teszi a kollégiumokat stb.

A második korszak stratégiai kulcsszavai: a nyitás, a kapcsolatteremtés, a rugalmasság és az érték, a színvonal. Ebben történt a leglényegesebb előrelépés, de anarchikusan, nem egyértelműen. Fontos fejlemény volt, hogy 1993-tól elfogadták a magyar nyelvű oktatás önálló hallgatói létszámkereteit, 1997-től pedig az oktatói státuszok is elkülönültek, az illető státuszokra vonatkozó pályázati kiírásokban pedig megjelenik a magyar nyelvismeretre vonatkozó követelmény.¹³² Ez tette lehetővé, hogy az állandó nyugdíjazások ellenére az oktatói létszám tíz év alatt megháromszorozódott. Alacsony bérszinten ugyan, de nyitott és rugalmas volt a rendszer, kedvezett a fejlesztésnek. Sajnos nem valósulhatott meg az a törekvés, hogy a bolognai rendszer bevezetése és Románia uniós csatlakozása előtt eredményt lehetett volna elérni a magyar oktatás kari szintű önállósításával vagy akár önálló magyar állami egyetem létrehozásával.

A harmadik, máig tartó időszak kulcsszava: a pénz. Nem a sok pénz, hanem a pénzszerzés és az elosztás. Az egyetem mint gátlástalan vállalat és vállalkozó működik, szűkül a rekrutációs bázis a hallgatók és különösen a magyar hallgatók tekintetében. Az általános mennyiségi fejlesztés arányainak jelzésére elég talán arra utalnunk, hogy a hallgatói létszám megtízszereződött a kolozsvári egyetemen, a magyarul tanuló hallgatók száma is hétezer fölött volt a 2009–2010-es tanévben, és az egyetem több mint 70 szakon nyújt képzést magyar nyelven. Az elfogulatlanság szellemében az egyetem befogadta a protestáns hitoktatói, valamint a római katolikus hitoktatói és teológiai szakokat, amelyek önálló karokként kezdték meg működésüket.

Az oktatás különböző nyelvű tagozatai intézményesen nincsenek elkülönítve, ún. román, magyar, német nyelvű „oktatási vonalakat” alkotnak. Ez az oktatási vonal rossz tükörfordítás olyasvalaminek a megnevezésére, amely még nem találta meg a helyét az egyetem struktúrájában. Karok tekintetében a kolozsvári egyetem felaprózott és egyenetlen (21 karral működik), a tanszékek még egyenetlenebbek létszámban és szakmai profilban. Egyedülálló az egyetem abban is, hogy ebben a lehetetlen struktúrában, amelyben a sok karra való tagolódás a rokon szakokat is eltávolítja egymástól (épületekben is, nemcsak az intézményi struktúrában), az azonos egyetemi funkcióban lévő oktatók bérezése is lényegesen különbözik karonként az egyes karok „bevételeitől” függően.

Az expanzió regionálisan és az oktatási formák tekintetében is végbement. A kolozsvári egyetemnek kihelyezett (főiskolai) tagozatai működnek

Erdély-szerte, magyar tagozatok is több városban. Magyarországi felsőoktatási intézmények is már korábban létrehoztak székelyföldi tagozatokat, román magánegyetemek pedig szintén offenzívát folytatnak a régió meghódítására. Ez a helyzet, később pedig a Sapientia megalakulása, előtérbe hozta a központ, illetve a régió(k) dilemmáját, valamint a provincializmus veszélyét. A Székelyföldnek, Erdély magyarlakta vidékeinek föltétlenül szükségük volt felsőoktatási intézményekre, időszerűvé, sőt halaszthatatlanná vált a kisebb városi központok szellemi urbanizációja. Bizonyára nem volna viszont szerencsés, ha ez gyengítené a korábbi centrumokat. Provincializmushoz vezetne a regionális intézmények elszigetelődése, az egymással való rivalizálás. Az sem volna előnyös, ha a fiatalok főképpen aszerint választanának pályát, hogy éppen mire nyújt lehetőséget az otthoni intézmény. Kedvezőtlen következménye lehet ennek egyfajta helyi belterjesség, az, hogy a fiatalok számára a szakmák, a szakok választásában is az válik elsődleges szemponttá, hogy mi a helyi kínálat.

5.1.2.3. Meggyengült alapok: a pedagógusképzés

A kisebbségi felsőoktatásban az oktatás egésze szempontjából nyelviileg is kiemelt fontossága van a pedagógusképzésnek, a pedagógusképzés intézményi hátterének, önállóságának. *Az óvó- és tanítóképzés* a kilencvenes évek végéig Romániában erre szakosodott középiskolákban folyt. Az 1990-ben bekövetkezett mobilitásnak és kerkedvezményes nyugdíjazásoknak pedagógushiány lett a közvetlen következménye: az 1990–1991-es tanévben képesítés nélküli volt az óvónők 45,7 százaléka, a tanítók 31 százaléka, az általános iskolai tanárok 28,9 százaléka, a középiskolai tanárok 13,9 százaléka (Murvai 2000, 32, 34, 37, 41). A hiány gyors pótlásaként megnyíltak a pedagógusképzésnek és a képesítés nélküli pedagógusok alkalmazásának azóta is tartó, korlátlan és önkorlátozás nélküli lehetőségei. Teljesen ellenőrizetlen képzési formák indultak: hétvégi oktatás a legkülönbözőbb helyeken, távoktatás magyarországi intézmények kihelyezett tagozataiként, anyaországi képzés és az ott szerzett diplomák honosítása, közben pedig egy olyan intézményesülés, amely jóval több tanítóképzőt eredményezett, mint ahányan meg lettek volna a szakmai feltételei, és ahányra reálisan szükség volna.

A 90-es évek második felében bekövetkezett az, aminek már korábban be kellett volna következnie, és ami kedvező is lehetett volna: az

óvó- tanítóképzést is át kellett helyezni a felsőoktatás körébe. Az intézmények átszervezése három, 1998-ban kelt miniszteri rendelettel indult el (Murvai 2001: 161). Már 1998-ban létesültek ilyen főiskolák, magyar tannyelvűek viszont csak egyéves késéssel, 1999-ben.¹³³ A következő kormányzati ciklusban az általános visszarendeződés körülményei között 2001-ben a minisztérium újra engedélyezte a középfokú tanítóképzést, párhuzamosan a főiskolai szintűvel (Murvai 2001, 167). Ez a játék azóta is folytatódik: még mindig működik a középfokú képzés, miközben a felsőoktatásban a bolognai rendszerbe is beépült. Az oktatási hatóság a képzési struktúrát tette kaotikussá, magát a képzést pedig a kötelező központi tantervvel éppen tartalmi elemeiben centralizálta, holott egy igazi reformtól az lett volna elvárható, hogy ez fordítva történjék.

1999-ben kerültek be a kolozsvári egyetem intézményi struktúrájába a főiskolai tagozatokként működő magyar képzők. A rendszer továbbra is vegyes maradt, a főiskolák kezdetben kétszakos rendszerbe helyezték a tanítóképzést: idegennyelv-szakos tanárképzéssel párosították, és ebben a párosításban a lényeg sikkadt el, maga a pedagógusképzés. Jelenleg, már a bolognai rendszerben, hat városban folyik magyar tanítóképzés három intézmény keretében. A kolozsvári egyetem képzése „óvó- és tanítóképző pedagógia” néven jelen van Kolozsváron, Udvarhelyen (mindkét helyszínen távoktatási formában és akkreditált mesteri programmal), Marosvásárhelyen, Szatmárnémetiben és Kézdivásárhelyen, Marosvásárhelyen az önálló Református Kántor- és Tanítóképző Intézetben is folyik tanítóképzés, valamint tanító-kántor szakpárosításban, újabban Nagyváradon a Partiumi Keresztény Egyetemen is. A nagyváradi állami egyetemen a kolozsvárhoz hasonló keretben folyik magyar tanítóképzés, amelynek nincs semmi köze az 1990 előtti tanítóképzőhöz (2010-ben mindössze 4 tandíjmentes helyett hirdettek meg, a tantárgyak jelentős részét román nyelven oktatják). A következmények nyilvánvalók: két-három erős intézmény helyett most telephelyeiket és az oktatókat tekintve sok van és gyenge, sajnos éppen a nagyenyedinek és a nagyváradinak nincs folytatása, amelyek korábban évtizedeken át a legszínvonalasabb képzést biztosították.

A tanárképzésnek korábban a tanárképző főiskolák voltak az intézményei, az egyetemen is egyes szakok eleve tanárképző szakoknak számítottak: a bölcsészkarai szakok, a matematika, a földrajz stb. A szakmai képzéssel párhuzamosan folyt maga a tanárképzés, többcsatornás rendszerben és kötelező jelleggel. A tanárképző főiskolák már jóval 1990 előtt

megszűntek, a marosvásárhelyi is, ahol magyar tanárképzés is folyt, így ezek után a magyar tanárképzésnek szintén a kolozsvári egyetem lett a bázisintézménye. Indult tanárképzés a Partiumi Keresztény Egyetemen,¹³⁴ majd a Sapientián is. Egyelőre kétségtelen, hogy a kolozsvári egyetem megmaradt a romániai magyar pedagógusképzés központjának, sőt a választanárképző karokkal és a tanítóképzéssel fokozottabban azzá vált.

A kolozsvári egyetem nevéhez méltóan tudományegyetemmé igyekezett válni, külsőségeiben különösen, és ez azzal járt együtt, hogy perifériakussá tette a tanárképzést. Ennek a területnek az intézményi megítélése is teljesen negatívvá vált. Számtalan szöveget lehetne idézni annak igazolására, hogy az egyetem hierarchikus rendjében az első a tudományos képzés, a második a tanárképzés és ezeket követi a tanítóképzés. A bolognai rendszer azt kívánta volna meg, hogy a pedagógusképzés megfelelő szakképzés és alkalmassági próba után a 2. szinten, a magiszteri képzésben kapjon helyet, a hazai törvény azonban – a bolognai rendszer általános gyakorlatától eltérően – ebben a vonatkozásban meghagyta mellékcsatornának a pedagógusképzést, elosztva a megszerzhető krediteket az egyetemi oktatás BA és MA szintje között. Merevíti a rendszert az is, hogy más szakoktól eltérően a tanárképzés tantervét mindkét szinten (BA, MA) a minisztérium írja elő országosan egységes keretben. A magyar tanárképzés helyzetét az is megnehezíti, hogy éppen ezen a nagyon fontos területen nem érvényesül a finanszírozásnak az a más szakok tekintetében általános szabálya, hogy a magyar oktatás hallgatóira jutó „fejpénzt” kettős szorzóval állapítják meg.

Visszatérve a pedagógusképzés említett komponenseire: ha a nyelvi komponenst nézzük, azt, hogy a leendő pedagógusnak kivételes kompetenciával kellene rendelkeznie abban a nyelvben és annak szaknyelvi registereiben, amelyen oktatni fog, azt látjuk, hogy ez a követelmény egyáltalán nem teljesül. Részben a kolozsvári egyetem „nyelvi vonalainak” tisztázatlan státuszával függ össze, hogy sok olyan magyar vagy román anyanyelvű diák, aki a német tagozaton végez, magyar vagy román tannyelvű iskolában helyezkedik el, és ott válik nyilvánvalóvá, hogy németül ugyan valamelyest tud, de az oktatás nyelvén a saját tantárgyáról (pl. történelemről, földrajzról) nem képes kommunikálni. Egyéb komponenseiben a képzés oktatáseméletivé vált, többek között az oktatásszervezés elmélete vált fontossá, miközben csökkent mind a szakmai, mind a pszichopedagógiai képzés súlya. Teljesen mellékes ebben a képzésben a gyakorlati képzés, az iskolai gyakorlás. A magyar pedagógusképzésnek minimális önállósága

sincs sem a tartalmi elemek, sem a szervezés tekintetében. Ezért ez a képzés egyáltalán nem töltheti be azt a szerepet, hogy a romániai magyar oktatás speciális igényei szerint készítse föl a leendő tanárokat. Éppen emiatt nem tekinthető véletlennek, hogy a tanári állásokra kiírt versenyvizsgákon a magyar diplomás pedagógusok is gyengén szerepelnek. Hivatkoztunk korábban a 2018-as tanári véglegesítő eredményeire, amely a maga 65%-os eredményével 10%-kal maradt el az országos átlagtól.

Az előbbieken már hivatkozott 1997/36-os sürgősségi kormányrendelet feloldotta a szakképzés nyelvére vonatkozó korlátozást. Ennek nyomán viszont nyilvánvalóvá vált, hogy alig vannak olyan szaktanárok, akik kellő magyar szaknyelvi kompetenciával biztosíthatnák az oktatást. Ezt a hiányosságot azóta sem sikerült pótolni, sőt a magyar felsőoktatás kiterjesztésével a felsőoktatásban is felszínre kerültek az oktatók szaknyelvi hiányai.

Az az ideologikus diskurzusban megnyilvánuló szándék, hogy a pedagóguspályát a nemzeti közösség szempontjából küldetésként, szimbolikusan fölértékeljék, nem ellensúlyozhatja a valóságos körülményeket, amelyek tovább rontják a pálya presztízsét. Ilyen volt mindenekelőtt az alacsony bérezés, amely 2018-tól lényegesen javult, és továbbra is ilyen az emberi tartást és a méltóságot biztosító életkörülmények hiánya, az adott közösségekben való megtelepedés elemi feltételeinek hiánya. De önmagát is kompromittálja a szakma a képesítés nélküli vagy gyengén képzett pedagógusokkal. Az 1996–2000 közötti kormányzati ciklusban az oktatási hatóság végre belátta, hogy differenciálni kell a béreket a helyi életfeltételek függvényében. Méltányosan jelentős pótlékokat kaphattak azok, akik távolabbi településeken, elmaradt térségekben vállalták a pálya nehézségeit. A következő kormány megvonta ezeket a pótlékokat.

A Kolozsvári Akadémiai Bizottság Felsőoktatási Munkacsoportjának már hivatkozott elemzése következtetésként a következőket fogalmazza meg: „A romániai magyar felsőoktatási rendszer felemás, ún. spontán expanzió esett át az elmúlt húsz évben. Ez azt jelenti, hogy a hallgatói létszám számbeli növekedése nem járt együtt a magyar felsőoktatási piac szereplőinek összehangolt működésével, a különféle szereplők konjunkturálisan más-más, gyakran egymást gyengítő, keresztező utakat jártak be. Mindezt csak erősítette a rendszer alulfinanszírozása, illetve az, hogy a felsőoktatásban (és általában a kisebbségi oktatásban) nincs egy olyan főhatóság, amely illetékes lenne a felsőoktatással kapcsolatos nemzeti-közösségi elvárás, illetve a jövőkép minél precízebb,

részletesebb megfogalmazásában. Az »államnélküliség«, illetve a »két-állam-közöttség« sajátos állapotában nincs, aki számon kérje a romániai magyar felsőoktatási rendszer hatékonyságát, minőségét, munkaerő-piaci relevanciáját.”¹³⁵ Ezek a következtetések alapjában véve ma is érvényesek.

5.2. A magyar nyelv a tudományművelésben

1990-ben a tudományművelésben is egyik napról a másikra megszűntek az előző korszak szigorú korlátozásai és a még szigorúbb politikai, ideológiai tilalmai, tabui. A lehetőségek persze nem válhattak egyből korlátlanokká, mint ahogy ma sem azok. A lehetőségeket jelentős mértékben maguk a kutatók alakíthatják. Nyelvi szempontból mindenképpen fontos, hogy nincs akadálya a magyar–magyar kapcsolatoknak, ennek ma már az intézményes keretei és módjai is megvannak. Azt azonban túlzás volna állítani, hogy létrejött volna egy közös kutatási térség a Kárpát-medencében, vagy hogy teljesen kölcsönössé váltak volna a határon inneniek és túliak kapcsolatai. Talán ennél is fontosabb viszont, hogy globálisan is szabaddá váltak a kapcsolatok és a mobilitások. És ez abban a tekintetben is fontos, hogy a tudomány erdélyi magyar művelői bekapcsolódhatnak tudományuk nemzetközi rendszerébe, és abban is, hogy olyanok, akik innen mentek el, máris kiválóságai külföldi egyetemeknek, kutatóintézeteknek vagy éppen a versenyszférának.

Az erdélyi magyar tudományművelés helyzetéről és eredményeiről majdnem teljesnek tekinthető összefoglalást nyújt két, kronológiailag több mint két évtizedet összefoglaló kiadvány: az 1990–2001 közötti időszakról (Tánczos–Tökés, szerk., 2002) és a 2002–2013 közöttiről (Péntek–Salat–Szikszai, szerk., 2015). A tudomány és a tudományművelés *magyar* jelzője e kiadványok szerkesztőinek is gondot okozott. A többféle lehetséges kritérium közül (a kutató etnikuma, a téma erdélyi kapcsolódása, a kutatásban és a publikációban használt nyelv stb.) ezen elsősorban (de nem kizárólagosan) a nyelvet értik.

Az erdélyi magyar szaknyelvi regiszterek helyzetéről, az 1990 előtti szétfejlődéséről, a terminológiában jelentkező nyelvi hiányról könyvünk egyik előző alfejezetében már szóltunk. Itt most a felsőoktatáshoz kapcsolódva néhány további általános megállapítást teszünk. Az egyik az – és ez egészen triviális –, hogy a magyar nyelv használata a tudományművelésben

szorosan összefügg a képzéssel: elsősorban a magyar nyelvű egyetemi képzés biztosíthatja a kutató vagy akár a tanár szaknyelvi kompetenciáját. A kettő között szoros kapcsolat van. Az is természetes, hogy a felsőoktatás magyar intézményei és intézetei a tudományművelésnek is műhelyei, és azzal is számolni kell, hogy az egyetemi oktatók tudományos teljesítménye meghatározza pályájuk sikerességét és az intézmény elismertségét, értékelését. A tudományon belüli eredményességnek viszont nemzetközi értékelési rendszere van: az impaktfaktor a természettudományos teljesítmény mérőszáma, a tudományos határfok mércéje, és ez gyakorlatilag csak az angol nyelvű publikálást veszi tekintetbe. Ennek kétféle következménye van: az egyik, hogy most már az államnyelven kívül az idegen nyelven való publikálás is háttérbe szorítja, leértékeli az anyanyelvet, az 1990 után nagy nehézségekkel elindított magyar nyelvű szakfolyóiratokat. A másik, ami talán ennél is súlyosabb, hogy ezzel a kutató vagy az intézmény biztosíthatja és bizonyíthatja ugyan a tudományon belüli határfokát, „impaktját”, de gyakorlatilag hatástalanítja a nyelvközösség számára talán ennél is fontosabb külső társadalmi és gazdasági határfokát. Márpedig még az alapkutatásoktól is elvárható, hogy legyen társadalmi impaktja is például a magyar nyelvű oktatásban vagy akár a nyelvi műveltség gazdagításában. Egyéb társadalomtudományi kutatásokról nem is szólva. Ez az egyik oka annak is, hogy a kutatás alig hasznosul. A gazdasági határfok szintén fontos, ezt néhány területen a szabadalmak számában mérik. Erről keveset tudunk, mert ami van és amennyiben van, az a versenyszféra része, amely kívül áll a tudomány nyilvános rendszerén.

Az erdélyi magyar tudományművelés tehát elsősorban a magyar felsőoktatási intézményekhez kapcsolódik. Másodsorban szakmai egyesületekhez.¹³⁶ A két nagy szféra között talán a legfontosabb hiányzik: a tudományos kutatóintézetek. Ilyen intézménye nincs az erdélyi magyar tudományosság-nak. És mivel, mint láttuk, a magyar nyelvű felsőoktatás társadalomtudományi túlsúlyú, a lehetséges szakválasztéknak közel fele hiányzik belőle, ez meghatározza azt is, milyen területekre terjedhet ki a magyar nyelv használata. És ez hátrányosan befolyásolja a közoktatást, a szakoktatást különösen, mivel emiatt is akadályokba ütközik bizonyos szaktárgyak és szakmák nyelvileg megfelelő szintű oktatása, tankönyvekkel való ellátása.

5.3. A magyar nyelv a kultúrában

Az erdélyi magyar kultúra teljes értékű része az egyetemes magyar kultúrának, miközben beépül Románia kultúrájába is. A klasszikus irodalom és művelődés, a magyar tudomány nagyon sok emblematikus személyiségének itt van a szülőföldje, és ez a régió őrizte meg legtovább, gyakorlatilag napjainkig a népi kultúra, a népművészet örök értékeit.¹³⁷ Az elmúlt száz év kulturális értékeinek, intézményeinek és személyiségeinek a számbavételét részben megkönnyítené, de mi úgy tekintjük, hogy feleslegessé is teszi a *Romániai magyar irodalmi lexikon* (RMIL) hat kötete, amely tulajdonképpen az erdélyi magyar kultúra enciklopédiája.¹³⁸

Az erdélyi magyar kultúra regionálisan és vertikálisan maga is tagolt. A regionális tagolódás részben a történeti régiók szerint alakul, vertikálisan pedig annak függvényében, hogy hol, milyen mértékben van vagy nincs elitkultúra, és hogy visel-e etnikus jegyeket a mindennapok kultúrája. Az erdélyi magyarok kulturális intézményeinek sűrű hálózatáról a szociológus Kiss Tamás a következőket állapítja meg: „Ez a kulturális infrastruktúra [...] szinte kizárólag az úgynevezett magaskultúra (színház, irodalom stb.) előállítására összpontosít, miközben az erdélyi magyar populáris kultúra termelése összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben intézményesített. Így az erdélyi magyarok elsősorban magyarországi, másodsorban a román populáris kultúra fogyasztói.” (Kiss T. 2017, 177).

5.3.1. Néprajzi tájak

A Keleti-Kárpátok vonulatán kívül archaikus nyelvi és katolikus vallási szigetként különül el a moldvai magyarok csoportja, amelynek csak az írásbeliség nélküli hagyományos paraszti kultúrája magyar vagy magyar gyökerű. A kultúra köznapi és magas szféráját számukra a helyi román kultúra jelenti. Kultúrájuknak ez a kettőssége és domináns román kétnyelvűségük azt eredményezi, hogy akik közülük Erdélybe települnek, román többségű vidékeken a románsághoz asszimilálódnak, a Székelyföld falvaiban a magyarsághoz, a székely kisvárosokban pedig hol ide, hol oda. Ehhez hasonló az erdélyi cigányság magatartása: anyanyelvét, sőt nemzetiségét is többnyire a környezet határozza meg (vö. Tánczos 1996, 184).

A történeti Erdély keleti felében a székelyek őrzik saját csoportidentitásukat: a feudális rendi társadalom idején is megőrzött szabadságuk és autonóm társadalomszervezetük hagyományát, regionális nyelvi értékeiket, a belsőleg is tagolt, de egészében erőteljesen szimbolizáló, ritualizáló népi kultúrát. Ez a régió nyelvében és mindennapi kultúrájában, városi kultúrájában is dominánsan magyar. Sok évszázados hagyománya van a magyar nyelvű iskolázásnak, a szépirodalomnak, a tudományművelésnek. Búcsújáró helyként fontos szakrális központja Csíksomlyó, és jelentős oktatási és egyházi intézményei vannak itt a reformátusoknak és az unitáriusoknak is.

A székelyek és szászok viszonylag autonóm társadalmától eltérően a történeti Erdély nyugati, ún. vármegyei magyarsága a rendi társadalom hagyományait őrizte meg. Ennek legnyugatibb szöglete Kalotaszeg, az a kistrégió, ahol az előző századforduló időszakában „felfedezték” magát a magyar népművészetet (díszítőművészetet, népviseletet, népi építkezést, népzénet stb.) Az ettől keletebbre fekvő Mezőség népi kultúrájának felfedezése a század közepéig váratott magára. Azóta a figyelem elsősorban erre, a székelynél is archaikusabb nagyrégióra irányul: a tánc és zene kivételes értékeire, a népköltészet és a népi hiedelmek különböző műfajaira. Etnikailag és kulturálisan ez a terület nyitott és kevert. Intenzív interetnikus folyamatok, állandó nyelvi kölcsönhatás és nyelvcsere megy végbe évszázadok óta, és ennek következtében magyar szempontból szórványterületnek tekinthető.

A történeti Erdély nyugati határain kívüli Partium és Bánság kulturálisan szorosabban kapcsolódik a szomszédos anyaországi régiókhoz. Szilágyság, Bihar több kistája, Szatmár és Máramaros helyi közösségei hagyományos magyar néprajzi és nyelvi karakterüket is megőrizték. Helytörténeti és műemléki értékei feldolgozását a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság végzi kiadványsorozatában, a Partiumi Füzetekben.

5.3.2. Városi kultúra, elitkultúra

Erdély városai évszázadok óta fontos központjai a magyar írásbeliségnek, nyelvnek, kultúrának, oktatásnak és tudománynak. A művelt magyar standard kialakításában a 16. században fontos szerepe volt pl. Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájának, a 17. század közepén a helyesírási,

nyelvi és stiláris kodifikációt előbbre vivő Geleji Katona István református püspöknek, a tudományokat magyar nyelven közvetítő Apáczai Csere Jánosnak.

A magyar elitkultúra és a magyar nyelv 1920 után alárendelt helyzetbe került. Fontos magyar intézmények (egyetem, színházak, művelődési és szakmai egyesületek stb.) költöztek át Magyarországra, szűntek meg vagy váltak román állami intézményekké. Intézmények nélkül, állami támogatás hiányában a kultúra jelentős része „népivő” vált mint nem legalizált, a nyilvánosságban szerepet nem játszó, el nem ismert kultúra. Folyamatosan csak az egyházi alapintézmények működtek, bár ezek szerepe is jelentős mértékben csökkent. Jelentős volt a magyar nyelvű sajtó és az irodalmi folyóiratok szerepe, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület is kiadványaival, tudományművelő és -terjesztő tevékenységével.

A század második felében a történelmi körülményektől függően egymást követték az intézményépítés és intézményrombolás korszakai (ennek részleteire ismét a RMIL-re kell hivatkoznunk). A legutolsó teljes leépülés a 80-as években történt, 1990-től ezt egy újabb intézményesülési hullám váltotta föl. Jelentős mértékben helyreállt az az állami intézményi hálózat, amely funkcióját tekintve etnikus jellegű, és amely a romániai magyar közösség szolgálatában áll. A csíkszeredai székhelyű Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport 1995-ös vizsgálatai szerint ezek közül 220-240 „tartósan és deklaráltan *saját* intézmény, a többiek csak alkalmakként vállalják ezt a szerepkört.” (Biró 1995, 10). Ez a vizsgálat idesorolja a magyar iskolákat, egyházakat, a városi művelődési házakat, könyvtárakat és múzeumokat, az állam által támogatott magyar médiát, a magát magyarnak minősítő megyei vagy lokális adminisztrációt. Megítélés dolga, hogy ezekben kétarcú (állami és etnikai) intézményeket vagy szimbiózisban élő kettős intézményeket látunk (i. m. 8). Ezek fölött a magyar többségű Székelyföld városaiban ott áll a hatalmi struktúra kettőssége. „A román oldalon ott találjuk az államigazgatás helyi szerveit (élen a prefektusokkal), az államhatalmi szerveket (rendőrség, csendőrség, katonaság stb.), a román irányítás alatt álló gazdasági és pénzügyi intézmények helyi kirendeltségeit, a román jellegű kulturális és egyházi intézményeket (közép- és általános iskolák, sajtó, ortodox püspökség Csíkszeredában, levéltár stb.). A magyar hatalmi szférát ezzel szemben a demokratikusan választott helyi önkormányzatok, bizonyos megyei szervek (pl. tanfelügyelőség, művelődési felügyelőség stb.), a még magyar vezetőséggel rendelkező gazdasági

egységek, a magyar kultúra legkülönbözőbb intézményei, a történelmi magyar egyházak, az RMDSZ szervezetei s legfőképpen a társadalmi nyilvánosságot uraló magyar lakosok jelentik” (Tánczos 1996, 182–3). Ez a kettősség egy belső gyarmati rendszer struktúrája, és ez annak következtében sem változott meg lényegesen, hogy különösen a századforduló után és még inkább az ország európai uniós csatlakozását követően itt is jelen vannak az inkább a román nyelvűséget preferáló multinacionális cégek, kereskedelmi hálózatok.

Az intézményesülés elsősorban művelődési, képzési, tudományos, szociális funkciókat ellátó „civilszervezetek”: egyesületek, alapítványok, társaságok szervezését, jogi bejegyzését jelentette. Újjáalakult a háború után megszüntetett Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), a romániai magyarság tudományos intézménye. 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvár központtal létrehozta első határon túli területi bizottságát, amely az Akadémia romániai külső tagjait és köztestületi tagjait fogja össze. A szintén nagy hagyományú Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) a regionális közművelődési intézményeket fogja át, a Kriza János Néprajzi Társaság a hagyományok és az élő kultúra kutatóit, valamint az önkéntes néprajzi gyűjtőket tömöríti. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMMT) és Romániai Magyar Közgazdász Társaság (RMKT) alakult képzési, kutatási és kiadói programmal. Az Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége az anyanyelvi mozgalmat szervezi és irányítja (l. Erdély és mtsai, szerk., 2012). A Heltai Alapítvány az országos könyvtárhálózat szervezését végzi, de szerepe van a könyvtárosképzésben is.

Szakmai és érdekvédelmi funkciókat tölt be a Romániai Magyar Pedagógus Szövetség, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, a Romániai Magyar Zenetársaság. Ezek az intézmények többnyire pályázatokkal jutottak és jutnak alapítványi támogatáshoz (korábban: Illyés Közalapítvány, Soros Alapítvány, Domus Hungarica, Apáczai Közalapítvány, jelenleg: Bethlen Gábor Alap, Nemzeti Kulturális Alap, Communitas Alapítvány stb.).

5.3.3. Színházak, színjátszás

Már az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot szorgalmazó Aranka György és kortársai felismerték a színház szerepét az anyanyelv „gyarapításában” és „közönségesítésében”, azaz a nyelvi kultúra terjesztésében. Az 1792-től működő kolozsvári magyar színház és az erdélyi színjátszás a 20. század változó feltételei között is betöltötte ezt a szerepét. Miután 1920-ban a magyar kultúra alárendelt, kiszolgáltatott helyzetbe került, az azt követő tíz év (1918–1928) a leépülés évtizede volt (Kántor–Kötő 1998, 30). A színházzal szorosan összekapcsolódó erdélyi magyar filmgyártás lehetősége a sokat ígérő indulás után, éppen a hangosfilm korszakában, teljesen megszűnt. Közismert, hogy Janovics Jenőnek köszönhetően Kolozsvár a múlt század legelején Budapesttel egyenrangú filmgyártó központtá is vált. Az ő kezdeményezésére már 1913-ban elkészült az első erdélyi némafilm, *A sárga csikó*. A kolozsvári stúdió olyan kiváló rendezőkkel indult, mint Korda Sándor, Kertész Mihály, Garas Márton és Fekete Mihály. A háború ideje alatt 48 film készült el (irodalmi témákat is nagy számban filmesítettek meg: *Bánk bán*, *Tetemrehívás*, *A tanítónő*, *Liliomfi*).

A színjátszás 1920 után öneltartásra szorult, pártoló egyesületek jóindulatára. A mostoha viszonyok ellenére a kolozsvári színház több alkalommal hirdetett drámapályázatot, jeles írókat nyert meg a színpadnak. Ennek az időszaknak volt kiemelkedő színésze gyénisége Szentgyörgyi István, Laczkó Aranka, Nagy Gyula, Tóth Elek, Poór Lili. Az 1928–1933 közötti időszak még inkább csak a kísérletezés, a tervezés, a politikai, gazdasági és művészeti viták termékeny évei voltak, miközben a színházlátogatottság tovább csökkent. 1933-tól azonban intenzív színházi élet indult meg gazdasági tekintetben részvénytársaság formájában, „de lényegében az erdélyi magyar kultúrközösség irányítása alatt álló nemzeti intézmény”-ként (Kántor–Kötő 1998, 47). A Thália R. T. egész Erdély színháza volt, Kolozsváron kívül játszott Nagyváradon, Brassóban, Aradon, Marosvásárhelyen, művészi tekintetben pedig „megkísérli a sajátos erdélyi magyar színjátszó stílus kialakítását” (i. m.).

A második világháború után a kolozsvári és a nagyváradai színjátszás szünet nélkül folytatta tevékenységét, 1946-ban megnyílik a marosvásárhelyi Székely Színház, 1948-ban pedig a sepsiszentgyörgyi Állami Népszínház. „1953-ban teljeseedik ki a romániai magyar színházművészet

intézményes kerete, a temesvári ... és a nagybányai ... magyar társulat első bemutatóival (1956-ban a nagybányai magyar tagozat mint önálló színház költözik át Szatmárra.). Az elnevezésben, egyes társulatok státuszában történik változás a következő évtizedekben (a marosvásárhelyi, szatmári, nagyvárad, majd a sepsiszentgyörgyi magyar színházat tagozattá minősítik át, román társulatokat szervezve a magyarok mellé Marosvásárhely, Szatmárnémetiben, sőt Sepsiszentgyörgyön is); lényegében azonban továbbra is hat romániai magyar színházról beszélhetünk. (A kolozsvári magyar színház operatársulata 1945 júniusától működik, 1948. december 11-én pedig önálló intézményként nyitották meg a Kolozsvári Állami Magyar Operát.)” (Kántor–Kötő 1998, 62). Temesváron 1957-ben önálló Állami Magyar Színházként a magyar tagozat. A marosvásárhelyi Színművészeti Intézet stúdiószínpadával a színészképzés fő intézménye (1967-ben „bővült” román tagozattal). A hatvanas-hetvenes években mindegyik színház kialakította a maga sajátos stílusát, játékkrendjét, a társulatok nagy rendezők és színészegyéniségek vonzáskörében emlékezetes előadásokat produkáltak, a közönség pedig hűségével honorálta a művészi teljesítményt. A nyolcvanas évek elején az adminisztratív és ideológiai korlátozások következtében a korábbi lendület megtört. Kolozsváron 1985-ben meghalt a legendás rendező, Harag György, és ez felgyorsította a szétesést, a leépülést, a színészek kitelepedését. Országossá válik a kiábrándulás, egyes becslések szerint közel száz színész költözött át Magyarországra. A színészhiány, a gazdasági nyomor szinte teljesen megbénította a társulatokat.

1990-től a tiltások, a tabuk eltűnése, a művészi és az ideológiai szabadság önmagában nem ellensúlyozhatta a gazdasági nehézségeket, az eltávozottak hiányát, a közönség elszegényedését és közönyét, a televízió fokozódó konkurenciáját. A Kolozsváron is beindult színészképzés némileg enyhített a létszámbeli hiányon, az anyaországi és a nemzetközi kapcsolatok, a sikeres produkciók is ösztönzőleg hatottak, erjedés indult meg vidéki városokban. A 90-es évek második felében színtársulatok, színházak szerveződtek Udvarhelyen, Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában. A közönséget még nem sikerült teljesen visszahódítani, az a sajátos modell sem alakult még ki, amely újra megteremthetné az összhangot az erdélyiség, a magyarság és az egyetemesség igénye között.

A mai erdélyi színpadi nyelvnek továbbra is be kell töltenie a nyelvi minta szerepét. Ez részben kellően képzett beszédtechnikát jelent, részben pedig a kellő egyensúlyt a standard és az erdélyi köznyelv regionális

vonásai között. A színészjelöltek kiválasztása és a színészképzés ebben láthatóan a magyarországi példát követi: „nyelvjárásmentes” kíván lenni. Pedig az élönyelvhez való közelítés a közönséghez való közeledést és az erdélyi nyelvi színesség hagyományának folytatását is szolgálná. Azt a még nehezebb problémát, hogy miképpen nyithat egy színház a magyar nyelvet nem beszélő közönség irányában, a közvetítésre vállalkozó intézmények kivetített feliratozással oldják meg vagy szinkrontolmácsolással.

5.3.4. Könyvtárak, könyvkiadás

A magyar művelődésnek korábban is fontos intézményei voltak a könyvtárak. A legtöbb jelentős városi településnek (Aradnak, Temesvárnak, Nagyváradnak, Marosvásárhelynek, Kolozsvárnak) volt közkönyvtára, a nagy iskolák könyvtárai felbecsülhetetlen értékű könyvgyűjtemények voltak. Bár állományuk vegyes, a magyar anyag sok helyen háttérbe szorult, még mindig jelentős szerepet töltenek be a szintén nagy hagyományra visszatekintő, ma állami intézményként működő megyei, városi és községi könyvtárak. 12 erdélyi megyei könyvtárnak van jelentős magyar könyvállománya, 14 városi könyvtárnak (a községeikről nincs pontos kimutatás, az iskolai és falusi könyvtárak száma több százra tehető). Több híres iskolai könyvtár állománya megsemmisült (pl. a nagyváradi Római Katolikus Papnevelő Intézet és a Premontrei Főgimnázium könyvei), másokat beolvasztották más intézmények könyvtáraiba.

A szintén jelentős múltra visszatekintő közületi könyvtárakat közművelődési egyesületek, egyházak, szakszervezetek, ipartestületek létesítették, és tartották fenn. Az intézmények megszűnésével, ill. az ötvenes évek elején végrehajtott „átszervezéssel”, erőszakos központosítással, indokolatlan felügyelettel és gyakori „selejtezéssel” jelentős magyar könyvtári érték pusztult el vagy került „zár alá”. A híres tudományos gyűjtemények anyaga, a Batthyaneumé Gyulafehérváron, a Bethlen Kollégiumé Nagyenyeden, a Teleki Tékáé Marosvásárhelyen, valamint az EME Régi Magyar Könyvtár-gyűjteménye a kolozsvári Egyetemi Könyvtár állományaként érintetlen maradt ugyan, ám a kutatás számára szinte hozzáférhetetlen volt. Az 1990-et követő intézményesüléssel a közületi könyvtárak is életre keltek. Jelentős például az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárépítő

törekvése az MTA és az Akadémiai Könyvtár támogatásával vagy a Kriza János Néprajzi Társaság gyarapodó könyvállománya.

A szintén 1990 után újjáéledt Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Könyvtári Szakosztálya egységes keretbe fogta mindazokat a könyvtárakat, amelyek magyar könyvállománnyal is rendelkeznek, és az ezekben a könyvtárakban dolgozó könyvtárosokat. Az EMKE saját közkönyvtárhálózatot is létrehozott (Torda, Nagybánya, Déva, Dicsőszentmárton, Zilah stb.), kisebb könyvgyűjtemények több helyen az RMDSZ székházakban találhatóak. Szintén a Szakosztály kezdeményezésére jött létre a fontos szerepet betöltő Heltai Alapítvány.

Az ellátottság továbbra is rendkívül egyenetlen. Kedvezőbb helyzetben van a jó kapcsolatokkal rendelkező Egyetemi Könyvtár Kolozsváron és a két székely megye megyei könyvtára. A rendszeres vásárlás kevés. Az egyébként jelentős adományok sem képesek pótolni a korábbi nagy hiányokat, az új kiadványok beszerzése pedig a folyamatos támogatás ellenére akadozik. Továbbra is fontos az Országos Széchényi Könyvtár gondoskodása, az egykori Oktatási Minisztérium¹³⁹ könyvtárfejlesztési támogatása elsősorban a magyar oktatási intézmények könyvtárainak, valamint a Pro Hungaris Alapítvány közreműködése.

Egy, a kilencvenes évek elején végzett olvasásszociológiai felmérés szerint a Székelyföldön jóval nagyobb a klasszikusok iránti érdeklődés, mint az anyaországban, a lektűrök és a bestsellerek népszerűsége pedig sokkal visszafogottabb: „... a székelyföldi mintacsoport kiemelkedő módon látszik ragaszkodni az irodalmi értékhez és a hagyományhoz. ... kisebbségi helyzetben a könyv még jórészt a tradicionális értékrendben gyökerező, a kulturális hagyományt is az *identitástudat erősítésére* felhasználó magatartás vágyteljesítő, mondhatni, *szakrális szimbóluma*...” (Gereben 1998, 201; kiemelés a szerzőtől). Ezt követően a szerző, Gereben Ferenc hét országban vizsgálta az ott élő magyarok körében az olvasás mennyiségi és minőségi mutatóit. A gyakorisági mutatók azt jelzik, hogy „... jelentős kulturális hagyománnyal rendelkező romániai (erdélyi) magyarok a legszorgalmasabb könyvolvasók.” (i. m. 204).

A korábbi évtizedekben az 1969-ben létrehozott Kriterion volt Románia nemzetiiségi kiadója (13 nyelven adott ki könyveket), noha a példányszám tekintetében a Kriteriont is megelőzte a Didaktikai és Pedagógiai Könyvkiadó. A Dacia, a Politikai Könyvkiadó, a Ion Creangă Könyvkiadó és még további szakkiadók is rendszeresen, viszonylag nagy

példányszámban jelentettek meg magyar nyelvű könyveket. Így a legkedvezőbb időszakban, a 70-es, 80-as években évi átlagban 442 cím jelent meg mintegy 2-2,5 millió példányban (a Kriterion egymagában 2158 magyar címet jelentett meg 24,5 millió példányban). Ebben az időszakban a szépirodalom mellett végre nyilvánossághoz jutott a tudományos és a tudománypszerűsítő irodalom is (történettudomány, nyelvtudomány, művelődés- és művészettörténet, zenetudomány, néprajz, szociológia; természettudományok stb.). 1990 óta a Kriterion szerepe csökkent. Mellette több mint 110 könyvkiadói vállalkozás kezdte meg működését: Kolozsváron a Polis, Udvarhelyen az Erdélyi Gondolat, Csíkszeredában a Pallas Akadémia és a ProPrint, Marosvásárhelyen a Mentor, Nagyváradon a Scripta, az Europrint stb. Gyakoriak a közös kiadások magyarországi kiadókkal, általánossá vált a könyvek kölcsönös forgalmazása.

5.4. A hitélet nyelve

Mint az előbbieken bemutattuk, Erdély és Románia vallási helyzetét alapvetően meghatározza az a tény, hogy területén érintkezik és keveredik a keleti és a nyugati kereszténység, mindkettő a maga (szláv, ill. latin) liturgikus nyelvi hagyományával. Így az országban és az ország nyugati régiójában egyaránt fellelhető az államvallásként is szerepet játszó ortodoxia, az egyetemességet hordozó katolicizmus és a maga belső tagolódásában és hivatalos nyelvhasználatában etnikai jellegű protestantizmus.

5. 3. táblázat

A felekezeti hovatartozás alakulása Romániában (1992–2011)

Felekezet	1992	2002	2011
Ortodox	19 802 389	18 817 975	16 307 004
Római katolikus	1 161 942	1 026 429	870 774
Görögkatolikus	223 327	191 556	150 593
Református	802 454	701 077	600 932
Unitárius	76 708	66 944	57 686
Evangélikus-lutheránus	21 221	27 112	20 168
Pünkösdi	220 824	324 462	362 314
Baptista	109 462	126 639	112 850
Adventista	77 546	93 670	80 944
Evangéliumi keresztény	49 963	44 476	42 495
Jehova Tanúi	–	–	49 820
Muzulmán	55 928	67 257	64 337
Felekezet nélküli	26 314	12 825	18 917
Ateista	10 331	8 524	20 743

Forrás: Negruti 2014, 46.

5.4.1. Az egyházak és híveik anyanyelve

Az ortodox (görögkeleti) egyház liturgikus nyelve a kihalt óegyházi szláv nyelv, a cirillbetűs írást 1860-ig a román nyelv írásában is megőrizték. A szláv nyelvek környezete és a közös liturgikus nyelv a román nyelv alakulását is befolyásolta. Jelentős mértékben szlavizálódott, és csak a latin eredet felismerését követően, a 19. században indult meg nyelvújításszerűen a nyelv tudatos relatínizálása, ennek volt a része a latin írásra való áttérés is.

A szakrális nyelvben és a nyelv szakrális funkciójában az egyetemesség és az elkülönülés igénye és lehetősége egyaránt tükröződik. Az anyanyelv szakrális funkciója a reformációban vált teljessé, és az elkülönülés igényét is a reformáció váltotta valóra. A nyelv vonatkozásában minden vallás, minden egyház alapvető kérdése: a misztérium vagy a megértés? A reformáció nagy eredménye, hogy egyetlen nyelvben, a történelmi közösség köznapi nyelvében oldotta föl a korábban két nyelvben szétválasztott misztériumot

és megértést, az isteni kinyilatkoztatást és az emberi beszédet. Mivel pedig az anyanyelv része, sőt alapja az etnikai identitásnak, akarva akaratlanul a megújított vallás, a protestáns egyház és annak felekezetei etnikus egyházakká váltak, a hit a nyelv révén részévé vált az identitásnak.¹⁴⁰

Az erdélyi református egyházkerület 1564 óta működik megszakitás nélkül. A másik, a királyhágómelléki, az 1. világháború után jött létre, 1926-ban ismerték el hivatalosan. A református egyház nyelvhasználatát még mindig az első, 16. század végi teljes protestáns bibliafordítás, a Károlyi-biblia archaikus emelkedettségében ünnepi nyelve határozza meg. A református közösségek számára ez évszázadok óta egyfajta nyelvi eszményt jelent, a nyelvi minta, a nyelvi norma szerepét is betölti. A több évszázados történelmi múlt a református hit és a magyar nyelv szerves összetartozását alakította ki. Ebből nem következik, hogy a református egyház magyar volna, de az igen, hogy magyar nyelvű. Ezt az egyházi Statútum is rögzíti: „Az egyház istentiszteleti és belső hivatali nyelve a magyar.” (Tőkés 1990, 22.)

Az egyházban a nyelvhasználattal kapcsolatos döntések nem mindig egyértelműek és következetesek. A vezetők egy része jól látja, hogy bár a szórányszóhelyzet kényszerében sokféle oka lehet az egyházon belüli kétnyelvűségnek, a többségi nyelv használatának, ezzel azonban, a magyarnyelvűségről való lemondással hosszú távon az egyház önmagát számolja föl. Annak ugyanis semmi esélye nincs, hogy román nyelvű református anyaegyházak működjenek Romániában. Ezért is indokolt az egyik leghitelesebb teológus határozott állásfoglalása, a katolikus egyháznak a moldvai magyarokkal kapcsolatos mulasztásaira is hivatkozva írja: „Ahol igazán ragaszkodnak az élő hithez, ott a bizonyágtétel eszköze mind a templomban, mind a templomon kívül csak az anyanyelv maradhat, amelyet ki-ki a legjobban ért a tanításban, s érvényesíthet a vallástételben (éneklés, imádkozás, megbeszélések, tanácskozások stb.). Mindenesetre továbbiakig (és végképpen!) csak ez lehet irányadó az evangélium szerint reformált egyházban.” (Tőkés 1990, 23).

Az erdélyi unitárius egyház a kezdetektől magyar és magyar nyelvű volt. Első kolozsvári kollégiuma 1566-ban kezdte el működését. A későbbi századokban az iskolát több ízben bezárták, többször kellett újraindulnia. A 19. században a nyelvészként is jelentős Brassai Sámuelnek volt úttörő szerepe abban, hogy a nagy egyházi kollégiumok a latinról áttértek a magyar nyelvű oktatásra. Két jelentős kollégiuma, a kolozsvári (János Zsigmondról

elnevezett) és a székelkeresztúri (Berde Mózes nevét viselő), ma is jelentős intézménye a romániai magyar oktatásnak.

A neoprotestáns kisegyházak kitalizottsága miatt alakult ki az az általánosan megkövetelt vélemény, hogy ezek a kisegyházak etnikai és nyelvi szempontból közömbösek, és hogy körükben erős felekezeti endogámia működik. Csak az erdélyi magyar baptista misszió történetéről rendelkezünk hiteles információkkal (Kiss és mtsai, 1996), és ezek az információk cáfolják ezt a feltevést. 1919 után Romániában mindenütt betiltották, üldözték a baptista felekezetet. Ez arra kényszerítette a román, magyar, német és orosz nyelvi szövetségeket, hogy létrehozzák az Országos Baptista Uniót. 1928-tól legalizálódott a felekezet helyzete, az 1933-as országos kongresszuson a Magyar Baptista Szövetség hivatalosan is csatlakozott az Országos Szövetséghez, és ezzel lehetőség nyílt arra, hogy két magyar oktatóval magyar tagozat létesüljön a bukaresti Teológiai Szemináriumban. Nagyváradon hároméves lelkimunkásképzés indult. 1935-ben létrejött a Romániai Baptista Konvenció. 1938-ban újabb üldözési hullám vette kezdetét. 1944 és 1948 között királyi rendelet biztosította a baptisták vallásszabadságát, újjászerveződtek a belső intézmények, újra megjelenhettek a folyóiratok. 1948-tól a Magyar Konvenciót az országos unióba kényszerítették, 1954-től korlátozták a gyülekezeti összejöveteleket. Ettől kezdve az egyház életét, kongresszusait, vezetői megválasztását a hatalom ellenőrizte, manipulálta. 1975 tavaszától feloldották a korlátozások egy részét. Az újabb fordulat után ismét bebizonyosodott, hogy a baptista felekezet korántsem közömbös a hívek anyanyelve iránt. 1990 elején újjáalakult a Magyar Baptista Szövetség Nagyvárad székhellyel. A román szövetség ezt vonakodott tudomásul venni, a Világszövetség viszont elismerte. Magyar Baptista Ifjúsági Szövetség is alakult Kolozsváron.

A katolikus egyház mint világegyház fokozatosan ismerte föl az anyanyelv liturgikus használatának jelentőségét, és ismerte el a II. Vatikáni Zsinat *Sacrosanctum concilium*ában. A Szent Liturgiáról szóló Konstitúció 36. pontjának 2. paragrafusa szerint a latin nyelvet meg kell tartani a latin rítusokban. „Mivel azonban mind a szentmisében, mind a szentségek kiszolgáltatásában, mind a liturgia más területein gyakran nagyon hasznos lehet a nép számára anyanyelvének használata, meg van engedve ennek szélesebb körű alkalmazása. Elsősorban áll ez az olvasmányokra és a magyarázatokra, illetve egyes könyörgésekre és énekekre.” (Dr. Cserháti–Dr. Fábrián, szerk., 1986, 112). A zsinatnak a nyelv körüli vitájáról tudjuk,

hogy a legtöbb püspök lelkipásztori meggondolásból tartotta megfelelőbbnek a hívek nyelvének használatát. Felismerték, hogy a nyelv eszközt jelent a tevékeny részvételben, ezért érthetőnek kell lennie. A liturgikus nyelvi reform megvalósítása három fázisban történt: 1. a helyi nyelv bevezetése a latin helyett, 2. az új liturgikus könyvek előkészítése és kiadása, 3. a megújított liturgia elmélyítése (i. m. 94). Mindez azt a részben paradoxális nyelvi helyzetet eredményezte, hogy a liturgia friss anyanyelvisége folytán a bibliafordítások korszerűsítésével a legősibb egyház magyar nyelvhasználata közelíti meg leginkább a mai modern köz- és irodalmi nyelvet.

Az olyan nem etnikus vallás, mint a római katolikus, az identitás elemeként különösen akkor válik megtartó tényezővé, ha az illető etnikum vallásában eltér környezetétől, és ha az etnikai csoport nyelve szakrális funkciót is betölt. Ellenkező esetben asszimilációs tényezőként működik. A lokális, nemzetiségi és vallási endogámia eltérő következetességgel érvényesült az erdélyi népcsoportok körében. A vegyes házasságok mindig gyakoribbak városi környezetben. Erdély északi felében, a Mezőségen, ahol száz-százötven évvel ezelőtt is a protestánsok voltak többségben, a reverzális kényszere révén gyakran szívódtak föl katolikus közösségekbe. Ugyanakkor a magyar katolikus papok híveiket házasságkötésükben szívesebben irányították a román ajkú görög katolikus, mint a magyar protestánsok irányába, előnyben részesítve a vallási endogámiát a nyelvi-nemzetiségivel szemben, amely így asszimilációs tényező volt ebben az esetben. A görög katolikusok jelentős része viszont a háború után őket sújtó tilalom következtében ortodoxszá lett. E bezáruló kör eredményeképpen a régióban csak protestáns szóránygyülekezetek maradtak és mindössze három katolikus közösség.

Noha mind a Vatikán, mind a bukaresti hatalom csökkentette a katolikus vallás és egyház etnikai erejét, az erdélyi katolikus egyház erősítette népegyház jellegét, a helyi közösségekből származó papság egységes maradt hűségében és állhatatosságában. A 20. század kisebbség- és egyházellenes légkörében szolidáris népével. Nem utasítja ugyan el a román nyelvű mise igényét, alapvetően mégis a magyar kultúrát és a magyar nemzeti közösségek érdekeit képviseli az anyanyelvi igehirdetésben, a hitoktatásban és bővülő oktatási intézményeiben, valamint a magyar nyelvű liturgiában (vö. Virt 1991, 94).

Több katolikus népcsoport esetében a II. vatikáni zsinat előírásai elkés-tek, és önmagukban ma sem jelentenek különösebb védelmet az államnyelv

dominanciájával szemben. A moldvai magyarokat mind a katolikus egyház, mind az anyaország már a 16. századtól magukra hagyta. Az évszázadok folyamán elszigeteltségük egyre fokozódott, az irántuk időnként megnyilvánuló, lankadó figyelem is inkább a kuriózumnak szólt. A Vatikán 1622-től 1895-ig küldött ugyan idegen misszionáriusokat, ők azonban idegenek is maradtak. Mivel sem a nyelvet, sem a helyi körülményeket nem ismerték, nem tudták ellátni szolgálatukat. A román állam pedig a 19. század végétől a magyar fiatalokból kinevelt neofita papokat is a román nemzeti szellem szolgálatába állította. Az általános mellőzés ellenére erősödött a moldvai magyarok hűsége hitük iránt és a körükben fokozatosan szakralizálódó anyanyelv iránt. A hét-nyolc évszázaddal ezelőtti archaikus magyar nyelv vált ennek a népi vallásosságnak a hordozójává a liturgikus szövegekben és az apokrif népi imádságokban. A helyi közösségek a licenciátusok („deákok”) személyében intenzív vallásos életük irányítóit is kinevelték. A legújabb korban, amikor az egyház helyi képviselői is a hivatalos román nacionalizmus szószólói lettek, és kitiltották a magyar nyelvet a moldvai katolikus templomokból, egyre kevésbé képesek megtartani a család körébe szorult anyanyelvüket. Identitásuk elsősorban katolikusságukban nyilvánul meg. Helyenként őrzik még a szakrális nyelvhez fűződő kapcsolatukat, az anyanyelv használatának igényét, valamint a katolikus keleti székelységgel őket összekapcsoló csíksomlyói búcsújárás szokását.

5.4.2. Egyházak, egyházi intézmények és az anyanyelv

Minden olyan egyháznak, amely etnikai jellegűvé vált valamely régióban, vagy etnikai szerepre is kényszerül a történelem adott korszakaiban, alapvető dilemmája, hogy ez mennyiben és hogyan egyeztethető össze alapvető kultikus feladatával. Az anyanyelvhasználat vonatkozásában ez a dilemma inkább teoretikusnak bizonyul, hiszen a nyelvet egyetlen egyház sem nélkülözheti, a nyelvben való megmaradás pedig az esetek többségében a hitben, a vallásban való megmaradásnak is feltétele. A nyelv és a lélek, a hit és az anyanyelv két olyan alaptényezője az etnikai identitásnak, amely Erdélyben mindig egymást erősítette. Az asszimilációs nyomás és veszély a vallásra, az anyanyelvre és a nemzetiségre egyaránt kiterjedt, egyik a másik nélkül csak kivételesen maradhatott meg.

A moldvai magyarok körében és erdélyi közösségekben vannak példák arra, hogy a végbement nyelvcseré után is a kultikus szféra szakralizálja, és szakrális reliktumként tovább őrzi az anyanyelvet. „Titokzatos és rejtélyes ... a hit és nyelv keveredésének, funkcióátváltásának útja, és ennek tanulmányozása mentén annak is tanúi lehetünk, hogy miként válik vagy marad lenézett, elfelejtett, elszórványosított nyelvünk kultikus, szent nyelvvé, az Istennel való beszélgetés titkos mélységei számára fenntartva.” (Vetési 1996, 36–7). A magyar nyelvnek ez a szakralizációja ment végbe a Fehér megyei Borbánd római katolikusai körében, akik már legalább egy évszázada átestek a nyelvcserén, de a magyart megőrizték liturgikus nyelvként. Hasonló szerepre szűkült, funkciójában pedig föl-emelkedett az erdélyi szigethegységbeli Verespatak románá lett unitárius, katolikus és református közösségeiben (Máthé 1995).

Az egyházi intézmények, a vallás közösségformáló és közösségfenn-tartó szerepe etnikai szerep is, hiszen ezek a közösségek rendszerint nyelvi közösségek is. Azzal is, hogy mindegyik egyház az anyanyelvnek egy emelkedettebb változatát használja, a kisebbségi nyelvhasználat egyik leg-feltűnőbb hiányát pótolja. A közösségi, nyilvános nyelvhasználat kivételes eseménye olyan környezetben, ahol erre csak ritkán adódik lehetőség. Az istentisztelet, az anyanyelvű liturgia az anyanyelv használatának ünnepi alkalma: nemcsak hitükben erősíti a gyülekezet tagjait, hanem nyelvi tudatukban, nyelvi hűségükben is. Bátorítja a beszélőket a nyelv állandó használata, erősíti az alárendelt státuszú anyanyelv presztízsét.

A magyarban az időbeli változáson és változatosságon kívül szembe-tűnő, némelyek szerint bántó a liturgikus „alapszövegek” felekezeti eltérése, amely némi leegyszerűsítéssel úgy minősíthető: archaikusabb protes-táns szövegek, biblikus stílussal és emelkedettebb retorikával párosulva és modernebb katolikus szövegek. Az eltérésnek lehetnek dogmatikai okai (a közismert *keresztény* és *keresztván* példája), még inkább szövegértel-mezési különbségek. A népi kultúra szóbeliségében a változatosság jóval nagyobb. Jól ismertek a népi vallásossággal foglalkozó szakirodalomban a *miatyánk* moldvai magyar és egyéb népi változatai, az archaikus népi imá-dságok és más, a szakralitás körébe tartozó műfajok. A kérdés az: beillesz-kedik-e mindez a nyelv természetes változatosságába, vagy pedig indokolt az igény és a törekvés az egységesítésre. Ez a kérdés az anyaország és a külső régiók nyelvi egységét is érinti, ugyanis minden vizsgálat szerint a kisebbségi közösségek vallásosabbak, nyelvi szokásaik, hagyományaik is

konzervatívabbak, tehát a nyelvhasználat felekezeti eltérései is feltűnőbben jelentkezhetnek. Napjainkban egyre határozottabb az igény az ökumenizmusként is értelmezett nyelvi egységesítésre, nyelvi „korszerűsítésre”.

Az anyanyelven történő vallásgyakorlás az anyanyelvi kultúrát is gyarapítja. A szakrális életben ez állandóan bővül, megerősítést nyer. De nem korlátozódik kizárólag a vallásos ismeretszerzésre. Az egyház szélesebb értelemben is ellát kulturális és oktató tevékenységet. Szórványkörnyezetben pedig protestáns egyházi előírás szerint a lelkész hivatali kötelessége a hitoktatás mellett az anyanyelv tanítása is, ha nincs intézményes oktatás. Hasonló feladatot a katolikus egyház is ellát saját szórványaiban, szórványiskolaiban.

5.4.3. Képzés, oktatás egyházi keretben

A lelkészképzésben minden felekezet számára gyakorlatilag megszűntek az előző hosszú évtizedek korlátozásai. Az utóbbi időszakban a képzésre jelentkezők egyre csökkenő létszáma okoz gondot. Ez mindenképpen összefügg a falusi iskolák háttérbe szorulásával, korábban ugyanis leginkább ebből a környezetből érkeztek a jelöltek.

Tekintettel arra, hogy a papok nagyhatású professzionális beszélők, szónokok, nyelvileg is mintát jelentenek híveik számára, képzésükben fontos, hogy kellő szintűvé váljon az anyanyelvi kultúrájuk, legyenek ismereteik a magyar nyelv történeti változásáról és mai beszélt nyelvi változatairól, a kétnyelvű változatokról is. Erre nincs közvetlen rálátásunk, az intézetek honlapjairól az látható például, hogy a Protestáns Teológián tanítanak beszédtechnikát és művelődéstörténetet. A katolikus papképzés a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet keretében folyik. 1996-ban a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem keretén belül Római Katolikus Teológia Kar jött létre és ez 2007-ben kiegészült a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolával. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet is fontos feladatának tekintette a 90-es években a korábbi lelkészhiány pótlását az unitárius és református teológián, valamint a nagyszebeni szász evangélikus tagozaton. Szintén Kolozsváron működik a Magyar Baptista Teológiai Fakultás 1994 októberétől. Erdélyi baptista fiatalok tanulnak még Budapesten, valamint a szigetszentmiklósi nemzetközi lelkimunkásképzőben.

A hitoktatók képzése a 90-es változás utáni első időben a teológiákon folyt hétvégi vagy látogatás nélküli oktatási program keretében. Ezek a didaktikai szakok a kolozsvári egyetem önálló karaivá váltak: a Református Vallásstanári Karon és a Római Katolikus Teológia Karon folyik a vallásstanárok képzése.

Bár a történelmi egyházak csak részben kapták vissza ingatlanaikat és iskolaalapítási, fenntartási jogaik sem tisztázottak, minden felekezet indíthatott gimnáziumi osztályokat. Marosvásárhelyen református kántortanítóképző működik. Az unitáriusok a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégiumban és a székelykeresztúri Berde Mózes Unitárius Gimnáziumban oktatnak, a reformátusok és a katolikusok is saját gimnáziumaikban Erdély több városában. Az egyéb országos vagy helyi képzési központok közül fontos szerepet tölt be a nemzetközi konferencia-központként is működő Illyefalvi Keresztény Ifjúsági Központ, amely saját gazdasági vállalkozása nyereségeiből gyermekfalut működtet árva gyerekek számára. Csícsobotfalván a Csibész Alapítvány a kallódó árvaházi gyerekek, fiatalok gondozását látja el, segíti beilleszkedésüket. A Domokos Pál Péter Alapítvány a moldvai magyar katolikusok hitének és anyanyelvének ápolására létesült. Kolozsváron a Bethlen Kata Diakóniai Központ a kollégium és a konferenciaközpont szerepét egyaránt ellátja. A szintén kolozsvári Diaszpóra Alapítvány a szórványok gondozásával foglalkozik felekezettől függetlenül. Az egyházak gyermek- és öregotthonokat működtetnek Erdély legkülönbözőbb településein: Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Székelyudvarhelyen, Erdőcsinádon, Brassóban.¹⁴¹

5. 4. táblázat
 Felekezet, nemzetiség arányai Romániában (a 2011-es népszámlálás alapján)

Nemzetiség	Felekezet									
	Ortodox	Római katolikus	Református	Pütkösdista	Baptista	Adventista	Unitárius	Evangélikus	Egyházhoz nem tartozó	
Román	15 730 426	297 246	19 802	276 678	90 412	64 473	1 044	1 970	12 922	
Magyar	26 009	500 444	563 611	6 430	12 408	7 985	55 794	12 431	3 079	
Roma	474 603	20 821	16 487	71 262	8 815	6 793	796	36	1 938	
Ukrán	39 146	245	41	6 403	229	1 295	–	5	74	
Német	2 855	21 324	520	369	369	219	27	3 221	134	
Összesen Romániában	16 307 004	870 774	600 932	362 314	112 850	80 944	57 686	20 168	18 917	

Forrás: INS

5. 5. táblázat

Felekezetek arányai Erdélyben (2011)

Felekezet								
Ortodox	Római katolikus	Református	Pümkösdista	Baptista	Adventista	Unitárius	Evangélikus	Egyházhoz nem tartozó
4 464 058	632 948	598 167	232 178	94 317	34 540	57 485	19 455	15 292

5. 6. táblázat

A romániai magyar népesség vallásfelekezeti megoszlása és a magyarok aránya az egyes felekezetekben (Kiss D. 2017, 376)

Egyházak	Magyar népesség	Magyar népesség (%)	Magyarok aránya az adott egyházban
Református	563 611	45,9	93,8
Római katolikus	500 444	40,8	57,5
Unitárius	55 794	4,5	96,7
Ortodox	26 009	2,1	0,2
Görögkatolikus	16 144	1,3	10,7
Evangélikus-lutheránus	12 431	1	61,6
Baptista	12 408	1	11
Jehova Tanúi	11 322	0,9	22,7
Adventista	7 985	0,7	9,9
Pümkösdí	6 433	0,5	1,8
Más vallású	8 339	0,7	4
Vallás nélküli	3 079	0,3	16,3
Ateista	873	0,1	4,2
Nincs adat	2 754	0,2	0,2
Összesen	1 227 623	100	

5.5. A magyar nyelvű média

Az anyanyelv nyilvános használatának, a nyelvközösség kommunikációjának, az anyanyelvű kultúra megjelenítésének a sajtó a legfőbb eszköze, napjainkban az írott sajtóhoz társul, sok tekintetben azt felváltó rádió és televízió, közel két évtizede pedig a globálisan leghatékonyabb elektronikus kommunikáció (internet, hírsatornák, online sajtó, honlapok stb.). Az előző század jelentős részében, 1918–1990 között, a nyilvános nyelvhasználat korlátozása és felügyelete elsősorban a sajtót érintette. Az ideológiai hátterek változtak, de változatlan volt maga a korlátozás mind a tartalmak, mind a nyelvviség vonatkozásában. Az erdélyi sajtó, a rádió és a televízió 1990 előtti történetét részletesen tárgyalják a Romániai magyar irodalmi lexikon interneten is elérhető, bőven adatolt szócikkei (RMIL: lexikon.kriterion.ro). Nyelvi szempontból a sajtónak – az ideológiai, politikai megszorítások ellenére – ebben az időszakban is nagyon fontos volt a szerepe a nyelvközösség belső kommunikációjában. Különösen az írott sajtóé, amelynek sokkal nagyobb volt az olvasottsága, mint napjainkban. De szinte legendásnak tekinthető az akkori magyar rádió- és televíziószerkesztőségek munkája is.

1990 után a nyelvhasználat szabadsága közvetlenül átalakította a médiát, új – akkor még úgy tűnt, korlátlan – lehetőségek nyíltak meg. A magyar sajtó központi szereplői, termékei Bukarestből Erdélybe kerültek át vagy megszűntek, a korábbi erdélyiek új vagy megváltozott néven továbbra is megjelentek, regionális és helyi kiadványok indultak el. Ugyanez történt a magyar rádiók 1985-ben felszámolt szerkesztőseivel, a bukaresti és a román televízió vidéki adásaival: 1990 elején újraindultak. 1990 májusában megalakult az újságírók szakmai szervezete, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MURE). Nem volt könnyű az átmenet a régiből az újba: miközben a technikai lehetőségek és az időközben megjelent új szabályozás függvényében sok helyi rádió és televízió kezdte el működését, nyilvánvalóvá váltak a nehézségek, az akadályok, a korlátok. Az első természetesen a gazdasági volt, az állami finanszírozás szűkössége. A kereskedelmi rádiózás lassan bontakozott ki. És gondot jelentett az is éppen a nyelvviség tekintetében, hogy a munkatársak közül a régiek számára nehézséget okozott az átállás a korábbi ideológiai, gondolkodási és nyelvi sztereotípiákról az új elvárásokra, a fiatalabbak jelentős része pedig amatőr volt.

Sürgetővé vált az igény a szakképzésre mind a kommunikáció technikái, mind a nyelviség vonatkozásában. Az 1990 előtt működő újságírók többsége hagyományosan a kolozsvári egyetem bölcsészkarán végezte tanulmányait, bölcsészdiplomájuk volt. Az átmenetet is ők élték meg közvetlenül. A két egyetem egyesítését követően, amíg öt éves volt a képzési idő és jórészt egyszakos volt a rendszer, a magyar nyelv és irodalom szak keretében Balogh Edgár tanított publicisztikát és gyakorlatot is vezetett hallgatóinak. A későbbiekben ez a képzés megszűnt, fontosabbá vált az újságírók ideológiai, pártegyetemi képzése. Megalakulását követően, 1990-ben, a MÚRE vezetőségének egyik első dolga az volt, hogy megkereste a BBTE magyar filológiai tanszékét, javasolta az újságíróképzés elindítását. 1990 ősztől az akkor újra ötévesre és kétszakossá vált bölcsészkarai képzés keretében 4 szemeszteres újságírói specializációt vezetett be a tanszék. 1993-ban aztán önálló szakká vált az újságíróképzés, de nem a bölcsészkaron. Jelenleg is a Politika, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karon folyik az újságírók, rádió- és tévériporterek, szerkesztők képzése mindhárom képzési szinten (BA, MA, PhD). Ennek azóta is gyengéje, éppen a nyelvi kompetenciák megalapozásában, az egyszakos képzés, és az, hogy – noha természetesen az anyanyelvi szakképzés is része a programnak – az egyetemi struktúra szétaprózottsága miatt ennek nincs kapcsolata a bölcsészkarai magyar és más nyelvi képzésekkel. Közben, 1994–2012 között, Nagyváradon, a kolozsvári egyetemi képzéssel párhuzamosan a MÚRE égisze alatt működött az Ady Endre Sajtókollégium. Ennek első sorban abban volt szerepe, hogy továbbképzési és diplomaszerezési lehetőséget nyújtott a romániai magyar sajtóban már működő, szakképzettséggel nem rendelkező újságíróknak. A rádiósok, televíziósok képzésébe, továbbképzésébe bekapcsolódott az Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége is, beszédtechnikai tanfolyamokat szervezett kiváló magyarországi beszédtanárok, neves bemondók közreműködésével (Bózsöny Ferenc, Görgényi Zoltán, Németh Miklós Attila, Stollár Katalin, Wacha Imre).

Nem vállalkozunk arra, hogy részleteiben bemutassuk az erdélyi magyar média kibontakozását, mostani helyzetét. És arra sem térünk ki részletesen, hogyan került be egyre inkább az erdélyiek „médiafogyasztásába” a magyarországi média. Ennek részletes elemzését, értékelését nemrég elvégezte Magyarai Tivadar (2017) és Kiss Tamás (2017b). Ők a törvényi szabályozás alakulását is bemutatják. Azt azonban itt is jeleznünk kell, hogy

a román parlament 2002-ben audiovizuális törvényt fogadott el, és ennek alapján létrejött az Országos Audiovizuális Tanács, amelynek mindig volt az RMDSZ által delegált magyar tagja. A Tanács 2006-ban fogadta el az „audiovizuális tartalmakat szabályozó kódexet”. Ennek a Tanácsnak a feladata, hogy a kódex alapján felügyelje többek között azt, hogy a rádió- és tévéműsorok tartsák tiszteletben az emberi méltóságot, a kiskorúak védelmére vonatkozó előírásokat, és hogy ne érje sérelem a kisebbségi csoportokat, az etnikai és nyelvi kisebbségeket. Tekintettel arra, hogy a legtöbb ilyen sérelem éppen a magyar nyelvközösséget éri a román tévécsatornákon, a Tanács ezekkel kapcsolatos elmarasztalásai, büntetései fontosak, még akkor is, ha többnyire szimbolikusak.

A standardra épülő magyarországi sajtónyelvtől a helyi regionális köznyelvre, kisebbségi nyelvváltozatra épülő erdélyi magyar sajtónyelv főként közvetett kontaktusjelenségeiben és regionális színeiben tér el (elsősorban, de nem csupán a románból fordított szövegekben): szórendben, szintaktikai szerkezetekben, jelentés- és stiláris hatásokban, tükörfordításokban. A közvetlen kölcsönelemek (román szavak) száma a sajtónyelvben a köznyelvhez viszonyítva csekély. És leginkább az írott sajtó ad hangot a beszélt nyelvben gyakori idegen szavak elleni véleményeknek. Abból következően, hogy a nyomtatott sajtó mintegy 25%-a napilap, és szinte mind helyi vagy regionális, óhatatlanul nyelvileg is fokozottabban regionális. Ezek az eltérések természeteseek, és azért sem zavarók, mert magyarországi sajtótermék szinte egyáltalán nem jut el az erdélyi olvasókhoz, erdélyi sem a magyarországiakhoz.

A nyomtatott sajtó nyelvi egyenetlensége, gyakori gondozatlansága egészen nyilvánvaló. Ez bizonyára azzal is összefügg, hogy nyelvi lektorra, korrektorra esetleg nem telik a szűkös finanszírozásból. Ebben olyan jellegű különbség nincs, hogy azok a lapok, amelyek városi központokban készülnek, nyelvileg igényesebbek volnának, mint a vidékiek. Vidéken is van olyan havilap, példaként az *Erdőszentgyörgyi Figyelő* említhető, amely minden tekintetben kiállja az összevetést a nagyvárosiakkal. Nyelvi hatásában és színvonalában az erdélyi sajtóból a két kolozsvári gyermeklap, a *Szivárvány* és a *Napsugár*, valamint a sepsiszentgyörgyi diáklap, a *Cimbora* emelkedik ki: nagy példányszámuk és tartalmi gazdagságuk révén fontos szerepet töltenek be a gyermekek nyelvi szocializációjában, az anyanyelvi műveltség megalapozásában, lényeges kiegészítői az anyanyelvi oktatásnak.

A rádióműsorok nyelvi hatásával részben hasonló a helyzet, mint az írott sajtóval: az erdélyiek sugárzásaikban nem lépik túl az országhatárt, többnyire a kistérségi vagy a megye határát sem (interneten természetesen mind elérhető). A szerkesztőségek néha érzékelhetően arra törekednek (előfordul, hogy ennek hangot is adnak), hogy a magyarországi média-normának megfelelően eltávolodjanak minden regionalitástól („nyelvjárásmentesek” legyenek). Ez többnyire sikertelen: mind a közvetlen nyelvi környezet regionális elemei előfordulnak, ha másképpen nem, az interjúalanyok nyelvében, és még inkább jelen van az államnyelv-domináns kétnyelvűség a szakemberekkel készített élő műsorokban¹⁴² – a rejtett kontaktus-hatás olyan gyakori példaitól, mint a *Kívánok egy boldog születésnapot!*, az olyan tükörszerkezetekig, mint pl. kívánságműsorokban az ’isten éltesse’ jelentésű *sokat előre!* A rádióműsorok között is van olyan, amelynek egészen különleges a nyelvi szerepe: ez a Csángó Rádió. Számítani lehet arra, hogy bátorítja a moldvai magyarok nyelvhasználatát, és internetes hozzáférhetősége révén bekapcsolja őket a nyelvközösség egészébe.

Az audiovizuális média köréből a rádió és a lényegesen nagyobb és szélesebb hatású televízió fontos szerepet játszik az erdélyi és az anyaországi nyelvhasználat közelítésében, egységesítésében, a határtalanításban. Kiegyenlítődik az anyaországi túlzott standardközpontúsága és az erdélyi regionalitása.¹⁴³ A közösnek tekinthető magyar médianyelv remélhetőleg úgy lesz színesebb, változatosabb, hogy az utóbbi sem válik színtelenné. Az mindenképpen érzékelhető, hogy az erdélyiek médiaszereplésében nyelvileg jóval több az önbizalom, mint a 90-es években, és lényegesen nagyobb a határon túliak és inneniek természetes nyelvi különbségének elfogadottsága.

A magyar nyelvű tévéadások vételi lehetőségét a műholdas közvetítés tette általánossá. Előbb a Duna Televízió műsorainak vétele vált lehetővé, később a kínálat egyre bővült, a kábelhálózatok műsorkínálatába és még inkább az internet hálózat közvetítésébe gyakorlatilag minden bekerült. A televíziózással eltöltött idő Romániában és az erdélyi magyarok körében is rendkívül magas, a mérések szerint napi három óra, és ennek kétharmadát magyarországi adások nézése teszi ki. Ez minden mást háttérbe szorított: a könyv- és újságolvasást, a rádiózást, a színházat stb. Az erdélyi magyarok esetében a mérések, változó sorrendben, a Duna Televízió és az RTL Klub nézettségét mutatták, az erdélyi adók nézettsége jóval kisebb (Kiss T. 2017, 415–418). A Duna Televíziónak létrejöttékor azt a

szerepet szánták, hogy nyelvileg és kulturálisan hozzá közelebb egymáshoz a nyelvközösség egymástól elválasztott és el is távolodott részeit. Ezt a szerepet be is töltötte: kulturális televízióként működött, szerkesztőségében, a bemondók személyében, a műsorokban jelen volt a nyelvközösség egésze. Ez különösen a szórványokban, diaszpórában élőknek volt fontos: kapcsolatba kerülhettek anyanyelvükkel, a műsorok egy része a személyes kapcsolatokat is alakította, bátorította (pl. a „betelefonálás” kívánságműsorok). A budapesti médiaelit bizonyára budapesti mérések alapján elégtelennek találta a Duna Televízió nézettségét, 2015-ben betagolták a közszolgálati televíziók általános rendszerébe.¹⁴⁴ A műsorkínálatot jelentős mértékben bulvárosították, korábbi integráló nyelvi szerepe lecsökkent, nyelvi hatása más irányt vett. A korábbi nyelvi változatosság helyett itt is a szinkronipar szűk és steril standardja vált dominánssá. Ennek nyelvi hatása hosszú távon mindenképpen kedvezőtlen, de jelenlegi nyelvhasználatában is erdélyi nézők gyakran nehezményezik a budapesti nyelvi divatokat, a pesti szlenget.

A médiakínálat és a médiafogyasztás egymást befolyásoló, kölcsönös viszonyban áll. A sajtóolvasás ugyanúgy szorul háttérbe, mint maga az olvasás. De ebben szorosabb a ragaszkodása a magyar nyelvű sajtóhoz azoknak, akik olvassák a sajtót, ritkább a rendszeres két nyelven való újságolvasás. Ebben is kivételek a szórványvidéken élők (Katona 2016, 94). Az erdélyi rádióhallgatók és tévénezők természetesen nem csupán a magyar nyelvű műsorok közül válogatnak. Az mindenképpen szűkíti a magyar nyelvű rádiózás és az ebben való válogatás lehetőségét, hogy a teljes műsorválaszték, a közvetlen folyamatos vételi lehetőség csak a Székelyföldön adott, azon kívül a hallgató az internetre van utalva, és ez a mindennapi aktív nyelvhasználatot is befolyásolja. A televíziónézés ilyen értelemben is a legvonzóbb, a legszabadabb, némi megszorítást a kábeltársaságok kínálata jelenthet. Ebben a szabadságban a nyelv iránti preferencia és a politikai beállítottság a meghatározó. A kiegyensúlyozott kétnyelvűek műsorválasztását a megszokás vagy a tudatos érdeklődés határozza meg, a nyelvnek számukra nincs meghatározó szerepe. A romándomináns kétnyelvűek a médiakínálatban is a román nyelvet preferálják. A vizsgálatok szerint „Hozzávetőlegesen az erdélyi magyarok egynegyede fogyaszt elsősorban román nyelvű médiatermékeket, de ez a médiafogyasztási minta Dél-Erdély, Máramaros és a Bánság magyar szórványközösségeiben domináns.” (Kiss T. 2017a, 176). Ezt saját kutatásaik alapján Horváth István

statisztikai táblázatban is összefoglalta, amely árnyaltabban jelzi, milyen mértékben határozza meg a közvetlen nyelvi környezet azt, hogy ki milyen nyelvű rádió- és tévéműsorokat követ (2017, 223, 6. táblázat).

5. 7. táblázat

Az összevont médiafogyasztás nyelve, annak függvényében, hogy mekkora a magyarok aránya a településen

Magyarok aránya szerinti településtípus	A médiafogyasztás nyelve		
	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul	Fele-fele arányban románul és magyarul	Kizárólag vagy nagyrészt románul
0,1–20%	39,2%	41,3%	16,5%
20,1–40%	56,1%	34,5%	8,2%
40,1–60%	59,6%	29,9%	2,5%
60,1–80%	66,6%	26,6%	3,2%
80,1–100%	79,3%	15,6%	1,2%

Forrás: Horváth 2017, 223.

A román nyelv alacsonyabb szintű ismerete a hallgatók, a nézők számára a magyar nyelvű műsorokat helyezi előtérbe vagy teszi éppen kizárólagossá. Annak ellenére, hogy sok olyan műsor van, amely közelebb hozná a nézőhöz, hallgatóhoz a román nyelvet is, segítenék a magasabb szintű kétnyelvűség elérését, a filmek pedig – mivel román szinkronizálás a gyakorlatban nincs – egyszerre hozzák közelebb az idegen nyelveket és a feliratozással a román nyelvet.

A médianyilvánosságban válik leginkább zavaró akadállyá az erdélyi románok és magyarok teljesen egyoldalú és aszimmetrikus nyelvtudása, kétnyelvűsége. Az tudniillik, hogy a magyarok szinte mind kétnyelvűek, a románok magyar nyelvtudása pedig elenyésző. Csak az erdélyiség nosztalgijában lehet hivatkozni az erdélyiek kétnyelvűségére, háromnyelvűségére, ilyen a valóságban régóta nincs. Sokkal inkább jelen van ma már, és ebben a fiatalok nemzedéke jelentős mértékben előrelépett, az idegen nyelvek tanulása, a nyelvtudás. A többség dominanciája általánossá tette a románoknak azt az attitűdjét, hogy a magyar nyelvet nem kell, nem lehet, sőt nem is illik megtanulni. Jellemző például, hogy a kolozsvári multikulturális, többnyelvű egyetemen azok körében sincs érdeklődés a magyar

nyelv iránt, akiknek szakmailag szükségük volna rá: történészeknek, újságíróknak, a közigazgatás leendő vezetőinek stb. Az egyetem nyelvpolitikája ezt nem is bátorítja.

5.6. A magyar nyelv a nyilvános nyelvhasználat színterein

5.6.1. A közélet magyarnyelvűsége

1990 előtt a romániai magyar nyelvhasználatra is érvényes volt a kisebbségi nyelvi helyzetnek az az általános jellemzője, hogy gyakorlatilag hiányzott vagy nagyon szűk körre korlátozódott a közlés társadalmi szintje, az a közlésrendszer, amely összeköti, kiegyenlíti a periferikus nyelvi változatokat. Az a nyelvi változat, amelyet természetes körülmények között a társadalmi szerepek is fölerősítenek. Hiánya pedig fokozza a többi belső nyelvváltozat elszigeteltségét, növeli egymástól való távolságát. Erdélyben is a két szélső szinten érvényesült az anyanyelv: a család szintjén vagy a kisközösségek szintjén, valamint intellektuális szinten a még működő magyar intézményekben (egyházi intézményekben, színházakban, iskolákban) és az alkotó, inkább humán értelmiségiek nyelvhasználatában (írók, költők, tudósok, színészek, papok, pedagógusok stb.).

A Székelyföld szűk régióit és helyi intézményeit kivéve szigorúan a román volt a hivatali–politikai–ideológiai nyelv, a közszolgáltatás és a kereskedelem nyelve, valamint minden szakmai nyelvváltozat. Ennek előnye is volt a politikai diktatúra korszakában. Mivel az anyanyelv megmaradhatott személyesnek, az informális közlés eszközeként, a társadalmi közlés tranzakciós, formális (szerepre irányuló) típusa pedig kizárólag az államnyelvhez kapcsolódott, nem vagy csak kisebb mértékben kellett a magyar nyelv színlelő, eufemizáló változatát kifejleszteni és használni, azt a változatot, amely általános volt minden kelet-európai államban. A „hamis” közéleti szerepeket többnyire el lehetett játszani államnyelven (a gyűlések román nyelvűek voltak, ezen a nyelven folyt az ún. ideológiai oktatás), az anyanyelv így megmaradhatott az intímabb és személyesebb vagy az intellektuálisan igényesebb közlések eszközeként.

Az 1990 utáni új helyzetben, különösen magyar többségű régiókban, településeken, jelentős mértékben megnőtt a magyar nyelv közéleti használata, publikus jellege. Most az vált nyilvánvalóvá, hogy a közélet szereplői

nyelvileg sem voltak, nem lehettek erre kellőképpen fölkészülve. Ez lényeges változáson ment át a közel három évtized alatt. Akiknek erre szükségük, alkalmuk és lehetőségük volt, még az idősebbek is begyakorolták a nyelvi szereplést, a fiatalok pedig már úgy szocializálódtak, hogy a megfelelő nyelvi minták is rendelkezésükre álltak. A közéleti nyelvhasználat kiterjedésének nincs közvetlen hatása a nyelvhasználat családi, intim szférájára. Az továbbra is általában magyar. A statisztikák viszont azt mutatják, hogy nőtt a vegyesházasságok száma, oldódott a kisebb közösségek zárt-sága, megnőtt a mobilitás, tágabbak és vegyesebbek a baráti kapcsolatok, és ez azt jelenti, hogy ebben a környezetben is gyakoribb a román nyelv használata (l. Katona 2016, 60–76).

A fontos állami funkciókat betöltő személyek (prefektusok, polgármesterek, képviselők, szenátorok, miniszterek stb.) nyelvhasználatát a közigazgatási és más törvények határozzák meg: a protokollárisan előírt helyzetekben a román nyelvet használják, egyébként a magyart. A bíróságok és egyéb állami hatóságok is csak román nyelvűek. Ez a protokolláris kötelezettség még merevebben érvényesül, ha hivatalos román tisztviselő is jelen van. Szintén román nyelvűek a hivatalos iratok, az önkormányzatiak is. Ahol és amennyiben a törvény megengedi, lassan terjed a magyar nyelvű nyomtatványok és űrlapok használata. A vizsgálat szerint: „a magyar lakosság arányával egyenes arányban nő annak valószínűsége, hogy a polgármesteri hivatalban magyar nyelvű formanyomtatványokat és űrlapokat is használjanak.” (Katona 2016, 107) A szóbeli ügyintézésre még a szórványban is van lehetőség, az írásbeli viszont a szabályozástól függ. Az is kétségtelen, hogy a jogtudattal és a jogigénnyel is gondok vannak: „van, aki meg sem próbálja, mert nem tudja, hogy magyarul is lehetne, és az is, hogy bizonyos hivatalokban a törvényes előírás ellenére sem fogadnak el magyar nyelvű beadványt.” (Katona 2016, 109) A lakosságnak szóló felhívások, tájékoztatások a magyar többségű önkormányzatok gyakorlatában is kétnyelvű. Ezeknek a szövegéből azonban arra lehet következtetni, hogy előbb román hivatali nyelven fogalmazzák meg őket, a fordítások pedig a legtöbb esetben tele vannak a közönség számára nehezen érthető „romános” mondatokkal, szerkezetekkel. Két, egyébként önmagában is bürokratikus nyelvváltozat keveredik ezekben a szövegekben.

Román többségű településeken, intézményekben stb. a közéletben továbbra is az államnyelv dominál. A közszolgáltatás, a kereskedelem részben már alkalmazkodik a megrendelő, a vásárló nyelvhasználatához,

noha most a vevő kialakult konformista beidegződései eredményezik, hogy továbbra is inkább románul szólal meg. Ezen a gyakorlaton kíván változtatni a kereskedelmi többnyelvűséget bátorító civil szervezet, a kolozsvári székhelyű *Igen, tessék!*. A fiatalokból álló szervezet mozgalmat indított el, 2011 óta építi hálózatát. Azokat a vállalkozásokat fogja össze, amelyek ügyfelekkel való kapcsolatukban vállalják a magyar nyelv használatát is, a gazdasági kapcsolat logikája alapján összekapcsolja az ügyfél nyelvi igényét a vállalkozás nyelvi fogadókészségével. Ingyenes havilapot is megjelentetnek, ebben népszerűsítik a magyar nyelvű kiszolgálást nyújtó vállalatokat, és olyan írásokat is megjelentetnek, amelyek bátorítják a magyar nyelv nyilvános használatát, tanácsokat adnak a nyelvi jogokról.

A vásárlónál, ügyfélnél nehezebb helyzetben van a beteg, a páciens, aki kiszolgáltatott helyzetében az intézménye vagy az orvosi, a kórházi személyzet elvárásaihoz, szeszélyeihez kénytelen alkalmazkodni; ha románnyelv-tudása nem kielégítő, mindig számíthat a megszegényítésre, a kioktatásra. Ebben is kedvezően változott a helyzet: 2017-ben elfogadtak egy olyan törvénymódosítást, amely a kisebbségek anyanyelvét ismerő személyzet alkalmazására kötelezi a kórházakat és szociális egészségügyi intézményeket ott, ahol jelentős számú kisebbségi közösség él. Ennek alapján a Diszkriminációellenes Tanács már büntetést is kiszabott olyan esetben, amikor a nyelvtudás alapján diszkrimináltak valakit. Az azonban, hogy egy orvos vagy egy ügyvéd anyanyelvén beszél-e betegével, ügyfelével, nem csupán akarat kérdése, hanem a nyelvtudásé, illetve a nyelvi hiányé. Sorbán Angella említi egyik interjúalanyát, egy magyar fogorvost, aki román nyelven végezte tanulmányait, és aki maga vallja be, hogy „ha a [magyar] beteg megkérdezi, hogy »mit fog vele csinálni« a kezelés során, akkor ezt valószínűleg románul fogja elmondani, mert nem tudja magyarul” (2014, 79). Számolni kell tehát azzal is, hogy a nyelvi hiány jelentős mértékben korlátozza a beszélő nyelvhasználati lehetőségeit. Diszkriminációnak lehet tekinteni azt is, sőt veszélyes diszkriminációnak, hogy a gyógyszereket kísérő tájékoztató, figyelmeztető szövegek szintén kizárólag román nyelvűek (a Magyarországról behozottak is).¹⁴⁵ Más tekintetben is általánosnak lehet tekinteni azt a gyakorlatot, hogy az egyéb veszélyekre figyelmeztető táblák is kizárólag román nyelvűek.

A magyar intézmények (egyesületek, alapítványok, iskolák stb.) nyilvános rendezvényeiken is a magyar nyelvet használják. A magyar nyelv és kultúra nyilvánossága legteltjesebben és leghatásosabban olyan rendezvényeken

valószínűleg, mint amilyen 2010-től a Kolozsvári Magyar Napok. Ennek példáját más városok, kisebb települések is követik. A szakmai vagy más jellegű rendezvények általában egynyelvűek: a téma, a résztvevők köre és nyelvismerete dönti el, hogy román vagy magyar nyelvű. Más külső régióktól eltérően Erdélyben nem általános, sőt inkább ritka a protokolláris kétnyelvűség. A magyar intézmények rendezvényeinek írott dokumentumai (meghívók, programok stb.) is rendszerint magyar nyelvűek, nagyon ritka a tolmácsolás vagy az egyes programok protokolláris mozzanatainak kétnyelvűsége. Szórványhelyzetben az anyanyelv közéleti szerepe is csökken, szűkebb körre szorítkozik.

5.6.2. Egyéb szinterek

A nyelvhasználat egyéb szinterei tekintetében is nagy a változatosság a nyelvi környezettől függően. Az anyanyelv szakrális funkciója, mint korábban már említettük, még olyan esetben is megmaradhat, amikor az már csak reliktum, a mindennapi kommunikációban nem használatos. A vegyes családok kivételével a családi környezet és a szűkebb közösség is az anyanyelvet preferálja. Ezek az „intim” szintereken a vernakuláris nyelv használatos: a helyi nyelvjárás, a nyelv regionális, kétnyelvű változata, ritualizált szövege.

A magyar többségű területek kivételével a munkahely dominánsan az államnyelv, a hivatali ügyintézéshez hasonlóan a román szaknyelvek ismeretét és használatát igényli. Emiatt az anyanyelv szaknyelvi és hivatali nyelvi változatai redukáltak, keverték, jellemző rájuk az interferenciával foglalkozó szakmunkákban jelzett és feldolgozott hiányköleszések nagy száma. Román többségű régiókban, sőt a szórványokban is vannak természetesen olyan munkaközösségek, amelyekben a családi környezethez hasonlóan inkább magyarul beszélnek, az írott szövegek itt is inkább román nyelvűek (Katona 2016, 76–80). Van egy olyan jelenség is, amelyet Sorbán Angella *a munkahely anyanyelvi berendezésének* nevez: „A pályatörténeti elbeszélések alapján [...] elmondhatjuk, hogy a magyar nemzetiségű diplomások, ha van rá lehetőségük, azokat a munkahelyeket részesítik előnyben, ahol valamilyen mértékben tere nyílik a magyar nyelvhasználatnak is (legalább vannak munkatársak az adott munkahelyen). Ez elsősorban a munkahelykeresési, elhelyezkedési stratégiákban jut kifejezésre, de megnyilvánul a munkahely-változtatási hajlandóságban is.” (2014, 53–54).

Intellektuális szinten a nyelvhasználat élesen elválík: vagy román, vagy magyar nyelvű. Nagyon kevesen vannak, akik a tudományművelésben vagy a közírásban, esetleg a sajtóban a kiegyensúlyozott kétnyelvűséget képviselik, román és magyar nyelven egyaránt beszélnek, írnak, publikálnak. Az írók, költők között sincs olyan, aki mindkét nyelven alkotna. Mindig aránytalanul több volt a románból magyarra való fordítás, mint magyarból románra. A kétnyelvűség és a fordítások szempontjából nagyon fontos, hogy több mint félszázados várakozás után 2010-ben a Román Akadémia kiadójánál megjelent az 1964-ben kiadott kétkötetes *Román–magyar szótár* szintén kétkötetes párja, a Román Akadémia kolozsvári intézetében szerkesztett *Magyar–román szótár* (főszerk. Kelemen Béla és Szász Lőrinc). Egyike a legteljesebb nagyszótárainknak, több mint félszáz éves párja viszont már jelentős mértékben elavult, most annak a megújítása, bővítése folyik.

A természettudományi és a műszaki értelmiségiek, a román egyetemen végzett orvosok, a jogászok és a közgazdászok kétnyelvűségében az államnyelv dominál, a humán értelmiségiek, a pedagógusok jelentős része, az egyházhoz tartozó személyek, az írók és költők, a színészek kétnyelvűsége anyanyelv dominanciájú, és a standardot vagy annak többé-kevésbé regionális változatát használják.

5.7. A magyar nyelv a kibertérben

A magyar nyelv legújabb kori történetében, gyakorlatilag az elmúlt 30 évben, egy időben következett be a talán legjelentősebb változás: elektronikus, digitális dimenziójában, halmazállapotában bekerült a kibertérbe, abba a határtalan, metaforikus térbe, amelyet a számítógéprendszer és -hálózatok alkotnak, és amelyben elektronikus adatok tárolódnak, amelyben folyamatos az online adatforgalom, valamint a kommunikáció. Ebből a külső régiók magyar nyelvű közösségei sem maradtak ki, és nem maradtak le az anyaországtól. Lehet szerencsés véletlen is, hogy a Kárpát-medencében egyszerre következett be az a nyelvi szabadság, amely a politikai változásnak köszönhető és az, amely a technikának. Ebben már benne van a nyelvi kommunikáció határtalansága, és annak lehetősége is, hogy a nyelvi korpuszt és a nyelvhasználatot is megszabadítsuk a korábbi határok által kialakított korlátoktól. Új szakasza ez mind a nyelv, mind a nyelvű közösség történetének.

Romániában szupergyors internetkapcsolat van, ebből a szempontból ez második az EU-ban, és ebbe be van kapcsolva a háztartások 44%-a is. Ennek kihasználását jelentős mértékben korlátozza az, hogy alacsony a gazdaság digitalizációja és a polgárok digitális készsége, és az is, hogy jelentős a vidéki települések lemaradása az internetkapcsolat terén. Nem tudunk olyan vizsgálatról, amely arra irányult volna, hogy milyen ebben a tekintetben a magyarok vagy a magyar közösségek, települések helyzete a többségiekhez viszonyítva. Az érzékelhető, hogy nagy a kommunikációs lehetőség, az informálódás iránti igény. Ez kényszer is részben a személyes kapcsolatokban, de egyre nyilvánvalóbb az a belátás is, hogy ez alapvető szükséglet a mindennapi életben, az ügyintézésben, a vállalkozásokban. A magyar közösségekben ebben hátrányt jelenthet az előregedés, az, hogy a digitális technikára fogékony fiatalok nincsenek ott az idősebbek környezetében.

A számítógép használatát a magyarok körében is jelentős mértékben meghatározza az életkor és az iskolai végzettség. Ez a két tényező jelentős mértékben befolyásolja a használt számítógépes programok nyelvét is. A fiatalok és körükből is azok, akik legalább érettségiztek, inkább angol nyelvű, az idősebbek és a kevésbé iskolázottak, magyar nyelvű programokat használnak. Az idegennyelvtudás mindenképpen meghatározó. Ezzel kapcsolatban Katona Hajnal Tünde fontosnak tartja megjegyezni: „ez nem mindig, illetve nem csak a felhasználók opcióján múlik, hiszen ők sokszor olyan számítógépet vásárolnak, amelyre már előre installálva van egy angol vagy román nyelvű operációs rendszer, és ők azt már csak garanciális okokból sem cserélhetik le más nyelvére, mire pedig lecserélhetnék, már hozzászoknak.” (2016, 97).

Az erdélyi magyarok is éltek és élnek mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket az elektronikus nyelv nyújt. De ebben a tekintetben is fokozottabban mutatkozik meg a nyelv féltése: milyen veszélyekkel jár a nyelvre az sms-nyelv, az internet nyelve, az online sajtó, a blogok, a szabad kommentek? És ehhez még hozzájön a televíziós adások műholdas sugárzása. Mindenki számára érzékelhetővé vált a közelebbi és távolabbi nyelvi világ változatossága, sokszínűsége. Többszörösen motiválttá vált a román nyelv és az idegen nyelvek tanulása. Az új nemzedék beleszületett ebbe a világba, és így számára nem volt gond az alkalmazkodás. Ezzel mélyebbé vált a nyelvi szakadék a nemzedékek között: a fiataloknak ez saját világuk, az idősek, a szülők frusztráltak, ebben a fejükre nőttek a fiatalok.

A nyelv féltésénél, az aggodalomnál mindenképpen jóval fontosabb volna azoknak a lehetőségeknek a keresése, amelyeket az elektronikus kommunikáció kínál föl a széteső közösségek hálózati közösséggé szervezésében. Erdélyben nagyon sokat, a magyarországinál is többet jelenthetnének a digitális tananyagok, az internetes kapcsolatok az oktatásban, a szórványoktatásban, nyelvi revitalizációban különösen. A megszokott tantermi oktatás is él ezekkel a lehetőségekkel, vannak, akik követik a televíziós oktatóműsorokat. Mindezt jóval szervezettebbé lehet tenni. Mert egyébként ez olyan tényezővé válhat, ami növeli bizonyos tanulói csoportok hátrányos helyzetét.

A nyelv- és beszédtechnológiával kapcsolatos fejlesztések Magyarországon történnek, és ez – amennyiben rendelkezésre állnak és beépülnek a regionálisan is változatos nyelvi korpuszok – mindenki számára biztosítja az egységet, a felhasználás lehetőségét. Az informatika ezzel kapcsolatos terminológiájának az anyanyelvűsítésében saját leleményével bárki részt vehet, de ezek elfogadásának szintén közösnek kell lennie. Nincs is különösebb jele annak, hogy ebben elkülönülő törekvések jelennének meg.

6. Kétnyelvűség a romániai magyar beszélők közösségben

Két- és többnyelvűségi helyzetben a nyelvek értékelése és a nyelvekhez való viszonyulás közvetlen módon befolyásolja a nyelvek és nyelvváltozatok jövőjét, és döntő módon meghatározhatja a nyelvválasztás és a nyelvcsere folyamatait. Ebben a fejezetben az erdélyi magyarok kétnyelvűségét és az azzal összefüggő jelenségeket a nyelvismeret, a nyelvek értékelése és tekintélye szempontjából ismertetjük, különös tekintettel az attitűdök következményeire.

6.1. Nyelvismeret

A romániai magyar népesség nyelvtudásáról csak hozzávetőleges adatunk vannak, és a tényleges helyzetről csak következtetések, általánosítások alapján alakíthatunk ki egy hozzávetőleges képet. A nagyobb számú mintára alapozó felmérések – amelyekre mi is támaszkodunk – az adatközlők önértékelő nyelvtudásával kapcsolatban adnak jelzéseket, de ezek csak közvetve utalnak a beszélők valóságos nyelvismeretére, mivel a megfigyelések szerint az emberek hajlamosak túlbecsülni vagy leértékelni saját nyelvi kompetenciájukat.

A 2009-es és a korábbi felmérésekben (lásd a Mintaleírásokat a Bevezetésben) több kérdés is vonatkozott a nyelvi tudásra, és a válaszok alapján – a jelzett megszorításokkal – képet kaphatunk az erdélyi magyarok anyanyelvi, államnyelvi és idegen nyelvi kompetenciájáról, a nyelvek használati gyakoriságáról.

Az anyanyelvre vonatkozóan a legkiterjedtebb felmérésnek a népszámlálásokat tekinthetjük, mivel ezek a teljes népességről szolgáltatnak adatokat, még akkor is, ha megbízhatóságuk sok tekintetben megkérdőjelezhető. Amint

szó volt róla, az anyanyelv az etnikai identitás meghatározó tényezője, mégis némely esetben az etnikai identitás elszakadhat az adott etnikum nyelvétől. A rendszerváltás utáni népszámlálásokban (1992, 2002, 2011) némi eltérés mutatkozott a magyarok és a magyar anyanyelvűek számát tekintve: mindhárom alkalommal valamivel többen vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek (6.1. táblázat). 2011-ben 1 259 914-en tekintették a magyart anyanyelvűeknek. Ezek közül 1 206 624 személy (95,77%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 14 128-an (1,12%) románnak, 32 777-en (2,56%) cigánynak, 5 279 (0,41%) személy pedig magyar anyanyelvű német etnikai identitásúként került bejegyzésre. A különbség 53 590, azaz ennyivel több magyar anyanyelvű van Romániában, mint ahány magyar etnikumú. A nem magyar nemzetiségű, de magyar anyanyelvű személyek száma legnagyobb a cigányok körében (32 777). Ezt követi a román (14 128) és a német nemzetiségűek száma (5 279). Kevesebben vannak a magyar anyanyelvű zsidók (379). A 2011-es népszámláláskor csángóként regisztrált 1 536 személy közül 390-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek.

6.1. táblázat

Magyar anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek száma az utóbbi három népszámlálás adatai alapján

Népszámlálás éve	Magyar anyanyelvű	Magyar nemzetiségű	Mennyivel több m. anyanyelvű, mint m. nemzetiségű?		Magyar nemzetiség egybeesik	
			N	%	N	%
1992	1 639 135	1 624 959	14 176	0,86	1 590 290	93,92
2002	1 443 970	1 431 807	12 163	0,84	1 397 906	96,78
2011	1 259 914	1 227 623	32 291	2,56	1 206 624	95,77

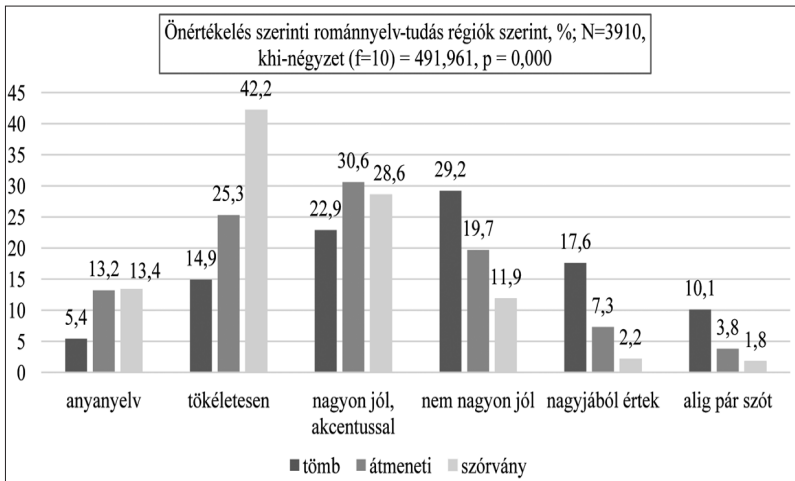
A magyar etnikai identitást vallók (1 227 623) anyanyelvi opciója hasonló mértékű homogenitást mutat: 1 206 624-en (98,28%-ban) magyar anyanyelvűnek tekintették magukat, 20 706-an (1,63%) a románt nevezték meg anyanyelvként, 248-an (0,02%) a németet, 207-en (0,01%) pedig a romani nyelvet.

Az erdélyi magyarok román nyelvismeretéről a 2009-es reprezentatív mintavétellel készült felmérésben az adatközlők (N=3934) önbevallása

alapján a következő kép alakul ki: 422-en (10,7%) *anyanyelvi szintű tudásként* értékelték a román nyelvismeretüket, 986-an (25,1%) választották a *tökéletesen* (hibátlanul) opciót, 1086-an (27,6%) vallották azt, hogy *nagyon jól, de akcentussal* beszélnek a román, 838-an (21,3%) úgy tekintették, hogy *nem nagyon jól, de meg tudják érteni magukat*, 384-en (9,8%) a *nagyjából értek, és nehézségekkel meg tudom érteni magam* minősítést érezték találónak, és csak 218 adatközlő (5,5%) vallotta, hogy *alig pár szót tud románul*. Ez összhangban van a korábbi feltételezésekkel, amelyek szerint az erdélyi magyarok 80–90%-a magyar–román kétnyelvűnek tekinthető, és ezen belül az abszolút többségük magyardomináns (Benő 2015, 27). A román domináns kétnyelvű magyar beszélők számára és arányára nincsenek pontos adataink. A 2009-es felmérésben az adatközlők 11,9%-a (N = 461) érezte találónak azt a megállapítást, hogy *könnyebben fejezi magát románul, mint magyarul*, és 13,2%-uk (N = 512) tartotta érvényesnek saját nyelvhasználatára nézve azt a minősítést, amely szerint *hamarabb jutnak eszébe a szavak románul, mint magyarul*. Valószínűnek látszik, hogy ténylegesen a regiszterszintű román dominancia ennél sokkal nagyobb mértékű, hiszen – amint szó volt róla – évtizedekig az erdélyi magyarok többsége románul végezte felsőfokú tanulmányait, románul sajátította el a szaknyelvet, a középiskolai tanulmányaikat az erdélyi magyar fiatalok közel 25%-a románul végezte, és az erdélyi magyar nyelvű közéleti megnyilatkozások is nagyobb mértékű román nyelvi dominanciát jeleznek. Az anyanyelv szimbolikus fölértékelése is okozza, hogy a beszélő gyakran saját magyar nyelvi kompetenciáját tökéletesnek, mércének tekinti: mindenki másnak a nyelvhasználatában hibákat érzékel, a sajátjában nem.

A románnyelv-tudás kor szerinti bontását nézve, azt láthatjuk ebből a felmérésből, hogy a fiatalok magasabb szintű román nyelvismeretként értékelték az államnyelvi kompetenciájukat. A 17–32 év közötti korosztályba tartozó adatközlők 11,7%-a (N = 144) úgy gondolta, hogy anyanyelvi szinten beszél románul, míg az idősebb adatközlők (54–70 év közötti korosztályba tartozók) 10%-a (N = 117) választotta a legmagasabb szintű nyelvi kompetenciát a saját románnyelv-tudásának értékelésére. A nagyon jól, de akcentussal minősítést a román nyelv vonatkozásában jóval nagyobb arányban választották a fiatal korosztályba tartozók (29,4%, N = 362), mint az idősek (22,2%, N = 259). A korosztály és a románnyelv-tudás minősítése egyértelműen szignifikáns korrelációt mutat: N = 3928, khi-négyzet (f = 10) = 90,073; p = 0,000.

Az államnyelv ismeretének várható regionális különbségeit is igazolta ez a vizsgálat az önértékelő nyelvtudás jelzései alapján. Különösen szembe-szökő a székelyföldi tömbhelyzet és a szórvány, illetve az átmeneti régiók különbsége. Miközben a székelyföldi adatközlők 5,4%-a (N = 69) minősítette románnyelv-tudását anyanyelvi szintűnek, a szórványban és az átmeneti régiókban ez az arány 13,4% (N = 99), illetve 13,2%-nyi (N = 249) (6.1. ábra). Hasonlóképpen a tömbhelyzetben élő adatközlőknek csupán 14,9%-a (N = 191) tekintette úgy, hogy tökéletesen (hibátlanul) beszéli a románt, az átmeneti megyékben ez az arány 25,3% (N = 478), a szórványhelyzetű megyékben viszont 42,2% (N = 313). Hasonló eltéréseket látunk a székelyföldi és nem székelyföldi adatközlők tekintetében az alacsonyabb szintű nyelvi kompetenciára utaló minősítéseknél (nem nagyon jól; nagyjából ért; alig pár szót tud). A nyelvtudás és a régiók szerinti korreláció szignifikáns (N = 3910, khi-négyzet (f = 10) = 491,961, p = 0,000).

6.1. ábra

Az önértékelés szerinti románnyelv-tudás regionális megoszlása (2009)

Településtípus szerint is jelentős különbség mutatkozik a falun és a városban élők románnyelv-tudásában. A falun élők nagyobb arányban minősítették román nyelvi tudásukat alacsonyabb szintűnek, mint a városi adatközlők. A falun lakó válaszadók 16,2% (N = 297) tekintette úgy, hogy

tökéletesen (hibátlanul) beszéli a románt, és a nagyon jól, de akcentussal opciót választotta 22%-uk (N = 403). A városi adatközlők ezeket az államnyelvi kompetenciákat nagyobb arányban választották: 32,8%-uk (N = 690) úgy gondolja, hogy tökéletesen beszéli a román nyelvet, 32,5%-uk (N = 683) pedig a nagyon jól, akcentussal minősítést érezte találónak a román nyelv ismeretére vonatkozóan. Az eltérések statisztikailag szignifikánsak: khi-négyzet ($f = 5$) = 379,167; $p = 0,000$; N = 3934. Ez azt a feltételezést erősíti, hogy az erdélyi városokban nagyobb mértékben jellemző a magyar–román kétnyelvűség, mint vidéki környezetben.

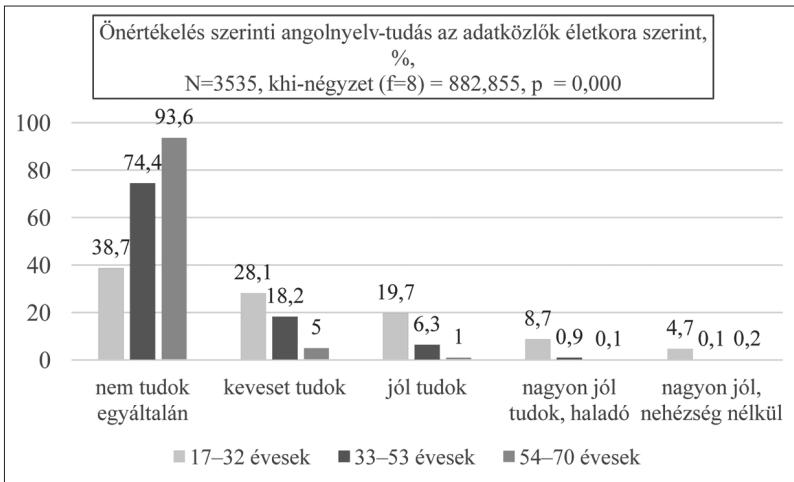
Az önértékelés szerinti idegennyelv-tudásra vonatkozó általános érvényű adatok arra utalnak, hogy az erdélyi magyar felnőttek többsége nem ismer, nem használ idegen nyelvet (6. 2. táblázat). Az idézett 2009-es felmérésben az angol nyelvről az adatközlők 67,4%-a (N = 2395) állította, hogy egyáltalán nem tud beszélni ezen a nyelven. A német nyelv esetében ez az arány 79%-nyi (N = 2721), a francia és az olasz vonatkozásában 85,2% (N = 2827), illetve 95,1% (N = 3133).¹⁴⁶ Az egyes idegen nyelvek eltérő mértékű általános ismeretét jelzi, hogy az adatközlők az idegennyelv-tudásukra vonatkozó véleménye szerint az angolt *jól*, *nagyon jól* vagy *nehézség nélkül* képes használni a megkérdezettek 14,4%-a (N = 509). A német esetében ez az arány jóval kisebb 6,3% (N = 216), a francia és az olasz vonatkozásában a 2%-ot sem éri el.

6. 2. táblázat

Idegennyelv-ismeret az erdélyi felnőtt magyar lakosság körében (2009)

Idegen nyelv	Az idegen nyelv ismerete (önértékelés alapján)									
	Nem tudok egyáltalán		Keveset tudok		Jól tudok		Nagyon jól, haladó szinten		Nagyon jól, nehézség nélkül	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Angol	2395	67,4	639	18	333	9,4	116	3,3	60	1,7
Német	2721	79	489	14,2	159	4,6	43	1,3	14	0,4
Francia	2827	85,2	423	12,7	42	1,3	11	0,3	7	0,2
Olasz	3133	95,1	103	3,1	33	1	11	0,3	2	0,1

Az idegen nyelvek tudása az önbevallás alapján egyértelmű korrelációt jelzett az életkorral. Az angolnyelv-ismeretre vonatkozó adatok azt jelzik, hogy minél idősebb korosztályba tartoznak az adatközlők, annál inkább úgy értékelik, hogy nem tudnak angolul. A fiatal korosztályú (17–32 év) adatközlők 38,7%-a (N = 458) vallotta azt, hogy egyáltalán nem tud angolul. A középkorúaknál (33–53 év) ez az arány 74,4%-nyi (N = 1037), míg az idősebbek (54–70 év) 93,6%-a (N = 898) állította, hogy egyáltalán nem tud angolul (6. 2. ábra). Ez a korosztály szerinti tendencia látható a németnyelv-ismeretre vonatkozóan, bár ott a korcsoportok szerinti eltérések kisebb mértékűek, mint az angol nyelvi kompetencia esetében: itt a megkérdezett fiatalok 65,4%-a (N = 728) értékelte úgy, hogy egyáltalán nem tud németül, a középkorúak 83,6%-a (N = 1127), és az idősebbek 90%-a (N = 861).

6. 2. ábra

Az angolnyelv-tudás és az adatközlők korosztályának az összefüggése (2009)

Az angol nyelv ismeretének értékelése hasonlóképpen korrelációt mutatott az adatközlők regionális hovatartozásával (N = 3519, khi-négyzet [χ^2] = 70,877, p = 0,000). Itt az adatok azt jelzik, hogy többhelyzetben, Székelyföldön az adatközlők alacsonyabb szintűként határozták meg az angolnyelv-tudásukat, mint a szórványban vagy az átmeneti régiókban élők (6.3. táblázat).

6. 3. táblázat

Az angol nyelv ismerete önértékelés alapján régiók szerinti bontásban (2009)

	Tömb		Átmeneti		Szórvány		Összesen
	N	%	N	%	N	%	
<i>Nem tudok egyáltalán</i>	818	70,1	1125	67	429	63,6	2372
<i>Keveset tudok</i>	226	19,4	294	17,5	117	17,4	637
<i>Jól tudok</i>	94	8,1	181	10,8	58	8,6	333
<i>Nagyon jól tudok, haladó</i>	23	2	54	3,2	40	5,9	117
<i>Nagyon jól, nehézség nélkül</i>	6	0,5	24	1,4	30	4,5	60
Összesen	1167		1678		674		3519

Valamennyi, nyelvi kompetenciára vonatkozó minősítés a székelyföldiek esetében alacsonyabb nyelvtudásra enged következtetni, mivel arányában többen jelezték közülük, mint más régióbeliek, hogy *nem tudnak* vagy *keveset tudnak* angolul, és kevesebben választották a *jól*, *nagyon jól*, vagy a *nehézség nélkül* opciót. Úgy tűnik, ez az eltérés nemcsak az angol nyelv esetében mutatható ki, hanem a német vagy francia esetében is. Ez az aránytalanság összefüggésben lehet a székelyföldiek alacsonyabb szintű románnyelv-tudásával, hiszen köztudott, hogy a magasabb szintű, aktív kétnyelvűség kedvez a további nyelvek elsajátításának.

Településtípus szerint is szignifikáns eltéréseket láthatunk a falun és a városon élő adatközlők idegennyelv-tudásában. Akárcsak a román nyelv esetében, a falun élők alacsonyabbra értékelték az angol nyelvi ismeretüket: 80%-uk (N = 1 366) úgy tekintette, hogy nem tud egyáltalán angolul, és 12,7%-uk (N = 215) azt vallotta, hogy keveset tud miközben a városi adatközlőknél a megfelelő arány a nem tud egyáltalán minősítésre 55,2%-ot (N = 1 028), illetve a keveset tud értékelésre 22,7%-ot (N = 424) tesz ki. Mivel más idegen nyelvnél is hasonló eltéréseket tapasztalunk a falu–város viszonylatában, valószínűnek látszik, hogy a magyarok többnyelvűsége inkább a városi környezetre jellemző.

6.2. A nyelvek presztízse, értéke és értékelése

Két- vagy többnyelvű környezetben hangsúlyozottan jelentkeznek a nyelvek és nyelvváltozatok presztízsiértékének a kérdése kisebbségi és többségi nyelv, világnyelvek és kevésbé használt nyelvek tekintetében. A nyelv presztízsiértékében ugyanis közvetve vagy közvetlenül kifejeződik az adott nyelv státusza, a használati értéke, a kulturális, a tudományos és a szimbolikus értéke a nyelvi közösség számára (Péntek 2002a). A nyelv presztízsiértékének a foka kapcsolatban van a nyelv életerejével, az etnolingvisztikai vitalitással és a nyelvmegőrzés és a nyelvcsere folyamataira is utalhat, hiszen kétnyelvűségben egy nyelvváltozat alacsony presztízse más szociológiai tényezőkkel együtt a nyelvcsere kedvezhet (jó példája ennek a kétnyelvű moldvai magyarok archaikus nyelvváltozatának több évszázada tartó stigmatizálása, kicsúfolása, amellyel maguk számára is sikerült elfogadtatni annak alacsonyabb értékét; l. Péntek 2017a).

A romániai magyarság kedvezőtlen szociálpszichológiai helyzetében, amikor folyamatosan célpontja a politikai támadásoknak, lehetőségei pedig korlátozottak mind a mobilitás, mind a gazdasági siker és a társadalmi érvényesülés tekintetében, az identifikálódás jelentősége és mértéke megnövekedik. Mindez kedvezőtlen képet alakít ki az intoleráns többséggel szemben, a nemzeti önképe pedig – mint ahogy a könyv 2.5.3. alfejezetében kifejtettük – szinte kizárólag pozitív tulajdonságokból áll össze. A megítélés kölcsönösen negatívvá és torzítóvá válik, kivétel a két ország és a két nemzet viszonyára. A két ország fiataljai körében két évtizeddel ezelőtt végzett szociálpszichológiai felmérések is azt mutatták, hogy „... a román diákok viszonyulása Magyarországhoz és a magyar néphez éppen úgy kedvezőtlen, mint ahogy a magyar minták előnytelen képet festettek Romániáról és a román népről.” (Hunyady 1996, 152). Az optimista várakozások ellenére ez a viszonyulás azóta sem változott.

A külső tényezőktől elvonatkoztatott nyelvek mint kommunikációs jelrendszerek kétségtelenül egyenlő értékűek, társadalmi, demográfiai, kulturális, földrajzi és egyéb dimenzióikban viszont megoszlásuk nagyon is végletes. Az a virtuális mérce, amely valamely nyelv értékét (presztízsiértékét) mutatja, állandóan ingadozva mindig mást mutat befele, az anyanyelvi beszélők számára, mint kifele, és az egyik szélsősége mindig a túlértékelést gerjeszti a másik oldalon. A többség részéről Romániában is erősebbek

az előítéletek, a saját nyelv, az államnyelv felsőbbrendűségének tudata, mint a praktikus szempontok, gyakoribb és általánosabb az elutasítás, sőt a tiltás, mint az igénylés. Amiből az a paradoxon fogalmazható meg, hogy valamely nyelv külső értékelésében fordított arányban áll a presztízs az anyanyelvi beszélők ottani számával, a nyelvet beszélő közösségek súlyával, kiterjedésével. Ezt nem nehéz észrevenni a kolozsvári egyetemen, ahol konjunktúrájuk van a judaisztikai és germanisztikai stúdiumoknak, és dekonjunktúrájuk van a nem magyar anyanyelvűeknek szóló hungarológiai stúdiumoknak.

A politikai státuszbeli dominanciától eltekintve a román és a magyar nyelv pragmatikus értéke között nincs számottevő különbség. Bár minél általánosabb egy régióban az egyoldalú kétnyelvűség, annál inkább csökken az alárendelt nyelv használati értéke, a teljes kétnyelvűségben pedig az egyik nyelv gyakorlatilag „feleslegessé” válik (nincs közvetítő szerepe). A jogi státuszbeli különbség miatt kisebbség–többség viszonyában domináns nyelv mint presztízsnyelv jelenik meg, a másik nyelv pedig az esélytelenség nyelveként.

A kulturális és a tudományos értéke (írásbelisége, szépirodalma, tudományos irodalma; a nyelv karaktere) a magyar nyelvet éppen eltérő típusában és gazdag örökségével magas szintre helyezi. Ezt azonban a közvetlen környezet, de még az akadémiai, egyetemi, irodalmi intézmények, személyiségek sem méltányolják kellőképpen. A hungarológia vagy az uralisztika művelése teljesen ismeretlen a román tudományos életben. Bölcsészettudományi körökben sem azt érzékelik, hogy pl. általános nyelvészeti stúdiumként mennyire tanulságos a magyar nyelv, hanem – előítéletszerű beidegződéssel –, hogy mennyire nehéz. Ez alól kivételként a levéltári munka említhető és általában történészhallgatók érdeklődése, akiket a források kényszerítenek rá a nyelv megtanulására. A finn nyelv mutatja, milyen előnyt jelent az előítéletek hiánya. Amikor 1992-ben finn szak indult a kolozsvári egyetemen, kiderült, sokkal nagyobb iránta az érdeklődés a román hallgatók körében, mint a magyar iránt.

A külső megítélés és az önértékelés a szimbolikus értékek szférájában távolodik el leginkább egymástól. A szimbolikus érték a nyelv és valamely vallás, hagyományos értékrendszer, érzelmi elemek, sajátos gondolkodásmód, észjárás összefonódásából áll, és ez teszi a nyelvet fontos identifikációs tényezővé. Az azonosság és a másság eltérő megítélése fejeződik ki mind a természetes etnocentrikuságban, mind az ideológiailag táplált,

ellenszenvvé vagy éppen gyűlöletté gerjesztett etnocentricitásban, amelyből a politikai gyakorlatban lingvicizmus lesz.

Romániában is mintegy „kompromittálja” a magyar nyelvet, hogy egy kényelmetlen kisebbség nyelve, hogy más vallásiak nyelve, az is, hogy többnyire regionális változatában használatos, de fő változatában is idegen, fölösleges, kis nyelv. Ez a többszöri stigmatizálás eredményezi az idegenkedést, az elutasítást. Azt az idegenkedést, amelyre a többségiek történeti tudatában amúgy is megvan a hajlam: „Volt [...] ennek a történeti tudatnak még egy [...] mozzanata: a történelemben mindenütt és jóformán minden korszak vonatkozásában meg lehetett találni az »ösellenséget«, aki mindig az illető nemzet vesztére tört, meghódította, elnyomta. Sok esetben ennek a mozzanatnak meg is volt a történeti alapja. A lengyelek a németekre meg az oroszokra gondoltak, a csehek egyértelműen a németekre, s ebben osztozkodtak a magyarokkal, de az utóbbiaknak még ott volt az oszmán-török is. A történelmi Magyarország nem magyar nemzetei számára az ösellenség egyértelműen a magyar.” (Niederhauser 1997, 11). A negatív értékelés forrásai tehát a történeti tudat mélyrétegeiben vannak, és továbbtáplálja őket a modern kor nacionalizmusa, xenofóbiája. Irracionális faktorokról van szó, amelyeket nehéz vagy éppen lehetetlen racionálisan „kezelni”. A magyar nyelvvel kapcsolatban az a legenyhébb előítéletserű minősítés, hogy „nehéz” nyelv; az általános ismeretlenség szüli az olyan minősítéseket, hogy „madárnyelv”, hogy „tolvajnyelv” (azaz: csak a beavatottak értik); a más vallásúak megvetése azt, hogy „az ördög nyelve” stb.

Az önkép pozitív jellege kiterjed a saját (regionális) nyelvváltozat értékelésére is. Kolozsvári fiatalok körében végzett korábbi attitűdvizsgálatok szerint mind a helyesség, mind a tetszés („szép beszéd”) tekintetében Erdély áll az első helyen, Székelyföld mint kisebb régió a második, Magyarország a harmadik, Budapest megítélése pedig a legkevésbé kedvező (Veress L. 1997). Empirikus megfigyelések és részvizsgálatok szerint a székelyek saját nyelvváltozatukat tartják a leghelyesebbnek és legszebbnek. Ebben a saját nyelvváltozat felértékelésének természetes attitűdje és a még élő transzilván és székely nyelvi mítosz hagyománya egyaránt tükröződik. Mindenképpen ellentmond annak az általános vélekedésnek, amely szerint a kisebbségi csoportok mindig az anyaországi nyelvhasználatot tekintik presztízsváltozatnak, emelkedett változatnak.

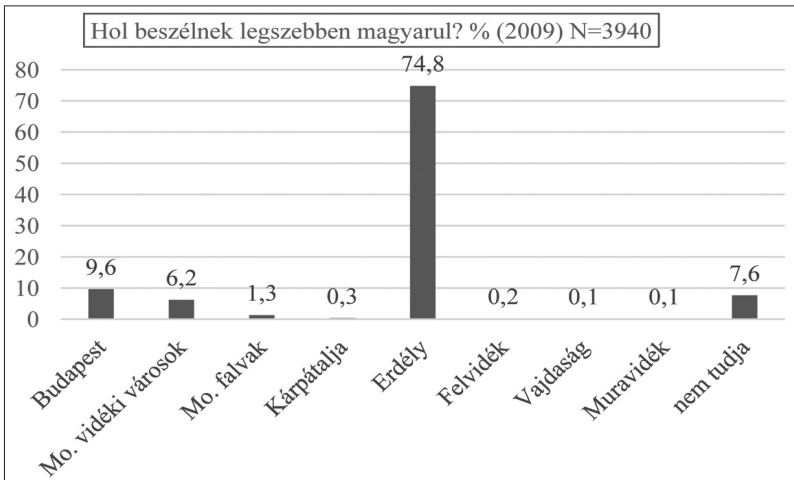
Az 1996-os és a 2009-es kérdőívben nem azért szerepel a *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* kérdés, hogy a válaszok alapján eldöntsük, hol

beszélnek a legszebben magyarul. Ugyanazon a településen vagy régióban az emberek sokféleképpen beszélnek: iskolázottság, nem, a település jellege szerint (falu–város), aszerint, hogy milyen az anyanyelvi beszélők aránya az adott településen (többségi helyzetben esetleg szórványban) és más tényezők szerint. A regionális nyelvváltozatok is összetettek. Másrészt a szépség szubjektív kategória. Szavak, szó szerkezetek, mondatok kifejező erejét össze lehet hasonlítani, szövegek esztétikai és stílusértékéről is lehet beszélni (kritikusok, irodalomtörténészek), de hogyan lehetne a nyelvváltozatokat összehasonlítani, ha ezek belsőleg is összetettek, sokszínűek, olyan sokféle ember használja és annyiféle módon ugyanazt a nyelvváltozatot? Ugyanakkor az egyéni nyelvhasználat is változatos: az, hogy hogyan beszélünk, függ attól, milyen helyzetben, kivel, milyen témáról, milyen hangulatban társalgunk: barátainkkal másképpen beszélünk, mint egy intézmény vezetőjével. Mégis természetesnek lehet tekinteni, hogy a beszélő saját ízlése és motivációja szerint a szépség tekintetében is minősíti a nyelveket és a nyelvváltozatokat.

A kérdést tehát mégis érdemes volt feltenni, mert a nyelvváltozatok iránti attitűdről, a nyelvváltozatok presztízseről, a nyelvi sztereotípiákról szerezhetünk ismereteket. Az 1996-os Kárpát-medencei felmérés összeített eredményei azt jelezték, hogy a magyarországi és a kisebbségi régiók magyar beszélői úgy értékelték, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul. A megkérdezettek 31,3%-ának volt ez a véleménye, és csak 26,4%-uk vélte úgy, hogy Budapesten beszélnek a legszebben (Göncz 1999, 85). Az eredmények alakulásában minden bizonnyal nagy szerepük volt az erdélyi adatközlőknek, akiknek 80%-a úgy vallotta, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul. Ez az erdélyi magyar nyelv mítoszával is összefüggésben van: „Erdélyről és az ott beszélt magyar nyelvről, nyelvjárásokról végletesek a vélemények. Van, aki romantikus nosztalgiával a balladák, a mesék, a mondák földjére gondol, és úgy véli, ott beszélnek a legszebben vagy a legízesebben magyarul. Ennek a vélekedésnek évszázadokra visszanyúló hagyománya van a nemzeti tudatban, és ma is táplálhatják a megejtően szép, még élő népköltészeti szövegek, az élő nyelv némely táji változata, valamint az erdélyi, különösen székely származású írók, költők jellegzetes nyelvi fordulatai, képei.” (Péntek 1996c).

A 2009-es felmérés hasonló eredményeket hozott. Ebben az esetben az adatközlők 74,8%-a vélte úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, ami arra utal, hogy a megkérdezettek nagyra értékelik az erdélyi

magyar nyelvváltozatot, vagyis saját nyelvváltozatukat tekintik természetesnek és szépnek (6.3. ábra).

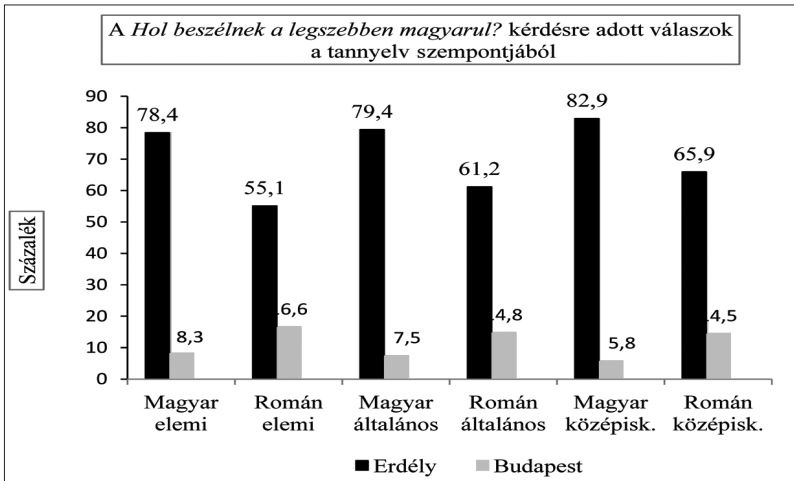

6. 3. ábra

A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok megoszlása a preferált regionális nyelvváltozatok alapján (2009)

Még inkább szembevetendő az erdélyiek pozitív értékelő attitűdje a saját regionális nyelvváltozatukat illetően, ha figyelembe vesszük, hogy Kárpátalját kivéve más kisebbségi régiókban (Felvidéken, Vajdaságban, Muravidéken, Órvidéken) a budapesti nyelvváltozatot jelölték meg a legszebb magyar nyelvhasználat helyszínéül és nem a saját regionális nyelvváltozatukat. 1996-ban a vajdasági adatközlők (N=144) 31,9%-a vélte úgy, hogy Budapesten beszélnek legszebben magyarul, 26,7% gondolta, hogy a vidéki városokban, és mindössze 25,9%-uk vélte úgy, hogy a Vajdaságban beszélnek legszebben (Göncz 1999, 84). Az erdélyi beszélők pozitív viszonyulása a saját regionális nyelvváltozatukhoz önmagában is értékelendő, hiszen ez az anyanyelv megőrzésének kedvez, de ezt a pozitív attitűdöt némileg árnyalja az, hogy az erdélyi magyarok sokszor a törvény által is biztosított nyelvi jogaikkal sem élnek (Katona 2016), a tannyelvválasztás tekintetében pedig – mint láttuk – a magyar szülők nem elhanyagolható arányban román tannyelvű iskolába íratják a gyerekeiket (Sorban 2000).

Iskolázottság szerint sem volt szignifikáns különbség a válaszokban, de a tannyelvnek meghatározó szerepe van (6. 4. ábra). Azok az adatközlők, akik magyarul végezték az elemi tanulmányaikat, 78,40%-ban úgy vélték, Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, míg azoknál, akik románul végezték tanulmányaikat, ez az arány csak 55,11%. Hasonló mértékű különbségeket találunk az általános iskolai és a középiskolai tannyelv tekintetében.

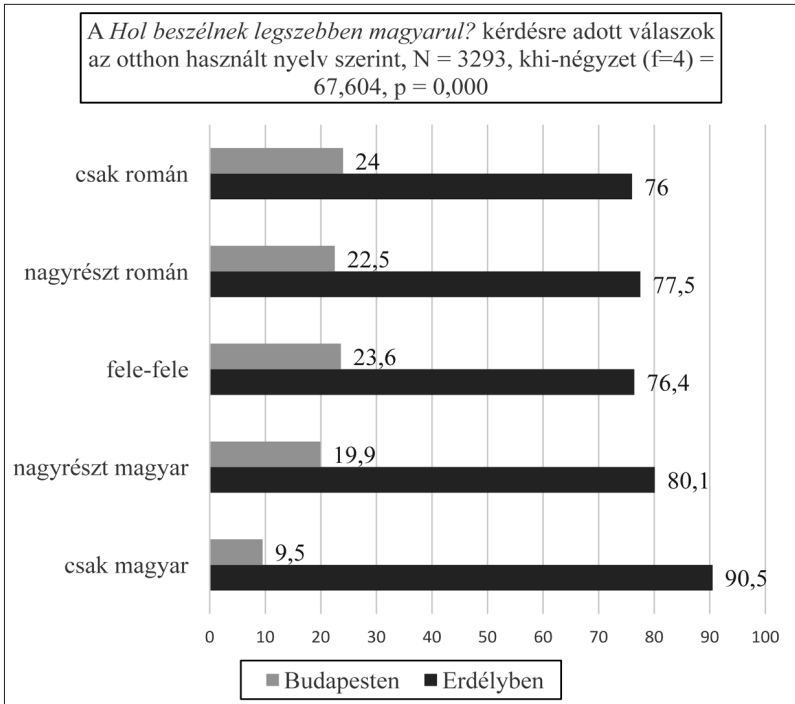
6. 4. ábra

A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok megoszlása a tannyelv szempontjából (2009)

A megkérdezettek 39,3%-a tanult magyarul az egyetemen, 53,3%-a románul, 4%-a vegyes vagy más nyelven. Akik magyarul tanultak az egyetemen, azoknak 84,7%-a úgy gondolja, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, akik románul tanultak, azoknak 72,9%-a (ez nem szignifikáns különbség). Ez többek között azzal magyarázható, hogy az elmúlt évtizedekben sokan tanultak egyetemen románul olyanok, akik magyarul végezték általános és középiskolai tanulmányaikat.

Általánosan úgy fogalmazhatunk: a kétnyelvűség típusa, a nyelvi dominancia, a nyelvi környezet és a nyelvhasználati szinterek meghatározzák a nyelvhez való viszonyulást. Az elsődleges és másodlagos szocializáció

helyszínei (otthon, iskola), de a munkahelyen használt nyelv is meghatározó tényezőnek látszik. A *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* kérdésre adott opciók szignifikáns összefüggést mutatnak az otthoni magyar nyelvhasználattal, illetve a kétnyelvűséggel: azok, akik otthon magyarul vagy nagyrészt magyarul beszélnek, sokkal nagyobb arányban vélekednek úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, mint azok, akik nagyrészt románul vagy csak románul beszélnek otthon (6. 5. ábra).

6. 5. ábra

A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok megoszlása az otthon használt nyelv szerint (2009)

Hasonlóképpen a munkahelyi nyelvhasználattal is összefüggést mutat az, hogy a válaszadók milyen arányban gondolják úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul. Azok, akik a munkahelyükön magyarul vagy nagyjából magyarul beszélnek, 92,6, illetve 93,6%-ban választották ezt az opciót. Akik munkahelyükön nagyrészt románul beszélnek, azoknak 84,3%-a csak románul beszélőknek 74,8%-a válaszolta, hogy Erdélyben beszélnek legszebben magyarul. A korreláció jelentős: $N = 2073$, khi-négyzet $[f=4] = 62,698$, $p = 0,000$.

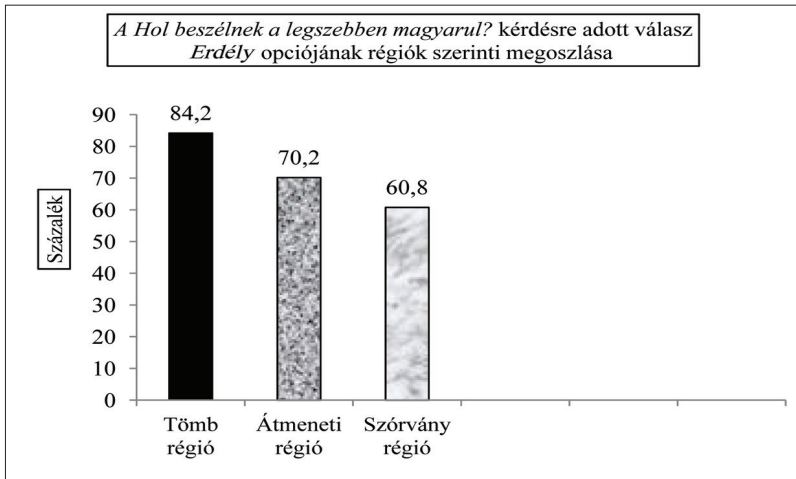
Mindezek szoros összefüggésben vannak a román nyelvhasználat és a magyar egynyelvű beszédmódban történő kódváltás gyakoriságával, a nyelvi dominanciával. Az erdélyi regionális nyelvi szépség melletti döntés összefüggést mutatott a román nyelvű kódváltás gyakoriságával, a 106.2 kérdés alapján (*Átváltott románra, hogy megmagyarázzon valamit egy magyar nyelvű társalgópártnerek?*). Azok, akik önértékelésük szerint ritkán vagy soha nem váltanak át románra a magyar nyelvű beszédpártnerekkel társalognak, sokkal nagyobb mértékben (89,8%) vélték úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, mint azok, akik havonta többször vagy elég gyakran élnek a kódváltással (76,4%). A korreláció szignifikáns: $N = 3267$, khi-négyzet $[f = 1] = 47,123$, $p = 0,000$.

Valószínűleg a domináns kétnyelvűség esetében a magyar nyelvi tudás és a román nyelvi kompetencia viszonya hasonló módon kapcsolatban van az erdélyi magyar nyelvváltozat preferálásának mértékével. Ezt két kérdésre adott válaszok jelzik. A 106.1 (Milyen gyakran fordult elő, hogy egy kifejezést csak románul ismert, a magyar megfelelőjét nem tudta?) és 101.10-es kérdés (Milyen nyelvet használ, amikor magában számol?) eredményei arra utalnak, hogy a magyar nyelvi tudás szintje összefüggésben van az erdélyi nyelvváltozat értékelésével. A 106.1-es kérdésre adott válaszok azt jelzik, hogy egy adott kifejezés csak román nyelven való ismeretének gyakorisága fordítottan arányos az erdélyi magyar nyelvváltozat értékelésével: akiknél ez soha vagy csak ritkán fordul elő, 85,4%-ban gondolják úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul, míg akiknél ez a jelenség havonta vagy gyakran előfordul, 70,7%-os arányban tekintették az erdélyi magyar nyelvhasználatot a legszebbnek. (A korreláció szignifikáns: $N = 3488$, khi-négyzet $[f = 2] = 80,471$, $p = 0,000$.) A számolás közbeni nyelvhasználat szintén a nyelvi dominanciát jelezheti, és itt is az erdélyi regionális nyelvváltozat értékelése annál nagyobb, minél kevésbé látszik az adatközlő romándominánsnak. Azok az adatközlők, akik csak a magyar nyelvet vagy

nagyrészt a magyart használják számolás közben 84,4%-os arányban preferálták az erdélyi nyelvváltozatot. Ez az arány jóval kisebb a nagyrészt románul vagy csak románul számoló válaszadóknál: 63,5%. (A korreláció statisztikai mutatói: $N = 3318$, khi-négyzet [$f = 2$] = 64,739, $p = 0,000$.)

Ha az erdélyi régiók szerinti bontásban nézzük az erre a kérdésre adott válaszopciókat, akkor ugyanazt tapasztaljuk: minél természetesebb a magyar nyelv használata egy adott közösség számára, annál határozottabban gondolja úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul (6.6. ábra). A két székelyföldi megyében (Hargita, Kovászna), vagyis a tömb régióban az erdélyi átlag fölötti arányban, 84,2%-ban vélték úgy, hogy Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul. Az átmeneti régió (Maros, Szatmár, Bihar, Szilágy, Kolozs megye) adatközlői 70,2%-ban gondolták ezt, míg a szórványrégióban (Arad, Máramaros, Brassó, Temes, Beszterce, Fehér) 60,8%-ot tesz ki azoknak az aránya, akik ezt az opciót választották.

A vallási felekezethez való tartozás szerint is jelentős különbség van a megnevezett kérdésre született válaszok tekintetében. A hagyományos történelmi magyar egyházak, a református, katolikus, evangélikus, unitárius felekezetek tagjai 82,5%-ban gondolják úgy, hogy Erdélyben beszélnek a

6. 6. ábra

A Hol beszélnek a legszebben magyarul? kérdésre adott válaszok Erdélyben opciójának megoszlása régiók szerint (2009)

legszebben magyarul, a neoprotestáns egyházak képviselői, az adventisták, a baptisták, a pünkösdisták 60,4%-ban vallották ezt, míg a görögkeleti (ortodox) egyházhoz tartozók 37,7%-a.

Az ismertetett eredmények alapján nagyfokú általánosítással két különböző erdélyi magyar beszélőtípus szociológiai profilja körvonalazódik a normatudat és a nyelvi attitűd szempontjából. Az első típusba tartozó beszélő magyar tannyelvű iskolába járt, etnikai-nyelvi többségi helyzetben él (vagy az átmeneti régióban), a hagyományos történelmi egyházak valamelyikéhez tartozik, a családban kizárólag magyarul beszél, magyar nyelvű beszélőtárs esetén nem vált át románra, hogy valamit megmagyarázzon. A második típusba tartozó beszélő román tannyelvű iskolába járt, szórványhelyzetben él, nem tartozik feltétlenül a magyar történelmi egyházak valamelyikéhez, a családban románul is beszél, magyar nyelvű beszédében nem ritka a románra való átváltás. A két beszélőtípus, természetesen, nem egyenlő arányban oszlik meg az erdélyi magyarok körében: az első típusú beszélő többségben van a második típusú beszélőhöz képest, de mindkét beszélőtípussal számolnunk kell akkor, amikor az erdélyi magyar beszélő normatudatát vagy nyelvi attitűdjét árnyaltan szeretnénk jellemezni.

6.3. A kétnyelvűség fogalma, típusai, erdélyi változatai

A *kétnyelvűség* terminust ma rendszerint tágabb értelemben használják, és két nyelv mindennapi verbális interakcióban való alkalmazásának képességét és alternatív használatát jelöli, és nem azonos a *kettős anyanyelvűséggel*, azaz nem feltétlenül szükséges, hogy valaki etnikailag vegyes, kétnyelvű családból származzon, és ugyanolyan szinten ismerjen két nyelvet ahhoz, hogy kétnyelvűnek tekinthessük (Mackey 1987, 699; Grosjean 1992; Skutnabb-Kangas 1997; Kovács 2001; Borbély 2014, 23; Ungureanu 2017, 31). A kétnyelvűségre vonatkozó több szempontú tipológiát, a típusokat mindig dinamikusan, folyamatként, kontinuumok pontjaiként kell értelmezni.

A nyelvelsajátítás kényszerű vagy nem kényszerű jellege szerint megkülönböztethető *népi* és *elit kétnyelvűség* (Göncz 1985, 16; Kiss J. 1995, 215). A népi kétnyelvűség többnemzetiségű regionális környezetet feltételez, nyelvek egymást átfedő régióit, ahol a kisebbségi helyzetben levő közösség számára a hivatalos nyelv elsajátítása egyrészt szükségszerű

és elkerülhetetlen, másrészt magától értetődő a másnyelvűekkel, a többségi csoporttal való mindennapi érintkezés következményeként. Az elit kétnyelvűség a közvetlen társadalmi környezetben nem használt idegen vagy világnyelv tudatos erőfeszítéssel történő elsajátítását feltételezi. Ebben az esetben a személyes döntés és választás játszik meghatározó szerepet és a nyelv megtanulása nem kényszerű, nem elkerülhetetlen. A népi kétnyelvűség mindig *közösségi (kollektív)*, az elit kétnyelvűség többnyire *egyéni (individuális)*. A népi kétnyelvűség aszerint, hogy mennyire érinti a kétnyelvűsödés a két érintkező nyelvközösséget, lehet *egyoldalú (aszimmetrikus)* vagy *kétoldalú (szimmetrikus)*. Egyoldalú népi kétnyelvűség azt a helyzetet jelöli, amelyben az egyik (rendszerint kisebbségi) nyelvi csoport megtanulja a másik (többségi) közösség nyelvét, kétnyelvűvé válik, a többségi csoport viszont nem sajátítja el a kisebbségi helyzetben élők nyelvét, többségében megmarad egynyelvűnek. A kétoldalú népi bilingvizmus annak eredménye, hogy mindkét érintkező közösség kölcsönösen elsajátítja egymás nyelvét. Ez volt az általános kalotaszegi falvakban, pl. Gyéromonostoron vagy Magyarkiskapun, ahol nyelve alapján nem is lehetett megállapítani, mi az anyanyelve a nyelvjárási adatközlőnek.

A beszélő által ismert és használt két nyelv viszonyát tekintve a nyelvi kompetencia alapján *kiegyenlített (balansz)* és *egyenlőtlen (domináns)* kétnyelvűségről beszélhetünk (Lambert 1955; Kiss J. 1995, 213). A kiegyenlített kétnyelvűség esetén a beszélő mindkét nyelvet megközelítőleg azonos szinten képes használni, ugyanolyan könnyedén és folyékonyan beszél a két nyelvet. Ez rendszerint arra a beszélőre jellemző, aki kisgyerekkorában már a családban elsajátította mindkét nyelv alapjait, és olyan kétnyelvű környezetben él, ahol a két nyelvet szinte azonos mértékben használja. Az egyenlőtlen, domináns kétnyelvű egyén esetében az egyik nyelv ismerete magasabb szintű, könnyebben tudja használni, mint a másikat.

Kisebbségi helyzetben a kétnyelvűség nemkívánatos formája is kialakulhat a korlátozott kétnyelvűség (Kontra 1997, Bartha 2003) (ang. limited bilingualism l. Cummins 1981, Bialystok 2003: 226–227), amikor is a beszélő két nyelvet képes ugyan használni, de az egyik nyelvben vagy mindkettőben korlátozott a kompetenciája: a nyelv több regiszterét, stílusváltozatát nem sajátíthatta el megfelelő módon, és így nem ritkán kommunikációs nehézségekbe ütközik egyik vagy másik nyelvet használva (Romaine 1989, Kiss 1995, 205). A felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség egyik következménye lehet a korlátozott kétnyelvűség kialakulása

(Göncz 2004), amely akadályozhatja a társadalmi beilleszkedést, csökkentheti az egyén érvényesülési esélyeit.

A társadalmi, jogi környezet és a két elsajátított nyelv egymáshoz való viszonya alapján beszélhetünk *hozzáadó* (*additív*) és *felcserélő* (*szubtraktív*) kétnyelvűségről. A hozzáadó kétnyelvűség esetén az egyén úgy tanulja meg a második nyelvet, hogy az nem váltik az első nyelvi kompetenciájának a kárára, bővül a nyelvi repertoárja, de közben az első nyelvi kommunikációs készségei is fejlődnek, és továbbra is pozitívan viszonyul a korábban elsajátított nyelvhez. Ez a kívánatos kétnyelvűségi forma olyan társadalmi közegben érvényesül, ahol a környezet pozitívan viszonyul a kétnyelvűséghez, mindkét nyelv oktatását és intézményes használatát támogatja, és mindkét nyelvnek rendszerint magas presztízse van a beszélő számára. A felcserélő kétnyelvűség egy olyan folyamatot jelöl, amelyben az anyanyelv leértékelődik, alacsonyabb presztízssűvé váltik, csökken az első nyelvi kompetencia és fokozatosan a második nyelv veszi át az első helyét (Kiss J. 1995, 216; Bartha 1999; Göncz 1999, 25). A kétnyelvűségnek ez a típusa elsősorban a diaszpórában és a szórványban élő kétnyelvűekre jellemző.

Erdély több évszázados nyelvi sokszínűségének és az ismert történelmi változások következményeként az erdélyi magyarokra jellemző magyar–román bilingvizmus *népi kétnyelvűségnek* tekinthető, hiszen kialakulása egyrészt a román etnikummal való közvetlen érintkezéssel, együttéléssel magyarázható, másrészt a román nyelv hivatalos, többségi státusza olyan kényszerhelyzetet teremt, amelyben a román nyelv elsajátítása szükségszerű és megkerülhetetlen, mivel a hivatalos ügyintézés és az oktatás bizonyos formái rendszerint a román nyelvet feltételezik. Így a kétnyelvűsödés részben természetes, részben kikényszerített folyamat. Ugyanakkor a két érintkező etnikai közösség vonatkozásában a népi kétnyelvűség napjainkban *egyoldalúnak* mondható, hiszen az erdélyi magyarok nagy többsége valamilyen szinten elsajátítja a román nyelvet, miközben a román anyanyelvűek rendszerint nem beszélnek magyarul (az erdélyi politikusok, közéleti személyek és a sajtó képviselői sem), és az oktatási rendszer sem támogatja a kisebbségi etnikai közösség nyelvének és kultúrájának megismerését. Ennek következményeként a románok viszonyulása a magyarokhoz előítéletekkel, sztereotípiákkal, nacionalista ideológiával terhelt, a közéleti diskurzusban az esetek többségében ugyanez az ellenségkép aktualizálódik nem ritkán a gyűlölködés szintjén.

A korábban idézett nyelvismereti adatok és a több évtizedes tapasztalataink is arra engednek következtetni, hogy az erdélyi magyarok nagy többsége magyardomináns magyar–román kétnyelvűnek tekinthető. Tehát rendszerint anyanyelvként sajátítják el és használják a magyart és második nyelvként a román. Így az erdélyi magyarok körében a magyar nyelvi kompetencia általában magasabb szintű, mint a román nyelv, bár a szaknyelvi regiszterben némelykor román nyelvi dominancia látszik megnyilvánulni az olyan beszélők esetében, akik román nyelven végezték középfokú vagy felsőfokú tanulmányaikat. A 2009-es felmérésből fentebb idézett önértékelés szerinti nyelvtudás is arra utal, hogy az erdélyi magyaroknak mintegy 80%-a beszéli a román nyelvet legalább társalgási szinten „akcentussal”, és ez összhangban van a korábbi megfigyelésekkel és becslésekkel. Persze ez az arány eltérő Székelyföldön és a szórvány helyzetű megyékben. Az előbbi esetében az arány valamivel alacsonyabb lehet, az utóbbi helyzetben pedig magasabb. A romándomináns erdélyi magyarokról nincsenek pontos adataink. A jelzett kérdőíves vizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy az erdélyi magyaroknak mintegy 12%-a egyértelműen romándomináns kétnyelvűnek tekinthető, bár arányuk valószínűsíthetően a valóságban ennél jóval magasabb, amint erre a román nyelven tanulók aránya is utal, amely átlagosan mintegy 25%-ot tesz ki. Különösen a szórvány helyzetben élők és a műszaki értelmiségiek körében lehet magas a romándomináns beszélők aránya.

A *hozzáadó* és a *felcserélő kétnyelvűség* tekintetében az erdélyi magyarok többségére a hozzáadó kétnyelvűség jellemző: általában az anyanyelv elsajátítását némi fáziskéséssel követi az államnyelv megtanulása is informális oktatási közegben, az iskolában vagy pedig már korábban, az iskoláskor előtt, spontán a kétnyelvű szocializációs környezet hatására. Rendszerint a többségi nyelv elsajátítása nem akadályozza az anyanyelvi kompetencia folyamatos fejlesztését, bár az anyanyelv presztízsének döntő szerepe van abban, hogy egy kétnyelvűsödési folyamat hozzáadó (additív) jellegűvé válik vagy felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség lesz belőle. Ilyen szempontból jelentős különbség van a tömbhelyzetben (Székelyföldön) és a szórványban élő magyarok kétnyelvűvé válásában. Az utóbbi esetben erőteljesen érvényesül az anyanyelv vonatkozásában a *funkcionális nyelvvesztés*, a nyelvhasználati színterek beszűkülése, amely a felcserélő kétnyelvűségnek kedvez. Az oktatás nyelve meghatározó ebből a szempontból, hiszen a nem anyanyelven zajló oktatás az anyanyelvi

kommunikációs készségek visszaszorulásához vezet, és a felcserélő két-nyelvűségi folyamatot támogatja. Ezért mondható, hogy a hozzáadott két-nyelvűség kialakulását hosszú távon csak az anyanyelvű oktatás biztosíthatja (Göncz 1999, 115–116; Lanstyák 2000, 150–152).

A Székelyföldön kívüli hagyományos falusi közösségekben, ahol magyarok és románok is élnek, a kétnyelvűség történelmileg kialakult természetes formája maradványaiban még mindig megvan. Erre a kölcsönösség, a kiegyensúlyozottság, a stabilitás jellemző. Szimmetrikus mindkét oldalon az anyanyelv érzelmi alapú dominanciája is. A vallási és az etnikai különbözőség és a vele rendszerint együtt járó endogámia nem kedvez a keveredésnek, a nyelvi keveredésnek sem. A kétnyelvűség így megmaradhatott a maga koordináltságában, egészen kivételes volt a nyelvcseré. Például a kalotaszegi vegyes lakosságú falvak belső demográfiai arányai a legújabb időkig viszonylag stabilak, változatlanok voltak. A számbeli fölény folytán a primer közösség keretein túlnőtt nagyobb településen az egyik nyelv vált dominánssá, ez terelte a múltban is a nyelvcseré és az asszimiláció irányába az etnikai folyamatokat. Ugyancsak a számbeli fölény lokálisan vagy regionálisan a ma kisebbséginek számító nyelvet is dominánssá teheti valamely nyelvi tömb keretében. A székely falvak vagy egynyelvűek, vagy az ilyen természetes dominancia jellemző rájuk. A számbeli fölényen kívül a helyi tradíciók, pl. a székely önkormányzati, vallási és egyéb hagyományok szintén erősítik a közösséget olyan csoportokkal szemben, amelyek később települtek be. A hagyomány egyben nyelvi hagyomány is, egyfajta nyelvi tartalék, produktív nyelvi energia. A morális és gazdasági értékek, az értékteremtés képessége általában presztízst és fölényt biztosíthat más csoportokkal szemben. Bár természetesen számolni kell azzal, hogy a jelenlegi állami keretekben a regionálisan kisebbségben levő románok olyan kisebbségiek, akik jelentős mértékben birtokosai a politikai, adminisztratív és gazdasági hatalomnak. A hagyományok hiánya, a közösségek belső kohéziójának hiánya önmagában is alárendeltséget eredményez. Ez tapasztalható a bánási telepés falvakban, a dél-erdélyi ipartelepeken és bányavidéken, ahol mindenütt aszimmetrikus a kétnyelvűség és szubtraktív jellegű.

A történelmi eseményekkel kapcsolatos szörványosodás (pusztítás és pusztulás, áttelepítés, betelepítés és betelepülés), a demográfiai apadás az egyik oldalon és a gyarapodás a másikon, a másodnyelvi dominanciájú kétnyelvűség és az asszimiláció a korábbi évszázadokban is jelen volt az

erdélyi régiók jelentős részében (vö. Egyed 1996; Tóth 1999, 12). A dél-erdélyi, a mezőségi vagy a Nagy-Szamos menti falvakban a román nyelv a beszélők számbeli fölénye következtében vált gyakran dominánssá, és ez a dominancia fölerősödött az utóbbi évtizedekben. Szórványterületeken ma az ilyen típusú, egyoldalú, főként szubtraktív kétnyelvűséget találjuk, amelyben közösek a beszédmódok, de csak egy közös nyelvi kód van, amely az általánosabb aszimmetriával konvergál. Ilyen másodnyelvdominanciájú kétnyelvűség jellemző valószínűsíthetően a kétnyelvűek 50-60 százalékára a külső szigeteken, a román többségű falvak jó részében, a román iskolázottságú műszaki és természettudományi értelmiségiek, munkások, lakótelepi szórványban élők körében. Az anyanyelvnek csak valamely nemstandard változatát beszélik otthoni környezetükben, a standardot számukra az államnyelv képviseli. Ez a szerkezet a Fishmann-féle bilingvis diglossziának felel meg, egy olyan helyzetnek, amelyben a hivatalos nyelv tölti be az *emelkedett kód* szerepét, a korlátozott nyelvhasználatú anyanyelv pedig számos vonatkozásában a *közönséges kódnak* feleltethető meg. Presztízsbeli egyenlőtlenséget okozhat a kétnyelvűségben szereplő nyelvi változatok eltérő jellege is. Ha az egyik nyelvet (esetleg épp az anyanyelvet) valamely regionális változata képviseli, a másikat pedig a főváltozat (bilingvis diglosszia), ez jelentős mértékben megnöveli a másodnyelv „használati értékét”, vonzását. A beszélt anyanyelvi változat sorsa pedig nagy valószínűséggel a nyelvcserét előkészítő (szubtraktív) kétnyelvűség.

A vernakuláris anyanyelvváltozat olykor korlátozott kétnyelvűségben realizálódik. A lokális többség és a lokális kisebbség viszonyát valamely kisebb régióban az is befolyásolhatja, milyen mértékben koncentrált vagy szétszórt a kisebbség. Az előbb említett Mezőségen, a Szilágyságban vagy a Bánságban szórványkörnyezetben is vannak koncentrált magyar szigetek, amelyekben magyar többség van (pl. Széken vagy Magyarorszáton), és van éppen tiszta magyar közösség is (pl. Magyarózd, Désháza stb.). A korlátozott kétnyelvűség az alacsony szintű másodnyelvi tudás a román nyelv nem módszeres vagy nem megfelelő módszerekkel való oktatásának is következménye: ugyanebből alakul ki a másodnyelvi dominancia és végső soron a nyelvcseré is.

A presztízsbeli egyenlőtlenség szintén olyan tényező, amely fokozza a kétnyelvűség aszimmetriáját. A Romániában beszélt kisebbségi nyelvek közül a németnek van kiemelt presztízse mint jelentős európai nyelvnek, mint egy gazdasági nagyhatalom nyelvének. Más vonatkozásban a

presztízs hiánya, az írásbeliség és az írott kulturális értékek hiánya fokozza némely nyelvek stigmatizáltságát, alárendelt helyzetét. A moldvai magyarok archaikus nyelvjárása és gazdag népi kultúrája nélkülözi a magyar nyelvű írásbeliséget. Ez is oka annak, hogy a kiterjedt államnyelvi dominanciájú kétnyelvűségben a környezet gyanús madárnyelvként, már-már tolvajnyelvként stigmatizálja. Még fokozottabban és általánosabban érvényes ez az írásbeliség és standard változat nélküli cigány nyelvre, noha a primer közösségek kiegyensúlyozott természetes két- vagy többnyelvűségében a cigány nyelv is gyakran helyet kap. A Kolozsvár közelében fekvő Kolozson nem ritka, hogy az ott élő magyar és román fiatalok is tudnak cigányul, ismerik a cigány rituális és folklorisztikus szövegeket.

A magyar nyelv presztízsének csökkenését az is jelzi, hogy míg korábban az örmények, majd a svábok még a 20. században is a magyarra cserélték föl nyelvüket, az erdélyi cigányok is mind tudtak magyarul, újabban egyre kevésbé van ilyen vonzása. Pl. a Kolozsvár környéki és a kolozsvári cigányok húsz-harminc évvel ezelőtt mind beszéltek magyarul, gyerekeik jelentős számban jártak magyar iskolákba, újabban csak a románra tanítják meg gyerekeiket, és az iskolázásnak is ez a nyelve.

A kétnyelvűség jelenkori aszimmetriáját legközvetlenebbül az egyes nyelvek eltérő jogi státusza határozza meg. A nemzetállamokban, így Romániában is, a kollektív kétnyelvűség *de facto* és nem *de jure* kétnyelvűség. Azok számára, akiknek anyanyelve alárendelt státuszú, kötelező az államnyelv megtanulása. A román oktatási törvény 8. paragrafusa mindenki számára kötelezővé teszi a román nyelv elsajátítását, a kisebbségi nyelvek ismerete pedig egyre szűkül. Ez a lingvicizmus a jellegzetes kisebbségi kényszerkétnyelvűséget eredményezi a maga államnyelvi dominanciájával, hatalmi fölényével. A kényszer finomabb és durvább formái érvényesülnek az államnyelv kötelezővé tételében és a kisebbségi nyelvek korlátozásában, tiltásában: a „józan belátás” kényszere, az erkölcsi kényszer, az egzisztenciális kényszer, a jogi, adminisztratív kényszer, extrém esetekben pedig a fizikai kényszer. A két nyelv viszonyát jelentős mértékben az erő és a hatalom határozza meg.

Mintegy összegezeként elmondható, hogy a kisebbségi csoportok, Kárpát-medencei nemzeti közösségek kétnyelvűsödésének eredményét, a kisebbségi kétnyelvűség jellegét döntő módon meghatározza az anyanyelv státusza és presztízse, a belső és a külső értékelés, a beszélőknek a nyelv iránti attitűdje. Az alárendelt státusz és a negatív megítélés általában

felcserélő, aszimmetrikus kétnyelvűséget eredményez. Ebben a kétnyelvűségben az első nyelv fokozatosan háttérbe szorul, dominanciaváltás következtében másodnyelv dominanciájává válik a kétnyelvűség (a dominanciaváltást befolyásoló tényezők között fontos az oktatás nyelve, a családi nyelvhasználat stb.). Majd fokozatosan a strukturális és funkcionális nyelvvesztés következik be, a másodnyelvi egynyelvűsödés, az egynyelvi redukcionizmus. A nyelvi tervezésben tehát döntő szerepe van a státusztervezésnek (nyelvpolitikának, nyelvi jogok biztosításának), a kedvezőtlen, alárendelt státusz javításának, valamint a presztízs és az attitűd befolyásolásának, a helyi változatok értékelésének az oktatásban és a publikus használatban is, a tudatos és igényes nyelvhasználat bátorításának.

6.4. A kétnyelvűség dinamikája és a nyelvcseré¹⁴⁷

A kétnyelvűségnek az előbbieken bemutatott tipológiája világosan jelzi, hogy vannak stabilabb és vannak kevésbé stabil kétnyelvűségi változatok, és hogy a változások folyamatosságában a kétnyelvűség érintkezik a nyelvcserével. Emiatt – a nyelvféltés ideológiájában – némelyek paradoxálisan a kétnyelvűséget magát is negatívan, mintegy veszélyként ítélik meg. Ezzel a hamis perspektívával ellentétben a két- és többnyelvűség nyereség mind az egyén, mind a közösség számára, érték és szükségszerűség többség és kisebbség viszonyában is. Kétségtelen azonban, hogy a kétnyelvűség érintkezik a nyelvcserével olyan értelemben, hogy a nyelvcserét mindig kétnyelvűség előzi meg. Teljesen hamis, megalapozatlan viszont ezt úgy értelmezni, hogy a kétnyelvűség törvényszerűen vezet nyelvvesztéshez, nyelvcseréhez. A kétnyelvűség előzménye, de nem oka a nyelvcserének, az anyanyelv a kétnyelvűségben is elsődlegesként és magas szinten tartható meg.

A nyelvcseré nem spontán következménye két nyelv viszonyában végbemenő változásoknak, a beszélők nem önként adják föl anyanyelvüket. Ebben a legtöbb esetben szerepe van a dominanciával összefüggő külső kényszernek, a helyzet kényszerének. A romániai magyar nyelvű közösség perem- és szórványközösségeiben is az instabil, felcserélő kétnyelvűségben az anyanyelvet fokozatosan szorítja ki alapvető (főként közösségi) szerepeiből a domináns államnyelv. A nyelvcserével foglalkozó szakirodalom ezt nevezi a nyelvvesztés funkcionális síkjának: az anyanyelv előbb a hivatali, közigazgatási és a közéleti nyelvhasználatból szorul ki, majd a

szolgáltatásokból, a kereskedelemből és az egészségügyi ellátásból (egyre inkább ritkul a nyelv léghőre), fokozatosan az oktatásból, az írásbeliségből, egyre inkább beszorul az egyházi nyelvhasználatba és a család intim szférájába, végül a belső beszédbe. Ennek több leírását olvashatjuk a szakirodalomban módszeres kutatások alapján (Gal 1979, 1992, Kiss J. 1995), hozzánk közel álló példaként a moldvai magyarok nyelvének visszaszorulását követhetjük nyomon (Péntek 2015–2016, 1, 121–130). A funkcionális térvesztéssel, azzal szoros összefüggésben gyengül a beszélő anyanyelvi kompetenciája, egyre zsugorodik az általa birtokolt nyelvi korpusz, a szókincs, a frazeológia, egyre nagyobb szerephez jutnak a hiperonimák, a jelentésükben egymáshoz közel álló szavakat helyettesítő fölérendelt terminusok, pl. a *csinál* (Péntek 2015–2016, 1, 131–152). És további, közvetett és közvetlen kontaktusjelenségek alakítják át a nyelvi rendszert a szórendtől, hangképzéstől, intonációtól kezdve a raghasználatig, a nyelv mélyebb rétegeiig. A nyelvcsere strukturális szinten is végbemeleg. Ezeket könyvünk következő fejezetében tárgyaljuk.

A kétnyelvűségnek a nyelvcserehez vezető folyamata a következőképpen ábrázolható:

$$\begin{array}{l} L_1 \rightarrow L_1/L_2 \rightarrow \dots \rightarrow L_2/L_1 \rightarrow L_2 \\ (1) \rightarrow (2) (3) \rightarrow (4) \rightarrow (5) (6) \rightarrow (7) \end{array}$$

Az erdélyi magyar nyelvközösségben a folyamatnak mind a hét fázisa kimutatható. Az (1) az anyanyelvi egynyelvűség állapota. Az első nyelvhez nem az a cél és érdek fűződik, hogy a beszélők egynyelvűek maradjanak, hanem, hogy használhassák és megérthessék anyanyelvüket a maga változatosságában, funkcionális és stiláris teljességében (nem anyanyelvüket is, hanem elsősorban azt!).

A (2) fázis a kétnyelvűvé válás folyamata. Nyelvi környezetétől függetlenül többnyire mindenki belátja a kétnyelvűséghez fűződő érdekeit. A kérdés az, hogy a második nyelv elsajátítása mikor, hol és hogyan történik. Ez a három körülmény határozza aztán meg, hogy milyen lesz a beszélő kétnyelvűsége. Ebben a tekintetben Romániában az tapasztalható, hogy a) román többségű környezetben a gyermekek spontán tanulják meg az utca, a lakótelep nyelvét, és ez a nyelvvaltozat nem föltétlenül segíti őket aztán az iskolai előmenetelben, az akadálymentes szocializációban;

b) a gyermekek 15–20%-a úgy kerül be magyar anyanyelvüként a román oktatásba, hogy magyarul meg sem tanul írni-olvasni, első nyelve így már eleve háttérbe szorul, a második nyelv magas szintű elsajátításához pedig nem kapja meg az iskola támogatását; c) a magyar többségű környezetben élő gyermekeknek az iskolában kellene megtanulniuk az államnyelvet, az iskola azonban a nyelv ismeretét várja el tőlük, az államnyelvnek mint legfontosabb környezetnyelvnek az elsajátításában módszeresen nem segíti őket. Ezért is van az, hogy gyakran sikeresebb a világnyelvek oktatása, mint az államnyelvé. A mostani helyzet tanulsága az, hogy a kétnyelvűsödést nem lehet spontán, természetes folyamatként kezelni, magára hagyni, aztán – ahogy most a hatóság teszi – a beszélőre, a szülőkre hárítani a felelősséget. Ahhoz, hogy az eredmény, maga a kétnyelvűség stabil és funkcionális legyen a mai igényeknek megfelelően, intézményesen, az oktatáspolitikai eszközeivel kell megteremteni a feltételeit, az eszközeit, a beszélő nyelvi környezetétől függően.

A cél tehát az anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség és többnyelvűség (3). Ebben a kétnyelvűségben egyaránt meg kellene lennie a magas szintű anyanyelvi kompetenciának (a regionális értékekkel!) és a magas szintű államnyelvi tudásnak. A magas szintű, hozzáadott (additív), anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség jelenthetné a stabil kétnyelvűséget. Az oktatásban gyakorlatilag minden elemével gondok vannak: a magyar nyelv és irodalom oktatása is jelentős mértékben nélkülözi a funkcionalitást, a nyelvvaltozatokkal szembeni nyitottságot, a célszerűséget, a román nyelv magas szintű oktatását pedig paradox módon leginkább és legkövetkezetesebben az oktatási hatóság akadályozza. Ez nem véletlen, és nem is az a fő oka, mint általában gondolják, hogy nemzeti elfogultságában a hatóság nem hajlandó elismerni, hogy a románt sajátos, fontos környezetnyelvi jellegéhez igazodó módszerekkel és eszközökkel lehetne eredményesen oktatni. Inkább arra kell gondolni, hogy az államnyelv alacsonyabb szintű ismerete részben igazolja lehet a hatóság részéről megnyilvánuló lingvicizmusnak, részben pedig része annak az instabil kétnyelvűségnek, amely nyelvcseréhez vezet. Ha pedig megvalósult az a kétnyelvűség, amely magas szinten és eredményesen hasznosul a beszélő számára, még mindig alapvető feltétele a nyelvmegtartásnak a nyelv használata.

A folyamat kritikus pontja (4) a dominanciaváltás. Kétségtelen azonban, hogy a kétnyelvűvé válás és a nyelvhasználat körülményeitől, motivációitól, az első nyelv iránti attitűdtől függően a kisebbségi kétnyelvűség már eleve

felcserélő, szubtraktív lehet. Alacsony szintű és instabil, kognitív és szocializációs funkcióiban kisebb lehet az értéke, mint az egynyelvűségnek. Ebben a kétnyelvűségi típusban természetesen és szinte törvényszerűen következik be dominanciaváltás: fontosabbá válik a második nyelv, használata, értékelése egyre inkább háttérbe szorítja az elsőt. Két tényezőnek lehet meghatározó szerepe: a nyelvi vegyes családnak (amelyben szintén kimutatható az államnyelv dominanciája) és a tannyelvválasztásnak. A szórványhelyzet megnöveli a nyelvi exogám párválasztás valószínűségét, a tannyelvválasztásban pedig elérhetőbbé és elfogadhatóvá válik az államnyelven való tanulás. Ehhez járul a munkahelyi, a lakóhelyi környezet stb. Csökkentheti a dominanciaváltás veszélyét a színvonalas anyanyelvi oktatás, a magyar kultúra és a magyar nyelv hagyományos és pragmatikus értékeinek a tudatosítása, az anyanyelvi mozgalom.

A nyelvcserét a másodnyelv-dominanciájú kétnyelvűség előzi meg (5). Azt lehet állítani, hogy az alacsony szintű felcserélő kétnyelvűség, amelyben már a második nyelv dominál, az esetek többségében nyelvcseréhez vezet (ha másképpen nem, a 2. vagy a 3. generációban bizonyosan). Teljes mértékben megalapozott Lanstyák István véleménye: „A világtörténelem sokszor igazolta, hogy *van* alapja annak az állításnak, mely szerint a kétnyelvűség a nyelvcseré előszobája. A kisebbségi kétnyelvűség többnyire instabil állapot, mégpedig nemcsak az emigráns, hanem az őshonos kisebbségi közösségekben is. Ha egy közösség abba a helyzetbe jut, hogy második nyelvét azonos szinten vagy jobban beszéli, mint az anyanyelvét, hosszú távon nem tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy gyermekeinek a társadalmi érvényesülés szempontjából hasznosabb nyelvet adja át: ez pedig általában az államnyelv” (Lanstyák 2000, 15).

A közhiedelemmel ellentétben nem az államnyelv hatása, nem annak kontaktuselemei jelentik a fő veszélyt. A nyelvhasználatban valóban a kontaktusjelenségek, kölcsönelemek válnak feltűnővé, ezektől szeretné „megtisztítani” a nyelvet a laikus nyelvféltő, de még a hagyományos nyelvművelés is. Holott ezek csak következményei az anyanyelv alárendelt helyzetének, a korlátozó és diszkriminatív nyelvpolitikának. Elsősorban ezek jelentik a legfeltűnőbb különbségeket a magyarországi és a kisebbségi nyelvváltozatok között.

Magának a nyelvcserének van egy, a nyelvi funkciókat érintő, azokat fokozatosan szűkítő, elsődleges dimenziója, és ennek következményeként megy végbe magának az első nyelvnek a nyelvhasználatból való kiszorulása/

kiszorítása, az első nyelvnek a másodikkal való fölcserélése (6). Ebben a kettős folyamatban csökken az első nyelvhez fűződő nyelvi kompetencia, a beszédben általánossá válik a kényszerű kódváltás. Így vannak ezzel egyre nagyobb számban például azok a gyermekek, akik román nyelven konfirmálnak, mert nem tudnak magyarul. Ebben a fázisban játszik szerepet a szórványoktatás, és szerepe lehetne a hitoktatást megelőző vagy azzal párhuzamos nyelvoktatásnak. Ez a határhelyzetben folyó nyelvoktatás még inkább nyelvi rehabilitációnak tekinthető, mint nyelvi revitalizációnak. A szórványoktatás erdélyi intézményei és központjai jórészt egy-egy elkötelezett személyiség missziós tevékenységéiként jöttek létre alapítványi és egyéb támogatásokkal. A missziós elkötelezettségen túlmenően egyre sürgetőbb az ezekben az intézményekben folyó oktatás szakmai megalapozása, a módszertanok és az oktatási eszközök kidolgozása azon az ismeretlen területen, amely az anyanyelv-pedagógia és az idegen nyelvek oktatása között húzódik.

A másodnyelvi egynyelvűség a nyelvcsere végpontja (7), az asszimiláció komponensei közül (nyelvi, etnikai, felekezeti) az első. Ettől egyenes út vezet a teljes asszimiláció felé. A nyelvcsere átment közösségek – mint az előzőekben már hivatkoztunk erre – korábbi anyanyelvük reliktumaként rendszerint ritualizált szövegeket őriznek meg szakrális funkcióban. A kultikus szférában az anyanyelv az Istennel való beszélgetés eszköze lehet, és ekkor már nem fontos a megértés, a szavak értelmének ismerete, csak a misztérium. Az ilyen helyzetben lévő közösségekben a nyelvi tervezésnek nincs más lehetősége, mint a nyelvi revitalizáció, az elfelejtett nyelv élesztése, esetleg éppen azokra a reliktumokra alapozva, amelyek a szakralitásban őrződtek meg. Ilyen revitalizációs programnak tekinthető a moldvai magyar gyermekek magyar nyelvoktatása. A nyelvi revitalizáció gyakorlatára, módszertanára és esélyeire több példa van a világ különböző részeiről. Ezeket a tanulságokat is meg kell ismerni, hasznosítani lehet őket.

A nyelvmegtartás és a nyelvcsere között végbemenő nyelvi folyamatok minden fázisukban lassíthatók és vissza is fordíthatók. A disszimilációnak, az elhagyott nyelv újratanulásának több példáját látjuk közvetlen környezetünkben is (leglátványosabban a még Romániában élő svábok körében). A nyelvcsere folyamatának, az asszimilációnak az időtartama, a történelmi példák szerint, igencsak változó: 5-6 generáció volt az örmények, a svábok esetében. Öt-hat évszázad alatt sem zárult le a moldvai magyarok körében, és ilyen veszély nem is fenyegette az autonómiát élvező székelyeket és szászokat.

7. Az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti kérdései

7.1. Érintkező, egymásra ható nyelvek

Erdélyben évszázadok óta legkiterjedtebb a magyar–román nyelvi kontaktus, egy uráli (finnugor) és egy újlatin nyelv kontaktusa és az ezzel összefüggő nyelvi interferencia. Következményeikben és intenzitásukban viszont mindkét nyelv esetében fontosabbak voltak a nyelvtörténet korábbi korszakaiban a nem csupán erre a régióra korlátozódó román–szláv, román–török, román–görög, román–francia, ill. a magyar–török, magyar–szláv, magyar–latin, magyar–német nyelvi kontaktusok. A magyaron és a románon kívül a régióban évszázadok óta jelen van a hindi nyelvek közé tartozó cigány (a cigány csoportok jelentős része nyelvcsere ment át, ill. a cigány nyelv és a környezeti nyelvek keveredése figyelhető meg); a katolikus örmények magyar nyelvcsere mentek át, jelentős mértékben a szintén katolikus svábok is. A szász mint német nyelvjárás és maga a német standard szintén jelen volt a történeti nyelvi kontaktusfolyamatokban.

A magyar és a román mind genetikai, mind tipológiai szempontból „idegen” egymástól. A magyar szintetikus agglutináló, a román analitikus flektáló nyelv, bár grammatikai rendszere a latinhoz viszonyítva jelentős mértékben leegyszerűsödött. A magyar vernakuláris változatai közül egyedül a nyelvterülettől évszázadok óta elszigetelődött moldvai magyar távolodott el a maga archaikus jellegében a többi belső változattól és a standardtól. A többi belső változat közel áll egymáshoz, a regionális nemstandardok a standardhoz is közvetlenül kapcsolódnak.

A román nyelv regionális és egyéb belső változatai is viszonylag közel állnak egymáshoz. A korábban kifejtett okoknál fogva a múlt századi és század eleji gyors nyelvújítás (a latin betűs írásra való áttérés, kodifikáció, intellektualizáció) a román standardot és a művelt szaknyelveket eltávolította a népnyelvtől és a beszélt köznyelvtől. Az emelkedett változat a francia

eredetű neologizmusok nagy számában és stiláris kidolgozottságában emelkedik a beszélt nyelvi változatok fölé.

A magyar–román nyelvi kölcsönhatások mindkét irányú vizsgálatának jelentős tudománytörténeti múltja van, jelentős eredményei vannak. Az előző században legáltalánosabb szinten ezzel az areális nyelvészet művelői foglalkoztak (Gáldi 1946/1986, Balázs J. 1989), a nyelvtörténeti szempontú szókölsönzések, nyelvi hatások szintjén a kutatás mindkét irányra kiterjedt: a román nyelv magyar elemeire (Rosetti 1966, Tamás 1966a), illetőleg a magyar nyelv (főként az erdélyi magyar nyelv) román elemeire (Szabó T. 1962/1970, Márton 1972, 1973, RK. 1977, Bakos 1982). 1990-től vált lehetővé egy újabb szinten: a kontaktusvizsgálatok kiterjesztésével a szemantikai vonatkozásokra (Benő 2004), s az élőnyelvi kutatásokkal a közvetlen nyelvi kontaktusok és a kétnyelvűség vizsgálata (Benő–Péntek 2003a, Péntek 1997a, 2007a, Benő 2014). A korábbi jövevényszó-monográfiák, a Bakos Ferenc kivételével (Bakos 1982), nem tettek különbséget a kölcsönzések jellege között. Egybemosódik bennük az idegen és a jövevényszó kategóriája, a hapax és az általános elterjedtségű szó, a szűk regionális átvétel és az irodalmi, standard szintű, a speciális fogalom jelölésére szolgáló kölcsönzó és az, ami csupán a szinonimasort gazdagítja. Mindezt legfeljebb a forrásjelzetekből lehet kikövetkeztetni.

Történetileg a *langue*-értékű kulturális kölcsönzések vallomása a fontos, belőlük lehet több-kevesebb valószínűséggel az etnokulturális folyamatokra következtetni. Kétségtelen ugyanis, hogy az egyes régiók, kisebb vagy nagyobb tájak, tájegységek, ha megtartják is etnikai karakterüket, areálisan részben kiegyenlítődnek, kulturálisan, valamint a nyelv és a nyelvhasználat módja tekintetében közelednek egymáshoz.

Kulturálisan legfontosabb talán az a szerep, amelyet a románság az erdélyi, de a tiszántúli, részben a Duna–Tisza közti fejlődéshatás és tejjgazdálkodás fejlesztésében játszott. Ebből a fogalomkörből Bakos Ferenc 208 kölcsönelemet tárgyal. Ez az egész anyag mintegy 9%-át teszi ki: a magyar köznyelv román elemei közül 4, a szaknyelvből 7 tartozik ebbe a csoportba, az erdélyi magyar regionális köznyelv 21 eleme is e fogalomkörből való; bár fogalmilag nem tartozik ide, mégis az ún. vlach pásztorterminológiából való a magyar köznyelvi *furulya* és *tokány*, az irodalmi nyelvi *cserge* és *csimpolya*, valamint a regionálisan szélesebb elterjedtségű *gárgya*. Korai történeti jelentkezésük miatt is fontosak a következők (zárójelben

az első datálás éve): *bács* (1462), *csobán* (1405), *pakulár* (1588) ‘juhász’ jelentésben; *kozások* (1585), *szokmány* (1560) ‘guba, szűr’; *esztena* (1583), *kaliba* (1496), *kosár* (1313): ‘pásztorépitmények’; *bálmós* (1652), *brindza* (1546), *domika* (1585), *gulászta* (1795), *zsendice* (1549), *palacsinta* (1577) (vö. Bakos 1982, 403–411). Jelentős az a műveltségi szerep is, amelyet a románság az újvilági termesztett növények közvetítésében játszott az erdélyi régióban. Erre példaként a következő lexikális kölcsönzések idézhetők: *ardéj* ‘zöldpaprika’ (1861), *bosztán* ‘tök’, *döblec* ‘tök’ (1813), *fuszulyka* ‘bab’ (1708), *gogosán* ‘padlizsán’, *málé* ‘kukorica’ stb.

A 20. századi regionális nyelvi elszigeteltség és a kisebbségeket folyamatosan érő nyelvi korlátozások a kölcsönzések körében jelentősen megnövelték az ún. hiánykölcsönzések arányát, amelyek a folyamatos nyelvi kapcsolatok miatt kialakult lexikális üröket hivatottak pótolni (pl. a nyelvújítási szavak helyett átvett román szavak a moldvai magyarban, az államnyelvi szavak nagy száma a kisebbségi nyelvváltozat hivatali és szaknyelvi változataiban stb.). Ezek az összes lexikális kölcsönzések mintegy egynegyedét alkotják.

A kiterjedt kétnyelvűség körülményei között általánosak az ún. alkalmi *parole*-kölcsönzések, az aktív kétnyelvűek beszédében ugyanis potenciálisan bármi előfordulhat a másik nyelvből.

A regionális elemek elterjedési köre igen változó és még egy régión belül is nagy a különbség a beszédtemáktól és a szövegtípusoktól, műfajoktól függően. Az előbbire Bakos Ferencnél is találunk részletes elemzéseket, Péntek János is megkísérelte tipizálni az erdélyi régiókat a román nyelvi hatás intenzitása szempontjából (Bakos 1982, 111–138; RK., 7–8, Péntek 1992). Ezek a típusok végső fokon a nyelvi környezet és az aktív kétnyelvűség típusai. Az alsó értéket az északkeleti nyelvjárás képviseli 0,5%-os értékkel (az aktív szókincs román eredetű elemeinek aránya), kétnyelvű környezetben ez már 2-3%-os, a moldvai magyarban jóval 10% fölötti.

A legújabb kori regionális hatásban is jelen vannak román eredetű, románból fordított frazémák. Horváth István magyarórdi monográfiájában (Horváth 1971, 394–432) például ilyeneket találunk: *perzsel*, *ahun elmenyen* ‘ellop, amit megfoghat’ (<r. *arde pe unde trece*); *ügyelj*, *meé kiveszen az eszedből* ‘vigyázz, mert elcsábít’ (< r. *te scoate din minti*); *nekem nem csudám* ‘engem nem bosszant’ (< r. *nu mi-e ciudă*). A belső-erdélyi regionális köznyelvben szintén megszokottak az ilyen kifejezések:

mellette tart ‘az ő pártján van’ (< r. *ținecu el*); *nevet tesz* (gyerekek, állatnak) ‘nevet ad’ (< r. *a-i pune un nume*); *na, nem tudtam!* – gúnyos megjegyzésként ‘nahát! halljunk oda!’ (< r. *n-am știut!*) stb.

A frazémák vagy a fentebb említett „kifejezések” voltaképpen „tükörfrazémák”, „tükörkifejezések”, román nyelvi szerkezetek frazeológiai egységek vagy szavak fordításai. Így közvetlenül érintik az átvevő nyelv morfológiai, szintaktikai és szemantikai struktúráit. A legproduktívabb, ugyanakkor a legkevésbé vizsgált kontaktusjelenségek. Nem kétséges, hogy elsősorban az ún. szubtraktív (felcserélő) kétnyelvűség velejáráói. A kölcsönzésnek ez a módja végigkísérte a magyar–román nyelvi kontaktusokat, mégis a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között vált feltűnővé és általánossá (Zsemlyei 1995). Erre vonatkozó példák bőven idézhetők mind a népnyelvből, mind a regionális köznyelvből, a sajtónyelvből vagy a hivatali nyelvből. Régebbi népnyelvi közlésekből való a *ver a szél* ‘fúj a szél’ (< r. *bate vântul*), a *kutyafa* ‘boroszlán’ (< r. *lemnă căinelui*), újabb nyelvföldrajzi gyűjtések jelzik a székelyből és a dél-erdélyi nyelvjárásszigetéről a *kaszavászon* ‘kaszapenge’ szót, amelynek *vászon* eleme a hasonló jelentésben is ismert r. *pânză* fordítása. A népi botanikai terminológia, mint a hivatalos is, különösen gazdag tükörszerkezetekben.

Az élő regionális köznyelv eleme a ‘szolgálati idő’ jelentésű *régiség*, a ‘felvetett (probléma)’ jelentésű *felemelt*, a ‘bead, befizet’ jelentésű *letesz* tükörszó. Az ilyenszerű tükörszerkezetek is gyakoriak: *pontra tesz* ‘lezár, rendbe tesz’, *szimpatizál engem* ‘szimpatizál velem’, *szót vesz* ‘felszólal’, *szőke sör* ‘világos sör’, *lírai művész* ‘operaénekesnő’, *megyeközi döntő* ‘országos döntő’, *egyetem előtti oktatás* ‘közoktatás’ stb. Ebben a csoportban nem ritka a hibridszerkezet: *falimentet ad* ‘csödöt mond’, *háborús veterán* ‘frontharcos’ stb. (a példák jelentős része Zsemlyei 1995-ből).

7.2. A kontaktushelyzet következményei

7.2.1. Bizonytalanságok, frusztrációk a két nyelv határán

A szókincs regionális eltérései, illetőleg a standard lexikális hiányai miatt a regionális köznyelvben általános jelenség a bizonytalanság, a szavak keresése, a hezitáció (mint szünet és mint általánosabb bizonytalanság), a gyakori (metanyelvi jellegű) pontosítás stb. Ez a bizonytalanság kiterjed a

szavak jelentésére (a szemantikai interferenciák miatt), valamint az idegen szavakra. Arra, hogy pl. a román nyelv szerint *unokája* annak is lehet, akinek nincs gyermeke (a r. *nepot*, *nepoată* ugyanis a testvérek gyermekeire is kiterjed), vagy, hogy a *decentralizál* vagy a *deszcentralizál*, a *grippe* vagy a *grippa*, a *koordinál* vagy a *koordonál*, a *vírusos fertőzés* vagy a *virózis* a helyes (ez utóbbiak román közvetítésűek); hogy van-e a *konferencia* szónak ‘előadás’ jelentése, mint a románban? Jóval bizonytalanabb a nyelvérzék a közismert paronimák jelentés elkülönítésében (*helység–helyiség* típusúak), bár konzervatív jellegénél fogva a magyarországi nyelvhasználattól eltérően pontosan őrzi pl. az *egyelőre–egyenlőre* jelentés-elkülönülését. A román hatás is közrejátszik a *csinál* igével és több más hiperonimával példázható túláltalánosításban.

A bizonytalanság és a fokozott védekezési reflex a művelt beszélőket túlságosan érzékenyvé teszi az idegen szavakkal szemben, általános eszmény értelmiségi körökben a purizmus, az idegen szavak kerülése. Kétnyelvű környezetben a spontán beszédben ennek az ellenkezője történik, attitűdben és az írott szövegekben azonban görcsös reflexszé válik még szakszövegekben is. A románból fordított tankönyvekben gyakran hiányoznak az illető szakterület általánosan elfogadott terminusai, helyettük pontatlan magyar megfelelők szerepelnek vagy a régebbi változatok (pl. *zéró* a *nulla* helyett). Ugyanezekben a szövegekben gyakoriak viszont a tükörszerkezetek, a román mintájú szintaktikai szerkezetek, szórendi megoldások stb. Hasonló következtetésre jutott a sajtónyelv vizsgálatában Kabán Annamária (Kabán 1992, 64).

A román hatás megnyilvánul a bizonytalan helyesírásban is. A vessző pl. a románban nem szintaktikai szerkezeteket különít el, hanem szólamokat, a kétnyelvű magyarok helyesírásában a kétféle elv keveredik. Más szabályok érvényesülnek a nagy kezdőbetűs írásban, a tulajdonnevek írásában, a szavak elválasztásában, az idézőjel használatában, amelyek mind interferálnak a kétnyelvűek vagy a sajtó írásgyakorlatában. Általános a *pszihológia*, *tehnika* típusú írás szintén román mintára.

Fontos nyelvhasználati szférák, belső változatok hosszú időn át tartó használatbeli korlátozása és a Magyarországtól való elszigetelődés miatt a szókinccsterjedelem fontos közéleti (adminisztrációs, gazdasági, kereskedelmi, szaknyelvi) területeken jelentős mértékben leszűkült. Ezt pótolják az ún. „hiánykölcsonzések”. A Magyarországra való áttelepülés vagy látogatás alkalmával az erdélyiek erős frusztrációként élik

át azt, hogy fontos köznyelvi szavakat nem ismernek vagy másképpen ismernek (l. Bartha 1992, 20–21).

Iskolai és egyetemi felvételi tesztek és empirikus tapasztalatok jelzik, hogy a frazeológia is leszűkülte. Ez részben az egész nyelvterületen érzékelt generációs jelenség, kisebbségi környezetben ugyanakkor része a nyelvi anyag általános szűkülésének. Jelentős viszont regionális köznyelvi szinten is a nyelvjárási eredetű, helyi jellegű szólások, közmondások anyaga, különösen a tömörségében, expresszivitásában és képszerűségében feltűnő székely regionális változatában.

7.2.2. Nyelvi konzervativizmus, megőrzött régiségek

Az erdélyi nyelvi régió hagyományosan is konzervatív, és ez beleillik abba az általános törvényszerűségbe is, hogy a nyelvterület szélei, külső és belső szigetei korábbi időbeli fázisoknak felelnek meg a diakronia szempontjából. Ennek a régióknak és általában a magyar nyelvnek legarchaikusabb külső szigete a moldvai magyar északi része. Itt hét-nyolcszáz évvel ezelőtti nyelvi formák konzerválódtak reliktumként. A magyar nyelv későbbi és modern újításai ide nem jutottak el, a magyar kodifikációnak itt semmilyen hatása nem volt. Jellemző pl., hogy az egyik moldvai faluban (Külsőrekecsinben) kikérdezett 100 nyelvújítási szó közül egyet sem ismertek. Az esetek többségében román kölcsönszókkal, kisebb mértékben belső keletkezésű szavakkal nevezték meg a szóban forgó fogalmakat (Murádin 1958).

Hivatkoztunk már rá az előbbieken, hogy a peremhelyzettel és az elszigeteltséggel velejáró kiterjedt kétnyelvűség körülményei között az is konzervál némely archaikus nyelvi formát, hogy ezek szimmetrikusan mindkét nyelvben megvannak. Ilyenek több régióban az archaikus múlt idejű igealakok (*ira, irt volt, irt vala, ira vala*), amelyeket erősítenek a sokkal inkább élő, velük analóg román nyelvi formák (*scria, scrise, scriseșe, să fi scris*), a moldvaiban ennek is tulajdoníthatók a gyakori névszói kicsinyítő-becező vagy a szintén emotív funkciójú igei gyakorító származékok, amelyek areálisan több nyelvben (románban, szláv nyelvekben) és a helyi román nyelvjárársban is megvannak. (Vö. Péntek 1996a, 114.)

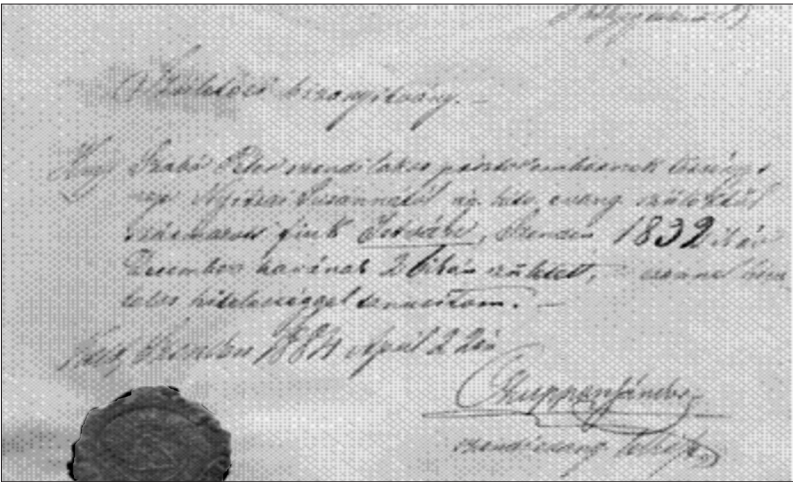
A legjelentősebb lemaradás, a fáziskésés a szaknyelvi terminológiában (távközlés, közlekedés, kereskedelem stb.). Ugyanakkor a konzervativizmus

tetten érhető regionális köznyelvi szinten is a műveltek nyelvhasználatában. Ikes ragozású igealak vagy az *irt volt* összetett igealak mint választékos forma gyakrabban fordul elő az erdélyi értelmiségiek nyelvében (főként az írásbeliségben), szintén választékosnak minősül a *-nök, -nök // -nánk, -nénk* megkülönböztetése, amely a magyarországi nyelvhasználatban már modorosnak számít (vö. Posgay 1995, 307). Az 1996-os RSS-kutatásban két feladattal vizsgáltuk ezt a változót (K_614 és K_627), az erdélyiek mindkét esetben jelentősen nagyobb arányban preferálták a *-nök* toldalékot (l. 2. melléklet). A KOR3 szerinti elemzés mindkét feladatnál folyamatban levő változásra utal, pl. a 614-es feladatban a fiatalok 13,4%-a, a középkorúak 13,2%-a, de az idősek 33,3%-a a *megnéznök* alakot ítélte jobban a tesztmondatba illőnek: $N = 212$, khi-négyzet ($f=2$) = 11,775, $p = 0,003$. Ugyanebben a feladatban a TTSZORV változó megmutatta, hogy a tömbbeliek 36,1%-a, míg a szórványbeliek 11,3%-a és a határmentiek 11,6%-a preferálta a *-nök*-öt: $N = 212$, khi-négyzet ($f=2$) = 18,236, $p = 0,000$. Jelentős különbség van a városban élők és a falvakban élők választásai között is: 12,4% vs. 27,1%, az utóbbi a falvakban élő *-nök*-öt preferálók aránya: $N = 212$, khi-négyzet ($f=1$) = 7,230, $p = 0,007$. A VEGZ2 és a NEME változók hatása nem szignifikáns. Összefoglalva: a *megnéznök* és a *megvennök* változatokra vonatkozó adatok szerint Erdélyben ez a toldalék jellemzősen a tömbben élőknel (s nem a szórványbelieknél) és a falvakban élőknel (nem a városiaknál) használatos. Az iskolázottság és a nem szerinti különbségek jelentéktelenek, ugyanakkor az életkori különbségek folyamatban levő változást valószínűsítene: a *-nénk* egyre inkább kiszorítja a *-nök* toldalékot.

Hiba volna az erdélyi vagy általában a kétnyelvű régiók archaikus lexikális elemeiben minden esetben az érintkező (többségi) nyelvek közvetett hatását érzékelni. Az anyaországi nyelvváltozathoz képest ezek a régiók önmagukban is archaikusabbak mind a nyelvhasználatban, mind a kultúrában. A mai magyarországi köznyelvtől eltérő szavak, kifejezések megőrzött régiségek is lehetnek, különösen abban az esetben feltételezhetjük ezt, ha több külső régióban is használatosak, és jelentésük a magyar anyanyelvű beszélők számára általában közismert. Ezek egykor Magyarországon közhasználatú terminusok voltak, ám idővel a magyarországi hivatali nyelvből és más szaknyelvekből kikerültek, és a szókincs peremére szorultak. Ilyenek lehet tekinteni az alábbi két, a *Termini magyar–magyar szótárból*¹⁴⁸ származó adatot:

születési bizonyítvány Er¹⁴⁹, Fv, Ka 'születési anyakönyvi kivonat'
halotti levél Er, Fv, Va, Ka 'halotti anyakönyvi kivonat'

Első látásra azt gondolnánk, hogy ezek államnyelvi mintára létrejött tükörfeljegyzések, de ha figyelembe vesszük a korábbi nyelvhasználatot is, akkor kételyeink lehetnek ebben a feltételezésben. Illyés Gyula 1936-ban megjelent *Puszták népe* című szociográfiai művében előfordul a *születési bizonyítvány* megnevezés: „Újabb irodalomtörténészeink szemében kitűnő ajánlólevél a Dunántúlról kelt születési bizonyítvány.” Másrészt könnyen kinyomozhatjuk, hogy a 19. században és korábban így nevezték ezt az iratfajtát, amint az alábbi 1884-ből származó dokumentum képe jelzi:

1. fénykép

Születési bizonyítvány 1884-ből

Forrás: www.vatera.hu

A *halotti levél* megnevezés szintén nem új keletű. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tárban* találunk adatokat a levél főnév 'hivatalos irat' jelentéseire (1. 'okirat', 2. 'kiváltságlevél', 3. 'adománylevél', 4. 'szabadságlevél', 5. 'birtoklevél', 6. 'záloglevél' stb.), de más források is jelzik, hogy megőrzött régiségről van szó. Íme, egy ilyen adat 1846-ból: „Szülés

után beavatástól 24 krajcár, temetéstől 30 krajcár, esketéstől 1 forint jár. Keresztelésért a plébániabeliek 1 forintot, a külsők kétannyit, esketéstől 1 forintot, a külsők kétannyit, *halotti levél* kiadásáért 1 forintot, a külsők kétannyit fizetnek.²¹⁵⁰ De idézhetünk adatot korábbról is. Az 1790-es évekből származik Dukai Takács Terézia *A mátká keserve* című verse, amelyben szintén előfordul a *halotti levél* kifejezés: „Hol maradtak a címerek,/ halotti levél,/ hol a fátyol, szövetnekek,/ a selyem fődél?”

Ugyanez lehet a helyzet a *hajtási jogosítvány* megnevezéssel. A kifejezés elterjedtségét erdélyi, felvidéki és vajdasági adatok egyaránt jelzik a Termini-szótárban. Úgy tűnik, ebben az esetben is a peremrégiók nyelvváltozataiban őrződött meg a régebbi megnevezés.

Megőrzött régiségnek tekinthető a szabálysértés jelentésű *kihágás*, amely a magyar jogi szaknyelvben használatos volt 1955-ig, és jelenleg általánosan elterjedt írott szövegekben is Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban. A magyarországi nyelvhasználat *tiszthelyettes* szavának korábban, még a 20. század első felében is az egész magyar nyelvterületen az *altiszt* volt a megfelelője. Ezt őrizték meg a külső magyar régiók nyelvváltozatai.

Ezek a nyelvi régiségek nem elavultak, az internetes adatok szerint ma is használatosak Magyarországon az informális megnyilatkozásokban, de más a stílusértékük, nem hivatalosnak, nem szakszerűnek, régiesnek vagy szokatlannak tűnhetnek, míg a külső régiók nyelvváltozataiban stilisztikailag semlegesnek tekinthetők.

A megőrzött régiségek csoportjába olyan nemzetközi szavak is tartozhatnak, melyeket a magyarországi nyelvváltozatokban nemegyszer belső keletkezésű szókészletilek váltották föl az általános használatban, és gyakran szaknyelvi elemként használatosak, vagy – a szótárak tanúsága szerint – régies stílusértékűnek minősülnek. Ilyen pl. a *faktúra* 'áruszámla'; *firma* 'cég'; *inspektor* 'felügyelő, ellenőr'; *internátus* 'diákotthon, kollégium'; *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; *egzekútor* 'végrehajtó'; *oficiális* 'hivatalos'; *konverzáció* 'társalgás', *porció* 'adag'. Az új, belső keletkezésű közmagyar formák több esetben a határon túli régiókban is elterjedtek, ugyanakkor a nemzetközi szavak sem szorultak ki a használatból azokban az esetekben, amikor az érintett nemzetközi szó a többségi nyelvben is él. Ilyenkor is jelentős gyakorisági és stílusértékbeli különbségek vannak a két szinonima használatában határon innen és túl.

Az ilyen jellegű nemzetközi szavak magyarországi visszaszorulásának oka az, hogy a magyarosítás révén egyre inkább belső keletkezésű megfelelőjük terjedt el helyettük, pl. a *kapitány* helyett a hadsereg vonatkozásában a *százados*, a *konverzáció* helyett a *társalgás*, az *inspektor* helyett a *felügyelő*. A külső régiókban a nemzetközi szavak visszaszorulása 1918 után megtorpant, sőt, mivel az ilyenek a legtöbb esetben az államnyelvekben is megvoltak, beindult az államnyelvi megfelelőik által kiváltott kontaktushatás: újra elkezdtek terjedni. A többségi nyelvi hatás érvényesülése folytán ezek a szavak stílusbeli kölcsönszavakként is minősíthetők, mivel ezek történetileg olyan nyelvi formák, melyeknek a többségi nyelvi modell hatására megváltozott a stílusértékük (Lanstyák 2009).

A többségi nyelvben található hasonló szemantikai szerkezetű vagy hangalakú analóg lexikai struktúrák elősegíthetik a régebbi, köznyelvi formák konzerválódását. A jelölt fogalom megnevezésének hasonlósági viszonya egyrészt a lexikai szerkezet (összetett szó, kollokációs szó szerkezet) és a kifejezést alkotó szemantikai egységek (a szóelemek és a morfémaik jelentésének) párhuzamában látható, másrészt – a nemzetközi szavak esetében – hangalaki hasonlósági viszonyokban mutatkoznak meg. A *lexikai-szemantikai szerkezetek hasonlóságát* látjuk például a következő magyar és román megnevezések párhuzamában: *hajtási jogosítvány* 'vezetői jogosítvány/engedély' – *permis de conducere*; *altiszt* 'tiszthelyettes' – *subofiter*; *inasiskola* 'ipari szakiskola' – *școală de ucenici*. A többségi nyelvi hasonló hangalakú, jelentésében ekvivalens szavak analóg jellegét jelzik az alábbi adatok: *internát(us)* 'kollégium, bentlakás' – *internat*, *komisszió* 'bizottság' – *comisie*, *prorektor* 'rektorhelyettes' – *prorector*, *porció* 'adag' – *porție* (Benő – Lanstyák 2019).

A tartalmi és formai hasonlósági viszonyok mögött korábbi kontaktushatás is állhat. Tudjuk, hogy a magyarban az *altiszt* német mintát követő tükörszó, az *Unteroffizier* hatására jött létre (Zaicz 2006). Valószínűleg a románban, a szerbben, a szlovákban a 'tiszthelyettes' fogalom megnevezése szintén más nyelvi mintát követ (vö. fr. *subalterne*). Ilyen esetekben nemzetközi tükörszókkal van dolgunk (Benő 2008). Hasonló módon a *születési bizonyítvány* megnevezés régebbi tükörszerkezetnek is tekinthető, mivel nem valószínű, hogy egy adott fogalomnak teljesen véletlenül legyen azonos megnevezési módja különböző nyelvekben.

Úgy tűnik, ezek az adatok igazolják azt a véleményt, hogy nem pusztán arról van szó, hogy a kisebbségi magyar nyelvváltozatok módosultak a 20.

század folyamán, hanem arról is, hogy a magyarországi nyelvváltozat is különfejlődött a peremrégiók nyelvhasználatához képest (Szilágyi N. 2008, 108). Ez természetesen azt is jelenti, hogy a hivatali nyelvhasználat és ennek következtében a formális köznyelv tért el nagyobb mértékben a régebbi terminusok használatától, és ilyen módon a különbségek némelykor azt jelzik, hogy a peremrégiók beszélői régebbi, archaikusabb megnevezéseket őriztek meg.

7.2.3. Relatív kontaktusjelenségek és nyelvi változók

A kisebbségi magyar nyelvváltozatokban az államnyelvi hatás nemcsak a magyarországi nyelvváltozatoktól eltérő, kétnyelvűségből fakadó abszolút kontaktusjelenségekben, új hangsorok megjelenésében mutatkozik meg, hanem olyan nyelvi változókban is, amelyek fellelhetők az egynyelvű beszélők megnyilatkozásaiban, de a külső régiókban ezek gyakorisága nagyobb, esetleg közlési kontextusa is kiterjedtebb: többféle nyelvváltozatban és regiszterben jelentkeznek. Az ilyen nyelvhasználati sajátosságot relatív kontaktusjelenségeknek tekinthetjük, mivel jelenlétük nem kizárólag a többségi nyelv hatásával magyarázható, de nem is zárható ki, ha az átadó nyelvben az adott szerkezet használata általánosnak mondható. (A relatív kontaktusjelenség fogalmával kapcsolatban l. Lanstyák 2003, 56–57; Lanstyák 2011, 66–67; Benő 2008, 42–43). Ilyen relatív kontaktusjelenségnek tekinthető például a külső régiók magyar nyelvváltozatában a többes szám eltérő használata, az analitikus szerkezetek és kicsinyítő képzős alakok nagyobb gyakoriságú használata vagy a feminizálás. (Az 1996-os RSS-kutatás többféle relatív kontaktusjelenséget vizsgált, l. ezek elemzését Csernicskó 1998; Göncz 1999, 146–195; Lanstyák 2000, 200–226; Szépfalusi és mtsai 2012, 203–224; Fancsaly és mtsai 2016, 177–195). Ezek alapján egy újabb kutatás számára megfogalmazható az a hipotézis, hogy az említett jelenségek szoros összefüggésben vannak a kétnyelvűséggel, és valószínűsíthető, hogy ezek a relatív kontaktusjelenségek nagyobb arányban érvényesülnek az államnyelv-domináns beszélőknél.

7.2.3.1. Analitikus szerkezetek érvényesülése

A két nyelv alapvető tipológiai eltérése okozza az *analitikus szerkezetek* terjedését, nagyobb gyakoriságát. Korábban a moldvai magyar kétnyelvűség, intenzív román nyelvi hatás következményeként regisztrálták, hogy a birtok személyragos formákat a birtokos névmással alkotott szerkezetek váltják föl (*homlokom helyett: homlok az enyim, ház a mijnk* stb.). Szintén nyelvjárási jelenségnek minősült még két-három évtizeddel ezelőtt az, hogy a *-hat, -het* képzős származék helyett *bir, lehet* igés szerkezetet használtak (*nem bírsz orvosolni, nem lehet menjenek* stb.). Újabban ez a tendencia a regionális köznyelvben is erőteljesen jelentkezik. A sajtónyelvben például a névutós szerkezetek feltűnő gyakoriságában, a beszélt nyelvben a szintén a *-hat, -het* képzős származékok analitikus megfelelőjeként a *tud* (segéd) igével alkotott szerkezet (*ki tudom nyitni az ablakot? = kinyithatom...?*), a *-z* ige képzős származékok helyett a nekik megfelelő analitikus változat használatos (*bújócskát játszik, sakkot játszik* stb. a *bújócskázik, sakkozik* helyett: Márton 1972, 157; Péntek 1997a, 46).

A magyar mint agglutináló nyelv egyik tipológiai jellemzője, hogy szintetikusabb jellegű a környező szláv és az újlatin nyelvekhez képest, amelyekben erőteljesebbek az analitikus vonások. A magyar nyelv tömörítő hajlama abban is megmutatkozik, hogy bizonyos fogalmakat nagyobb mértékben fejez ki összetett szavakkal, mint az indoeurópai nyelvek (Göncz 1999, 151; Csernicskó 1998, 122). Ennek tulajdonítható, hogy a két- és többnyelvűség körülményei között a környezeti nyelvek hatására a magyar kisebbségi nyelvváltozataiban az analitikus szerkezetek nagyobb gyakorisággal jelentkeznek, mint az anyaországiban. Az 1996-os RSS-kutatás azt jelzi, hogy a megkérdezett, kisebbségi helyzetben élő magyar beszélők gyakrabban tekintik természetesnek, elfogadhatónak az analitikus szerkezeteket, mint a magyarországi adatközlők (Göncz 1999, 173–75). A megkérdezetteknek olyan szintetikus és analitikus nyelvi változatok közül kellett választaniuk a természetesség, a megszokottság, a jól formáltság tekintetében, mint a következők: *tagdíj – tagsági díj; buszozás – utazás busszal; hegedül – hegedűn játszik; szépítkezik – szépíti magát* stb. Minden régióban előfordult mindkét nyelvi változat, de a megkérdezett, kontaktushelyzetben élő kisebbségi beszélők átlagosan gyakrabban választották az analitikus változatokat, mint a magyarországi adatközlők. Mivel ez a

különbség a kérdések többségében statisztikai értelemben szignifikánsnak minősíthető, minden bizonnyal helyes az a magyarázat, amely ezt a kényelvéviségi helyzettel, az államnyelv közvetett hatásával hozza összefüggésbe. Az 1996-os RSS-kutatásban négy kérdésre adott válaszokban az erdélyi adatközlők opciói szignifikáns mértékben különböznek a magyarországi adatközlőktől (2. melléklet: K_503, K_507, K_603, K_613 keresztábra). Mind a négy kérdés esetében az erdélyi adatközlők jóval nagyobb mértékben tekintették természetesebbnek, jobban a mondatba illőnek az analitikus (széttagoló) formát (7. 1. táblázat).

7. 1. táblázat

*Az analitikus és a szintetikus szerkezetek elfogadása az erdélyi és a magyarországi adatközlőknél (szignifikáns különbségeket mutató adatok) (1996, RSS-kutatás)
A részletesebb adatok a 2. mellékletben láthatók.*

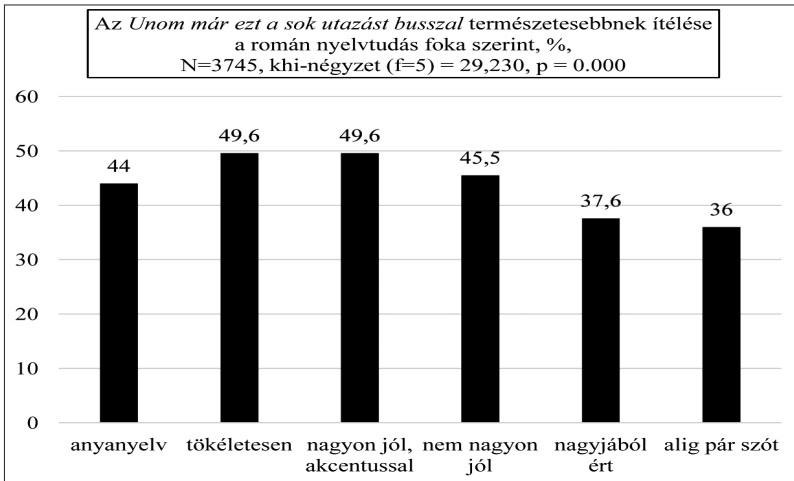
	Az analitikus szerkezet elfogadása, %		A szintetikus szerkezet elfogadása, %		Szignifikancia érték, khi-négyzet próba, p =
	Erdély	Magyarország	Erdély	Magyarország	
K_503 (tagsági díj ~ tagdíj)	63,3	28,6	36,3	71,4	0,000
K_507 (utazást busszal ~ buszozást)	52,3	19,6	47,7	80,4	0,000
K_603 (légi terét ~ légterét)	28,5	9,3	71,5	90,7	0,000
K_613 (szépítette magát ~ szépítkezett)	62,7	20	37,3	80	0,000

A KOR3 szerinti elemzés a K_503 esetében azt mutatja, hogy a fiatalok 76,5%-a, a középkorúak 61%-a és az idősek 54,3%-a ítélte természetesebbnek az analitikus formát ($N = 215$, khi-négyzet $[f=2] = 7,717$, $p < 0,05$), vagyis a látszólagosidő-elemzés szerint az analitizálódás a megítélésben terjed. Iskolázottság (VEGZ2) szerint is jelentős különbség van például a K_507 esetében: az alsó és középfokú iskolát végzettek 62,9%-a ítélte természetesebbnek az *utazást busszal* formát szemben a felsőfokúak 35,7%-ával ($N = 216$, khi-négyzet $[f=1] = 15,184$, $p = 0,000$). A TTSZORV változó szerinti elemzés azt mutatja, hogy az *utazást busszal* alakot természetesebbnek ítélte a szórványbeliek 63,4%-a, a határmentiek 54,2%-a és a tömbben élők 39,7%-a ($N = 216$, khi-négyzet $[f=2] = 8,221$, $p < 0,05$), vagyis szórványban az analitizálódást jelentősen természetesebbnek ítélték.

A 2009-es erdélyi felmérésben is szerepelt az *utazás busszal ~ buszozás* nyelvi opcióra vonatkozó kérdés (124.1: „Az alábbi mondatpárok közül válassza ki azt, amelyiket természetesebbnek érzi: 1. *Unom már ezt a sok buszozást.* 2. *Unom már ezt a sok utazást busszal!*”). Itt az erdélyi adatközlők 46,1%-a ($N = 1742$) érezte természetesebbnek a széttagoló szerkezettel alkotott mondatot, és 53,9%-a ($N = 2035$) a szintetikus formát. Tehát ebben a felmérésben is az analitikus szerkezet elfogadása magas arányt mutat az erdélyi adatközlők körében, akárcsak az 1996-os RSS-kutatásban. Hogyha arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen összefüggés van a nyelvi és a társadalmi, területi változók között, azt láthatjuk, hogy *régiók szerint* szignifikáns különbségeket találunk: a szórványban élők nagyobb arányban tekintették természetesebbnek a széttagoló formát (58,2%-ban, $N = 417$), mint az átmeneti régiókban élők (45,9%, $N = 830$), míg a tömbhelyzetben élőknek csak 39,7%-a ($N = 492$) választotta ezt a változatot. (Az összefüggés szignifikancia értéke: khi-négyzet $[f = 2] = 62,606$; $p = 0,000$; $N = 3763$). *Településtípus szerint* is statisztikailag jelentős különbséget találunk az opciók megoszlásában: a falun élők kevésbé tartották természetesebbnek az analitikus szerkezetet: 40,6%-uk ($N = 756$), míg a városon élők 47,4% arányban ($N = 988$) minősítették a széttagoló formát természetesebbnek. Az analitizálódás kontaktusjelenséggként való értelmezését támogatja az az összefüggés, amely a *románnyelv-tudás mértéke* és az analitikus forma választásának gyakorisága között fennáll. Az adatok ugyanis azt jelzik, hogy minél jobban tud az adatközlő románul (önértékelése szerint), annál természetesebbnek érzi az analitikus forma használatát: akik úgy értékelték, hogy *tökéletesen* vagy *nagyon jól*, *akcentussal* tudnak románul azok

egyaránt 49,6%-ban ítélték természetesebbnek (N = 462, illetve N = 525) a széttagoló formát. Akik úgy vélték, hogy *nem nagyon jól, de meg tudják értetni magukat*, vagy csak *nagyjából értenek, és nehézségekkel tudják megértetni magukat* azok 45,5%-os (N = 366), illetve 37,6%-os (N = 138) arányban tekintették az analitikus formát természetesnek. Azoknak, akik *alig pár szót értenek*, 36%-a (N=71) preferálta az analitikus változatot. (7. 1. ábra)

7. 1. ábra

A románnyelv-tudás mértéke és az analitikus nyelvi forma preferálása (2009)

Az *otthoni nyelvhasználatra* vonatkozó kérdésre (101.1) adott válaszok is megerősítik a román nyelvhasználat gyakorisága és az analitikus forma preferálása közötti összefüggést. Akik azt vallották, hogy *csak magyarul* vagy *nagyrészt magyarul* beszélnek otthon 44,8%-os (N = 1415) és 41,2%-os arányban (N = 73) választották a széttagoló szerkezettel alkotott mondatot. Azoknál, akik úgy értékelték, hogy otthon *fele-fele* arányban magyarul és románul, vagy *nagyrészt románul* beszélnek, ez az arány nagyobb: 52,9% (N = 90) és 57,3% (N = 55). Az otthoni nyelvhasználat és az analitikus vagy szintetikus forma választása statisztikailag szignifikáns korrelációt jelez: N=3756, khi-négyzet (f=5) = 31,787; p = 0,000.

7.2.3.2. Feminizálás

Ismert, hogy a magyarban a generikus értelemben használt, azaz nem konkretizáló foglalkozásneveknél rendszerint nem jelöljük a nemet, hiszen ennek a kategóriának a magyarban nem létezik grammatikai jelölője. Némely foglalkozásnévnél a *-nő* utótag hozzáadásával tudjuk konkretizálni a nemre való utalást (pl. *igazgatónő, tanárnő*). Ha valakinek a foglalkozásáról beszélünk, akkor rendszerint a generikus változatot használjuk (*igazgató, tanár*), akkor is, ha az illető személy nő. Ám a környező nyelvek mindegyikében megfigyelhető a nem grammatikai jelölése, és így jogosan gyanakodhatunk kontaktusjelenségre, különösen hogy az 1996-os RSS-kutatások eredményei bizonyossá tették, hogy a külső régiók nyelvváltozataiban a feminizálás nagyobb mértékű. Ebben a kutatásban kiegészítő feladatokkal vizsgálták ezt a nyelvi változót: „Írjon a pontok helyébe egy odaillő foglalkozásnevet: K_631: *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát...*; K_632: *Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már...*; K_633: *Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a...*; K_634: *A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és a városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a...* . A hét országban végzett felmérés tanulsága szerint a megkérdezett magyar beszélők nagy többsége a fenti kérdések esetében a feminizáló formát választotta (Göncz 1999, 188–189), ami igen jelentős különbség, és ez arra enged következtetni, hogy a kisebbségi magyar adatközlők többsége természetesen tartja a feminizált alakot, és ez összefügghet a kétnyelvűséggel. Tehát valószínűleg relatív kontaktusjelenséggel van dolgunk. Az erdélyi adatközlők fenti kérdésekre adott válaszai is azt jelzik, hogy nagyobb mértékben választották a feminizáló változatot, mint a magyarországi adatközlők, és a különbség mind a négy kérdés esetében statisztikailag szignifikáns (2. melléklet: K_631, K_632., K_633, K_634. keresztábra) (7.2. táblázat).

Az RSS-adatok NEME szerinti elemzése azt mutatja, hogy a K_633 feladatot a feminizáló *fodrásznőm*-mel egészítette ki az erdélyi nők 74,3%-a szemben a férfiak 49,5%-ával, ami jelentős különbség: $N = 210$, khi-négyzet ($f=1$) = 13,650, $p = 0,000$. Vagyis ebben a feladatban az erdélyi nők a férfiaknál nagyobb arányban feminizáltak. A KOR3 szerinti elemzés a K_632 esetében azt mutatja, hogy a fiatalok 48,4%-a preferálta az *igazgatónő* formát, a középkorúak 23,4%-a és az idősek 31,7%-a ($N = 204$,

khi-négyzet [$f=2$] = 9,982, $p = 0,007$). Ez az eloszlás a feminizálás terjedését mutatja. A VEGZ2 hatását mutatja, hogy az alsó és középfokú végzettségűek 93%-a, de a felsőfokúaknak csak 68,7%-a preferálta a *tanárnő* formát ($N = 211$, khi-négyzet [$f=1$] = 21,478, $p = 0,000$), tehát iskolázottság és feminizálás összefügg. A TTSZORV szerinti elemzés jelentős eltérést mutat a K_632 esetében a szórványbeliek és a többiek között: a szórványbeliek 49,7%-a preferálta az *igazgatónő* formát, míg a többiek 27,5%-a és a határmentiek 25%-a ($N = 204$, khi-négyzet [$f=2$] = 10,711, $p = 0,005$). Szórványhelyzet és feminizálás tehát összefügg.

7. 2. táblázat

A feminizálás érvényesülése az erdélyi és a magyarországi adatközlőknél (1996, RSS-kutatás)

A részletesebb adatok a 2. mellékletben láthatók.

	Generikus (nem feminizáló) alak, %		Feminizáló alak, %		Szignifikancia érték, khi-négyzet próba, $p =$
	Erdély	Magyarország	Erdély	Magyarország	
K_631 (<i>tanár ~ tanárnő</i>)	16,6	58,7	83,4	41,3	0,000
K_632 (<i>igazgató ~ igazgatónő</i>)	66,2	82,5	33,8	17,5	0,002
K_633 (<i>fődrászm ~ fődrásznőm</i>)	38,1	89,5	61,9	10,5	0,000
K_634 (<i>polgármester ~ polgármesternő</i>)	64,5	88,3	38,5	11,7	0,000

A 2009-es felmérés kérdőívében a feminizálást vizsgáló kérdés így fogalmazódott meg: „Az alábbi mondatpárok közül válassza ki azt, amelyiket természetesebbnek érzi: 1. *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát tanár.* 2. *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát tanárnő.*”

A két nyelvi opció és a társadalmi változók összefüggéseit elemezve, megállapítható: nem nyert megerősítést az a hipotézis, hogy a valószínűleg

államnyelv-dominánsnak tekinthető adatközlők nagyobb mértékben választják a nemstandard nyelvi változatot. Ha azt vizsgáljuk, hogy az adatközlők milyen nyelven végezték elemi (I–IV. osztályos) és általános iskolai (V–VIII. osztályos) tanulmányaikat, akkor hipotézisünkkel ellentétben azt láthatjuk, hogy akik románul tanultak az említett oktatási szinteken, kisebb arányban választották a feminizáló változatot (*tanárnő*). Akik az elemi magyarul végezték, 85,3%-ban választották a nemstandard változatot, akik pedig nem magyarul, 80,2%-ban (7. 3. táblázat). A különbség kicsi, de nem véletlenszerű: $N=3665$, khi-négyzet ($f=1$) = 7,504, $p = 0,006$.

7. 3. táblázat

Az elemi oktatás (I–IV. osztály) nyelve és a feminizálás (2009)

	Magyarul tanult		Románul tanult	
	N	%	N	%
<i>tanár</i>	477	14,7%	84	19,8%
<i>tanárnő</i>	2764	85,3%	340	80,2%

Hasonló arányokat találunk az V–VIII. osztályos tannyelv elemzésénél: 85,8%-a azoknak, akik magyarul tanultak, a nemstandard változatot találta természetesebbnek, míg az ezen a szinten románul tanulók 81,5%-a gondolta megszokottabbnak a *tanárnő* változatot (7. 4. táblázat). Ez a különbség is szignifikáns: $N=3504$, khi-négyzet ($f=1$) = 7,202, $p = 0,007$.

7. 4. táblázat

Az általános iskolai oktatás (V–VIII. osztály) nyelve és a feminizálás (2009)

	Magyarul tanult		Románul tanult	
	N	%	N	%
<i>tanár</i>	413	14,2%	112	18,5%
<i>tanárnő</i>	2487	85,8%	492	81,5%

Ha az adatközlők bevallása szerinti román nyelvi ismeretét nézzük ebből a szempontból, szintén a várt eredményekkel ellentétben azt tapasztaljuk, hogy azok, akik magas, anyanyelvi szintűre becsülték a románnyelv-tudásukat, kisebb mértékben választották a feminizáló változatot (82,6%-ban), mint akik önrértékelés szerint nagyon jól, de akcentussal (85,6%-ban), vagy nem

nagyon jól (87,2%-ban) tudnak románul (7. 5. táblázat). A románnyelv-tudás szerinti különbségek ebben a tekintetben csak tendencia szintűek: $N = 3760$, khi-négyzet ($f=5$) = 10,611, $p = 0,06$.

7. 5. táblázat

A románnyelv-ismeret foka és a feminizálás, %, (2009), $N = 3760$

	Anyanyelv	Tökéletesen	Nagyon jól, akcentussal	Nem nagyon jól	Nagyjából ért	Alig pár szót
<i>tanár</i>	17,4	17,8	14,4	12,8	14,6	14,9
<i>tanárnő</i>	82,6	82,2	85,6	87,2	85,4	85,1

Ha arra vagyunk kíváncsiak, milyen arányban választották a két lexikai változatot aszerint, hogy milyen nemzetiségűek a szülők, akkor az adatok részben újra megcáfolják a hipotézisünket, mert az etnikailag vegyes családból származók kisebb arányban választották a *tanárnő* változattal alkotott mondatot: akiknek az anyja román nemzetiségű, 81,8%-ban választották a feminizáló formát, akiknek pedig az apjuk román, 72,8%-ban. A magyar szülőktől származó adatközlők pedig 85,1, illetve 85,5%-ban preferálták a feminizáló változatot (7.6. és 7.7. táblázat). Az anya nemzetiségének nincs jelentős hatása a feminizálásra ($N=3660$, khi-négyzet [$f=1$] = 1,628, $p =$ nem szignifikáns), de az apáéknak van: $N=3666$, khi-négyzet [$f=1$] = 24,740, $p = 0,000$.

7. 6. táblázat

Az anya nemzetisége és a feminizálás (2009)

	Magyar		Román	
	N	%	N	%
<i>tanár</i>	516	14,9%	37	18,2%
<i>tanárnő</i>	2941	85,1%	166	81,8%

7. 7. táblázat

Az apa nemzetisége és a feminizálás (2009)

	Magyar		Román	
	N	%	N	%
<i>tanár</i>	504	14,5%	51	28%
<i>tanárnő</i>	2980	85,5%	131	72,8%

A kérdés az, miért lettek egészen más eredmények, mint amire előzetesen számítottunk. Valószínűleg azért, mert nem vettünk figyelembe egy román nyelvi sajátosságot. Igaz, hogy a román nyelvhasználatban a grammatikai nem következetesen érvényesül, de a normatív nyelvváltozatban a foglalkozásnevek generikus jelentésben alakilag jelöletlen formában jelennek meg, akkor is, ha nőnemű a mondat alanya: *Ea este director*. ('Ez a nő igazgató').¹⁵¹ Mivel ez következetesen érvényesül a románban, a különbséget tudatosítja az aktív román nyelvhasználat. Ezért a nagyobb mértékű román nyelvismeret, a román nyelven való oktatás, a családi, otthoni román nyelvhasználat paradox módon a magyar standard forma preferálásának kedvez. Ez azonban pusztán a romándomináns adatközlők eltérő preferenciáját jelzi, és nem teszi kétségessé a nagyobb mértékű feminizálás relatív kontaktusjelenségként való értelmezését.

7.2.3.3. Kicsinyítés

A kicsinyítő képzős főnevek használata a magyar köznyelvhez képest nagyobb gyakoriságot mutat a románban és a szláv nyelvekben (vö. Göncz 1999, 153). Mivel az 1996-os RSS-kutatás is azt jelezte, hogy a kétnyelvű, külső régiók beszélői gyakrabban használták a kicsinyítő képzős formát (Göncz 1999, 180–181), arra gyanakodhatunk, hogy itt is relatív kontaktusjelenséggel van dolgunk. Az 1996-os erdélyi terepadatok is azt jelzik, hogy három vonatkozó kérdésben is (K_538, K_602, K_612) az erdélyi adatközlők nagyobb arányban tekintették jónak, természetesnek a kicsinyítő képzős változatot a vizsgált mondatokban (7.8. táblázat). A K_538-as kérdés egy, a köznyelvben ritkábban használt kicsinyítő képzős szóalak elfogadására vonatkozott, és a következőképpen hangzott: „Jónak tartja-e a következő mondatot? *Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskét*

a jövő hónapban cseréljük ki. a) jónak tartom. b) rossznak tartom, jobb így...”. A 602-es és a 612-es kérdés nyelvi változatok választását kínálta fel: „Karikázza be az (1)-et vagy a (2)-t, aszerint, hogy melyik illik jobban a mondatba: 602: *Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a (1) kezecskédet? (2) kis kezedet?*. 612: *Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... – mondta a háziasszony egy kedves mosollyal. (1) kávécska, (2) kávé.*” Az 538-as és a 602-es kérdés válaszai azt jelzik, hogy az erdélyi adatközlők a magyarországiaknál nagyobb arányban preferálták a kicsinyítő képzős alakokat, s a különbség statisztikailag szignifikáns: $N = 311$, khi-négyzet = 39,9319, $p = 0,000$; illetve $N = 323$, khi-négyzet = 5,7538, $p = 0,016$. (Ugyanez kissé részletesebben a 2. mellékletben.)

7. 8. táblázat

A kicsinyítő képzős és nem kicsinyítő képzős változatok elfogadása az erdélyi és a magyarországi adatközlőknel (1996, RSS-kutatás)

A részletesebb adatok a 2. mellékletben láthatók.

	Erdély %	Magyarország %
K_538: <i>bankkönyveket</i>	17,8	52,4
<i>bankkönyvecskéket</i>	82,2	47,6
K_602: <i>kis kezedet</i>	52,3	66,4
<i>kezecskédet</i>	47,7	33,6
K_612: <i>kávé</i>	95,3	98,1
<i>kávécska</i>	4,7	1,9

A KOR3 szerinti elemzés azt mutatja, hogy a fiatalok 57,4%-a, a középkorúak 53,8%-a de az időseknek csak 31,4%-a preferálta a *kezecskédet* alakot, vagyis a kicsinyítés a megítélésben terjed ($N = 216$, khi-négyzet [$f=2$] = 11,150, $p = 0,004$). Az iskolázottság (VEGZ2) váratlan hatást mutat, ugyanis az alsó- és középfokú végzettségűek 40,9%-a, de a felsőfokúaknak 58,3%-a preferálta a *kezecskédet* változatot ($N = 216$, khi-négyzet [$f=1$] = 6,247, $p < 0,05$).

A 2009-es felmérés kérdőívében az erre vonatkozó kérdés így szerepelt: „Az alábbi mondatpárok közül válassza ki azt, amelyiket természetesebbnek érzi: 1. *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérekét?* 2. *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?*”. Ha relatív kontaktusjelenségről

van szó, akkor feltételezhetjük, hogy a romándomináns beszélők nagyobb mértékben választják a kicsinyítőképzős mondatot. Az alábbiakban néhány olyan társadalmi változót vizsgálunk meg ebből a szempontból, amely összefüggésben van az adatközlő románnyelv-tudásával.

Az adatközlők elemi és általános iskolai tanulmányainak nyelve nem mutat szignifikáns összefüggést a kicsinyítő képzős változat preferálásával, l. a 7. 9. és a 7. 10. táblázatot. Az előbbinél $N = 3677$, khi-négyzet $[f=1] = 2,138$, $p =$ nem szignifikáns; az utóbbinál $N = 3510$, khi-négyzet $[f=1] = 2,047$, $p =$ nem szignifikáns.

7. 9. táblázat

Az elemi oktatás (I-IV. osztály) nyelve és a kicsinyítés (2009)

	Magyar		Román	
	N	%	N	%
<i>kenyérkét</i>	523	16,1%	57	13,3%
<i>kenyeret</i>	2727	83,9%	370	86,7%

7. 10. táblázat

Az általános iskolai oktatás (V-VIII. osztály) nyelve és a kicsinyítés (2009)

	Magyar		Román	
	N	%	N	%
<i>kenyérkét</i>	466	16%	83	13,7%
<i>kenyeret</i>	2439	84%	522	86,3%

A szülők nemzetisége szintén releváns demográfiai változónak tekinthető ebből a szempontból, de nem a várt módon. Ahol az édesanya román nemzetiségű volt, kisebb mértékű a kicsinyítő képzős változat preferálása: 9,9%, míg magyar anya esetében az adatközlők 15,4%-a választotta ezt a nyelvi formát. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy jóval nagyobb volt a nyelvi bizonytalanságra utaló *nem tudom* válaszok aránya az olyan adatközlőknél, akiknél valamelyik szülő román anyanyelvű volt: a román anya esetében a *nem tudom* válaszok aránya 14,9%-nyi, a román apa változó esetében pedig 14,7%. Az etnikailag homogén, ebben az esetben magyar szülők vonatkozásában ez az arány csak 2,4, illetve 2,5%-os. A

statisztikai számítások azt mutatják, hogy a szülők nemzetisége és az adott nyelvi változó összefüggése itt is szignifikáns. Anya nemzetisége: $N = 3792$, khi-négyzet ($f=2$) = 116,475, $p = 0,000$. Apa nemzetisége: $N = 3799$, khi-négyzet ($f=2$) = 102,080, $p = 0,000$.

Hogyha a magyar anyanyelvi beszélők koncentráltasága alapján nyelvi régiók szerint (a TÖMB_SZÓRVÁNY változó szerint) elemezzük a két lexikai változat valamelyikének az elfogadását, akkor szintén jelentős különbségeket találunk. Mint ismert, Erdély az anyanyelvi beszélők arányát tekintve három nagy régióra osztható: 1. székelyföldi tömbhelyzet (Hargita és Kovászna megye), ahol a magyarok aránya 50% fölött van; 2. átmeneti régió (Maros, Szatmár, Bihar, Szilágy, Kolozs megye), ahol megye szinten a magyar anyanyelvű beszélők aránya 15–49% közötti); 3. szórványrégió (Arad, Máramaros, Brassó, Temes, Beszterce, Fehér megye), ahol a magyarok aránya 15% alatti (vö. Benő 2011, 261). Ebből a szempontból – a hipotézisünkkel ellentétben – azt tapasztaljuk, hogy ott a legmagasabb a kicsinyítő képzős változó preferálása, ahol tömegmérésekben a legalacsonyabb szintű a románnyelv-tudás: Székelyföldön. Az adatok azt jelzik, hogy a tömb régiótól az átmeneti területeken át a szórványig folyamatosan csökken a kicsinyítő képzős változat preferálása, az ezt választók aránya: 23,5%, 13,2% és 8,6%, $N = 3787$, khi-négyzet ($f=2$) = 92,882, $p = 0,000$.

Ennél a nyelvi változónál is fölmerül a kérdés, hogy az eredmények miért cáfolták meg az előzetes hipotézisünket arra nézve, hogy a román-domináns beszélők nagyobb mértékben választhatják a kicsinyítő képzős változatot. A jelenség magyarázata az, hogy a kicsinyítés-becézés kifejezésének areális és regionális megoszlása van, és összefügg az adott nyelvváltozat erőteljesebben archaikus jellegével. Leggyakoribb az ilyen származékok és szerkezetek használata a szintén kicsinyítő keleti szláv és keleti román nyelvjárásokkal érintkező moldvai magyarban. Keletről nyugat felé haladva ezek gyakorisága csökken. A székely nyelvjárásban nagyobb mértékű a kicsinyítő képzős alakok használata, mint Erdély más, „nyugatibb” nyelvjárásában vagy tájnyelvében (Kiss 2001, 351–361, Zsemlyei B. 2011). Ezért valószínűsíthető, hogy itt a kicsinyítő forma preferálása inkább regionális sajátosságnak tekinthető, mintsem a többségi nyelvi hatásnak. Ez megmagyarázza, hogy miért választották a magyar szülőktől származó, magyar nyelven tanuló adatközlők sokkal nagyobb mértékben a diminutív képzős változatot. Persze ez nem jelenti azt, hogy

a kicsinyítő képzős alakok nagyobb mértékű elfogadása ne lenne relatív kontaktusjelenség, csupán azt jelzi, hogy Erdélyben a dialektális regionális hatás nagyobb mértékűnek látszik ebből a szempontból.

7.2.3.4. Szórendi kérdések

A mondattani kontaktusjelenségek területén a szórendi hatások a legerőteljesebbek és a legfeltűnőbbek (Zsemlyei 1979, 194–95). A románra jellemzőnek mondható az SVO (alany + igei állítmány + tárgy) szórend, a magyarban pedig természetesebb a semleges SOV (alany + tárgy + igei állítmány) mondat szerkezet. Ez a különbség megmutatkozik a kontaktusjelenségek körében is. A közoktatásban dolgozó magyartanárok jelezték, hogy a diákok írott és beszélt nyelvi megnyilatkozásaikban gyakran jelentkeznek olyan szórendi zavarok, amelyek román eredetű kontaktusjelenségnek tekinthetők (Vicsai 2007, Bohonyi 2011). A következő, általános iskolások fogalmazásaiból vett hiteles példamondatok szemléltetik ezt a jelenséget:

„*Elment vásárolni cipőt a városba az édesanyjával.*”

„*Szereplője a műnek, a kisfiú, testvérei, az anya és István bácsi.*”

„*Későig sokat tanultam a holnapi matekdolgozatra.*”

(Bohonyi 2011, 49)

Nemcsak az iskolások nyelvhasználatában figyelhetők meg ilyen jellegű szókatlan szórendű szerkezetek, hanem a közéleti megnyilatkozásokban is. Szilveszter közeledtével az erdélyi magyar nyelvű rádiók műsoraiban hallhatók olyan jókívánságok, mint: *Kívánok egy boldog új esztendőt!* (< r. *Vă doresc un an nou fericit!*), ahol a normatív nyelvhasználatól eltérő szórend mellett a fölöslegesnek tűnő határozatlan névelőt is megfigyelhetjük.

Az erdélyi szórányvidékeken informális nyelvhasználatban, főleg a romándomináns fiatalok nyelvhasználatában gyakori fatikus nyelvi szerkezet a *Mit még csinálsz?* 'Hogy vagy?' Ez a kérdő mondat mind szórendileg, mind lexikailag hűen követi a r. *Ce mai faci?* kapcsolatteremtő funkciójú kérdő mondat szerkezetét.

A szórendi kérdések egy része relatív kontaktusjelenségnek tekinthető, abban az értelemben, hogy nemcsak a kontaktusváltozatban fordulnak elő, hanem a köznyelvben is, ám a kontaktusváltozatban a gyakoriságuk

nagyobb mértékű. A hatást gyakorló nyelv valamilyen grammatikai szabálya megerősíthet, előnyben részesíthet bizonyos nyelvi változatot.

A magyarban például a főnévi igenévből és a segédigéből álló szókapcsolatban kétféle szórend lehetséges: 1. főnévi igenév + segédige (pl. *játszani fog, számolni kell*), 2. segédige + főnévi igenév (*fog játszani, kell számolni*). Az első szórendi változat a semleges, a jelöletlen a magyar köznyelvben. A második szórendi változat jelölt abban az értelemben, hogy a főnévi igenéven vagy egy más bővítményen van a mondathangsúly (pl. *ez alkalommal fog ez menni; most kell számolni*). Az indoeurópai nyelvekben általában a segédige + főnévi igenév szerkezet használatos. Ez a nyelvi jelenség hatással lehet a kontaktushelyzetben élő kétnyelvű magyar beszélők választásaira abban az értelemben, hogy nagyobb arányban részesítik előnyben a jelölt szórendet a nyelvi érintkezés eredményeként. Az 1996-os RSS-kutatás több kérdése ezt a szórendi jelenséget is vizsgálta. A felmérés átlagos eredményei azt jelzik, hogy a kisebbségi, kontaktushelyzetben élő adatközlők gyakrabban választották a nemsemleges formát, mint a magyarországi megkérdezett beszélők és a különbség statisztikai értelemben szignifikáns (Göncz 1999, 175–176).

Az erdélyi adatok azt jelzik, hogy több, ilyen jellegű kérdésre adott válasz esetében (K_501, K_502, K_508, K_509, K_608) az adatközlők valamivel nagyobb arányban választották a jelölt formát, de szignifikáns statisztikai különbség a magyarországi adatközlőkhöz viszonyítva csak a 608-as kérdésre adott válaszokban mutatható ki. A kérdés így hangzott: „Melyik válasz illik jobban a mondatba? *Itt van még Péter? – Itt, de már... (1) készül menni, (2) menni készül*”. Az erdélyi adatközlők 28,4%-a (N = 61) a segédige + főnévi igenév szerkezetet (*készül menni*) választotta, és ez az arány jóval magasabb, mint a magyarországi válaszadóké (8,4%, N = 9). A különbség szignifikancia értéke: $\chi^2 = 16,7316$, $p = 0,000$.

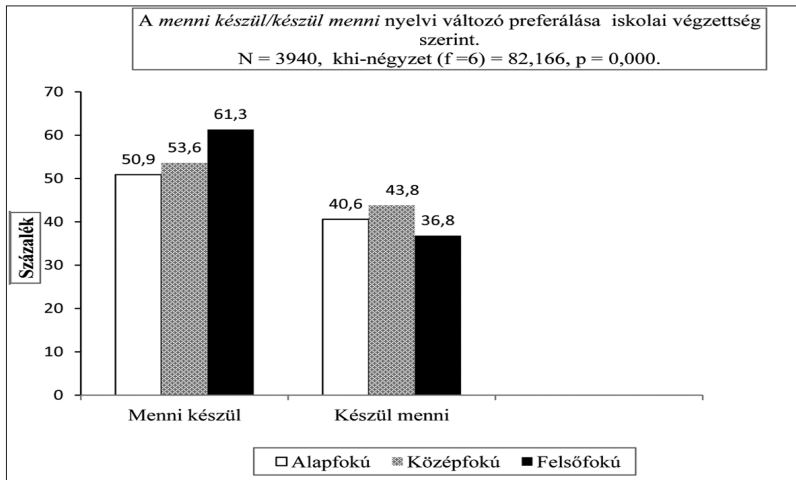
A 2009-es felmérésben három kérdés vonatkozott a szórend vizsgálatára. Ezek közül kettő a segédige és a főnévi igenév sorrendjéhez kapcsolódott (124.6, 124.7), egy pedig a jelzői értékű hátravetett határozó használatára (124.2.). Ezek az RSS-kutatásban is szerepeltek kissé eltérő megfogalmazásban (124: „Az alábbi mondatpárok közül válassza ki azt, amelyiket természetesebbnek érzi. 6: 1. *Itt van még Péter? – Itt, de már menni készül*. 2. *Itt van még Péter? – Itt, de már készül menni*.; 7: 1. *Ezzel az eshetőséggel is kell számolni*. 2. *Ezzel az eshetőséggel is számolni*

kell.; 124.2: 1. *A bejárat az épületbe a másik oldalon van.* 2. *Az épület bejárata a másik oldalon van.*).

A 124.6 kérdésnél az adatközlők az 1996-os vonatkozó vizsgálathoz képest nagyobb arányban választották a jelöltnek tekinthető *segédige + főnévi igenév szerkezetet (készül menni)*: 42,2%-ban (N = 1665). A nyelvi változó és a társadalmi változók korrelációja alapján megállapítható, hogy a román nyelvhasználat mértéke itt is döntő szerepet játszik, ami a jelenség kontaktushatásként való értelmezését támogatja. A szórendi változó opciója és az otthoni nyelvhasználat statisztikailag jelentős korrelációt mutatott: akik csak magyarul beszélnek otthon, 43,5%-ban (N = 1370) választották a *segédige + főnévi igenév szerkezetet (készül menni)*, míg, akik megítélésük szerint a románt is használják (1. nagyrészt magyarul beszélnek a családban, 2. fele-fele arányban magyarul és románul, vagy 3. nagyrészt románul), átlagosan 50,3%-ban tekintették természetesnek (N = 227). Az összefüggés szignifikancia mutatói: N = 3598, khi-négyzet ($f = 1$) = 7,387, $p = 0,007$). A demográfiai változók közül az *iskolai végzettség* is korrelációt mutat ezzel a szórendi opcióval. Elsősorban a főiskolai és az egyetemi végzettség jelez nagyobb mértékű eltérést. A felsőfokú képzésben részt vett (főiskolát, egyetemet végzett) adatközlők a nemstandardnak számító *segédige + főnévi igenév szerkezetet (készül menni)* kisebb mértékben választották (átlagosan 37,6%-ban [N = 137]), mint a középfokú (szakközépiskolai, középiskolai, posztliceális végzettség) (44,9%, N = 1018) vagy alacsony (elemi, általános iskolai) végzettségű válaszadók (44,4%-ban, N = 503) (7. 2. ábra). A nyelvi változó és az iskolázottság korrelációját jelzik a khi-négyzet próba adatai: N = 3763, khi-négyzet ($f = 2$) = 6,832, $p < 0,05$.

A 124.7-es kérdésre érkezett válaszok is azt jelzik, hogy az adott nyelvi változatok (*számolni kell ~ kell számolni*) preferálása összefüggést mutat az adatközlők önértékelő *román nyelvi kompetenciájával* (98. kérdés) és az adott nyelven való kifejezőkészség könnyedségével. Hogyha a megkérdezettek közvetlenül vagy közvetve, magas szintű románnyelv-tudással jellemezték nyelvi kompetenciájukat, az átlagosnál (28,5%-nál) nagyobb arányban választották a jelölt szórendet (*kell számolni*). Így, akik úgy gondolták, hogy a román nyelvi ismeretük anyanyelvi szintű, 37,2%-os arányban (N = 142) preferálták a jelölt szórendet, akik a nyelvi kompetencia vonatkozásában (99.11. kérdés) azt vallották, hogy könnyebben fejezik ki magukat románul, mint magyarul, azoknál ez az arány 36,6% (N = 148) az átlagos 28,5%-os preferenciához képest. Az összefüggés mindkét

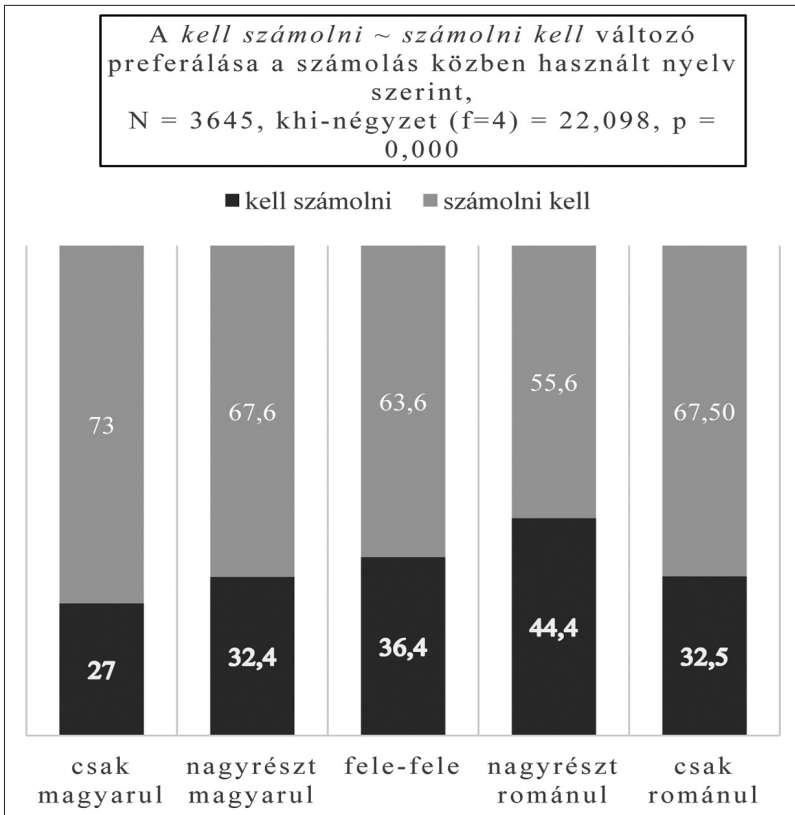
társadalmi változónál statisztikailag szignifikáns: 1. a román nyelvi kompetencia szerinti khi-négyzet: $N = 3697$, khi-négyzet ($f = 5$) = 19,633, $p = 0,001$; 2. a román nyelvi kifejezőkészségre és a vizsgált szórendi változóra vonatkozó khi-négyzet: $N = 3666$, khi-négyzet ($f = 1$) = 14,720, $p = 0,000$.

7. 2. ábra

A legfelsőbb iskolai végzettség és a menni készül ~ készül menni nyelvi változó összefüggése (2009)

A számolás közbeni nyelvhasználat szempontja is erre utal. Minél inkább úgy értékelték az adatközlők, hogy a románt vagy a románt is használják számolás közben, annál nagyobb mértékben választották a jelölt szórendet (*kell számolni*) tartalmazó mondatot (7. 3. ábra). Az önértékelés szerint kizárólag magyar nyelven számolóknak 27%-a tekintette természetesnek a jelölt szórendet ($N = 803$), a nagyrészt magyarul számolók 32,4%-ban ($N = 80$). Ez az arány 36,4%-os azoknál, akik úgy gondolják, fele-fele arányban használják számolás közben a magyart és a románt ($N = 67$), és 44,4%-os azok körében, akik nagyrészt románul számolnak ($N = 36$). A vizsgált nyelvi és társadalmi változó statisztikailag szignifikáns korrelációt mutat: $N = 3485$, khi-négyzet ($f = 3$) = 20,851, $p = 0,000$.

7.3. ábra

A *kell számolni* ~ *számolni kell* nyelvi változó és a számolás közbeni nyelvhasználat összefüggése (2009)

A jelzői értékű hátravetett határozó használatára vonatkozó kérdésre (124.2: *bejárat az épületbe* ~ *az épület bejárata*) adott válaszok jelentős különbségeket mutatnak az ISKOLA3 változó szerint: az előbbi formát a nem érettségizettek 33,3%-a, az érettségizettek 24,7%-a s a diplomások 15,1%-a ítélte természetesebbnek: N = 3789, khi-négyzet ($f=2$) = 15,575, $p = 0,000$. Az iskolázottság ilyen hatása nem meglepő, de a TÖMB_SZÓRVÁNY változó hatása ellentétes azzal, amit várnánk, ti. hogy minél kompaktabb közösségben élnek az adatközlők, annál inkább preferálják

a „magyaros” szerkezetet. A *bejárat az épületbe* szerkezetet a többen élők 32,2%-a, az átmeneti régiókban élők 27%-a és a szórványban élők 24,7%-a preferálta, ami jelentős különbség: $N = 3774$, khi-négyzet ($f=2$) = 15,575, $p = 0,000$. A NEME és az ÉLETKOR3 szerinti eltérések nem jelentősek. Viszont az adatközlők szüleinek nemzetisége jelentős hatást gyakorolt a válaszokra: a „magyarosabb” szerkezetet (*az épület bejárata*) a magyar nemzetiségű anyák gyermekeinek 72,9%-a, de a román nemzetiségűekéinek csak 60,6%-a preferálta: $N = 3662$, khi-négyzet ($f = 1$) = 14,509, $p = 0,000$. Az apák nemzetiségének hatása hasonló: 72,6% vs. 65,4%, $N = 3669$, khi-négyzet ($f=1$) = 4,597, $p < 0,05$.

7.2.3.5. Többes szám és számbeli egyeztetés

Ismert, hogy a magyar köznyelvben a több részből álló tárgyiasságok rendszerint egyes számban szerepelnek: például a páros testrészek nevei (*fáj a lába*, nem *fájnak a lábai*), a gyümölcs- és zöldségnevek kategóriára utaló jelentésben, különösen a mennyiségjelző után (*sok banánt vásárolt*, nem *sok banánokat*) (Göncz 1999, 154; Lanstyák 2000, 213). A környező, indoeurópai nyelvekben a mennyiségjelző után rendszerint többes szám áll. Így a románban a *sok banán* értelmileg egyenértékű megfelelőjét alkotó szó szerkezetnek mindkét tagja többes számú: *multe banane*.

Erdélyben különösen a *sok*, a *kevés* és a *többi* szót tartalmazó mennyiségjelzős szerkezetekben jelentkezhet többes számban a jelzett szó a román hatás következtében. Ez a jelenség megfigyelhető az általános és középis-kolás diákok nyelvhasználatában is, amint az alábbi adatok szemléltetik:

„*Nagyon gyakran járok nagyáruházakba, mert ott nagyobb választékok vannak, mint a kisboltokba.*”

„*A többi testvéreim még nem járnak iskolába.*”

„*Minél kevesebb bajok vannak, annál boldogabb vagy.*”

„*Nagyon sok dolgokat gyártottak, ami szennyezte a levegőt.*”

„*És sok más feladatok is vannak.*”

(Bohonyi 2011, 59)

Mind a magyar standardtól eltérő többes számú egyeztetés, mind a több részből álló tárgyiasságokat jelölő főnevek a köznyelvben szokatlan többes

számú használata jelenleg relatív kontaktusjelenségnek tekinthető, mivel a magyarországi nyelvhasználatban is előfordul, bár jóval kisebb arányban, mint a külső régiókban, és ez a kétnyelvűség lehetséges hatására utal.

Az 1996-os RSS-kutatás ezt a nyelvhasználati szokást is vizsgálta az olyan mondatokkal, amelyekben az adatközlőknek azt kellett eldönteniük, hogy az egyes vagy a többes számú változat a természetesebb, illetve mondatkiegészítéssel feladatnál valamelyik alakváltozat mellett kellett állást foglalniuk: *Nézd, milyen szép banánt ~ banánokat árulnak az üzletben. Erzszi néninek fáj... a szív..., Kati néninek meg a láb... is fáj...* A felmérésben összesen 9 kérdés irányult a többes számú egyeztetés vizsgálatára (K_505, K_506, K_511, K_534, K_601, K_604, K_606, K_611, K_626). A külső régiókban, kisebbségi helyzetben élő magyar adatközlők az ilyen esetekben is gyakrabban használtak többes számú alakot, mint a magyarországi megkérdezett beszélők, bár olykor az eltérés kismértékű, nem szignifikáns. Feltételezhetjük, hogy itt is relatív kontaktusjelenséggel van dolgunk, hiszen az aktív kétnyelvű vagy államnyelvi domináns beszélők gyakrabban használták a nemstandard többes számú formát (Göncz 1999, 185; Lanstyák 2000, 214). Az erdélyi adatközlők mindegyik vonatkozó kérdésre adott feleletében valamivel nagyobb arányban választották a többes számú formát, mint a magyarországi válaszadók (átlagban 6,35%-kal nagyobb arányban használták a többes számú változatot). A magyarországi adatközlőkhöz viszonyítva, statisztikailag szignifikáns különbség mutatkozott a K_611-es kérdésre adott erdélyi válaszok esetében („Karikázza be az (1)-et vagy a (2)-t, aszerint, hogy melyik illik jobban a mondatba! *A fiúk még tavaly jelentkeztek... (1) tűzoltóknak, (2) tűzoltónak*). Itt az erdélyi adatközlők 37,1%-a (N = 79) választotta a többes számú alakot. A magyarországi válaszadóknál ez az arány 15,1%-ot jelez (N = 16). A különbség jelentős: khi-négyzet = 16,3737; p = 0,0000. Statisztikailag szignifikáns mutatóhoz közeli értéket jelez az 506-os kérdésre adott erdélyi és magyarországi válaszok eltérése. (K_506: „Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi: (1) *A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent megkapnak. (2) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.*”). Ebben az esetben az erdélyi válaszadók 40%-a (N = 86) választotta a többes számú egyeztetést, míg a magyarországi adatközlők 29,9%-a (N = 32). Az eltérés tendencia szerű: khi-négyzet (f = 1) = 3,1350; p = 0,0766; N = 322 (2. melléklet: K_611 és K_506 keresztábra).

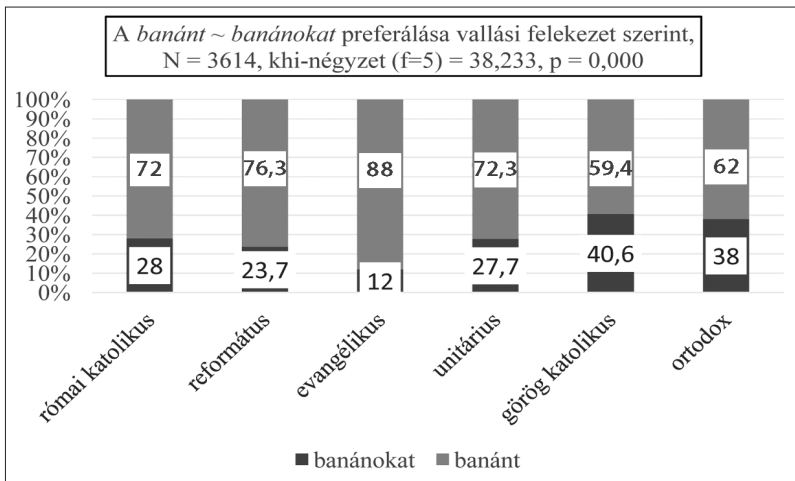
A K_511 x VEGZ2 elemzés szerint az iskolázottságnak jelentős hatása van a pluralizálásra: az alsó- és középfokú iskolát végzetteknek 57,6%-a ítélte természetesebbnek az *Ebben az üzletben nemcsak függönyöket lehet vásárolni...* mondatot, de a felsőfokú végzettségűeknek csak 25,3%-a (N = 215, khi-négyzet [f=1] = 21,437, p = 0,000). Ugyanezen feladat KOR3 szerinti elemzésének eredményei a következők: a fiatalok 45,6%-a, a középkorúak 33,8%-a és az idősek 57,1%-a preferálta a többes számú főnevet tartalmazó mondatot (N = 215, khi-négyzet [f=2] = 8,101, p < 0,05). Ez az eredmény esetleg a pluralizálás térvészésére utal. A TTSZORV változó szerinti elemzés azt mutatja, hogy a K_611-es *A fiúk még tavaly jelentkeztek ...* mondatba a többes *tűzoltóknak* szót ítélte jobban mondatba illőnek a tömbben élők 28,8%-a, a szórványban élők 50%-a és a határmentiek 32,9%-a. (N = 213, khi-négyzet [f=2] = 7,705, p < 0,05).

A 2009-es felmérés kérdőívében is szerepelt az alábbi, a többes szám használatára vonatkozó kérdés: „Az alábbi mondatpárok közül válassza ki azt, amelyiket természetesebbnek érzi: 1. *Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben.* 2. *Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben.*” Itt a második opció a nemstandard változatot jelöli. A válaszadók 73,7%-a (N = 2797) a standard nyelvi változatot tekintette természetesebbnek, és 26,3%-uk (N = 998) a nem köznyelvi változatot. A kvótamintás 1996-os RSS-kutatásban a nemstandard nyelvi opciót választó erdélyi adatközlők aránya 12,6% volt (N = 27).

A *román nyelvismerettel* és a román nyelvhasználat gyakoriságával korrelációt mutatott a standard vagy nemstandard nyelvi változat preferálása. Azoknak, akik értékelésük szerint a barátaikkal csak magyarul beszélnek, 27,2%-a preferálta a többes *banánokat* szót tartalmazó mondatot, azoknak, akik fele időben magyarul s fele időben románul beszélnek, 24,9%-a, a nagyrészt románul beszélőknek 39,2%-a és a barátaikkal csak románul beszélőknek 37,5%-a preferálta a többes alakot (N = 3065, khi-négyzet [f=3] = 10,197, p < 0,05). Erős együttjárás van a magában számolás nyelve és a *banánokat* szót tartalmazó mondat megítélése között is: a magukban csak magyarul számolóknak 25,4%-a, a nagyrészt magyarul számolóknak 24,1%-a, a fele-fele arányban számolóknak 32,4%-a, a nagyrészt románul számolóknak 45,1%-a és a csak románul számolóknak 30,1%-a preferálta a többesszámú változatot (N = 3714, khi-négyzet [f=4] = 21,726, p = 0,000). Az ISKOLA3 szerinti különbségek is szignifikánsak: a nem érettségizettek

28,8%-a, az érettségizettek 24,9%-a és a diplomások 18,3%-a preferálta a többszámú változatot ($N = 3794$, khi-négyzet [$f=2$] = 19,871, $p = 0,000$).

A *felekezeti hovatarozás* és a vizsgált nyelvi változó összefüggése statisztikailag szintén relevánsnak mondható (7. 4. ábra). A magyar nyelvű vallási szertartást gyakorló egyházak (katolikus, református, evangélikus, unitárius) tagjai kisebb mértékben (átlagosan 25,1%-ban) választották a többes számú opciót, mint a román nyelvű felekezethez (ortodox, görög katolikus) tartozó válaszadók, akiknél átlagosan ez az arány 32,7%-os. A különbség jelentős: $N = 3612$, khi-négyzet ($f=1$) = 9,336, $p = 0,002$. Valószínűnek látszik, hogy a felekezeti hovatarozás tulajdonképpen nem csak nyelvhasználati szintéreként játszik meghatározó szerepet ebben a kérdésben, hiszen az ortodox és a görög katolikus vallású személyek többsége etnikailag vegyes házasságból származik.

7. 4. ábra

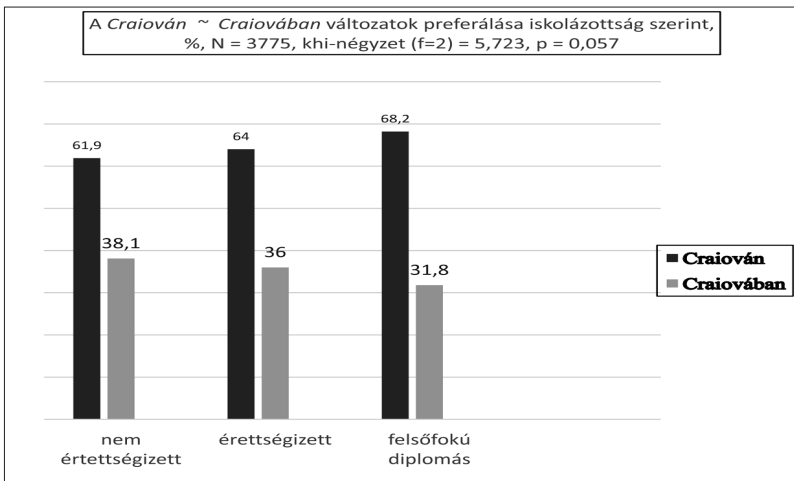
A banánt ~ banánokat nyelvi változatok preferálásának mértéke vallási felekezetek szerint (2009)

7.2.3.6. Településnevek ragozása

A magyarban településnevek ragozása külső (-on, -en, -ön) és belső (-ban, -ben) helyviszonyranggal valósulhat meg, pl. *Szegeden, Budapesten, Debrecenben, Csíkszeredában, Tokióban*. A történelmi Magyarországhoz tartozó települések rendszerint külső helyviszonyragokkal használatosak (bár számos kivételt lehet idézni), míg a „külföldi”, a történelmi Magyarországon kívüli településnevek szinte kivétel nélkül belső helyviszonyranggal használatosak (pl. *Tokióban, Bécsben, New Yorkban*) (Bartha 1997, Göncz 1999, 153–154). A kisebbségi helyzetben élő beszélők nyelvhasználatában terjed az adott államhoz tartozó településnevek „meghonosítása”, külső helyviszonyranggal való használata (pl. *Novi Sadon, Craiován*). Kontra Miklós a mentális grammatikának ezt a változását a Trianon utáni államhatár-módosítások következményének tekinti, hiszen az utódállamokban élő magyarok számára az állam távolabbi települései már nem minősülnek „külföldi”-nek (Kontra 2000).

Az 1996-os RSS-vizsgálatban két kérdés vonatkozott a helységnevek toldalékolására, a K_512-es („Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi: (1) *Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.* (2) *Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.*.) és a K_609-es („Karikázza be az (1)-et vagy a (2)-t, aszerint, hogy melyik illik jobban a mondatba! *Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.* (1) *Craiován,* (2) *Craiovában*). Amint várható volt az 512-es kérdésnél a vajdsági adatközlők 61%-a (N = 83) a *Koszovón* ragos formát tekintette természetesebbnek, míg a magyarországi válaszadóknál ez az arány 19,6%-os (N = 21). A különbség szignifikáns (Göncz 1999: 242). Az erdélyi opciók aránya közel áll a magyarországi megoszláshoz: az erdélyi adatközlők 25,9%-a választotta a *Koszovón* ragos alakot. A 609-es kérdésnél azonban az erdélyi adatközlők válasza jelentős mértékben különbözik a magyarországi alanyok válaszaitól, mivel itt a kérdés egy romániai település toldalékolására vonatkozott. A megkérdezett erdélyi beszélők 72,8%-a (N = 155) a *Craiován* opciót választotta. A magyarországi adatközlőknél ez az arány 32,1% (N = 34). A különbség statisztikailag szignifikáns: N = 319, khi-négyzet (f = 1): 48,5447; p = 0,0000 (2. melléklet: K_512 keresztábra).

A K_609-es feladat KOR3 szerinti elemzése folyamatban levő változásra utal: az idősek 61,4%-a, a középkorúak 77,6%-a és a fiatalok 79,1%-a szerint a *Craiován* illik jobban bele a tesztmondatba: $N = 213$, khi-négyzet ($f=2$) = 6,807, $p < 0,05$. Az iskolázottságnak (VEGZ2) is szignifikáns hatása van: az alsó- és középfokú iskolát végzetteknek 66,9%-a, de a diplomásoknak 81,9%-a preferálta a *Craiován*-t ($N = 213$, khi-négyzet [$f=1$] = 5,756, $p < 0,05$). Annak kiderítése, hogy miért a legiskolázottabbak körében legelfogadottabb az „otthoni” rag, további kutatások tárgya lehet. A TTSZORV változó szerinti elemzés eredményei meglepőek: tömbhelyzetben az adatközlők 87,5%-a, szórványban csak 57,7%, és a határmenti településeken 72,9% preferálta a *Craiován*-t a *Craiovában*-nal szemben ($N = 213$, khi-négyzet [$f=2$] = 15,971, $p = 0,000$). Az okok kiderítése további kutatást igényel.

7. 5. ábra

A *Craiován* ~ *Craiovában* változó és az iskolai végzettség összefüggése (2009)

Hasonló eredményt hozott a 2009-es erdélyi felmérés, amelyben az adatközlők nagy többsége 59,4%-a a *Craiován* opciót választotta ($N = 2392$) és 34,4%-uk a *Craiovában* változatot ($N = 1384$). Jelentős különbség mutatkozik az adatközlők *regionális hovatartozása* (TÖMB_SZÓRVÁNY) szerint. A székelyföldi adatközlők nagyobb arányban 69,3%-ban ($N = 868$) tekin-

tették természetesnek a *Craiován* változatot, mint az átmeneti régiók vagy a szórványhelyzet válaszadói, akik 59,5%-ban (N = 1060), illetve 62,1% (N = 453) választották ezt a nyelvi formát. (A khi-négyzet próba adatai: N = 3764, khi-négyzet [$f = 2$] = 31,368, $p = 0,000$). Ez azt jelzi, hogy a regionális nyelvi normához fűződő nyelvi bizonytalanság nagyobb mértékű a nem tömbhelyzetben élő válaszadóknál. Az iskolázottság (ISKOLA3) emelkedésével együtt nő a *Craiován* alak: a nem érettségizettek 61,9%-a, az érettségizettek 64%-a és a felsőfokú diplomások 68,2%-a ítélte természetesebbnek a regionális köznyelvi változatot. Ez a különbség tendenciaszerű: N = 3775, khi-négyzet ($f=2$) = 5,723, $p = 0,057$ (7. 5. ábra). Végül az adatok ÉLETKOR3 szerinti elemzése azt mutatja, hogy a fiatalok az időseknél nagyobb arányban ítélték természetesebbnek a *Craiován*-t tartalmazó mondatot: a fiatalok (17–32 évesek) 64,5%-a, a középkorúak (33–53) 64,4%-a, de az idősek (54–70) 60,7%-a válaszolt így. Ez a folyamatban levő változásra utaló különbség tendenciaszintű: N = 3770, khi-négyzet ($f=2$) = 4,895, $p = 0,087$.

7.2.3.7. Következtetések

A vizsgált nyelvhasználati jelenségek (analitikus szerkezet, feminizálás, kicsinyítés, idegenes szórend, szokatlan többes szám, településnevek sajátos ragozása) relatív kontaktusjelenséggént értelmezhetők, mivel mindkét felmérésben az erdélyi adatközlők ezeket nagyobb mértékben preferálták, és valószínűsíthetően a kétnyelvűséggel, a közvetett vagy közvetlen román nyelvi hatással mutatnak összefüggést, akárcsak a többi külső régió esetében (Cserniczkó 1998, Göncz 1999, 146–195; Lanstyák 2000, 200–226; Szépfalusi és mtsai 2012, 203–224; Fancsaly és mtsai 2016, 177–195). Ennek nem mond ellent az a tény, hogy a romándomináns adatközlők a feminizálást és a kicsinyítést a 2009-es felmérésben kisebb mértékben választották, hiszen egy nyelvi jelenség kontaktus jellegét nem ez dönti el, és ez csupán azt jelzi, hogy milyen mértékben függ össze a román dominanciával, illetve, hogy több tényezővel kell számolni: a román nyelvi standard formák érvényesülésével, magyar nyelvjárási hatással.

Az elemzett adatok azt mutatják, hogy a romándominánsnak valószínűsíthető adatközlők valamennyi kérdésnél sokkal nagyobb arányban választották a „nem tudom” opciót. Lehetséges, hogy ez az adatsor a magyar

nyelvi bizonytalanságot is jelzi, ami a román domináns beszélőknél nem meglepő. A „nem tudom” válaszoknak ez a nagy aránya az említett kategóriáknál szintén befolyásolhatja az eredményeket.

7.2.4. Szókészleti jelenségek

A kontaktushelyzet következményei különbözőképpen és különböző mértékben jelentkeznek az egyes belső nyelvváltozatokban és az egyes régiókban, elsősorban attól függően, hogy az illető nyelvváltozat (dialektus, regionális nemstandard vagy standard változat) közvetlenül vesz-e részt vagy sem a kontaktusfolyamatokban. A szakirodalomból ismert tény, hogy a román hatás a magyar standardot csak szókészletében érintette, ott is periférikus jellegű, mindössze 14 szóra terjed ki: *áfonya, bani, batul, cimborá, ficsúr, furulya, hodály, lej, málé, mokány, palacsinta, poronty, román, tokány* (RK 1977, 7). A román hatás tehát jellegzetesen regionális és nemstandard jellegű,¹⁵² ill. standard szinten is „regionális”, csak a magyar nyelv romániai változatában nyilvánul meg erőteljesen. Itt viszont a jelenkori folyamatokban intenzitása fokozatosan erősödik, az ellenkező irányú hatás pedig gyengül.

7.2.4.1. Közvetlen lexikai átvételek

A közvetlen kölcsönzés körébe sorolható a tulajdonképpeni (köznévi funkciójú) lexikai átvétel, a hangalakkölcsönzés, a visszakölcsönzés, a tulajdonnév-kölcsönzés, a betűszó-kölcsönzés.

7.2.4.1.1. Tulajdonképpeni szókölcsonzés

A tulajdonképpeni szó- vagy morfémakölcsönzés egy új, lexéma értékű hangsorral gazdagítja az átvevő nyelvváltozatot, amennyiben az átvett nyelvi elem meghonosodik az adott nyelvváltozatban, regiszterben. Az átadó nyelv kérdése nemritkán problematikus lehet, mivel a kölcsönzések többirányúak és összetettek lehetnek. Nem ritka például, hogy egy végső soron latin vagy görög eredetű szó valamely közvetítő nyelv által kerül az

átvevő nyelvbe. A *tipizál* igénc például nem közvetlenül a latinból származik, a *typus* főnévből, hanem az azonos jelentésű német *typisieren* igéből (Tótfalusi 2008).

Jóllehet a korábbi évszázadokban a szláv, latin, német lexikai hatás volt erőteljes, napjainkban az erdélyi magyar nyelvváltozatok közvetlen lexikai kontaktusjelenségeinek legnagyobb része érthető módon az államnyelvből, a románból származik. Természetesen, ma az erdélyi magyar nyelvváltozatokat is érintik az angoltól érkező átvételek, de ez jelenleg kismértékű a román hatáshoz képest, és csak bizonyos nyelvváltozatokat, stílusváltozatokat (szaknyelveket, szlenget) érint erőteljesebben.

Régi megfigyelés, hogy a szókölcsönzés során nagyobb valószínűséggel kerülnek át a másik nyelvbe azok a szavak, amelyek az átvevő nyelvből hiányzó, az átadó nyelvre jellemző kultúraspecifikus fogalmakat jelölnek. Így kerültek a románból a magyarba olyan jövevényszók, mint *áfonya*, *bani*, *dojna* 'sajátos román népdal', *lej*, *orda*; a románba pedig olyan, magyar eredetű lexikai átvételek, amelyek hungarizmusként a szláv nyelvekben is meghonosodtak: *ciardaș*, *gulaș*, *husar*, *langoș*. A nyelv és kultúra különbözőségéből történő átvételek egyszavas megnevezési szintű lexikai hiányokat pótolnak, ezért az ilyen jellegű lexikai érintkezést hiánykölsönzésnek nevezhetjük. Az ilyen jövevényszók természetüknél fogva új szójelentéskategóriákat hoznak létre az átvevő nyelv rendszerében, és így használatuknak funkcionális oka is van. Kisebbségi kétnyelvű kontextusban olyan kölcsönzésekről is beszélhetünk, amelyek pusztán az adott regionális köznyelv használóinak szempontjából minősülnek hiánynak. Ezek „nyelvi korlátozások okozta üröket hivatottak betölteni” (Péntek 1996a, 113), és idesorolhatók az államnyelv hivatalos és szaknyelvi regiszteréből átkerült kölcsönelemek is, amelyeknek a magyar standardban vannak lexikai szintű kifejezőeszközei, de ezek esetleg nem ismertek a beszélők számára, mivel anyanyelvük kevésbé használatos a hivatali ügyintézéshez kötődő kommunikációban.

A nyelvi és kulturális eltérésekkel magyarázható indíték mellett a szavak átvételében számolni kell a következő motiváló tényezőkkel is: 1. hangalaki vagy jelentésbeli expresszivitás; 2. negatív jelentésmezők „vonzása”; 3. nyelvi tabu és hangalaki jelöltség; 4. vizualitás (nyelvi tájkép); 5. nyelvhasználati gazdaságosságra törekvés (Benő 2008, 173–184).

Az Erdélyben általánosan elterjedt kölcsönelemek nagyobbbrészt regionális jellegűek, de jelentős és növekvő számban vannak olyanok is, amelyek a helyi regionális köznyelv részeinek tekinthetők, lévén, hogy

közismertek és a legkülönbözőbb társadalmi csoportok által használt, írott (sajtnyelvi) szövegekben is természetesként ható jövevényszavak. A közvetlen átvételként számontartott, regisztrált kölcsönelemek kevesebb mint 5%-a sorolható ebbe a kategóriába. Ilyenek például a következő jövevényszavak: *bidon* 'víz szállítására használt nagyobb űrtartalmú műanyag palack vagy hordó', *buletin* 'személyi igazolvány', *cujka* 'gyengébb, rendszerint egyszer főzött pálinka', *csobán* 'juhász', *csubuk* 'borravaló, baksis', *debella* 'nagy termetű, testes nő'; *diszpenzár* 'körzeti orvosi rendelő'; *dojna* '(román) népdal'; *döblec* 'sütőtök'; *dumnyezőját* 'az istenit!', *esztena* 'a juhnyáj nyári szálláshelye a pásztorok tanyájával együtt', *frájer* 'hiszékeny, naiv ember, mafra, balek'¹⁵³; *karióka* 'filctoll', *szekus* 'romániai politikai rendőrség alkalmazottja (a kommunizmusban)' (Benő 2014, 51–58).

7.2.4.1.2. Hangalakkölcsönzés

A közvetlen kölcsönzés eredményeként olyan hangalak is bekerülhet az átvevő nyelv valamely változatának szókincsébe, amelynek már van egy hasonló hangalakú és hasonló (vagy azonos) jelentésű párja (pl. *kontakt* – *kontaktus*). Ezt a jelenséget *hangalakkölcsönzésnek* nevezzük, eredményét pedig az *alaki kölcsönszónak*. Az erdélyi alaki kölcsönszónak tekinthető közvetlen kölcsönelemek többségénél megfigyelhető, hogy a román eredetű, az erdélyi nemstandard nyelvhasználatban jelentkező alakváltozatok sajátos, a magyar normatív köznyelvtől eltérő jellegét az okozza, hogy a románban az adott szóalakok francia közvetítéssel kerültek be, és így nem közvetlenül a görög vagy a latin szavakból, illetve szóelemekből származnak, mint a vele egyenértékű magyar standard változatú lexémák. A következő adatok a hangalakkölcsönzésnek ezt a sajátos esetét szemléltetik:

agronóm (< r. *agronom* < fr. *agronome*) – *agronómus* (< lat. *agronomus*)
antibiotik (< r. *antibiotic* < fr. *antibiotique*) – *antibiotikum* (< lat. *anti*+*biotikum*)

delegát (< r. *delegate* < fr. *délégué*) – *delegátus* (< lat. *delegatus*)

dialog (< r. *dialog* < fr. *dialogue*) – *dialógus* (< lat. *dialogus*)

dokument (< r. *document* < fr. *document*) – *dokumentum* (< lat. *documentum*).

Mindössze egyetlen olyan adatunk van, ahol az erdélyi alakváltozat és a köznyelvi variáns különbsége az előljáró (prefixum) eltérő voltában ragadható meg: *perfúzió* (< r. *perfuzie* < fr. *perfusion*) – *infúzió* (< lat. *infusion*).

A hangalaki különbségek nemcsak az elsődleges átdadó nyelv különbségével magyarázhatók, hanem a hangalaki meghonosodás eltérő módjaival. A következő alakváltozatok például az átdadó nyelvként funkcionáló románban és a közmagyarban egyaránt francia eredetű, azaz közös a francia etimonjuk, mégis némileg eltérő az alakjuk: *budzsét* (< r. *buget* < fr. *budget*) – *büdzsé* (< fr. *budget*); *bufet* (< r. *buffet* < fr. *bufet*) – *büfő* (< fr. *bufet*); *bulevard* (< r. *bulevard* < fr. *boulevard*) – *bulvár* (< fr. *boulevard*); *garderoba* (< r. *garderobă* < fr. *garderobe*) – *gardrób* (< fr. *garderobe*); *doszár* (< r. *dosar* < fr. *dossier*) – *dosszié* (< fr. *dossier*). Ugyancsak közös etimonra vezethető vissza a *jaurt* (< r. *iaurt*) – *joghurt* hangalaki kettősége. A szó magyarban és a románban a török *yoğurt* etimonra utal, és a hangalaki különbség az integrálódás eltérő módozataival magyarázható.

Az alaki kölcsönzés összefügg a hangalaki meghonosodás mozzanataival és az ehhez kapcsolódó szóteremtési eljárásokkal, valamint a közvetlen etimonok eltérő voltával: *federális* (< r. *federal*) – *föderatív* (< ném. *föderativ*); *szponzorizál* (< r. *a sponsoriza*) – *szponzorál* (< ang. *sponsor*).

Vitatható az olyan alakváltozatok ilyen szempontú összetartozása, amelyeknél a némileg különböző hangalakok eltérő jelentéssel társulnak, amint ezt a *buletin* – *bulletin* szavak viszonya jelzi. A *buletin* az erdélyi magyar nemstandard, informális változataiban személyi igazolvány jelentésű (< r. *buletin [de identitate]* 'személyi igazolvány'), míg a *bulletin* a köznyelvi idegen szóként 'közlemény, közlöny' értelmű. Bár mindkét szó a francia *bulletin* átvétele, a szó hangalakja és jelentése a románban megváltozott, és az erdélyi nyelvváltozatokba közvetlenül a románból került, és így ebben az esetben nem annyira alakváltozatokról beszélhetünk, mint inkább külön szavakról, mint a szóhasadás esetében. Ugyanez a helyzet a magyar köznyelvi *patrónus* 'pártfogó, védnök' és az erdélyi nemstandard *patron* 'tulajdonos, cégvezető' esetében. Itt is a szó végső forrása a latin mindkét nyelvben, de inkább két különálló szótári egységről van szó, mintsem hangalaki kölcsönzésről.

Olykor a tudatos helyes nyelvhasználatra való törekvés *túlhelyesbítéses alakokat* is létrehozhat az aktív kétnyelvű beszélőknél egyfajta „magyarító” szándékból, és ez a hiperkorrekt forma kerül hasonlósági

viszonyba a köznyelvi alakváltozattal: *kompetenció*¹⁵⁴ (← r. *competență*) – *kompetencia*; *szupremáció* (< r. *supremație*) – *szupremácia*.

A közvetlen kölcsönzavak sajátos esete az a szókölcsonzési forma, amelynek esetében az idegen szó hangalakja egybeesik egy létező köznyelvi magyar szóval, de a szó jelentése között nincs kimutatható jelentésszűfűggs. Az ilyen átvételt *kölcsonhomonimának* nevezhetjük. Az alábbi példák szemléltetik ezt a jelenséget: Er. m. *komposztál* '(lyukasztással) vonaljegyet kezel a buszon' (< r. a *composta* 'ua.') – *komposztál* 'komposztot állít elő'; Er. m. *patron* 'főnök, tulajdonos' (< r. *patron* 'ua.') – *patron* 'töltény', Er. m. *masszív* 'hegytömeg, őshegység' (r. *masiv* 'ua') – *masszív* '1. tömör; 2. nagy súlyú'.¹⁵⁵

7.2.4.1.3. Visszakölcsonzés

A *visszakölcsonzés* terminus a metaforikus megnevezésen túl jelzi a kontaktusfolyamatnak azt a kétirányúságát, amelynek következtében az átvett lexikai elem visszakerül az átadó nyelvbe, rendszerint módosult hangalakban, amint az alábbi népnyelvi adat ezt szemlélteti: m. *perzsel*, *pörzsöl* > r. *pírjoli* 'avart éget' > m. nyj. *pírzsólál* 'ua.'

A legtöbbször azonban nemcsak a hangalak módosul, hanem a jelentés is: a románba átkerült szó jelentése módosul, és az ilyen módon a románban meghonosodott szó a megváltozott denotatív értékével kerül vissza a magyarba, amint ezt a *borkán* kölcsönzó „története” jelzi: m. *borkanna* > r. *borcan* 'beföttesüveg' > Er. m. *borkán* 'beföttesüveg'.

Olykor a visszakölcsonzés folyamata kettős jelentésváltozással jár együtt: az átvevő nyelvben is módosul a szó jelentése és az átadó nyelvbe visszakerülve szintén némileg megváltozik a szó fogalmi köre: m. *hordó* > r. *hirdău* 'hordó; túrós bődön; faedény' > m. *hurduj* 'vajköpülő fadészsa'; m.nyj. *szigorú* 'gyenge, sovány, fejletlen' > r. *jigăraie* 'izomgörcsrel járó kutyabetegség' > m. *zsigodiás* 'gyenge, merevlábú (tavaszi csirke)'.

A közvetlen nyelvi hatás tehát nemcsak köznevek átvételét jelenti, ami a lexikai érintkezés tipikus esete, hanem *betű- és mozaikszók*, illetve *tulajdonnevek kölcsonzését* is.

7.2.4.1.4. Betűszókölcsönzés

A *betűszókölcsönzés* a direkt kölcsönzésnek egy sajátos formája, amely abban különbözik a tulajdonképpeni kölcsönzéstől, hogy az etimon az átadó nyelvben is több szó rövidítéséből keletkezett, így gazdag információtartalom és konkrétabb jelentésvonlatkozás jellemzi. Íme néhány román és angol eredetű példa a tulajdon- vagy köznévi értékű betűszóra az erdélyi magyar nyelvhasználatból: *CNP* [csénépé] 'személyi szám' (< r. *CNP: cod numeric personal*), *GSM* [dʒi: es 'em] (< ang. *GSM: Global System for Mobile Communication*); *PNL* [pénélé] 'Nemzeti Liberális Párt' (< r. *PNL: Partidul Național Liberal*); *RAM* 'közvetlen hozzáférésű memória (a számítógépben)' (< ang. *RAM: Random Access Memory*); *TVA* [tévéá] (< r. *tva: taxa de valoare adăugată* 'hozzáadott értékadó, áfa'); *CEC* [csekk] 'takarékpénztár' (< r. *CEC: Casa de Economii și Consemnațiuni*).

7.2.4.1.5. Tulajdonnév-kölcsönzés

A tulajdonnév-kölcsönzés elsősorban a földrajzi és a személynevek körében érvényesül. Román eredetű *földrajzi nevek* meghonosodása – ismert történelmi, kultúrtörténeti okok miatt – csak szórványosan fordul elő erdélyi földrajzi objektumok vonatkozásban. Elsősorban Máramaros megyei településnevek körében találunk rá példát: *Glod* 'település Máramarosszigettől D-Dk-re' < r. *Glod* ← *glod* 'sár'), *Polyána* 'település Máramarosszigettől Dk-re' < r. *Poiană* ← *poiană* 'havasi tisztás'), *Szacsal* 'település Máramarosszigettől Dk-re' < r. *Săcel* ← *săt(i)cel* 'kis falu, falucska' (Sebestyén 2012), *Szeceleváros* 'Brassó melletti település neve 1950–2001 között'¹⁵⁶ (< r. *Săcele*).¹⁵⁷ Moldova és Havasalföld fontosabb román településnevei hangalaki módosulással, ritkábban fordításos névalkotással illeszkedtek a magyarba: *București* > *Bukarest*, *Craiova* > *Krajova*, *Constanța* > *Konstanca*, *Iași* > *Jászvásár*, *Piatra Neamț* > *Karácsonykő*.

A más nyelvből származó *családnevek* – a köznevekhez hasonlóan – hangalaki módosulással illeszkednek a magyar nevek sorába. A leggyakoribb román eredetű családnevek erdélyi magyar vonatkozásban: *Berszán* (< *Bârsan*), *Boér* (< *Boier*), *Borbát* (< *Bârbat* ← *bârbat* 'férfi'),

Dobra (< *Dobrea*), *Moldován* (< *Moldovean*), *Nyáguly* (< *Neagu*[I]), *Opra* (< *Oprea*), *Ráduly* (< *Radu*[I])¹⁵⁸, *Serbán~ Sorbán* (< *Șerban*), *Tódor* (< *Todor*) (Murádin 2005, 39–43). Korábban az erdélyi örmények által viselt, moldvai tartózkodásukkor felvett családnevek között is van néhány román eredetű kereskedelmi kifejezésből lett tulajdonnév: *Dajbukát ~ Dájbukát* (< r. *a da cubucata* 'darabszámra árul'); *Kabdebó* (< r. *cap de bou* 'ökörfej'), *Patrubány* (< r. *patru bani* 'négy bani, lej') (Murádin 2005, 146). Akárcsak a magyar nyelvterület más részeiben, az erdélyi magyarok által viselt *keresztnevek* abszolút többsége más nyelvek hatására jött létre a magyarban a kereszténység, a görög–latin műveltség és a nyugat-európai kulturális hatások eredményeként (Benő–Lanstyák–Vörös 2015, 147). Amint a névpolitikai kérdések ismertetésekor jeleztük, az 1990-es rendszerváltás előtt a hagyományos, magyar eredetű, államnyelvre nem fordítható keresztnevek a szokásosnál gyakoribbak voltak. Ezeknek a kultúraspecifikus neveknek nagyobb mértékű gyakoriságát a névrománosítás elleni védekezési attitűddel magyarázhatjuk.

7.2.4.2. Közvetett lexikai hatás

A nyelvi érintkezések lexikai vizsgálatában a legtöbb elemzés a közvetlen (direkt) átvételekhez, az új hangalakokhoz kapcsolódó jelenségeket veszi számba, és csak kisebb mértékben foglalkozik a közvetett (indirekt) nyelvi érintkezések olyan formáival, mint a tükörszó, tükörszerkezet és jelentéskölcsönzés. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a közvetett nyelvi érintkezések kevésbé feltűnőek, mint az idegen vagy szokatlan hangalakok megjelenése egy adott nyelvváltozatban, másrészt, mert sokkal kevesebb adat áll a kutatók rendelkezésére erről a területről.

Mint ismert, a közvetett átvétel megnyilvánulhat jelentésbeli kölcsönzők, tükörszavak és tükörkifejezések használatában (Lanstyák 2006; Benő 2008).

7.2.4.2.1. Jelentésbeli kölcsönszók

A jelentéskölcsönzés folyamata összefüggésben van az etimon többértelműségével, hiszen a jelentéskiterjesztés olyan módon történik, hogy az átvevő nyelvben a szó jelentése egy vele ekvivalensnek minősített más nyelvi jel többértelmű jelentésszerkezetének mintájára lesz használatos. A jelentéskölcsönzés eredménye a jelentésbeli kölcsönszó. Jó példa a jelenségre az órarend 'nyitvatartás' értelemben való használata Erdélyben (a román *orar* [1. 'órarend'; 2. 'nyitvatartás'] poliszém alak hatására), illetve a Felvidéken a 'széles' és 'bő' jelentésű szlovák *široký* melléknév hatására 'bő' jelentésben is használt *széles* melléknév (Lanstyák 1998, 44).

A *másol* ige az erdélyi iskolai nyelvhasználatban 'puskázik', 'csal az írásbeli vizsgán' jelentésű a r. a *copia* 1. 'másol', 2. 'puskázik' ige jelentésbesugárzásával magyarázható, amint ezt a Termini-szótár szócikke példamondataival is szemlélteti: *másol* 'puskázik, csal az írásbeli vizsgán': *Számonkérés alatt másolni, sügni vagy bármiféle nem tisztességes jegyszerzési módszert alkalmazni: olyan tevékenységeket folytatni, melyek hazugságot, csalást, tolvajlást, megfélemlítést, zsarolást, vagy más, a Büntető-törvénykönyv által is elítélt cselekedetet feltételeznek.* (www.refkoll.ro)

A Termini-adatbázis több adata is jelzi, hogy a román eredetű jelentéskölcsönzéseknél rendszerint az etimon származékjelentésének besugárzásával van dolgunk, amint az alábbi igei és főnévi adatok ezt mutatják:

felcsenget 'telefonon felhív'. Er. m. *Most egy éve vásároltam egy használt, de jó állapotú mosógépet. Mostanig fungált, de amikor táncolni meg dübörögni kezdett, azonnal felcsengettem az eladót, de azt mondta, hogy nem tudnak kiszállni.* (<http://www.szekelyhon.ro>) (< r. a *sună* '1. csenget, 2. 'felhív');

jel 'térerő': *Nincs jel, és a telefonon senkit nem tudok innen hívni.* (f.n.) (< r. *semn* 1. 'jel', 2. 'térerő');

megvalósítás 'eredmény': *Szerencsében, megvalósításokban gazdag, boldog új évet kívánunk minden kedves olvasónknak!* (<http://www.nagybanya.ro>). *A torjai önkormányzat idén is eredményes évet tudhat maga mögött, megvalósítások hosszú listájáról számolt be dr. Daragus Attila polgármester.* (< r. *realizare* 1. 'megvalósítás', 2. 'eredmény'). (<http://www.hirmondo.ro>);

tevékenység 'rendezvény, bemutató, akció': *A kézdivásárhelyi polgárhelyi rendőrség és a berecki rendőrőrs kedden a művelődési központban bűnmegelőzési tevékenységet szervezett.* (www.3szek.ro) (< r. *activitate* 1. 'tevékenység', 2. 'rendezvény');

vonat 'részlegesen önállósult (nyelvi) tagozat (rendszerint egyetemen)': *Miközben a rektori hivatal közleménye szerint a javaslat ellen mindössze kilencen szavaztak, mellette pedig a román és a német vonat, a judaisztikai kar valamennyi képviselője, valamint a magyar vonalat képviselők többsége, a Krónika értesülései szerint a szankciót tulajdonképpen három magyar egyetemi tanár támogatta* (www.nagybanya.ro) (< r. *linie* 1. 'vonat', 2. 'tagozat');

vonalka 'kötőjel': *Szóköz megengedett, írásjelek nem – kivéve zárójelek, vonalka és alulvonás.* (www.mikola.ro) (< r. *liniuță* 'ua').

Külön kezelendők azok az adatok, amelyek csak a romándomináns két-nyelvű beszélőknél jelentkeznek. Ebbe a körbe tartozik az *áll* ige román modell szerinti jelentéskiterjesztése:

áll (az ágyban) 'fekszik (az ágyban)': *Anyanyelvi konferencián mesélte az egyik résztvevő, hogy egy szórványvidéki faluban hangzott el a következő mondat: „Tegnap nem még bírtam felkelni, egész nap mind álltam az ágyban.”* (<http://archiv.nyugatijelen.com>) (r. *a sta* 1. 'állni', 2. 'feküdni').¹⁵⁹ Ezek az adatok arra is utalnak, hogy az azonos fogalmi jelentésű állományelvi lexémák származékjelentései mintaként szolgálhatnak bizonyos magyar szavak újabb jelentésértékben való használatára (a román nyelvi hatás szemantikai vonatkozásairól l. Benő 2007b, 2009).

7.2.4.2.2. Tükörszók, tükörkifejezések

A *tükörszók*, amint szó volt róla, abban különböznek a jelentéskölcsönzéstől, hogy itt nem már létező szavakhoz rendelődnek újabb jelentések, hanem fordítással új összetett vagy származékszók keletkeznek az átadó nyelvi minta alapján, amint a következő adatok szemléltetik ezt: *családorvos* 'házi orvos' (< r. *medic de familie*), *iskolacsoport* 'iskolaközpont' (< r. *grup școlară* 'ua.');

közköltség 'társasház rezsiköltsége' (< r. *cheltuieli comune* 'ua.');

küldőcédula 'beutaló' (< r. *bilet de trimitere* 'ua.');

(munka)régiség 'szolgálati idő' (< r. *vechime (în muncă)* 'ua.');

A *tükörkifejezések* (tükörszerkezetek) fordítással keletkezett két vagy több szóból álló szó szerkezetek (szintagmák) vagy nagyobb szintaktikai egységek, amelyek az átadó nyelvi szerkezettel az alkotó elemek és az összejelentés tekintetében is megegyeznek. Ezeknek az etimója általában az átadó nyelvben is szintagma szintű nyelvi egység. A legtöbb ilyen tükrökifejezés az erdélyi magyar nyelvváltozatokban jelzői szó szerkezet: *anyasági segély* 'az anyasági szabadság idejére járó segély; gyermekgondozási segély' (< r. *ajutor maternal* 'ua. '); *családi orvos* 'házi orvos' (< r. *medic de familie* 'ua. '); *egészségügyi könyv* 'egy adott házi orvoshoz való tartozást jelző igazolvány' (< r. *carte de sănătate* 'ua. '); *közös törzs* 'törzsanyag (a felsőfokú oktatásban)' (< r. *trunchi comun* 'ua. '); *munkahelyi régiség* 'szolgálati idő' (< r. *vechime la locul de muncă* 'ua. '). Viszonylag kevés az igei alaptagú, tükrörfordítással keletkezett szó szerkezet: *pontra tesz* 1. 'rendre utasít', 2. 'rendbe szed, elrendez' (< r. *a pune la punct* 'ua. '), *veszi a vizsgát* 'sikeresen vizsgázik' (< r. *a lua examenul*).

7.2.4.3. Hibridszerkezetek

Mivel a hibridszerkezetekben a közvetlen átvétel (idegenszó-alkalmazás) és a közvetett hatás, a tükrörfordítás egyaránt jelentkezik, célszerű a hibrid kontaktusjelenségeket külön kontaktológiai kategóriaként kezelni. Ugyanakkor tanácsos a szószintű és a szó szerkezetszintű jelenségeket, a hibridszavakat és hibridszó szerkezeteket elkülöníteni, lévén, hogy a két jelenség eltérő nyelvi szinteken érvényesül.

7.2.4.3.1. Hibridszavak

A hibridszavak olyan összetett szavak, amelyeknek egyik eleme idegen szó, a másik eleme pedig tükrörfordítással hozzárendelt tag, amely egyaránt lehet alaptag vagy determináns (minősítő elem). Ezek, akárcsak a közvetett jelenségek nagy többsége, a nemstandard nyelvváltozatokban jelentkeznek: az informális szaknyelvhasználatban és az ehhez a regiszterhez is kapcsolódó hivatali, közérdekű diskurzusokban.

A szaknyelvi megnyilatkozásokban megjelenő hibridszavakat példázák az alábbiak:

gráddolgozat 'módszertani dolgozat az I. tanári fokozat megszerzésére': *A gráddolgozatát a falusi oktatás kérdéseiről írta* (f.n.) (r. *lucrare de grad* 'ua.').

gradvizsga 'fokozati vizsga (pedagógusoknak)': *Azt, hogy a régiség vagy a grad vizsga „mittudomén milyen hülyeség” lenne, tanár szülem nevében is határozottan kikérem magamnak!* (www.itthon.transindex.ro) (r. *examen de grad* 'ua.').

licencvizsga 'egyetemi záróvizsga' (r. *examen de licență* 'ua.').

Nemcsak román mintára keletkezhet hibridszó, hanem egy, román hatást jelző, meghonosodott lexéma és egy magyar köznyelvi szó összevonásából is, amint a *pótszesszió* kölcsönelem ezt jelzi:

Pótszesszió 'pótvizsgaidőszak, utóvizsga-időszak': *Az első olyan nagyobb változás mely életbe lépett, arra vonatkozik, hogy ne csak ősszel, hanem mindkét félévet záró vizsgaidőszak után legyen egy hét pótszesszió, amikor is a vizsgán elbukott hallgatók, újra megpróbálhatnak átmenő jegyet szerezni.* (www.erdon.ro).

A *szesszió* szó 'vizsgaidőszak' értelemben jelentésbeli kölcsönszó (r. *sesiune* 'vizsgaidőszak'). De a *pót*- előtag nem annyira fordításként, hanem inkább a *pótvizsgaidőszak* mintájára keletkezhetett. Ezt a feltételezést erősíti, hogy románul a 'pótvizsgaidőszak' *sesiune de restanțe*, amelynek szó szerinti jelentése: elmaradt vizsgák időszaka.

Az informális szaknyelv mellett a közéleti nyelvváltozatban is megfigyelhetők a hibridszavak. Ezek rendszerint intézményt, iratot, használati tárgyat vagy közlekedési eszközt jelölnek:

kasszabon 'pénztári blokk': *Feltétel volt még az említett lap versenyszelvényének kitöltése, valamint a hiteles kasszabonok csatolása.* (www.ujkelet.ro) (r. *bon de casa* 'ua.')

motorinakályha 'olajkályha': *Eladó háromégős gáztűzhely sárga bödönnel, mosógép, német motorinakályha.* (www.nyugatijelen.com) (r. *cuptor pe motorina* 'ua.').

rapidvonat 'gyorsvonatfajta, amely még kevesebb helyen áll meg, mint a hagyományos gyorsvonat': *Az új menetrendből tájékozódtam a csatlakozási lehetőségekről, kiválasztva a Gyergyószentmiklósról éjszaka 2 óra 14 perckor induló Bukarest–Nagybánya gyorsot, amelyhez reggel egy órán belül rapidvonat-csatlakozási lehetőség van Szatmárnémeti irányába.* (www.hhrf.org/rmsz) (r. *tren rapid* 'ua.').

7.2.4.3.2. Hibridszószervezetek

Amint szó volt róla, a hibridszerkezetek szintagmát alkotnak, és az ilyen adatok azt jelzik, hogy a szaknyelvhez kötődő nyelvi megnyilatkozásban vannak jelen nagyobb mértékben, többnyire a szaknyelv tekintetében romándomináns beszélőknél. Ezt szemléltetik a következő példamondatos lexikográfiai adatok:

ambuláns kezelés 'járóbeteg-ellátás': *Szemészeti panaszait ambuláns kezeléssel, műkönyvel és corneotrofikus zselével kezelték, éjszakára kötést tett szemére.* (www.orvtudert.ro) (r. *tratament ambulatoriu* 'ua.')

kalendarisztikus terv '(félévi) tanmenet': *Az egyéni tervezés formái: kalendarisztikus terv, tematikus terv (a tanulási egység terve), óravázlat.* (www.legestart.ro) (r. *plan calendaristic* 'ua.')

rekuperációs központ 'rehabilitációs kórház': *A fogyatékkal élő felnőttekről az igazgató elmondta: számos projekten dolgoznak, az egyik ilyen a Marospetresen megépítendő rekuperációs központ szellemi fogyatékosok számára.* (<http://archiv.nyugatijelen.com>) (r. *centru de recuperare* 'ua.')

A hibridszószervezetek kialakulása kapcsolatban van a szószervezetben jelentkező idegen szó alaki meghonosodásával. Mivel bizonyos szavak több alakváltozatban is integrálódhatnak, a hibridszerkezeteknek is két vagy több alakváltozatuk lehet. A különleges(en gondos) kezelést igénylőknek létesített osztály, intenzív osztály megnevezése az erdélyi szaknyelvi és közéleti nyelvváltozatban *reanimációs osztály* és *reanimáló osztály* egyaránt használatos a r. *secția reanimare* terminus hatásának eredményeként. A *reanimációs* szó létezik a magyar orvosi szaknyelvben (de maga a szószervezet nem), és ezért az első szószervezetben a „magyarítás” meghonosodott kölcsönelem alkalmazásával történt. A *reanimáló* melléknév esetében pedig képzővel hoztak létre a beszélők egy olyan származékszót, amely hangalakilag közel áll a román etimónhoz, és mégis valamennyire magyaros. (Megjegyzendő, hogy az eddigi adataink szerint a magyar orvosi szaknyelvben *reanimál* ige használatos 'feléleszt a klinikai halálból' értelemben, de *reanimáló* származékszó az idézett szintagma részeként nem szerepel.)

Nem szaknyelvinek, hanem inkább a romándomináns beszélők körében általánosnak mondható, köznapi tárgyakat, cselekvéseket jelölő hibridszószerkezetek is szerepelnek a Termini-adatbázisban. Ilyenek a következő igei és névszói szerkezetek: *akcidentet csinál* 'balesetet okoz' (r. *a face accident* 'ua. '), *angazsálja magát* 'elkötelezetten csinál valamit' (r. *a se angaja* 'ua. '), *jegyét komposztál* 'jegyet kezel (a buszon)' (r. *a composta билет* 'ua. '), *centrálát tesz be* 'kazánt szerel be' (r. *a pune centrală*), *szanitár szesz* 'egészségügyi szesz' (r. *spirt sanitar*).

Megfigyeléseink szerint egyértelműen a nemstandard nyelvváltozatokban és az alacsonyabb iskolázottságú romándomináns kétnyelvű beszélők használják az olyan hibridszószerkezeteket, mint: *csudája van* 'haragszik, bosszankodik' (r. *îi e ciudă* 'ua. '), *falimentet ad* 'csödbe megy' (r. *a da faliment* 'ua. '), *széréleje van* 'kft-t birtokol' (r. *are srl*. 'ua. '), *tust csinál* 'zuhanyozik' (r. *a face duș* 'ua. ').

Összegezőként megállapíthatjuk, hogy a hibridszószerkezetek kialakása többféle nyelvváltozatban is megfigyelhető, de a különböző regiszterekben az arányuk eltérő: amint az idézett lexikográfiai adatok ezt jelzik, a hivatali és a szaknyelvi használatban mutatnak nagyobb gyakoriságot.

7.2.5. Hangtani jelenségek

A román nyelvi hatás regionálisan eltérő intenzitását jól tükrözik a hangtani jelenségek. Az areálisan jellegzetesen „balkáni”-nak minősíthető illabio-veláris román *ă* és *î* (Gáldi 1946/1986, 46) a magyar köznyelv fonológiai rendszerében ismeretlen, román eredetű kölcsönszavakban viszont a székelységet kivéve mindenütt előfordul Erdélyben, elsősorban az aktív kétnyelvűség körülményei között (Bakos 1982, 20–21). Sőt a moldvai magyarban nemcsak román eredetű lexémákban figyelhetők meg, hanem eredeti szavakban is.

A palatolabiális *ö* és *ü* „nyugat-európai” hang (francia, észak-olasz, német nyelvterületen gyakori), a románban viszont ismeretlen. A kétnyelvűség következménye, hogy ezeknek a hangoknak gyakran mutatható ki illabiális hangszínű realizációjuk (Márton 1972, 155).

Délen és keleten Európát olyan nyelvi sáv övezi, amelyre a fonológiai értékkel bíró, szabad szóhangsúly a jellemző. Ezekben a nyelvekben az időtartam legfeljebb a hangsúly kísérőjelensége. A román nyelv is e nyelvek

közé tartozik (Gáldi 1946/1986, 46). A magyarban a hangsúly kötött, az időtartam pedig rövid–hosszú oppozícióban jelentkezik. E lényeges eltérés miatt Erdélyben, különösen a Mezőségen, román nyelvi hatásnak kell tulajdonítani a hangok időtartamviszonyainak módosulását, a rövid–hosszú oppozíció gyengülését, a hosszú hangok gyakori félhosszú és rövid realizációját, esetenként az időtartam teljes neutralizációját. Ez a jelenség a regionális köznyelvben is általánosnak mondható, pl. a helyi rádió- és televízió-műsorok nyelvi anyagában. Másrészt pedig friss vizsgálatok szerint a szóhangsúly nem a nyomatéktöbbletben, hanem gyakran az időtartamban (nyúlásban) jelentkezik. Murádin László megállapítása szerint a mezősegi nyelvjárás rövid magánhangzói az első (hangsúlyos) szótagban többnyire hosszú vagy félhosszú hangban realizálódnak (2010, 28–36, 114–135), már jóval előtte hasonló következtetésre jutott Balázs László a magyarszováti kétnyelvűség vizsgálatában (Balázs L. é. n. 49–53).

A palato-veláris összhang is olyan sajátossága a magyar nyelvnek, amely a romántól és más indoeurópai nyelvektől megkülönbözteti. Az e sajátosság fenntartására irányuló törekvés az idők folyamán a magyar nyelv egészében gyengült, még feltűnőbb azonban ez a gyengülés a magyar–román kétnyelvű régiókban: az újabb kori román eredetű elemek jelentős része megőrizte egyes hangrendűségét.

A magyarban „vokalikus” jelenség a beszélői számára nehezen ejtendő mássalhangzócsoportok feloldása. A „konsonantikus” nyelvek jobban eltűrik a mássalhangzó-halmazást. A román nyelv megszokott mássalhangzó-halmazása rendszerint szláv eredetű: „azonban a nyelvben lappangó latinos »vokalikusság« mégis igyekszik a szokatlanabb csoportokat sietve kiküszöbölni” (Gáldi 1946/1986, 49). A szó eleji mássalhangzó-torlódás mint a magyarban szokatlan fonológiai kombináció fontos mércéje a kölcsönzések beilleszkedésének, illetve idegen voltának. A román mássalhangzó-halmazás két alaptípusa: a. réshang + mássalhangzó (*szk, szp, szf, sztr, st, zb, zdr, zg, zl*), b. szókezdő mássalhangzó + *l, r* (*bl, br, dr, fl* stb.), a magyarba átkerülve is többnyire feloldatlan marad. Gyengült tehát, de nem tűnt el teljesen a mássalhangzó-torlódás kiküszöbölésére irányuló törekvés (Bakos 1982, 45–51, Márton 1972, 156). A torlódás feloldása egyébként igen változatos módon történhet: betoldással (*clacă* > *kaláka*, *mreajă* > *marázsa*), magánhangzó-protézissel (*stîină* > *esztena*, *strungă* > *esztrunga*, *stat* > *esztát*), elhagyással (*glod* > *lod* ‘sár’) stb. Ha erős a

román nyelvi hatás, mint a moldvai magyar archaikus részében vagy a hivatali nyelvváltozatban, ez a tendencia már nem működik.

A korábbiakban már jelzett nagy areális megoszlással függ össze a kemény/lágy oppozíció a mássalhangzók tekintetében. A szláv nyelvek és a szomszédságukban beszélt román nyelvjárások megoszlának ebből a szempontból: „... a bolgár szomszédságában élő havaselvi román nyelvjárások éppen úgy depalatalizálnak, mint a bolgár, viszont az orosz nyelvterülethez sokkal közelebb eső erdélyi és moldvai román nyelvjárásokban valósággal szabályosan jelentkezik a »corrélation de mouillure«, mégpedig igen nagy területen a labiális, valamivel kisebb területen a dentális hangokkal kapcsolatban” (Gáldi 1946/1986, 45). A szláv hatás a románt erősebben érintette, mint a magyart, a magyarban csak a dentálisoknak van jésített párjuk (*t-ty*; *d-gy*; *n-ny*), a jésített *l'* a legtöbb nyelvjárásból kiveszett. Az ebben a tekintetben határozott megoszlást mutató nyelvjárásokkal szemben a román standard jóval gyengébb palatalizációja nem teljesen független a magyar nyelv hatásától, Erdély délkeleti felében a nyelvjárás depalatalizációja is ezzel magyarázható (Petrovici 1960, 15–16). Magyar nyelvterületen szintén érzékelhető a keleti *lágy* és a nyugati *kemény* megoszlás. A moldvai magyarban jóval erőteljesebb a mássalhangzók jésülése, mint bármely más nyelvjárásban, az *ly*-ezés is ezzel áll kapcsolatban: Márton 12 palatalizált mássalhangzó-variánsot sorol föl (1972, 154). Hasonló a helyzet a Mezőségen (Zsemlyei 1979, 82). A keménynek tekinthető, hátrább képzett, kakuminális *t* és *d*, valamint a hehezetes *k*, *t*, *p* viszont a nyelvterület nyugati felében gyakori (Imre 1971, 295; Fodor 2001, 345), bizonyára nem függetlenül a nyugati nyelvek hatásától.

7.2.6. Alaktani jelenségek

Általános az a megállapítás a román nyelvi hatásról, hogy – a moldvai magyart kivéve – nem befolyásolta a magyar nyelv *alaktani rendszerét*, nem honosodtak meg vele sajátos román nyelvi alaktani kategóriák és morfémák. A két nyelv teljesen eltérő alaktani rendszere magát a beilleszkedés folyamatát tette bonyolulttá. Az általánosabb grammatikai kategóriák közül mint jelentős különbséget a nyelvtani nemet kell kiemelnünk, amely a románból a magyarba átkerülő kölcsönzésekben természetesen neutralizálódik. Az intenzívebb kontaktusban vannak azonban példák

a természetes nem szerinti illeszkedésre is, arra, hogy az átvevő magyar nyelvjárásba a hímnemű és a nőnemű forma is átkerült a természetes nem jelölésére. Ilyen a *mutuj* és a *muta* ‘néma, ill. buta férfi, ill. nő’, a *kruszkruj* és a *kruszkra* ‘nászapa, ill. nászanya’, a *gyibol* és a *gyibolica* ‘a bivaly hímje, ill. nőténye’ (Bakos 1982, 63).

Nyelvjárási szinten sajátos alaktani jelenségnek tekinthető a román kölcsönelemek körében a nagyszámú *-uj* végződés analógiás csoporttá válása. Ezt példázzák az alábbi adatok: *mutuj* 1. ‘néma’; 2. ‘ostoba’ (< r. *mutu[l]*), *prosztuj* ‘ostoba’ (< r. *prostu[l]*), *mósuj* ‘farsangos’ (< r. *moșu[l]*). Ez az *-uj* végződés valószínűleg a román főnevek *-(u)l* végartikulusából ered (Blédy 1942, 14.; Zsemlyei 1969; Bakos 1970). Az adatok azt jelzik, hogy az *-uj* végződés fokozatosan honosító képzővé vált. Ez abból tűnik ki, hogy analogikusan olyan átvételek hangtestében is megjelenik, amelyekről az etimon végartikulus hatását nem feltételezhetjük. Így például jelentkezik a románban *a-ra*, *ă-re* végződő főneveknél is (r. *bică* > m. *bikuj*; r. *cioarsă* > m. *csorszuj*; r. *ciurcă* > m. *csurkuj*). A gyakran jelentkező szóvég szuffixummá válását jelzi, hogy több, a románban *oi-ra* végződő lexéma hangalakjában is megfigyelhető: r. *acoi* > m. *ákuj*; r. *copoi* > m. *kopuj*; r. *furcoi* > m. *furkuj*; r. *soi* > m. *szuj*. Ez azt jelenti, hogy az *-uj* felvételének tulajdonképpen kettős szerepe van: egyrészt elősegíti az idegen elem beilleszkedését a morfológiai rendszerbe, másrészt jelöli a szó román eredetét.

A reflexivitás kifejezésére a magyarban már eleve adott a két lehetőség: az analitikus visszaható névmásos szerkezet és a szintetikus visszaható igéképzős megoldás. A magyarban és a románban nyilván eltér a reflexív igék köre és a román visszaható szerkezet, amely mindig analitikus, a kétnyelvűek beszédét is befolyásolja. A kolozsvári rádió adásából való a következő példa: *Nem értem magam a táskákhoz*, azaz: nem értek a táskákhoz; ez is a román *nu mă pricep* mintájára lett visszahatóvá. A régebbi szakirodalom is jelzett ilyeneket: *ígéri magát* (< r. *se promite*), *üzeti magát* (< r. *se gonește*) ‘üzekedik’ jelentésben (Zsemlyei 1995).

A passzívum hiánya a mai köznyelvben és a nyelvjárásokban szintén analitikus szerkezeteket eredményezhet a kétnyelvűség körülményei között. A megfelelő román passzívumokat a *jön* és a *van* ige + határozói igeneves szerkezet helyettesíti a következő moldvai magyar példákban: *Ez idejő varval* (< r. *aici vine cusut*), azaz ‘ide varratik’; *Kordon, amelyikvel meg joe koetve* (< r. *cu care vine legat*) a *dereka*, azaz ‘megkötötték’; *El van veszvel a háboruba* (< r. *este pierdut în război*), azaz ‘meghalt’ (a románban

passzívummal) (Márton 1972, 157). A jelenség más erdélyi nyelvjárásokban is megfigyelhető, sőt a regionális köznyelvben sem ritka.

Az erdélyi magyar nyelvváltozatban (formális kontextusokban is) elterjedtnek mondható az általános alany egyes szám második személyű igelakban történő kifejezése. Az olyan mondatok szemléltetik ezt, mint:

*Nem tudod, hogy mit hoz a sors egyik napról a másikra.*¹⁶⁰

*Példaként legyen elég annyi, hogy ha **elmész** az orvosodhoz, mert úgy érzed menten **felfordulsz**, könnyen meglehet, hogy teljes árat **fizetsz** a felírt gyógyszerekért.*¹⁶¹

Mint ismeretes, a standard nyelvi formák az általános alany kifejeződésére a következők: **a)** általános névmással (pl. *mindenki*); **b)** általános jelentésű főnévvel (*az ember, a világ* stb.); **c)** többes szám második személyű igealakokkal (T\2) (pl. *mondhatjuk...*); **d)** és többes szám 3. személyű igealakokkal (T\3) (pl. *azt mondják...*). Egyes szám második személyű igelakok (E\2) csak közmondásban általános érvényűek (pl. *Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér.*) (Bencédy–Fábián–Rácz–Velcsov 1991, 235–236).¹⁶²

A dialektológiai szakirodalom korábban jelezte, hogy „A székely nyelvjárásokban – de szórányosan még máshol is – az egyes számú 2. személyű igealakokkal fejezik ki az általános alanyt. Példák: „*Kihez fordúj, ha senkit sincs! Annyi a bajunk, hogy as se tudod, mit téssz. Akarmennyi a baj, mégés kell élned, hotyha el nem akarod magadat posztítani*” (Székely nyelvjárás; Szabó 1980, 94).

Mivel az általános alanynak ez a kifejezőmódja nem kizárólag az aktív kétnyelvűséggel, vagyis egy másik nyelv hatásával magyarázható, *relatív kontaktusjelenségnek* tekinthető. A relatív kontaktusjelenségek ismérve, hogy nagyobb a gyakoriságuk, kiterjedtebb a használati körük, mint egy nyelvű környezetben (vö. Lanstyák 2003, 56–57; Lanstyák 2011, 66–67; Benő 2008, 42–43).

A kifejezőmód kontaktusjelenséggé váló értelmezését az alábbi jelenségek támogatják:

1. Az indoeurópai nyelvekben természetes és standard jellegű az általános alany egyes szám második személyű igealakokkal történő kifejezése, amint ezt az alábbi angol és román mondat példázza:

You never can tell.

Nicodată nu poți să știi.

Mindkét mondatot egy gyakorlott fordító *Soha nem tudhatjuk* vagy *Az ember soha nem tudhatja* mondattal fejezné ki magyarul.

2. Az indoeurópai nyelvekről történő fordításokban nagyobb gyakoriságot mutat ez a szerkezet, mivel a fordítók „elfelejtik” a megfelelő grammatikai átváltási műveletet alkalmazni. (Az átváltási műveletek fogalmával kapcsolatban l. Klaudy 1999, 17–19.)
3. Az erdélyi magyar nyelvhasználatban az ilyen formában megjelenített általános alany nagyobb gyakoriságot jelez, többféle közlési kontextusban jelenik meg, többféle nyelvváltozatra és regiszterre kiterjedő használatot mutat. Ezen kívül grammatikai és pragmatikai funkciója is némileg eltérő

(Benő 2013).

Ismert jelenség, hogy a meghonosodás útjára lépő lexikai kölcsönelemek az átvevő nyelv alaktani rendszerébe illeszkedve, átvevő nyelvi prefixumokkal és szuffixumokkal gazdagodhatnak. Sőt az alaktani meghonosodásuknak egyfajta jelzője az átvevő nyelvi képző vagy igekötő megjelenése a szó morfém szerkezetében. Mivel az igei és a névszói alaktani rendszer jelentős mértékben különbözik, célszerű a kölcsönelemek körében is külön tárgyalni az igei és a névszói átvételek alaktani kérdéseit.

A román *igei átvételek* nagy többsége (mintegy 60%-a) *-l* igeképzővel honosodik meg a magyarban (Benő 2014, 101), akárcsak más nyelvekből származó igéink (pl. *dirigál* < lat. *dirigere*; *blokál* < német. *blockieren*; *kapiskál* < ol. *capisco*). Ez azt jelzi, hogy a magyarban az *-l* igeképző egyfajta honosító képzőként is számontartandó. Az erdélyi magyar népnyelvi, román eredetű kölcsönelemek körében a következő adatok jelzik az *-(á)l* képző nagymértékű produktivitását: r. *a doini* 'dojnát énekelni' > Er. m. nyj. *dajnál* 'részegen, rosszul énekel'; r. *a detaşa* > Er. m. *detasál* 'ideiglenesen áthelyez'; r. *a incadra* > Er. m. *inkadrál* 'besorol a munkahelyre'; r. *a mesteca* > Er. m. nyj. *mesztekál* 'összekever, elegyít valamit'.

Ez nem azt jelenti azonban, hogy minden igei átvétel ugyanazzal a képzővel illeszkedik az átvevő nyelv ragozási sorába. Ha az átvevő nyelvnek gazdag igeképző rendszere van, mint például a magyar nyelvnek, akkor az igei átvételek az igei jelentés és a képző funkciója függvényében társulnak a meghonosodás folyamatában levő igei átvételhez. Ha a kölcsönzött ige jelentése valamivel való ellátást fejez ki, akkor a *-z* igeképző lesz alkalmas arra, hogy az idegen elemet morfológiai értelemben is elfogadhatóvá tegye,

amint azt a következő, az erdélyi magyar nyelvjárási szaknyelvben használt román eredetű igék szemléltetik: r. *a marca* 'megjegyezni' > m. nyj. *márkáz* 'megjegyez (fát)'; r. *a mărgini* 'szegélyez' > m. nyj. *mardzsináz* 'földutak szélét fával szegélyezi'.

Az igekötő, akárcsak a képző, a lexikai átvételek integrálódását segíti elő, és rendszerint a másodlagos képzős alakokból harmadlagos kölcsőnelemek kialakulását teszi lehetővé. Az igekötő nemcsak enyhíti az idegen szó idegenségét, etimológiai motiválatlanságát, hangalaki szokatlanságát, hanem grammatikai és jelentésbeli viszonyrendszerbe állítja az igei átvételt. Általában az igei átvételhez járuló igekötő motiváltsága abban rejlik, hogy a kölcsönzó érintkezésbe lép az átvevő nyelvbéli szinonimapárjával, és mintegy örökli annak igekötős szabályrendszerét. Az alábbi nyelvjárási adatok ezt a jelenséget példázzák: r. *făcătură* 'igézés' > m. nyj. *faketurálál* – *megfaketurál* (←*megigéz*); r. *a scăpa* 'megmenekül' > m. nyj. *szképál* – *megszképál* 'megmenekül' (←*megszabadul*).

A főnévi kölcsőnelemek hangalaki integrálódását és egyfajta használati elterjedtségét jelzi, hogy az idegen szóból képzéssel vagy szóösszetétellel újabb szavak keletkeznek. Ezt az összefüggést jól példázzák azok a régebbi, mára általánosan elterjedt román eredetű átvételek, amelyek többféle szófaji és alaki funkcióban használatosak. A *kaláka* szócsaládjá jó példa erre: *kalákás, kalákázik, kalákázás, elkalákázás; kaláka-gazdakör, kalákamunka, kalákatánc, aratókaláka, fonókaláka; cimborá: cimborál, cimborálás, cimborás, cimboraság, cimborázó, cimboráló, cimborabíró, cimboragazda, gyermekcimborá, lánycimborá, menyecskecimborá, katonacimborá, legénycimborá* (RK.). Hasonló módon a 'gyáva, ügyetlen' jelentésű *mutuj* (< r. *mut* 'néma') melléknévből igei és főnévi alak is létrejött: *mutujkodik* 'ügyetlenkedik', *lemutujoz* 'mutujnak nevez', *mutujság* 'ügyetlenség'.

A melléknévi átvételek leggyakoribb képzője az -s denominális képző. Ez a képző jelentős szerepet játszik az idegen szavak hangalaki integrálódásában, többféle módon is támogatja a lexikai integrálódás folyamatát. Egyrészt képzőcserének tekinthető hangalaki módosulással teszi magyarosabbá az idegenszerű hangalakot, sokszor analóg képzők helyettesítésével: *ákációs* 'kötekedő' (< r. *agățacios* 'ua.'), *ambiciós* 'ambiciózus' (< r. *ambitios* 'ua.'), *performáns* 'nagy teljesítményű' (< r. *performant* 'ua'). Másrészt egyfajta képzőhalmozás eredményeként a román származékszót elfogadhatóbbá alakítja a magyar vagy kétnyelvű nyelvérvék számára: *brigadéros* 'munkabrigád

vezetője' (< r. *brigader* 'ua'), *legendáris* 'legendás' (< r. *legendar* 'ua'), *notorikus* 'megrögzött; javíthatatlan' (< r. *notoric* 'ua').

Összegezőként elmondható, hogy az elterjedő idegen szó úgy honosodik meg az átvevőnyelvben, hogy a morfológiai rendszer hatására alkalmazkodik azokhoz a szóteremtő eljárásokhoz és szabályokhoz, amelyek évszázadok óta gazdagítják a nyelv szókincsét szóképzéssel, szóösszetétel-vel és más ritkább szóalkotási módokkal.

7.2.7. Mondattani kérdések

A kontaktusjelenségek kevésbé vizsgált területe a mondat szintű nyelvi érintkezések kérdésköre (Benő 2008). Mondattani jelenségnek tekinthető a mondat és a mondat egységek, szószerkezetek struktúráját érintő nyelvi viszonyok: *a szórend* (l. ezekkel kapcsolatban 7.2.3.4. alfejezetet), *vonzatstruktúra*, *a szintagma elemeinek viszonya*, *az egyeztetési (kongruencia) kérdések* és *a szintaktikai természetű tükörszerkezetek megjelenése a tagmondatok határán*. A továbbiakban ezeket a mondattani jelenségeket vesszük számba a román nyelvi hatás szempontjából.

7.2.7.1. Vonzatkölcsönzés

Vonzatkölcsönzésnek nevezzük valamely alárendelt, vonzatos szószerkezet más nyelv grammatikai mintájára való használatát. Az alárendelt szószerkezetekben az *alaptag* és a *determináns* viszonya nyelvenként eltérő grammatikai viszonyban fejeződik ki. Ez a jelenség az aktív kétnyelvűek beszédében interferenciához vezet. A magyar köznyelvben például a *szimpatizál* ige az eszközhatározós ragos *-val/-vel* vonzattal használatos (*szimpatizál valakivel*). A románban ez a viszony tárgyias esetet igényel: *szimpatizál valakit (a simpatiza pe cineva)*. A nemstandard erdélyi magyar nyelvváltozatokban megfigyelhető egyfajta ingadozás a *szimpatizál* ige vonzathasználatában, mivel mindkét grammatikai változat elterjednek tűnik az eddigi megfigyelések szerint.¹⁶³ Ebben az esetben a *szimpatizál valakit* változat vonzatkölcsönzésnek tekinthető.

A vonzatkölcsönzés a kétnyelvűek számára talán a legkevésbé feltűnő kontaktusjelenség. Ezért gyakorisága valószínűleg nagyobb, mint ahogy a

szórványos adatokból látható. Ezt jelzik a sajtónyelvi kutatásokból származó adatok. Íme, egy példa a jelenség érvényesülésére: *ez szolgál alapul (...) kiszámításánál* ('kiszámításához') (Bukaresti Rádió 2010. nov. 20).¹⁶⁴ Ezen idegenszerű vonzat esetében jogosan feltételezhetjük a román hatást, hiszen a románban ugyanez a helyviszony jelenik meg: *are ca bază la...* szerkezetben.

A román eredményeként olykor belső helyviszony helyett külső helyviszonyt jelölő ragot találunk: *A gyárnál dolgozik* ('gyárban') (Péntek 2001); *a kollektívánál dolgozott* ('téészben').¹⁶⁵ Mivel a román *a lucra* 'dolgozik' ige külső helyviszonyra utaló vonzattal használatos, indokolt a román hatás feltételezése.

7.2.7.2. Kontaktusjelenségek az alany és az állítmány szintjén

A második nyelvből származó hatás az alany és az állítmány kifejezésében, a két fő mondatrész egymáshoz való viszonyában is jelentkezhet.

Amint ismert, a *kell menjek* (*kell* + felszólító módú igelak) típusú segédigés állítmányi szerkezet az erdélyi nyelvhasználatban általánosan elterjedt, és az eddigiekben pusztán regionális jelenségként könyvelték el. É. Kiss Katalin (2009) elgondolkodtató érvek alapján felvetette annak lehetőségét, hogy ez a predikatív szerkezet is kontaktusjelenség. Bár – úgy tűnik – újabban Magyarországon is terjedőben van a szerkezet használata, van némi különbség az erdélyi és a nem erdélyi nyelvhasználatban: Erdélyben a *kell* segédige után igekötős ige is állhat (*kell elmenjek*), míg Magyarországon csak az *el kell menjek* változata az elterjedtebb, a természetesebb (É. Kiss 2009), ami jelzi, hogy a szerkezet használata Erdélyben változatosabb, összetettebb. Ugyanakkor É. Kiss Katalin (és több más korábbi szerző) szerint ez az állítmányszerkezet, a redukált kötőmódú beágyazott mondat általános a balkáni nyelvekben (a románban, a görögben, a bolgárban és az albánban), mivel ezekben a nyelvekben nincs infinitívus, és az infinitívus funkcióját a kötőmód vette át. Ezek alapján É. Kiss Katalin úgy véli az idézett tanulmányában, hogy a *kell + felszólító módú igelak* szerkezet a balkáni redukált kötőmódú mellékmondat megfelelője, a Balkánról nyugatra terjedő Sprachbund-jelenség, és az erdélyi magyar nyelvhasználatban román eredetű mondattani kontaktusjelenség.

Az alany–állítmány szintjén érvényesülő, kontaktusjelenségnek tűnő sajátosság a létigével használt határozói igeneves szerkezet, amely szenvedő (passzív) grammatikai jelentést fejez ki (pl. *a lakás el van adva*). A közmagyarban ez a szerkezet csak állapotváltozás eredményét kifejező igékkal természetes. Fenyvesi Anna (2005) az amerikai magyarok beszédében kontaktusjelenségnek tekinti ezt a szerkezetet, ha az angol szenvedő szerkezet mintájára alkalmazzák: pl. *a magyar nyelv szépen van beszélve; a mi családunkban a magyar sokat van használva*. Fenyvesi felmérései azt jelzik, hogy a vizsgált amerikai magyar közösségekben az adatközlők több mint a fele elfogadhatónak tartja az ilyen szerkezetű mondatokat, miközben a magyarországi adatközlőknek csak egy kis hányada tekintette elfogadhatónak. Ez a relatív kontaktusjelenség Erdélyben is érvényesül a románban gyakori passzív szerkezet hatására, elsősorban a nemstandard nyelvváltozatokban. Az erdélyi általános iskolás diákok fogalmazásaiban a magyartanárok gyakran találkoznak ezzel a passzív szerkezettel:

„*Toldi úgy van bemutatva, mint egy erős ember.*”

„*Baradlayné, egy bátor asszonynak van tekintve.*”

„*A vers szenvedélyes hangon van leírva.*”

(Bohonyi 2011,59)

Az erdélyi sajtónyelvben és értekező prózában is megfigyelhető predikatív szerkezet nagyobb gyakorisága valószínűleg összefüggésben van a román nyelvi hatással, bár ennek egyértelmű bizonyítására további kutatásokra van szükség.

7.2.7.3. Kontaktusjelenségek a tagmondatok határán

Szerkezetileg átfogóbb jellegű kontaktusjelenségnek tekinthetjük azokat a más nyelvből származó mondattani hatásokat, amelyek nemcsak a szó-szerkezetek vagy az egyszerű mondatok szintjén érvényesülnek, hanem az összetett mondatokban a tagmondatok határán is. Az eddigi kutatások két ilyen, feltételezhetően román eredetű szintaktikai jelenséget tártak fel. Az egyik a *határozószó* (pl. *természetesen*) + *hogya* szerkezet, a másik pedig az *és (de) nemcsak* szerkezet elliptikus használata.

É. Kiss Katalin (2010) mondattani és komparatív nyelvészeti érvek alapján úgy véli, hogy a nem normatív, de terjedőben lévő *természetesen, hogy...* szerkezet román hatást tükröz. Korábban ezt kontamináció eredményének tekintették, a *természetes, hogy...* szintaktikai kifejezés és a *természetesen* módhatározószó keveredésének (E. Abaffy 1976, Sándor 1998), vagy pedig hiányos főmondatú összetett mondatnak, amely az olyan teljes mondatból ered, mint: *Természetesen az van, hogy elmegyek* (Nemesi 2000). É. Kiss Katalin szerint a következő érvek szólnak a román nyelvi hatás mellett:

1. A szerkezet több szempontból is rendhagyó, és a rendhagyó szerkezetek gyakran nyelvi kontaktusokból erednek.
2. A románban a szerkezet teljesen úgy viselkedik, mint a magyarban: a) a módhatározó egy alárendelő mondat előtt áll; b) a létige nem tehető ki a határozószó előtt; c) a határozószót nem előzheti meg kérdőszó; a szerkezet nem ágyazható be egy másik mondatba; d) a határozókat pusztán határozószó képviseli, nem helyettesíthetők összetett határozó szintagmával (* *în mod sigur că va veni* – **természetes módon, hogy fog jönni*).
3. A szerkezet a románban, a franciában és a spanyolban egyaránt megtalálható, ez pedig arra utal, hogy a szerkezet valamilyen latin előzményre megy vissza

(É. Kiss 2010, 230–235).

A másik mondatszintű vagy betoldásértékű kontaktusjelenség az *és/de nemcsak* elliptikus módú használata. A szerkezet a közmagyarban is megjelenik, de a szerkezet után mindig következik egy visszautaló elem vagy szóismétlés: *Az igazgató a rendezvényen sokat beszélt, de nemcsak ő/az igazgató*. Kádár Edit (2010) arra figyelte fel, hogy az erdélyi regionális köznyelvben, különösen a sajtóban a szerkezetben elmarad a visszautaló elem, az anafora, akár csak a románban. Íme, egy élőnyelvi példa erre a jelenségre: *Varga Zoltán alkotásait évek óta figyeltem, és mindig arra gondoltam, jó lenne egyszer azokat bemutatni a csíkszeredai közönségnek, és nemcsak*.¹⁶⁶ Ennek a kiegészítés nélküli, hiányos szerkezetnek egyértelmű analóg párja van a románban: a *și nu numai* 'és nemcsak' szerkezet. A jelenség azért is figyelmet érdemel, mert nem valamilyen új nyelvi elem vagy viszony jelenik meg, hanem valami elmarad, és a hiány, az ellipszis is lehet kontaktus eredménye. Mivel ez a kiegészítés nélküli hozzátoldó szerkezet csak

az erdélyi nyelvhasználatban fordul elő, és egyértelmű román forrása van, jogosan feltételezhető a román nyelvi hatás.

A bemutatott mondattani jelenségek összetettsége arra utal, hogy a mondatszintű kontaktológiai jelenségek számos kérdése még további kutatásra vár, és ezen a területen elengedhetetlenül szükség van az areális alapú komparatív módszerek alkalmazására is.

Idesorolható a főmondatbeli állítmányi szerepű *lehet* utáni mellékmondatot bevezető *hogy* kötőszó hiányára, elmaradására utaló szerkezet. A *lehet elmegek* típusú szerkezet az erdélyi magyar írott nyelvváltozatokban is adathozható, és természetes, megszokott nyelvi formaként használatos, míg a magyarországi használatban a *lehet* kötőszó nélkül a szóbeliséghez közel álló, újabb keletű szövegekben (blogokban, kommentekben) figyelhetők meg (Benő–Hegedűs 2019). Erdélyben több írott sajtónyelvi és szépirodalmi szövegekből származó adat arra enged következtetni, hogy ez természetes szerkezet a regionális köznyelvi megnyilatkozásokban is. A MNSZ korpuszát vizsgálva, egy friss kutatás azt jelzi, hogy ez a szerkezet az erdélyi alkorpuszban gyakoribb, mint bármelyik más olyan alkorpuszban, ahol egyáltalán megjelenik (Deme és mtsai 2017). Ezek alapján feltételezhető, hogy a hatás a magyar nyelvterület keleti részéről indul, akárcsak a *kell menjek* szerkezet esetében.

A románban ennek a szerkezetnek a párhuzama a *poate* modális segédigével alkotott szerkezetek, amelyek konjunktívuszi és indikatívuszi formában is használatosak.

România *poate să viseze.*

Románia *lehet CONJ álmodjon*

‘Románia álmodhat.’

Poate vine și o știre bună!

Lehet jön (IND) is egy hír jó

‘Lehet, jön egy jó hír’.

A konjunktívuszi szerkezet alkalmazását jelzik a moldvai nyelvjárási adatok: *Maga lehet legyen az én fíjam. Magik bé lehet mennyenek Dzsidasra. Maga nem lehet béjőjen.*

A *hogy* kötőszó nélküli adatok elterjedtsége, erdélyi regionális köznyelvi státusza a román nyelvi hatás lehetőségét jelzi, mivel az analóg

román szerekezetben (a *poate* + indikativuszos igei forma) szintén hiányzik a kötőszó. Ugyanakkor a belső fejlemény mint változási tendencia és az ezt felerősítő román hatás egybeesésének a lehetősége sem zárható ki (Benő–Hegedűs 2019).

7.2.8. Kódváltás

A nyelvek közötti kódváltás két (esetleg több) nyelv váltakozó használata egyazon megnyilatkozásban (Grosjean 1982; Bartha 1992, 21; Myers-Scotton–Jake 1997; Borbély 2001; Lanstyák 2002, 90–94; Márku 2013). A nyelvközi kódváltás az aktív kétnyelvű beszélők sajátja. Kódváltáskor a kétnyelvű beszélőben mindkét nyelvi rendszer aktív „üzem módban” van, azaz a beszélőnek nem jelent megerőltetést, hogy egyik vagy másik nyelv használatakor az éppen nem használt nyelv elemeit, diskurzusrészleteit felidézze, és szükség szerint alkalmazza.

A kódváltás rendszerint egyéni, alkalmi megnyilatkozáshoz kötődő diskurzusbeli szerkezet, és így igen nagy mértékben interferencia-jelenségnek tekinthető. De a kódváltásnak olyan formája is létezik, amely közmondás vagy szállóige jellegű, és így nem pusztán egyszeri nyelvváltást jelöl, hanem a bázisnyelvi megnyilatkozásban alkalmazott, közismert második nyelvi diskurzusegységet. Az erdélyi magyarok beszédében például jelentkezhetnek tudatosan alkalmazott román nyelvi kollokációk vagy közmondásszerű mondatok. Ilyen az igénytelen viszonyulásra utaló ironikus mondat: *Lasă că e bine și așa* 'Hagyd csak, mert ez így is jól van'; vagy az otthoni nevelésre vonatkozó kifejezés: *cei șapte ani de acasă* 'az otthoni hét év'.

A kódváltás nem tévesztendő össze a *kódkeveréssel*, amely az olyan nagymértékű kódváltássorozatot feltételez, hogy nem lehet megállapítani, tulajdonképpen melyik nyelven alapszik a kommunikáció, melyik a bázisnyelv, mivel mindkét nyelv közel azonos mértékben van jelen a megnyilatkozásban.

A kódváltás a romándomináns kétnyelvű beszélőknél gyakoribb, és megnyilvánulhat szó, szószerkezet, szószerkezetbokr vagy mondat szinten (Benő 2008, 46–51), amint az alábbi adatok ezt jelzik:

Ősszepótaltak, s csináltak grătar, szendvicset (rom. *grătar* 'rostonsült')
(49 éves nő).¹⁶⁷

*Az is jó mesterség lett volna, **ghid turistic**, ahogy mondja a román (rom.ghid turistic 'idegenvezető') (28 éves férfi).*

*Minket tartottak ott **de imputor de asigurare de muncă** (rom. 'munkaügyi biztosító') (69 éves férfi).*

*Mentem a főnökasszonyhoz, s azt mondja nekem úgy az ujjával, hogy: „**Ți-am spus că rămâi la defecte**”. ('Megmondtam, hogy a selejtes árunál kell maradnod') (37 éves nő).*

Jellemző módon olyanoknál is gyakori lehet a kódváltás, akiknek gyenge a románnyelv-tudása, és a folyamatos átváltással hivalkodóan mintegy ennek ellenkezőjét, jó nyelvtudásukat igyekeznek demonstrálni.

Ugyanakkor az aktív, folyamatosan működő, kölcsönös és azonos szintű közösségi kétnyelvűségben, pl. a Mezőségen, a kódváltás olyan mértékben spontán lehet, hogy a beszélő úgy lép át egyik nyelvből a másikba, hogy ennek nincs is tudatában, ugyanis számára „szabad átjárás” van a két nyelv között.

A kódváltásnak több indítéka lehet. Erdélyi magyar vonatkozásban az empirikus adatok a következő indítékokra utalnak:

1. Lexikai hiány. Hogyha a kétnyelvű beszélő egy adott megnevezést, egy terminust nem ismer a közlés nyelvén, akkor ennek a következménye lehet a szószerkezeti vagy mondatszintű kódváltás. Ilyen helyzetben a beszélő rendszerint tudatában van a közlési problémának és ez a kifejezés módjából is látható: explicit módon megfogalmazza, hogy nem találja a magyar nyelvi megnevezést, esetleg magyarázatot, értelmezést fűz a kódváltáshoz:

*Annak idején **Industrial**, hogy mondják magyarul?... Az vót a neve: **Liceul Industrial** (rom. *liceu industrial* 'ipari szakközépiskola') (49 éves nő).*

*Dógoztam a könyvelőségen, s utána onnan kivettek s dógoztam mind **revizor contabil**. Az azt jelenti, hogy raktárai voltak a gyárnak Sármáson. S kellett menjek a raktárokhoz, hogy ellenőrizzem a raktárt, az a **revizor contabil** (rom. *revizor contabil* 'könyvvizsgáló') (49 éves nő).*

2. Nyelvi lapszus. Az aktív kétnyelvű beszélő pillanatnyi beszédzavara: a megnyilatkozóknak a fogalom megnevezése először nem a közlés

nyelvén jut eszébe, de esetleg némi keresés után megtalálja a mentális szótárában:

*Vót egysze egy **revelion**, hogy mondjam én neked, szilveszter (50 éves férfi).*

*Estibe a liceumot, utána megint a Petrolná postliceal **contabilitatet... könyvelőséget** (49 éves nő).*

3. Nyelvi bizonytalanság. A romándomináns kétnyelvű beszélő olykor nem tudja eldöntetni, hogy egy más nyelvi kifejezésnek mi lehet az ekvivalense a bázisnyelven, és ezt a közlési nehézséget alkalmi szóalkotással, vagy fordítással próbálja megoldani. Különösen szaknyelvi megnyilatkozásokban gyakori az ilyen jellegű kódváltás:

*Nekifogtam dolgozni is, nem mint gázmérnök, hanem mint aaa... nem is tudom ez hogy jön magyarul... **inginer de proces**. Úgy, mikor valamit gyártunk, annak van egy **fluxusa**, folyamata. Ez egy folyamat mérnök, ezt így lehet lefordítani (rom. *inginer de proces* 'termelési mérnök') (25 éves férfi).*

4. Idézés. Egy más nyelvű megnyilatkozás valamely részletének vagy egészének tudatos, pontos, szó szerinti visszaadása a helyzet és a nyelvi környezet érzékeltetése, egyfajta atmoszférateremtés céljából:

*Mondom a mérnöknek: **domnu inginer**, én megyek haza (rom. *domnu inginer* 'mérnök úr') (73 éves nő).*

*A parancsnok, a plutoniér mázsor ('főtörzsőrmester') azt mondta ott mindenki előtt: **Acuma avem doi bucatari pe companie** (rom. *acuma avem doi bucatari pe companie* 'most már két szakácsa van a századunknak') (70 éves férfi).*

5. (Ön)ironizálás. A kódváltásnak egy olyan szándékos formája, amely egy-egy jellemzőnek tartott többségi nyelvi szó tudatos román ejtésével rendszerint negatív értéket, nemkívánatos emberi tulajdonságot kíván megjeleníteni ironikus módon. Ilyen szó lehet a *șmecher* 'ravaszkodó, szabálytalanul leleményeskedő', *descurcăreț* 'leleményes, életrevaló', *fraier* 'naiv', *șefa* 'főnökasszony'.

A kódváltás jelensége az erdélyi fiatalok körében az internetes informális csevegésben, az ún. *chat-nyelvben*, az „írott beszélt nyelv”-ben is megmutatkozik. Az ilyen közlési kontextusban a magyar nyelvi megnyilatkozásokban a gyakori román és angol társalgási kifejezések alkalmazására figyelhetünk fel. A román és az angol nyelvre történő váltások a következő a diskurzusfunkciókban jelennek meg leginkább: 1. *fatikus elemek* (rom. *ce faci?* ’mit csinálsz?’; *te pup* ’puszillak’; ang. *I need your help!* ’Szükségem van a segítségedre!’; *bye bye*);¹⁶⁸ 2. *emotív megnyilatkozások* (rom. *gura!* ’hallgass!’; ang. *oh my God [OMG]* ’Oh, Istenem!’); 3. *álláspontot, attitűdöt kifejező kijelentések* (rom. *nu vreau* ’nem akarom’; ang. *no way* ’semmiképpen’); 4. *felszólító értékű megnyilatkozások* (rom. *hai să mergem!* ’[gyere] menjünk’; ang. *just do it!* ’csak tedd meg!’).

8. Összegzés

8.1. A mai nyelvpolitikai és szociolingvisztikai helyzet

Száz év telt el azóta, hogy az erdélyi magyar nyelvközösség közjogi és nyelvi tekintetben is alárendelt helyzetbe került, másodrendűvé vált Romániában. Nem volt semmi szándékosság abban, hogy éppen mostanra készült el ez a monografikus tanulmány, amely eredetileg *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási témához kapcsolódott. Mint a Bevezetésben jeleztük, saját mulasztásaink miatt alakult így, és vált ezáltal kötelezővé számunkra a XXI. század eleji nyelvi helyzetnek, nyelvi folyamatoknak a leírása is. Az előző század utolsó évtizede, amely az 1989-es változást követte, és a század- és ezredforduló első két évtizede ma már történelmi korszaknak tekinthető a nyelv és a nyelvközösség történetében egyaránt jelentős változásokat hozó történelmi korszaknak.

Éppen a folyamatok nagyobb távlatú megítélése tette szükségessé a gyakori hivatkozást az 1989 előtti hét évtizedre. Ennek alapján állapíthattuk meg, hogy 1990-től megszűnt a magyar nyelvközösség korábbi elszigeteltsége, és ennek köszönhetően az anyaországi és a többi külső magyar régió nyelvváltozataival való viszonyában az országhatárok miatt bekövetkezett korábbi szétfejlődést, eltávolodást a közeledés válthatta föl. Az erdélyi magyar nyelvközösség újra szervezettebb részévé vált a magyar nyelvközösség egészének: a Kárpát-medence közös térségévé válhatott a magyar nyelvnek és kultúrának. Természetesen megvannak, megmaradtak azok a jegyei, amelyek a hasonló helyzetben lévő kisebbségi nyelvváltozatokra jellemzők (archaikus, regionális és kontaktuselemek és jelenségek), de megőrizte funkcionális teljességét, regionális és társadalmi változatait, szakmai és irodalmi regisztereit. Az államnyelvtől eltérő tipológiai karaktere, a nyelvközösségnek a többségiekétől eltérő vallása nyilvánvalóvá teszi ugyan az eltérő identitást, az elkülönülést, de ezt éppen a kétnyelvűség kölcsönösségével, a nyitottsággal és az elfogadással lehetne áthidalni.

Azzal pedig, hogy a magyar nyelvterület jelentős hányadában részévé vált az Európai Uniónak, közvetlenné vált a kapcsolat Európa és a nagyvilág más nyelvközösségeivel is, saját kelet-közép-európai régiójában, peremhelyzetében pedig része a térség areális nyelvi folyamatainak, kiegyenlítődéseinek. Mindezt fölérősítik, némely hatásában veszélyérzetet keltenek a globalizálódás gazdasági és főként kommunikációs folyamatai, technikai lehetőségei, miközben a nyelvhasználatnak az a szabadsága, amely a kibertérben vált teljessé, fontos színtereket nyitott meg a beszélők számára, és ez funkcionálisan is kiteljesítette az erdélyi magyar nyelv korábban visszaszorult, esetleg leépült regisztereit (pl. a tudományos és szakmai regisztereket).

Mindezekkel ellentétben: nem történt lényeges változás a nyelv és a közösség alárendelt jogi státusza tekintetében (korlátozás, hátrányos megkülönböztetés), a nyelvi jognak kizárólag egyéni (nem közösségi) jogként való elismerésében, és továbbra is minimális a magyar nyelvközösség autonóm mozgásteret. Legjelentősebb tömbjének, a saját régiójában többséget alkotó székelységnek sem sikerült érvényesítenie jogos igényét anyanyelve hivatalos státuszára: nyelvileg, gazdaságilag továbbra is koloniális státuszban él. A szabaddá vált nyilvánosságban szabaddá vált a magyar-gyűlölet és a magyar nyelvvel szembeni gyűlölet kinyilvánítása is, az uszítás és a provokáció. Az ország gazdasági fejlesztésében, modernizálásában az állampolitika tudatosan kevesebb figyelmet, kevesebb forrást fordított azokra a régiókra, amelyekben magyar nyelvközösség él. Hátrányos, gyakran kilátástalan helyzetbe kerültek a fiatalok, ennek nyomán felgyorsultak az elvándorlással velejáró regresszív folyamatok, vészessé vált a nyelv demográfiai térvészése (tízévenként kétszáz ezres volt az apadás). A szórványokban arányaiban nagy az apadás (az asszimilációs is), a tömbben élők létszámban fogyatkoztak meg. A szórványosodással, a nyelvi légkör ritkulásával gyengült a nyelvközösség kohéziója, néhol az életképessége.

8.2. A nyelvi jogok és az oktatás

Annak ellenére, hogy az ország alkotmánya és a nyelvet is implikáló főbb területekre (oktatás, közigazgatás) vonatkozó törvények deklarálják az egyenjogúságot, ugyanezek a dokumentumok mégis elsődlegesen az államnyelv kiemelt, fölrendelt státuszát nyilvánítják ki. Ezt megerősítik a közösség többsége számára kevésbé ismert alkalmazási módszertanok

és a helyi állami hatóságok nacionalista buzgalma, az igazságszolgáltatás elfogultsága. A törvényekből és az őket érvényesítő állami hatóságok mindennapi gyakorlatából távolról sem tűnt el a magyar nyelvhasználat korlátozása, a lingvicizmus és a hátrányos megkülönböztetés. Bírósági perek folynak magyar szavak, magyar feliratok ellen, és ezekben a perekben rendszerint a helyi közösség a vesztes. Az állam az őshonos kisebbségekkel szemben vállalt nemzetközi kötelezettségeit sem tartja be. Ebből jogosan lehet arra következtetni, hogy a többség és a magyar kisebbség érdekei sok tekintetben továbbra is ellentétesek egymással: az egyiknek a stratégiai szándékai – száz éve változatlanul – az egynyelvi redukcionizmus, az asszimiláció ideológiájához kapcsolódnak, annak megvalósításához, a másiknak a törekvései a pluralista, egyenjogúsító, nyelvmegtartó ideológiához. A nyelvi folyamatok ismeretében nem kétséges, hogy az erőviszonyok kinek kedveznek.

Ennek tudatában teljesen érthető, hogy a magyar közösség nyelvpolitikai törekvései a nyelvhasználati jogok folyamatos bővítésére, a meglévők megszilárdítására és betartására irányulnak. Ezeket a törekvéseket és az elért eredményeket, mint tanulmányunk fejezeteiben láthattuk, a helyi magyar közösségek különbözőképpen értékelik nyelvi környezetük, helyzetük függvényében. És különbözőképpen élnek a meglévő jogokkal. Ez is egy olyan tényező, amely megosztja az erdélyi magyar nyelvközösséget: érthetően más a jogigényük azoknak, akik kompakt nyelvi közösségekben, tömbben élnek és más azoknak, akik szórványban. Még a képviselői szintjén is eltérőek a perspektívák, különbözik a helyzet megítélése.

A múlt század diktatórikus politikai időszakai is hozzájárultak ahhoz, hogy a nyelvi jogok vonatkozásában is meggyengült az emberek jogtudata, jogigénye, és bizonyára huzamosabb időre van szükség annak a méltóságnak a visszaszerzéséhez, amely a jogtudathoz és a jogérvényesítéséhez fűződik. Közösségi szinten viszont csak a megosztottság okozhatja, hogy a felelős személyek és testületek sem használják ki azt a mozgásteret sem, amelyet a törvények biztosítanak, és annak sincs sok jele, hogy a magyar közösség kisebbségpolitikájában – a szakpolitikában és a közpolitikában – hasznosulnának a kutatásokra alapozott szakmai vélemények. A társadalomtudományok által feltárt tények, a megalapozott diagnózisok és ajánlások, fogékonyság híján, nem jutnak el a politikusokhoz, így az ő döntéseik többnyire nélkülözik a szakmai megalapozottságot. Emiatt a látványosnak tűnő politikai sikernek sincs különösebb hozadéka a közösség számára.

Ezt legjobban az anyanyelvű oktatás bizonyítja, a regionális vagy helyi oktatásszervezés, amelynek középszinten sokkal nagyobb lehetőségei vannak, mint amennyit kihasznál. Az 1990-et követő látványos intézményesülést, viszonylagos önállósodást nem erősítette meg a törvényi szabályozás. Ellenkezőleg: a központi, többségi irányítás és felügyelet erősödött meg. A látszat ellenére nem az a leginkább aggasztó, hogy a sorsdöntő vizsgákon elért eredmények és a mérések szerint csökken az oktatás eredményessége, hanem az, hogy közvetlenül hat rá a társadalmi olló folyamatos nyílása, a szegregáció. Messzire eltávolodik egymástól a nagyon eredményes, magántanároktól támogatott elitoktatás és a tanulók többségét érintő kirekesztettség. Az oktatás is igazodik a román társadalom és a romániai magyar közösség feudalizálódásához. Azzal pedig, hogy a törvényi szabályozás az iskolák és a tanulók viszonyában előírta ugyan a körzetesítést, de hallgatólagosan megengedi az ezzel ellentétes szabad iskolaválasztást az azt kísérő korrupcióval, nem az integráló, hanem a szegregáló oktatási rendszer mellett döntött. A magyar nyelvű oktatás is ebben a szellemben működik: a középosztály elitiskoláiból, amelyeknek színvonalát elsősorban a magántanári rendszer biztosítja, egyre inkább ki vannak rekesztve a szerényebb jövedelmű családok gyermekei: a falusiak, a lakótelepiek, a szórványból vagy éppen a szórványkollégiumokból érkezők. Felzárkózási lehetőség nincs, inkább csak lemondás, nagyon gyakran az iskolaelhagyás.

Nem változott a román oktatás nacionalista szelleme. A történelem, a román nyelv és irodalom oktatásában vagy éppen az állampolgári nevelésben csak a többségi dominanciát igazoló hivatalos ideológiák érvényesülhetnek, nagyon gyakran magyar ellenségképpel, a történelmi vagy akár a jelenkori tények elhallgatásával. A magyar oktatás szoros központi felügyelet alatt és a tartalmakat, tankönyveket illető önállóság nélkül ezt nem képes ellensúlyozni. A magyar tanulók román nyelv oktatásában érzékelhető leginkább, mennyire erős a nemzetállami ideológia a gyakorlati hatékonyság ellenében: a román nyelv eredményes oktatásának ugyanis az elmúlt száz évben a román oktatási hatóság, a minisztérium volt a legfőbb akadályozója, ti. az a rögeszme, hogy a nemzetállami érzékenységet sértené, ha a román nyelv oktatása mint legfontosabb környezetnyelv oktatásának hatékony módszertanát követné. Egyszerűbb elvárni, sőt megkövetelni a román nyelv anyanyelvi szintű ismeretét, mint eredményesen oktatni. Az államnyelv ismeretének hiánya és az alacsony iskolázottság viszont jelentős mértékben csökkenti a magyar közösség gazdasági és

nyelvi versenyképességét, hosszú távon is tartósítja alárendeltségét, kiszolgáltatottságát. Az államnyelv iskolai oktatásának megoldatlanságával van kapcsolatban az is, hogy a szükségszerűen kialakuló kétnyelvűség mindkét nyelv szempontjából már eleve instabil, gyakran fordul át felcserélő, államnyelv-dominanciájú kétnyelvűségbe, majd nyelvcserebe. A nyelvcsere, a nyelvi asszimiláció pedig döntő mozzanata a teljes (a felekezeti-szeregre és az etnicitásra is kiterjedő) asszimilációnak.

A hozzáadódó, hozzátoldó szemlélet az anyanyelv oktatásában sem érvényesül: a tanulók vernakuláris anyanyelvváltozatát a standard szemléletű anyanyelv-pedagógia még mindig inkább felcserélni és nem gazdagítani kívánja az egységesnek, egynormájúnak feltételezett köznyelvvél, amely Erdélyben gyakran „magyarországinak” minősül.

Az sem tesz jót a nyelvi jogok érvényesítésének sem az oktatásban, sem a nagypolitika vagy a helyi politikák szintjén, hogy – akárcsak az Európai Unió szintjén – uniformizáló, egalizáló elvek érvényesülnek: általánosan, minden kisebbségre ugyanazzal az érvényességgel. Az a látszólag demokratikus elv, hogy minden etnikai, nyelvi közösséget ugyanazok a jogok, ugyanolyan jogok illetnek meg, nem veszi figyelembe azt, hogy az egyes közösségek milyen jogokat igényelnek megalapozottan, milyen jogokkal tudnak és akarnak élni. Ezek jelentős mértékben eltérnek egymástól. A romániai magyar érdekképviselőt így olyan nyelvközösségek képviselőit is kényszerül, amelyeknek létszámukból, helyzetükből, múltjukból fakadóan a magyar nyelvközösségtől teljesen eltérőek az érdekeik. A cigány kisebbséget kivéve már mind alatta vannak annak a létszámbeli szintnek, amely igényeivel zavarhatná a többségeket, sőt a törvényhozásban ők többnyire a többségekkel szolidarizálnak a magyar törekvések ellenében.

8.3. A kétnyelvű környezet, a kétnyelvűsödés és a romándomináns kétnyelvűség következményei

A román–magyar kölcsönös nyelvi érintkezés Erdélyben több évszázada tartó, közvetlen, kölcsönös népi érintkezésnek volt tekinthető. A 20. századi ismert történelmi változások eredményeként a magyar–román kétnyelvűség terjedésével és a magyar nyelvi térvesztés, a csökkenő nyelvhasználati szinterek következtében az elmúlt évtizedekben felerősödött a

román nyelv hatásának mértéke. A két nyelvi közösség korábbi kétoldalú nyelvi érintkezése mára nagyobbreszt egyoldalúvá, aszimmetrikussá vált. Az egyoldalúság megnyilvánul abban, hogy ma Erdélyben főleg a román nyelv magyarra gyakorolt hatásáról beszélhetünk, és jóval kisebb mértékben fordítva. Az aszimmetrikusságot az is jelzi, hogy a két nyelvi közösség viszonylatában a közös kód szerepét az államnyelv tölti be, és hogy a kisebbségiek nagy hányada kétnyelvű, míg a többségiek rendszerint egynyelvűek, és így a hivatalos információáramlás egyoldalú (Péntek 1999c, 45). Ehhez járul még az a tény, hogy a román nyelv hivatalos jogi státuszt élvez, míg a magyar nyelv használata korlátozott az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban, az egészségügyben.

A nyelvi kontaktusfolyamatok indítékai a kétnyelvűség és a nyelvi jogok összefüggésében értelmezhetők megfelelő módon. Jól szemléltetik ezt az összefüggést az erdélyi magyar nyelvváltozat különböző regisztereiben használt román eredetű közvetlen lexikai átvételek. Az eddigi vizsgálatok ugyanis kimutatták, hogy a kölcsönszavak legjelentősebb kölcsönszókészleteti rétegének tekinthető az átvételeknek az az állománya, amely a hivatali, közigazgatási nyelvből, általában a szaknyelvből és szakmai nyelvhasználatból ered (Péntek 1999e, 43). A lexikai kölcsönszóréteg ilyen jellegű mennyiségi vizsgálatai azt jelezték, hogy a legelterjedtebb lexikai kölcsön-elemek (azok, amelyek nem kizárólag tájnyelvi, hanem előfordulnak regionális köznyelvi vagy népnyelvi szinten), mintegy 50%-a a hivatali, közigazgatási nyelvhasználatból származik (Benő 2007, 116). Az erdélyi magyar nyelvhasználatnak ez a szóképzleti jellemzője nyilvánvaló összefüggésben van a romániai nyelvi jogok kérdésével, azzal a ténnyel, hogy az erdélyi magyar nyelv évtizedekig kívül rekedt a hivatalos használat körén, és a beszélők leginkább államnyelven találkoztak és találkoznak bizonyos hivatali megnevezésekkel, terminusokkal. Hasonló módon a szakregiszterekből származó kölcsönszavak nagy száma összefüggésben van azzal a jelenséggel, hogy a szakoktatás számos területen csak az államnyelven történik, és a magyar anyanyelvű fiatalok nem sajátítják el magyar nyelven a szakterminológiát, ennek következtében pedig magyar nyelvi közléseikben gyakran kénytelenek román eredetű idegen szavakat használni vagy lexikai szintű kódváltással élni.

Egyfajta védekezési attitűdként sokan azt gondolják, a nyelvi kölcsönzések, különösen az államnyelvből származó átvételek veszélyeztetik az erdélyi magyar nyelv megmaradását. Bár az egyéni megnyilatkozásokban

a közvetlen vagy közvetett román hatás mértéke jelzésértékű lehet a nyelvi dominanciára nézve, a nyelv jövőjét nem ez határozza meg, hanem a nyelv regisztereinek átörökítése a következő nemzedékek számára, a szocializációban döntő szerepet játszó anyanyelvű oktatás helyzetének alakulása, a nyelvi jogok körének és a nyelvhasználati szinteknek a bővülése vagy szűkülése, az asszimiláció hatása és az ezzel összefüggést mutató vegyes házasságok száma, az elvándorlás és a népesség elöregedésének mértéke.

A kisebbségi helyzetből adódó szükségszerű kétnyelvűvé válás önmagában nem veszélyezteti az anyanyelvi kompetenciát, a nyelv megmaradását, amennyiben megfelelő szintű elsajátításának, használatának feltételei és a magas szintű kiegyensúlyozott kétnyelvűvé válás lehetőségei adottak az oktatásban, a kultúrában, a közéletben és az intézményes kommunikációban. Azt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a két használt nyelv a szinterek szempontjából versenyhelyzetben van egymással abban az értelemben, hogyha bizonyos területeken minél inkább az egyiket használják a kétnyelvű beszélők, a másik nyelv (vagy annak bizonyos regisztere) annál inkább háttérbe szorul, és ez hosszú távon nyelvi bizonytalanságokhoz, nyelvi hiányhoz és az alkalmi interferenciajelenségek növekedéséhez vezethet.

8.4. Feladatok a nyelvi tervezésben

A cselekvést, a beavatkozást is – amennyiben szükség van rá és lehetséges – a mozgási irányok ismeretében lehet megtervezni és végezni, mindig a nyelvközösség egészének általános és a kisebb, helyi nyelvi közösségek speciális érdekéhez igazodva. A nyelvi tervezés, a nyelvalakítás első lépése az, hogy a helyzet és a folyamatok ismeretében meghatározzuk a nyelvközösség egészének ezzel kapcsolatos érdekeit és céljait, második pedig az, hogy számba vesszük a cél megvalósulásának feltételeit. Ezt követheti az összehangolt és következetes cselekvés a nyelvi tervezés három nagy területén: a státusztervezésben, a nyelvi állomány tervezésében és a presztízstervezésben.¹⁶⁹

Veszélyeztetett helyzetben a célok minimuma a nyelvvédelem. Ez történt az előző század jelentős részében: védeni kellett a veszélyeztetett nyelvet, a veszélyeztetett identitást. Továbbra is alapvető cél a magyar nyelv és általa a magyar kultúra térvesztésének lassítása, megállítása a

nyelvközösség egészében és a nagyon változatos helyzetekben lévő regionális kisközösségekben, végső soron az anyanyelv megtartása, az anyanyelvben való megmaradás. Azt azonban látni és tudatosítani kell, hogy mindez nem önmagáért a nyelvért történik, hanem a közösségért és a nyelvet használó emberért. A nyelv ilyen értelemben nem szent cél, hanem szent eszköz azokkal a szimbolikus, pragmatikus, kulturális és szellemi többlettételekkel, amelyekkel csak az anyanyelv rendelkezik, és amelyekkel a beszélő azonosulhat és önmagát is azonosíthatja. Alapvető tényezője a közösség életképességének és eszköze a nyelvközösség versenyképességének.

A nyelvvédelemnek, a nyelvmegőrzésnek, a nyelvben való megmaradásnak egyéni és közösségi szinten is a legfőbb eszköze maga a nyelvhasználat, az anyanyelv vállalása. A nyelv megőrzésének a legfontosabb feltétele éppen az, hogy a beszélőkben, a közösségekben legyen meg a tudatos szándék és akarat, hogy meg akarjanak maradni a magyar nyelvben és magyar identitásukban. A második feltétel az, hogy legyenek meg a jogi, politikai, nyelvkörnyezeti feltételei a nyelvválasztásnak, ill. az anyanyelv szabad, teljes körű használatának, beleértve ebbe a kívánatos kétnyelvűség anyanyelv-dominanciájú, hozzáadó (additív) jellegét, valamint azokat a nyelvi regisztereket, amelyek sérültek az elmúlt évtizedekben. Fontos feltétele még az identitás, a nyelv megtartásának, az etnikai folyamatosság fenntartásának, hogy legyen meg a lehetősége az áthagyományozásnak. Ez elsődlegesen, a vernakuláris szintjén a kisközösségekben és a családban valósulhat meg a maga természetességében, olyan családokban, tágabb rokonságban, ahol megvan a nemzedékek, korosztályok természetes aránya, egyensúlya. Ennek kellene folytatódnia az intézményes oktatásban, ahol biztosítani kell azt is, hogy a beszélő nyelvi tudása kiterjedjen a nyelvváltozatok és regiszterek minél teljesebb körére és a nyelv közös, beszélt, írott és digitális változatára.

A nyelvi státusztervezés elsődlegesen a nyelvpolitika területe, megfelelő szakmai (jogi és szociolingvisztikai) háttérrel, a nyelvi jog alapvető kérdése a kisebbségpolitikának. Könyvünk megfelelő fejezeteiben ezt részletesen elemeztük a gazdasági élet, az oktatás, a hitélet, a kultúra vonatkozásában. Miközben azt kellett regisztrálnunk, hogy a magyar nyelv alárendeltségében alapvető változás nem következett be, az elmúlt három évtized folyamataiként azt is számba vehettük, hogy kétségtelenül jelentős mértékben javultak a nyelvhasználat jogi keretei. A Székelyföldön nem változott a nyelvet is érintő koloniális státusz, de az erőteljes érdekképviselet és a

helyi törekvések eredményesek voltak a nyelvhasználat törvényes feltételeinek kiszélesítésében a közigazgatásban, az oktatásban és a nyilvánosság több más területén. A beszélőknek továbbra is minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy ismerjék nyelvi, nyelvhasználati jogait, hogy éljenek, élhessenek velük, és legyenek érzékenyek minden korlátozásra vagy hátrányos megkülönböztetésre. Ha a nyelvi jogoknak az európai integrációt kísérő nemzetközi kodifikációs folyamatait is figyelembe vesszük, el kell tehát ismernünk, hogy általában javultak a nyelvi státusztervezés esélyei, kilátásai. Az asszimilációs ideológia teljes feladását a többség részéről viszont csak az jelenthetné, ha – legalább regionálisan – vele egyenlő szintre emelné a magyar nyelv státuszát, ha lemondana az asszimilációs ideológiáról és az ebből fakadó egynyelvi redukcionizmusról.

A nyelvi állomány tervezésében elengedhetetlen, hogy a magyar köznyelv minden további korszerűsítése, szabályozása, a szaknyelvek bővítése és anyanyelvűsítése a magyar nyelv egészében történjék, az anyaországban és a magyar nyelv külső régióiban. Az erdélyit is ehhez kell igazítani. Az összehangolás, a lehetőség szerinti egységesítés különösen fontos a tudományos és szaknyelvi terminológia tekintetében. Ezt a célt is szolgálja a fiatal kutatók számára 2016-ban alapított Szabó T. Attila-díj. A nyelv egészére kiterjedően ez történik a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat „határtalanításnak” nevezett programjában, amelyben Erdélyt a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet képviseli, jelenleg a program vezetője is erdélyi. A nyelvi otthonosságot, a használt nyelvváltozat által is kifejezett közösségi szolidaritást csak a vernakulárisok használata biztosíthatja; ennek megfelelően a regionális és kétnyelvű változatok beszélőit is bátorítani kell arra, hogy használják anyanyelvüket, beleértve a helyi változatot, és tartózkodni kell attól, hogy bárki is megbélyegezze e változatok beszélőit. A vernakulárisokba beleértjük az erdélyi magyar nyelvű közösség kisebbségi, regionális változatát, tudomásul kell ugyanis vennünk, el kell fogadnunk, hogy a kétnyelvű és a kétnyelvű környezetben élő magyar nyelvűek nyelvhasználati eltér az anyaországi egynyelvűekétől. Ehhez meg kell változtatni az anyanyelv-pedagógia egynormájú szemléletét: nyitottá, befogadóvá kell tenni a hozzáadó kettősnyelvűség érdekében. És elfogadóvá, toleránssá kell válnia nyelvű közösségünknek is abban a tekintetben is, hogy tudomásul veszi a peremhelyeztetel, a kétnyelvűségi helyzettel velejárá nyelvi kontaktusokat. Az otthonosság érzésével együtt szintén bátorító, nyelvmegtartó hatása van a nyelvi közösség erejének és a hagyományainkba visszanyúló

közös nyelvi műveltségnek. Ez pedig az irodalmi nyelvnek és a köznyelvnek mint közös magyar nyelvváltozatnak a jelenlétét és becsben tartását is feltételezi.

A nyelvi tervezés harmadik körében, a presztízstervezésben, látnunk kell, hogy a sztereotípiákként beidegzett értékelések, attitűdök nehezen befolyásolhatók, nehezen változtathatók meg. A nyelvek virtuális egyenértékűségét másképpen látja és minősíti a belső értékelés, a magyart is másképpen látják a vele érintkező, vele rivalizáló nyelvek beszélői, és ismét másképpen a világnyelvek anyanyelvű beszélői. A könyvünkben több ízben hivatkozott felmérések szerint az erdélyi magyar nyelvnek magas fokú az elismertsége, értékelése a magyar anyanyelvűek körében a Kárpát-medence egészében, saját beszélői pedig különösen sokra értékelik. Ezzel kapcsolatban azt is jeleztük, hogy a belső szimbolikus fölértékelés attitűdjével gyakran nincsenek összhangban a beszélők napi pragmatikus döntései, amelyek az államnyelvet preferálják a nyelvválasztásban (a tannyelvválasztásban is). A beszélőnek nem a magyar nyelvhez tapadt hamis stigmákat kell éreznie – azt, hogy kicsi nyelv, hogy nehéz nyelv, hogy rokontalan nyelv –, nem is csak a kisebbségi helyzetből fakadó alárendeltségét, hanem azt a szellemi, kulturális, gyakorlati többletértéket kell tudatosítania, amelyet kizárólag az anyanyelv nyújthat. Ehhez hozzátartozik a nyelvközösséghez való tartozás tudata is. Mindez együtt lehet alapja a beszélő nyelvi hűségének, közösségi szinten a nyelv életképességének.

A többségiek a magyar nyelv értékelésében a másik végletet képviselik, és ezen nem könnyű változtatni. A gyakran, némi provokatív szándékkal megismételt közvélemény-kutatások folyamatosan igazolják, hogy a kisebbségek közül a magyarok a legkevésbé elfogadottak a többségiek körében. A magyarellenesség a magyar nyelvvel szembeni elutasítást is jelenti. A magyarellenességnek pedig folyamatosan van három olyan táplálója, amely öröklődik nemzedékről nemzedékre. Az egyik az, hogy tovább él – a média nyilvánossága, az oktatás és az ortodox egyház tovább élte – a magyarokhoz fűződő történelmi ellenségkép, a másik, hogy a magyar nyelv és kultúra nem ismert a többségiek körében, már eleve elfordulnak tőle, de mi magunk is keveset teszünk azért, hogy ismertté tegyük.¹⁷⁰ A harmadik pedig önmagában az, hogy jelentős létszámánál fogva a magyar nyelvközösséget veszélyeztető tényezőnek érzékelik az országra, a románokra nézve. Még jelentős mértékben fölötte van annak a kritikus demográfiai szintnek, amely alatt minden kisebbség szerethetővé, elfogadottá

válhat (ezt éppen a többi romániai kisebbség, különösen a német és a zsidó kisebbség mostani elfogadottsága bizonyítja).

A presztízstervezésnek arra kell tehát irányulnia, hogy javuljon a magyar nyelv külső megítélése, saját környezetünkben változzon a román többség elfogultsága, elutasító attitűdje. Ezt is kedvezően befolyásolhatja az európai integráció. A nemzeti integráció (kettős állampolgárság) erősítheti a nyelvi kötődést, és szintén javíthatja a külső megítélést.

8.5. A magyar nyelv jövője Erdélyben

A társadalmi jelenségeket, folyamatokat beláthatatlanul sok tényező befolyásolja, emiatt semmilyen előrejelzésnek nincs biztos alapja. A történelmi példák, a közelmúlt történései is inkább a korábbi prognózisok cáfolatai, mintsem igazolásai. Éppen emiatt a mostani helyzet értékelésében és a jövő latolgatásában is egyaránt kerülni kellene az illúziókat és a destruktív borúlátást, a felelősség teljes áthárítását akár a többségekre, akár az anyaországiakra. Mostani szabadsága mértékében a felelősség, a felelős cselekvés is magára az erdélyi magyar nyelvközösségre hárul.

A szakmai közéleti diskurzusokban, a történelmi évfordulók ünnepein megszokott, hogy a múltat a jövő garanciájának tekintik. Ennek semmi alapja nincs: a szászok példája mutatja, hogy a többszáz éves múltjuk ellenére számuk néhány évtized alatt a minimumra csökkent. A múlt értékeinek és példáinak a felmutatása, az emlékezés nagyon fontos. Mégsem indokolt, hogy a kutatások, a rendezvények, a publikációk túlnyomó része a múlttal foglalkozik, jóval kevesebb a jelennel, és még kevesebb a lehetőségek keresésével, a jövő építésével. Az 1990 utáni nemzedékváltás mindenképpen ebbe az irányba mutat: azok a közéleti feladatokat is elvállaló fiatal, elkötelezett szakemberek, társadalomtudósok, akik itthon dolgoznak, már más szemlélettel a jövőnek dolgoznak.

Az erdélyi magyar nyelv jelenkori mozgásának folyamatait, ezek irányát, irányváltozását viszonylag pontosan ismerjük, könyvünk fejezeteiben leírtuk őket. Ezek alapján beszélhetünk a feltételezhető jövőről. A mostani folyamatok alapvetően kétirányúak: kedvezőtlenek a magyar nyelv erdélyi térvesztésében, regressziójában, kedvezőek az egységesülésben (a konvergens mozgásban) és a nyelvi jogok bővülésében, a nyelvhasználat szabadságában. Ezért semmiképpen nem indokolt az a két destruktív

alibi, amelyre némelyek gyakran hivatkoznak, ti. az, hogy a gyors apadás miatt nem is érdemes sem tervezni, sem cselekedni a jövő érdekében,¹⁷¹ és hogy a többségiek következetes ellenkezése egyébként is reménytelenné teszi a nyelvközösség jövőjét. Az önmagát kisebbítő, gyengítő diskurzus és gyakorlat helyett mindenképpen az erősítő, a személyes és közösségi bizakodást és méltóságot közvetítő példára és beszédmódra van szükség, mert ellenkező esetben maga is a kedvezőtlen folyamatokat erősíti. Ahhoz azonban, hogy megalapozott is legyen ez a bizakodó jövőkép, a jelenleginél jóval nagyobb mértékben kell erősíteni nyelvközösség belső szolidaritását, kohézióját, szervezettségét, azzal pótolva az államnélküliséget. A jövő az apadó gyermeklétszám ellenére a gyermekekben van, ezért annyira fontos a minden magyar anyanyelvű gyermeket, a cigányokat is befogadó, integráló oktatás. Legalább azokat ne veszítse el a közösség, akik megszülettek.

Jegyzetek

¹ Jellemző, hogy a magyarországi 1993. évi LXXVII. törvény „kisebbségi”-ként jelent meg, a 2011. évi CLXXIX már „nemzetiségi”-ként. A politikai szóhasználat jelenleg a magyarországi népcsoportokat nemzetiségeknek nevezi, a határon túli magyarokat kisebbségeknek. – Az ez ezzel kapcsolatos további véleményekre l. Kontra 2019, Péntek 2015.

² “The Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary”, Research Support Scheme group grant (RSS/HESP No. 582/1995) of the Higher Education Support Programme, 1995–1997.

³ A korábbi kötetekben Terepadatok 1996-tal utaltunk ezekre az adatokra.

⁴ Az adatok javítása, pontosítása kisebb eltérésekhez is vezetett a Csernicskó (1998), Göncz (1999) és Lanstyák (2000) közölte adatokhoz képest, például a K_623-as táblában a magyarországiak közül 102-en adtak *középiskolánkban* (vagy *középiskolánkba*) választ, és csak ketten írták ezt: *középiskolánkon*. (Csernicskó, Göncz és Lanstyák köteteiben egy átkódolási hiba folytán még 98 *középiskolánkba(n)* és 6 *középiskolánkon* válasz olvasható.)

⁵ Itt szeretnénk kifejezni köszönetünket Horváth Istvánnak és munkatársainak, hogy hozzáférhetővé tették számunkra a 2009-es felmérés teljes adatbázisát.

⁶ Jelentős mértékben támaszkodtunk például Péntek Jánosnak azokra a szövegeire, amelyek a *Történekek a nyelvben a keleti végeken* című kötetekben is helyet kaptak (Péntek 2015–2016).

⁷ Erdélynek az országhoz való viszonyításához jó lehetőséget nyújt a Benedek József szerkesztésében megjelent, Románia egészét bemutató társadalomföldrajzi monográfia (Benedek szerk. 2011).

⁸ A középkori alaptörvényben is rögzített *Unio Trium Nationum* így elsősorban a közigazgatási, területi föderációra vonatkozott és csak közvetve magukra a népekre vagy a nyelvekre. Jellemző Erdély címerének leírása 1659-ből: „A pecsétek pedig ilyenek legyenek: az erdélyi vármegyéknek a pecséte metszett insígnájok legyen egy fél sas, környül való írása: *Sigillum comitatum Transylvaniae*. A székelységnek legyen egy fél hold és nap, környül való írása: *Sigillum nationis Siculae*. A szászságé legyen hét kolcsos város, környül való írása: *Sigillum nationis Saxonicae* ...” (EOE. XII. Budapest, 1887. 295). A vármegyei rész a történeti Erdély feudális része volt, a 16. századtól a Székelyföld is egyre inkább feudalizálódott.

⁹ Az Erdély történetére vonatkozó gazdag szakirodalomból kiemelkedik a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében készült, Köpeczi Béla szerkesztésében 1986-ban az Akadémiai Kiadónál megjelent háromkötetes Erdély története (rövidebb, egykötetes változata 1993-ban, angol változata 1994-ben jelent meg). Erdély történetének, etnikai és közigazgatási viszonyai alakulásának részletes kartografikus bemutatására I. Bereznay 2011.

¹⁰ Az eredetükre, megtelepedésükre, történetükre vonatkozóan I. Egyed 2006, Egyed főszerk. 2016.

¹¹ *Csángó* gúnynevük csak a 18. század második felétől jelenik meg, bizonyára az ekkor nagyobb tömegben áttelepülő székelyek nevezték el így őket sajátos, az övékétől eltérő beszédmódjuk miatt (Péntek 2014a). A rájuk vonatkozó nagyon gazdag szakirodalomból témánk szempontjából fontos: Tánczos 2011, Péntek 2017a.

¹² A korábbi évszázadok erdélyi magyarnyelvűsége gazdagságának, funkcionális és területi kiterjedtségének, nyelvi kapcsolatainak beszédes bizonyítéka és fontos adattára a Szabó T. Attila gyűjtéséből, részben általa szerkesztett Erdélyi magyar szótörténeti tár tizennégy kötete (SzT. 1975–2014). – A reformáció „nyelvpolitikájára” I. Péntek–Szoták szerk. 2018.

¹³ Minderről és ennek nyelvi következményeiről I. Mollay 1989, 247–248.

¹⁴ 1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről:

Ő felsége kegyelmes jóváhagyásával az 1791-ik évi 31-ik törvénycikk következőkben módosíttatik:

1. § A törvények ezentul magyar nyelven szerkeszttetnek; egyébaránt Ő felsége kegyelmesen gondoskodni méltóztatik: hogy azoknak a szász törvényhatóságok nemzeti nyelvökre közhatalósági felügyelet alatt eszközözendő fordítása, azon törvényhatóságok kebelbeli használatára, az országgyűlési törvénycikkekkel együtt, a királyi főkormány utján, annak idejében átküldessék.

2. § Az országgyűlés nemcsak a jegyzőkönyvek szerkesztésében, hanem a királyi biztossali értekeződésekben és Ő felsége elébe terjesztendő feliratokban is magyar nyelvet használand.

3. § A királyi főkormány, királyi tábla és a királyi főkormány alá rendelt hivatalok, jegyzőkönyveik szerkesztésében, egymásközi és e nagyfejedelemség minden törvényhatóságaival levelezésekben magyar nyelvet használandanak, és a királyi főkormánynak a most említett törvényhatóságokhozai rendeletei bevezetésekkel együtt, magyar nyelven fognak kiadatni.

4. § Minden törvényhatóság, valamint minden törvényszék és polgári közhatalóság, mind tárgyalásaiban és jegyzőkönyvei szerkesztésében, mind tudósításaiban és kiadmányaiban a magyar és székely nemzet kebelében, magyar, a szász nemzet kebelében pedig német nyelvet alkalmazand.

5. § Az anyakönyvek oly helyeken, hol a szónoklatok magyar nyelven tartatnak, magyar nyelven fognak szerkeszteni, és ugyanezen nyelv leend használva ezen egyházi hatóságoknak magyar és székely világi törvényhatóságokkalli levelezéseiben; a királyföldön, valamint a magyar nemzet kebelében létező ágostai hitvallásu egyházi hatóságok továbbra is az eddig gyakorlott szokásban maradván.

¹⁵ Ennek törvényét 1848. június 18-án hirdette ki Kolozsváron a gubernátor, gr. Teleki József, aki a Magyar Tudományos Akadémiának is elnöke volt.

¹⁶ Polgári népesség: a jelenlévő népesség a véderő négy csoportjába tartozók (katona, tengerész, honvéd, csendőr) nélkül (Szűcs 2006, 13).

¹⁷ Ennek részleteire l. Bereznay 2018.

¹⁸ A századvégi történelmi fordulat után is, 1990-ben, jellemzően egyetlen magyar szó, a GYÓGYSZERTÁR, nyilvános használata jelentette az ürügyet a magyarellenesség fellángolására Marosvásárhelyen (Marosi és mtsai 1991, 5).

¹⁹ Az 1956-os népszámlálás szerint a „tartomány” lakosságának 77,3%-a volt magyar (székely), 20,1% román, 1,5% roma, 0,4% német és 0,4% zsidó (Bottoni 2008, 208)

²⁰ Veres Valér számításai szerint az ismeretlen nemzetiségűek számából kikövetkeztethetőn „az összes romániai magyar nemzetiségű népesség valószínű száma 1 284 110 fő lehetne a 2011. évi népszámláláskor.” (Veres 2015, 36).

²¹ Mivel Veresnél hiányzik a zsidókra vonatkozó adat, ezt magunk összesítettük a <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-8> alapján.

²² Hogy mennyire aggasztóan meredek ez a trend, azt jól mutatják a népszámlálási adatok. 2002–2011 között: „A csökkenés Románia szintjén 194 ezer (13,6 százalék), Erdélyben pedig 190 ezer (13,5 százalék). A fogyás nagyobb mértékű volt, mint 1992–2002 között, amikor 193 ezer fővel (11,9 százalékkal) csökkent a magyarok száma.” (Kiss–Barna 2012, 14).

²³ A részletes népmozgalmi statisztikára l. Veres 2015, 138–180.

²⁴ A migrációs folyamatok részleteire l. Kiss T. 2017a, 134–136.

²⁵ „A jelenleg ismert, mintegy 4500 körüli magyar és ezernél kevesebb csángó nemzetiségű Bákó megyei lélekszám önmagában nem is támasztja alá, nem is cáfolja a népszámlálási eredmények hitelességét...” (Veres 2015, 17). A népszámlálás hivatalos statisztikája szerint 1536-an vallották magukat csángó nemzetiségűnek, közülük 1054-en katolikusnak, 141-en muszlimnak. Ez utóbbiak bizonyára azok közül valók, akik a Konstancahoz közeli Oituz nevű településen élnek, luzikalagori telepések leszármazottjai.

²⁶ A 20. század eleji kutatások még a korábbi évszázadoknak azt az identitást meghatározó hagyományát rögzítették, hogy saját megítélésük és környezetük szerint is a *római katolikus* szinonimája volt a *magyar*-nak (akkor is, ha valaki már nem beszélt magyarul), a magyar pedig római katolikus is jelentett. Maga a stigmatizáló *csángó* megnevezés is gyengítette az eredeti identitást, de még inkább a katolikus egyház és a román nemzetállam folyamatos igyekezete, hogy eltávolítsa őket eredeti nyelvüktől és identitásuktól. Erre vonatkozóan részletesen l. Péntek 2017a.

²⁷ Veres ettől lényegesen eltérő arányt ad meg, 51,5%-ot (2015, 31), szintén a 2011-es népszámlálás alapján. Ennek háttérben az áll, hogy különbözőképpen számolják a nagyvárosok agglomerációjában élő településeket.

²⁸ A magyarországinál viszont ez a középosztály akkor is jóval gyengébb volt.

²⁹ Az európai arányokhoz viszonyítva egyébként mindkettő messze elmarad. A magyar nyelvű felsőoktatás 1990-et követő két évtizedének alakulására l. Szikszai szerk. 2010.

³⁰ A „mioritikus tér” fogalmát Lucian Blaga alkotta meg a román nemzeti karakter és történelem magyarázatára. Alapja a Miorița (Bárányka), az egyik legismertebb román népballada, amely az évszázadokra visszatekintő pásztorkodásra való utalással a nemzeti önismeret fontos forrása, így nagy jelentősége volt a román nemzeti identitás kialakulásában. A természettel szoros kapcsolatban élő román nép szépséget metaforája a nemzetkarakterológiában negatívvá vált: a mindenbe beletörődő nyugalom és a történelmi passzivitás metaforájává.

³¹ Az identitással szembeni közömbösség gyakorlatilag ismeretlen a peremrégiókban, szemben Magyarországgal, ahol ez a 2001-es népszámláláskor abban nyilvánult meg, hogy a lakosság 5,6%-a, 570 ezren nem tartották fontosnak, hogy nemzetiségükről nyilatkozzanak (Kocsis–Botlik–Tátrai 2006, 22–23).

³² <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2>, tab. 11.

³³ Miközben a románok számára ez ürügyet szolgáltatott arra, hogy szembeállítsák a csángó identitást a magyarral, és ezen az alapon is kétségbe vonják a moldvai magyarok magyar voltát, magyar eredetét.

³⁴ Mi a továbbiakban Szilágyi 2005-ben megjelent tanulmányára hivatkozunk: Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében.

³⁵ Szabó T. Attila – Gálffy Mózes – Kelemen Béla – Márton Gyula szerk.: Helyesírási tájékoztató. Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1969; Balogh Dezső – Gálffy Mózes – J. Nagy Mária: A mai magyar nyelv kézikönyve. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971; Balogh Dezső – Gálffy Mózes – Kelemen Béla szerk.: Magyar helyesírási szótár. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978; Bakos Ferenc – Péntek János – Teiszler Pál: Idegen szavak szótára I-II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

³⁶ Státusza megítélésében bizonytalankodik a szakirodalom: korábban a székelly részeként tárgyalta, újabban önálló régióként. Péntek János ezektől eltérően nyelv(járás)szigetnek tekinti, és – máshol kifejtett okokból – kerüli a *csángó* megnevezést, és – különösen szaknyelvi kontextusban – másoknak is ezt ajánlja (2014a, 2017a).

³⁷ Ezt több munkájában Vetési László fejtette ki részletesen, ő az erdélyi (főként mezőségi) falvak szórványait kutató és gondozó kolozsvári Diaszpóra Alapítvány vezetője (2001).

³⁸ Ő a temesvári Szórvány Alapítvány vezetőjeként főként a bánági és nagyvárosi szórványhelyzet kutatója.

³⁹ A református gyülekezetek nyelvhasználati gyakorlatáról I. Vetési 2002, 299–321.

⁴⁰ A téma teljesebb áttekintésére I. Péntek 2018 (az alfejezet is ennek alapján készült). L. még: Benő–Péntek 2018.

⁴¹ Nem véletlen, hogy – akárcsak a tudományok története – a magyar szaknyelvek története is az orvosi nyelvvel és a botanikával kezdődik. 2013. október 18-án emlékezetes konferencia színhelye volt a Magyar Tudományos Akadémia: A félezer éves magyar orvosi-élettudományi szaknyelv címmel. A Lencsés György Emlék-előadások alcím a nevezetes 16. századi erdélyi orvosi könyv, az *Ars medica* szerzőjére utalt.

⁴² Említésre méltó a Termini magyar–magyar szótár, amely évek óta folyamatosan regisztrálja a külső régiók mai szókincsének valamennyi rétegét, beleértve az erdélyi szaknyelveket is (Benő 2017).

⁴³ A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem és az EME illetékes szakosztályának folyóirata.

⁴⁴ Beleértjük a gépkezelőket és szerelőket is.

⁴⁵ A megkérdezettek 11,8%-a (N = 291) azt válaszolta, csak románul beszél a munkahelyén, 11,2%-uk (N = 277) nagyrészt románul, és 31,9%-uk (N = 787) úgy ítélte meg, hogy fele-fele arányban beszél románul és magyarul a munkahelyén.

⁴⁶ Jellemzően ez történik a közoktatásban a sorsdöntő vizsgákon. Pl. 2018-ban a Kovászna megyei magyar tanulók román dolgozatait Marosvásárhelyen javították, és mint utólag igazolódott, durván lepontozták őket. A román szakos javító tanár így magyarázkodott: „Részrehajlás nélkül javították a magyar gyerekek dolgozatait Maros megyében, a román tanárok a javítókulcsok alapján osztályoztak, nem tartották szempontnak, hogy magyar anyanyelvű az érettségiző diák, vagy se.” <http://szekelyhon.ro/aktualis/lepontozott-haromszeki-dolgozatok-a-romantanarszerint-nem-szamitott-a-nemzetiseg>

⁴⁷ <http://itthon.transindex.ro/?hir=27353>

⁴⁸ <http://www.cemo.ro>

⁴⁹ Tudunk az udvarhelyi polgármesteri hivatalnak arról a korábbi gyakorlatáról, hogy tájékoztató jelleggel a magyar utónévkönyvet ajánlotta a szülők figyelmébe. – Az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége 2018-ban jelentette meg J. Kovács Magdának a két nyelv vonatkozásában is eligazító magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótárát (AESZ-füzetek 16.).

⁵⁰ A román és a magyar névterület viszonyáról, a romániai névtípusok általános kérdéseiről l. Bartos-Elekes 2011.

⁵¹ A nyelvi tájképre vonatkozó Kárpát-medencei kutatások friss összefoglalására l. Tódor–Dégi–Tankó, szerk., 2018.

⁵² Hasonlóképpen megtévesztő, anakronisztikus és emiatt elfogadhatlan az az eljárás is, amelyet Anonymus és Rogerius mester latin szövegeinek angolra fordításában mai tudós fordítók (J. M. Bak, M. Rady, L. Veszprémi) alkalmaztak, az ti., hogy a korabeli, eredeti (magyar) földrajzi neveket a fordításban a mai hivatalos, államnyelvi névformákkal helyettesítették arra a pragmatikus szempontra hivatkozva, hogy a mai térképeken csak ezek alapján igazodhat el az olvasó (Anonymus and Master Roger 2010, XXXVIII).

⁵³ A magyar helységnevek kinyomtatásának tilalma megnehezítette pl. az Erdélyi Múzeum megjelenítését is, ezért hivatalos beadvánnyal fordultak a belügyminiszterhez, a történész N. Iorgához. Ennek nyomán végül engedélyezik a magyar földrajzi nevek használatát a folyóiratban a románnal együtt (Péntek 2009b, 481).

⁵⁴ Nem hivatalosan ugyan, de szakmailag teljesen indokoltan A moldvai magyar tájnyelvi szótár szerkesztése kapcsán javasolta Péntek János az általa használt, más kutatókkal egyeztetett moldvai magyar helységnevek egységesként való elfogadását (Péntek 2004c).

⁵⁵ De 2018-ban is volt rá példa: akkor a nyáradszeredai önkormányzat jelzése szerint Kisszentlőrinc helységnevtábláin húzták át piros festékkel a magyar feliratot: <https://szekelyhon.ro/aktualis/egyertelmu-uzenetet-hagytak-maguk-utan>

⁵⁶ Erre megvolt az esély a közigazgatási törvénynek a parlament által 2018-ban elfogadott változatában, amely végül az államelnök és az alkotmánybíróság vétóján bukkott meg.

⁵⁷ A 20%-os küszöb figyelmen kívül hagyása érzékelhetően könnyebben valósul meg a német helységnevek esetében, ezzel is torzítva, fölnagyítva a német népesség jelenlétét a magyar ellenében.

⁵⁸ <https://tinyurl.hu/u1Qf/>

⁵⁹ <https://szekelyhon.ro/aktualis/ugyanakkora-a-magyar-mint-a-roman>

⁶⁰ A szatmári helyzet paradoxona, hogy a Civil Elkötelezettség Mozgalomnak (a CEMO-nak) aztán azért kellett pereskednie a magyar polgármesterrel, hogy két-nyelvűre cserélje az utcanévtáblákat, vállalva a többletköltségeket és az ezzel járó adminisztratív munkát. Ezt a pert szintén a polgármester nyerte meg.

⁶¹ Székelyhelyek, 2018. augusztus 1. <http://www.szekhelyek.szek-helyek.ro/index.php/politika/12078-frontalis-tamadast-inditott-klaus-johannis-a-kisebbsgek-anyanyelvhasznalata-ellen>

⁶² A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet honlapján (www.sztanyi.ro) szereplő névjegyzék összeállítói az anyanyelvűsítés elveit is ismertetik.

⁶³ <https://tinyurl.hu/ohvY/>

⁶⁴ <https://tinyurl.hu/gBDr/>

⁶⁵ Mindezek részletes kifejtésére l. <http://www.rmdsz.ro/home/page/program>.

⁶⁶ A minisztérium elnevezése és hatásköre folyamatosan változott, bizonytalanságok és következetlenségek vannak az elnevezés magyar változatában is. Jelenlegi elnevezése nem az oktatásra, hanem a nevelésre utal: Ministerul Educației Naționale, a név magyar fordításban: Nemzeti Nevelés(ügy)i Minisztérium.

⁶⁷ Ebben a fejezetben külön hivatkozás nélkül használtuk fel Péntek János 2011-ben, Fóris-Ferenczi Ritával közösen publikált, hasonló témájú tanulmányát (Fóris-Ferenczi – Péntek 2011). A téma újabb kifejtésére l. Papp Z. – Márton, 2017.

⁶⁸ Ordonanța de urgență nr. 36/1997 pentru modificarea și completarea Legii învățământului nr. 84/1995.

⁶⁹ Legea educației naționale, szözszerinti fordításban: A nemzeti nevelés törvénye. <https://tinyurl.hu/wQ3l/>

2018-tól újra napirendre került egy új oktatási törvény gyors előkészítése és elfogadtatása.

⁷⁰ Itt és a továbbiakban nem a hivatalos terminológiát követjük (alapfokú oktatás, alsó középfok és felső középfok), hanem a hagyományosat, a mindenki számára érthetőket: alsó tagozat, felső tagozat, középiskola (gimnázium, líceum).

⁷¹ Ez a magyarországi gimnáziumi oktatásnak felel meg, az iskolák nevében ez is megtevesztő lehet. Az oktatási szereplők többsége mégsem tartotta célszerűnek az anyaországi névhasználathoz való igazodást, mivel a líceum már megszokottá vált az erdélyiek nyelvhasználatában, és a románhoz is közelebb áll.

⁷² A tervek szerint 2020-ig kívánják kiterjeszteni 18 éves korig.

⁷³ A vizsga román neve: examen de evaluare națională, pontos fordításban: országos értékelő/felmérő vizsga, szóbeli része nincs, csak írásbeli teszt. Magyar neve bizonytalan mind a szakirodalomban, mind a sajtóban. Legyakrabban képességvizsgának nevezik, de ez sem a románnak nem felel meg, és képességet sem mér, csak tudásszintet. Magunk is használtuk a záróvizsga megnevezést, de ez sem felel meg sem a románnak, sem a vizsga szerepének: nem lezárja az előző ciklust, hanem az alaptárgyakból mért tudásszint alapján a továbbtanulási lehetőséget határozza meg. Leginkább a felmérő vizsga vagy a szintén használatos kisérlettségi lehetne ajánlatos, ez utóbbi azért, mert az érettségihez hasonlóan a következő ciklusba való eljutásban van döntő szerepe.

⁷⁴ Ez azt jelenti, hogy az iskolának nincs beleszólása abba, hogy kik kerülnek be a IX. osztályba.

⁷⁵ Az egyházi ingatlanokért folyó, az oktatást is érintő „harcok” folytatásaként előződtött ki a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium újraállamosításának ügye.

⁷⁶ Köszönjük az oktatási minisztérium kisebbségi államtitkárságának, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a jelenlegi és az előző három tanévre vonatkozó legfontosabb mutatókat. A 2014–2015-ös tanév intézményi statisztikáját I. Márton–Kapitány 2016, 36.

⁷⁷ Az iskolaválasztás vonatkozásában figyelemre méltó Papp Z. Attila figyelemztetése a PISA felmérések alapján arra vonatkozóan, hogy az etnikailag homogén (vagy jelentős számú) térségben, településen is nagy tétje van iskolaválasztásnak: „Sőt éppen az ilyen térségek, és ott ahol legalább három szóba jöhető iskola közül lehet válogatni, jelentik a legnagyobb veszélyt, hiszen itt áll fenn annak a kockázata, hogy akik nem tudnak választani, lecsúsznak, akik meg választhatnak, elkülönülnek, azaz jó teljesítményű iskolába kerülhetnek.” Az idézet innen való: http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/7/0000004897/Papp%20Z.%20Attila.pdf

⁷⁸ A szegregálást a köztudatban csak a romák szegregálásával kapcsolják össze, miközben a román oktatás egésze és benne a magyar oktatás is mélysegesen szegregálja a különböző társadalmi és tanulói csoportokat.

⁷⁹ Lásd például: Starea învățământului din România. Bukarest: MECT, 2007; Anuarul Statistic 2008. Vol. 8. Educație. Bukarest: INS, 2009. A statisztikai források értékelését és az 1999–2014 közötti apadás adatait Barna Gergő végezte el: 2016, 14.

⁸⁰ Az adatok a Minisztérium Kisebbségi Államtitkárságától származnak, köszönjük, hogy rendelkezésünkre bocsátotta őket.

⁸¹ <https://tinyurl.hu/zCYd/>

⁸² Az oktatási törvény 2011-ben még 30:70 arányban állapította meg a kétféle pontszám arányát, a következő években módosították az arányt a záróvizsga javára: <https://al.ro/news/social/eduro-evaluare-nationala-2019-cum-se-calculeaza-media-admitere>.

⁸³ Az adatok a Minisztérium Kisebbségi Államtitkárságától származnak..

⁸⁴ Casa Corpului Didactic – Pedagógusok Háza: a fővárosban és a megyei központokban működő szakmai, módszertani központok: <https://regulamentul-de-organizare-si-functionare-a-casei-corpului-didactic-din-07102011>.

⁸⁵ Erről részletesebben: Péntek 2012.

⁸⁶ A magyar közoktatás tantárgyversenyeinek 2017–2018-as tanévre vonatkozó teljes listája a minisztériumi honlapján érhető el: <https://isj.educv.ro/sites/default/files/calendarul%20olimp%20si%20con%20sc%20lb%20magh%202018.pdf>

⁸⁷ Ennek a kérdésnek a történelmi és politikai részleteit egy 2009-ben megjelent önálló könyv foglalja össze: Somai József szerk.: Fehér könyv az erdélyi felsőoktatás kálváriájáról. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Kolozsvár. A közelmúlt történéseivel részletesen foglalkozik A Kolozsvári Akadémiai Bizottság Felsőoktatási Munkacsoportjának elemzése (Szikszai szerk., 2010, 16–44).

⁸⁸ Mivel a munkacsoportnak Péntek János is tagja volt, e fejezet megírásában külön hivatkozás nélkül használtuk fel A Kolozsvári Akadémiai Bizottság Felsőoktatási Munkacsoportja előző jegyzetben hivatkozott elemzésének néhány szövegét, táblázatát és ábráját.

⁸⁹ Sőt ezeket az esélyegyenlőtlenségeket kifejezetten elmélyítette.

⁹⁰ A magyar állam finanszírozása közvetve az állami egyetemeken folyó magyar nyelvű oktatás meghatározott programjaira is kiterjed olyan háttérintézmények révén, mint a Bolyai Társaság (1990-től, a romániai magyar felsőoktatás egészének háttérintézménye), a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (2004-től, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar oktatásának háttérintézménye), a Studium Prospero Alapítvány (1998-től, a marosvásárhelyi orvosegyetem és a művészeti egyetem háttérintézménye).

⁹¹ Az állami intézményi és a magánegyetemi keretekben folyó magyar felsőoktatás viszonyáról bővebben I. Tonk 2018.

⁹² <https://tinyurl.hu/Ulp0/>

⁹³ Itt és a továbbiakban Kiss Dénesnek a 2011-es népszámlálás alapján közölt adatait használtuk föl (2017, 376).

⁹⁴ A kisebbségi nyelv kritériumainak, fogalmának és státuszának részletesebb áttekintésére I. Katona 2016, 21–22.

⁹⁵ Mindezekre I. 2018. augusztus 1. <http://www.szekhelyek.szek-helyek.ro/index.php/politika/12078-frontalis-tamadast-inditott-klaus-johannis-a-kisebbsgek-anyanyelvhasznalata-ellen>

⁹⁶ Lege nr. 48 din 16 ianuarie 2002 pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare. Monitorul Oficial nr. 69 din 31 ianuarie 2002. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/33697>

⁹⁷ Közvetlenül az 1989-es fordulat után a sajtóban is vitatkozni kellett román politikusoknak azzal a véleményével, amely valóban fogyatékoságnak minősítette a magyarnyelvűséget (ilyen megjelöléssel: handicapat lingvistic). Egyébként a közvéleménykutatásokban ilyen alapon mindig az jelenik meg, mintegy a helyzet szépítéseként, hogy etnikumként (és nyelvileg) a magyar a legkevésbé elfogadott (ebben esetleg konkurálni lehet a cigányokkal), de még mindig jóval elfogadottabb, mint a homoszexuálisok vagy a HIV-fertőzöttek csoportja

⁹⁸ Román hivatalos neve: Institutul pentru Studiarea Minorităților Naționale, ennek pontos fordítása: A nemzeti kisebbségeket kutató intézet.

⁹⁹ “Obiectivele Institutului sunt studierea și cercetarea inter și pluridisciplinară a păstrării, dezvoltării și exprimării identității etnice, aspectelor sociologice, istorice, culturale, lingvistice, religioase sau de altă natură ale minorităților naționale și ale altor comunități etnice din România.” https://ro.wikipedia.org/wiki/Institutul_pentru_Studierea_Problemelor_Minorităților_Naționale

¹⁰⁰ <https://tinyurl.hu/s0qX/>

¹⁰¹ A tervezet tanulságos utóéletét megírta 2003-ban megjelent könyvében (Szilágyi N. 1994/2003, 649–664).

¹⁰² <https://tinyurl.hu/VCS1/>

¹⁰³ <http://rmdsz.ro/uploads/fileok/dok/RMDSZProgram2017.pdf>

¹⁰⁴ Szimbolikus eredménynek lehet tekinteni, hogy az RMDSZ kezdeményezésére 2015-ben a román parlament is törvényt fogadott el november 13-ának A Magyar Nyelv Napjává nyilvánításáról.

¹⁰⁵ Jellemző ebből a szempontból, hogy a 80-as években az államvédelemnek külön egysége volt a magyarok felügyeletére.

¹⁰⁶ Ebben a fejezetben is külön hivatkozás nélkül használtuk fel Péntek János 2011-ben, Fóris-Ferenczi Ritával közösen publikált, hasonló témájú dolgozatát (Fóris-Ferenczi–Péntek 2011).

¹⁰⁷ Ez a lehetőség fakultatív formában azokra a magyar anyanyelvű tanulóokra is érvényes, akik a románt választják tannyelvként. A többi, egészen kis létszámú és jelentős mértékben asszimilálódott kisebbség esetlegesen él a 2. lehetőséggel, de anyanyelvű oktatást nem igényel. Erről nincsenek pontosabb adatok.

¹⁰⁸ Magyar nyelvi környezetben a cigány gyerekek szüleikhez hasonlóan magyar anyanyelvűeknek vallják magukat, magyarul tanulnak. Az egységesen *romani*-nak nevezett nyelvre van tanterv 1–12. évfolyamra és most már néhány tankönyv is.

¹⁰⁹ Az adatok közvetlenül a Kisebbségi Oktatás Államtitkárságától származnak.

¹¹⁰ Az erre vonatkozó érveket, ill. az ezzel ellentétes tévhitek cáfolatát Péntek János foglalta össze az erdélyi szülők számára: Péntek 2015–2016, 2, 18–20.

¹¹¹ Köszönjük, hogy az eredményeiket összefoglaló, megjelenőben levő tanulmányukat rendelkezésünkre bocsátották (Keszeg–Toró 2018).

¹¹² Erőtlen kísérlet arra, hogy megtartsuk magyar anyanyelvükben a cigány tanulókat, nem képes változtatni a 20 évvel korábbi helyzeten: „A vizsgált 10 évben a roma-magyar kötődésűek iskolai pozíciói egyre gyengébbek lettek. Tekintve, hogy a magyar kötődésű romák elsősorban magyar többségű vidékeken élnek, ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a magyar cigányokat a magyar nyelvű oktatási alrendszer még kevésbé tudja integrálni, mint a többségi oktatási rendszer a romákat általában – pedig ezen utóbbi is sok kívánnivalót hagy maga után.” (Papp Z. 2010, 140).

¹¹³ Ez voltaképpen senkitől sem várható el, ugyanis sem a magyar mint idegen nyelv oktatásának, sem a revitalizációs oktatásnak országos szinten sincs szakembere.

¹¹⁴ A *național* szó a románban ’nemzetit’ és ’országost’ is jelent. A hivatalos magyar fordításokban és a használatban az esetek többségében nemzetiként szerepel, különösebb indoklás nélkül. Mi, amikor erre kézenfekvő a lehetőség, az országost használjuk.

¹¹⁵ Ennek az igazodásnak fordítva kellene történnie, ezt viszont reménytelen elvárni a román nyelv és irodalom tanterv készítőitől.

¹¹⁶ Kádár Edit, aki 2014-ben felkérésre dolgozott egy bizottsággal a III–IV. osztályos új tanterven, levelében részletesen leírja, hogy a kétszeri fordítás és cenzúra nyomán hogyan lúgoztak ki minden koncepciót, és vált szinte használhatatlanná az eredetileg sokat ígérő munka.

¹¹⁷ 2016-os tanulmányában a kerettanterveket is bemutatja, mi eltekintünk ezek ismertetésétől.

¹¹⁸ Magyar nyelven: http://programe.ise.ro/Portals/1/2013_CP_I_II/13_CLM_maghiara_CP_II_OMEN.pdf románul: http://programe.ise.ro/Portals/1/2013_CP_I_II/14_CLM_maghiara_CP_II_OMEN_traducere.pdf

¹¹⁹ Lektori véleményében jelzi, hogy ma már az időközben kidolgozott V–VIII. osztályos tantervet tekinti „a csúcsnak”.

¹²⁰ <https://tinyurl.hu/NzFV/>

¹²¹ A pályázatást azonban úgy szabályozták, hogy végül nincs rá lehetőség, hogy ilyen tankönyvek meg is jelenjenek.

¹²² <http://www.edu.ro/index.php/articles/21109>.

¹²³ Ilyen tankönyv még nem jelent meg, de megvan az erre vonatkozó miniszteri előírás: <http://www.monitoruloficial.ro/emonitornew/emonviewmof.php?fid=MS43ODYxMTcyNjg0OTE0RSszMA==>

¹²⁴ A Kiadó történetét, működését részletesen adatolva a Romániai magyar irodalmi lexikon V/2. kötetében Dávid Gyula mutatja be önálló szócikkben.

¹²⁵ A következő miniszter az ilyen segédanyagok kiadását és terjesztését miniszteriumi engedélyeztetéshöz kötötte. Ennek azonban a jelek szerint csak egy feltétele van: a lapszám szerint megállapított díj kifizetése. Ezzel maga az engedélyeztetés is a korrupció kategóriájába került át.

¹²⁶ Székely Győző mérnök-tanár tankönyvszerkesztő és Péntek János kezdeményezésére. Utóbbi jelenleg is elnöke a Tanács Kuratóriumának.

¹²⁷ Az ET működésének 1993-tól 2005-ig tartó eredményes és nagyon termékeny működését, valamint a vele összekapcsolódó Ábel Kiadót tárgyilagosan és részletesen írja le Dávid Gyula a Romániai magyar irodalmi lexikon tankönyvkiadás szócikkében (V/2, 2010: 682–4).

¹²⁸ Ezt a hátrányos helyzetet csak súlyosbítja, hogy továbbra is megoldatlan a román nyelv hatékony oktatása.

¹²⁹ Románia 2000-ben csatlakozott a PISA-típusú tesztelésekhez. A legutóbbi, 2012-es PISA-teszt alapján Románia 65 ország közül a 45. helyen állt. (vö. Programul internațional OECD pentru evaluarea elevilor PISA 2006. Raportul centrului național http://www.rocnee.eu/Files/Raportul_national_al_administrarii_programului_PISA_-_OECD_2006.pdf; Raportul Centrului Național PISA privind programul internațional OECD pentru evaluarea elevilor, ciclul de testare 2008–2009. <http://www.edu.ro/index.php/articles/14823>).

¹³⁰ A 2006-os felmérésben 147 magyarul tanuló diák vett részt az ország két tömb megyéjéből, a minta 2,9%-a, és így nem reprezentatív a romániai magyar

közoktatás egészére. A 2009-es vizsgálatban nem szerepelnek magyar diákok, és a 2012-es felmérésben sincs külön magyar alminta.

¹³¹ Ez annak is következménye, hogy maga a szakminisztérium tünteti föl etnikaként a nyelvi kritériumot.

¹³² Ezzel kapcsolatban az a teljesen megalapozatlan vélemény él a köztudatban, és ezt hallgatólagosan a politikai elit is táplálja, hogy a beiskolázási számok és a státuszok önállósítása valamely országos politikai alku eredménye lett volna. Ha országos lett volna a döntés, akkor ennek ki kellett volna terjednie például a marosvásárhelyi orvosegyetemre is, és hogy nem így történt, annak éppen az a bizonyítéka, hogy az oktatási pozíciók ott vérszesen meggyengültek.

¹³³ A nagyváradai Sulyok István Református Főiskolán 1995–2000 közt már működött tanítóképző idegen nyelvvél párosítva.

¹³⁴ 2009-ben tanárképző jelleggel a Partiumi Keresztény Egyetemen is indult magyar nyelv és irodalom szak, ennek finanszírozását a magyar államra hárítva, indokolatlanul megkettőzve a kolozsvári egyetemen hagyományosan, két tanszék keretében folyó képzést.

¹³⁵ A fejlesztés lehetséges alapelveire A Kolozsvári Akadémiai Bizottság Felsőoktatási Munkacsoportja megfogalmazta a lehetséges elvárásokat, l. Szikszai, szerk., 2010, 123–124.

¹³⁶ A kettő közötti elhatárolódást és „munkamegosztást” jelzi a Kolozsvári Akadémiai Bizottság és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megléte: az előbbi az MTA magyar köztestületi tagjait fogja össze, az utóbbi a szakmai egyesületeknek is ernyőszervezete.

¹³⁷ 2015-ben Erdélyben is Értéktár Bizottság alakult, és ez része a Magyar Értéktár Bizottságok hálózatának.

¹³⁸ A romániai magyar kultúra 1990 előtti 70 évről és az azt követő két évtizedről a Romániai magyar irodalmi lexikon (RMIL) öt (voltaképpen: hat) kötete nyújt átfogó képet: az irodalom és a kultúra személyiségeiről, intézményeiről, a korszak változó, meghatározó ideológiáiról. Az 1981 és 2010 közt megjelent mű, amely éppen a készülés és a kiadás elhúzódó ideje miatt egyenetlen, alcíme szerint is inkább kulturális lexikon, anyaga kiterjed a szépirodalmon kívül a közírásra, a tudományos irodalomra és a művelődésre. A román közönség számára készült a 2013-ban román nyelven kiadott magyar–román kulturális szótár (Benő–Péntek szerk. 2013).

¹³⁹ Ma ez a magyarországi Emberi Erőforrások Minisztériuma egyik részlege.

¹⁴⁰ Mindezekről részletesebben: Péntek 1998b, Péntek 2018b. A fejezet szövege is erre a két korábbi tanulmányra épül.

¹⁴¹ Az erdélyi magyar egyházak oktatási intézményeinek statisztikai összefoglalását l. Kiss D. 2017, 386.

¹⁴² 2010–2011-ben egy nyelvészekből álló munkacsoport Pletl Rita vezetésével, a MŰRE és az Országos Audiovizuális Tanács partnerségével monitorizási program keretében követte és elemzte a romániai magyar audiovizuális média nyelvhasználatát. Az elemzés következtései nyomtatásban is megjelentek: Pletl szerk. 2013, 2014.

¹⁴³ Ennek és általában a nyelvi normának a kiegyenlítődési esélyeiről, az egyszerűségnek a nagyobb változatosságban való megőrzésének az esélyeiről a vita nem zárult le. Mindenesetre a nyelvi folyamatok ebbe az irányba mutatnak. A korábbi viták anyagából l. Péntek 1999a, 44–53; Balázs 2000.

¹⁴⁴ Politikai, ideológiai oka ennek nem lehetett, hiszen az átszervezés a jobboldali kormány ideje alatt történt.

¹⁴⁵ Az más kérdés, hogy ezek a tájékoztatók ezoterikus szaknyelvük miatt a román nyelvű közönség számára sem érthetők.

¹⁴⁶ Az olasz nyelv általában nem része a magyar tagozatú iskolai idegennyelv-oktatásnak.

¹⁴⁷ A kérdés kifejtésében közvetlenül alapoztunk Péntek János korábbi tanulmányára (Péntek 2015–2016, 1, 347–356).

¹⁴⁸ <http://termini.nytud.hu/htonline>

¹⁴⁹ Kötetünkben az egyes Kárpát-medencei régiók rövidítései javarészt a Termini-adatbázis gyakorlatát követik: Ht: határon túli, Km: Kárpát-medence vagy közmagyar, Mo: Magyarország, Er: Erdély, Fv: Felvidék, Va: Vajdaság, Ka: Kárpátalja, Mv: Muravidék, Hv: Horvátország, Öv: Örvidék. A standard nyelvváltozatra a st. rövidítés utal.

¹⁵⁰ Lichtneckert András: Csopak és Kövesd a polgári átalakulás útján (www.lichtneckertandras.hu/bibl_04_VI_07.htm)

¹⁵¹ A *profesor* szó esetében a román standard akkor nem feminizál, ha a szó nemcsak foglalkozást jelöl, hanem címet, rangot is. Pl. az egyetemi professzor megszólítása mindig hímnemű: *doamna profesor*, a közoktatásban a nőnemű alakot használják: *doamna profesora*.

¹⁵² Regionalizmusként a régebbi és újabb kelet-magyarországi és erdélyi írók nyelvében is viszonylag gyakoriak a román eredetű elemek.

¹⁵³ A románban német eredetű jövevényszó.

¹⁵⁴ A Termini szótár (<http://termini.nytud.hu/htonline>) szerint a *kompetenció* Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban és Horvátországban is használatos, pl. Hv *A kompetenciók fejlesztésére kell építeni az új terveket*.

¹⁵⁵ Kölcsönhomonímiára valamennyi kisebbségi magyar nyelvváltozatban találunk adatokat, amint ezt a Termini adatbázis jelzi: Va Hv Mv *bambusz* 'vörösborból és kólából álló italkeverék'; Va *banya* 'gyógyfürdő'; Va Hv *bíró* 'iroda, ügynökség'; Mv *dízel* [dízel] 'sörből és kólából álló italkeverék'; Fv *dressz* 'konyhaszekrény mosogatója'; Öv *drukker* 'számítógép nyomtatója'; Fv *fix* 'filctoll'; Va *koncert* 'takarmánykeverék'; Öv *kuli* 'golyóstoll'; Fv *lista* 'keskeny lécz'; Va Hv *patika* 'edzőcipő, tornacipő'; Va, Hv *poén* 'pont mint a teljesítméymérés eszköze'; Fv *polozska* [poloska] '(könyvvitelben) tétel, bejegyzés'; Fv *privát* 'albérlés'; Mv *trák* 'fülvédő'.

¹⁵⁶ A négy korábbi barcasági faluból (*Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu*) összevont település neve 2001-ben a helybeliek kérésére vette fel a *Négyfalu* nevet az 1950-ben román névből alkotott *Szecseleváros* helyett.

¹⁵⁷ Ismert, hogy az erdélyi román településnevek jelentős része magyar eredetű. Ezek nemcsak hangtani módosuláson mentek át, hanem rendszerint elveszítették

jelentésbeli motiváltságukat is: Íme, néhány példa a városnevek köréből: (Bánffy) hunyad > Huedin, Élesd > Aleşd, Máramarossziget > Sighetul Maramureşului → Sighetul Marmarici, Nagybánya > Baia Mare, (Nagy)várad > Oradea, Segesvár > Sighişoara, Szatmár > Sătmar → Satu Mare (népetimológiai alapon), (Székely) udvarhely > Odorhei.

¹⁵⁸ A *Ráduly* név román eredetével kapcsolatban l. Benő 2012, 123–125.

¹⁵⁹ Különösen a hiperonimákra jellemző az ilyen jellegű szemantikai kiegyenlítődség (gazdag példaanyaggal a moldvai magyarból Péntek 2015–2016, 1, 141–148.)

¹⁶⁰ <https://tinyurl.hu/3UH7/>

¹⁶¹ <https://tinyurl.hu/7Imy/>

¹⁶² A közmondásokban jelentkező E\2 személyű igelakok rendszerint felszólító módban fordulnak elő: Addig üsd a vasat, (a)míg meleg; Járt utat a járatlanért el ne hagyj; Inkább kérdezz kétszer, mintsem tévedj egyszer; Jótett helyébe jót várj stb.

¹⁶³ Kb. 100 magyar- és idegennyelv-szakos erdélyi hallgatót kérdeztünk meg a *szimpatizál* ige használatáról, és az eredmények azt jelezték, hogy mindkét grammatikai változat ismert és használatos, sőt voltak, akik jelentésbeli különbségeket láttak a két grammatikai változat között.

¹⁶⁴ Magyar nyelvű audiovizuális műsorok monitorizálása (<https://tinyurl.hu/fHIj/>)

¹⁶⁵ Gyula bácsi a suszterség után a kollektívánál dolgozott, naponta feljárt a közeli hegyoldalba tehenet fejni, este a kalibában aludt, majd a hajnali fejes után; hazatért. (<https://tinyurl.hu/8Wd7/>)

¹⁶⁶ <http://www.hargitatanc.ro/?menu=hirek&l=hu&hir=246> (2011)

¹⁶⁷ Az ebben a részben idézett, magyar–román kétnyelvűek beszédéből származó erdélyi kódváltásos adatok Szikszai Emese gyűjtéséből valók (Szikszai 2018).

¹⁶⁸ Az angol kódváltásos adatok Tar Kinga gyűjtései (Tar 2017).

¹⁶⁹ Ennek kifejtésében közvetlenül támaszkodtunk Péntek Jánosnak a Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett *A magyar nyelv jelene és jövője* (2017) kötetébe írt fejezetére (2017.c.) és a kötetről írt recenziójára (2019), valamint egy nem publikált nyelvstratégiai dokumentum részeként, szintén általa É. Kiss Katalinnal 2016-ban összeállított szövegére.

¹⁷⁰ Az utóbbi években erre vállalkozott Szabó Csaba internetes portálja, a Corbii albi /A fehér hollók/, ilyen céllal készült el 2013-ban a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben a román nyelvű magyar–román kulturális szótár, és szép példája ennek a törekvésnek Horváth Andor 2016-ban megjelent könyve: Carte de viziță. În care autorul povestește cum a devenit maghiar (Idea Design&Print, Cluj) /Névjegykártya. Amelyben a szerző elmeséli, hogyan vált magyarrá/.

¹⁷¹ A szociológusok és a nyelvészek között is vannak, akik a demográfiai apadás mostani üteme alapján azt is pontosan kiszámították, és írnak is róla, mikorra tehető az erdélyi magyarság teljes felszámolódása.

Mellékletek

1. Nyelvhasználati kérdőív (1996, RSS-kutatás)

1

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Összinté válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon. Köszönjük a segítségét.

0. A kitöltés időpontja: *1996. október 9.*
1. Lakhely: *Keleti-nyelvtudomány*..... 2. Megye: *Kovászna*
3. Neme: 1) férfi 2) nő
4. Neve: _____
5. Hogyan szokott Ön bemutatkozni egy idevalósi magyar embernek? Mit mond?
 _____ *VAGYOK*
- [6.]
7. Születési éve: *1951*.....
8. Milyen iskolákat végzett el?
 a) 1–4 osztály   3) szakközépiskola
 b) 5–7(8) osztály   4) középiskola/líceum
 c) szakiskola   5) főiskola, egyetem
- Mikor végezte el az utolsót? *1983*.....
9. Eredeti foglalkozása: *erőteremtő (otumpar)*
- a) Tanár-e? 1) Nem
                   1) magyartanár   2) más humán tárgyat tanít
                   3) reál tárgyat tanít   4) egyéb tárgyat tanít
10. Beosztása: a) magyarul: *erőteremtő*.....
                   b) románul: *strucupar*.....

11. Munkahelyének teljes neve és címe:

a) magyarul: *ISH MH*

Seprei Széchyörgy brászai út

b) románul: *Șteful Șteadhe Str. Aron*

12. Ön a mindennapi beszédben hogyan nevezi a munkahelyét (amikor magyarul beszél)?

1) magyar beszédben is románul vagy vegyesen használom, így:

.....

2) magyar beszédben magyarul használom, így:

Égőre

3) magyar beszédben hol magyarul, hol románul használom.

13. Írja le részletesen, hogy mi (volt) az Ön teendője/feladata a munkahelyén!

En a munaka helyene a meő
reőlegem dolgozom

14. Hol (melyik településen) dolgozik/tanul? *Seprei Széchyörgy*

15. Vallása: 1) róm. kat. református 3) evangélikus 4) unitárius
8) felekezeten kívüli 9) egyéb: .....

[16.]

17. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

- 1) magyarnak 2) románnak 3) székelynek 4) csángónak
9) másnak: .....

18. Neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

.....

19. Volt-e olyan személyi igazolványa, amelyben másképp állt a neve?

- 1) igen 2) nem

20. Ha az előző kérdésre igennel válaszolt: mi volt a változtatás oka, célja, hogyan és mikor történt?

.....

.....

.....

21. Anyanyelve: 1) magyar 2) román 3) német 9) más: .....

22. Anyja neve: .....

23. Anyja anyanyelve: 1) magyar 2) román 3) német 9) más: .....

24. Anyja milyen iskolákat végzett el?

- 1a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
 1b) 5–7(8) osztály 4) középiskola/líceum
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? .....

25. Anyja eredeti foglalkozása: ... földművelés .....

a) Anyja tanár-e? 1) Nem

- 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

b) Anyja leánykori neve: .....

26. Apja neve: .....

27. Apja milyen iskolákat végzett el?

- 1a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
 1b) 5–7(8) osztály 4) középiskola/líceum
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? .....

28. Apja eredeti foglalkozása: ... *feldmúves* .....

- a) Apja tanár-e? Nem
 1) magyartanár   2) más humán tárgyat tanít
 3) reál tárgyat tanít   4) egyéb tárgyat tanít

29. Apja anyanyelve: magyar 2) román 3) német 9) más: .....

AZ ALÁBBI MONDATOK KÖZÜL KARIKÁZZA BE AZ EGYIKET, AZT, AMELYIKET **TERMÉSZETESEBBNEK** ÉRZI.

501. (1) A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
 (2) A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.
502. (1) Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
 (2) Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!
503. (1) Befizetted már az idei tagsági díjat?
 (2) Befizetted már az idei tagdíjat?
504. (1) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérméreg?
 (2) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?
505. (1) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
 (2) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!
506. (1) A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent megkapnak.
 (2) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.
507. (1) Unom már ezt a sok utazást busszal.
 (2) Unom már ezt a sok buszozást.
508. (1) Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
 (2) Ezzel az eshetőséggel is számolni kell.
509. (1) A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
 (2) Az épület bejárata a másik oldalon van.
510. (1) Hahó! Itt vagyok! Látsz?
 (2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

511. (1) Ebben az üzletben nemcsak függőnyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
 (2) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
512. (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
 (2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
513. (1) Valószínűleg külföldre fognak költözni.
 (2) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.
514. (1) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?
 (2) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?
515. (1) Tegnap láttalak a tévében.
 (2) Tegnap láttalak téged a tévében.
30. Ön milyen nyelvű óvodába járt?
 a) nem járt (b) magyar c) román d) német e) magyar-román
 f) magyar-német g) német-román
31. Milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt?
 a) nem járt (b) magyar c) román d) német
32. Milyen tannyelvű középiskolai vagy líceumi osztályba járt?
 (a) nem járt b) magyar c) román d) német
33. Milyen tannyelvű szak(közép)iskolai osztályba járt?
 a) nem járt b) magyar (c) román d) német
- xx) Ha nem magyar tannyelvű iskolába járt, tanult-e magyar nyelvet és irodalmat? 1) igen (2) nem
34. Milyen főiskolára/egyetemre járt?
 (a) nem járt b) magyar c) román d) német
35. Van-e házastársa vagy élettársa?
 (1) van 2) nincs, de volt 3) soha nem volt
36. Házastársa milyen iskolákat végzett el?
 (1a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
 (1b) 5–7(8) osztály 4) középiskola/líceum
 (2) szakiskola 5) főiskola, egyetem
 Mikor végezte el az utolsót? .... 1981 .....
37. Házastársa eredeti foglalkozása: .... szépművész .....

- a) Házastársa tanár-e? Nem
 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
 3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít
38. Házastársa vallása: 1) róm. kat. református 3) evangélikus
 4) unitárius 8) felekezeten kívüli 9) egyéb: . . . . .

[39.]

40. Ön szerint milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön házastársa?
 magyarnak 2) románnak 3) székelynek 4) csángónak
 9) másnak: .....

41. Házastársa neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?
- .....

42. Házastársa anyanyelve: magyar 2) román 3) német
 9) más: .....

43. 1) Gyermekeinek keresztnéve: .....
 2) Nincs gyermekem

[44.]

45. Tagja-e Ön valamilyen szakmai, kulturális, érdekvédelmi esetleg politikai szervezetnek? 1) Igen, mégpedig: .....
 Nem 3) Nem kívánok válaszolni

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

521. Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.
 (1) nagyon jó elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
522. Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható elég rossz (4) nagyon rossz
523. Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.
 (1) nagyon jó elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
524. Mari is meg kell oldja a saját problémáit.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható elég rossz (4) nagyon rossz

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOKAT?

531. Ott van egy szék a szoba sarkába.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

533. Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

534. Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: *Kinyitlak az ablakot?*

537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

(a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

46. Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott Ön beszélni az alábbi táblázatban feltüntetett személyekkel? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et. Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. Például ha gyermekeivel magyarul és románul is szokott beszélni, akkor tegyen két X-et a "Gyermekeivel" sorba.

	magyar	román	német	egyéb
Szüleivel	X			
Nagyszüleivel	X			
Gyermekeivel	X			
Házastársával	X			
Barátaival	X	X		
Szomszédaival	X	X		

47. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et!

	magyart	románt	németet	egyéb
6) Anyanyelvi szinten	X			
5) Nagyon jól				
4) Jól				
3) Nem nagyon jól		X		
2) Alig néhány szót				
1) Nem beszélek, csak értek				
0) Sehoggy			X	X

48. Tud-e írni-olvasni az alábbi nyelveken?

	Írok és olvasok	Csak olvasok	Nem írok, nem olvasok
magyarul	X		
románul	X		
németül			X

49. Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor ... ?
(Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyart	románt	németet	semmilyen
magánlevelet ír	X			
hivatalhoz címzett iratot fogalmaz				X
szakmával kapcsolatos frást fogalmaz	X			

50. Rendszerint milyen nyelven olvas ... ?
Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	egyéb	sehogy
újságot, folyóiratot	X				
imádságos könyvet, bibliát, vallásos iratokat	X				
verset, regényt	X				
szakirodalmat	X				
egyéb nyomtatványt (hivatalos irat, szerződés, elismervény, úrlap, használati utasítás)	X	X			

51. Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, ill. rádióadókat műsorát? Ha igen, karikázza be!

a) Magyar Televízió 1	h) Kossuth Rádió
b) Magyar Televízió 2	i) Petőfi Rádió
☒ c) Duna TV	j) Bukaresti rádió román adása
☒ d) Bukaresti TV-1	☒ k) Bukaresti rádió magyar adása
☒ e) Bukaresti TV-2	l) Kolozsvári rádió magyar adása
☒ f) Bukaresti TV magyar adása	☒ m) Marosvásárhelyi rádió magyar adása
g) Kolozsvári TV magyar adása	
n) Egyéb rádió- vagy TV-adó:	ANTENNA 1; PRO TV; . . . . .

52. Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	egyéb
filmeket	X	X		
szórakoztató műsort	X			
sportközvetítést	X	X	X	X
híreket, híradót	X	X		
időjárásjelentést	X	X		

53. Hol tanulta meg az alábbi nyelveket?
Egy oszlopba több X-et is tehet.

	magyar	román	német	egyéb
a szüleitől	X			
nagyszüleitől				
gyerekként, játsszópajtásoktól				
lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)				
munkahelyemen				
óvodában				
iskolában, szakiskolában		X		X
főiskolán, egyetemen				
nyelvtanfolyamon, továbbképzésen				
más nyelvű vidéken élve, dolgozva				
a hadseregben				
sehol			X	
egyéb:				

54. Kérjük, a következő táblázatot a városban élők ne töltsék ki!
 Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában?
 Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	nincs tapasztalatom
templomban				
kultúregyesületekben				
boltban				
vendéglőben				
falusi rendezvényen				
munkahelyen				
orvosi rendelőben				
a postán				
a sportban				
idegen megszólításakor				

55. Ön rendszerint milyen nyelvet használ a városában?
 (A falusiak arról írják, amelybe a legtöbbet járnak. A város neve: .....). Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	nincs tapasztalatom
templomban	X			
kultúregyesületekben				X
boltban	X			
vendéglőben	X			
(más) szórakozóhelyeken				X
munkahelyen	X	X		
orvosi rendelőben	X			
a bankban				X
a postán	X			
a sportban	X			
bíróságon				X
hivatalban	X	X		
rendőrségen		X		
szórakozóhelyeken				X
idegen megszólításakor	X			

56. Ön rendszerint milyen nyelvet használ ...?

	magyart	románt	németet	semmilyen
imádkozás közben	X			
számolás közben	X			
káromkodás közben	X	X		
gondolkozás közben	X			
állatokhoz szólva	X			

KARIKÁZZA BE AZ (1)-T VAGY A (2)-T ASZERINT, HOGY MELYIK ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA!

601. A képviselők az okokat ... tartották.

(1) komolyaknak (2) komolynak.

602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...

(1) kezecskédet? (2) kis kezedet?

603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(1) légi terét. (2) légtérét.

604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(1) autókban (2) autóban

605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután ...

(1) hegedűn játszott (2) hegedült

606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.

(1) tűzoltókká (2) tűzoltóvá

607. Mindjárt kész az ebéd, ...

(1) ne légy türelmetlen! (2) ne türelmetlenkedj!

608. Itt van még Péter? — Itt, de már ...

(1) készül menni (2) menni készül

609. Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.

(1) Craiován (2) Craiovában

610. Az osztályban senki sem ...

(1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála

611. A fiúk még tavaly jelentkeztek.....

(1) tűzoltóknak (2) tűzoltónak

612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... — mondta a háziasszony kedves mosollyal.

(1) kávécska (2) kávé

613. A tükör előtt hosszan .....

(1) szépfította magát (2) szépfítkezett

614. Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen....

(1) megnéznénk (2) megnéznők

615. Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.

(1) megkértem (2) megkértem őt

57. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán,

a) hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!

1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá

a) saját falujához, városához	1 2 3 4 (5)
b) Erdélyhez	1 2 3 4 (5)
c) Székelyföldre	1 2 3 4 (5)
d) Romániához Erdélyen kívül	(1) 2 3 4 5
e) Magyarországhoz	1 2 (3) 4 5
f) Európához	1 (2) 3 4 5
g) sehová	(1) 2 3 4 5

b) hogy mennyire érzi Ön magát (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen)

a) az erdélyi magyarsághoz tartozónak	1 2 3 4 (5)
b) a romániai magyarsághoz tartozónak	1 2 3 4 (5)
c) a magyar nemzethez tartozónak	1 2 3 4 (5)
d) sehova sem tartozónak	(1) 2 3 4 5

58. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha...

- a) magyar játszik románnal
 1) a magyarnak   2) a románnak
- b) magyar játszik mással (nem románnal)
 1) a magyarnak   2) a másiknak
- c) román játszik mással (nem magyarral)
 1) a románnak   2) a másiknak

59. Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?   1) igen   2) nem

60. Ha igen, az utóbbi két évből hány ilyen esetre emlékszik? .....

Mesélje el valamelyiket! .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

61. Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerőseivel történt meg?   1) igen   2) nem

62. Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul? Karikázza be a megfelelő választ!

- 1) Budapesten   6) a Felvidéken (Szlovákia)
- 2) Magyarországon, vidéki városokban   7) a Vajdaságban (Jugoszlávia)
- 3) Magyarországon, falvakban   8) Burgenlandban (Ausztria)
- 4) Kárpátalján (Ukrajna)   9) a Muravidéken (Szlovénia)
- 5) Erdélyben (Románia)

63a. Ha valaki csak románul tud Erdélyben

- 1) könnyen boldogul   2) lehetnek nehézségei   3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....

.....

.....

63b. Ha valaki csak magyarul tud Erdélyben

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....
biztonság, rendőrség, munkahelyen,
intézkedés, katasztrófa
 .....

64a. Ha valaki csak románul tud az Ön állandó lakóhelyén

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....
 .....

64b. Ha valaki csak magyarul tud az Ön állandó lakóhelyén

1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....
l: 63b.
 .....

66. Az Ön munkahelyén általában mennyit használja az egyes nyelveket?
 A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et.

	magyar	román	német	egyéb
alig vagy soha			X	X
ritkán				
gyakran	X	X		

66. Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) tisztára vagy többnyire román környezetben?

1) Nem 2) Igen. Hol? ..... Mikor? .....

67. Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra? Karikázza be a választ!
 0) Soha   3) Félévente   6) Hetente
 ① Ritkán   4) Negyedévente   7) Naponta egyszer
 2) Évente   5) Havonta   8) Naponta többször

68. Mikor volt utoljára Magyarországon? .....¹⁹⁹⁴..... évben.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE (HA SZÜKSÉGESNEK ÉRZI!) EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

621. Patrícia magasabb Klaudiámal....., pedig egy évvel fiatalabb.
 622. Azt akarom, hogy ő nyit... ki az ajtót.
 623. Középiskolánkban..... sok szakképzetlen pedagógus tanít.
 624. Jó napot kívánok. A főnök..... jöttem, panaszt szeretnék tenni.
 625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ..... (megválasztani)
 626. Erzsébet néninek fáj..... a szív..., Kati néninek meg a láb... is fáj.....
 627. Mi is megven..... azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.
 628. Ha Péter rosszul válogat..... meg a barátait, pórul jár.
 629. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala..... a döntéseket.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

631-632.

Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát .....
 Tavalgy kineveztek az iskola élére, most tehát már ..... is.

633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nálá csináltatom a frizurámat, vagyis ő a .....
 634. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ióna lett a .....
 635. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ióna lett a .....

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ÖKET KARIKÁZÁSSAL!

641. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
642. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
643. A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
644. A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
69. Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tartanak fenn (pl. rendszeresen látogatják egymást, sűrűn leveleznek)? 1) Igen (2) Nem
70. Dolgozott-e/tanult-e Ön vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon? 0) Sosem (1) Régebben igen, de ma nem 2) Igen, ma is
71. Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?
 1) Igen 2) Nem
72. Előfordult-e Önnel, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak? (Például félreértették vagy nem értették meg, amit Ön mondott, vagy Ön nem értette meg pontosan, amit ők mondtak, nem tudta, hogyan kérjen valamit a boltban, megjegyzést tettek az Ön beszédére stb.)
 1) igen (2) nem
73. Ha igen, mesélje el! .....
74. Mit mondanak másképpen Erdélyben, mint Magyarországon?
 ... karioka, kalorika, karlest (kúróléc)
 ... forrai (pauz).
75. Soroljon fel olyan szavakat, kifejezéseket, fordulatokat, amelyeket Magyarországon használnak, de Erdélyben nem!
 ... máder, rostliom

2. Kereszt táblák (1996, RSS-kutatás)

K_501 A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
b_y HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	Elem- szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
		Oszlop% Erdély	Magyaró.	
K_501	-----	3	8	
találkozást Péterrel		51 23.7	28 26.7	79 24.7
Péterrel való találkozást		164 76.3	77 73.3	241 75.3
	Oszlop- összeg	215 67.2	105 32.8	320 100.0

khi-négyzet = 0,3292   p = 0,5661
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_502 Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
b_y HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	Elem- szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
		Oszlop% Erdély	Magyaró.	
K_502	-----	3	8	
fogok késni		38 17.8	15 14.2	53 16.6
késni fogok		175 82.2	91 85.8	266 83.4
	Oszlop- összeg	213 66.8	106 33.2	319 100.0

khi-négyzet = 0,6954   p = 0,4043
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_503 *Befizettek már az idei tagsági díjat?*
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_503	-----	3	8	
tagsági díjat		137 63.7	30 28.6	167 52.2
tagdíjat		78 36.3	75 71.4	153 47.8
	Oszlop- összeg	215 67.2	105 32.8	320 100.0

khi-négyzet = 34,9307   p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma:

K_504 *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérlét?*
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_504	-----	3	8	
kenyérlét		29 13.6	17 16.0	46 14.4
kenyeret		185 86.4	89 84.0	274 85.6
	Oszlop- összeg	214 66.9	106 33.1	320 100.0

khi-négyzet = 0,3560   p = 0,55072
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_505 Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
 by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_505	-----	3	8	
banánokat		27 12.6	13 12.1	40 12.4
banánt		188 87.4	94 87.9	282 87.6

	Oszlop- összeg	215 66.8	107 33.2	322 100.0

khi-négyzet = 0,0109   p = 0,9166
 Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_506 A mai gyerekek attól válnak önzókké, hogy mindent
 megkapnak.by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_506	-----	3	8	
önzőkké		86 40.0	32 29.9	118 36.6
önzővé		129 60.0	75 70.1	204 63.4

	Oszlop- összeg	215 66.8	107 33.2	322 100.0

khi-négyzet = 3,1350   p = 0,0766
 Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_507 *Unom már ezt a sok utazást busszal.*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elem szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_507	3	8	
utazást busszal	52.3	19.6	41.5
buszozást	47.7	80.4	58.5
Oszlop- összeg	66.9	107 33.1	323 100.0

khi-négyszet = 31,4968   p = 0,0000
 Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_508 *Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elem szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_508	3	8	
kell számolni	19.7	9.5	16.4
számolni kell	80.3	90.5	83.6
Oszlop- összeg	67.0	105 33.0	318 100.0

khi-négyszet = 1,9015   p = 0,1679
 Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_509 A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elemsszám Oszlop%	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_509	3	8	
bejárat az épületbe	27 12.6	12 11.2	39 12.1
az épület bejárata	187 87.4	95 88.8	282 87.9
Oszlop- összeg	214 66.7	107 33.3	321 100.0

khi-négyzet = 0,1313   p = 0,7170
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_510 Hahó! Itt vagyok! Látsz?
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elemsszám Oszlop%	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_510	3	8	
Látsz?	65 30.2	36 33.6	101 31.4
Látsz engem?	150 69.8	71 66.4	221 68.6
Oszlop- összeg	215 66.8	107 33.2	322 100.0

khi-négyzet = 0,3864   p = 0,5341
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_511 Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elem szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaro.	
K_511	3	8	
függönyt	118 54.9	60 56.1	178 55.3
függönyöket	97 45.1	47 43.9	144 44.7
Oszlop- összeg	215 66.8	107 33.2	322 100.0

khi-négyzet = 0,0410   p = 0,8395
 Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_512 Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elem szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaro.	
K_512	3	8	
Koszovóban	157 74.1	86 80.4	243 76.2
Koszovón	55 25.9	21 19.6	76 23.8
Oszlop- összeg	212 66.5	107 33.5	319 100.0

khi-négyzet = 1,5636   p = 0,2111
 Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_513 *Valószínűleg külföldre fognak költözni.*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elem szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_513	3	8	
valószínűleg	156 73.6	76 73.1	232 73.4
valószínűleg, hogy	56 26.4	28 26.9	84 26.6
Oszlop- összeg	212 67.1	104 32.9	316 100.0

khi-négyszet = 0,0092   p = 0,9234
 Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_514 *Tanító néni, pisilnem kell. Kimehetek?*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

Elem szám	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_514	3	8	
kimehetek	198 92.1	104 97.2	302 93.8
ki tudok menni	17 7.9	3 2.8	20 6.2
Oszlop- összeg	215 66.8	107 33.2	322 100.0

khi-négyszet = 3,1939   p = 0,0739
 Hiányzó megfigyelések száma: 1

K 515 *Tegnap láttalak a tv-ben.*
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_515	-----			
láttalak		147 68.7	82 78.1	229 71.8
láttalak téged		67 31.3	23 21.9	90 28.2
		Oszlop- összeg	214 67.1	105 32.9
				319 100.0

khi-négyszet = 3,0754   p = 0,0794
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K 521 *Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.*
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_521	-----			
nagyon jó		89 43.0	61 58.1	150 48.1
elfogadható		92 44.4	37 35.2	129 41.3
elég rossz		17 8.2	5 4.8	22 7.1
nagyon rossz		9 4.3	2 1.9	11 3.5
		Oszlop- összeg	207 66.3	105 33.7
				312 100.0

khi-négyszet = 7,0876   p = 0,0691
Hiányzó megfigyelések száma: 11

K_522 *Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.*
b_y HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély	Magyaro.	Sor- összeg
Oszlop%				
K_522	-----	3	8	
nagyon jó		24 11.7	23 21.9	47 15.1
elfogadható		103 50.0	63 60.0	166 53.4
elég rossz		65 31.6	16 15.2	81 26.0
nagyon rossz		14 6.8	3 2.9	17 5.5
	Oszlop- összeg	206 66.2	105 33.8	311 100.0

khi-négyzet = 15,2245   p = 0,0016
Hiányzó megfigyelések száma: 12

K_523 *Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.*
b_y HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély	Magyaro.	Sor- összeg
Oszlop%				
K_523	-----	3	8	
nagyon jó		49 23.8	22 21.0	71 22.8
elfogadható		98 47.6	43 41.0	141 45.3
elég rossz		39 18.9	32 30.5	71 22.8
nagyon rossz		20 9.7	8 7.6	28 9.0
	Oszlop- összeg	206 66.2	105 33.8	311 100.0

khi-négyzet = 5,3143   p = 0,1501
Hiányzó megfigyelések száma: 12

K_524 *Mari is meg kell oldja a saját problémáit.*
 b_y HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_524	-----	3	8	
nagyon jó		108 51.9	13 12.3	121 38.5
elfogadható		76 36.5	27 25.5	103 32.8
elég rossz		15 7.2	36 34.0	51 16.2
nagyon rossz		9 4.3	30 28.3	39 12.4
	Oszlop- összeg	208 66.2	106 33.8	314 100.0

khi-négyzet = 94,7126   p = 0,0000
 Hiányzó megfigyelések száma: 9

K_531 *Ott van egy szék a szoba sarkába.*
 b_y HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_531	-----	3	8	
sarkában		97 45.5	58 54.7	155 48.6
sarkába		116 54.5	48 45.3	164 51.4
	Oszlop- összeg	213 66.8	106 33.2	319 100.0

khi-négyzet = 2,3862   p = 0,1224
 Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_532 *Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.*
bȳ HELYSZÍN

JÓNÁK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám Oszlop%		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
		3	8	
K_532	-----	3	8	
bankszámla		76 36.0	39 36.4	115 36.2
banki számla		135 64.0	68 63.6	203 63.8
Oszlop- összeg		211 66.4	107 33.6	318 100.0

khi-négyzet = 0,00568   p = 0,9399
Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_534 *Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg,
felnőtt emberekkel soha.*by HELYSZÍN

JÓNÁK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám Oszlop%		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
		3	8	
K_534	-----	3	8	
barátokkal		24 11.5	9 8.5	33 10.5
barátaimmal		185 88.5	97 91.5	282 89.5
Oszlop- összeg		209 66.3	106 33.7	315 100.0

khi-négyzet = 0,6716   p = 0,4124
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_535 A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták. by HELYSZÍN

JÓNÁK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_535	-----	3	8	
írásba		63 30.1	46 43.0	109 34.5
írásban		146 69.9	61 57.0	207 65.5
	Oszlop- összeg	209 66.1	107 33.9	316 100.0

khi-négyzet = 5,1693   p = 0,0229
Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_536 Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?by HELYSZÍN

JÓNÁK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_536	-----	3	8	
kinyithatom		151 71.6	87 81.3	238 74.8
ki tudom nyitni		60 28.4	20 18.7	80 25.2
	Oszlop- összeg	211 66.4	107 33.6	318 100.0

khi-négyzet = 3,5804   p = 0,0584
Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_537 *Már dél lesz, mire megérkezünk a barátaimmal a szülővárosomban a családomhoz.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

Elemsszám Oszlop%	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_537	3	8	
szülővárosomba	100 47.6	63 58.9	163 51.4
szülővárosomban	110 52.4	44 41.1	154 48.6
Oszlop- összeg	210 66.2	107 33.8	317 100.0

khi-négyzet = 3,5974   p = 0,0578
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_538 *Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.*
by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

Elemsszám Oszlop%	HELYSZÍN		Sor- összeg
	Erdély	Magyaró.	
K_538	37	54	91
bankkönyveket	17.8	52.4	29.3
bankkönyvecskéket	171 82.2	49 47.6	220 70.7
Oszlop- összeg	208 66.9	103 33.1	311 100.0

khi-négyzet = 39,9319   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 12

K_601 A képviselők az okokat ... tartották.
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_601	-----	3	8	
komolyaknak		70	32	102
		32.7	29.9	31.8
komolynak		144	75	219
		67.3	70.1	68.2
Oszlop- összeg		214	107	321
		66.7	33.3	100.0

khi-négyzet = 0,2586   p = 0,6110
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_602 Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...?
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_602	-----	3	8	
kezecskédet		103	36	139
		47.7	33.6	43.0
kis kezedet		113	71	184
		52.3	66.4	57.0
Oszlop- összeg		216	107	323
		66.9	33.1	100.0

khi-négyzet = 5,7538   p = 0,0164
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_603 A repülőgépek megsértették Svájc...
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_603	-----	3	8	
légi terét		61 28.5	10 9.3	71 22.1
légterét		153 71.5	97 90.7	250 77.9
	Oszlop- összeg	214 66.7	107 33.3	321 100.0

khi-négyzet = 15,200   p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_604 Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_604	-----	3	8	
autókban		39 18.1	14 13.1	53 16.4
autóban		177 81.9	93 86.9	270 83.6
	Oszlop- összeg	216 66.9	107 33.1	323 100.0

khi-négyzet = 1,2893   p = 0,2561
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_605 *Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután...*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_605	-----	3	8	
hegedűn játszott		35	17	52
		16.2	15.9	16.1
hegedült		181	90	271
		83.8	84.1	83.9
Oszlop- összeg		216	107	323
		66.9	33.1	100.0

khi-négyzet = 0,0052   p = 0,9420
 Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_606 *Fiúk, nem attól váltok..., hogy elvégzitek az iskolát,
 hanem attól, hogy tüzet oltotok.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_606	-----	3	8	
tűzoltókká		115	47	162
		53.5	43.9	50.3
tűzoltóvá		100	60	160
		46.5	56.1	49.7
Oszlop- összeg		215	107	322
		66.8	33.2	100.0

khi-négyzet = 2,6136   p = 0,1059
 Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_607 *Mindjárt kész az ebéd,...*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_607	-----	3	8	
ne légy		87	45	132
türelmetlen		40.8	42.5	41.4
ne türelmetlenkedj		126	61	187
		59.2	57.5	58.6
Oszlop- összeg		213	106	319
		66.8	33.2	100.0

khi-négyzet = 0,0754   p = 0,7836
 Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_608 *Itt van még Péter? - Itt, de már...*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_608	-----	3	8	
készül menni		61	9	70
		28.4	8.4	21.7
menni készü		154	98	252
		71.6	91.6	78.3
Oszlop- összeg		215	107	322
		66.8	33.2	100.0

khi-négyzet = 16,7316   p = 0,0004
 Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_609 Az egyik ismerősöm fia ...volt katona.
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_609	-----	3	8	
Craiován		155 72.8	34 32.1	189 59.2
Craiovában		58 27.2	72 67.9	130 40.8
	Oszlop- összeg	213 66.8	106 33.2	319 100.0

khi-négyzet = 48,5447   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_610 Az osztályban senki sem...
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_610	-----	3	8	
magasabb, mint ő		77 36.2	18 16.8	95 29.7
magasabb nála		136 63.8	89 83.2	225 70.3
	Oszlop- összeg	213 66.6	107 33.4	320 100.0

khi-négyzet = 12,7459   p = 0,0003
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_611 A fiúk még tavaly jelentkeztek...
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_611	-----	3	8	
tűzoltóknak		79 37.1	16 15.1	95 29.8
tűzoltónak		134 62.9	90 84.9	224 70.2
Oszlop- összeg		213 66.8	106 33.2	319 100.0

khi-négyzet = 16,3737   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_612 Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ...
mőndta a háziasszony kedves mosollyal.by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemiszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_612	-----	3	8	
kávécská		10 4.7	2 1.9	12 3.7
kávé		205 95.3	105 98.1	310 96.3
Oszlop- összeg		215 66.8	107 33.2	322 100.0

K_613 A tükör előtt hosszan...
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_613	-----	-----	-----	-----
szépitette magát		133 62.7	21 20.0	154 48.6
szépitkezett		79 37.3	84 80.0	163 51.4
	Oszlop- összeg	212 66.9	105 33.1	317 100.0

khi-négyszet = 51,3405   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_614 Kár, hogy nem megy a moziban a Superman, mert szívesen...
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_614	-----	-----	-----	-----
megnéznénk		170 80.2	106 99.1	276 86.5
megnéznők		42 19.8	1 .9	43 13.5
	Oszlop- összeg	212 66.5	107 33.5	319 100.0

khi-négyszet = 21,7263   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_615 *Találkoztam Hedviggel, s..., hogy vegyen nekem egy kifestő.* HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
Elemzsám Oszlop%		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
K_615	-----	3	8	
megkértem		172 80.0	77 72.6	249 77.6
megkértem őt		43 20.0	29 27.4	72 22.4
Oszlop- összeg		215 67.0	106 33.0	321 100.0

khi-négyszet = 2,2095   p = 0,1371
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_621 *Patricia magasabb Klaudia..., pedig egy évvel fiatalabb.*
b̄ HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemzsám Oszlop%		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
K_621	-----	3	8	
Klaudiánál		201 96.2	104 97.2	305 96.5
Klaudiától		8 3.8	3 2.8	11 3.5
Oszlop- összeg		209 66.6	107 33.4	316 100.0

K_622 *Azt akarom, hogy ő nyí... ki az ajtót.*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_622	-----	3	8	
nyissa		166 76.9	103 96.3	269 83.3
nyitja		8 3.7	4 3.7	12 3.7
nyitsa		42 19.4		42 13
	Oszlop- összeg	216 66.9	107 33.1	323 100.0

khi-négyzet = 24,043   p = 0,0000
 Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_623 *Középiskolánk... sok szakképzetlen pedagógus tanít.*
 b $\bar{y}$ HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_623	-----	3	8	
-ba (n)		203 100	102 98.1	305 99.3
-on			2 1.9	2 0.7
	Oszlop- összeg	203 67.3	104 32.7	307 100.0

K_624 *Jó napot kívánok. A főnök... jöttem, panaszt szeretnék tenni.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemzsám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_624	-----	3	8	
főnökhöz		181	104	285
		100.0	100.0	100.0
		+-----+-----+		
Oszlop- összeg		181	104	285
		63.5	36.5	100.0

khi-négyzet = nem számolható ki
hiányzó megfigyelések száma: 38

K_625 *Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tēkintsen el attól, hogy öt titkárrá jelölje és ...*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemzsám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_625	-----	3	8	
megválassza		165	85	250
		97.1	94.4	89.0
		+-----+-----+		
megválasztja		5	5	10
		2.9	5.6	11.0
		+-----+-----+		
Oszlop- összeg		170	90	260
		65.4	34.6	100.0

K_626 *Erzsi néninek fáj a szív..., Kati néninek meg a láb...
is fáj...* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_626	-----	3	8	
fáj a lába		193 91.9	93 94.9	286 92.9
lábai		17 8.1	5 5.1	22 7.1
Oszlop- összeg		210 68.2	98 31.8	308 100.0

khi-négyzet = 0,9025   p = 0,3421
Hiányzó megfigyelések száma: 15

K_627 *Mi is megven... azt a malacot, de kicsit drágán adják.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_627	-----	3	8	
megvennénk		173 87.4	106 100.0	279 91.8
megvennők		25 12.6		25 8.2
Oszlop- összeg		198 65.1	106 34.9	304 100.0

khi-négyzet = 14,583   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 19

K_628 *Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár.*
 by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_628	-----	3	8	
válogatja		170 91.4	97 96.0	267 93.0
válogassa		16 8.6	4 4.0	20 7.0
	Oszlop- összeg	186 64.8	101 35.2	287 100.0

khi-négyzet = 2,175   p = 0,1402
 Hiányzó megfigyelések száma: 36

K_629 *Minek ez a halogatás?! Nem szeretem ha valaki elhala...
 a döntéseket.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN		
Elemszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%				
K_629	-----	3	8	
elhalasztja		143 71.1	86 84.3	229 73.4
elhalassza		58 28.9	16 15.7	74 26.6
	Oszlop- összeg	201 66.3	102 33.7	303 100.0

khi-négyzet = 6,358   p = 0,0117
 Hiányzó megfigyelések száma: 20

K_631 *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát...*
b $\bar{y}$ HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_631	-----	3	8	
tanár		35 16.6	61 58.7	96 30.5
tanárnő		176 83.4	43 41.3	219 69.5
	Oszlop- összeg	211 67.0	104 33.0	315 100.0

khi-négyzet = 58,1804   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_632 *Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ...*
i $\bar{s}$ .by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_632	-----	3	8	
igazgató		135 66.2	85 82.5	220 71.7
igazgatónő		69 33.8	18 17.5	87 28.3
	Oszlop- összeg	204 66.4	103 33.6	307 100.0

khi-négyzet = 9,0070   p = 0,0026
Hiányzó megfigyelések száma: 16

K_633 Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ...by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_633	-----	3	8	
fodrászom		80	94	174
		38.1	89.5	55.2
fodrásznóm		130	11	141
		61.9	10.5	44.8
Oszlop- összeg		210	105	315
		66.7	33.3	100.0

khi-négyzet = 74,8789   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_634 A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		Sor- összeg
Oszlop%		3	8	
K_634	-----	3	8	
polgármester		129	91	220
		64.5	88.3	72.6
polgármesternő		71	12	83
		35.5	11.7	27.4
Oszlop- összeg		200	103	303
		66.0	34.0	100.0

khi-négyzet = 19,4432   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 20

K 641 A menekülésügyi főbiztosnak meg kell oldania a
 menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
 by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		
Oszlop%				Sor- összeg
K_641	-----	3	8	
nagyon jó		97 46.4	56 52.8	153 48.6
elfogadható		88 42.1	41 38.7	129 41.0
elég rossz		16 7.7	8 7.5	24 7.6
nagyon rossz		8 3.8	1 .9	9 2.9
	Oszlop- összeg	209 66.3	106 33.7	315 100.0

khi-négyzet = 2,8471   p = 0,4158
 Hiányzó megfigyelések száma: 8

K 642 A menekülésügyi főbiztosnak meg kell oldani a
 menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
 by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély Magyaro.		
Oszlop%				Sor- összeg
K_642	-----	3	8	
nagyon jó		44 21.7	28 26.9	72 23.5
elfogadható		90 44.3	55 52.9	145 47.2
elég rossz		59 29.1	16 15.4	75 24.4
nagyon rossz		10 4.9	5 4.8	15 4.9
	Oszlop- összeg	203 66.1	104 33.9	307 100.0

khi-négyzet = 7,1413   p = 0,0675
 Hiányzó megfigyelések száma: 16

K 643 A menekülésügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

	Elem- szám	HELYSZÍN		Sor- összeg	
		Oszlop%	Erdély		Magyaro.
K_643	-----		3	8	
nagyon jó		43 21.0	22 21.2	65 21.0	
elfogadható		99 48.3	45 43.3	144 46.6	
elég rossz		45 22.0	28 26.9	73 23.6	
nagyon rossz		18 8.8	9 8.7	27 8.7	
		Oszlop- összeg	205 66.3	104 33.7	309 100.0

khi-négyzet = 1,0978   p = 0,7775
Hiányzó megfigyelések száma: 14

K 644 A menekülésügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

	Elem- szám	HELYSZÍN		Sor- összeg	
		Oszlop%	Erdély		Magyaro.
K_644	-----		3	8	
nagyon jó		111 55.0	8 7.8	119 39.0	
elfogadható		66 32.7	30 29.1	96 31.5	
elég rossz		21 10.4	33 32.0	54 17.7	
nagyon rossz		4 2.0	32 31.1	36 11.8	
		Oszlop- összeg	202 66.2	103 33.8	305 100.0

khi-négyzet = 106,144   p = 0,0000
Hiányzó megfigyelések száma: 18

HOL BESZÉLIK LEGSZEBBEN A MAGYAR NYELVET? by HELYSZÍN

		HELYSZÍN		
Elemsszám		Erdély	Magyaro.	
Oszlop%				Sor-
LEGSZEBB		3	8	összeg
Budapest		28 13.8	20 19.6	48 15.7
Mo-vidék		17 8.4	34 33.3	51 16.7
Mo-falu		3 1.5	29 28.4	32 10.5
Erdély		154 75.9	19 18.6	173 56.7
Felvidék		1 .5		1 .3
Oszlop- összeg		203 66.6	102 33.4	305 100.0

khi-négyzet = 113,4687 p = 0,0000
 Hiányzó megfigyelések száma: 18

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet 1976. Valószínűleg, hogy... *Magyar Nyelvőr* 100: 397–398.
- Andrásfalvy Bertalan 2014. A székely társadalom és föld sorsának elhallgatott története. In: Sándor-Zsigmond Ibolya – Visy Zsolt, szerk., *Székely gazdálkodás régen és most*. Molnár István Múzeum, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem, Pro Énlaka Alapítvány, Székelykeresztúr – Budapest – Pécs – Énlaka. 33–40.
- Andrássy György 2006. Az anyanyelv használatához való jog jellege. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* 2: 13–19.
- Anonymus and Master Roger 2010. Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele RegisNotarii GESTA HUNGARORUM – Anonymus, Notary of King Béla THE DEEDS OF THE HUNGARIANS Edited, translated and annotated by Martyn Rady and László Veszprémy). Magistri Rogerii EPISTOLA IN MISERABILE CARMEN SUPER DESTRUCTIONE REGNI HUNGARIE PER TARTAROS FACTA – Master Roger’s EPISTLE TO THE SORROWFUL LAMENT UPON THE DESTRUCTION OF THE KINGDOM OF HUNGARY BY THE TATARS (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady). Central European University Press, Budapest–New York.
- Bakos Ferenc 1970. A végartikulus alakulása román jövevényszavainkban. *Magyar Nyelv* 66: 178–182.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balassa Iván 1989. *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2000. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 124/1: 5–24.
- Balázs János 1983. *Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei*. Budapest: MNyTK. 166. sz.
- Balázs János, szerk., 1989. *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Balázs Ladislau é. n. *Bilinguismul în comuna Suatu (Rai. Gherla, Reg. Cluj)*. A doktori értekezés kézirat.

- Balázs Ladislau 1968. Influența limbii literare asupra lexicului unui grai în condițiile bilingvismului. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia* 13: 73–80.
- Bálint Emese 2013. *Kétnyelvűség és nyelvi változás a szórványban. Szociolingvisztikai kutatások Alsókarácsonfalván és Buzásbucsárdon.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 8. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Bálint Emese – Péntek János, szerk., 2009. *Oktatás: nyelvek határán. Közelp és helyzetkép a romániai magyar oktatásról.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Barabás Zoltán – Miklós László – Bodó Barna 1992. *Erdélyi egyházaink évszázadai.* Transil RT., Bukarest.
- Bárzsi Géza 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: *Stilisztikai tanulmányok.* Gondolat Kiadó, Budapest. 62–112.
- Bárdi Nándor 2017. Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. 9–127.
- Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról.* Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., 2008. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Barna Gergő 2016. Az oktatás számokban. A romániai magyar közoktatás 1990 és 2014 között. In: Barna és mtsai, 2016. 11–32.
- Barna és mtsai = Barna Gergő – Kapitány Balázs – Kiss Tamás – Márton János – Toró Tibor 2016. *Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- Bartalis és mtsai 2017 = Bartalis Boróka – Köllő Zsófia – Orbán Zsuzsa – Szócs Hedviga – Tamás Adél 2017. *Magyar nyelv és irodalom. V. osztály.* Kreatív/Norand, Marosvásárhely.
- Bartalis és mtsai 2018 = Bartalis Boróka – Köllő Zsófia – Pataki Enikő – Szócs Hedviga – Tamás Adél 2018. *Magyar nyelv és irodalom. VI. osztály.* Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Bartha Csilla 1992. Sztenderdizáció és/vagy nyelvi asszimiláció? Megjegyzések az erdélyi menekültek nyelvében észlelhető változásokról. In: Kontra, szerk., 1992, 19–28.
- Bartha Csilla 1997. Helységneveink ragozása határainkon innen és túl. In: Kiss Gábor – Zaicz Gábor, szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 49–62.
- Bartha Csilla 1998. *A szociolingvisztika alapjai.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László, szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bartha Elek 1992. *Vallásökológia*. Ethnica Kiadás, Debrecen.
- Bartos-Elekes Zsombor 2011. Románia földrajzi nevei. In: Benedek, szerk., 2011, 481–500.
- Bencédy József – Fábián Pál – Rác Endre – Velcsov Mártonné 1974. *A mai magyar nyelv*. Szerk. Rác Endre. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benedek József, szerk., 2011. *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kolozsvár.
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bialystok, Ellen 2003. *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönző jelentésvilága*. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai–szemantikai kérdései. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Benő Attila 2005. A kisebbségi jogok kodifikációjának néhány problémája. In: Péntek János – Benő Attila, szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. 135–140.
- Benő Attila 2007a. A hivatali nyelv és a nyelvi tervezés. In: Zelliger Erzsébet, szerk., *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11) előadásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 115–122.
- Benő Attila 2007b. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor, szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. I. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár. 145–151.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia*. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- Benő Attila 2009. Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga, szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Könyvkiadó, Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra. 25–36.
- Benő Attila 2011. *A dolgok másik neve*. Korunk Kom-Press Kiadó, Kolozsvár.
- Benő Attila 2012. Gyakoribb román eredetű családneveink földrajza. In: Vörös Ferenc, szerk., *Nyelvjárási – néprajzi – művelődéstörténet*. Savaria University Press, Szombathely. 123–132.
- Benő Attila 2013. Egy lehetséges relatív kontaktusjelenség az erdélyi magyar nyelvváltozatban: az általános alany kifejezése egyes szám második személyű igealakokkal. In: Agyagási Klára – Hegedűs Attila – É. Kiss Katalin, szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 13–26.

- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Benő Attila 2015. Multilingualism and Education in Transylvania. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 7, 3: 25–36.
- Benő Attila 2017. A Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Fábián Zsuzsanna, szerk., *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 209–227.
- Benő és mtsai = Benő Attila – Becze Orsolya – Erdély Judit – Nagy Zsuzsanna – Ördög-Gyárfás Eszter – Sárosi Márdírosz Krisztina, szerk., 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Anyanyelvopólok Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Benő Attila – Fazakas Emese – Sárosi-Márdírosz Krisztina, szerk., 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Anyanyelvopólok Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Benő Attila – Hegedűs Attila 2019. Román hatás és nyelvjárási jelenség párhuzama egy adott szerkezet érvényesülésében: a *hog*y törlése a *lehet* után. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla, szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 189–200.
- Benő Attila – Lanstyák István 2017. Névideológiák Erdélyben. In: Vörös Ferenc, szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Savaria University Press, Kolozsvár – Szombathely. 13–32.
- Benő Attila – Lanstyák István 2019. Megőrzött régiség és kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla, szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 13–26.
- Benő Attila – Lanstyák István – Vörös Ferenc 2017. A kontaktusjelenségek tipológiája a családnevek körében. Vörös Ferenc, szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI*. Imre Samu Nyelvi Intézet, Alsóőr. 147–186.
- Benő Attila – Péntek János 2003a. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1. Anyanyelvopólok Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Benő Attila – Péntek János 2003b. Die juristische Regelung des Sprachgebrauchs in Rumänien und die Muttersprachensprecher. In: Hrsg. Ferenc Glatz.: *Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas. Begegnungen*. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Band 21. Europa Institut, Budapest. 71–86.
- Benő Attila – Péntek János 2016. Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. In: Marian Sloboda – Petteri Laihonon – Anastassia Zabrodszkaja, eds., *Sociolinguistic Transition in Former*

- Eastern Bloc Countries. Two Decades after the Regime Change.* Series: Prague Papers on Language, Society and Interaction. Peter Lang International Academic Publishers, Bern. 185–205.
- Benő Attila – Péntek János. 2018. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota és Bölskei Andrea, szerk., *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen.* Magyar Nyelvstratégiai Intézet, L'Harmattan, Budapest. 59–72.
- Benő Attila – Péntek János, szerk., 2005. *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Benő Attila – Péntek János, szerk., 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok.* Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Kolozsvár.
- Benő Attila – Péntek János, szerk., 2013. *Dicționar cultural maghiar–român. Ghid de orientare în cultura maghiară cotidiană.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sfântu Gheorghe.
- Benő Attila – Szilágyi N. Sándor 2005. Hungarian in Romania. In: Anna Fenyvesi, ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. 133–163.
- Benő Attila – Szilágyi N. Sándor, szerk., 2006. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok.* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Bereznay András 2011. *Erdély történetének atlasza.* Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Bereznay András 2018. *A cigánység történetének atlasza. Térképezett roma történelem.* Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Berlász Jenő 2010. *Erdélyi jobbgység – magyar gazdaság. (Válogatott tanulmányok).* Argumentum, Budapest.
- Bethlendi András – Szeredai Norbert 2018. Az erdélyi románok kisebbségjogi jogállása 2018 előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies* 7, 2, 129–163.
- Bibó István 1946/1986. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Ring Éva, szerk., 1986. *Helyünk Európában II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest. 122–157.
- Biró A. Zoltán 1995. *A restaurációs kísérletektől a pragmatikus modellekig. Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között.* Kutatási zárótanulmány. Kézirat.
- Bitay Enikő 2016. *Az „egyetlen” erdélyi bányász. Debreceni Márton műszaki öröksége.* Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek 9. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Blédy Géza 1941. *Influența limbii române asupra limbii maghiare.* Universitatea „Regele Ferdinand I.,” Sibiu.
- Bodó Barna 2003. Identitás és szórványdiszkurzus. *Kisebbségkutatás* 12/2: 384–398.

- Bodó Barna 2009a. *Szórvány és nyelvhatár*. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Bodó Barna 2009b. Régió-ankét a kisebbségkutatásról. *Regio* 2009/3: 18–21.
- Bodó Barna 2013 Mikor, meddig, miért magyar? In: Kántor Lajos, szerk., *Párbeszéd nemzetről, nemzetköziségről*. Korunk Kompress-Kiadó, Kolozsvár. 29–31.
- Bohonyi Imola 2011. *Interferenciák és regionalizmusok az általános iskolás tanulók nyelvhasználatában*. I. fokozati tanári szakdolgozat. (Kézirat). Témavezető: Benő Attila.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya, Budapest.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. L'Harmattan, Budapest.
- Bottoni, Stefano 2008. *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Böloni Domokos 1994. Sorok a szórványból. Mezőörményes. *Magyar Élet*. 3–4.
- Carp, Matatias 1993. *Holocaust Romániában. Tények és dokumentumok a romániai zsidók pusztulásáról 1940–1944*. Primor Kiadó, Budapest.
- Cummins, James 1981. The role of primary language development in promoting educational success for language minority students. In: Charles F. Leyba (ed.): *Schooling and language minority students: A theoretical framework*, 3–49. California State University, National Evaluation, Dissemination and Assessment Center, Los Angeles.
- CsángA. 1991. *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. I–II. Szerk. Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila. A kiadás előkészítői: Murádin László és Péntek János. MNYTK. 193., Budapest.
- Cseke Péter 1984. A népiség elve az Erdélyi Helikonban. In: Szabó Zoltán, szerk., *Irodalomtudományi és stílusztikai tanulmányok 1984*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 104–144.
- Cseke Péter, szerk., 2016. *Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Korunk – Komp-Press, Kolozsvár.
- Dr. Cserhádi József – Dr. Fábíán Árpád, szerk., 1986. *A II. Vatikáni Zsinat tanítása* 3. Szent István Társulat, Budapest.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Csernicskó István – Szabómihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond, szerk., *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest. 167–198.
- Csetri Elek – Imreh István 1980. *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Csomortáni Magdolna 2011. A romániai magyar hivatalos helységnév kodifikálásának időszerű kérdései. In: Benő Attila – Péntek János, szerk., 2011, 391–396.

- Dávid Gyula 1994. Kriterion Kézikönyvek. In: Dávid Gyula, főszerk., *Romániai magyar irodalmi lexikon III.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/2368/>
- Deme és mtsai = Deme Andrea – Gugán Katalin – Sass Bálint – Mády Katalin 2017. Towards capturing implicit innovative language attitude using an auditory Implicit Association Test. *Finno-Ugric Languages and Linguistics*. 6: 3–40.
- Diószegi László – R. Süle Andrea, szerk., 1991. *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989.* A Magyarságkutatás Könyvtára V. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Egyed Ákos 1996. Szórványmagyarságunk kialakulásának történelmi háttéréhez. In: Bodó Barna, szerk., *Jelen és jövő a szórványkutatásban.* Szórvány Alapítvány, Temesvár. 9–14.
- Egyed Ákos 2006. *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Egyed Ákos, főszerk., 2016. *Székelyföld története 1–3.* Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely.
- EOE 1887. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII.* Szerk. Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Erdély és mtsai = Erdély Judit – Ördög-Gyárfás Ágnes – Ördög-Gyárfás Lajos – Péntek János, szerk., 2012. *Nyelvét megtartó közösség – közösségét megtartó nyelv. Az AESZ két évtizede a nyelvi közösség szolgálatában.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Fábián Gyula 2017. Jogi keretek. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. 270–276.
- Fábián Zsuzsa, szerk., 2017. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Fancsaly és mtsai = Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubič Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban.* Szerk. Kontra Miklós. Gondolat Kiadó, Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet, Budapest – Eszék.
- Fazakas Emese 2017. A kétnyelvű szótárírás nehézségei kisebbségi helyzetben (a magyar/román szótárak példáján keresztül). In: Fábián Zsuzsa, szerk., 2017. 65–82.
- Fazakas Emese, főszerk., 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Fazakas Emese, szerk., 2005. *Román–magyar gazdasági szótár.* Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár.
- Fazakas Emese – Somai József, szerk., 2008. *Magyar–román gazdasági szakszótár.* Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár.

- Fazakas Emese – Tódor Erika, szerk., 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Fenyvesi Anna 2005. A toledoi magyarok nyelve: nonstandard nyelvhasználat vagy a nyelvkontaktus hatása? In: Kovács Nóra, szerk., *Magyarok a nagyvilágban: Diaszpórákutató az ezredfordulón*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 58–73.
- Fodor Katalin 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: Kiss Jenő, szerk., 2001, 325–350
- Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János 2011. A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelvekre. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János, szerk., *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 73–132.
- Förster, Horst – Fassel, Horst, szerk., 1999. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*. Institut Fur Donauschwabische Geschichte Und Landeskunde – Schriftenreihe, Stuttgart.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York.
- Gal, Susan 1992. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: Kontra Miklós, szerk. 1992, 47–59.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes, László – Sándor Maticsák, szerk., *A magyar nyelv idegenben*. Debreceni Egyetem, Debrecen. 197–204.
- Gáldi László 1946/1986: A Dunatáj nyelvi alkata. In: Ring Éva, szerk., *Helyünk Európában II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 44–72.
- Gálffy Mózes – Murádin László, szerk., 1975. *Anyanyelvünk művelése. Cikkek és tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. *Protestáns Szemle* 57/3: 197–218.
- Gereben Ferenc 1998. *Könyv, könyvtár, közönség. (A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében)*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999.
- Gereben Ferenc 2011. Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosságtudatában. In: Híres-László Kornélia és mtsai, szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. (A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.)*. Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest – Beregszász. 245–256.

- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Újvidék.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Magyarorsággutató Tudományos Társaság, Szabadka.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Gündischné Gajzágó Mária 2016. *Bolyai Farkas és a magyar fizikai szaknyelv kialakulása*. Az előadás kézirata.
- Cs. Gyimesi Éva 1995. Változatok az anyanyelvű oktatás témájára. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán, szerk., *Sokszemközt*. Erdélyi Könyvegylet, Stockholm. 184–197.
- Hajdú Farkas-Zoltán 2001. *Székelemek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székeleyknél és az erdélyi szászoknál*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Hegedűs Sándor – Kiss András – Nemes István, szerk., 2006. *Román–magyar jogi szótár*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár.
- Hofer Tamás 1991. Kulturális pluralizmus. *Ethnographia* 3–4: 225–230.
- Horányi Özséb, szerk. 1991. *Kereszténység és közélet*. Keresztény szemmel 3. Vigília, Pécs.
- Horváth István 1971. *Magyarozói toronyalja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Horváth István 2003. Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom* 1: 7–24.
- Horváth István 2017. Nyelvismeret, nyelvi jogok és nyelvhasználat. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk. 2017. 185–230.
- Horváth István – Scacco, Alexandra 2001. From the Unitary to the Pluralistic: Fine-Tuning Minority Policy in Romania. In: Biró, Anna-Mária – Kovács, Petra, eds., *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Initiative, Budapest. 243–271.
- Hunyady György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ilyés Gyula 1936. *Puszták népe*. Nyugat, Budapest.
- Ilyés Szilárd – Tamásné Szabó Csilla, szerk., 2006.: *Az erdélyi magyar tudomány történetéből*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Dr. Imre Lajos, szerk. 1940. *A szórványmunka elvi és gyakorlati kérdései*. Az erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása, Kolozsvár.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Ivácsony Zsuzsa 2005. Mondattani és szövegtani vizsgálat a moldvai csángó nyelvjárásban. In: Kinda István – Pozsony Ferenc, szerk., *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 308–335.
- Jónás Péter 1995. A romániai magyarság a számok tükrében. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán, szerk., *Sokszemközt*. Erdélyi Könyvgyelet, Stockholm. 13–34.
- Kabán Annamária 1992. Két erdélyi napilap nyelvi vizsgálata. In: Kontra Miklós, szerk., 1992, 61–70.
- Kacsó Sándor szerk., 1934. *Anyanyelvünk*. ÁGISZ, Brassó.
- Kádár Edit 2010. ...és (de) nemcsak. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila, szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 1*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 207–221.
- Kádár Edit 2014. *A magyar nyelv tantárgy oktatása a külső régiókban. Romániai esettanulmány*. Kézirat.
- Kádár Edit 2015. A romániai magyar nyelvtudomány (2002–2013). In: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária, szerk., 2015. 29–94.
- Kádár Edit 2016. *A magyar nyelv tantárgy tartalma és oktatása a romániai oktatás-szabályozási keretben*. Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România / Working Papers in Romanian Minority Studies / Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről. Nr. 62. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Cluj-Napoca.
- Kádár Edit 2018. A tudománykommunikáció az iskolában kezdődik. Egy kísérletről. *Jel-Kép* 2018/4: 119–125.
- Kádár Edit, szerk., 2015. *Erdélyi Magyar Nyelvészek 1*. Murádin László. Az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottságának Nyelvtudományi Szakbizottsága, Kolozsvár.
- Kádár Edit, szerk., 2017. *Feladatbank az anyanyelvi órák tervezéséhez V–VIII. osztályban*. 1. kötet. Kolozsvár, Ábel Kiadó.
- Kádár Edit, szerk., 2018. *Feladatbank az anyanyelvi órák tervezéséhez V–VIII. osztályban*. 2. kötet. Kolozsvár, Ábel Kiadó.
- Kántor Lajos – Köttő József, szerk., 1998. *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Integral Kiadó, Bukarest.
- Kapitány Balázs 2016. Oktatásszervezői döntések és tanulságok. In: Barna és mtsai, 257–270.
- Karnouh, Claude 1990. *L'invention du peuple. Chroniques de Roumanie. Essai*. Arcantere, Paris.
- Kassai Ilona, szerk., 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest.

- Katona Hajnal Tünde 2016. *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben. Szociolingvisztikai vizsgálat* A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 10. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Kelemen, Béla, red. principal, 1964. *Dicționar romîn–maghiar. Român–magyar szótár. I-II*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București.
- Kelemen Béla – Szász Lőrinc, főszerk., 2010. *Magyar–román szótár. Dicționar maghiar–român. I-II*. Editura Academiei Române. București.
- Kesserű Némety, Judith, ed., 2015. *21st Century Hungarian Language Survival in Transylvania*. Helena History Press, Reno, NV.
- Keszeg Erika – Toró Tibor 2018. *Magyartanítás a magyar oktatási rendszer határain kívül. A fakultatív magyar nyelvoktatás helyzete Erdélyben*. Kutatásjelentés kézírata, megjelenőben.
- Keszeg Vilmos 1999. *Mezőségi hiedelmek*. Mentor, Marosvásárhely.
- Kiss Dénes 2017. Egyházak és vallási élet. In: Bárdi – Éger, szerk., 2017, 375–395.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő, szerk., 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő, szerk., 1995. *Örökség és feladat. Tanulmányok romániai magyar könyvekről, könyvtárakról*. Az EMKE Könyvtári Szakosztályának kiadása, Sepsiszentgyörgy.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 2009. El kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el keltek menni. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila, szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. 213–230.
- É. Kiss Katalin 2010. Valószínűleg, hogy román kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila, szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 223–237.
- Kiss László – Bartha István – Zágoni Jenő 1996. Erdélyi magyar baptista misziótörténet. In: Bereczki Lajos, szerk., „Krisztusért járva követségben.” *Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből*. Baptista Kiadó, Budapest. 300–352.
- Kiss Tamás 2017a. Demográfiai és társadalmi makrófolyamatok. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. 129–184.
- Kiss Tamás 2017b. Médiaszerkezet, médiafogyasztás a 21. század második felében. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. 408–425.
- Kiss Tamás – Barna Gergő 2012. *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- Kiss Zsuzsanna Éva 2011. Language policy and language ideologies in Szekler Land (Romania): A promotion of bilingualism? *Multilingua* 30/2: 221–264.

- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica Kiadó, Budapest.
- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. Stanley Lieberson, ed., *Explorations in Sociolinguistics*. Indiana University, Bloomington. 7–17.
- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik 2006. *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kontra Miklós 1997. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatástól”? *Korunk* 1. sz. 75–79.
- Kontra Miklós 2000. *Koszovóban és Craiován: Trianon hatása a magyar mentális grammatikára*. Borbély Anna, szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest. 135–145.
- Kontra Miklós 2006. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor, szerk., 9–29.
- Kontra Miklós 2019. Harc a kisebbség szó ellen. In: Uő.: *Felelős nyelvészet*. Gondolat Kiadó, Budapest. 126–130.
- Kontra Miklós – Péntek János – Szilágyi N. Sándor 2010. A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztáblái (I.). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LIV/2: 161–180.
- Kontra Miklós – Péntek János – Szilágyi N. Sándor 2011. A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztáblái (II.). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LV/1: 67–84.
- Kontra Miklós, szerk., 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kontra Miklós, szerk., 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferencia a tannyelvválasztásról Debrecenben 2004. október 28–31-én*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely.
- Kós Károly 1976. A romániai magyarság néprajzáról. *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion Kiadó, Bukarest. 8–29.
- Kósa László 1991. Erdély néprajza. *Ethnographia* 1991, 3-4: 197–211.
- Kosztándi Timea-Ildikó, szerk., 2010. *Tíz év Moldvában. Csángó oktatási program 2000–2010*. Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely.
- Kovács Magdolna 2001. *Code-switching and Language Shift in Australian Finish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo Akademi Förlag, Åbo.
- Köpeczi Béla, főszerk., 1986. *Erdély története I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Köpeczi Béla, főszerk., 1989. *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Köpeczi Béla, főszerk., 1994: *History of Transylvania*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kötő József 1995. Sarjadó közművelődési intézményrendszer. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán, szerk., *Sokszemközt*. Erdélyi Könyvgyelet, Stockholm. 159–169.

- Kövári László 1852. *Erdély régiségei*. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. Pest.
- Kristó Gyula, főszerk., 1994: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Szabó Ernő 2017. A nyelv, a dolgok és az alapító megnevezés. A nyelvi alkotás és a mai szépirodalom. In: Tolcsvai Nagy Gábor, szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 433–461.
- S. Lackovits Emőke, szerk., 1991. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I.* A VEAB Néprajzi Munkabizottsága, Veszprém.
- Laihonen, Petteri 2004. A romániai bánásági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László, szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.*, 81–97. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- P. Lakatos Ilona, szerk., 2002. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- P. Lakatos Ilona, szerk., 2012. *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lambert. Wallace 1955. Measuerment of linguistic dominance of bilinguals. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 50: 197–200.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Pozsony.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabómihály Gizella, szerk., *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony. 12–18.
- Lanstyák István 2003. Fordítás és kontaktológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/3: 49–70.
- Lanstyák István 2006. A kölcsönzavak rendszerezéséről. In: Uő. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony. 15–56.
- Lanstyák István 2009. A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabómihály Gizella, szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Gramma, Dunaszerdahely. 78–115.
- Lanstyák István 2011. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabómihály Gizella – Lanstyák István, szerk., *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 55–82.
- Lanstyák István 2018. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf

- Lupán Ernő – Sztranyicki Szilárd 2011. *Román–magyar magyarázó jogi szótár*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- Mackey, William Francis 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J., eds., *Sociolinguistics/ Soziolinguistik*. (vol. 1). de Gruyter, Berlin – New York. 699–713.
- Magyari Tivadar 2017. Az erdélyi magyarok nyilvánosságának általános jegyei. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. 397–406.
- Makkai László 1944. *Erdély története*. Renaissance Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Márku Anita 2013. „Pozákrápszi”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. „Líra” Poligráfcentrum, Ungvár.
- Marosi és mtsai = Marosi Barna – Káli István – Nemess László – Tófalvi Zoltán – Oltyán László 1991. *Fehér könyv*. Püski Kiadó, Budapest.
- Márton Gyula 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Márton Gyula 1973. A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. In: Ritoók János, szerk., *Korunk Évkönyv 1973*. (Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből.) Kolozsvár. 173–193.
- Máthé Dénes 1995. A verespataki magyarság kétnyelvűségének/nyelvcseréjének előzményei és jellemzői. *Kétnyelvűség III/2*: 51–68.
- Mikó Imre 1932. *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Erdélyi Fiatalok, Cluj – Kolozsvár.
- Mikó Imre 1941. *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Studium, Budapest.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4: 530–555.
- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. Llamas, Carmen – Mullany, Louise – Stockwell, Peter, eds., *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. Routledge, London – New York. 133–139.
- MMTnySz. 2016–2018. Péntek János, szerk., *A moldvai magyar tájnyelv szótára. I. Moldvai magyar–közmagyar I–II. kötet, III. Közmagyar–moldvai magyar*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Mollay Károly 1989. A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs J., szerk., 231–290.
- Murádin László 1958. A nyelvújítási szók csángó megfeleléséhez. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*. 197–199.
- Murádin László 1981. Miriszló nyelvjárásának magánhangzó-rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 25/1: 39–66.
- Murádin László 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad.

- Murádin László 2010. *Erdélyi magyar nyelvöldrajz*. Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Murvai László 2000. *A számok hermeneutikája. A romániai magyar oktatás tíz éve 1990–2000*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Murvai László 2001. A romániai magyar tanítóképzés. In: Bodó Barna, szerk., *Romániai magyar évkönyv 2001*. Szórvány Alapítvány, Polis Könyvkiadó, Temesvár – Kolozsvár. 155–167.
- Myers-Scotton, C. – Jake, J. L. 1997. *Codeswitching as evidence for two types of functional elements*. John Benjamins Publishing Company, Philadelphia.
- Nagy Enikő 1998. Romániai magyar nyelvű napi-, heti- és havilapok nyelv művelő cikkeinek szemléje (1989–1995). *Magyar Nyelvőr* 122/1: 109–119.
- Nagy Jenő 1968/1980. A magyar–szász nyelvi érintkezés kutatásának eredményei és jövődő feladatai. In: Uő. 1980. *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 259–297.
- Negruti, Sorin 2014. The evolution of the religious structure in Romania since 1859 to the present day. *Revista Română de Statistică* 6: 39–47.
- Nemesi Attila László. 2000. *A természetesen, hogy...* típusú szintaktikai szerkezetekről. *Magyar Nyelvőr* 124: 430–442.
- Niederhauser Emil 1997. Történeti tudat és nemzeti fejlődés Kelet-Európában. *Korunk* 9: 7–12.
- Paládi-Kovács Attila 1991. Egy néprajzi szintézis lehetőségei. *Ethnographia*, 3–4: 212–217.
- Papp Z. Attila 2010. A romániai roma-magyar kötődésű népesség az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok tükrében. *Regio* 21/1: 96–140.
- Papp Z. Attila 2012. Romák és magyar cigányok a Kárpát-medencében. Demográfiai áttekintés. *Pro Minoritate* 2012 ősz. 53–79.
- Papp Z. Attila – Márton János 2010. Végzős középiskolai diákok továbbtanulása és utánkövető rendszere. In: Szikszai szerk., 149–215.
- Papp Z. Attila – Márton János 2017. Oktatásügy. In: Bárdi Nándor – Éger György, szerk., 2017. 341–374.
- Péntek János 1992. Kísérlet a regionális szintű román nyelvi hatás mértékének kvantifikálására. In: Kontra, szerk., 1992. 159–164.
- Péntek János 1993. Szerep és színvonal. Gondolatok a nemzetiségi kultúra intézményeiről. *Korunk* 4: 21–25.
- Péntek János 1996a. A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In: Katona Judit – Viga Gyula, szerk., *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc. 113–120.
- Péntek János 1996b. Aszimmetria-tényezők a kollektív kétnyelvűségben. In: Terts István, szerk., *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. JPTE, Pécs. I: 219–223.

- Péntek János 1996c. Fény és árnyék az erdélyi magyar nyelvhasználatban. *Nyelvünk és Kultúránk* 92-93: 41–43.
- Péntek János 1997a. Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 41/1: 37–50.
- Péntek János 1997b. A jövő esélyei a külső régiókban. *Magyar Felsőoktatás* 1997, 1-2: 42–43/3: 34–35.
- Péntek János 1998a. Idegen-e a magyar nyelv a Kárpát-medencében? In: Dávid Gyula – Jakó Zsigmond, szerk., *Történelmünk a Duna-medencében*. Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, Kolozsvár – Temesvár. 27–37.
- Péntek János 1998b. A hitélet anyanyelvisége a mai Erdélyben. In: Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit – Sárközy Péter szerk., *A magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo II*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptorium Rt., Budapest – Szeged. 1123–1129.
- Péntek János 1998c. Die Muttersprachlichkeit des religiösen Lebens im heutigen Siebenbürgen. *Ural-Altäische Jahrbücher* 15: 107–115.
- Péntek János 1999a. *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Péntek János 1999b. Evaluation of the Hungarian Language by our Neighbours. *Minorities Research*. Budapest 88–91.
- Péntek János 1999c. Asymmetrie faktoren bei kollektiver Zweischprächigkeit. In: H. Fassel – H. Forstered: *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, 215–222.. Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde – Schriftenreihe, Stuttgart.
- Péntek János 1999d. Der Status der ungarischen Sprache an der Universität von Klausenburg. In: Farkas-Zoltán Hajdú, hg., *Siebenbürgen. Magie einer Kulturlandschaft*, 119–131. Komp-Press, Klausenburg.
- Péntek János 1999e. *Az anyanyelv mítosza és valósága*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Péntek János 2000. The University: The Minority's Need of Universality. *Minorities Research*. 2: 71–78.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Péntek János 2002a. Státus, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvészet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä 2001. aug. 6–10)*. Debreceni Egyetem, Jyväskyläi Egyetem, Debrecen – Jyväskylä. 311–316.
- Péntek János 2002b. Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón. In: Tánzos Vilmos – Tökés Gyöngyvér, szerk.,

- Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I. kötet. Sapientia Kiadó, Kolozsvár. 15–50.
- Péntek János 2002c. The Dynamics of Identity – a Different Approach. *Minorities Research*. 4: 8–14.
- Péntek János 2003. *Népi nevek, népi hagyományok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Péntek János 2004a. *Anyanyelv és oktatás*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Péntek János 2004b. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: Balázs Géza, szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 213–228.
- Péntek János 2004c. A moldvai magyar nyelv szótára – elvek és problémák. In: Kiss Jenő szerk.: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. MNyTK. 221. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 180–196.
- Péntek János 2005. Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában. *Magyar Nyelv* 101/4: 406–413.
- Péntek János 2006a. A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 50/1-2: 29–52.
- Péntek János 2006b. A Bolyai Tudományegyetem hatása és példája az anyanyelvű képzésben. In: Veress Károly, szerk., *Egyetem az idő sodrásában*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár. 71–78.
- Péntek János 2007a. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor – Jankovics József – Nyerges Judit, szerk., Kolláth Anna – Péntek János, társszerk. *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. aug. 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet*. Debrecen – Budapest. 115–124.
- Péntek János 2007b. Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. *Pro Minoritate*. Tavasz, 53–62.
- Péntek János 2008. Hungarian Language in the Carpathian Basin: Status and Perspectives. *Eurasian Studies Yearbook* (Bloomington, Indiana). 80: 71–88.
- Péntek János 2009a. Termini: the network of Hungarian linguistic research centres in the Carpathian Basin. *Minorities Research* 11: 97–123.
- Péntek János 2009b. Szabó T. Attila (1906–1987). A régi és a megújult Erdélyi Múzeum-Egyesületen átívelő életmű. In: Kovács Kiss Gyöngy, szerk., *Hivatás és Tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő egyéniségei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 463–492.
- Péntek János 2010. Változatok és változások a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 106, 1: 14–23.
- Péntek János 2012a. The self-concepts of the Moldavian Hungarians from the 50's of the last century. In: Lehel Peti – Vilmos Tánczos, eds., *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca. 121–138.

- Péntek János 2012b. Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán, szerk., *Tervezés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest. 15–31.
- Péntek János 2012c. A magyar tehetség esélyei Erdélyben. In: Demeter József, szerk., *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai*. Génusz Könyvek 26. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest. 11–22.
- Péntek János 2013a. Változások a változatosságban. A nyelvváltozatok és beszélők az „átmenetek” korában. In: Tóth Szergej, szerk., *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14. (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.)* MANYE, Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest – Szeged. 25–31.
- Péntek János 2013b. Limits and Possibilities in University Education. In: Csaba K. Zoltani, ed., *Transylvania Today: Diversity at Risk*. Osiris, Budapest. 267–284.
- Péntek János 2014a. A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről. *Magyar Nyelv* 110/4: 437–447.
- Péntek János 2014b. Szórványok, szórványosodás Erdélyben. In: Havassy Péter Pál, szerk., *Szórványkollégiumok a Kárpát-medencében*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest. 8–18.
- Péntek János 2014c. Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. *Korunk* 6: 39–45.
- Péntek János 2015. A kisebbségi szemlélet néhány nyelvi vonatkozása. In: Uő., 2015–2016, 1, 341–345.
- Péntek János 2015–2016. *Történesek a nyelvben a keleti végeken I–II*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Péntek János 2017a. Etnonimák és identitások. A moldvai magyarok identitásvesztésének példája. In: Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András, szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Termini Egyesület, Budapest. 114–125.
- Péntek János 2017b. Az anyanyelv fölértékelődése a peremrégiók magyar identitásában. *Magyar Tudomány* 7: 810–818.
- Péntek János 2017c. A külső régiók. In: Tolcsvai Nagy Gábor, szerk., 2017. 179–198.
- Péntek János 2018a. Magyar szaknyelvek a határon túli régiókban. In: Bódi Zoltán – Katona József Álmos, szerk., *Gazdaság és szaknyelv. Tanulmányok*. Magyar Nyelvstratégiai Intézet, L’Harmattan, Budapest. 30–54.
- Péntek János 2018b. Hitújítás, nyelvújítás, tudomány Erdélyben. Kísérlet a reformációhoz kapcsolódó „nyelvstratégia” visszatekintő értelmezésére. In: Péntek János – Szoták Szilvia, szerk., 2018. 63–73.

- Péntek János 2019. A magyar nyelv és nyelvközösség: sokféle gond, közös felelősség. *Magyar Tudomány* 2: 291–297.
- Péntek János – Benő Attila 2003. Nyelvi jogok Romániában. In: Nádor Orsolya – Szarka László, szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 123–147. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péntek János – Benő Attila, szerk., 2005. *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Péntek János – Czégényi Dóra, szerk., 2016. *Emlékkönyv Márton Gyula születésének centenáriumára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária, szerk., 2015. *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. I–III. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Péntek János – Szoatak Szilvia, szerk., 2018. *A reformáció nyelvpolitikája. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2017. évi sárospataki konferenciájának anyaga*. Termini Egyesület, Magyar Nyelvstratégiai Intézet, L'Harmattan, Budapest.
- Petrovici Emil 1960. „Depalatalizarea” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istro-român. *Cercetări de lingvistică* 5/1-2: 9–22.
- Pletl Rita 1997. *Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról*. Infopress Rt., Székelyudvarhely.
- Pletl Rita 2011. *Az iskolai írásos közléskultúra erdélyi helyzetképe*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Pletl Rita 2012. *Helyzetjelentés az erdélyi magyar diákok olvasási és szövegértési képességének színvonaláról*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Pletl Rita szerk. 2013. *Nyelvhasználat a romániai magyar audiovizuális médiában*. Ábel Kiadó, Scientia Kiadó, Kolozsvár
- Pletl Rita szerk. 2014. *Nyelvi norma és nyelvhasználati sajátosságok a romániai magyar audiovizuális médiában*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Posgay Ildikó 1995. Valóban hiperpurizmus? In: Kassai Ilona, szerk., 1995, 305–310.
- Pozsony Ferenc 1998. *Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban*; Pro-Print, Csíkszereda.
- Pozsony Ferenc, szerk., 1999. *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. A Magyarágkutatás könyvtára XXIII. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Rancz Teréz 2015. *Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken*. Expert Print, Székelyudvarhely.
- Ratzel, Friedrich 1874. *Schilderungen aus Siebenbürgen und den Alpen*. F. A. Brockhaus, Leipzig.
- RK. 1977. Márton Gyula – Péntek János – Vöő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- RML. 1981–2010. *Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés 1–5/2*. Főszerk. Balogh Edgár (1–2. kötet),

- Dávid Gyula (3–5/2. kötet). Kriterion Könyvkiadó, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest – Kolozsvár.
- RMNyA. 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11*. Gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerk. Juhász Dezső. [1–2.] Magyar Nyelvtudományi Társaság. [3–11.] Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pharma Press Kiadó, Budapest.
- Romaine, Suzanne 1989. *Bilingualism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Rosetti, Al. 1966. *Istoria limbii române IV, V, VI*. Editura Pentru Literatură, București.
- Rosetti, Al. 1968. *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul a XVII-lea*. Editura Pentru Literatură, București.
- Sala, Marius 1997. *Limbi în contact*. Editura Enciclopedică, București.
- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: Sándor Klára, szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 57–84.
- Sebestyén Zsolt 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza.
- Silverstein, Michael 1979. Language Structure and Linguistic Ideology. In: Clyne, Paul R. – Hanks, William F. – Hofbauer, Carol L., eds., *The Elements*. Chicago Linguistic Society, Chicago. 193–247.
- Skalička, V. 1968. Zum Problem des Donausprachbundes. *Ural-Altäische Jahrbücher* 40, 3–9.
- Sku[n]tabb-Kangas, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Lawrence Erlbaum, Mahwah, N.J.
- Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyerekek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 1: 69–84.
- Sorbán Angella 2012. *Kisebbség – társadalomszerkezet – kétnyelvűség*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Műhelytanulmányok 42. ISPMN, Kolozsvár.
- Sorbán Angella 2014. *Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 9., Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Sütő András 2002. Szókertjeink művelése. In: *Erdélyország mit vétettem? I–II*. Neptun Impex, Csíkszereda. I, 107–112.
- Szabó Géza 1980. *A magyar nyelvjárások*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó T. Attila 1962/1970. Eredmények és hiányosságok a magyar szókinccs román eredetű feudalizmusköri elemeinek vizsgálatában. *Anyanyelvünk életéből*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 155–175.

- Szabó Mihály Gizella 2011a. A határtalanítás a helynevek területén. In: Benő Attila – Péntek János, szerk., 2011, 359–376.
- Szabó Mihály Gizella 2011b. A határon túli névhasználat és nyelvi tervezés. In: Benő Attila – Péntek János, szerk., 2011, 377–390.
- Szépfi István és mtsai = Szépfi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Kontra Miklós, szerk. Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest – Alsóőr – Lendva.
- Szikszai Emese 2018. *Kódváltás és kölcsönzőhasználat a magyarsárosi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásiban*. Mesteri dolgozat. Témavezető: Benő Attila (Kézirat).
- Szikszai Mária szerk. 2010. *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához*. A KAB Felsőoktatási Munkacsoportja. Az MTA Kolozsvári Területi Bizottsága, Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Szilágyi István 1995. Műhelyek, könyvek, sivatagosodások. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán, szerk.. *Sokszemközt*. Erdélyi Könyvegylet, Stockholm. 238–244.
- Szilágyi N. Sándor 1994/2003. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatok jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. (Tervezet) In: Uő.: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 576–648.
- Szilágyi N. Sándor 2005. Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János – Benő Attila, szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár. 24–94.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla, szerk., 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest. 105–118.
- SzT. 1975–2014. *Erdélyi magyar szótörténeti tár 1–14*. Szabó T. Attila, Vámszer Márta, Kósa Ferenc, Fazakas Emese, főszerk., Kriterion Könyvkiadó, Akadémiai Kiadó, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest – Budapest – Kolozsvár.
- Szűcs Jenő 1981. Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* 3: 313–359.
- Szűcs Zoltán 2006. *Népességcsoportosítások, népességekategóriák (a népszámlálási típusú adatfelvételek alapján)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Tamás Lajos 1966a. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tamás Lajos 1966b. A magánhangzók mennyiségének és a hangsúlynak az összefüggése a román nyelv magyar elemeiben. *Az MTA I. Osztályának Közleményei* 23: 27–39.

- Tar Kinga 2017. *Nyelvi kölcsönhatások és lexikális változatok a csetnyelvben*. Szakdolgozat. Témavezető: Benő Attila (Kézirat).
- Tánczos Vilmos 1995. A nyelvváltás jelensége a moldvai csángók imarepertoárjában. *Kétnyelvűség* III, 2: 51–68.
- Tánczos Vilmos 1996. *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. Kom-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Tánczos Vilmos 1997. Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III/1-2: 370–392.
- Tánczos Vilmos 2011. *Madáryelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- Tánczos Vilmos – Tökés Gyöngyvér, szerk., 2002. *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I–III. kötet. Sapientia Kiadó, Kolozsvár.
- Tódor Erika – Dégi Zsuzsanna – Tankó Enikő, szerk., 2018. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség* I–II. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- Todoran, Romulus 1965. Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania. In: *Omagiul lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, 921–927. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
- Tolcsvai Nagy Gábor, szerk., 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tonk Márton 2018. Oktatás- és kisebbségpolitika az erdélyi magyar felsőoktatási rendszerben. In: Bakk Miklós – Tonk Márton, szerk., *Az örökmozgó terei. Bodó Barna 70. születésnapjára*. Exit Kiadó, Kolozsvár. 165–171.
- Toró Tibor 2016. Ingáztatás, iskolabuszrendszer és a romániai magyar szórványoktatás. In: Barna és mtsai, 2016. 209–232.
- Tóth Pál Péter 1997. Hungarian and Mixed (Hungarian-Rumanian) Families in Northern-Transylvania, 1942–1944. *East European Quarterly*, XXXI. No. June: 207–221.
- Tóth Pál Péter 1999. *Szórványban. A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között*. Püski, Budapest.
- Tótfalusi István 2008. *Idegenszó-tár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tőkés István 1990. *A romániai református egyház élete 1945–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Tremml L. 1928: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. *Ungarische Jahrbücher* VIII: 25–51.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Ungureanu, Cristina 2017. *Dicționar de terminologie sociolingvistică*. Institut European, Iași.

- Varga E. Árpád 1994. Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája 1880–1992. *Magyarság és Európa* II/4: 20–52.
- Vargha András 2016. A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle* 94 (11–12): 1165–1192.
- Venczel József 1988. *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Verdery, Katherine 1983. *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*. Berkeley, Los Angeles, London.
- Veres Péter 1984. *Olvasónapló 1949–1953*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Veres Valér 2006. Népeesség. In: Horváth Gyula, szerk., *Észak-Nyugat Erdély. A Kárpát-medence Régiói 4.* MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest. 93–125.
- Veres Valér 2008. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest. 35–60.
- Veres Valér 2009. Népeesség. In: Horváth Gyula, szerk., *Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence Régiói 9*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest. 155–184.
- Veres Valér 2015. *Népeességszerkezet és nemzetiség*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- Veress Emőd 2013. The legal status of national minorities in Romania: an essay on legal rights policy. In: Csaba K. Zoltani, ed., *Transylvania Today: Diversity at Risk*. 309–322.
- Veress Emőd 2017. Jogászképzés Sziszüphosz egyetemén és a hiányzó (két) nemzedék. *Korunk* I: 86–91.
- Veress Lilla Márta 1997. *Attitűdvizsgálat és nyelvhasználat a kolozsvári fiatalok körében*. Magiszteri dolgozat kézirat. Kolozsvár.
- Vetési László 1991. Vallásos kölcsönhatások a szórványmagyarok körében. In: S. Lackovits Emőke, szerk., *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Veszprém. 79–83.
- Vetési László 1994. Az egyház – nyelvi és lelki otthon. In: Ördög-Gyárfás Lajos, szerk., *Egyház és anyanyelv*. AESZ-füzetek 1. Sepsiszentgyörgy. 1–17.
- Vetési László 1995. Egyházaink a változások tüzeiben. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán, szerk.. *Sokszemközt*. Erdélyi Könyvegyelet, Stockholm. 170–181.
- Vetési László 1996. Szórványszolgálat és egyház. In: Bodó Barna, szerk., *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Szórvány Alapítvány, Temesvár. 35–41.
- Vetési László 2001. *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron*. Ariadné Könyvek. Komp-press, Kolozsvár.

- Vetési László 2002. *Ne csüggedj el, kicsiny sereg. Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Vicsai Judit 2007. *Interferencia-jelenségek a magyar anyanyelvű tanulók nyelvhasználatában*. I. fokozati tanári szakdolgozat. (Kézirat). Témavezető: Benő Attila.
- Virt László 1991. *Katolikus kisebbség Erdélyben*. Egyházforum, Budapest – Luzern.
- Zaicz Gábor, főszerk., 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Zoltani, Csaba K., ed., 2013. *Transylvania Today: Diversity at Risk*. Osiris, Budapest.
- Zsemlyei Borbála 2011. *Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Zsemlyei János 1969. Román kölcsönszavaik -*uj* szóvégeinek kérdéséhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 12: 117–121.
- Zsemlyei János 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Zsemlyei János 1995. Román tükörszavak, tükörkifejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona, szerk., 1995. 245–252.

Internetes honlapok:

- <http://www.recensamantromania.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. május 18.
- <http://www.historyonmaps.com> – Utolsó megtekintés: 2020. február 9.
- <http://www.cemo.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. január 22.
- <http://www.szekelyhon.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. szeptember 2.
- <http://www.szekhelyek.szek-helyek.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. január 16.
- <http://www.sztanyi.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. február 23.
- <http://www.analizeeconomice.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. június 3.
- <http://www.ziare.com> – Utolsó megtekintés: 2019. november 7.
- <http://www.rmdsz.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. február 11.
- <http://www.legestart.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. február 8.
- <http://www.bgazrt.hu> – Utolsó megtekintés: 2019. április 5.
- <https://www.ec.europa.eu/info/sites> – Utolsó megtekintés: 2019. október 2.
- <https://www.a1.ro/news/social> – Utolsó megtekintés: 2019. június 12.
- <https://www.regulamentul-de-organizare-si-functionare-a-casei-corpului-didactic-din-07102011> – Utolsó megtekintés: 2019. február 15.
- <https://www.isj.educv.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. december 7.
- <http://www.legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/33697> Utolsó megtekintés: 2019. május 14.
- https://www.ro.wikipedia.org/wiki/Institutul_pentru_Studierea_Problemelor_Minoritaților_Naționale – Utolsó megtekintés: 2019. május 2.
- <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbség> – Utolsó megtekintés: 2019. november 11.
- <https://www.maszol.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. február 22.
- <http://www.edu.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. január 14.
- <http://www.roceee.eu> – Utolsó megtekintés: 2019. szeptember 2.
- <http://www.sztanyi.ro> – Utolsó megtekintés: 2020. február 24.
- <http://www.statistici.insse.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. március 16.
- <http://www.programe.ise.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. szeptember 4.
- <http://www.termini.nyud.hu> – Utolsó megtekintés: 2020. március 2.
- http://www.web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf – Utolsó leoltés: 2018. augusztus 31.
- <http://www.refkoll.ro> – Utolsó megtekintés: 2018. november 2.
- <http://www.archiv.nyugati jelen.com> – Utolsó megtekintés: 2019. március 3.
- <http://www.szekelycitrom.szhblog.ro> – Utolsó megtekintés: 2018. november 5.
- <http://www.sepsihirdeto.ro> – Utolsó megtekintés: 2018. november 5.
- <http://www.comunitas.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. április 7.
- <http://www.hirmondo.ro> – Utolsó megtekintés: 2019. február 12.
- <http://www.hargitatanc.ro> – Utolsó megtekintés: 2018. november 14.

Név- és tárgymutató

- A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* 84
A moldvai magyar tájnyelv szótára 84
A romániai magyar nyelvjárások atlasza 84
 A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény 74
 Ábel Kiadó 356
 adatok 26, 27, 30, 41, 50, 65–67, 72, 75, 94, 96, 138, 140, 152, 178, 239, 247, 248, 262, 277, 279, 280, 283, 284, 286, 287, 289, 291, 293, 295, 299, 305, 308, 313, 314, 317, 318, 321, 323, 324, 326, 329–331, 347, 349, 353, 355, 359
 ~összevethetősége 27
 Ady Endre Sajtókollégium 230
 ágostai (szász) evangélikusok 161
 agrármérnöki képzés 200
 akkreditált magiszteri program 201
 alaki kölcsonyszó 309
 alakntani jelenségek 320, 321
 alakváltozat 317
 Alföld 90
 állambiztonság (szekuritáté) 175
 államegyház 159, 160, 165
 Állami Magyar Színház 215
 Állami Népszínház 214
 állami oktatás finanszírozási rendszere 136
 államnyelv 21, 24, 57, 76, 84, 86, 97, 99, 111, 113–117, 120, 131, 133, 166, 182, 183, 198, 209, 222, 232, 235, 236, 238, 239, 243, 245–247, 251, 262, 264–266, 268, 269, 273, 278, 280, 281, 283, 288, 300, 307, 312, 314, 335, 336, 338–340, 344, 351
 ~ közvetett hatása 283
 államnyelv alapú állampolgári egyenlőség 115
 állampolgári egyenlőség 111
 állampolgárság 71, 75, 76, 151, 345
 államvédelem 355
 Alpestes 91
 Alsókarácsonfalva 81, 93
 általános alany 322, 323
altiszt 279, 280
 analitikus szerkezet 282
 analóg képző 324
 András király, II. 35
 Andrásfalvy Bertalan 46, 50
 Andrassy György 115
 angol nyelv 101, 102, 156, 209, 240, 247–249, 307, 327
 angolnyelv-tudás 248

- anyanyelv 34, 41, 54, 56, 57, 65,
 71, 72, 77, 78, 81, 86, 100, 109,
 114–117, 128, 133, 168, 173, 175,
 176, 180, 182, 183, 186, 188, 189,
 194, 202, 214, 219–221, 223–225,
 229, 235, 238, 239, 244, 245, 254,
 261–266, 268–270, 339, 342–344
 ~pedagógia 185, 270, 339, 343
 ~használatának korlátozása 57
 ~mint tantárgy 78, 176
 ~mint teher 78
 magyar ~ 27, 34, 59, 72, 73, 91, 142,
 145, 146, 177, 179, 180, 244, 277,
 293, 340, 346, 351, 355
 német ~ 34, 177
 roma ~ 34, 75, 177
 román ~ 34, 81, 111, 177, 195, 206,
 261, 292
 ukrán ~ 34, 177
 anyanyelv és irodalom tanítása 176
 Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége
 150, 213, 230, 351
 anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség
 268
 anyanyelven tanulás joga 131
 anyanyelvi
 ~ egynyelvűség 267
 ~ értelmiség 93
 ~oktatás 80, 93, 149, 177, 231, 269
 anyanyelv-pedagógia egynormájú
 szemlélete 343
 anyanyelvű
 ~ felsőoktatási piac 153
 ~ formanyomtatvány 167
 ~ oktatás 128–131, 134, 145, 146,
 173, 176, 177, 263, 338, 341, 355
 anyaországi nyelvhasználat 84, 232,
 252
 Apáczai Csere János 96, 212
 Apáczai Közalapítvány 213
 Arad 25, 27, 95, 162, 177, 214, 216,
 258, 293
 Aranka György 214
 Aranka Társaság 150
 Aranyosgyéres 88, 111
 Aranyosmente 162
 archaikus
 ~ magyar nyelv 223
 ~ népi imádságok 224
 ~ nyelvjárások múlt idejű igealakjai
 88, 276
 areális kiegyenlítődés 56, 91
 Asociațiunea transilvană pentru
 literatura română și cultura
 poporului român 55
 asszimiláció 54, 62, 65, 66, 73, 74, 76,
 79–81, 85, 94, 95, 117, 137, 160,
 167, 173, 222, 223, 263, 270, 336,
 337, 339, 341, 343
 ~ okai 80
 ~s ideológia 343
 ~s nyomás 223
 ~s politika 117
 ~s veszteség 54, 62, 79, 80
 etnikai ~ 80, 81
 felekezeti ~ 80
 kényszerű spontán ~ 79
 nyelvi ~ 54, 79, 339
 Asztalos Csaba 122
 átadó nyelv 309, 311, 315
 ateista korszak 159
 attitűd 29, 70, 71, 77, 78, 105, 106,
 112, 115, 117, 234, 243, 252–254,
 259, 265, 266, 268, 275, 312, 333,
 340, 344, 345
 autonómiaigény 173
 azonosságtudat 71, 75, 76, 77

- Babeş–Bolyai Tudományegyetem 154,
156, 199, 202, 225, 354
- Bácsfalu 358
- Bácsi 91
- Bácska 44, 89
- Bak János, M. 351
- Bakos Ferenc 42, 49, 272, 273, 318,
319, 321
- Balázs János 272
- Balázs László 319
- Balázsfalva 55, 93
- Bálint Emese 28, 93
- balkáni nyelvek 326
- Balogh Edgár 230
- Bánság 33, 44, 46, 60, 62, 88–91, 94,
95, 125, 146, 179, 211, 233, 263,
264, 350
- bánsági megyék 146
- baptista felekezet 221
- Bárcei Géza 104–106
- Bárdi Nándor 29
- Barna Gergő 29, 65, 141, 146
- Bartha Csilla 107, 260, 261, 276, 303,
330
- Bartos-Elekes Zsombor 87, 120
- Báthori Gábor 41
- Báthori István 41
- Batthyaneum 164
- Béla király, IV. 37
- Belényes 122
- belső ellenség 57
- belső keletkezésű szavak 276
- Belső-Mezőség 94
- belterületi nevek 120, 123
- Benkő Loránd 90
- Benő Attila 20, 27, 61, 100, 111, 112,
115–117, 122, 245, 272, 280, 281,
293, 307, 308, 312, 314, 322, 323,
325, 329, 330, 340
- Berde Mózes 221, 226
- Berettyó 89
- Bereznay András 36, 39, 45, 52
- Berlász Jenő 46
- beszélők napi pragmatikus döntései
344
- Bethlen Gábor 40, 93, 213
- Bethlen Gábor Alap 213
- Bethlen Gábor Kollégium 93, 216
- Bethlen Kata Diakóniai Központ 226
- Bethlendi András 57
- betűk mérete 123
- betűszókölcsönzés 311
- Bialystok, Ellen 260
- bibliafordítás 220, 222
- Bihar 25, 27, 35, 61, 89, 177, 181, 211,
258, 293
- Biró A. Zoltán 212
- bíróági eljárások 124
- birtokos névmással alkotott
szerkezetek 282
- Bitay Enikő 96
- bizalmatlanság 184, 189, 192, 194
- Blédy Géza 321
- Bodó Barna 93, 179
- Bohonyi Imola 294, 299, 327
- bolognai rendszer 203, 206
- Bolyai Egyetem újraindítása 130
- Bolyai Farkas 96
- Bolyai Nyári Akadémia 145
- Bolyai Társaság 354
- Bolyai Tudományegyetem 154
- Borbánd 81, 224
- Borbély Anna 259, 330
- botanika 42, 97, 274, 350
- Bottlik Zsolt 65
- Böjte Csaba 165
- Bölöni Domokos 95
- Bözödújfalva 162
- Bözsöny Ferenc 230
- Brassai Sámuel 96, 220

- budapesti
 ~ földrajzinév-bizottság 122
 ~ magyar nyelv 77, 233, 252–254, 408
 ~ nyelvi divat 233
- Bukarest 59, 63, 95, 122, 125, 136, 163, 164, 177, 221, 222, 229, 311, 316, 326, 350, 353
- bukaresti székely szolgáltók 95
- Bukovina 48, 91
- bukovinai székelyek 91
- burkolt asszimiláció 167
- Buzásbocsárd 93
- büntetőperek 115
- cenzeni bizottság 157
- cigány 27, 33, 38, 44, 53, 54, 59–61, 75, 76, 129, 142, 146, 177, 181, 210, 244, 265, 271, 339, 346, 354, 355
 ~ gyermekek 142, 146, 355
 ~ nyelv 54, 59, 265, 271
 ~ oktatás 129, 177
- cigányok
 ~ identitása 76
 ~ nyelvi asszimilációja 54
- cigányság 210
- cirillbetűs írás 219
- Civil Elkötelezettség Mozgalom 118, 352
- Communitas Alapítvány 213
- Craiova*ban ~ *Craiova*n 303–305, 396
- Cummins, James 260
- Czegényi Dóra 84
- családnév 311, 312
- csángó* gúnynév 74, 348, 349
- csángó(k) 63, 73, 74, 84, 86, 232, 348–350, l. még: moldvai magyar(ok)
katolikus ~ 74
- Csángó Rádió 86, 232
- Cseke Péter 104
- Cserháti József 221
- Csernakeresztúr 91
- Csernátfalva 358
- Cserniczkó István 20, 21, 28, 71, 281, 282, 305
- Csibész Alapítvány 226
- Csicsó Antal 193
- Csíksomlyó 211, 223
- csíksomlyói búcsújárás 223
- Csíkszereda 65, 135, 160, 196, 199, 212, 215, 218, 303, 328
- Csomortáni Magdolna 121
- Datk 91
- Dávid Ferenc 40, 162
- Dávid Gyula 98
- Debreczeni Márton 96
- Dégi Zsuzsanna 351
- Dél-Erdély 35, 42, 57, 62, 94, 95, 125, 233, 263, 274
- Deme Andrea 329
- demográfiai
 ~ apadás 137, 142, 263, 359
 ~ arányok gyökeres átalakítása 94
 ~ regresszió 62
 ~ tényező 61
 ~ trendek 201
- Demse Márton 106
- Désháza 264
- Déva 136, 165, 190, 217
- dévai Szent Ferenc Alapítvány 165
- diaszpóra 63, 92, 94, 233, 261
- Diaszpóra Alapítvány 226, 350
- digitális
 ~ forradalom 106
 ~ tananyag 241
- diszkrimináció 76, 80, 122, 127, 155, 158, 168–170, 195, 237

- diszkrimináció megelőzésére és
 büntetésére vonatkozó törvény 169
 diszkriminációt tiltó rendelkezés 155
 diszkriminatív
 ~ érettségi 66
 ~ nyelvpolitika 269
 doktori képzés 28, 155, 201
 dominanciaváltás 266, 268, 269
 Domokos Pál Péter Alapítvány 226
 Domus Hungarica 213
 Dukai Takács Terézia 279
 Duma-István András 106
 Duna Televízió 232, 233
- E. Abaffy Erzsébet 328
 É. Kiss Katalin 326, 328
 Éger György 29
 Egyed Ákos 264
 egyéni és közösségi identitás 73
 egyenjogúsító, nyelvmegtartó ideológia
 337
 egyesülés Magyarországgal 40, 49, 50
 egyetem mint gátlástalan vállalat és
 vállalkozó 203
 egyetemi néprajzi képzés 158
 egyházak 55, 132, 135, 154, 159–165,
 172, 175, 176, 212, 213, 216,
 219–221, 223, 226, 228, 258, 259,
 302, 357
 egyház
 ~i ének 81
 ~i iskolák 97, 132
 ~i oktatás 129, 135, 163, 165
 ~politika 47, 159, 164
 egy nyelvi redukcionizmus 266, 337,
 343
 egy nyelvvű 19, 20, 80, 86, 107, 127,
 169, 183, 238, 257, 260, 263, 266,
 267, 269, 270, 281, 322, 340, 343
 egy nyelvvűség 169, 267, 270
- egyoldalú népi két nyelvvűség 260
 egységes
 ~ norma 105
 ~ tankönyvek 133
 egységesítő és „nyelvtisztító” törekvés
 83
 elektronikus kommunikáció 229, 241
 elemi oktatás 288, 292
 elemszám 30
 életkor 24, 26, 28, 108, 147, 151, 185,
 186, 207, 240, 248, 277, 299, 305
 ÉLETKOR3 26, 28, 299, 305
 életkori különbség 277
 elit
 ~ két nyelvvűség 259, 260
 ~iskolák 136, 142
 ellenreformáció 47, 162
 ellipszis 327, 328
 elmagyarosodott svábok 89, 91
 előjáró 309
 első világháború 56
 elsődleges átadó nyelv 309
 elvándorlás 75, 79, 125, 202, 336, 341
 EME Régi Magyar Könyvtár-
 gyűjteménye 216
 endogámia 164, 221, 222, 263
 Erdély államjogi státusza 34
 Erdély anyanyelv szerinti megoszlása
 34, 54
 Erdély és Magyarország egyesülése 50
 Erdély felekezetek szerinti megoszlása
 51
 Erdély Judit 213
 Erdély népességének
 ~ etnikai megoszlása 44
 ~ etnikai-nemzetiségi megoszlása 53
 Erdély virágkora 40
 Erdélyben beszélnek a legszebben
 magyarul 253, 255–258
 Erdélyi Fejedelemség népessége 38

- erdélyi irodalom 103–105
 erdélyi magyar beszélő 107, 108, 259
 ~ verbális repertoárja 108
 erdélyi magyar beszélőtípusok 259
 erdélyi magyar filmgyártás 214
 Erdélyi Magyar Közművelődési
 Egyesület (EMKE) 158, 213, 217
 ~ Könyvtári Szakosztálya 217
 erdélyi magyar kultúra 69, 157, 210
 Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos
 Társaság 213
 Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács 171
 erdélyi magyar nyelvközösség 21, 23,
 24, 77, 170, 267, 335, 337, 343, 345
Erdélyi magyar szótörténeti tár 43,
 278, 348
 erdélyi magyarok románnyelv-ismerete
 244
 erdélyi magyarság teljes
 felszámolódása 359
 Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 55,
 97, 212, 213, 216, 351, 357
 erdélyi nyelv 103, 216, 276
 erdélyi nyelvjárás 42, 104, 274, 322
 erdélyi püspökség 34
 erdélyi református egyházkerület 220
 erdélyi régió 33, 49, 62, 107, 117, 125,
 232, 257, 258, 264, 273, 328, 329
 erdélyi regionális köznyelv 49, 107,
 273, 328, 329
 erdélyi román településnevek 358
 erdélyi románok 35, 40, 47, 61, 69,
 152, 234
 erdélyi sajtótermék 231
 erdélyi szász autonóm terület 35
 erdélyi színpadi nyelv 215
 Erdélyi Tankönyvtanács 191, 193
 érettségi 24, 26–28, 66, 78, 93, 134,
 142, 150, 152, 195–197, 201, 240,
 298, 301, 302, 305, 351, 353
 érettségizők helyesírása 196
 Érkörtvélyes 25
 Érmellék 89
 Érsemlyén 25
és/de nemcsak elliptikus használata 328
 esélyegyenlőség 21, 126, 133, 152,
 172, 182, 183
 ~ és államnyelv 21, 183
 esélyegyenlőtlenségek 142, 153
 esélyteremtés 150
 Északnyugat-Erdély 94
 észjárás 104, 251
 etnikai arányok 46, 62, 116
 etnikai identitás 59, 73, 220, 223, 244
 ~ tudatos megváltoztatása 62
 etnikai kisebbségek aránya 112
 etnikus egyház 161, 220
 etnolingvisztikai vitalitás 92, 250
 Európa Tanács 1995-ös Nemzeti
 kisebbségek védelméről szóló
 keretegyezménye 112
 európai parlamenti képviselet 118
 Európai Unió 75, 126, 141, 165, 169,
 213, 336, 339
 evangélikus 25, 40, 41, 48, 51, 161,
 162, 219, 225, 227, 228, 258, 302
 1996. évi terepkutatás 24, 83
 1996-os
 ~ Kárpát-medencei felmérés 253
 ~ RSS-kutatás 26, 28, 277, 281, 283,
 284, 286, 290, 295, 300
 ~ RSS kvótaminta 24
 1995/84-es oktatási törvény 131
 1847. évi erdélyi I. törvénycikk a
 magyar nyelvről 49, 190–192, 194,
 328, 348
 Fábrián Árpád 221
 Fábrián Gyula 101, 169
 Fábrián Zsuzsa 101, 169

- faktúra* 'áruszámla' 279
 fakultatív anyanyelvoktatás 146
 falun élők 246, 249, 284
 falusi iskolák 86, 137, 142, 147, 196, 225
   ~ bezárása 137
 Fancsaly Éva 20, 281, 305
 Fazakas Emese 98, 100, 101
 fejkvóta 137
   ~rendszerű finanszírozás 132
 Fekete Mihály 214
 felcserélő (szegényítő) kétnyelvűség 116, 187
 felekezetek arányai 228
 felekezeti endogámia 221
 felekezeti hovatarozás 33, 219, 302
   ~ és etnikai identitás 73
 felekezeti oktatás 132, 135
 felelősség 30, 105, 106, 120, 143, 149, 153, 161, 193, 268, 345
 feliratozás 123, 168, 216, 234
 felmérő vizsga 353
 felsőfokú végzettségű 21, 66, 152, 301
 Felső-Háromszék 86
 felsőoktatás 98, 100, 130, 134, 144, 151–156, 166, 176, 197, 198, 201, 202, 204, 205, 207–209, 349, 354, 357
 feminizálás 281, 286–290, 305
 Fenyvesi Anna 327
 Ferenc József Tudományegyetem 55, 98, 151
firma 'cég' 279
 Fishman-féle bilingvis diglosszia 264
 Fodor Katalin 320
 foglalkozás 25, 67, 68, 108, 201, 286, 290, 358, 404, 405
 foglalkozási csoportok 68
   ~ rétegződése 68
 foglalkoztatottság 68
 folyamatban levő változás 277, 304, 305
 fordítás 109, 123, 189, 239, 356
 fordítók 323, 336, 351
 Fóris-Ferenczi Rita 192, 194
 Földes Károly 161
 földrajzi nevek 57, 120, 351
 főnév 278, 313, 324
 francia nyelv 70, 247, 249, 271, 308, 309, 318, 328
 funkcionális
   ~ nyelvvizetés 66, 115, 262, 266
   ~ teljesség 335
 Gábor Felicia 106
 Gal, Susan 112
 Gáldi László 50, 272, 318, 319, 320
 Garas Márton 214
 gazdasági élet 33, 125, 342
 gazdasági érték 127, 263
 Geleji Katona István 40, 212
 Gereben Ferenc 71, 72, 106, 217
 gimnázium 55, 124, 134, 196, 226, 352
 globalizáció 85, 336
 Göncz Lajos 20, 21, 28, 77, 253, 254, 259, 261, 263, 281, 282, 286, 290, 295, 299, 300, 303, 305
 Görgényi Zoltán 230
 görög katolikus egyház 47, 51, 159, 160, 163
 görög katolikusok 55, 163, 222
 görögkeleti (ortodox) vallás 76, 259
 grammatikai nem 290
 Grosjean, François 259, 330
 Gündischné Gajzágó Mária 97
 gyakoriság 294, 325
 gyakorisági és stílusértékbeli különbségek 279
 Gyergyócsomafalva 25

- Gyergyóújfalu 25
 gyermekirodalom 107
 Gyerőmonostor 88, 260
 gyógyszertár 349
 Gyulafehérvár 34, 40, 41, 47, 163, 164,
 172, 216, 225
 Gyulafehérvári Határozat 172
 Gyulafehérvári Római Katolikus
 Érsekség 163
 Gyulai Román Ortodox Püspökség 160
 gyűlölködés 261
- Habsburg Birodalom 17, 34, 43, 45, 47
hajtási jogosítvány 279, 280
 Halmágy 91
halotti levél 'halotti anyakönyvi
 kivonat' 278, 279
 hangalak
 ~i meghonosodás 309
 ~kölcsonzés 306, 308
- Harag György 215
 Hargita megye 25, 79, 122, 125, 136,
 147, 195
 használhatatlan tankönyvek 194, 356
-hat, -het képzős származék 282
 határnevek 120, 123
 „határtalanítás” 124
 hátrányos
 ~ helyzet 86, 95, 111, 142, 149, 150,
 152–154, 169, 180, 241, 356
 ~ helyzetű tanulók 150
 ~ megkülönböztetés 77, 127, 336,
 337, 343
- Hegedűs Attila 100, 329, 330
 Hegedűs Sándor 100
 Heltai Alapítvány 213, 217
 Heltai Gáspár 40, 211
 Helth, Kaspar 40
 helyénvaló (szituatív, beszédhelyezethez
 igazodó) nyelvhasználat 185
- helyesírás 119, 196, 275
 helyi
 ~ iskola megszűnése 146
 ~ nyelvváltozathoz igazodás 86
 ~ tanterv 194
 helységnévazonosító szótár 121
 helységnévtábla 111, 112, 121–124,
 352
 Hétfalu 91
 hiánykölcsonzés 238, 273, 275, 307
 hibrid
 ~kölcsonszó 316
 ~szerkezet 274, 315, 317, 318
 ~szó 315
 hiperkorrekció 309
 hitélet 42, 83, 159, 164, 165, 168, 218,
 342
 ~ nyelve 218
 hivatali nyelv 281, 340
 hivatalos ideológia 338
 Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)
 166
 hivatalos nyelv 44, 58, 75, 103, 111,
 113–116, 118, 165–167, 218, 259,
 264
 Hofer Tamás 69
 homogén nemzetállam eszméje 111
 Honterus, Johannes 40
 Horváth István 65, 107, 117, 233, 234,
 273
 Hosszúfalu 358
 hozzáadó és felcserélő nyelvtanulás 29
 hozzátoldó (gazdagító) kétnyelvűség
 187
 Hunyad megye 79, 95
 Hunyady György 250
 husziták 37
 20%-os küszöb 122, 352

- Iancu Laura 106
 idegen szó 340
 ideggyűlölet 70
 idegnyelv-tudás 247, 249
 identitás 59, 63, 71–76, 79–81, 93, 95,
 109, 114, 119, 120, 155, 170, 179,
 181, 186, 211, 217, 220, 222, 223,
 244, 335, 341, 342, 349, 350
 identitással szembeni közömbösség
 350
 identitásváltás 79, 80
 Igazfalva 91
 igazságszolgáltatás 102, 113–115, 118,
 337, 340
 igei gyakorító származékszók 276
 igekötő 323, 324
Igen, tessék! civil szervezet 237
 ikes ragozású igealak 277
 Illyefalvi Keresztény Ifjúsági Központ
 226
 Illyés Gyula 278
 Illyés Közalapítvány 213
 imaszövegek 81, 82
 implicit nyelvstratégia 169
 Imre Samu 320
inasiskola 'ipari szakiskola' 280
 indirekt kölcsönzés 312
 indo európai nyelvek 282, 295, 299,
 319, 322, 323
 ingázó tanulók 147
 ingáztatás 137, 147–149
inspektor 'felügyelő, ellenőr' 279
 integrálás vs. szegregálás 142
 integráló oktatás 346
 integrált oktatás 137, 142, 149
 interetnikus folyamatok 211
internátus 'diákotthon, kollégium' 279,
 280
 internetkapcsolat 240
 intézménynevek 124
- Iohannis, Klaus 167
 iparosítás és urbanizáció 61
 írni-olvasni tudás 56, 107
 irodalmi nyelv 42, 49, 104–106, 186,
 187, 222, 272, 344
írt volt összetett igealak 277
 iskolabusz 136, 137, 146
 iskolaelhagyás 137, 141, 142, 149, 338
 iskolaépületek 164
 iskolai anyanyelvi nevelés 20
 iskolai végzettség 24, 26, 66, 67, 108,
 142, 153, 240, 296, 297, 304
 iskolák 29, 40, 48, 55, 97, 124,
 130–132, 135–137, 142, 146–148,
 180, 182, 196, 212, 216, 225, 237,
 338, 352
 ~ megszűnése 146, 147
 iskolaválasztás 77, 134, 136, 150, 353
 izraelita 51, 162
- Jake, Janice 330
 János Zsigmond 220, 226
 Janovics Jenő 214
 jelentés
 ~kölcsönzés 313
 ~változás 310
 jelenkutatás 345
 jelentésbeli kölcsönzők 312, 313
 Jenei Dezső 98
 jobbjágyfelszabadítás 49
 jogászképzés 103
 jogászok 29, 103, 118, 171, 239
 jog
 ~egyenlőség 115, 170, 172
 ~fosztottság 117
 ~igény 116, 117, 236, 337
 ~ismeret 4, 29, 78
 ~tudat 117–119, 236, 337
 ~i kodifikáció 113, 118

- ~i státusz 56, 57, 77, 118, 127, 133,
 251, 165, 336, 340
 ~i szaknyelv 103
 József, II. 48
 ~ nyelvrendelete 48
 Kabán Annamária 275
 Kádár Edit 28, 84, 101, 180, 184–186,
 190–192, 194, 328
 Kádár Zsombor 98
kaláka szócsaládja 324
 Kallós Zoltán 158
 Kalotaszeg 88, 89, 95, 104, 211, 260,
 263
 kalotaszegi vegyes lakosságú falvak
 263
 Kántor Lajos 214, 215
kapitány 'százados' 280
 Kapitány Balázs 29, 137, 148, 149
 Károlyi Sándor 26
 Károlyi-biblia 220
 Kárpát-medence 19, 20, 24, 26, 28, 46,
 50, 69, 71, 77, 80, 94, 97, 99, 102,
 121, 141, 143, 146, 151, 184, 186,
 208, 239, 253, 265, 335, 344, 351,
 358
katedra 'egyetemi, főiskolai tanszék'
 279
 katolikus
 ~ egyház 47, 163, 164, 220–223,
 225, 349
 ~ szövegek 224
 Katona 25
 Katona Hajnal Tünde 28, 29, 78, 79,
 117, 169, 180, 233, 236, 238, 240,
 254
 Kazinczy Ferenc 83
 Kelemen Béla 239
 Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság
 158
 Keleti Károly 51
kell menjek (*kell* + felszólító módú
 igelak) 326, 329
 képzés nélküli pedagógusok 204
 képességvizsga 353
 képszerűség 104, 276
 képző 324
 ~cseré 324
 ~halmazás 324
 kereskedelmi rádiózás 229
keresztény és keresztényen 224
 keresztnevek 119, 120, 312
 keresztnevszótár 351
 keresztábra 30
 Kertész Mihály 214
 Keszeg Erika 71, 181
 kétnyelvű
 ~ beszélők 106, 309, 314, 318, 330,
 341
 ~ oktatási intézmények 128
 kétnyelvűség 56, 77, 80, 83, 86, 88–91,
 93, 100, 109, 111, 116, 123, 127,
 128, 180, 183, 187, 232, 234, 238,
 239, 251, 255, 257, 259, 261–266,
 268, 269, 272–274, 276, 282, 300,
 318, 319, 321, 335, 339, 340, 342
 aszimmetrikus ~ 57, 111, 234, 260,
 263, 266, 340
 de facto ~ 265
 de jure ~ 265
 felcserélő ~ 80, 109, 116, 261–263,
 266, 267, 269, 274
 ~ fogalma 259
 hozzáadó (additív) ~ 109, 261, 262,
 268, 341, 343
 instabil ~ 268
 kiegyensúlyozott ~ 80, 233, 239, 341
 protokolláris ~ 238
 szimmetrikus ~ 71, 88, 260, 263, 276
 szubtraktív ~ 260–264, 269, 274

- kétnyelvűsödés
 kikényszerített ~ 261, 268
 természetes ~ 261, 262, 339
 kétnyelvűvé válás 262, 267, 268, 341
 kétoldalú népi bilingvizmus 260
 2002-es népszámlálás 67, 79, 94, 197
 2009-es
 ~ felmérés 26–28, 108, 245, 247,
 253, 262, 287, 291, 295, 301, 305,
 347
 2010. évi XLIV. törvény 75
 2011-es népszámlálás 34, 59, 60, 62,
 63, 65–67, 72, 108, 138, 146, 152,
 178, 227, 244, 349, 354
 kettős állampolgárság 345
 ~ról 2004. december 5-én tartott
 népszavazás 75
 kettős anyanyelvűség 259
 kettős identitás 63, 179
 khi-négyzet-próba 30
 khi-négyzet-statisztika 30
 kicsinyítés 290–293, 305
 kicsinyítő-becéző származékszók 88,
 276
kihágás 279
 Királyföld 35, 348
 Királyhágómelléki Református
 Egyházkerület 154, 220
 kisebb létszámú osztályok összevonása
 129, 147
kisebbség megnevezés 23
 kisebbség 24, 112, 118, 127–130, 133,
 159, 167, 171, 176, 189, 193, 196,
 222, 251, 252, 264, 266, 337, 344,
 355
 ~i jogok 23, 111
 ~i kényszerkétnyelvűség 265
 ~i nyelv 111–118, 121, 122, 166,
 169, 177, 186, 224, 231, 235, 260,
 264, 265, 269, 273, 282, 335, 354
 ~i tankönyvek kiadása 188
 ~i tanulók többletterhelése 182
 ~politika 66, 118, 125, 128, 129,
 148, 151, 157, 159, 160, 164,
 169–171, 176, 177, 337, 342
 ~politika a felsőoktatásban 151
 kisérettégi 142, 353
 Kiss András 100
 Kiss Dénes 135
 Kiss Jenő 89, 90, 259, 260, 261, 267,
 293
 Kiss Tamás 29, 59, 62, 65, 126,
 152–154, 201, 210, 230, 232, 233
 Kiss Zsuzsanna Éva 113
 Kisszentlőrinc 352
 kivándorlás 37, 50, 65, 201
 klasszikus irodalmi értékek 106
 Klaudy Kinga 323
 Kloss, Heinz 166
 Kóbor 91
 Kocsis Károly 64, 65
 kódváltás 80, 93, 109, 183, 257, 270,
 330–333, 340, 359
 lexikai hiány 331
 nyelvi lapszus 331
 nyelvi bizonytalanság 109, 332, 341
 idézés 332
 (ön)ironizálás 332
 kollektív jog 114
 koloniális státusz 168, 336, 342
 Kolozs megye 25, 27, 40, 62, 95, 111,
 125, 177, 258, 293
 Kolozsborsa 25
 Kolozsvár 40, 43, 48, 55, 63, 84, 88,
 89, 95, 122, 135, 151, 154, 162,
 170, 192, 199, 201, 205, 207,
 213–215, 217, 218, 221, 225, 226,
 238, 252, 265, 349, 354, 357
 Kolozsvári Akadémiai Bizottság 151,
 207, 354, 357

- Kolozsvári Állami Magyar Opera 215
 kolozsvári cigányok 265
 kolozsvári egyetem 97, 151, 157,
 202–206
 ~ nyelvpolitikája 235
 Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet
 354
 Kolozsvári Magyar Napok 238
 kolozsvári magyar színház 214, 215
 kolozsvári rádió 321
 Kolozsvári Református Kollégium 135
 Kommunikációs Antropológiai
 Munkacsoport 212
 kommunista diktatúra 161
kompetenció 310, 358
 konjunktívuszi szerkezet 329
kontakt – kontaktus 308
 kontaktus
 ~elem 43, 83, 91, 269, 335
 ~folyamat 271, 306, 310, 340
 ~jelenségek 267, 269, 274, 281, 294,
 322, 325, 326
 ~változat 77, 294
 Kontra Miklós 21, 24, 31, 103, 198,
 303, 347, 469
 korcsoport 138, 146, 248
 Korda Sándor 214
 kórház 237, 317
 korlátozott kétnyelvűség 260, 264
 korrupció 136, 190, 338, 365
 Kós Károly 104
 Kósa László 69, 70
Koszovóban ~ Koszovón 303, 384
 Kosztándi Tímea-Ildikó 180
 Kosztolányi Dezső 105
 Kovács Magdolna 259
 Kovászna megye 25, 27, 125, 177, 191,
 293, 351
- kölcsön
 ~homonima 310, 358
 ~szó 81, 89, 272, 276, 308, 310, 312,
 313, 316, 324, 340
 költségvetés-politika 126
 könyv
 ~kiadás 157, 216
 ~nyomatás 40, 83
 ~tárak 158, 166, 212, 216, 217
 Köpeczi Béla 38, 44, 51, 53, 54, 56
 környezetnyelv 90, 268, 338
 Kötő József 214, 215
 Kővári László 69
 Közép-Erdély 62, 63, 125
 középiskola 66, 67, 108, 124, 130, 134,
 135, 139, 142, 148, 152, 153, 162,
 178, 179, 184, 186, 194, 204, 245,
 255, 286, 287, 296, 299, 347, 352,
 400, 404
 ~i végzettségűek 66
 középosztály 66, 338, 349
 közérdekű közlemények 121
 közigazgatás 33–35, 57, 65, 68, 100,
 102, 103, 112, 116, 119, 121–124,
 161, 166, 167, 172, 230, 235, 236,
 266, 336, 340, 343, 347, 348, 352
 ~i reform 57
 ~i törvény 112, 116, 121–123, 167,
 172, 352
 közoktatás 21, 98–100, 129, 131, 132,
 137, 139, 141, 144, 148, 151, 152,
 155, 165, 166, 176, 177, 181, 184,
 192, 195, 209, 274, 294, 351, 354,
 357, 358
 közös (latin) eredettudat 76
 közösségi szerveződés 80, 92, 175
 közvetett lexikai hatás 312
községi háza 124
 Kraszna 89
 Kriterion kézikönyvek 98

- Kriterion Kiadó 98, 158
 Kriza János Néprajzi Társaság 158,
 213, 217
 Krizba 91
 Kulcsár Szabó Ernő 105
 kultúra 33, 37, 40, 42, 57, 61, 69–72,
 74, 76, 81, 86, 88, 93, 95, 96, 102,
 106, 109, 114, 118, 123, 127, 128,
 142, 146, 155–159, 170, 172, 173,
 176, 179, 185, 189, 196, 210–213,
 222, 224, 225, 229, 233, 234, 237,
 250, 251, 261, 265, 269, 272, 277,
 307, 312, 335, 341, 342, 344
 ~ piaci viszonyok között 158
 Kulturális Autonómia Tanács 159
 kulturális
 ~ határok 93
 ~ kölcsönzés 272
 ~ tradíciók 106
 különfejlődés 281
 Külsőrekecsin 276
 kvótaminta 20, 24, 27, 301
- / ígeképző 323
 Laczkó Aranka 214
 Laihonen, Petteri 112
 Lakatos Demeter 106
 lakótelep 88, 94, 142, 146, 147, 264,
 267, 338
 ~i iskolai tagozatok 142, 147
 ~i szörványok 94
 Lambert, Wallace 260
 Lanstyák István 20, 21, 28, 72, 112–
 114, 116, 263, 269, 280, 281, 299,
 300, 305, 312, 313, 322, 330, 347
 latin
 ~ betűs írás 50, 70, 186, 271
 ~ írás 219
- ~ nyelv 40, 47–50, 70, 76, 96, 97,
 186, 218–222, 271, 282, 306–309,
 312, 319, 328, 351
 látszólagosidő-elemzés 284
 legszebb magyar nyelv 77, 254–256,
 258
lehet elmegyek típusú szerkezet 329
 lelkészképzés 225
 Lencsés György 96, 350
 létigével használt határozói igeneves
 szerkezet 327
 lexikális
 ~ hiány 70, 91, 274
 ~ kölcsönzés 86, 88, 273
liceum 124, 132, 134, 142, 179, 352
 lingvicizmus 112, 252, 265, 268, 337
 liturgikus nyelv 160, 218, 219, 222,
 224
 Lozsád 91
 Lujzikalagor 90, 349
 lujzikalagori telepések leszármazottjai
 349
 Lupán Ernő 100
 Luther Márton 40
ly-ezés 320
- Mackey, William Francis 259
 madéfalvi veszedelem 48
 magánhangzó 85, 319
magyar
kisebbségi ~ 19, 74, 280, 281, 286,
 358
határon túli ~ 23, 74, 99, 347
külhoni ~ 74
 magyar (anyanyelvű) cigányok 75
 magyar állam 37, 56, 75, 126, 135,
 136, 151, 154, 165, 203, 354, 357
 ~i támogatások 126
 ~polgárság 75, 151

- magyar anyanyelvű
 ~ cigány gyermekek 146
 ~ zsidók 244
- magyar anyanyelvűek 64, 251, 344
 ~ Romániában 64
 ~ és magyar nemzetiségűek 59, 244, 355
- Magyar Autonóm Tartomány 58, 166
- Magyar Baptista Szövetség 221
- magyar cigányok 75, 355
- magyar diákok viszonyulása
 Romániához 250
- magyar egyetemi oktatás lehetséges
 tannyelv-politikája 103
- magyar elitiskolák 196
- magyar ellenségkép 133, 171, 338
- magyar eredetű
 ~ képzők a románban 41
 ~ lexikális átvételek a románban 41
 ~ szavak a románban 49, 272
- magyar és a román hiedelmek 71
- magyar felsőoktatási piac 207
- magyar földrajzi nevek 95, 351
- Magyar hozzátartozói igazolvány 74
- magyar identitás 71, 73, 75, 95, 342
- Magyar igazolvány* 74
- magyar iskolák közötti harc 136
- magyar katolikus pap 222
- magyar kiadók 189
- magyar kodifikáció 276
- magyar mint idegen nyelv 355
 ~ oktatása 355
- magyar nemzethez tartozó 76
- Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ)
 329
- magyar nemzetiségű román
 anyanyelvű 81
- magyar nemzetpolitika 23
- magyar nevek anyakönyvezése 119
- magyar névtudomány 121
- magyar nyelv
 ~ a felsőoktatásban 197
 ~ a kibertérben 239
 ~ a közoktatásban 176
- magyar nyelv alárendelt jogi státusza
 127
- magyar nyelv és irodalom
 ~ oktatása 181, 190, 194, 268
 ~ romániai tantervei 183
 ~ szak 230, 357
- magyar nyelv földrajzi változatai 84
- magyar nyelv ismerete 54, 125, 127, 170
- magyar nyelv jogi státusza 48, 56, 168
- magyar nyelv jövője Erdélyben 345
- magyar nyelv közéleti használata 235
- magyar nyelv külső régiói 343
- magyar nyelv mint iskolai tantárgy 182
- magyar nyelv térvesztése 97
- magyar nyelven érettségizettek 197
- magyar nyelven tanuló óvodások és
 diákok aránya 141
- magyar nyelven tanulók száma 138,
 139
 ~ és aránya 139
- magyar nyelvi térvesztés 339
- magyar nyelvjárási régió 85, 87
- Magyar Nyelvművelő Társaság 48
- magyar nyelvművelés 19
- magyar nyelvű
 ~ beszéd 166, 257, 259
 ~ felsőoktatás 98, 198, 209, 349
 ~ liturgia 222
 ~ nyomtatványok és úrlapok 236
 ~ oktatás 136, 138, 142, 155, 156,
 191, 198, 203, 209, 220, 338, 354,
 355
 ~ publikációk 101, 168
 ~ szakfolyóirat 102, 209
- magyar oktatás elsorvasztása 156

- magyar orvosképzés 156
magyar standard 86, 88, 211, 290, 299,
306–308
magyar szakiskola 78
magyar szaknyelv 66, 96–100, 207,
208, 350
magyar személynevek 95
magyar sztenderd 186
magyar szülők felelőssége 120
magyar tankönyvek 100, 189, 192–194
~ hiánya 100
magyar tanulók számának csökkenése
140
magyar telepítés 46
magyar többségű városok 33, 63, 65,
94, 170, 212
magyar történelmi egyházak 135, 164,
165, 259
Magyar Tudományos Akadémia 48, 83,
96, 213, 348, 350
Magyar Újságírók Romániai
Egyesülete (MÜRE) 219, 223, 229
magyar utcanevek 123
magyar→román nyelvcseré 74
Magyardécse 91
magyardomináns magyar–román
kétnyelvűek 262
magyarellenesség 171, 344, 349
Magyarforró 146
Magyar Tivadar 230
Magyarkiskapus 260
magyar–magyar
~ gazdasági kapcsolatok 126
~ kapcsolatok 75, 90, 208
magyarok 19–21, 26, 27, 29, 33, 34,
37, 38, 40, 41, 46, 48, 54, 55, 57,
59, 61–63, 65–68, 71, 73–77,
79–81, 88, 95, 105, 107–109, 119,
122, 126–128, 131, 138, 145, 146,
152–154, 160, 161, 171, 176, 179,
181, 189, 210, 215, 217, 220, 223,
224, 228, 232–234, 240, 243–245,
249, 250, 252, 254, 259, 261–263,
265, 267, 270, 275, 293, 303, 312,
327, 330, 344, 347, 349, 350, 355
~ aránya 27, 54, 62, 63, 122, 228,
234, 293
~ belső gyengeségei 21
~kal szembeni előítélet 127
Magyarország 21, 34, 38, 46, 49, 50,
57, 74, 252, 283, 287, 291, 358
magyarországi
~ adások nézése 232
~ kontrollvizsgálat 25
~ részképzések 99
~ RSS minta 25
~ sajtótermék 231
~ tankönyvek 194
magyarosítás 55, 96, 280
Magyarózd 264, 273
magyar–román
~ alapszerződés 122
~ bilingvizmus 261
~ kétnyelvűek 127, 245, 247, 262,
319, 339, 359
~ nyelvi kapcsolatok 41, 49
Magyar–román szótár 239
magyarságtudományok 101
Magyarsúlye 146
magyar–szász népi érintkezés 43
Magyarszentbenedek 146
Magyarszovát 264, 319
magyartalan terminológia 100
magyarul
~ érettségizők 201
~ is beszélő cigányok 59
~ tanulók aránya 152
Maior, Petru 47, 156
majoritizmus 113, 115
Márai Sándor 120

- Máramaros 27, 35, 61, 88, 89, 136,
177, 181, 211, 233, 258, 293, 311,
359
- Máramaros megye 88, 181, 311
- Máramarossziget 136, 311
- Márku Anita 107, 330
- Maros Magyar Autonóm Tartomány
166
- Maros megye 62, 79, 135, 351
- Marosvásárhely 48, 63, 88, 96, 118,
135, 156, 162, 196, 199, 202, 205,
206, 214–216, 218, 226, 349, 351,
354, 357
- Marosvásárhelyi Orvosi és
Gyógyszerészeti Egyetem 156, 199,
202, 351, 354, 357
- Márton Áron 163
- Márton Gyula 81, 84, 272, 282, 318,
319, 322
- Márton János 29, 128, 149, 272
2. világháború 57, 66, 157, 161
- másodlagos kölcsonszó 324
- másodnyelvi
~ dominancia 183, 263, 264, 269
~ egynyelvűség 270
- mássalhangzó-torlódás 319
- Máthé Dénes 81, 224
- Mátyás király 35
- média 86, 90, 102, 127, 171, 176, 212,
229, 230, 232–234, 344, 353, 357
~fogyasztás nyelve 234
- Megéneklünk, Románia fesztiválok
158
- meghonosodás 309, 310, 317, 324
- megőrzött régiség 277–279
- megszégyenítés 237
- megvalósítás* 'eredmény' 313
- melléknév 313, 317, 324
~i átvételek 324
- Mezőség 33, 46, 70, 81, 85, 88, 90,
91, 94, 95, 104, 105, 109, 146, 158,
211, 222, 264, 319, 320, 331, 350
- mezőségi
~ nyelvjárás 85, 88, 91, 109, 319
~ román és magyar lakáskultúra 70
- Micu-Klein, Inochentie 47
- Micu-Klein, Samuil 47
- migráció 44, 46, 62, 65, 85, 86, 92, 94,
120
- Mihály vajda 38
- Mikes Kelemen 104
- Mikó Imre 161
- Milroy, James 112
- „mioritikus tér” 71, 350
- Mit még csinálsz?* 'Hogy vagy?' 294
- mitosz 70, 77, 129, 252, 253
- mobilitás 86, 90, 99, 143, 171, 198,
204, 208, 236, 250
- Mocs 25
- moldvai magyar
~ gyermekek magyar nyelv oktatása
193, 270
~ helységnevek 351
~ nyelvjárás 106
~ szókészlet 85
~ tanulók fakultatív magyar oktatása
180
- moldvai magyarok (csángók) 37, 63,
74, 81, 84, 85, 88, 90, 104, 106,
163, 180, 193, 210, 220, 223, 224,
226, 232, 250, 265, 267, 270, 271,
273, 276, 282, 284, 293, 318, 320,
321, 350, 351, 359, l. még: csángók
- ~ identitása 350
~ imarepertoárja 81
~ nyelvének stigmatizálása 88, 250,
265
~ önazonossága 74
- Mollay Károly 43, 46

- Molnár, Ioan Piuariu 47
 morféma 323
 motiváltság 324
 MTA Kolozsvári Területi Bizottság 201
 MTA Nyelvtudományi Intézetének
 Élőnyelvi Osztálya 21
 multikulturális egyetemek 155, 156
 multinacionális cégek 213
 munkaerőpiac 108, 127
 munkahelyek 98, 102, 107, 108, 147,
 172, 175, 238, 256, 257, 269, 315,
 323, 351
 munkahelyen használt nyelv 256
 Murádin László 84, 319
 Muravidék 74, 77, 166, 254, 358
 Murvai László 204, 205
 műszaki
 ~ értelmiségi 97, 239, 262
 ~ szótár 98
 művelődéspolitikai 157
 Myers-Scotton, Carol 330
 nacionalizmus 70, 71, 112, 157, 160,
 170, 223, 252
 Nádasdy Ferenc 96
 Nagy Gyula 214
 Nagy Jenő 43
 Nagy Lajos király 35
 Nagybánya 136, 215, 217, 313, 314,
 316, 359
 Nagyenyed 95, 136
 Nagymoha 91
 Nagyszeben 48, 55, 225
 Nagyvárad 123, 135, 154, 164, 199,
 205, 214–216, 218, 221, 230
 -né képzős asszonynév 119
 Negruți, Sorin 219
 nem hivatalos nyelv 118, 166
 Nemes István 100
 Nemesi Attila László 328
 német (szász, sváb) nyelv 166
 német helységnevek 352
 német hivatalos nyelv 44
 német nemzeti érzés 49
 német nyelv 42, 46, 48, 49, 91, 203,
 247, 271, 318, 348
 ~ presztízse 264
 német nyelvsziget 91
 németesítés 44
 Németh Miklós Attila 230
 német–magyar nyelvi kapcsolatok 42
 nemzetállam 70, 76, 111, 117, 133,
 165, 170, 265, 338, 349
 ~i ideológia 133, 170, 338
 nemzeti hovatartozás 72, 93
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 24,
 26, 167, 170
 Nemzeti Kulturális Alap 213
 nemzeti szolidaritás 85, 86
 nemzetiség 27, 29, 55, 72, 75, 133,
 177, 210, 227, 244, 351
nemzetiségi 51, 53, 60, 75, 103, 128,
 155, 161, 177, 217, 222, 347
 ~ megoszlás 53, 60
 ~ oktatás 128, 177
 nemzetközi
 ~ szavak 279, 280
 ~ tükörszó 280
 ~ üzletláncok 127
 neofita papok 223
 neoprotestáns
 ~ egyházak üldözése 160
 ~ kisegyházak 162, 221
 népi botanikai terminológia 274
 népi kétnyelvűség 259–261
 egyoldalú ~ 260
 népi kultúra 69, 157, 210, 211, 224,
 265

népszámlálás 34, 44, 51, 53, 59–63,
65–67, 72, 73, 75, 79, 81, 94, 108,
138, 142, 146, 152, 153, 178, 197,
227, 243, 244, 349, 354

névpolitika 119

névrománosítás 119, 312

Niederhauser Emil 252

norma a nyelvhasználatban 187

nyelv

- ~ betiltása 166
- ~ jövője 341, 345
- ~i alárendeltség 71, 83, 170, 342
- ~i asszimiláció 54, 79, 339
- ~i bizonytalanság 109, 292, 305,
306, 332, 341
- ~i együttélés 43
- ~i elfogadás 19
- ~i ellentét 48
- ~i hagyomány 107, 218, 263
- ~i hiány 66, 237, 341
- ~i jog 340
- ~i kontaktus 80, 89, 91, 271, 272,
274, 328, 340, 343
- ~i konzervativizmus 276
- ~i problémák és konfliktusok 79
- ~i revitalizáció 81, 183, 241, 270
- ~i szabadság 239
- ~i sztereotípiá 229, 253
- ~i tervezés 100, 173, 182, 266, 270,
341, 344

nyelv és beszédközlés 241

nyelvsere 29, 43, 74, 79–81, 85, 89,
92, 95, 115, 183, 187, 211, 224,
243, 250, 263, 264, 266–271, 339

nyelvsere → etnikai adaptáció
→ kultúraelnyelés → nyelvi
revitalizáció → disszimiláció 81

nyelvek

- ~ nyilvános megjelenítése 43, 117,
168
- ~ presztízse 250
- ~ státusza 165, 166

nyelvszek 20, 79, 122, 171, 357, 359

nyelvet használó ember 342

nyelvharc 49

nyelvhasználat

- ~ felekezeti eltérései 225
- ~ szabadsága 175, 229, 345
- ~i szinterek 175, 255, 262, 339

nyelvi

- ~ homogenizmus 112, 116
- ~ ideológiák 111–113
- ~ jog = egyéni jog ideológiája 114
- ~ jogok 92, 100, 111–113, 116–118,
169, 171, 186, 266, 336, 337,
339–341, 345
- ~ nacionalizmus 112
- ~ nevelés célja 186
- ~ sokféleség 114
- ~ tájkép 121, 307, 351
- ~ tervezési törekvések 100
- ~ változások 89

nyelvi vernakularizmus 116

nyelvileg vegyes család 78, 269

nyelvjárás 33, 42, 50, 57, 62, 73, 74,
77, 83–92, 104–106, 109, 187, 216,
232, 238, 253, 260, 265, 271, 273,
274, 276, 282, 293, 305, 319, 321,
322, 324, 329

- ~i régiók, szigetek szórványok 87
- ~sziget 90, 91, 92, 274
- ~vesztés 92

„nyelvjárásmentes”

- ~ rádiószerkesztőség 232
- ~ színészképzés 21, 216, 232

nyelvközösség apadása 79

nyelvmegőrzés 250, 342

- nyelvmegtartás 95, 100, 146, 187, 268, 270
 nyelvművelés 19, 83, 269
 nyelvművelő hagyomány 19
 nyelvpolitika 89, 100, 103, 111, 112, 114, 169, 176, 177, 235, 266, 269, 335, 337, 341, 348
 nyelvsziget 46, 85, 89–92, 95
 nyelvtani
 ~ ismeretek 186
 ~ nem 320
 nyelvtörvény 49, 169
 nyelvtudás 63, 74, 111, 115, 127, 128, 178, 179, 234, 237, 240, 243, 246, 247, 249, 262, 289, 331
 nyelvtudomány aktuális állása 20
 nyelvújítás 48, 70, 187, 219, 271, 273, 276
 nyelvváltozat 281, 306, 311, 315
 nyelvváltozatok presztízse 250, 253
 nyelvvédelem 48, 341, 342
 nyelvvédő ideológia 83
 nyelvvesztés 66, 107, 115, 181, 262, 266
 Nyilas Misi Tehetségtámogató Egyesület 150
 nyilvános
 ~ nyelvhasználat korlátozása 229
 ~ rendezvény 237
 Nyirő József 161
 nyomtatott sajtó 231
 ógyházi szláv nyelv 219
 Oituz (Ojtoz) 90
 okiratok 119
 oktatás 66, 67, 340
 ~ eredményessége 195, 338
 államnyelv ~a 268
 világnyelv ~a 260, 268
 oktatás mélyülő szegregálódása 142
 oktatás nyelve 78, 80, 116, 178, 206, 262, 266
 oktatás színvonala 106, 136, 143, 152, 180
 oktatási immobilitás 143
 Oktatási törvény 116, 130–132, 142, 148, 150, 155, 181, 182, 188, 265, 352, 353
 oktatási vonalak 203
 oktatáskutatók 29, 147
 oktatáspolitikai 59, 129–132, 136, 148, 152, 155, 177, 193, 194, 268
 oktatáspolitikusok 137, 147
 oktatásszervezés 131, 132, 149, 206, 338
 oktatók szaknyelvi hiányai 207
 Oláh Miklós 38
 olasz nyelv 247, 358
 Oltszakadát 91
 Open Society Institute prágai Research Support Scheme irodája 24
órarend 'nyitvatartás' 313
 Országos Audiovizuális Tanács 231
 Országos Diszkriminációellenes Tanács 122, 169
 Országos Széchényi Könyvtár 144, 178, 193, 217, 353
 ortodox egyház 41, 51, 70, 159, 160, 162, 163, 165, 171, 259, 344
 ~ erdélyi terjeszkedése 160
 ortodox vallású magyarok 160
 orvosi nyelv 102, 350
 orvostudomány 97, 102
 Orvostudományi Értesítő 102
 Oszmán Birodalom 37
 otthon
 ~ használt nyelv 256
 ~i nyelvhasználat 285, 296
 óvó- és tanítóképzés 204, 205
 óvodai oktatás 134

- önálló
 ~ egyházi élet 93
 ~ erdélyi fejedelemség 37
 ~ magyar nyelvű felsőoktatás 98
 önkormányzatok gazdasági érdekei 148
 önmagát kisebbitő, gyengítő diskurzus 346
 önszerveződés 92, 129
 örmény 33, 38, 46, 54, 60, 61, 128,
 163, 265, 270, 271, 312
 ~ kereskedők 46
 ö-ző nyelvjárástípus 90

 P. Lakatos Ilona 89
 Paládi-Kovács Attila 69
 Pálfalvi Attila 98
 palócos nyelvjárástípus 91
 Papp Z. Attila 75, 76, 128, 142,
 147, 149, 180, 197
 párhuzamos egyetemi szakok 155
 Partium 33, 38, 44, 51, 53, 54, 60, 62,
 88, 90, 125, 154, 199, 205, 206,
 211, 357
 Partiumi Keresztény Egyetem 154,
 199, 205, 206, 357
 párválasztás 96, 269
 Páskándi Géza 105
 Péchi Simon 162
 pedagógusképzés 98–100, 144, 155,
 184, 187, 204–206
 pedagógusok 20, 75, 78, 86, 136,
 143–145, 147–149, 184, 187–189,
 193, 194, 204, 207, 235, 239, 316
 Pedagógusok Háza 145, 353
 pedagóguspálya presztízse 207
 pedagógusszülők iskolaválasztása 180
 Péntek János 20, 21, 24, 66, 71, 74,
 77, 80, 81, 84, 85, 90, 98, 101, 104,
 111, 112, 115, 117, 122, 177, 178,
 183, 208, 250, 253, 267, 272, 273,
 276, 307, 469
 Petrovici Emil 320
 Petru Maior Egyetem 156
 piaci
 ~ logika 153
 ~ rivalizálás 152
 PISA-tesztelések 196, 353, 356
 Pletl Rita 196
 poliszémia 313
 politikai
 ~ alkuk 118, 129
 ~ befolyás 100
 ~ diktatúra 19, 235
 ~ nemzet 76
 politikus 49, 170, 261, 337, 354
 Poór Lili 214
 populáris kultúra 210
porció 'adag' 279, 280
 Posgay Ildikó 277
 prédikáció 81
 predikatív szerkezet 326, 327
 primărie 124, 125
 Pro Hungaris Alapítvány 217
 produktivitás 323
 protestáns
 ~ egyház 160, 220, 225
 ~ szövegek 224
 ~ szülők gyermekeinek hitoktatása 96
 ~ok 41, 44, 81, 96, 160, 162, 164,
 220–222, 224, 225, 259
 purizmus 275
 Pusztakamarás 25, 146

 rádió 106, 166, 168, 175, 229, 230,
 231–234, 294, 319, 321
 ~ és televízió-műsorok 168, 319
 ~műsor 232
 Rady, Martyn 351

- Rákóczi Ferenc, II. 38
 Rákóczi György, II. 38
 Rancz Teréz 85, 86
 Ratzel, Friedrich 69
 reflexivitás 321
 reformáció 40, 41, 47, 162, 219, 348
 ~ „nyelvpolitikája” 348
 református 25, 38, 40, 41, 50, 51, 55,
 72, 73, 81, 96, 135, 154, 161, 162,
 205, 211, 212, 219, 220, 224–228,
 258, 302, 350, 357
 ~ felekezeti románok 41
 ~ gyülekezetek 350
 Református Kántor- és Tanítóképző
 Intézet 205
 reformkori magyar liberálisok 48
 reformtanterv 192
 Regát 63
 régészek 101
 régió
 átmeneti ~ 27, 258, 293
 szórvány~ 27, 158, 293
 tömb~ 25, 27, 196, 246, 248, 262,
 284, 293, 304, 305
 regionális
 ~ autonómia 168
 ~ köznyelv 41, 42, 49, 50, 83, 84,
 86, 107, 231, 272–274, 276, 277,
 282, 305, 307, 319, 322, 328, 329,
 340
 Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek
 Európai Kartája 122, 169
 regionálisan hivatalos nyelv 58, 103,
 166
 regiszter 66, 306, 315, 340
 rejtett
 ~ kontaktushatás 232
 ~ magyar nyelvtudás 175
 (re)katolizálás 44
 relatív kontaktusjelenség 294, 300, 327
 reprezentatív minta 20, 24, 26, 27, 196,
 244
 reverzális 222
 revitalizációs oktatás 355
 ritualizált szöveg 81, 238, 270
 RMDSZ (Romániai Magyar
 Demokrata Szövetség) 118, 126,
 128–130, 158, 159, 171–173, 179,
 190, 191, 213, 217, 231, 352, 355
 roma 21, 34, 59, 60, 75, 128, 177, 181,
 227, 349, 355
 római katolikus 25, 46, 47, 51, 63, 74,
 81, 161, 163, 164, 203, 216, 219,
 222, 224–228, 349
 ~ egyház 47, 163, 164
római katolikus mint a magyar
 szinonimája 74, 349
 római kontinuitás ideológiája 47
 Romaine, Suzanne 260
 romák 21, 126, 353, 355
 roma-magyar kötődésük 75, 355
 román állam 21, 76, 77, 113, 114, 154,
 155, 163, 172, 183, 212, 223
 ~polgár 76, 77, 114, 154
 román anyanyelvűekével azonos
 követelmények 195
 román civilszervezetek 168
 román diákok viszonyulása
 Magyarországhoz 250
 román elitkultúra 70
 román eredetű
 ~ családnevek 311
 ~ szavak a magyarban 41, 42, 273,
 311, 313, 318, 319, 323, 324, 340,
 358
 román görög katolikus egyház 51
 román identitás 76
 román iskolák 55, 188
 román iskolaügy 48
 román kölcsönelemek 91, 321

- román nacionalista állampolitika 157
 román nemzetállam 70, 349
 román nemzeti tudat kialakítása 47
 román nemzetiségű és anyanyelvű
   protestánsok, római katolikusok 81
 román nemzettudat 70
 román nyelv 34, 47, 49, 56, 85, 86, 88,
   107, 111, 115, 116, 133, 173, 182,
   183, 187, 198, 219, 234, 236, 240,
   245, 247, 249, 261, 264, 265, 268,
   271, 272, 275, 318, 319, 338, 340,
   356
 ~ eredményes oktatása 338
 ~ és irodalom 133, 338
 ~ és irodalom tanterve 183
 ~ hatása 85, 100, 269, 277, 280–283,
   340
 ~ hatékony oktatása 86, 356
 ~ oktatása 86, 187, 261, 338
 ~tan 47
 ~újítás 70
 ~ű környezet 80
 román ortodox egyház 51, 160
 román tagozaton érettségizők 152
 román tannyelv 107, 178, 180
   ~ választása 180
   ~ű oktatás 147
 románból magyarra fordított
   tankönyvek 188
 romándomináns erdélyi magyarok 262
 romani nyelv 244
 Románia alkotmánya 111, 113, 118
 Romániai Magyar Demokrata
   Szövetség, I. RMDSZ
Romániai magyar irodalmi lexikon
   210, 229, 356, 357
 Romániai Magyar Közgazdász
   Társaság 213
 Romániai Magyar Pedagógus
   Szövetség 191, 213
 romániai magyar sajtó 21, 102, 230
 Romániai Magyar Zenetársaság 213
 romániai RSS minta 25
 román–magyar lakosságcsere 46
Román–magyar szótár 239
 románok 21, 35, 38, 40–42, 46–48,
   55, 57, 61, 65–69, 80, 94, 152, 153,
   234, 261, 263, 344, 350
 ~ asszimilációs vesztesége 54
 ~ magyar nyelvtudása 234
 ~ viszonyulása a magyarokhoz 261
 románnyelv-tudás 108, 179, 237, 245,
   246, 249, 284, 285, 288, 292, 293,
   296, 331
 Rosetti, Alexandru 41, 42, 272
 Ródi Cseh János 40
 RSS-kutatás 24, 26–28, 277, 281, 283,
   284, 286, 287, 290, 291, 295, 300,
   301, 361, 379
 RTL Klub 232
 sajtónyelv 308
 Salat Levente 101, 208
 Sándor Klára 328
 Sántha Attila 106
 Sapientia Erdélyi Magyar
   Tudományegyetem 154, 199–201,
   204
 Sárosi-Márdirosz Krisztina 100
 Scacco, Alexandra 117
 segédige 295, 326
 Sepsiszentgyörgy 25, 65, 199, 200, 215
 Silverstein, Michael 112
 Šincal, Gheorghe 47
 Skutnabb-Kangas, Tove 29, 259
sokat előre! 232
 Somai József 100, 354
 Sorbán Angella 23, 28, 66, 127, 128
 Soros Alapítvány 213
 standard nyelvváltozat 299, 315

- standard szemléletű anyanyelv-
pedagógia 338
- standard változat 70, 83, 265, 306, 308
nem~ 264, 288, 301, 306
- stílusérték 279
- Stollár Katalin 230
- Studium Prospero Alapítvány 354
- Sulyok István Református Főiskola
154, 357
- Sütő András 105, 146
- sváb 33, 46, 60, 89, 91, 92, 166, 265,
270, 271
~ nyelvsziget 46
- sváb-magyar kétnyelvűség 91
- szabad munkavállalás 75
- Szabó T. Attila 272
- Szabó T. Attila Nyelvi Intézet 124, 343,
352, 359
- Szabó Mihály Gizella 71, 121
- szakképzés 101, 108, 109, 131, 135,
206, 207, 230
- szakképzetlen
~ tanárok 181
~ek aránya 67
- szakkínálat 152, 198
- szaknyelv 66, 279, 315–318
~ek 57, 66, 96–100, 102, 107, 238,
271, 277, 307, 343, 350, 351
~i kétnyelvű szótárak 101
~i kompetencia 99, 207, 209
- szakoktatás 67, 98–100, 134, 135, 209,
340
- szakrális nyelv 219, 223
- szakralizálódó anyanyelv 223
- szakszerű fordítás 189
- Szalacs 25
- számbeli egyeztetés 299
- számolás közbeni nyelvhasználat 257,
297, 298
- származékjelentés 313, 314
- szász autonómia 35, 48
- Szász Egyetem 35
- szász gimnázium 55
- Szász Lőrinc 239
- Szászföld 35, 38, 44, 53
- szászok 33, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 48,
49, 51, 55, 60, 69, 162, 211, 270,
345
- Szatmár 27, 123, 164, 177, 181, 211,
215, 258, 293, 359
- Szeben megye 146
- szegregáció 338
- szegregáló oktatási rendszer 338
- szegregált oktatás 149
- szék 35
- Szék 95, 264
- székely exodus Moldvába 48
- székely falvak 263
- Székely Győző 356
- székely megye 125, 126, 217
- Székely Mikó Kollégium 164, 353
- Székely Nemzeti Tanács 172
- székely nyelvi mítosz 252
- székely nyelvjárás 77, 85, 86, 88, 91,
104, 105, 109, 293, 322
~i régió 86, 91
~ mítosza 77, 252, 253
- Székely Színház 214
- székelyek 35, 37, 41, 47, 50, 51, 86,
91, 96, 211, 252, 348
~ kivándorlása 37
- Székelyföld 27, 34, 37, 38, 44, 46, 50,
51, 53, 58, 62, 65, 84, 94, 124–126,
146, 162, 168, 173, 191, 204, 210,
212, 217, 233, 235, 246, 248, 249,
252, 258, 262, 263, 293, 304, 342,
347
- személynév 95, 119, 120, 311
- Szent László utca 123

- Szentgyörgyi István 214
 Szentszék 163, 164
 szenvedő szerkezet 327
 szeparatizmus vádja 175
 Szépfalusi István 20, 21, 28, 281, 305
 szépirodalom 103, 104, 106, 168, 211, 218
 Szeredai Norbert 57
 szétfejlődés 97, 208, 335
 Szikszai Mária 101, 197, 200, 201, 208, 349, 354, 357, 359
 Szilágyi N. Sándor 20, 21, 24, 61, 78–80, 171, 172, 193, 281, 469
 Szilágyság 89, 95, 211, 264
 szimbolikus birtokbavétel 120–121
 szimmetrikus kétnyelvűség 71, 111, 266
szimpatizál valakit 325
 színész
 ~hiány 215
 ~képzés 21, 215, 216
 színház 48, 157, 158, 168, 210, 212, 214–216, 232, 235
 színjátszás 214
 szinkronipar 233
 szinkrontolmácsolás 167, 216
 Színművészeti Intézet 215
 szinonímia 324
 szintetikus szerkezetek 13, 283
 szláv hatás 320
 szlovák 19, 38, 46, 54, 60, 61, 88, 128, 149, 166, 177, 280, 313
 szóbeliség 115, 186, 224, 329
 szocialista
 ~ ideológia 157
 ~ iparosítás 94
 szociológusok 29, 79, 80, 101, 146, 170, 210, 359
 szókészleti jelenségek 306
 szókölcösznés 49, 272, 306, 307, 310, 311
 szombatosok 162
 szórend 294, 325
 ~i kérdések 294
 szórvány 28, 92–94, 105, 106, 136, 173, 246, 262, 294, 314
 ~ ember 95
 ~helyzet 107, 125, 145, 220, 238, 246, 259, 269, 287, 305, 350
 ~iskolák és -kollégiumok 142, 146, 165
 ~közösségek 65, 94–96, 137, 165
 ~magyarság 95, 215
 ~megyék 147, 179
 ~régio 27, 158, 293
 ~település 88
 ~terminus 92
 ~város 25
 ~vidék 126, 131, 147, 178, 180, 181, 233, 294, 314
 szórványok 62, 87, 92, 94, 96, 136, 145, 147, 161, 173, 196, 226, 233, 238, 241, 270, 336
 szórványosodás 57, 90, 92, 94, 95, 161, 263, 336
 szótárak 84, 98, 100, 101, 121, 124, 279
 szótárkiadás 100
 Szöcs Géza 171
 Sztranyiczki Szilárd 100
 Szigyszentgyörgy 91
születési bizonyítvány 'születési anyakönyvi kivonat' 278, 280
 születésszám 79
 szülők nemzetisége 292, 293
 szűrővizsga 134

- T. Károlyi Margit 89
 táblaháború 121, 168
 tagmondát 325, 327
 Tamás Lajos 42, 50, 272
 tanár
 ~hiány 144, 201
 ~képzés 144, 205, 206
 ~továbbképzés 131
 Tánzos Vilmos 28, 63, 74, 81, 82,
 208, 210, 213
 tandíjas oktatás 153
 tanítóképzés 204–206
 Tankó Enikő 351, 430
 tankönyv
 ~ek 96, 100, 182, 184, 185,
 187–189, 191–194, 356
 ~ellátás 98, 99
 ~fordítás 191
 ~kiadás 188, 192, 356
 ~pályázat 188, 190, 191
 új ~ek 20
 tantervek 133, 182–187, 192–194, 365
 Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó
 190
 tannyelv
 ~választás 96, 137, 178–181, 198,
 254, 269, 344
 ~választási modell 180
 ~váltás 178, 180
 társadalmi olló folyamatos nyílása 338
 társadalmi státusz 67
 társadalmi szakadékok 141, 165
 társadalmi változók
 ISKOLA3 27, 28, 298, 301, 305
 KOR3 24–26, 28, 277, 284, 286,
 291, 301, 304
 NEME 25, 28, 277, 286, 299
 TELTÍPUS 25
 TTSZORV 25, 27, 277, 284, 287,
 301, 304
 TÖMB SZÓRVÁNY 27, 28, 293,
 298, 304
 VEGZ2 24, 25, 28, 277, 284, 287,
 291, 301, 304
 társadalom
 ~szerkezet 66
 ~tudások 345
 tatárjárás 35, 37
 tatárok 37, 60, 61, 128
 Tátrai Patrik 65
 távoktatás 204, 205
 tehetséggondozás 150
 Teleki József 96
 Teleki Téka 216
 település
 ~nevek ragozása 303
 ~szerkezet 62, 65
 televízió 102, 106, 168, 175, 215, 229,
 230, 232, 233, 240, 241, 319
 temesi magyarok 179
 temetők 161
 templomok 161
 terepadatok (1996) 20, 25, 290, 347
 térképek 121, 123
 természetes nyelvközi jelenségek 56
természetes, hogy... 328
 Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat
 19, 29, 99, 121, 277, 313, 318, 343,
 351
Termini magyar–magyar szótár 19,
 277, 313, 318, 351, 358
 tiltott nyelv 157, 223
tiszthelyettes 279, 280
 Tódor Erika 312, 351
 Todoran, Romulus 50
 tolmácsolás 238
 Tonk Márton 199
 Torda 25, 41, 88, 162, 217
 tordai országgyűlés (1568) 40, 41, 162
 Toró Tibor 29, 148, 181

- Tótfalusi István 307
 Tóth Elek 214
 Tóth Pál Péter 161, 264
 többes
 ~ identitás 72, 73, 93
 ~ szám 281, 299–302, 305, 322
 többnyelvű egyetemek 156
 többnyelvűség 29, 90, 112, 114, 125,
 183, 237, 243, 249, 265, 266, 268,
 282
 Tökés Gyöngyvér 208
 Tökés István 220
 tömb
 ~falu 25
 ~helyzet 25, 27, 196, 246, 248, 262,
 284, 293, 304, 305
 ~magyar 95, 125, 135, 147, 173
 ~város 25
 tömbben élő magyarok 126
 tömbmagyar megyék 135, 147
 török hódoltság 89, 90
 történeti Erdély népességének etnikai
 megoszlása 44
 Transindex 124, 316, 351
 transzilvanizmus 104
tud (segéd)igével alkotott szerkezet
 282
 tudományművelés 98, 176, 208, 209,
 211, 239
 tulajdonképpeni szókölcsonzés 306
 tulajdonnév-kölcsonzés 306, 311
 tükör
 ~fordítás 101, 203, 231, 315
 ~kifejezés 278, 315
 ~szerkezet 312, 315, 325
 ~szó 314
 Türkös 358
 újságíróképzés 230
 Újszentes 91
 ukrán 34, 38, 60, 61, 88, 89, 128, 177,
 227
 Ungureanu, Cristina 259
 uniformizálás 170
 Unio Trium Nationum 347
 unitárius 40, 41, 50, 51, 55, 72, 73, 97,
 161, 162, 211, 219, 220, 224–228,
 258, 302
 ~ egyház 220
 ~ vallás 40, 72, 162
 urbanizáció 51, 61, 66, 94, 204
utazás busszal ~ *buszozás* 284
 utcák, terek magyar neve 120
 utcanevek 123
 üzleti érdek 194
 Vajdakamarás 95
 választható tankönyv 194
 Válaszút 25
 vallás 38, 71, 72, 76, 81, 115, 162, 164,
 219, 220, 222, 224, 228, 251
 ~i endogámia 222
 ~i felekezet 258, 302
 ~i hovatartozás cseréje 81
 ~tanárok képzése 181, 226
 valóságosidő-elemzés 27
 változópéldányok 30
 variabilitás 185, 187
városháza 124
 városi
 ~ iskola 137, 143
 ~ magyar népesség fogyása 65
 városon élők 284
 Vatikán 164, 222, 223
 Végvár 91

- vegyes
   ~ etnikai nyelvi helyzet 89
   ~ házasság 62, 80, 93, 95, 96, 107,
     160, 179, 222, 236, 302, 341
 Verein für Siebenbürgische
   Landeskunde 55
 Veres Péter 104
 Veres Valér 29, 34, 59, 60, 62, 72, 94,
   95, 108, 138, 147, 152, 153, 178,
   179, 197
 Verespatak 81, 224
 Veress Emőd 103, 114
 Veress Lilla Márta 252
 vernakuláris nyelv 166, 238
 Veszprémi, László 351
 Vetési László 81, 93, 95, 145, 350
 Victor Babeş Egyetem 151
 Vicsai Judit 294
 világbank 132, 190
 Vincze Zoltán 193
 Virt László 222
 visszakölcsönzés 306, 310
 vizsgák 191, 195, 316, 338, 351
 von Bruckenthal, Samuel 48
 vonzatkölcsonzés 325
 Vöö István 90
 Vörös Ottó 21
 Wacha Imre 230
 Wilhelm von Hornick, Philipp 44
 Zaicz Gábor 280
 zenei nevelés 133, 176, 189
 Zsemlyei Borbála 293
 Zsemlyei János 274, 294, 320, 321
 zsidóság 23, 33, 38, 44, 53, 54, 59, 60,
   162, 244, 345, 349
 zsinatpresbiteri (magyar)
   evangélikusok 161, 162
 zsinatpresbiteri evangélikus-lutheránus
   egyház 162

Rezumat

Limba maghiară în România (în Transilvania)

Cercetările privind contactele lingvistice maghiaro-române, cele diacronice și sincronice deopotrivă, au stat mereu în atenția lingviștilor maghiari, în primul rând celor din școala lingvistică clujeană. Generații de cercetători au studiat ambele laturi ale influențelor reciproce: atât influența limbii maghiare asupra limbii române, cât și cea a limbii române asupra limbii maghiare. Aceste cercetări au rămas însă în cadrul paradigmei tradiționale care s-a limitat la înregistrarea și interpretarea fenomenelor strict lingvistice, fără a le analiza în contextul lor social mai larg, și fără integrarea acestora în studiul dinamicii proceselor intralingvistice. Sociolingvistica este paradigma care oferă baza teoretică și metodologică a unei interpretări interdisciplinare relevante.

Urmând metodologia paradigmei sociolingvisticii contemporane, obiectul acestei monografii este descrierea stării actuale a fenomenelor și proceselor limbajului comunității lingvistice maghiare ca cea mai mare minoritate lingvistică din România. Se are în vedere aproape exclusiv numai Transilvania, fiindcă peste 99% dintre maghiarii din România trăiesc în această regiune. Cercetarea are ca obiect starea lingvistică actuală, neputând fi ignorate totuși nici anumite procese premergătoare din secolul 20, procese schimbătoare, dar constante totuși în tendințele lor principale. Investigarea pe teren și prelucrarea rezultatelor au fost realizate în cadrul unei cercetări internaționale din 1996: *Limba maghiară în Bazinul Carpatic la finele secolului 20*, condusă de Kontra Miklós (Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme din Praga, Grant no. 582/1995), partea referitoare la Transilvania fiind dusă la îndeplinire sub îndrumarea profesorilor Péntek János și Szilágyi N. Sándor. Au mai fost luate în considerare și rezultatele unei cercetări din 2009, realizată în cadrul Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale din Cluj sub denumirea *Demografie, stratificare socială, uz lingvistic*, cercetare bazată în parte și pe chestionarul celei anterioare din 1996. Volumul cuprinde documentația integrală a cercetării de bază, precum și tabelele și diagramele de sinteză ale datelor care stau la baza constatărilor.

Dat fiind faptul că prezentarea rezultatelor cercetării de bază sunt publicate abia după peste două decenii, la finalizarea prezentei cărți autorii au trebuit să ia în considerare și tot ce s-a petrecut în noul mileniu: procesele lingvistice recente în bilingvismul maghiar-român din Transilvania și în relațiile maghiar-maghiare din Bazinul Carpatic. De altfel, acestea au stat permanent în atenția cercetărilor și publicațiilor noii generații a școlii lingvistice și etnografice din Cluj, formată în jurul autorilor, precum și în tematica cercetărilor programelor individuale de doctorat. Cadrul acestora a fost asigurată, pe lângă catedra de specialitate, și de Centrul de lingvistică „Szabó T. Attila”, inițiat de Academia Maghiară de Științe, centru care face parte din rețeaua de studiere a limbii maghiare din Bazinul Carpatic. Situația lingvistică minoritară fiind o problemă de mare însemnătate, iar ca temă fiind multidisciplinară, este de la sine înțeles că și foarte mulți alți cercetători s-au implicat în cercetarea limbajului și uzului limbii maghiare din Transilvania (sociologi, istorici, demografi, juriști etc.) și au publicat chiar și sinteze foarte semnificative. Nici rezultatele acestora nu au fost ignorate.

Structurarea cărții și cuprinsul tematic a fost adaptat seriei de volume deja publicate pe baza cercetării sus-menționate, referitoare fiecare la câte o țară în care trăiește o comunitate lingvistică minoritară maghiară (Ucraina: 1998, Serbia: 1999, Slovacia: 2000, Slovenia și Austria: 2012, Croația: 2016).

Primul capitol prezintă istoria de peste un mileniu a comunității maghiare în relație cu celelalte popoare și limbi din Transilvania până la începutul secolului 20, iar pe urmă acea schimbare radicală care s-a produs atunci prin integrarea regiunii în statul român, care a avut ca urmare schimbarea statutului limbii maghiare, fiind subordonată limbii oficiale a statului român.

Capitolul al doilea este consacrat analizei situației demografice a regiunii: proceselor și proporțiilor demografice, urmată de prezentarea distribuției regionale a comunității lingvistice maghiare, zonele și așezările tipice locuite de maghiari, caracteristicile economice și culturale, stabilitatea identității și procesele asimilării. Conform datelor ultimului recensământ din 2011, 1 227 623 de persoane din România s-au declarat de etnie maghiară (6,1% din populația stabilă a țării), dintre care 1 216 666 (99,1%) trăiesc în Transilvania, reprezentând 17,9% din populația acestei regiuni. În privința limbii, s-au declarat de limba maternă maghiară 1 259 914 de persoane (6,3% din populație), dintre care 1 248 623 în Transilvania, adică

18,4% din populația acestei regiuni. Având în vedere și faptul că la acest recensământ în cazul a peste 1 236 000 de persoane nu există date privind etnia și limba maternă, putem aprecia că în ambianța lingvistică mai restrânsă a lor, ponderea vorbitorilor de limba maghiară este cea de aproape 20% din Transilvania, aceasta fiind deci proporția pe care trebuie s-o avem în vedere în primul rând, și mai puțin cea de 6,3% pe plan național. Limba maghiară este după limba română cea mai utilizată limbă atât la nivel național, cât și la cel regional, și singura limbă minoritară care are mai mulți vorbitori de limbă maternă, decât cei ce se declară de etnia corespunzătoare. Datele statistice arată însă și faptul că în perioada de după 1990 toate limbile minoritare vorbite în această regiune au pierdut teren considerabil față de limba de stat, atât în numărul vorbitorilor, cât și în ponderea lor.

În capitolul următor sunt prezentate variantele interne ale limbii maghiare vorbite în Transilvania: relația dintre standardul comun și standardul regional transilvan, variantele regionale vorbite (graiuri, enclave și insule lingvistice, prezentate și cartografic), precum și cele mai importante registre funcționale (limbajul colocvial, profesional, literar, public). Analiza acestei varietăți demonstrează faptul că limba maghiară vorbită în această regiune își păstrează integritatea din punct de vedere funcțional, iar pe de altă parte că față de perioada anterioară, în cea de după 1990 procesele divergente de distanțare, de izolare s-au schimbat în procese convergente, de apropiere atât în privința variantelor interioare, cât și în relația cu celelalte zone lingvistice maghiare.

Având în vedere rolul central al problemei limbii în cadrul politicii privind minoritățile etnice, acest aspect nu putea fi ignorată nici de sociolingvistică: ideologia lingvistică majoritară și respectiv minoritară definesc în mod explicit sau implicit și procesele lingvistice din sfera lor de acțiune. În România este constantă de un secol ideologia majoritară a impunerii dominanței limbii de stat peste măsură care are drept consecință accelerarea asimilării minorităților, și la fel de constantă este și stăruința contrară a colectivității lingvistice maghiare pentru a dobândi un statut echitabil limbii maghiare pentru a-și păstra limba. Aceste probleme sunt tratate în capitolul al 4-lea: aspirațiile întemeiate ale maghiarilor în privința drepturilor lingvistice și în exercitarea drepturilor existente, dreptul la nume de persoane și toponime tradiționale, dreptul la utilizarea limbii materne în educație, în cultură și în viața religioasă, în asistența medicală, în economie și comerț, precum și în mass-media.

În privința sferelor de utilizare și a funcționalității, limba maghiară are o valoare egală cu celelalte limbi vorbite în Bazinul Carpatic. În capitolul 5 sunt prezentate și analizate principalele domenii de utilizare a limbii maghiare (educație, știință, cultură, mass-media, religie) din punctul de vedere al asigurării libertății de exprimare în limba maternă pe de o parte și al îngrădirii acesteia prin politica lingvistică și discriminativă a statului pe de altă parte. Având în vedere faptul că în păstrarea și transmiterea limbii prin generații succesive socializarea familială și instituțională în limba maternă are un rol decisiv, autorii acordă o atenție deosebită educației în limba maternă.

Comunitatea lingvistică maghiară din Transilvania, deși nu în aceeași măsură în toate zonele, este bilingvă prin condiția în care se află. Bilingvismul și nivelul de cunoaștere al limbilor sunt tratate în capitolul al 6-lea. Din problematica foarte vastă se discută măsura în care este apreciat bilingvismul vorbitorilor minoritari de către majoritari, dacă prin sistemul de învățământ este facilitată ori frânată dobândirea unor competențe de nivel înalt în ambele limbi, în ce măsură bilingvismul este reciproc și simetric, ce rol poate avea în procesele de asimilare bilingvismul substractiv, cel în care limba maternă este schimbată cu cea de stat.

În limba vorbitorilor bilingvi și a zonelor de contact în general este o caracteristică firească prezența interferențelor și fenomenelor lingvistice de contact (cele mai evidente fiind împrumuturile lexicale). Contactul limbilor vorbite în Transilvania a fost mereu prezent în istoria popoarelor care au trăit aici, în mod deosebit în cea a maghiarilor și românilor. Aceste contacte au fost în permanență reciproce, dar nu și simetrice: în procesele anterioare spontane direcția și măsura interferențelor au fost determinate în primul rând de diferențele culturale, iar în secolul 20 dominanța limbii oficiale va fi aceea care se impune din ce în ce mai mult ca factor determinant. Fiind vorba de influența reciprocă între două limbi diferite tipologic, una preponderent aglutinantă și una mai mult flexionară, este deosebit de interesantă analiza elementelor și proceselor de contact din punct de vedere lingvistic (lexical, morfologic, sintactic, semantic, pragmatic). Toate acestea sunt tratate în capitolul 7.

Cartea se încheie cu un capitol recapitulativ în care este relevat statutul actual (juridic, politic și sociologic) al limbii maghiare din România, aspirațiile legitime ale vorbitorilor acestei limbi în domeniul drepturilor lingvistice și educaționale, precum și consecințele bilingvismului. Sunt

trecute în revistă și posibilitățile și șansele unor intervenții conștiente în procesele (socio)lingvistice spontane: în ce măsură ar putea atenua acestea regresivitatea demografică și asimilarea, fenomenele de distanțare și lipsurile fondului lexical, deprecierea externă a limbii maghiare și atitudinea uneori negativă față de aceasta a vorbitorilor înșiși. După aprecierea autorilor, viitorul va fi determinat de direcția și de rezultatul final al acestor procese, de vitalitatea și potențialul de competitivitate a comunității lingvistice. Nu de fatalitatea întâmplărilor în primul rând, ci de conștiința și coeziunea comunității.

Summary

The Hungarian Language in Romania (in Transylvania)

Hungarian linguists, especially researchers belonging to the linguistic school of Cluj-Napoca/Kolozsvár, have always paid great attention to diachronic and synchronic research concerning the linguistic contact phenomena between Hungarian and Romanian. Generations of researchers have studied both facets of the reciprocal influence: the influence of Hungarian on Romanian, as well as that of Romanian on Hungarian. However, this body of research remained within the constraints of the traditional paradigm, being limited to the recording and interpretation of strictly linguistic phenomena, without analyzing them in their broader social context, and without integrating them into the study of the dynamics of intralinguistic processes. The paradigm that offers the best theoretical and methodological basis for a relevant interdisciplinary interpretation is sociolinguistics.

Before the fall of Communism, no serious sociolinguistic research was carried out concerning the Hungarian national minorities in Hungary's neighboring countries. In 1998 a series was launched under the title *The Hungarian Language in the Carpathian Basin at the End of the 20th Century*, which covers the Hungarians of Slovakia, Ukraine, Romania, Yugoslavia (Serbia), Croatia, Slovenia and Austria. The present volume is the sixth in the series. The two authors are professors of Hungarian linguistics at Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca/Kolozsvár. The principal investigator of the research, conducted in eight countries, was Miklós Kontra, whilst the sub-project in Transylvania was conducted under the guidance of János Péntek and Sándor N. Szilágyi.

Adopting the guidelines in Hans Goebel et al., eds., *Contact Linguistics*, Vol. 2 (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1997), the authors present detailed analyses of the social, historical, economic, cultural and political factors shaping the use of Hungarian, the minority language with the largest number of speakers in Romania. The book focuses almost exclusively on Transylvania because over 99% of the Hungarians of Romania live in that region.

This book relies on fieldwork data gathered in 1996 from 216 respondents in Romania and 107 in Hungary. Complementing that research are data from another project, *Demography, Social Stratification, Language Use*, conducted in 2009 by sociologists in the Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca/Kolozsvár.

Given the fact that the results of the original research are only being published after more than two decades, the authors had to consider all that has happened in the new millennium: the recent linguistic processes that have taken place in the context of Hungarian–Romanian bilingualism, as well as those that have occurred within Hungarian–Hungarian relations in the Carpathian Basin. Various issues of Hungarian–Romanian bilingualism have also been dealt with in a number of PhD dissertations written at Babeş–Bolyai University. In addition to linguists, a number of ethnographers and cultural anthropologists have also published widely on Hungarian–Romanian linguistic and cultural contacts. Mention should also be made of the research publications by members of the Szabó T. Attila Linguistic Institute (Cluj-Napoca/Kolozsvár), a member of the network of six Hungarian linguistic research groups in Hungary’s adjacent countries. The study of minority languages obviously requires a multidisciplinary approach, the authors have therefore also surveyed the relevant literature in sociology, history, demography and legal studies.

The structure and contents of this book were adapted to match those published earlier on Hungarian in Ukraine (1998), Serbia (1999), Slovakia (2000), Austria and Slovenia (2012), and Croatia (2016). The first chapter presents the history over a millennium of the Hungarian community and its relationship with other peoples and languages in Transylvania until the 20th century. After that it presents the radical change which occurred after the union of Transylvania with the Romanian state following World War I, which resulted in a change of the status of Hungarian from dominant state language to one subordinated to the official state language of Romania.

The second chapter is dedicated to the analysis of the demographic situation of the region: the demographic processes and percentages, followed by the presentation of the regional distribution of the community, the typical areas and settlements where they live, their economic and cultural characteristics, the stability of their identity and the processes of assimilation. According to the data collected in the last census (2011), 1 227 623 persons (6.1% of the population of the country) declared themselves as Hungarian

by ethnicity, out of whom 1 216 666 (91.1%) live in Transylvania. Hungarians constitute 17.9% of the population of Transylvania. Regarding the language, 1 259 914 people (6.3% of the population) declared that their mother tongue is Hungarian, out of whom 1 248 623 live in Transylvania (18.4% of the population of this region). Thus, although Hungarians constitute only 6-7% of the entire population of Romania, because they are concentrated in Transylvania, where their proportion is close to 20%, from a language ecological point of view they are a significant minority in Transylvania, Romania.

In Romania, Hungarian is the second most used language after the official state language, both on a national and on a regional level. It is also the only minority language which has more mother tongue speakers than the number of people who declared themselves as being of Hungarian ethnicity. However, statistical data show that in the period after 1990 all the minority languages spoken in Transylvania have lost mother tongue speakers both in absolute numbers and in percentage terms vis-à-vis Romanian speakers.

In the next chapter we find the presentation of the varieties of Hungarian spoken in Transylvania: the relationship between the standard spoken in Hungary and the regional standard spoken in Transylvania, the regional varieties (subdialects, enclaves and linguistic islands represented on a map), as well as the most important functional registers (colloquial, professional, literary and public language). The analysis of these varieties shows that the Hungarian spoken in Transylvania is maintaining its functional integrity, and also the fact that, compared to the previous period, since 1990 the divergent processes of distancing and isolation have turned into convergent processes, both in terms of internal varieties and in terms of the other areas where Hungarian is spoken.

The ideologies of the majority and minority languages explicitly or implicitly define linguistic processes that occur within their domain. The majority ideology of the enforcement of the dominance of the official language was constant throughout the last century and has resulted in the accelerated assimilation of minorities. Similarly, the perseverance shown by the Hungarian language community when trying to secure a fair status for their language in order to maintain it, has also been a constant. These problems are dealt with in chapter 4: the aspiration of Hungarians regarding linguistic rights and the use of existing rights, the right to having traditional personal names and place names, the right to use the mother tongue

in education, culture, religious life, health care, economy and commerce, as well as in the mass media.

In chapter 5, we see the presentation and analysis of the primary areas of usage of Hungarian (education, science, culture, media, religion) – on the one hand, from the point of view of guaranteed freedom of speech using the mother tongue, and on the other hand, from the point of view of use restricted by the linguisticism and discriminative policies of the state. Because socialization in the family and in institutions has a decisive role in the maintenance and transmission of a language through the generations, the authors have paid great attention to mother-tongue-medium education.

The Hungarian language community in Transylvania is bilingual at the present time, although not to the same degree in every region. Bilingualism and the issue of the level of language skills are considered in chapter 6. The following issues are discussed: How the majority speakers relate to the bilingualism of the minority speakers, whether high-level language skills in both languages are facilitated or hindered by the educational system, to what extent bilingualism is reciprocal and symmetrical, and what role could subtractive bilingualism play in the assimilation processes.

The presence of linguistic interference and linguistic contact phenomena (the most evident being loanwords) are natural features of bilingual speakers' language use. Language contact in Transylvania has always been present in the history of the peoples who have lived there, especially in the history of Hungarians and Romanians. These linguistic contacts were always reciprocal, but not symmetrical: in the previous spontaneous processes, the direction and extent of the interference were determined by cultural differences, whilst in the 20th century the dominance of the official language is what gradually became the decisive factor. Given that we are looking at the influence between two typologically different languages, one being predominantly agglutinative and the other inflectional, the analysis of the elements and processes of linguistic contact (on a lexical, morphological, syntactic, semantic and pragmatic level) is of particular interest. All these topics are discussed in chapter 7, which shows in detail the differences and similarities between the contact variety and the metropolitan Hungarian used in Hungary. In 1996, through a questionnaire, various kinds of data were gathered for 13 sociolinguistic variables. Statistically significant differences are shown by some grammaticality judgments, for instance, when respondents had to judge one of two sentences as "more natural", the sen-

tence with the analytic phrase *tagsági díj* ‘membership fee’ vs. the compound *tagdíj* ‘membership fee’ was judged “more natural” by 63.7% of the respondents in Romania vs. 28.6% of the respondents in Hungary. When in a written sentence-completion task respondents were to complete *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...* ‘My mother teaches in a high school so she is a(n) ...’, 83.4% of the respondents in Romania wrote the word *tanárnő* ‘female teacher’ vs. the metropolitan standard Hungarian *tanár* ‘teacher, male or female’. The redundant *tanárnő* was only used by 41% of the Hungarian respondents in Hungary. In other words, due to the influence of the contact language Romanian, statistically significant ($p < 0,001$) differences have come about in the use of generic nouns denoting professions.

However, in several cases no divergence can be demonstrated between the contact dialect and Hungarian in Hungary. For instance, when respondents had to complete in writing the sentence *Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár* ‘If Peter chooses his friends badly, he’ll soon be discomfited’, 8.6% of the respondents in Romania used the severely stigmatized non-standard form *válogassa* (vs. standard Hungarian *válogatja*) while 4% of the respondents in Hungary did so – a difference that is not statistically significant.

The book ends with a summative chapter which highlights the current (judicial, political and sociological) status of Hungarian in Romania, the legitimate aspirations of its speakers regarding linguistic rights and education, and the consequences of bilingualism. The possibility and chances of conscious intervention in the spontaneous (socio)linguistic processes are also considered: how far these could alleviate demographic regression and assimilation, divergence phenomena and language gaps, the external devaluation of Hungarian, and the sometimes negative attitude of its own speakers towards it. In the judgment of the authors, the future will be determined by the direction and final result of these processes, and by the vitality and competitive potential of the language community – not primarily by the inevitability of these events, but by the awareness and cohesion of the community.

Two appendices are provided: a facsimile of the questionnaire used in the 1996 fieldwork, and 59 crosstabs of grammatical and lexical variables comparing the responses of the Romania-Hungarian sample with those of the metropolitan Hungarian sample.

© Péntek János és Benő Attila, 2020
© Erdélyi Múzeum-Egyesület és Gondolat Kiadó, 2020

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadók előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Borító Pintér László
Tördelő Jeszenszky Katalin

Készült a gyergyószentmiklósi F&F Nyomdában
Felelős vezető Ambrus Enikő

ISSN 1419-323X

Az 1990 előtti magyar nyelvtudomány egyik adóssága volt, hogy nemigen foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. A rendszerváltás után *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatás keretében határon túli és magyarországi nyelvészek elkészítették a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának szociolingvisztikai elemzését Trianontól az 1990-es évek közepéig. A kutatók azonos szerkezetben tárgyalták a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írták le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közötti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemezték. Ebben a könyvben a szerzők, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem professzorai részletesen elemzik az 1996-os erdélyi terepkutatás eredményeit, de ezeket ki is egészítik egy 2009-ben lefolytatott nagy erdélyi szociológiai vizsgálat releváns nyelvi adatainak elemzésével. Másképp mondva: az olvasó az 1990 utáni három évtized erdélyi nyelvi fejleményeinek panoramikus leírását is kapja e kötetben. A Kárpát-medencei kisebbségi magyarok nyelvi leírása – a kárpátaljai (1998), vajdasági (1999), szlovákiai (2000), ausztriai és szlovéniai (2012) és horvátországi (2016) kötetek után – ezzel a könyvvel válik teljessé.

